

પ્રસ્તાવના.

એન્ગલિન ક્રાંતિનનું નામ અમેરિકાના ઇતિહાસમાં ધણું પ્રખ્યાત છે, અને તેની જીંદગીનો હેવાલ રમુજી અને બોધક છે. તેની કારકિર્દીના દરેક કામમાંથી અનુકરણ કરવા યોગ્ય અથવા માદ રાખવા યોગ્ય શિખા-મણુ મળે છે. જાતમહેનત અને જાતકેળવણીથી માણસ કેટલે દરજ્જે ચઢી શકે છે અને કેવાં કેવાં કામ કરી શકે છે તેનો અનુપમ દાખલો એન્ગલિન ક્રાંતિનના ચરિત્રમાંથી મળે છે.

અંગ્રેજી ભાષામાં ક્રાંતિનના ચરિત્રનાં ધણાં પુસ્તકો છે, પરંતુ એ સર્વનો મુખ્ય આધાર તેનું પોતાનું લખેલું આત્મચરિત્ર છે. સન ૧૭૭૧ માં ૬૫ વરસની ઉંમરે ઇંગ્લાંડમાં તેના બાપા મિત્ર સેન્ટ એસકુસના પાંદરીને ત્યાં ક્રાંતિન રહેતો હતો. ત્યારે પોતાના દીકરા ન્યુજર્સેના ગવર્નર હપર લખેલા પત્રના રૂપમાં તેણે પોતાની જીંદગીનો હેવાલ લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેના લગ્ન સુધીનો એટલે ૨૬ વરસની ઉંમર સુધીનો હેવાલ લખા-યો ત્યારે તેને લંડન જવું પડ્યું, અને ત્યાર પછી હકીકત એવી બની કે તે ૨ વરસ સુધી આગળનો હેવાલ લખવાનો તેને અવકાશ મળ્યો નહોતો. ૧૭૮૮ માં કેટલાએક મિત્રોના આગ્રહથી તેણે આત્મચરિત્ર આગળ લખવાનું શરૂ કર્યું અને ધીમે ધીમે ૫૧ વરસની ઉંમર સુધીનો હેવાલ લખ્યો. આથી આગળનો તાલો હેવાલ લખવાનું તેણે દુરસ્ત ધાર્યું નહોતું.

આત્મચરિત્રની એક નકલ ક્રાંતિને પોતાના મિત્ર એમ સી. વિલકીને મોકલાવી હતી. ક્રાંતિનના મરણ પછી એક બે વરસે એ ગૃહસ્થે તેનું ફ્રેન્ચ ભાષાન્તર કરાવી છપાવ્યું. એ ભાષાન્તરપરથી ફરી અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર થઈ ક્રાંતિનનું આત્મચરિત્ર ૧૭૯૩ માં લંડનમાં છપાયું. અને આ રૂપમાં વીસ વરસ સુધી, ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં તેનો પ્રસાર થયો. ક્રાંતિનના અસલ અંગ્રેજી લખાણ પ્રમાણે તેનું આત્મચરિત્ર ૧૮૧૭ માં તેના પૌત્રે પહેલવહેલું છપાવ્યું હતું. ક્રાંતિનનું આત્મચરિત્ર વાંચવું ગમે એવું અને ધણી સરળ તથા સાદી ભાષામાં લખેલું છે. પરંતુ તેની જાહેર જીંદગીનો ખરો હેવાલ આવે છે ત્યાંથી તે અટકી જાય છે. જ્યાંથી આત્મ-ચરિત્ર અંધ થાય છે ત્યાંથી આગળનો હેવાલ દાકતર જરેડ સ્પાર્કસ, જેમ્સ પાર્ટન અને બીજા લેખકોએ ક્રાંતિનનાં લખાણ, તેના વખતનાં વર્તમાનપત્રો,

અને તેના વખતના બીજા મહાન પુરુષોના ચરિત્રમાંથી હકીકત મેળવી શકે છે.

આ પુસ્તક લખવામાં મુખ્ય આધાર ડાક્ટર જરેડ સ્પાર્કસ અને જેમ્સ પાર્ટીનનાં પુસ્તકોનો સેવામાં આવ્યો છે. જરેડ સ્પાર્કસના પુસ્તકમાં ક્રાંતિનનું આત્મચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે, અને તેની આગળનો ભાગ તેના હાથમાં સાંધણ રૂપે લખવામાં આવ્યો છે. જેમ્સ પાર્ટીને લખેલા ચરિત્રના બે ભાગ છે. તેમાં ક્રાંતિનના ચરિત્રનો, ક્રાંતિનના વખતનો અને તેની આસપાસની બીનાએનો સંવિસ્તર હેવાલ આપેલો છે. આ બન્ને પુસ્તકોમાંથી સાર રૂપે ઉપયોગી બાજતો લઈ આ પુસ્તક જનાવવામાં આવ્યું છે.

ક્રાંતિન જેવા અનુકરણ કરવા લાયક અને બોધ સેવા લાયક પુરુષનું ઇવનચરિત્ર જનસમૂહ વાંચી શકે એવા ઉદ્દેશથી ભાષા નોટલી અને તેટલી સાદી રાખવામાં આવી છે અને કોઈ ઉપયોગી બાજત રહી ન જાય તે લક્ષમાં રાખતાં બની શકે એટલું પુસ્તકનું કદ નવું કર્યું છે.

કેટલીક અનિવાર્ય અવ્યથોને લીધે પુસ્તક ઉપાવવામાં અશુદ્ધિ રહી ગઈ છે જે સુધારી સેવાને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

વડોદરા.

તારીખ ૨૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૪ } ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ.

અંનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ લું.

ખાળપણ. ૧૭૦૬—૧૭૧૮.

ક્રોડિસનને બાપ જોશીઆ—તેનું અમેરિકાં જઈ વસવું—પહેલી સ્ત્રી.
નું યુવરી જવું—ફરીથી લગ્ન કરવું—પિટર ફ્રાન્સર—તેની દીકરી અબ્રીઆ—
જોશીઆની લાયકી—છોકરાં—ક્રોડિસનનો જન્મ—અહેળા કુટુંબમાં ઊછરવાના કાયદા—જોશીઆનો વાતચીતનો સોળ—એન્જલમિનનો કાકા—તેનો
પત્ર વ્યવહાર—ક્રોડિસનપર અસર—મોઘાં મૃત્યુનો પીયુકો—૫૯૫રનો
ડોકો—ક્રોડિસન શાળામાં—૬૨ વર્ષની ઉંમરે બાપના રોજગારમાં—તરવાનો
શોખ—એન્જલમિન કાકાનું અમેરિકા આવવું—ક્રોડિસનનો વાંચવાનો શોખ
જ્ઞાનપણમાં વાંચેલાં પુસ્તકો—આશ્વાસવામાં ધર્મ—ઓરટન તરફ.....૧—૮

પ્રકરણ ૨ લું.

છાપખાનામાં શાગિર્દ. ૧૭૧૪—૧૭૨૩.

ક્રોડિસનનો માઈ જોન—આ ના ધંધાપર ક્રોડિસનનો અલુમખો—બાપ
દીકરાનું ધંધા જોવા જવું—માઈ જેમ્સ—છાપખાનાનો ધંધો શીખવાનું
પ્રમંદ કવુ—જેમ્સનો શાગિર્દ—તે વખતનું ઓરટન—પુસ્તક વેચનારના
ગુમાસ્તા પાસેથી પુસ્તકો વાંચવા મેળવવા—મેથુ આડમ્સ—ધાવણી
અને ગમ્બીઓ લખવાનો શોખ—ક્રોડિસનનો સોળની જન કોવિન્સ વાદ
વિવાદ—ધર્મારત સુધારવા પાછળ મહેનત—શાળા પુસ્તકોનું પુનરાવર્તન—
સોક્રેટિસની વાદવિવાદ કરવાની રીત—બોલવામાં નમ્રતા—યુ ઇગ્નાંડ ફરન્ટ
વર્તમાનપત્રમાં ક્રોડિસનનું પહેલવહેલું લખાણ—યુ ઇગ્નાંડ ફરન્ટપર આ-
કૃત—જેમ્સને કેદ—નાનો એન્જલમિન અધિષ્ઠિત—છાપાની સ્વતંત્રતા—યુ
ઇગ્નાંડ ફરન્ટનો ફેલાવો.....૮—૧૯

પ્રકરણ ૩ જી.

પેલાયન. ૧૭૨૪.

બાપ સાથે ક્રીસ્ટો—બોસ્ટનથી જતા રહેવાનો ઠરાવ—કોલિન્સે વહાણ બાંડે કર્યું—મુસાફરી—માછલાં ખાવાની દલીલ—ન્યુ યોર્કમાં બ્રેડફોર્ડની મુલાકાત—નોકરી ન મળવાથી ફિલાડેલ્ફિયા જવું—દાર્ડીઓ વલદો—એન્જો—૪ પહોંચવું—તાવ અને તેનો ઉપાય—એન્જોપ્રથી બર્લિંગ્ટન પગ રસ્તે જવું—બર્લિંગ્ટનથી હોડીમાં ફિલાડેલ્ફિયા જવું—ક્રાંકિલનની ઉદારતા—બાપના ખાતાં રસ્તે ચલવું—મી. રીડનું ઘર—કેફલના મંદિરમાં જઈ ઊંઘી જવું—વિશીમાં ઊતારો કરવો. ૧૯—૨૫

પ્રકરણ ૪ થી.

ફિલાડેલ્ફિયાથી લંડન. ૧૭૨૪—૨૪.

એન્ડ બ્રેડફોર્ડની મુલાકાત—કીમર છાપખાનાવાળો—નોકરી મળી—મી. રીડને ઘેર રહેવું—ફિલાડેલ્ફિયામાં સુખમાં જતા દિવસ—કેપ્ટન હોમ્જને ઘેર જવા આગ્રહ—ક્રાંકિલનનો પોતાનો વિચાર દૃઢ રાખ્યો—ગવર્નર કીથનું છાપખાનામાં મુલાકાત લેવા આવવું—સ્વતંત્ર છાપખાનું કાઢવા સલાહ મળવી—છાપખાનું કાઢવાનો છુપો ઠરાવ...મળવાને બદલે બોસ્ટન જવું—કોલિન્સનો ફિલાડેલ્ફિયા જઈ વસવાનો વિચાર—ક્રાંકિલનના આપે મદદ આપવા ના પાડી—મેથરે માથામાં મારીને જ્ઞાન ધાવ્યું—ફિલાડેલ્ફિયા જવા નીકળવું—ન્યુપોર્ટમાં બાપ જોનને મળવું—મી. વર્નનને બતાવેલું કામ—ન્યુપોર્ટમાં કોલિન્સને મળવું—કોલિન્સ દાર્ડીઓ નીકળ્યો—ગવર્નર કીથે પોતે મદદ કરવા વચન આપ્યું—કોલિન્સની મિત્રતાનો અંત—બર્નટની મુલાકાત—બધે સુખ સરખું છે એમ મુસાફરીમાં અનુભવ—ફિલાડેલ્ફિયામાં ક્રાંકિલનના સોબતી—મળતા સ્વભાવ—ખોતરણાં કાઢનાર બીસબોર્નેનું છેતરવું—ડોબેરા રીડ માથે વિવાહનું નક્કી કરવું—કેપ્ટન એનીસના વહાણમાં લંડન જવા નીકળ્યો—રાફ સાથે જવા તૈયાર થયો. કામળ આપવા કીથના વાયદાપર વાયદા—થેલીમાંથી કામળ ખોળી કાઢ્યા—લંડન પહોંચતાં કામળ નકામા પડ્યા—મી. ડેન્હાલની સલાહ—હેમિલ્ટન વકીલ સાથે ઝોળખાણ—કીથ વિષે ક્રાંકિલનનો વિચાર..... ૨૫—૩૯

પ્રકરણ ૫ મું.

લંડનમાં. ૧૭૨૫-૨૬.

ક્રાફિલન અને રાફ્ફ—તેમની સરખામણી—પામરના છાંપખાનામાં
ક્રાફિલનને નોકરી મળી—રાફ્ફ રખડો રહ્યો—બુલારટનકૃત સ્વાભાવિક
ધર્મ—ક્રાફિલને આપેલો રદીઓ—દાકતરો લાયન્સ, મન્ડેવીલ અને પેન્ન-
રટન સાથે ઝોળખાણ—ન્યુટનને મળવાનો વિચાર—એસ્પેરોસની કાથ-
ળી—સર હેરી સ્તેન સાથે ઝોળખાણ—રાફ્ફથી જૂઠ્ઠા પડવું—ક્રોવોટના
કારખાનામાં નોકરી લેવી—પૈસા ખચાવવા તરફ લક્ષ—ડેવીડ હોલ તથા
વાઇગેટ સાથે મિત્રતા—ડેન્હાલનું પ્રમાણિકપણું—ડેન્હાલને ત્યાં ક્રાફિલનનું
ચાકરીએ રહેવું—સર વિલિયમ વિન્હાલની મુલાકાત૪૦—૪૭

પ્રકરણ ૬ હું.

ફિલાડેલ્ફિયામાં. ૧૭૨૬-૧૭૨૭.

લંડનથી નીકળવું—ઐવમેન્ડથી વહાણ ઉપડ્યું—પોર્ટસ્માઉથ—આ
ધલ ઓફ વાઇટની મુલાકાત—મારમાઉથ આગળ આકસ્માત—બર દરિયે
રેનો વહાણ સાથે મુલાકાત—ક્રાફિલનને પશ્ચાત્તાપ—વર્તનની યોજના ધડી
કાઢી—ફિલાડેલ્ફિયામાં ઊતરવું—ફિલાડેલ્ફિયામાં ફેરફાર—મર વિલિયમ
કીથનું નોકરીમાંથી કમી થવું—ડેબોરા રીડ પરણેલી—કીમર આગાદીમાં
માલમ પડ્યો—હેન્ડાલની દુકાનમાં મહેતાગીરી—હેન્ડાલ સાથે હેતુભાવ
—મોઢા પડવું—ડેન્હાલનું મરણ અને દુકાનનું બંધ થવું—નવો ધંધો—
કીમરને ત્યાં ચાકરીએ રહેવું..... ૪૮—૫૫

પ્રકરણ ૭ મું.

જન્ટોમંડળી. ૧૭૨૭-૨૮.

કીમરના પાંચ નોકરો—ક્રાફિલન તેમનો શિક્ષક—છાંપખાનામાં ક્રા-
ફિલન કર્તાહિતી—જન્ટો નામની મંડળી ઊભી રહી—જન્ટોમાં સમાસદ
દાખલ કરવાની રીત—ચોવીમ સવાલ—વાદવિવાદ કરવાની રીત—ક્રાફિલન

અમેસર—એની અપૂર્વ, ચોજક અને શોધકશુદ્ધિ—જન્મેની શાખાઓ
—કીમરથી છૂટા પડવું—મેરિડિયનો ભાગ રાખી સ્વતંત્ર છાપખાનું
કાઢવાનો કરાવ—કીમરને ત્યાં ફરી નોકરી લેવી—ન્યુજર્સની નોટા છાપ-
વાનું કાર્મ—ન્યુજર્સના અમલદારોમાં જોગખાણ—કીમરના શુભ—આ-
ર્ટિસ્ટ કીકોએ ક્રાંકિલનનું વર્તણું બરિષ્ઠ—લંડનથી મુદ્રાયંત્ર આવી પહો-
ચ્યું—કીમરની રમ લખ જૂદા પડવું—ક્રાંકિલને લખેલો કબરલેખ...૫૫-૫૫

પ્રકરણ ૮ મું.

ક્રાંકિલન અને મેરિડિયની પેઢી ૧૭૨૮-૭૩૦.

છાપખાનું શરૂ કરવાની તૈયારીઓ—પહેલી કમાઈના પાંચ સિલિંગ—
રોડજી રડનાર સેમ્યુઅલ મિકલ—જન્મેના સમાસદો તરફથી મદદ—ક્રા-
ંકિલનના ઉદ્યોગથી પેઢીની શાખ વધવા લાગી—વર્તમાનપત્ર કાઢવાનો મન-
સુખો વેળને જણાવવાથી કીમર પાસે તેણે આગળથી વર્તમાનપત્ર કાઢાવી
દીધું—“પ્રીન્સિપલ” —કીમર સાથે વર્તમાન પત્રમાં અપાઝી—કાગળની
અલછૂટી મોટા કાઢવાના સંબંધમાં લખેલું ચોપાનિયું—ક્રાંકિલનના અર્થશાસ્ત્ર
સંબંધી વિચાર કીમરનું વર્તમાનપત્ર ખરીદ કર્યું—પેન્સિલ્વેનિયા ગે-
ઝીટનો અધિપતિ—અધિપતિએ શું શું જાણવું જોઈએ ?—વર્તમાનપત્રમાં
લખવાની ક્રાંકિલનની ઢબ—વર્તમાનપત્રનો ફેલાવો—વર્નનનું દેવું—સરકારી
છાપવાનું કામ મળવા લાગ્યું—પૈસા સંબંધી આફત આવી પડી—મિત્રોએ
મદદ કરી ક્રાંકિલનની આળસ રાખી—પંત્યાળું તોડી મેરિડિયથી છૂટા પડ-
વાની તજવીજ—ક્રાંકિલનનો ચઢતી ચવા લાગી—કાગળની દુકાન ઉઘાડી-
ક્રાંકિલનનો ધંધામાં ફરીફ—ફરીફને હાલની ક્રાંકિલન આગળ વધ્યો...૬૫-૭૭

પ્રકરણ ૯ મું.

લગ્ન તથા મુસ્તકાલિયની સ્થાપના. ૧૭૩૦-૧૭૩૨.

લગ્ન કરવાનો વિચાર—મીસ ગોડફ્રે સાથે વિવાહ કરવાની ખટપટ
ડેબોરા સાથે લગ્ન થયું—ડેબોરાના શુભ—કરકસર—વૈભવ ધરમાં કેવી

રીતે દાખલ થયો—જન્મે મળાના મકાનમા સમાસદોના પુસ્તક ભેગા કરવાની યોજના—એક વરસ પછી આ યોજના ભાગી પડી—ઉધરાણાથી ચાલતું પુસ્તકાલય સ્થાપન કરવાની મહેનત—ધરાકો મેળવી પુસ્તકો લઈ નથી મગાવ્યા—પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી—તેના દાખલાથી ઘણે ઠેકાણે પુસ્તકાલયો કાઢવામા આવ્યા—ક્રાકિલને સ્થાપન કરેલા પુસ્તકાલયની સ્થિતિ—તેની આખાદોના કાગણો—પુસ્તકોનયથી કયેલા લાભ .. ૧૮—૮૪

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અધિપતિ અને “ગરીબ રિચર્ડ”નું પચાંગ જાતઅવ્યાસ.

૧૭૩૨-૧૭૪૪

ક્રાકિનનો ઉદ્યોગ—પેન્સિલ્વેનિયા ગેઝીટ—તેમા આવતા લખાણ જાહેર ખખરો—ગેઝીટની ફાઇન—ગરીબ રિચર્ડ—અપ્રાદ્ય કારાનો બોધ—તેની અમર—ગરીબ રિચર્ડ ૧—પ્રસ્તાવના—ટિટન લીફ્ઝ—ગરીબ રિચર્ડમાં મળેલી ફોટો—ટિટન લીફ્ઝનું મરણ—ગરીબ રિચર્ડના નીતિવચનો તથા કહેવનો—ક્રાકિનની કમાઈ વધી—પત્નીનાં જાપજાના કઢાવ્યા—પત્નીનું કરનારને શીખામણ—પેરટન જુલુ—એસ્ટી મુલાકાત—ક્રાકિનને છાપેલ પુસ્તકો—માસિકે આપાનિયુ કાઢ્યું—ક્રાકિનની પ્રતિષ્ઠા—કાપલે મડળીનો કારકુન નિમાયો—વેરીને શી રીતે મેગરી લેવો?—ફિલાડેલ્ફિયાનો પોષ્ટમાસ્ટર નિમાયો ૮૪—૮૬

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જાતકેળવણી ૧૭૩૩—૧૭૪૪

પુસ્તકાલયમા વાચેલા પુસ્તક—ઇતિહાસના પુસ્તક વાચવાથી ઉપજેલા વિચાર—ધર્મમાર્ગનું મડળ—સિદ્ધાંતો—નીતિનિપૂણ ચવાની યોજના તેર સદ્યુથ્—નોટ્યુકનો નમુનો—ક્રાકિન સદ્યુથ્નું પત્રક શી રીતે ભરતો હતો?—નમ્રતા અને વ્યવસ્થા—દરેરોજ કવના કામની યોજના—વ્યવસ્થા રાખવાથી ક્રાકિનને યજોતો ફાયદો—સદ્યુથ્ની ચવાની કળા—અભ્યાસનો વખત—બાપાઓનો અભ્યાસ—સેતરજની દારજીતમા ઇટાલિયન

બાપા શીખવાની યોજના—પ્રાચીન બાપાઓ શીખવાની સહેલી રીત—
ગાયનનો અભ્યાસ—હવામટફિદ્સ સાથે મિત્રતા—હવામટફિદ્સનું બાપણુ—એ
બાપણુ ૩૦૦૦ માણસ સાંભળી શકે છે એમ ક્રાંતિને કરેલી ગણતરી—કુદ-
રતનું અવલોકન—શિક્ષાગુરુ કામના લખાણમાંથી જાતારે—પત્રનચક્રી—વા
વરોળની ગતિ સંબંધી શોધ—ધૂમાડો થાય નહીં અને લાકડાની બચત
થાય એવી સગડીની શોધ—ક્રાંતિને કુરસદને વખતે જનાવેલા જાડુષ કાઢા.
૯૬—૧૧૨.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

લોકહિતેચ્છુ શહેરી. ૧૭૪૦-૧૭૪૬.

સારા માણસને ક્ષેત્ર મળે તેનાં ફળ સારાંજ થાય છે—સોફોપયોગી
કામમાં ક્રાંતિનું અગ્રેસરપણું—શહેરના રખાઓને સુધાર્યા—અગ્નિચાંતક
મંડળીની યોજના—અમેરિકન ફિલોસોફિકલ સોસાયટીની સ્થાપના કરી.
એ સોસાયટીનો હેતુ—એ સોસાયટી ધણે વખત ચાલી નહીં—લડાઇનો
ભય—ફિલાડેલ્ફિયાના બચાવની તૈયારી કરવા ક્રાંતિને કરેલી સૂચના—ક્રાં-
તિને લખેલા ચોષાનિયાની અસર—બચાવની મંડળી જિમી યમ્—ક્રાંતિ-
નને કર્નલ તરિકે ચૂંટી કાઢ્યો—રાજમંડળીના કારકુનની જગોનું રાજનામુ
આપવા ક્રાંતિનને એક જણે કરેલી બહામણુ—રાજમંડળીના કારકુનની
જગો ક્રાંતિનને ફરીથી મળી—ક્રાંતિનની પ્રતિષ્ઠા ધણી વધી—કુટુંબમાં
વધારો—પુત્ર વિલિયમ—ક્રાંતિનનાં માળાપ—પિતાનું મરણ—“બોસ્ટન
ન્યુઝ લેટર” માં જોશિયા ક્રાંતિનના મરણની નોંધ.....૧૧૩-૧૨૦

પ્રકરણ ૧૩ મું.

વિજળી સંબંધી શોધો. ૧૭૪૬-૧૭૫૨.

લેડન જારની શોધ—દાકતર સ્પેન્સને લાં ક્રાંતિને જોએલા પ્રયોગ—
વિજળીનો અભ્યાસ કરવાનો શોખ—સ્વતંત્ર રીતે બાવ અને અભાવરૂપ
વિજળીના પ્રકારની શોધ—લેડન જારનું પૃથક્કરણ—ઇલેક્ટ્રિક બેટરી—રમુજ
રોજગારમાંથી છૂટો પડ્યો—ડેવિડ હોલ સાથે કરેલો કરાર—
કરવાની યોજના—આઠાશવિજળી અને ધર્મણુ વિજળી એકજ છે

એમ પતંગ ઉડાવી શોધી કાઢ્યું—લાઇટનિંગ રોડ અથવા વિજળીવાદક સળીઆની શોધ—ક્રાંતિનની પ્રખ્યાતિ અને તેને મળેલાં માન—વિદ્યા મેળવવાને ક્રાંતિનની લાપકાત.....૧૨૦—૧૨૮

પ્રકરણ ૧૪ મું.

૧૭૫૦ ના અરસામાં કરેલી બીજી જાહેર સેવાઓ.

પાઠશાળા સ્થાપન કરવાની યોજના—પેન્સિલ્વેનિયામાં જીવાનેને કેળવણી આપવા સંબંધી દરખાસ્ત—શાળાના મકાનની તજવીજ—દવાખાનું કાઢવાની યોજના—દાકતર બાન્ડ—દવાખાનું સ્થાપન કર્યું—ગિલબર્ટ ટેન્ટને ઊધરાણું બેઠું કરવાની શીખામણ—સહેરના રસ્તાપર દરસબંધી જડવા તથા રસ્તા સાફસફ રાખવા કરેલી તજવીજ—યલોવિલો અમેરિકામાં પ્રથમ ક્રાંતિને દાખલ કર્યું—ખાતર તરીકે ‘પ્લાસ્ટર ઓફ પારિસ’ દાખલ કર્યું—સાવરણીનાં જાડ રોપાબંધાં—એડમન્ડ કિન્સીને રહેનીય દ્રાક્ષની કચ્છો મોકલાવી—જૉન આડમ્સનો ક્રાંતિન વિષે અભિપ્રાય—સર્ગાપર હેત—ક્રાંતિનની માએ ૮૪ વર્ષની ઉંમરે લખેલો પત્ર—માનું મૃત્યુ—માબાપની કબરપર ક્રાંતિને મૂકાવેલો લેખ—જહોન જેનને લખેલા પત્ર—મરણ વિષે ક્રાંતિનના વિચાર—વિદ્યાભ્યાસ અને શોધ—ધર્મ સંબંધી વિચાર—કોર્ટહાઉસને લખેલો પત્ર.....૧૫૮—૧૪૦.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પોષ્ટખાતાનો ઉપરી. ૧૭૫૩.

ક્રાંતિન જાહેરકામમાં રોકાયો—ક્રાંતિનની ભાષણ કરવાની રીત—રાજસભામાં સમાસદ—સર્ગને નોકરી આપવા વિષે ક્રાંતિનના વિચાર—ઇન્ડિયન લોકો સાથે કાલકરાર કરવાને ઝોહીઓ જવું—અમેરિકાનો ડેપ્યુટી પોષ્ટમાસ્તર જનરલ નિમાયો—પોષ્ટ ખાતામાં કરેલા સુધારા—અને તેનાં પરિણામ—વેપારીની મંડળીયા ઠારીગરોને દાખલ નહીં કરવા સામે ક્રાંતિને બતાવેલા વિચાર—નાપ્રુદાની છોકરીને આપેલી ટોપી.....૧૪૦—૧૪૫

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સાત વરસનો ઝઘડો. ૧૭૫૪—૧૭૫૫.

સાત વરસના ઝઘડાના કારણો—સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિ તરીકે આ-
લ્બેનીમાં—“જોડાઓ અમર મરી જાઓ”—સંસ્થાનોએ એકત્ર થવા
ફાંકિલને કરેલી યોજના—નામંજુર થવાનાં કારણો—પશ્ચિમ તરફના
પ્રદેશમાં અંગ્રેજ સંસ્થાનો વસાવવાની યોજના—ફાંકિલને કરેલી ટીકા—અ-
મેરિકા વિષે ઇંગ્લાંડમાં અચાન—મોસ્ટન જવું—પેન્સિલ્વેનિયાના સુખાનો
હુદા—ગવર્નર મોરિસ—તેના કજીઆખોર સ્વભાવનાં કારણ—કિન્સીને
નાણાં જાંબાં કરી આપ્યાં—જનરલ બ્રેડકની પેન્સિલ્વેનિયાપર ધનરાજી—
ફાંકિલને તેનું સંભાષણ કર્યું—તેને ગાડાં ગેળવી આપ્યાં—ધાસ, ચંદી
એને ખોરાકની તજવીજ કરી આપી—બ્રેડકનો પરાજય...ફાંકિલ વિષે
બ્રેડકે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટને જાણ મત જણાવ્યો—કેયેરાઇન રેના પત્રનો
ફાંકિલને લખેલો ઉત્તર..... ૧૪૬—૧૫૭.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સેનાપતિ તરીકે રજીસ્ટ્રમાં ૧૭૫૫—૧૭૫૬.

ગવર્નર મોરિસને ફાંકિલને આપેલી મલાહ—પેન કુટુંબને કરમાંથી
ખાતમ કરવાને આંલેલી ખેંટપેટ—એ કુટુંબ વિરૂદ્ધ ઇંગ્લાંડમાં થઈેલી લા-
ગણી—બોલ્ડન્ટપર જામા કરવાને ફાંકિલને કરેલી તજવીજ—હન્ડિયન
લોકોએ ગુજારેલો જીવન—ફાંકિલન સેનાપતિ થઇ રજીસ્ટ્રમાં ગયો—
રસ્તામાં પડેલી મુશીબતો—બ્રેડેહામની જાવણી—બેડુતોને બધુફા આપી
—સાદનહટન—ફોર્ટ એક્સનો કિલ્લો ફાંકિલને આપ્યો—હન્ડિયન લોકો-
ની તાપવાની રીત—કાયદામંડળીને મળવાનો વખત પામે આવરાથી કેપ્ટન
કમેહામને લશ્કર સોંપી ફાંકિલન ફિલાડેલ્ફિયા પાછો આવ્યો... ૧૫૭—૧૫૩

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જુનો કંજીઓ જોસમાં આવ્યો.

ફાંકિલની અમેરિકાપર અસર—મગીરદારનો હેવાલ—પેન્સિલ્વેનિ-
યા ગવર્નરને મગીરદારની આગા પ્રમાણે ચાલવું પડતું—કરમાંથી

નગીરદારને ખાતલે કરવા ગવર્નરનો આમ્રહ--ક્રાંતિક્ષન તરફ નગીરદારની ઇતરાંજ થવાનું કારણ--નવો ગવર્નર ડેની આવી પહોંચ્યો--ડેની અને ક્રાંતિક્ષન વચ્ચે થએલી વાતચીત--વેપાર અને કળા કેશવ્યને હોતેજન આપનાર મંડળીનો / ક્રાંતિક્ષન સમાસદ નિમાયો--ગવર્નર સાથેનો કજીઓ નોસમાં આંખો--દારપરનો કર--ગવર્નરનો તોછડો જવાબ--નગીરદાર અને ગવર્નર વિરુદ્ધ ઇંગ્લાંડ ફરિયાદ કરવા ક્રાંતિક્ષનને મોકલવાનું હતું.

.....૧૬૬--૧૭૦.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કાયદામંડળીના મુખત્યાર તરીકે ઇંગ્લાંડમાં. ૧૭૫૭--૧૭૬૨.

લંડન ઉપડી જવાની તૈયારી--લોર્ડ લોડને સમાધાન કરવા કલાથી રોકાઈ જવું--લંડન આવી પહોંચવું--કોલિન્સનને ત્યાં જિતારો કરવો--મુલાકાત સાફ વિદ્વાનોનું આવવું--કેવન સ્ટ્રીટમાં ઘર રાખી રહેવું--પેન કુટુંબની મુલાકાત--પેન કુટુંબ તરફથી ગવર્નર તરફ ગએલો જવાબ--વિલિયમ પિટને મળવાની ખટપટ--હિસ્ટોરિકલ રિવ્યુ--ગાયનનો શોખ--૧૭૫૯ નો ક્રાંતિક્ષન--લંડનના રસ્તા સીફસુફ કરાવવાની યોજના--કેમ્બ્રીજ તરફ મુઆફરી--વતને જૂમિમાં રક્ષાલાડ તરફ મુસાફરી--પત્ની માથે પંત્રંબ્યવહાર--ક્રાંતિક્ષનને પોતાની ધારણા પાર પાડવામાં પડેલી મુશ્કેલી--ડેનીએ પેન કુટુંબના હિત વિરુદ્ધ મંજુર કરેલા કાયદા--ને સખ્ધમાં ઇંગ્લાંડમાં નિમાયથી કમિટિનો અભિપ્રાય--કમિટિનો અભિપ્રાય ફેરવવાને ફાંકિને વાપરેલી મુક્તિ--ધારેલી મતલબ આખરે પાર પડી--ફક્તનોના સખ્ધમાં ક્રાંતિક્ષને જણાવેલા વિચાર--ઇંગ્લાંડમાં વધારે રોકાવું થયું--વસ્તી વધારવા વિષે ક્રાંતિક્ષનના વિચાર--ગ્રીધિને માટે ખૂમાટો--માડુતી લેખકા--કેનેડા ઇંગ્લાંડને હસ્તક રાખવા કરેલી સૂચના--સહગુણી થરાની કળા વિષે લોર્ડ કેમ્સને લખેલો પત્ર...

.....૧૭૦--૧૮૧.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

બેર પાછો આવી ફરી ઇંગ્લાંડ ગયો. --૧૭૬૨--૧૭૬૪.

આક્ષરે સર્વવિધોત્તેજકાય તરફથી ડી. મી. એવ. ની પદવી--

ફ્રાંકલિનનો પુત્ર ન્યુજર્સીનો ગવર્નર નિભાયો—ફિલાડેલ્ફિયા તરફ જવા નીકળ્યો—રસ્તામાં કરેલી શોધ અને અવલોકન—ઘેર આવ્યા પછી લેડ કેમ્સને લખેલો પત્ર-મકાન બંધાવવાનો વિચાર—સાત, વરસના અઘડાનો ધૂરોપમાં અંત આવ્યો—અમેરિકામાં ઇંડિયન લોકો સાથે લડાઇ જારી રહી—જૉન પેન ગવર્નર નિભાયો—ઇન્ડિયન લોક વિરુદ્ધ વિચાર—પેક્ષાટનના ઘોડેસ્વારોએ કરેલી ધાતફી હતક—આ મખંધમાં ફ્રાંકલિનને જણાવેલા નિચાર—મેટ્રી ધરાવનાર ઇન્ડિયનોનાં રક્ષણ સારૂ કરેલી તજવીજ—ગવર્નર પેનનું જાહેરનામું—પેન અને કાયદામંડળી વચ્ચે અઘડો—પ્રગલ્ભ ખાલસા કરવા તથા રટાંપ કાયદો નહોં કરવા ફ્રાંકલિનને ફરીથી ઈંગ્લાંડ મોકલ્યો.....૧૮૬—૧૮૭.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

રટાંપ અને જહાત કાયદા સામે ઈંગ્લાંડમાં ચલાવેલી લડત.

૧૭૬૫—૧૭૬૬.

ત્રિવિધની મુલાકાત—રટાંપ આકટ સામે તેના આગળ ખતાવેલી તકરારો—રટાંપ આકટ પસાર થયો—પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગલ્ભ ખાલસા કરાવવા ફ્રાંકલિનને કરેલી તજવીજ—રટાંપ આકટથી અમેરિકામાં થએલી અસર ફ્રાંકલિન રટાંપ આકટ પમંદ કરે છે એવી ગેરસમજીત થવાનું કારણ અને તેનું પરિણામ—રટાંપ આકટ વિરુદ્ધ ઈંગ્લાંડનો પ્રભાવ—નવું પ્રધાન મંડળ—પાર્લામેન્ટ આગળ ફ્રાંકલિનની જીજ્ઞાસી—જીજ્ઞાસીમાં દર્શાવેલા વિચાર અમેરિકાના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે ફ્રાંકલિન વિરુદ્ધ થએલી ગેરસમજીત દૂર થઇ—આખરે રટાંપ આકટ રદ થયો—ફ્રાંકલિને પત્નીને લખેલો પત્ર હોલનડ તરફ મુસાફરી—રટાંપ આકટ રદ થવાથી અમેરિકામાં ફેલાએલી ખુશાલી—સંસ્થાનોપર ઈંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટનો દબ જાહેર કરવાનો કાયદો—રટાંપ કાયદો ફરી પસાર કરાવવાને ચાલેલી તજવીજ—પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર—અકાત કાયદો પસાર થયો—એ કાયદાથી અમેરિકામાં પ્રથમ પ્રમાણે અસંતોષ થવાનાં કારણ.....૧૮૭—૨૦૫,

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ઇંગ્લાંડમાં રહી કરેલી દેશસેવા. ૧૭૬૭—૧૭૭૩.

ફ્રાન્સની મુસાફરી—સંસ્થાનિકો જકાત કાયદાની સામે થયા—બેદિલી થવાનાં કારણ ક્રાંતિને લખી જણાવ્યાં—“ ખેડૂત ” ના પત્ર—વર્તમાન પત્રોમાં લખાણ—પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર—લોર્ડ હિલ્સબરો—ક્રાંતિનને ઇંગ્લાંડમાં જગે આપવા ચાલેલી તજવીજ—અમેરિકા જવાની તેની ઇત્તે-જ્ઞાની—લ્યોર્ડઆ, ન્યુજસે અને મસાચુસેટ સંસ્થાનોએ ક્રાંતિનને પોતાનો મુખત્યાર નિમ્નો—ક્રાંતિનની પૈસા સખંધી સ્થિતિ—આર્યર લી—પ્રધાનમંડળનો બળાપો—૬૬ રહેવાને ક્રાંતિને સંસ્થાનોને આપેલી સલાહ—ફિલાડેલ્ફિયાના વેપારીઓને લખેલો પત્ર—મી. સ્ટ્રેહનને આપેલો જવાબ—ચહા શિવાય ખીજી યીએપરથી પાલમિન્ટે જકાત કાઢી નાખી—અમેરિકાનો વધારે જોસમાં આવ્યા—ક્રાંતિનને પ્રધાનમંડળે આપેલી ધમકી—ક્રાંતિનની દૃઢતા—હિલ્સબરોની મુલાકાત—એલીગેની પર્વતની પશ્ચિમે સંસ્થાનો રથાપવાની ક્રાંતિનની યોજના—હિલ્સબરોનું રાજનામું—લોર્ડ ડાર્ટમથ—મસાચુસેટની અરજીઓ સાથે તેની મુલાકાત—મોર્ડુ રાજ્ય નાનું કરવાના નિયમો—યુશિયાના રાજનો ઢંઢેરો—આ લખાણોની અસર.૨૦૬—૨૧૯.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

લંડનમાં અભ્યાસ અને ખાનગી હાંડગો.

ક્રાંતિનનું લંડનનું ઘર—સેલી ક્રાંતિનનું મી. બાબ સાથે લગ્ન—જમાઇને આપેલી શીખામણ—દોહિતને લાડ નહીં લડાવવા પોતાની પત્નીને આપેલી શીખામણ—ક્રાંતિનની લોકોપયોગી કામ કરવા તરફ વૃત્તિ—પાસિફિક ટાપુઓમાં ખોરાક અને જનવરો મોકલવા કરેલી હિલચાલ—અંગ્રેજી ભાષાની અનિયમિત જોડણી વિષે વિચાર—કુદરતનું અવલોકન—મદિરાની બાટલીમાં ડૂબેલી માખી જીવતી થઇ—આ સંબંધમાં ક્રાંતિને જણાવેલા વિચાર—ધૂણી ન થાય એવો ચૂલો—વિજળીના સળીઆ સખંધી કમિટિમાં મેમ્બર—ક્રાંતિનના મિત્ર—નીતિન બીજગણિત—આયર્લેંડની મુસાફરી—પાણીપર તેલની અસરનો પ્રયોગ—ક્રાંતિનનાં લખાણો.....૨૧૯—૨૨૫.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

હયિન્સનના કાગળો. ૧૭૭૪.

બોસ્ટનમાં લશ્કરી દાખ—એ સબંધમાં પાર્લામેન્ટના એક સભાસદ સાથે વાતચીત—હયિન્સન વગેરેના કાગળો—મી. કસ્ટોગને લખેલો પત્ર—હયિન્સનના પત્રો અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ થયા—હયિન્સન અને ઓલિવરને બરતરફ કરવાની અરજી—ગેમસ હવેટલી અને ટેમ્પલ વચ્ચે દંડ મુદ્દ—પત્રો રી રીતે અમેરિકા ગયા તે સબંધમાં ફ્રાંક્લિને કરેલો ખુલાસો—ફ્રાંકિનપર ટોમસે કરેલો હાવો—હયિન્સન અને ઓલિવરને બરતરફ કરવાની અરજી બાબત પ્રીવિ કાઉન્સિલ આગળ ચાલેલી તપાસ—અરજી સબંધી ચાલતા ગણાટાની ફ્રાંકિનને કરેલી નોંધ—પ્રીવિ કાઉન્સિલ આગળ ચાલેલા કામનો ફેટલો—કામદામડળીની અગ્નિ નામંજુર થઈ—ડેપ્યુટિ પોસ્ટ માર્ટર જનરલના હુકા ઉપરથી ફ્રાંકિન બરતરફ થયો—કાઉન્સિલના દરમિયાન અમેરિકામાં સંજોગો અસર—હયિન્સનનું રૂઝનામું...૨૨૬—૨૩૫.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અમેરિકા પાછા જવું. ૧૭૭૪—૧૭૭૫.

અમેરિકા પાછા જવનો ઠરાવ કરી તે થોડો વખત બંધ રાખવાનો કારણ—મી. ફિન્સિસના પુત્રનું અમેરિકાથી શંકન આવવું—ફ્રાંકિનની પત્નીના મરણની ખબર—ફ્રાંકિનની પત્નીના ગુણ—સંસ્થાને તે પહેલી કોંગ્રેસે રાજ તરફ મોકલેલી અરજી—ગેલોવેની દરખાસ્ત સંબંધી ફ્રાંકિનના વિચાર—ફ્રાંક્લિને વતેલું ભવિષ્ય—લોર્ડ એધામની મુલાકાત—ફ્રાંક્લિનના વિચાર જાણવાને પ્રધાનમંડળે ચલાવેલી છૂપી તજનીજ—મીસીસ હો, ક્લાર ફાધરગીલ અને ડેવિડ બ્રાઉન સાથે ફ્રાંક્લિનને ચર્ચેલી વાતચીત—ફ્રાંક્લિને તૈયાર કરેલી સમાધાનની શરતો—લોર્ડ હોની મુલાકાત—લોર્ડ એધામે પાર્લામેન્ટમાં કરેલી દરખાસ્ત—ફ્રાંક્લિન વિષે લોર્ડ એધામનો અભિપ્રાય—ફ્રાંકિનની દંડના-ઘેર પાછા જવું.....૨૩૫—૨૪૫.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અમેરિકામાં રાજકીય લેખલપાથલ. ૧૭૭૫—૧૭૭૬.

કોંગ્રેસનો સભાસદ નિમણે—કોંગ્રેસમાં ચાલેલું કામ—લશ્કર બચાવવાટે તૈયારીઓ—રાજને અરજી-સંરક્ષણ કમિટીના સભાસદ તરિકે

ફ્રાંકિલન પેન્સિલ્વેનિયાના અચાપની તૈયારીઓ કરવામાં મદદ કરે છે—એક જ સવાની યોજના ધડી કાઢી—કોંગ્રેસમાં કરેલી સેવાઓ—કોંગ્રેસે નિમેલી કમિટિના સભાસદ તરિકે જનરલની છાવણીમાં કેમ્પીજ જાય છે—પરદેશ સાથે છૂપે પત્રવ્યવહાર રાખવા નિમાયલી કમિટિના સભાસદ તરિકે કામ—કોંગ્રેસ તરફથી કેનેડા જવું—સ્વતંત્રતા જાહેર કરવાનો ફરાવ—પાર્ટીઓ—પેન્સિલ્વેનિયાનું રાજ્યમંધારણ સુધારવાને નિમાયલી કમિટીનો પ્રમુખ—એક કાયદામંજૂરી રાખવા બાબત તેના વિચાર—સંસ્થાનદોષ એકમત આપવાના સિવાજ મામે થવું—શોર્ડ હો સાથે પત્રવ્યવહાર અને તેનાં બેઠ—ફ્રાન્સના ફરબારમાં અમેરિકાનો એલચી નિભાયો—કોંગ્રેસને નાણાં ધીરે છે.....૨૪૫—૨૫૯.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ફ્રાન્સના ફરબારમાં એલચી. ૧૭૧૬—૧૭૭૭.

ફ્રાન્સ તરફ મુસાફરી—નાન્ટઝ આવી પહોંચ્યો—પારિસ જઈ પેસે ગામમાં મુકામ કર્યો—ફ્રાન્સમાં મળેલો આવકાર—તેના નામની અસર તેની છપીઓ, પુતળાં અને ચિત્રો—કાઉન્ટ ડી વરગેનની મુલાકાત—ફ્રાન્સ ફરબાર તરફથી પેમાની મંદફ—અમેરિકામાં લડાઈનો સામાન મોકલ્યો—સામાન માટે ઠંડાકટ—યુરોપના રાજ્યો સાથે કાલકરાર કરવાની વિચારફ્રાંકિલનનો અભિપ્રાય—શોર્ડે સ્ટોરમન્ટ—અમેરિકન—લશ્કરમાં નોકરી માટે પરદેશી અમલદારોની અરજ—સાફે—અમેરિકા સાથે કાલકરાર કરવામાં ફ્રાન્સની ઢીલના કારણો—એ બાબતની કાઉન્ટ ડી વરગેનની મુલાકાત—વેપાર અને દોસ્તીના કાલકરાર—મદદ કરવાના કાલકરાર—ફ્રાંકિલન અને એલચીમંડળના બીજાઓની ગળા સાથે મુલાકાત.....૨૫૯—૨૭૩.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

ફ્રાન્સમાં કુલ અખત્યારી એલચી તરીકે. ૧૭૭૮—૧૭૭૯.

ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈની તૈયારીઓ—એમ જીરોલ્ડ—એન આડમ્સ—ઈંગ્લાંડ અને અમેરિકા વચ્ચે સમાધાન કરાવવાની ઈંગ્લાંડની છૂપી તજનીજ—હટન—પુક્ટને—હર્ટેલી—છૂપે દૂત—ફ્રાંકિલનના મિત્રો—વોલ્ટરની મુલાકાત—કુલઅખત્યારી એલચી નિભાયો—તેને પાછો બોલાવવા.

ને તેના દુશ્મનોની ખટપટ—આર્થર લી—રાલ્ફ ઇગાર્ડ—સર વિલિયમ જોન્સ પારિસ મળવા આવ્યો—કેપ્ટન કુકનું વહાણ નહોં પકડવાને સમજીત—પરવાના આપવા—પોલ જોન્સ—મારકિવમ ડી લાફે—સર હમ્ફ્રી ડેવી—ફ્રાંકલિનનાં રાજકીય અને પ.ચુરણ લખાણોની મી. વોગને પ્રસિદ્ધ કરેલી આવૃત્તિ.....૨૩૭—૨૮૭.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

ફ્રાન્સમાં કુલ અખત્યારી જોડવાની તરીકે જારી. ૧૭૮૦—૧૭૮૧.

ફ્રાન્સમાં કુલઅખત્યારી જોડવાની તરીકે જારી—ફ્રાન્સનું સરકાર અમેરિકા મોકલવું—લાફે—યુરોપના ઉત્તર તરફના દેશોએ લડાઈમાં ભાગ નહોં લેનાર દેશનાં વહાણ નહોં પકડવા કરેલો ઠરાવ—ખાનગી વહાણોને સમુદ્ર પર ભૂટકાટ કરવાની પરવાનગી આપવા સખંધી ફ્રાંકલિનના વિચાર—આડમ્સ અને વરગેન વચ્ચે આલેલો પત્રવ્યવહાર—એ સંબંધમાં ફ્રાંકલિનનો અભિપ્રાય—દુશ્મનોના આરોપ અને તેનો રદિયો—ફ્રાંકલિનને પાછો ખેલાવવાની ખટપટ—ફ્રાંકલિન વિષે કાર્ટન્ટ વરગેનનો અભિપ્રાય—તેના હુદ્દાનાં અગ્રંથ્ય કામો—કર્નલ જોન લૉન્સ—ફ્રાંકલિન રાજીનામું આપવાનો ઇરાદો જણાવે છે—હાર્ટલિની મારફતે સલાહને માટે ઇંગ્લાંડની નવી સચનાઓ—ફ્રાંકલિને આપેલો જવાબ—પૅસે અને ઝોટીલમાં ફ્રાંકલિનના મિત્રો—મેડમ ફ્રીડન, હેલ્વેસિયસ.....૨૮૭—૨૯૮.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ઇંગ્લાંડે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સ્વતંત્રતા કબુલ કરી. ૧૭૮૨—૮૩.

સલાહ કરવાની ભાંજગડ—એ સંબંધમાં પાર્લામેન્ટમાં આલેલી તકરાર—પ્રધાનોમાં ફેરફાર—થી રીતે ભાંજગડ કરવી એ જામત ફ્રાંકલિન સાથે વિચાર કરવા ઝોલ્ફોર્ડનું પારિસ જવું—ગ્રેન્વિલ્હનું અધિકારપત્ર ફ્રાંકલિને નાપસંદ થવું—ફાક્ષ—શેલબર્નની કારકિર્દી—ફિટ્ઝ હરબર્ટ—અમેરિકા સાથેની શરતો નક્કી કરવા ઝોલ્ફોર્ડનું આવવું—સલાહની અવશ્યની અને ઇચ્છવાલાયક શરતો ફ્રાંકલિને ખતાવી—ભાંજગડ—સ્વતંત્રતા, દંદ અને માહિલા પકડવાનો દંક—રાજના પક્ષવાળાને તુકશાની અપા-

વવાની ખટપટ—સડાઇમાં અમેરિકાને થએલા નુકસાનનો બદલો આપા-
વવાને ક્રાંતિકર્મીની દરખાસ્ત—શરતો નક્કી થઇ—મહી થઇ—કોંગ્રેસે મંજૂર
ગણી.....૨૯૮—૩૦૫.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

અમેરિકા પાછા જવું. ૧૭૮૨—૧૭૮૪.

ફ્રાન્સ દરખાસ્તે ખબર આપ્યા વગર સલાહની શરતો નક્કી કરી—
તેનાં કારણ—વડેમ—હદો મુકરર કરના સંબંધી અને માછલાં પકડવાના
હક્ક સંબંધી ક્રાંતિકર્મીએ ખેડી અપવા—દેવું પતાવવાનો કરાવ—રિવકત
સાથે કોલકરાર—ઇંગ્લાંડ સાથે છેવટનું તકનામું મંજૂર થયું—ફ્રાંકિનનનો
ખાધ—પ્રાથુવિનિમયના ખરાપણાની શોષ કરવાની કમિટીમાં નિમાયો—
અમેરિકા પાછા જવાની અરજ કોંગ્રેસે મિલકારી—તેની જગો નાકરમનને
આપી—પ્રુશિયા સાથે કોલકરાર—થેર જવાની ફ્રાંકિનનની તૈયારી—પેમે-
થી હાર્વ ડીગ્રેસ સુધીની મુસાફરી—સાડવાખપટનથી ઉપડી ફિલાડેલ્ફિયા
આવવું—મુસાફરીમાં લખેલા નિબંધ—માનપત્રો.....૩૦૫—૩૧૧

પ્રકરણ ૩૨ મું.

પેન્સિલ્વેનિયાનો પ્રમુખ ૧૭૮૫—૧૭૯૦.

મુસાફરીથી તંદુરસ્તીમાં સુધારો—પેન્સિલ્વેનિયાની રાજમહાળામાં
સમાસદ—પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રમુખ—પેન્સિલ્વેનિયાની આખાદી—ફ્રાંકિનનની
ધરસંસારી રિયતિ—યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનું રાજબંધારણ સુધારવા ફિલાડે-
લ્ફિયામાં મળેલી સભામાં નિમાયો—ફ્રાંકિનનની બાપણ કરવાની રીત
—સભામાં દરરોજ પ્રાર્થના કરવાની દરખાસ્ત—આખર અવસ્થામાં ધર્મ
સંબંધી વિચારો—માનના હુદ્દારોએ ખગાર નહીં લેવા બાબત ફ્રાંકિન-
નના વિચાર—કાન્સિટ્ટચુશન—સભામાં છેવટનું બાપણ—ઉગતા સૂર્યનું
ચિત્ર—ફિલાડેલ્ફિયામાં ઉત્સવ—ગટલર પાદરીની નિલનોંધમાંથી ફ્રાંકિનનની
મુલાકાત સંબંધી લખાણનો જોતારો—હિસાબ નક્કી કરવા તરફ અને ફ્રાં-
કિનનનો ઉપકાર માનવા તરફ કોંગ્રેસનું દુર્લક્ષ—ફ્રાંકિનનનો ઉદાર વિચાર—
દુર્લક્ષની ખુલાસો—ગ્રીક અને લેટિન ભાષા શીખવા સંબંધી વિચારો—
અંગીના છેલા વરસમાં કરેલાં કામ.....૧૧૪—૩૨૮.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

આખર દિવસ.

ક્રાંતિનની તર્ખાવત—જ્યોત્ વોલિંગ્ટનને લખેલો પત્ર—તેની માધે
મિત્રાચારી—મંદવાડ અતે મરણનો હેવાલ—દાકતર રચનો પત્ર—મીસીસ
મેરી ક્યુસનના પત્રમાંથી ઊતારા—ચત્ર કળંગસ્તાનમાં લેતી વખતે મળેલો
લોકોનો જમાવ—કોંગ્રેસે પાળેલો શોક—ક્રાંતિમાં પાળેલો શોક—ક્રિયનનો
દેખાવ.—ક્રાંતિનનું વિશ્વ—દવાખાનાને બક્ષીમ આપેલું લટકેલું—કારીગરોને
મદદ આપવાની યોજના—ક્રાંતિનનો પરિવાર—મરણ પછી મળેલાં માન
—જોરનના શહેરીઓએ એના માબાપની કબર દુરસ્ત કરાવી—૧૮૫૬
માં ક્રાંતિનનું બાવલું ખુલ્લું મુકતી વખતે નીકળેલો વર્ણવોડો—માપબુ—
મિજબાની—ક્રાંતિનના લખાણોની સંખ્યા આદિતિ.....૩૨૯—૩૩૯.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

આરંભનું મનન.....૩૪૫—૩૪૪.

બેન્જામિન ફ્રાંકિલિનનું

જીવન ચરિત્ર..

૭

પ્રકરણ ૧ લું.

બાળપણ-૧૭૦૬ થી ૧૭૧૮.

ફ્રાંકિલિનનો બાપ જોશીઆ—તેનું અમેરિકા જઈ વસવું—પહેલી સ્ત્રીનું ગુજરી જવું—ફરીથી લગ્ન કરવું—પિટર ફાલજર—તેની દીકરી અન્ના—જોશીઆની લાંબકી—છોકરાં—ફ્રાંકિલિનનો જન્મ—બહોળા કુટુંબમાં ઉછરવાના શાયદા—જોશીઆનો વાતચીતનો શોખ—બેન્જામિન કોકો—તેનો પત્રવ્યવહાર—ફ્રાંકિલિનપર અસર—મોઘા મૂલનો પીસુડો—પથ્થરનો ડંકો—ફ્રાંકિલિન શાળામાં—૬૪ વર્ષની ઉંમરે બાપના રોજગારમાં—તરવાની શોખ—બેન્જામિન કોકોનું અમેરિકા આવવું—ફ્રાંકિલિનનો વાંચવાનો શોખ—બાળપણમાં વાંચેલાં પુસ્તકો—બાળ્યાવસ્થામાં ધર્મ—બોરટન તરફ પ્લાગ.

બેન્જામિન ફ્રાંકિલિનનો બાપ જોશીઆ ફ્રાંકિલિન ઇંગ્લાંડના નોર્થમ્પટન પ્રગણામાં આવેલા એક્ટન ગામમાં ૧૬૫૫ માં જન્મ્યો હતો. તે રંગરોજનો ધંધો શીખ્યો હતો અને એજ ધંધો આંધ્રજીવ પ્રગણાનાં બેનબરી ગામમાં કરતો હતો. અહિં ૨૧ વર્ષની વયે તે પરણ્યો. તેનો બાપ બેન્જામિન પણ એજ ગામમાં એક પાદરીની દીકરી વેરે પરણ્યો. જન્મે-ભાઈઓ વચ્ચે હેત ધણું હતું. અને તે આખર સુધી ટકી રહ્યું હતું.

આ વખતે ઇંગ્લાંડમાં બીજો ચાર્લિસ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાના વખતમાં રાજ્યધર્મથી જુદા પડનાર લોકોપર ધણો જુલમ થતો હતો. ફ્રાંકિલિનનું કુટુંબ પહેલેથી પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ પાળતું હતું. પરંતુ એક વખત રાજ્યધર્મથી જુદા મત પ્રમાણે ચાલનારા કેટલાક ધર્મગુરુઓને

નોર્થમ્પ્ટન પ્રગણામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા, તેમનો મત જોશીઆ અને ફ્રાંકલિનના કાકાએ અંગીકાર કર્યો અને તેમના મરણ પર્વત એ પથમાં રહ્યા. આ પંથવાળાને ભેગા મળવાને કાયદાથી મનાઈ કરી હતી. તેમની મંડળીઓ જળરાષ્ટ્રથી વિખેરી નાંખવામાં આવતી હતી અને તેમના પર કમલે કમલે જીલ્લમ રાજરવામાં આવતો હતો. આથી કંટાળીને કેટલાક સાહસિકોએ ઇંગ્લાંડ દેશ છોડી અમેરિકા જવાનો ઠરાવ કર્યો સ્વતંત્રતાથી પોતાના મનને અમતો ધર્મ પાળવાની આશાએ બેન્જામિન ફ્રાંકલિનનો બાપ જોશીઆ પણ આ લોકના મતને મળતો થયો, અને આશરે ૧૬૮૨ માં પોતાની સ્ત્રી અને ત્રણ છોકરાં સાથે અમેરિકા જવા નીકળ્યો.

અમેરિકામાં બોસ્ટન શહેરમાં જોશીઆ જમ વસ્યો. બોસ્ટન શહેર સ્થાપન થવાને તે વખતે ૫૬ વરસ થયાં હતાં, અને તેમાં છ કે સાત હજારથી વધારે વસ્તી નહોતી. આટલી થોડી વસ્તીવાળા શહેરમાં ઝંગરે જતો ધંધો સારી રીતે ન ચાલવાથી તે છોડી દઇ સાબુ અને મિથુનતિ બનાવવાનો ધંધો જોશીઆએ કરવા માંડ્યો. આ ધંધામાં તેની મહેનતના પ્રમાણમાં હેને ઠીક પરવડવા લાગ્યું. તેની પાસે એ પૈસા થતા ગયા તેમ તેનો પરિવાર પણ વધવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં તેને ચાર નવાં છોકરાં થયાં સાથી મોટો જેમ્સ થોડા વખત પછી છાનો માતો માઆપને મૂકીને દેશાવર જતો રહ્યો, અને ધણી વર્ષ સુધી તેનો પત્તો લાગ્યો નહોતો. જોશીઆ ફ્રાંકલિનની ૩૫ વર્ષની ઉંમરે તેની સ્ત્રી છ નાનાં છોકરાં મૂકીને મરી ગઇ. તેની પાસે રહેલાં છોકરાંમાં સાથી મોટાની ઉંમર માત્ર અગિયાર વર્ષની હતી. ધંધાદારી માણસ, અને વળી નાનાં છોકરાં વાળો, તેથી જેમ અને તેમ વહેંચી દુરોથી લગ્ન કરવું એજ જોશીઆને ઠીક લાગ્યું. પિટર ફ્રાંકલિન નામના એક ગૃહસ્થની દીકરી અખીઆને તેણે પસંદ કરી અને તેની સાથે પરણ્યો. પિટર ફ્રાંકલિન એક વિદ્વાન અને ધર્મિષ્ઠ સજ્જન હતો અને ઇંગ્લાંડથી પ્રથમ આવી વસનારાઓમાંનો એક હતો. અમેરિકાની દેશી ભાષાઓમાંની કેટલીકનો તેણે સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને દેશી છોકરાંને વાંચતાં લખતાં શીખવવામાં તે પોતાનો વખત ધણું કરીને ગાળતો. માપણીનું કામ તે કરી જણતો અને તેથી હદ નક્કી કરવામાં તે નવા આવી વસનારાઓને ઘણો કામ આપતો. પિટર ફ્રાંકલિનની દીકરી અખીઆ ૨૨ વર્ષની હતી અને આવા પંખ્યાત ગૃહસ્થની દીકરી હતાં તેણે

જોશીઆ સાથે પરણના કપ્પુવ કર્યું. જોશીઆ ક્રાંકિયનું સારું દેખાવડો ડાલો, ગુણિયલ અને મળતાવડો હતો. તેના જેવા ૩૬ વર્ષની પાકી વયે પહોચેલા, છ છોકરાંવાળા, મિષ્ટગતિ બનાવનારની સાથે પરણવાને અબ્બી-આબે કપ્પુન કર્યું એજ દેખાડે છે કે જોશીઆમા કાંઈ અમાધારણ લાયકી હોવી જુદાં. જોશીઆને થોડું ચિત્ર વિદ્યાનું જ્ઞાન હતું, તેને સારંગી વગાડતાં આવડતી તેમજ તેનો કંઠ પણ મધુર હતો. સાજો પોતાના કામ-પરથી આવીને તે સારંગી હાથમાં લેતો અને તેની સાથે તેના મધુર રાગ વડે ધરમાં મવાતાં ગીતો અને લાવણીઓ ગાતો, તેનું મન ચંચળ, જુદાંસુ અને મળતાવડું હતું. વિદ્વાન માણસોને પોતાને ઘેર જમવા નોતરવાનું અને તેમની સાથે વાતો ચીતો કરવાનું તેને બહુ ગમતું. આપા ગામમા તે ડાહ્યા અને કહેલ માણસ તરીકે ઓળખાતો અને તેની સલાહ તેના પાડોશીઓ તેમજ ગામના બીજા લોકો ધણી વાર માગતા. એનું દિલ બોળુ હતું અને તે પોતાના ધર્મામાં એકાગ્ર અને દબોગી હતો. આવા પુરુષને અબ્બીઆ પમદ કરે તેમા કંઈ અભયજ જેવું નહોતું.

અબ્બીઆ માથેના લસથી જોશીઆને દયા છોડશું થયાં તે પૈકી આક્રમો, અને બન્ને સ્ત્રીઓના મળી એકદર સત્તર છોકરાંમા પદરમો આ ચરિત્રનો પ્રધાન પુરુષ બેન્ગમિન ક્રાંકિયન હતો. ક્રાંકિયનનો જન્મ સન ૧૭૦૬ ના જાનેવારી માસની તારીખ ૬ ને રવીવારને દિવસે થયો. એ અરસામા એનો બાપ દેવજથી વીસ વીરને છેટે મિલક રટીટમા રહેતો હતો. ક્રાંકિયનનો જન્મ થયો તેજ દહાડે તેનો બાપ તેને દેવજમા લઈ ગયો અને ત્યાંના ધર્મ ગુરુ હાકટર વિવડ પાસે તેને બાપ્તીઝમ અપાવ્યું. ઈંગ્લાંડમાં રહેલા તેના કાકા બેન્ગમિનના નામ પરથી તેનું નામ પણ બેન્ગમિન પાડ્યું. નાના બેન્ગમિનના જન્મ પછી તેના બાપે ધરબદ્ધ્યુ અને હાનોવર તથા યુનિયન મહેલાઓના ખુણા પર આવેલા એક નાના પણ સવડવાળા લાકડાથી બાંધેલા ધરમાં રહેવા ગયો. તેની જીંદગીના બાપ્તીના બાગમા તે આજ ધરમાં રહ્યો અને આજ ધરમાં બેન્ગમિન ક્રાંકિ નની બાધ્યાવસ્થા મધ ધણા છોકરાવાળા કુટુંબમા બિછરવું એ એક મોટો ફાયદો છે, કારણ કે તેથી ધરમાંજ રમત ગમત મળે છે અને શેરીના છોકરા સાથે મળી તેમના દુર્ગુણનો ચેપ લાગવાનું બનતું નથી. વળી પોતે એકબે લાભવાયો નથી પણ તેનો જેવા બીજા છે એવી લાગણી હમેશ રહેવાથી સ્વાર્થી અને એકવપેટા સ્વભાવ યતો નથી. આ ફાયદો

બેન્જામિન ફ્રાન્કલિનને મળ્યો. બાપ અને બહેનો મળીને બાર જણ સાથે જમવા બેસવાનું ઘણી વાર બનતું. તેમને રહેવાનું ઘર તો નાનું હતું પણ ખાવા પીવાનું અને પહેરવાને જોઈએ તેટલું હતું. માળાપ વચ્ચે કે 'બાપ બહેનો વચ્ચે કંઈએ બાગ્યેજ થતો. સા સંપ સંપી રહેતાં અને એક બીજા પર હેત રાખતાં.

જેશીઆ ફ્રાન્કલિન જમતી વખતે હમેશા જ્ઞાન અને રમુજની વાતો કાઢતો. આથી એનાં હોઠરાંને સારો લાભ થયો. જમવામાં થું થું ચીંતે છે અને સ્વાદિષ્ટ છે કે નહીં એ તરફ તેમનું લક્ષ્ય ન રહેતાં માંભળવ માં રહેતું. આત્મ ચિંતિમાં બેન્જામિન ફ્રાન્કલિન કહે છે કે "મારા આગળ થું જમવાનું મૂક્યું છે તે વિષે હું એટલો બેદરકાર રહેવાને શીખ્યો છું કે હું થું જમ્યો ને જમ્યાપાદ થોડા કલાક પછી કહી શકું નહીં. મુસાફરીમાં આથી મને દુઃખી થવું પડતું નહીં. મારા સોજતીઓ સાફ સાફ ખાવાને શીખેલા હોવાથી સારો ખોરાક ન મળે તો ઘણી વખત મુંઝાતા, પથ્ય હુંતો તેને જરાએ લેખવતો નહીં."

જેશીઆનો બાપ બેન્જામિન ધૈર્યવાદમાં રહ્યો હતો, તે જેશીઆ જોડો સુખી થયો નહીં. એનામાં સારા ગુણ હતા અને એ સગાં અને રનેહીઓ પર સારો ભાવ રાખતો પરંતુ એનીપર એક પછી એક ઘણી વ્યાકૃતો ગુજરી, તેની સ્ત્રી અને નવ છોકરાં એક પછી એક મરણ પામ્યાં. એનો ધર્મો પણ જરાબર ચાલ્યો નહીં. એનો સ્વભાવ હસમુખો હતો અને વાંચવાનો તથા જોડકણું જોડવાનો એને શોખ હતો. તેથી સર્વે દુઃખ સહન શીખતાથી તે ખુબી શક્યો. ચોખાનિયાં અને વ્યાખ્યાનોનો મંત્ર કરવાનો એને સારો શોખ હતો. પોતાના બાપ જેશીઆને ઘેર પોતાનો નામરાશી છોકરો થયો છે એમ જાણી એને ઘણો હરખ થયો, બન્ને બાપઓ વચ્ચે પત્રવ્યવહાર નિર્ધારિત રીતે ચાલતો. બેન્જામિન કાફો તેના બત્રીજા નાના બેન્જામિનને માટે પોતાના પત્રોમાં વારંવાર રમુજ કવિતા લખતો. બેન્જામિનની કેળવણીની શરૂઆત આ પત્રોથી થઈ, એ અરસામાં ઉત્તર અમેરિકામાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી; બોસ્ટનમાં લશ્કરની આવજા થતી હતી અને લડાઈનાં બાંધકામ ચાલતાં હતાં. નાના છોકરાઓની પેઠે સ્વાભાવિક રીતે બેન્જામિનને આથી ગમત પડતી અને તેથી તે ખુશી થતો. આ વાત તેના કાકાને ખબર પડવાથી "તેના લડાઈ ખોર મુલ્યની વાત સાંભળોને" કાકાએ લડાઈનાં માઠાં પરિણામની ચેતવણી

તરીકે થોડી કવિતા લખી મોકલી આ વખતે ક્રાકિલન સાડામાર વર્ષેતો હતો. અઠ દિવસ પછી બેન્ગલમિન કાકાએ બીજી કવિતા મોકલી અને તેમા સદયુષી થવાને નાના બેન્ગલમિનને સહેલી અને સાદી બાધામા અસર-કારક બોધ કર્યો. પોતાના નાના બત્રીબને બેન્ગલમિન કાકા દરેક વહા-લુમાં ગદ્ય કે પદ્યમા પત્ર મોકલતો કાકા તરફથી વારંવાર કવિતા આવવાથી નાના બેન્ગલમિનને પણ કવિતા લખવાનું મન થઈ આવતું. એક વખત, સાત વર્ષની ઉંમરે તેણે કવિતા જેવું કંઈ બાણ કુદ કાકા તરફ લખી મો-કલ્યુ આ પત્ર વ્યવહાર નવ વર્ષની ઉંમર સુધી આપ્યો અને તેથી કા-પિનની ખુદ્ધિ ખિલવામા સારી મદદ મળી.

ક્રાકિલનની બાલ્યાવસ્થામા બનેલી એક મે બીના જાણુવા જેવી છે. આત્મ ચરિત્રમા તે કહે છે કે “ જ્યારે હું સાત વર્ષનો નાનો છોકરો હતો ત્યારે એક તહેવારને દિવસે મારા કાકા મિત્રોએ મને કાકા તાળા નાણું આપ્યું, તે લઇને હું એક રમકડા વેચનારની દુકાન બહી ગયો. રસ્તામા એક છોકરાના હાથમા પીસુડો મારા જોવામાં આવ્યો અને તેથી માફ મન એટલું મોહિત થઈ ગયું કે મારા જગવામાં બધા પૈસા આપીને મેં તે લીધો. ઘેર આવી મારા પીસુગથી ખુશી થઈ આખા ઘરમા પીસુડો વગાડી મેં દોડાદોડ કરી મૂકી, અને ઘરના સઘળા માણસના કાન ફેડી નાખ્યા. પીસુડાની મેં શુ કિંમત આપી છે એ વાત જ્યારે મારા માઈ બહેન વજેરેના જાણુવામા આવી ત્યારે તેઓએ મને જણાવ્યું કે તેની ખરી કિંમત કરતા મેં ચાર ગણી વધારે આપી છે. એ વધારાના પૈસાથી કેવી રીતે મારી મીઠી ખરીદી શકાત એ તરફ માઈ ધ્યાન બેસી મારી બેવકુફી તરફ બધા એટલા હસના લાગ્યા કે મને રોવું આવી ગયું અને પીસુગથી મને આનંદ થયો હતો તેના કરતા તેના સંમધી વિચારથી વધારે ખેદ થયો. આથી મને આગળપર ધણો કષ્ટો થયો. જ્યારે કાકા નમ્રમી સીજ લેવાનું મને મન થતું ત્યારે હું મારા મનને કહેતો કે ‘ તારા પીસુડાની ગળ કળતા વધારે કિંમત આપીશ નહીં ’ અને તેથી મારો પૈસો બચતો.

બીજી વાત એવી છે કે મોરુટન શહેરની પાસે એક તળાવડામા ક્રાકિલન અને તેના ગોઠીઆઓ માછના પકડવા જતા હતા છોકરાની ફેડા દોડથી તથા પાણી ઝાણુ થઈ જવાથી કિનારા પાસે ધણો કાદવ થયો હતો. છોકરાઓને ઉભા રહેવાને કોઈ માધવાનું ક્રાકિલને સમજ્યું અને

તે કામ માટે, પાસે એક ઘર બધાનું હતું તેના પથરાના ઢગલાનો ઉપયોગ કરવાને બદલાય કરી. સાંજે કારીગરો ઘેર ગયા ત્યારે છોકરાઓ બેગા કરી થોડા વખતમાં ફ્રાંકિનને ડોકો બાંધ્યો. બીજે દહાડે પથરાના માલેકને ખબર પડી, ગુન્હેગાર પકડાયો અને તેના બાપે તેને મળ કરી. કહેલું કામ ઉપયોગી છે એવી દલીલ ફ્રાંકિનને બતાવી પરંતુ તેના બાપે એ દલીલ ન સ્વીકારતાં તેની ખાત્રી કરી કે જે કામ પ્રમાણિકપણે કર્યું નથી તે ખરેખર ઉપયોગી કહેવાય નહીં.

બેન્જામિન ફ્રાંકિનના મોટા બાઈઓને જૂઠા જૂઠા ધંધા શીખવાને મૂક્યા હતા પણ એનામાં વાચનાનો શોખ આવમ પડવાથી એને આઠ વર્ષની ઉંમરે બોરટનની વ્યાકરણ શાળામાં ભણવા બેસાડ્યો. ફ્રાંકિનના બાપનો વિચાર એને પાઠશી બનાવવાનો હતો અને એનો કાકો પણ એ વિચારને મળતો હતો. શાળામાં બેઠાને એક વર્ષ પૂરું થયું નહીં એટલામાં તે ફ્રાંકિનને વર્ગનો ચેલેન્જો નખરવીયો અને થોડા વખતમાં તેને ઉપલા વર્ગમાં ચઢાવવાનો હતો પરંતુ એનાં બાપને એમ લાગ્યું કે પાઠશાળાની કેળવણી આપવાનું માફે મળ્યું નથી, પાઠશાળાની કેળવણી કરતાં 'બધવારોપયોગી કેળવણીથી મારા જેવાના છોકરાને વધારે ફાયદો છે, તેથી એને એ શાળામાંથી ઉઠાડી લીધો અને જ્યોર્જ બ્રાઉનેલ નામના પ્રખ્યાત મહેતાશીની શાળામાં દસ્કત અને ગણિત શીખવાને બેસાડ્યો. દસ્કત અને ગણિત શીખવામાં બ્રાઉનેલ મહેતાશી એકે હતો પરંતુ એની શાળામાં એક વર્ષ ગ્રેહો તોપણ ફ્રાંકિનને ગણિત આવડ્યું નહીં. દસ વર્ષની વયે ફ્રાંકિનને તેના બાપે આ શાળામાંથી પણ ઉઠાડી લીધો અને પોતાના ધંધાના કામમાં નાખ્યો. મિથુનચિની દીવેટો કાપવાનું, ફારમો બરવાનું, ફાનપર બેસવાનું અને ફેરોફાટો બાવાનું કામ તેને સોંપ્યું. ફ્રાંકિનને આ પર્મદ નહોતું અને તેથી તે બહુ કામ કરતો નહીં. તેને બોધ આપવાને તેના બાપ સોલોમનના વચન વારે વારે કહી પ્રેમગાવતો "તું કાઈ માણસને તેના ધંધામાં ઉદ્યોગી જુએ છે ! એવો માણસ રાજ પાસે ઉભો રહેશે, દસકા માણસો પાસે ઉભો રહેશે નહીં" ૫૦ વરસ પછી ફ્રાંકિનને રાજ લોકો પાસે દબા રહેવાનો એટલુંજ નહીં પણ સાથે બેસીને જમવાનો વખત આવ્યો ત્યારે આ બોધ તે ચાલુ કરતો

ફ્રાંકિનને પાણીમાં તરવાનો તથા હોડીમાં બેસી ફરવાનો ધણો ખૂબ હતો. તરવાના સધળા દાવ તે નાનપણથી શીખ્યો હતો. એક બે

નવી અને સહેલી રીતો પણ તેણે શોધી કાઢી હતી. એક વખત એક તળાવના કિનારાપર ક્રાંકિલન પતંગ ચડાવતો હતો. પતંગ સારી પેઠે જાયે ચડ્યા પછી દોરીનો છેડો એક ઝાડ સાથે બાંધીને તે પાણીમાં તરવા પડ્યો. થોડું તર્યા પછી બહાર નીકળી, પતંગ છોડી દોરીનો છેડો હાથમાં રાખી ફરી પાણીમાં પડ્યો. પાણીની સપાટીપર પડ્યા રહી પતંગના જોરથી તળાવ તરી જવાનો તેણે અખતરો કરી જોયો અને તેમાં ફોદ પાડ્યો. કંઈ પણ જોર કર્યા વગર પાણીપર સહેલાઈથી તે તરી શક્યો. ક્રાંકિલન કહે છે કે, તરવાની આ અભ્યસ જોવી રીતે એ ફરીને કમી જોઈ નથી પણ મને લાગે છે કે આ રીતથી કેસે અને ડોવર વચ્ચેની ખાડી તરી જવી અશક્ય નથી. ”

તરવાનો હુસાર સારી રીતે આવડતો હતો અને બાપનો ધંધો ગમતો નહીં તેથી ક્રાંકિલનને ખલાસી થવાનું ધણીવાર મન થતું. તેના બાંપને આ વાત પસંદ નહોતી તેથી તે ધણો મુઝાતો. આ અરસામાં એટલે સન ૧૭૧૫ ની સાલમાં તેનો કાકો બેન્જામિન પોતાની બાકીની જીંદગી તેના છોકરા સેમ્યુઅલ અને બાઈ જોશીઆની સાથે ગાળવાને ઇંગ્લાંડથી અમેરિકા આ-વેલો હતો. બાપ અને કાકાના સમજાવવાથી તથા શિખામણથી ક્રાંકિલન ધારેલો વિચાર માંડી વાળ્યો.

બેન્જામિન કાકો પોતાની ચોપડીયો અને વ્યાખ્યાનો સાથે લઈ આ-વ્યો હતો. જે કંઈ તે જાણતો ને પોતાના નામરાશીને ખુશીથી શિખરતો. આર વર્ષ તે ક્રાંકિલનના બાપના ઘરમાં રહ્યો અને પછી તેના દીકરા સેમ્યુ-અલને ત્યાં રહેવા ગયો. તેનું મરણ ૭૮૭ મા ૭૭ વર્ષની વયે થયું.

ક્રાંકિલન ઘર આગળ જે શિખ્યો તેની સાથે સરખાવતાં નિશાળમાં શિખેલું નહિ જેવું હતું. તેનો ખરો શિક્ષક તેનાં માબાપ અને તેમનું સુખી ઘર હતું. વાંચવાનો શોખ તેનામાં બચપણથી જ જાણ્યો હતો. એના હાથમાં જે પૈસા આવતા તે પુસ્તક ખરિદવામાં ખરચાતા. સંગીત જ્ઞાન મળે એના સારાં પુસ્તકો જ તે વાંચતો અને જે વાંચતો તે એવી સંભાળથી વાંચતો કે તેનો પુરો ફાયદો તેને હાંસલ થાય. બનીયનની “ પિલગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ ” એ પુસ્તક પર તેનું મન પહેલ વહેલું ચોંટ્યું, અને તેના વાંચનથી તેને એટલી ખજાર અને જ્ઞાન મળ્યું કે જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી એ પુસ્તકની તારિફ કરતો. આ પુસ્તકથી તે એટલો ખુશ થયો કે તેને બનીયનનાં બધાં પુસ્તક તેણે એકઠાં કર્યાં. ગાળજી આ

પુસ્તકો વેચી ખર્ચનનો ઇતિહાસ મંચદ ખરીદ કર્યો. એના બાપની નાની લાઇબ્રેરિમાં મુખ્યત્વે કરીને ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો હતાં જેમાંનાં ઘણાં ખર્ચાં ફ્રાંક્લિને વાંચી નાખ્યાં. “પ્યુટાઈના જીવનચરિત્રો” એ ફ્રાંક્લિનનું ખીજું માનીતું પુસ્તક હતું. ડીફાઈટ “એમે જોન પ્રોજેક્ટમ” અને “બહુ કરવા વિષે નિબંધો” એ પુસ્તકો વાંચવાથી પણ તેને સારો લાભ થયો. ૮૦ વર્સની વયે સેમ્યુઅલ મેથર નામના ગૃહસ્થને ફ્રાંક્લિને લખ્યું હતું કે “બ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે ‘બહુ કરવા વિષે નિબંધો’ એ નામની એક ચોપડી મને મળી આવી હતી. મને લાગે છે કે એ તમારા પિતા કેટલ મેથરે લખેલી હતી. મારા પહેલાંના એ ચોપડીના માલિકને મન એ કંઈ કિંમતી હોય એમ લાગ્યું નહીં હશે. કારણ કે તેનાં ઉપરનાં કેટલાંક પાન તેણે ફાટી જવા દીધાં હતાં. જેટલું પુસ્તક બાકી સાચું રહ્યું હતું તેટલું વાંચવાથી મારા વિચાર એવા સુધર્યા કે તેથી મારી આખી જીવગી પર અસર થઈ છે. ખીજી જાતની આખર કરવા બહુ કરનારની જીવગી નુ વધારે કિંમતી ગણ્યું છું. તમે કહો છો તે પ્રમાણે નુ લોકોપયોગી માણસ થયો હોઉ તો તેને માટે એ પુસ્તક (કર્તા)નો આભાર માનવાનો છે.”

બેન્જામિન ફ્રાંક્લિનને તેના બાપજી અને બહેનો સાથે નાનપણમાં નિયમિત રિતે દેવજમાં જવું પડતું ત્યાં મેથર પાદરિનો ઉપદેશ તે સાંભળતો. ફ્રાંક્લિનનો બાપ જોશિયા પોતે ઘણો ધર્મિષ્ઠ હતો. પગલું પોતાના વિચાર પ્રમાણે તેનાં છોકરાંઓએ ધર્મક્રિયા કરી જોઈએ એમને આગ્રહ કરતો નહીં. દરરોજ જગણ સર થતા પહેલાં અને પછી, તે લાંબા વખત સુધી પ્રાર્થના કરતો. નાના ફ્રાંક્લિન વિષે એક એવી વાત કહેવામાં આવે છે કે, એક શિયાળામાં કેટલુંક સીધું સામાન તૈયાર કર્યાપછી તેણે તેના બાપને કહ્યું કે બાપા, આ બધા સામાન ઉપર સામટી પ્રાર્થના કરી નાંખો તો પછી આગળ ઘણો વખત બચશે.

એકંદરમાં ફ્રાંક્લિનને પોતાની બાધ્યાવસ્થા ઘણા સુખમાં ખોસતીમાં ગુજરી હતી. જ્યાં સુધી એ જીવ્યો ત્યાં સુધી ખોસતી તરફ તે ધણિ પ્રિતિ ગમતો. ૮૨ વર્સની ઉંમરે લખેલા એક કાગળમાં ખોસતીના સંબંધમાં તેણે લખ્યું હતું કે મારા “એ પ્યારા ગામ” માં મારી બાધ્યાવસ્થાની પેઠે ફરી ફરવા ફરવાને મને બહુ ગમે છે. ખોસતીની રીતમાત્ર, ખોસતીના હવાર અને ખોસતી વિષે ખીજું કંઈ પણ હું જોઉં છું અથવા સાંભળું તરત ખોસતી મને યાદ આવે છે.”

પ્રકરણ ૨ જી.

છાપખાનામાં શાગિદ. ૧૭૧૮ થી ૧૭૨૩.

ક્રાંતિનનો બાઈ જોન—બાપના ધધાપર ક્રાંતિનનો અણગમો—
બાપ દીકરાનું ધધા જોવા જવું—બાઈ જેમ્સ—છાપખાનાનો ધધો શી પવાનુ
પમંદ કરવું—જેમ્સનો શાગિદ—તે વખતનું બોરટન—પુસ્તક વેચનારાના
શુભાસ્તા મારફતે પુસ્તકો વાંચના મેળવરાં—મેથુ આડમ્સ—લાવણી અને
ગરમીઓ લખવાનો શીખ—ક્રાંતિનનો સોમની જોન કોલિન્સ—વાદ-
વિવાદ—ઇમારત સુધારના પાછળ મહેનત—શાળા પુસ્તકોનું પુનરાવર્તન—
સોફેટિસની વાદવિવાદ કરવાની રીત—ગોલવામા નમ્રતા—ન્યુ ઈગ્નાડ કુરન્ટ
વર્તમાનપત્રમાં ક્રાંતિનનું પહેલવહેલું લખાણ—ન્યુ ઈગ્નાડ કુરન્ટપર આદત
જેમ્સને કેદ—નાનો બેન્ગમિન અધિપતિ—છાપાની સ્વતંત્રતા—ન્યુ ઈગ્નાડ
કુરન્ટનો દેશાવે.

ક્રાંતિન જે વર્ષ એટલે બાર વર્ષની ઉમરનો થયો, ત્યાં સુધી તેના
બાપની મદદમાં રહ્યો. તેનો એક મોટો બાઈ જોન ક્રાંતિન, તેની માફક
બાપને ધધામા મદદ કરવા નાની ઉમરથી રહ્યો હતો, પણ હવે તે લામ
કરી હોડ ટાપુમાં જઈ વસ્યો. અને ત્યાં સાથુ અને મિલુગતિ બના-
વવાનું પોતાનું સ્વતંત્ર કારખાનું કાઢ્યું આયા કરીને ક્રાંતિનના બાપને
ક્રાંતિનની જરૂર વિશેષ પડી. ક્રાંતિનને લાગુ કે જે ધધો મને પમદ
નથી તેમાં મારે હવે હમેશ રહેવું પડશે. આ વિચારથી તે એટલો બે-
દિય જણાવા લાગ્યો કે તેને બાપ બીન્સો કે રખેને તેને દરિયે જવાનું
પાછું મન થઈ આવે તેથી તેને ગમે એવો કોઈ ધધો શીખવવાનો નેણું
કરાવ કર્યો બાપ દીકરો સાથે સુધાર, ખરાદી, કંસાગ વગેરે કાગીગરનાં
કારખાના જોવા જતા દોકરાનું વનણ કયા ધધાપર છે એ બાપ બારી-
કાઈથી જોનો કે જેથી તે ધધામાં તેને ન ખી શકાય. આખરે કાપકૂપનાં
હથીઆર બનાવનારનો ધધો ક્રાંતિનને માટે નક્કી કર્યો. એના કાકા બે-
ન્ગમિનનો દોકરો વડનથી એ ધધો શીખી આવ્યો હતો, અને બોરટનમા
કારખાનું કાઢ્યું હતું. આ ધધો કેવો લાગે છે તેનો અનુભવ લેવા ક્રા-
ંતિનને એ કારખાનામાં થોડા દહાડા મોકલવામા આવ્યો. પણ સેમ્યુઅલ

શીની આશા રાખેના હોના એ વાત ક્રાંકિલનના બાપને ગમી નહોતી તેથી તેણે તેને પાછો ઘેર બેસાડ્યો.

ક્રાંકિલનનો મોટો ભાઈ જેમ્સ ક્રાંકિલન જે નાશી ગયો હતો તે લંડનમાં છાપવાનો ધંધો શીખી ૧૭૧૭ માં છાપવાનું પ્રેસ અને ટાઇપ લઇને બોસ્ટન પાછો આવ્યો હતો અને પોતાનું છાપખાનું કાઢ્યું હતું. આ ધંધામાં શરૂઆતમાં તેને બહુ પરવડતું હોય એમ જણાતું નહોતું. જ્યારે ક્રાંકિલન અને તેનો બાપ જૂદા જૂદા કારીગરોના ધંધા જેવા નાકજ્યા હતા, ત્યારે છાપવાનો ધંધો તેમના ખ્યાલમાં આવ્યો નહોતો. કુટુંબમાં એક જણ છાપખાનાવાળો છે એટલે બસ છે અથવા જેમ્સને તેના ધંધામાં પરવડતું નહોતું તેને કીધે કદાચ એમ થયું હોય. પરંતુ હવે આ વિચાર પણ સૂઝ્યો.

ક્રાંકિલનના વાંચવાના શોખપરથી એના બાપને લાગ્યું કે એને છાપખાનાના ધંધામાં નાખ્યો હોય તો કીક. એના ભાઈ સાથે એ ધંધામાં એને શીખાડી મૂકવાને સવડ પણ હતી. ક્રાંકિલનને બાપના ધંધા કરતાં આ ધંધો કીક દેખાયો તોપણ થોડો વખત તેણે આનાકાની કરી. આખરે તે સમજ્યો અને એ ધંધો શીખવા કષુલ કર્યું. બાર વર્ષની વયે ક્રાંકિલને તેના ભાઈ જેમ્સને ત્યાં શાગિર્દ રહેવાનો કરાર નક્કી સહી કરી. સરત એવી હતી કે ૨૧ વર્ષનો થતા સુધી ક્રાંકિલને શાગિર્દ રહેવું અને કામ કરવું, માત્ર છેલ્લા વર્ષમાં દરરોજ કામે આવતા મજૂર જેટલો પગાર તેનો ભાઈ તેને આપે. થોડા વખતમાં તેને સાઈ જ્ઞાન થયું અને તેના ભાઈને તે ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો.

ક્રાંકિલન શાગિર્દ રહ્યો તે વખતમાં પણ હાલની જેડે બોસ્ટન શહેર વિદ્યા અને પુસ્તકોને માટે પ્રખ્યાત હતું. ક્રાંકિલનના જન્મ પહેલાં ૨૦ વર્ષપર બોસ્ટનમાં પાંચ ચોપડીઓ વેચનારા હતા તે વધીને હવે દસ થયા હતા. ઘણાં ખરાં પુસ્તકો તેઓ વિલાયતથી મંગાવતા. ચોપાનિયાં, વ્યાખ્યાનો, ધર્મોચરણ નિબંધો અને એવાં નાનાં પુસ્તકો બોસ્ટનમાં છપાવતા પણ હતા. ચોપડીઓ વેચનારને ત્યાં ધર્મ સંબંધી પુસ્તકોની ઘણી ખપત થતી હતી. ઇંગ્લાંડમાં જે પુસ્તકો લોકપ્રિય થતાં તેના અમેરિકામાં પણ વાંચનાર નીકળતા અને તેથી આવાં પુસ્તકોની પણ સારી સંખ્યા ચોપડીઓ વેચનારા મંગાવતા હતા. ક્રાંકિલન પાસે પુસ્તકો ખરીદવા પૈસા નહોતા પણ ચોપડીઓ વેચનારાના ગુમાસ્તા સાથે તેને ઝોળખ થઈ હતી તેથી

તેમની મારફતે પુસ્તકો વાંચવાને તેને મળતાં. શુભાસ્તાઓ દુકાનમાંથી છાનું-
માનું પુસ્તક તેને વાંચવાને આપતા, અને તે વાંચીને પાછું આપે કે
કપાટના ઠેકાણે મૂકી દેતા સામે લીધેલું પુસ્તક રૂત્રે વાંચીને સવારમાં
પાછું આપી દેવું પડતું કે જોથી રોકેને ખબર પડે નહીં અથવા પુસ્તક
બહાર ગયું છે એમ જણાય નહીં. આત્મચરિત્રમાં ક્રાંતિચન કહે છે કે
'આવી રીતે લીધેલાં પુસ્તકો વાંચી નાખવાને મારે ઘણી વખત લગભગ
આખી રાત મારી પથારીમાં બેસી રહેવું પડતું.'

થોડા વખત પછી મેથુ આડમ્સ નામનો વેપારી કામ પ્રગે કાં
કિનનના બાઇના કારખાનામાં આવવા લાગ્યો. આ ગૃહસ્થને ત્યાં પુસ્તક-
નો સમૃદ્ધ ઠીક હતો. ક્રાંતિચનની સાથે તેની ઓગખાણ થતા પોતાનું
પુસ્તકાલય જોવા ક્રાંતિચનને ત ધેર નેડી ગયો અને જે ચોપડી જોઇએ
તે વાંચવાને લેઇ જવા કહ્યું. કવિતાનાં પુસ્તક વાંચવાનો ક્રાંતિચનને ઠીક
લાગ મળ્યો. પુસ્તક વાંચવાથી તથા તેના કાકા બેન્જામિનના લખવાથી
લલચાઇને તેને હવે કવિતા દરવાનું મન થઇ આવ્યું અને થોડી બનાવ-
વા પણ માંડી. કવિતાથી બે પૈસા મળશે એમ એના માઇ જેમ્સને
લાગવાથી કવિતા રચવાને એને ઉત્તેજન આપતો. એ વખતમાં મહેલા-
માં ગવાતી લાવણીઓ ઘણી ખપતી. ચાચિયાનાં પરાક્રમ, ખુનીને
ફારી, હુઠારાની બહાદુરી, બપકર ગુન્હા, અકરમાતો વગેરે વિષયો પર
લાવણીઓ રચાતી અને તેને ફેરીમ્સ બનારમાં અને મેહેલાઓમાં
વેચતા. બાઇની સૂચનાથી ક્રાંતિચને આવા લોકપ્રિય અને પૈસા મળે એવાં
લખાણ લખવામાં પોતાની કલમ અજમાવવા માંડી. જે ગરબીઓ
તેણે જોડી એકનું નામ "ધ લાઇટ હાઉસ ટ્રેન્ડેડી" હતું અને તેમાં
કેપ્ટન વર્ધીએક નામનો માણસ તથા તેની બે પુત્રીઓ હુખી મરવા સં-
બંધી કરજારસથી ભરેલું વર્ણન હતું. બીજી ગરબી બેક બિયર્ડ નામના
નામીયા ચાચીયાને પકડવા સંબંધી હતી. ક્રાંતિચન પોતેજ કહે છે કે
"આ બન્ને ગરબીઓ કંગાળ કચરા જેવી હતી અને હવકા જેડકણાં
જોડુની બધામાં લખેલી હતી છપાયા પછી એ વેચવાને તેણે (મારા
બાઇએ) મને મોકલ્યો હતો. પહેલીનો વિષય ધણો તાજો હતો અને
ધણો ચર્ચાયા હતો તેથી તેની ખપત ઘણી થઇ આથી હું દુવધ ગયો.
પણ મારા બાપે મારાં લખાણને હમી કાઢી અને ઝંખવાણો પાડ્યો. મારા

બાપે મને વળી કહ્યું કે જોડકણાં જોડનાર હમેજ બિખારીજ રહે છે. આથી હું કવિ થવો બંધી ગયો. જો કદાચ થયો હોત તો સારો કવિયાત નહીં.” પિતાએ કરેલી દીકરા માન્ય કરી ક્રાંતિને કવિતા કરવાનું મૂકી દીધું. અને ગદ્ય સુધારવા મહેનત કરવા માંડી.

બોરસદમાં ક્રાંતિનનો સોજતી તેના જેવોજ વાંચવાનો શોખ ધરાવનાર પણ જીમનો છૂટો અને વાદવિવાદ કરવામાં હોશીઆર જ્ઞાન કાલીન્સ નામનો છોકરો હતો. બાપના પુસ્તક બંડારમાંનાં ધર્મમંથંથી વાદવિવાદનાં પુસ્તકો વાંચવાથી ક્રાંતિન પણ ધણો તકરારી થયો હતો. એક વખત આ બે મિત્રો વચ્ચે સ્ત્રીઓનો શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આપવાથી ફાયદો છે કે નહીં એ વિષયપર વાદ થયો. કોલિન્સનો અભિપ્રાય એવો હતો કે એવું જ્ઞાન મેળવવાને સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ લાયક નથી. ક્રાંતિનનો મત એથી ઉલટો હતો. ક્રાંતિન તેના મિત્ર જેવો જીમનો છૂટો નહોતો. તેને એમ લાગ્યું કે મારા મિત્રની દલીલોથી નહીં પણ તેની બોલવાની છટાથી માર ચૂપ થવું પડે છે. આ વખતે કંઈ નિરાકરણપર આવ્યા વગર બન્ને છટા પડ્યા. ફરીથી મળવાને અવકાશ હતો તેથી ક્રાંતિને પોતાની દલીલો લખી કાઢી અને તેની નકલ કરી કોલીન્સને મોકલી. કોલીન્સે તેના જવાબ આપ્યો. બન્ને વચ્ચે ત્રણ આર કાગળો આપ્યા પછી બંને પત્ર વ્યવહાર ક્રાંતિનના વાંચવામાં આવ્યો. તકરારી વિષયપર તેણે કંઈ અભિપ્રાય આપ્યો નહીં પણ છોકરાને ખતાવ્યું કે “ તારા કરતાં તારો સોજતી વધારે છટાદાર અને શુદ્ધ ધર્મારત લખી શકે છે તેથી તે ફાતી જાવ છે; જોડકણીમાં અને વિરામ ચિન્હો મૂકવામાં તારા ધંધાને લીધે તું તારા સોજતી કરતાં ચઢીઆનો છે, પણ ઇમારતની પ્રાદતા અને સ્પષ્ટતામાં તેનાથી ધણો ઉતરતો છે.” બાપનું કહેવું ક્રાંતિનને વાસ્તવિક લાગ્યું, અને તે દિવસથી ઇમારત સુધારવાને તેણે મહેનત કરવા માંડી.

“ સ્પેક્ટેટર ” નામના પુસ્તકનો એક ભાગ આ સમયે તેને હાથ આવ્યો. સનંદાશ્વર્યથી એ પુસ્તક તેણે વાંચી જોયું અને તેમાંની ઇમારતનું અનુકરણ કરવા યત્ન કર્યો. એકાદ નિબંધ કાઢીને તેમાંના કરેક વાંચ્યો. હુંકો સાર તે એક કાગળપર લખી જતો અને પછી તેને થોડા દલાડા એમને એમ રહેવા દમ, આખો નિબંધ લખી જઈ, પોતાનું લખાણ અસલ સાથે સરખાવી સુધારતો. કોઈવાર કોઈ વાતને તે ગદ્યમાંથી પદ્યમાં કરતો અને પછી પદ્યનું ગદ્ય કરતો. તેને જણાયું કે જોડકણાં જોડતાં આવડવાથી

કવિ થવાય નહીં તો પણ એનો ખીજી રીતે સારો, ઉપયોગ થઇ શકે છે. પ્રાસ મળે એવા, તેમજ બંધબેમતા આવે એના લાંબા ટુંકા ચમ્પો શોધનાની જરૂર પડવાથી શબ્દ જ્ઞાન વધે. કોઇ કોઇ વાર કોઇ નિબંધના દરેક વાક્યનો સાર કાઢીને જૂદા જૂદા કક્કાપર તે લખી જતો. અને પછી તે કક્કાઓ બેળસેળ કરી નાખતો અને યોડા દહાડા ગયા બાદ તેમને ગોઠવવાને ચલ કરતો. નિબંધમાં લખવાની હકીકત બરાબર ગોઠવતાં આવડે એટલા માટે તે આમ કરતો. પોતાનું કામ અસલ માથે સરખાવતાં તેને ધણી જાણે માલમ પડતી જે તે સુધારી લેતો; પણ કોઇ કોઇ વારતો અસહના કરતાં ઇબારત કે ગોઠવણમાં પોતે સુધારો કર્યો હોય એમ તેને લાગતું. આ પ્રમાણે થતું ત્યારે તેને આશા રહેતી કે હું સારો અંગ્રેજી લખનાર થઇશ.

તે વખતે આશ્વતાં શાળા પુસ્તકોમાંનાં કેટલાંક તેણે ફરીથી વાંચ્યાં. ટાકરનું ગણિત ધણું કઠણ ગણાતું અને વિધાર્થીઓને ધણું ગુચવતું હતું. આ શાખી જવાને તેણે બે વાર ચલ કર્યો હતો પણ પાર પડ્યો નહોતો. ગણિતમાં કાચો હોવાથી તેને હવે શરમ આવવા લાગી. અને તેથી એ પુસ્તક ફરીથી વાંચવાનો નિશ્ચય કરી સહેલાઈથી ગણિત શીખી ગયો. તેજ પ્રમાણે અંગ્રેજી ભાષાના બ્યાકરણનું એક અને નૌકા શાસ્ત્રનું એક એ બે પુસ્તકોનો તેણે અભ્યાસ કર્યો, લોકનાં બનાવેલાં “એસે ઓન હુમન અન્ડરસ્ટેન્ડિંગ” અને “ધ આર્ટ ઓફ થિન્કિંગ” અને એનો ફતવું “મેમોરે મીલીઆ” એ ત્રણ પુસ્તકો પણ તેણે વાંચી જ્યાં આ છેલ્લું પુસ્તક એને ધણું પસંદ પડ્યું. સત્ય શોધનારનો નમ્ર દેખાવકરવાની તથા પોતાના સામા વાળાને સવાલો પુછી ગુચવાડામાં નાખવાની સોફ્ટીસની વાદવિવાદ કરવાની રીત તેણે રસીકારી; અને એઓ નકાર આપવાની તથા છાતી ઠોડી છકચાર કરવાની રીત છોડી દીધી. આ બાબતપર ક્રાંકિતન એના આત્મચરિત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે; “આ રીત મને ધણી ગમતી અને તે હું વારંવાર વાપરતો. એમાં હું એવો પ્રવિણ થયો કે મને અને મારા પક્ષને ઘટે નહીં એની બાબતોમાં હું મારાથી વધારે જ્ઞાન વાળાને હરાવતો તેમની પાસે હું એની વાતો કથુન કરાવતો અને તેમને એવા ગુચવતો કે તેમને કંઈ સુઝતું નહીં. કેવળાંક વર્ષ સુધી આ રીત મેં વાપરી પણ ધીમે ધીમે છોડી દીધી. માત્ર નમ્રતાથી તથા માવચેતીથી બોલવાનું

હું રાખી રહ્યો. તકરારી વિષયમાં “ અલગન ” “ બેશક ” અથવા એના જેવા છાતી ઠોકીને બોલવાના ચખ્ખું હું વાપરતો નહીં; પણ એને બહોતે એમ બોલતો કે “ મને લાગે છે કે અથવા હું ધારૂં છું કે આમનું આમ હોવું જોઈએ; ફલાણું ફલાણું કારણને લીધે અને અમ જણાય ” છે કે અથવા મારે અમ ધારવું ન જોઈએ કે આમનું આમ છે; આમનું આમ હોય એમ અને લાસતું નથી; હું જુસતો ના હોઉં તો આમનું આમ છે. બીજાઓના મનપર મારા વિચાર ઠસાવવાને અને હું કહું તે પ્રમાણે તેમને ચલાવવાને આ રીત અને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. વાતચીત કરવાનો ઉદ્દેશ જ્ઞાન મેળવવાનો અને જ્ઞાન આપવાનો તથા ખુશી થવાનો અને બીજાઓને ખુશી કરવાનો છે એટલા મારે સમજ્યું મ જુસોએ છાતી ઠોકીને બોલવાની રીત રાખી બહુ કરવાની પોતાની સત્તા ઓછી કરવી ન જોઈએ. છાતી ઠોકીને બોલવાની રીતથી સામાના મનમાં કંટાળો અને વિરુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ઉદ્દેશથી માણસને વાચા આપેલી છે તે ઉદ્દેશ સરતો નથી. ”

અભ્યાસ કરવાને ફ્રાંકિલિનને સાંજનો વખત હમેશ મળતો અન્ય-યમ જેવી એક યુક્તિ વાપરી જમવાનો વખત પણ તે બચાવતો. બાજીપાકાના ખોરાકની એક ચોપડી તેના વાંચવામાં આવવાથી તેણે માંસ ખાવું છોડી દીધું. આથી કરીને તેના બાંધને ઘણી હરકત પડતી અને તે તેને ધણો ઉપદ્રો દેતો. ચોપડીમાં લખેલી રીતે બાજીપાકાનાં બોજન બનાવતાં ફ્રાંકિલિન ચીખી ગયો હતો તેથી તેણે તેના બાંધને કહ્યું કે મારા ખાવાનું જે ખરચ ધાય છે. તેનું અર્ધ અને આપો તો હું મારું ખાવાનું મારે હાથે કરી લઉંશ. બાંધએ કબુલ કર્યું. અન્યમાયશથી ફ્રાંકિલિનને ખખર પડી કે અર્ધામાંથી પણ અર્ધું બચાવી શકાય ખરું. આ બચાવથી પુસ્તકો ખરીદવાનો તેનો બંડોળ વધ્યો. સહથી મોટો કાયદો તો એ હતો કે બીરફીટ, બટારા અને બાતનું તેનું ખપોરનું ખાણું તે છાપખાનામાંજ ખાઇ લેતો અને તેથી એક કજાક તેને ખચતો. સવાર પહેલા ઉઠવાથી પણ કામ શરૂ થતા પહેલાં તેને એક કલાક મળતો.

જેમ્સ ફ્રાંકિલિનનો રોજગાર દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. ૧૭૨૦— ૨૧ માં એક વર્તમાનપત્ર તેણે કાઢવા માંડ્યું અને તેનું નામ “ ન્યુ ઇંગ્લાંડ ફ્રેન્ડ ” રાખ્યું. એનાં પહેલાં અમેરિકામાં “ બોસ્ટન ન્યુસ લેટર ” નામનું માત્ર એકજ વર્તમાનપત્ર હતું. આ વર્તમાનપત્રનો જોઈએ તેવો

ફેડાવો નહોનો, તેથી જેમ્સના ભાષ્યોએ તેને ધણું સમજાવ્યો કે બો-
સ્ટનમાં બીજું વર્તમાનપત્ર નમશે નહીં. તોપણ તે આથી પાછો હઠ્યો
નહા, અને જેમ્સ ક્રાંકિલને છાપીને પ્રસિદ્ધ કરેલા “ન્યુ ઈંગ્લાંડ કુરન્ટ” નો
પહેલો એક ૧૭૨૨ ના ઓગષ્ટની ૧૭ મી તાનીએ જહાર પડ્યો. ધરાકોને
ધેર પત્ર પહોંચાડવાનું કામ ક્રાંકિલને માંખું હતું.

“ન્યુ ઈંગ્લાંડ કુરન્ટ” બીજા પત્રથી જૂદા પ્રકારનું હતું એમાં વધારે
જુસ્સાવાળાં અને રોળી લખાણ લખાનાં. “બોસ્ટન-ન્યુસપેટર”માં દરરોજ
લુખાં ટાવણાં વાંચીને કંટાળી ગએલા બોસ્ટનના શહેરીમાં આ નવા વર્ત-
માનપત્રનો ફેલાવો વધવા લાગ્યો. કેટલાક કેળવણી ગૃહસ્થો સાથે જે-
મ્સ ક્રાંકિલને દોસ્તી થઈ, તેમના તરફથી લખાણો, નિબંધો વગેરેની
એને સારી મદદ મળવા લાગી. ધણીવાર તેઓ છાપખાનામાં આવતા,
અને લોકોમાં તેમનાં લખાણનાં કેવાં વખાણ ચાલ્યું છે એ વિષે વાતચીત
કરતાં. આ સાંભળીને એક દિવસ ક્રાંકિલને પણ કંઈ લખવાનું મન થઈ
આવ્યું. ક્રાંકિલનનું કામ બીજાં ગોઠવવાનું, છાપખાનામાં કામ કરવાનું અને
પત્ર વહેંચવાનું હતું એનો ભાર એના તરફ પોતાના શાગિદ્ તરીકે વર્ત-
તો અને એનામાં કેટલી બુદ્ધિ તથા જ્ઞાન છે તેથી ઘણું ભારે અજાણ્યો
હતો. બન્ને ભાષ્યો વચ્ચે ધણીવાર સહેજ સાંજમાં બોલાબોલી થતી
હતી. જેમ્સનો સ્વભાવ આકળો હોવાથી કાંઈ કોઈવાર ક્રાંકિલને તે ત-
માચા પણ મારી જતો. એમના બાપની પાસે બન્ને ફરિયાદો લઈ જતા.
આત્મચરિત્રમાં ક્રાંકિલન કહે છે કે મારો પક્ષ ખરો હોવાને લીધે અને
કાંઈ વખત મને મારા પક્ષની વકાલત સારી કરતાં આવડતી હોવાથી, હ-
મેણાં નિવેડો મારા લાભમાં થતો. ક્રાંકિલને ધાતું કે જો હું મારા નામથી
લખાણ મોકલીશ તો મારા ભાઈની નજરમાં તે નહીં આવે, અને હું
નાનો છું તથા લખવાનું કામ મારું નહીં એમ ગણીને તે છાપશે નહીં; માટે
અક્ષર ફેરવી, નનામું લખાણ લખી, રાતને વખતે જાનુંમાનું છાપખાનાના
બારણા તળેથી તેણે ખસેડી મૂક્યું. આ લખાણ સવારમાં છાપખાનું ઉઘા-
ડતાં માલમ પડ્યું અને જ્યારે જેમ્સના મિત્રો ભેગા થયા ત્યારે તેમને
જતાવવામાં આવ્યું. તેઓએ વાંચીને જે ટીકા કરી તે સઘળી ક્રાંકિલનના
સાંભળનામાં આવી. એ લખાણ તેમણે વખાણ્યું એટલુંજ નહીં પણ તેના
લખનારના નામ પી અટકળો કરી તેમાં વિદ્વતા અને બુદ્ધિને માટે પ્રખ્યાત
થએલા માણસો નિવાય ગ્રીજ કોઈનું નામ દીધું નહીં. ને એ
છાપવાને લાયક છે એમ અભિપ્રાય આપ્યો. આ સાંભળીને

ધણીજ દરખ થયો. આથી ઉત્તેજન પામીને ક્રાંતિકર્તાઓએ ધણી લખાણ નતામાં મોકલ્યાં. તે સઘળાં પહેલાની માફક વખણાયાં અને છપાયાં.

જાર મહિના સુધી “ન્યુ ઇંગ્લાંડ કુરન્ટ”નું કામ ધમધામર ચાલ્યું. એ ચારસામાં બોસ્ટનના સરકારી નોકરોની તથા તેમના કામની એ પત્રમાં વારંવાર હાજરી લેવાતી અને પ્રસંગોપાત્ત હીક ઝાટકણી કાઢવામાં આવતી. અત્યાર સુધી સહનશીલતાથી તેઓ ગંધું ખમી રહ્યા. પણ આખરે થાકીને એક નજીવી બાબત ઉપાડી આ પાપી બક્ષા જેવા લાગતા પત્રની સામે તેઓ ચલા. ૧૭૨૨ ના જુનની ૧૧ મી તારીખના “ન્યુ ઇંગ્લાંડ કુરન્ટ”માં ન્યુપોર્ટથી આવેલો હોય એવો એક પત્ર છાપવામાં આવ્યો હતો, અને તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું. કે બ્રેસેક ટાપુથી થોડે દુર ચાંચીઆનું એક વહાણ દેખાયું છે. તેને પકડવા તેની પાછળ મોકલાવવાને એ વહાણ સરકાર તૈયાર કરે છે. આ પત્રમાં ઉલટના માગમાં નીચેના શબ્દો હતા. “બોસ્ટનથી અમે એવું સાંભળીએ છીએ કે મસાચુસેટની સરકાર ચાંચીઆની પાછળ મોકલવાને એક વહાણ તૈયાર કરે છે. એ વહાણનો નાખુદા કેપ્ટન પિટર પોપિલોન થશે અને હવા તથા પવન માફક હશે તો ચાલતા માસમાં કોઈ દિવસે એ વહાણ ઉપડી જશે.” સરકારની દીર્ઘસુત્રતાપર કરેલા આ દીકાથી ખીજવાઈ જઈ રાજ્ય કરનાર મંડળીએ જેમ્સ ક્રાંતિકર્તાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. કેટલાક સવાલ જવાબ થયા પછી તેણે કથુક્ કથુ કે પત્રનો છાપનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર હું પછી તેના લખનારનું નામ બહાર પાડવા હું ખુશી નથી. જવાબ દેવામાં એવમ્બી વાપરી જેમ્સે મંડળીનું અપમાન કર્યું. ક્રાંતિકર્તાને ખુજતાં તેણે પછી લખનારનું નામ આપવા ના પાડી. નોકર તરીકે શેઠની ખાનગી વાત બહાર નહોં પાડવાને ક્રાંતિકર્તાની ફરજ છે એમ ધારી મંડળીએ ક્રાંતિકર્તાને માફી આપી પરંતુ જેમ્સને માટે એવો ઠરાવ કર્યો કે તેણે પ્રસિદ્ધ કરેલો પત્ર “સરકાર તરફ અપમાન બરેલો” છે, અને તેથી શેરીફે તેને બોસ્ટનની તુરંગમાં કેદ રાખવો.

આઠ દિવસ કેદખાનામાં રહ્યા પછી જેમ્સે એટલો બધો ત્રાસી ગયો કે તેણે સરકારને એક નમ્રતા બરેલી અરજી કરી અને તેમાં પોતાની બૂલ કથુવ કરી સરકારની માફી માગી, અને પોતાને છૂટો કરવાને વિનંતિ

કરી. આ અરજ સ્વીકારી જેમ્સને એક માસ કેદમાં રાખી છૂટા કર્યો.

જેમ્સ કેદખાનામાં હતો ત્યારે છાપખાનું અને વર્તમાન પત્ર જેન્નમિન ચલાવતો. સરકારની આપખુદી વર્તણૂકથી જેન્નમિન અને ખીમ લખનાર ડરી ગયા નહોં; એટલુંજ નહોં પણ પહેલાંના કરતાં બમણા જુરસાથી સરકાર વિરૂદ્ધ લખવા માંડ્યું. અને કુહાડાના ધા જેવી સખત ટીકા કરવા માંડી. જેમ્સના છૂટ્યા પછીનો એક અંક તો “ મેગના ચાર્ટ ” માંથી ચુંટી કાઢેલા ફકરાથી ભરી કાઢ્યો હતો, અને જેમ્સને ગેરવાજખી રીતે કેદ પૂર્યો હતો એમ સાબીત કરી આપ્યું હતું. છાપાની સ્વતંત્રતા માટે “ ન્યુ ઇંગ્લાંડ કુરન્ટમાં ” ચલાવેલી લડતમાં ઘણા લોકોની દિશ્-સોજ હતી. જેમ્સના છૂટ્યા પછી છ માસ સુધી આ હુમલા સરકાર ખમી રહી ૧૭૨૩ ના જાનેવારીની ૧૪ મી તારીખના કુરન્ટમાં સરકાર સામે એવું સખત અને અપમાનકારક લખાણ આવ્યું કે હવે તેમનાથી વધારે વાર વગર ખોટા બેસી રહેવાયું નહોં. આ લખાણમાં ગવરનર અને ખીમ અધિકારીઓને તાણા માર્યા હતા એટલું નહોં પણ ધર્મ ગુરૂઓના દુર્ગુણો અને બેવકુફીઓ ઉઘાડી પાડી હતી. જે દિવસે આ લખાણવાળો અંક બહાર પડ્યો તેજ દિવસે રાજ કરનાર મંત્રીએ હુકમ કર્યો કે “ આ જના કુરન્ટમાં એવા ફકરા પ્રસિદ્ધ થયા છે કે જેમાં પવિત્ર બાઇબલનો જાણી જોઈને ખોટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે અને સરકાર ધર્મગુરૂઓ અને પ્રગણાના લોકોપર સખત ટીકા કરવામાં આવી છે, સમજ સરકારે શું કરવું યોગ્ય છે એ વિષે હકીકત જાહેર કરવાને ત્રણ ગૃહસ્થોની કમિટિ નીમવામાં આવે છે. ” જે દિવસમાં આ કમિટિએ તપાસ કરી. રીપોર્ટ કર્યો કે “ અમારો નમ્રતા ભરેલો અભિપ્રાય એવો છે કે ઉપર કહેલા પત્રનું વલણ ધર્મની નિન્દા કરવાનું અને ધર્મને હલકો પાડવાનું છે. એ “ કુરન્ટ ” પત્રમાં પવિત્ર બાઇબલનો નાસ્તિકપણાથી ખોટો અર્થ કહેલો છે, પૂજ્ય અને વિશ્વાસી ધર્મગુરૂઓને નુકશાન થાય એવી રીતે તેમનાપર ટીકાઓ કરવામાં આવી છે, સરકારનું અપમાન કરવામાં આવ્યું છે અને આ પ્રગણાની સરકારની રૈયતનાં સલાહ ચાંતિમાં બંગ થાય એવો મજકુર લખવામાં આવ્યો છે. આવા ગુન્હા કરીથી બને નહોં એટલા માટે કમિટિ નમ્રતાથી એવી સૂચના કરે છે કે સદરહુ પત્ર છાપનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર જેમ્સ ક્રોક્લિનને સરકારે સખત મનાઈ કરી કે આ પ્રગણાના સેક્રેટરીને બતાવ્યા વગર સદરહુ “ ન્યુ ઇંગ્લાંડ કુરન્ટ ” કે તેના જેવું ખીજું

કોઇ પત્ર કે ચોપાનિયું છાપવું કે પ્રમિદ્ધ કરવું નહીં ” આ રીપોર્ટ પર્મદ કરી તેમાં કરેલી બલામણુ પ્રમાણે સરકારે જેમ્સને હુકમ કર્યો.

આ હુકમથી બોસ્ટનમાં ઘણા ખજાજાટ થઇ રહ્યા. જેમ્સ ક્રાંક્ષિનનો ખયાલ સાંબળ્યા વગર સરકારે દંડાય કર્યો તેથી સૌને એને માટે લાગણી થઇ આવી. “ ફિલાડેલ્ફીઆ મર્ક્યુરી ” નામના પત્રે એક સખન આર્ટિકલમાં જણાવ્યું કે સરકારની વર્નલુકપરથી ગમે તેને એમ લાગે કે ધર્મને બહાને સરકાર લોકોપર જીલ્લમ કરે છે. તેજ આર્ટિકલમાં તાજા દક્ષમ કરી લખ્યું કે “ અમારો બોસ્ટનનો ખજરપત્રી અમને જણાવે છે કે બોસ્ટનના બહીઆરાઓને ધાસ્તી લાગી છે કે સરકારનો સેક્રેટરી તપાસી પરવાનગી આપે ત્યાં સુધી રોટલા રોકવાનું તથા લોકોને વેચવાનું બંધ કરવામાં તો નહીં આવે. ”

વર્તમાનપત્ર બંધ કરવું કે હુકમ પ્રમાણે ચાલવું એ બેમાંથી એક જેમ્સ ક્રાંક્ષિનને પર્મદ કરવાનું રહ્યું હતું. સરકારનો દંડાય જણાયો કે તરતજ તેના મિત્રો આશીસમાં બેગા થયા અને શુ કરવું એ વિષે મસલત કરવા લાગ્યા. સરકારનો આપખુદી હુકમ ઉઠાવવાને એક યુક્તિ સૂઝી આવી. બેન્ગલિન ક્રાંક્ષિનના નામથી વર્તમાન પત્ર બહાર પાડવામાં આવે તો હુકમનો બાધ લાગે નહીં સખન આપદેથી તેમ કરવા દંડાય કર્યો. પોતાના શાગિર્દના નામથી પત્ર કાઢે છે એવો આરોપ જેમ્સ ક્રાંક્ષિનને માટે આવે નહીં એટલા માટે તેણે બેન્ગલિનના શાગિર્દપણાનો દરાર રહ કરી તેને પાછો આપ્યો; તો પણ બાકી રહેલાં વર્ષમાં તેની પ્રામે નો કરી લેવાનો લાભ જતો રહે નહીં એટલા માટે તેની પામે એ બાબત ખાનગી બીજો દસ્તાવેજ કરાવી લીધો. કુરન્ટના નવા અંકમાં અધિપતિ તરીકે બેન્ગલિન ક્રાંક્ષિને બહાર કહ્યું કે “ આ પત્રના માછ પ્રસિદ્ધ કરનારને એમ લાગ્યું કે સેક્રેટરીને તપાસવા, લખાણો અને ખજરપત્રો લઇ જવામાં એવી હરકતો આવવાની કે પન ચલાવવામાં કંઈ ફાયદો રહેશે નહીં. તેથી એ પત્ર આગળ ચલાવવું તેણે તદ્દન મૂકી દીધું છે. ” જાણે પત્ર નવેસર પ્રમિદ્ધ થતું હોય તેવી રીતે એક લાંબી અને હાસ્યજનક વિગાપના પણ આની સાથે પ્રમિદ્ધ કરવામાં આવી. પડેજાની પેડે સરકારને અને પાદરીઓને ચાળકા મારવાનું, અને દીકાઓ કરવાનું નવા વહીવટમાં કંઈ બંધ કરવામાં આવ્યું નહોતું. દિનપ્રતિદિન કુરન્ટપત્ર તેના નવા અંગે જીવાન પ્રસિદ્ધ કરનારની દેખરેખ નીચે વધારે ફેલાયો અને

આખાદી પામવા લાગ્યું. થોડા વખતમાં એ પત્રમાં એક એવી જાહેર ખબર મુકવામાં આવી કે આ પત્રનો દિવસે દિવસે બહોળો ફેલાવો થતો જાય છે તેથી તે પ્રસિદ્ધ કરનારાએ લોકોની જાહેર ખબરો કિંધાયત બાવે છાપવાનો ઠરાવ કર્યો છે. ત્રણ માસમાં પત્ર એટલું આખાદ થયું કે તેનું વાર્ષિક લવાજમ પ્રથમ દર વર્ષનું દશ સિલિંગ હતું તે વધારીને બાર સિલિંગ કરવામાં આવ્યું તો પણ ધરાકોની મંથ્યા વધતી ગઈ.

પ્રકરણ ૩ જી.

પલાયન. ૧૭૨૩.

બાધ સાથે કજ્જો—ખોટનથી જતા રહેવાનો ઠરાવ—કોસિને વહાણ ભાડે કર્યું—મુસાફરી—માછલાં ખાવાની દલીલ—ન્યુયોર્કમાં એક ફે-ઈની મુલાકાત—નોકરી ન મળવાથી ફિલાડેલ્ફીઆ જવું—દારડી વલદો—એમ્પોઇ પહોંચવું—તાવ અને તેનો ઉપાય—એમ્પોઇથી બરલિંગ્ટન પગ રસ્તે જવું—બરલિંગ્ટનથી હોડીમાં ફિલાડેલ્ફીઆ જવું—ક્રાંકિલનની ઉદારતા—ભાખમ ખાતાં રસ્તે ચાલવું—મીસ્ટર રીડનું ઘર—કવેકરના મંદિરમાં જઈ ઉધી જવું—નિશીમાં ઉતારો કરવો.

ક્રાંકિલન અને તેના બાધ વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર કજ્જો થતો હતો એમ પાછલા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. મોટા બાધને નાનાની ખ્યાતીની અદેખાધ આવતી, એટલુંજ નહીં પણ તેના ગુણોની પૂરી પરીક્ષા પણ નહોતી. ક્રાંકિલન પણ કોઈ વાર અમર્યાદ અને ચ્હીડ ચ્હે એવું વર્તન કરતો. શાગિદ્પણનો કસર રદ કરવાથી હવે ક્રાંકિલન સ્વતંત્ર થયો હતો દારણ કે છપા દસ્તાવેજનો ઉપયોગ તેનો બાધ કરે એ અસંભવિત હતું. ક્રાંકિલનની ઉંમર આ વખતે સત્તર વર્ષની થઈ હતી. આમ છતાં પણ જેમ્સનું વર્તન તેના તરફ સારૂ થયું નહીં. એક દિવસ પહેલાના કરતાં બન્ને બાધજો વચ્ચે વધારે બોલાબોલી થઈ; બોલાબોલી ઉપરથી જેમ્સ તમાચાપર આવ્યો અને ક્રાંકિલનને એ ચાર લગારી પણ દીધા. ગુસ્સાના આવેશમાં ક્રાંકિલન બોલી કહ્યો કે “હું સ્વતંત્ર છું. મારો હવે તારી નોકરીમાં રહેવાનો વિચાર નથી” જેમ્સનું વર્તન બેતાં, આગના વખતમાં કોઈ એમ નહીં કહે કે આમાં ક્રાંકિલનનો દોષ હતો. તે પણ

ફ્રાંક્લિનને ૬૫ વર્ષની વયે લખેલી આત્મચરિત્રમાં આને પોતાની પહેલી જૂલ ગણેલી છે.

ફ્રાંક્લિનના બાપે એને બહુએ સમજાવ્યો. પણ એણે પોતાની હઠ છોડી નહીં. બોસ્ટનના બધા છાપખાનાંવાળાઓને ઘેર જઈ જેમ્સ પોતાની સાથે ફ્રાંક્લિનને થએલા ટંટાની વાત કરી આવ્યો. ફ્રાંક્લિન એમની પાસે નોકરી માગવા ગયો ત્યારે બધાએ ચોખી ના કહી. એ જીવાનીઓ આથી પણ હચો નહીં. તેણે એવો વિચાર કર્યો કે દુનિયાની મીમા બોસ્ટનનાં આવી રહી નથી. બોસ્ટન મિવાય ન્યુયોર્ક અને ફિલાડેલ્ફીઆમાં તે વખતે છાપખાનાં હતાં. ફિલાડેલ્ફીઆ કરતાં ન્યુયોર્ક બોસ્ટનની નજીક હતું તેથી ન્યુયોર્ક જતા રહેવાનો તેને હસાવ કર્યો.

ફ્રાંક્લિનના મિત્ર જૉન કોલિન્સે તેના જતા રહેવા સંબંધી બધી જોડવણ કરવામાં મદદ કરી ન્યુયોર્ક જતાં એક વદાણમાં તેણે ફ્રાંક્લિનને માટે ટીકીટ મેળવી અને ફ્રાંક્લિન પોતે છૂપો કેમ આવે છે એવું વદાણના કમાને પૂછ્યું તેનો એવો ખુલાસો કર્યો કે એ બાપડો એક નોકરી ચાલની છોડી સાથે દમી ગયો છે અને એ છોડીને બાપ એણે પરણવાને આગ્રહ કરે છે. વદાણના બાકા જેટલા પૈસા ઉપજાવવાને ફ્રાંક્લિનને તેની કેટલીક કિંમતી ચોપડી વેચવી પડી.

ન્યુયોર્કના ગસ્તામાં એક દિવસ ખેત્રોક ટાપુ આગળ પવન ન હોવાથી વદાણ ચાટકી રહ્યું. આ વખતે ખલાસીઓ કોડ જાતની માછલી દરિયામાંથી કાઢતા હતા. ફ્રાંક્લિનના માંસબક્ષણ વિરુદ્ધના વિચાર હજી કાયમ રહ્યા હતા તેથી બોરાકને માટે પ્રાર્થુઓનો જીવ લેવો એ ખૂન કર્યા બગેબર તે ગણતો. માછલાં મારવાનો ફ્રાંક્લિન પહેલાં ધણો શોખ ધરાવતો પણ હવે તો તેને એક મોટો ગુન્દો ગણતો. માછલાં પકડવાનું કામ ચાલ્યું ત્યાં સુધી તો ફ્રાંક્લિનના વિચાર કાયમ રહ્યા; પણ જ્યારે તેમને તળવા માંડ્યાં અને ચૂરાપરથી તળ્યાની સુવાસ આવવા લાગી, ત્યારે પોતાનો વિચાર જૂલમરેલો તો નહીં હોય એમ તેને શંકા પેદા થઈ. થોડા વખત સુધી મત અને વલણ વચ્ચે ઝગડો ચાલ્યો પણ આખરે મત વલણને હારણ થયો. માછલીઓને ફેલતાં તેમના પેટમાંથી બીજી નાની માછલીઓ નીકળતી તેણે જોઈ, તેથી તે કહેવા લાગ્યો કે જ્યારે આ એક બીજાને ખાઈ જાય છે ત્યારે આપણે શા માટે ન ખાવી તેનું કારણ હું જોતો નથી. આ વાત વર્ણવ્યા પછી ફ્રાંક્લિન મહે છે કે “તર્ક શક્તિવાળા

પ્રાણીનો અવતાર લેવો એ દીક સવડબરેહું છે, કારણ કે તેથી આપણને જે કરવાનું મન થાય તે તરફ તર્ક થઈ શકે છે.”

બોસ્ટનથી નીકળ્યા પછી ત્રણ દિવસમાં બેન્જમીન ક્રાંડિલન ન્યુયોર્ક પહોંચ્યો; એ વખતે એની ઉંમર લગભગ અઢાર વર્ષની હતી. એ શહેરમાં એનું કોઈ ઓળખીતું નહોતું તેમ કોઈની ઉપર ભલામણનો કાગળ પણ લાગ્યો નહોતો; પૈસા પણ એના ગળવામાં થોડાજ હતા. તે વખતે ન્યુ-યોર્ક શહેરની વસ્તી સાત આઠ લાખર માણસની હતી. વગ્તીનો મોટો ભાગ વલંદા લોકોનો હતો તેથી અંગ્રેજી છાપનારને એ શહેરમાં કાંઈ ઉત્તેજન મળે એમ નહોતું. બોસ્ટનમાં ૧૭૦૪ ની સાલમાં વર્તમાન પત્ર પ્રગટ થયું હતું; દિલાડેશીઆમાં ૧૭૧૯માં થયું હતું. પણ ન્યુયોર્કમાં તો ૧૭૨૫ ની સાલ સુધી થયુંજ નહોતું. ૧૭૨૩માં ક્રાંડિલને એ શહેરમાં ગયો ત્યારે ત્યાં ચોપડી વેચનારની એક પણ દુકાન નહોતી. માત્ર એક છાપખાનું હતું. તેના માલેક વિલિયમ બ્રેડફોર્ડ પાસે ક્રાંડિલન નોકરી માગવા ગયો. બ્રેડફોર્ડને ખજા કામ મળતું નહોતું અને તેની જામે કામ પૂરતાં માણસો હતાં તેથી ક્રાંડિલનને તે નોકરી આપી શક્યો નહોતો, તોપણ તેણે કહ્યું કે “મારો છોકરો દિલાડેશીઆમાં છે તેનો મુખ્ય કારીગર એકવીસારોજ ગુજરી ગયો છે. તમે એની પાસે જાઓ તો તે તમને કદાચ કામ આપશે.” દરિયાની મુસાફરીથી ક્રાંડિલન કંટાળી ગયો હતો તોપણ વિશે મોઢે ઘેર પાછા જવાના કરતાં દિલાડેશીઆ જવાનું બેખમ વડોરવું તેને વધારે દીક લાગ્યું અને તેથી તરતજ ત્યાં જવા નીકળી પડ્યો.

પેડી અને ખીજે બારે સામાન દરિયાવાટે પાછળથી મોકલવા મૂકી, એમ્બોઇ જવાને ક્રાંડિલને હોડી બારે કરી. તેની સાથે એક દારડીઆ વલંદો બાફત હતો. હોડી જુનીપુરાણી, સડી ગએલા સઢવાળી હતી, અને તેને હંકારવાને એકજ આરવો હતો. ગવરનર ટાપુ પહોંચ્યા પછી હોડીને તોફાન લાગ્યું, સઢ ફાટી ગયાં, હોડી લોંગ ટાપુ તરફ ધસડાવા લાગી અને વલંદો દરિયામાં પડી ગયો. વલંદાને જુડતો બચાવીને ક્રાંડિલને હોડી પર લઈ લીધો. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી વલંદાએ ગળવામાંથી એક નાનકડી ચોપડી કાઢી અને તે ક્રાંડિલનને સૂકવવા આપી સૂઈ ગયો. આ ચોપડી ક્રાંડિલનની માનીતી “પિયમીમ્સ પ્રોગ્રેસ” હતી. ક્રાંડિલને કદી નહોતો જોયેલી એવી સારી અને સુશોભિત બાંધણીની આ ચોપડી હતી. પવનથી હોડી ધસડાતી લોંગ ટાપુના કિનારા નજીક આવી પહોંચી. કિનારા

આગળ દરિયાની છાજો એવી દિછળતી હતી કે રખેને હોડી બાગી હુખી નવ્ય એવી ધારતી રહેતી હતી તેથી વેગજેજ તેઓ ચોખ્યા. દિનાગપર દેટલાક લોકોને આવતા તેમજે જોયા પણ મોળનો અવાજ એટલો થતો હતો કે તેમનું બોલેયુ હોડી પર મંબળાતું નહીં. તેડીપર બાયુ દંઈ નહોતું તો પણ તોફાન એણું થાય ત્યાં સુધી જૂખ્યા તરખ્યા બેગી રહેવા વગર ખીન્ને ઉપાય નહોતો. આખી રાત હોડીવાળો, ક્રાંતિન અને પેલો વલ્લો હોડીપર પડ્યા રહ્યા, અને જગ પાગ આંખ મીંચ્યા વગર તેમને દુઃખમાં રાત કાઢવી પડી. સવારે પવન નરમ પડ્યો, તેડી આગળ ચાવી અને પાછલા પડોરે એમ્મોઇ પહોંચી. ત્રીસ કલાક સુધી બોગક કે પાણી વગર પવનમાં રહેવું પડવાથી ક્રાંતિનને માત્રે તાવ ચઢી આવ્યો કોઇ ઠેકાણે તેના વાંચવામાં આવ્યુ હતું કે દડુ પાણી પુરુષ પીવાથી તાવ મટી જાય છે. પથારીમાં પડ્યા પડ્યા તેને આયાદ આવ્યુ તેથી તે અજમાવી જોયુ. આથી તેને ધણો પમીનો થયો અને મચામાં ઉડ્યો ત્યાં તાવ ખીનકુલ ઉતરી ગયેલો જણાયો.

દિવાડેશીઆ જવાને એમ્મોઇથી ૫૦ માઇલ બરલિંગ્ટન સુધી પગ રુતે જવાનુ હતું. ક્રાંતિન એમ્મોઇ આવ્યો તેને ખીન્ને દિવસે મવારમાં વરસાદ ધણો પડ્યો, પણ બેસી રહેવું તેને પરવડે એમ નહોતું તેથી વરસાદમાં પક્ષળતો તે નીકળ્યો અને હળવે હળવે બપોર સુધી ચાવી એક ધર્મશાળા આગળ આવી પહોંચ્યો. તે દહાડે ત્યાંજ સુકામ ક્યો. અહિં આગળ પટેલ વહેણુ તેણુ હૈયુ બરાઈ આવ્યુ અને ધર છોડી નીકળી પડ્યો ન હોત તો સારુ એમ તેના મનમાં શ્રાવ્યુ. છનામના નીકળી ગયેલા માણસ જેવો તેનો દેખાવ થઇ ગયો હતો, એવું મ્હોં દરમાઇ ગયું હતું, કપડાં મેવાં થઇ ગયાં હતાં, મુસાફરીમાં ધસારાથી ફાટી ગયાં હતાં અને વરસાદથી પગળી ગયાં હતાં.

ખીન્ને દિવસે પાછુ આગળ ચાલવા માંડ્યુ અને એવો જપાટો માર્યો કે માંજે બરલિંગ્ટનથી દસ માઇલ આવેલા એક ગામ આગળ આવી પહોંચ્યો, અને મવારમાં વહેલો હવે બરલિંગ્ટન જઇ પહોંચ્યો. અહિંથી દિવાડેશીઆ સુધી સપ્તર માઇલ દોડીએ જવાનું હતું. શહેરમાંથી જતાં રસ્તામાં એક ડોશીની દુકાનેથી ક્રાંતિને ખાવાતું લીધુ અને નદી બાણી આગળ ચાલ્યો. નદીએ પડોંચનાં તેને ખચર મળી કે દર ગનીવારે જનારી હોડી ઉપડી ગઇ છે. અને મંગળવાર સુધી ખીન કોઇ દોડી દિવાડેશીઆ

જવાની નથી. ખરલિશ્ચન તે સનીવારને દિવસે પહોંચ્યો હતો તેથી મંગળવાર સુધી ક્યાં રહેવું એ બાબત સલાહ લેવા પેલી દુકાનદાર ડોશીને ત્યાં પાછો ગયો. આ વખતે ક્રાંક્લિનનો બહારનો દેખાવ ચાથરેહાલ હતો તેનામાં કંઈ વિશેષ શુભ છે એમ એ ભણી બાંધને લાગ્યું. તેથી મંગળવાર સુધી પોતાને ઘેર રહેવાને તેણે ક્રાંક્લિનને આગ્રહપૂર્વક નોતક દીધું અને તે ક્રાંક્લિનને ઘણી ખુશીથી સ્વિકાર્યું.

એજ દિવસે સાંજે નદીને કિનારે ક્રાંક્લિન ફરવા ગયો હતો તે વેળાએ કેટલાક ઉતારઓને લઈને ફિલાડેલ્ફીઆ જતી એક ખાસ હોડી તેના જોવામાં આવી. આ હોડીમાં પોતાને માટે ક્રાંક્લિન ગોઠવણ કરી શક્યો. થોડા વખતમાં તૈયાર થઈ તે હોડીમાં આવી બેઠો, અને હોડી આગળ ચાલી; પવન નહોતો હોવાથી ઉતારઓને હલેસાં મારવાં પડ્યાં. મધ્યરાત્રિ થઈ તો પણ શહેર દેખાયું નહોતું તેથી કેટલાક ઉતારઓ કહેવા લાગ્યા કે શહેર પાછળ રહી ગયું હશે માટે અમે હલેસાં મારીશું નહીં. એટલામાં એક નાની ખાડી આવી તેમાં હોડી હંકારી, જમીનપર ઊતરી સવાર સુધી ત્યાંજ રહેવાનો તેઓએ ઠરાવ કર્યો. એ જગા કુપરની ખાડી છે અને ત્યાંથી ફિલાડેલ્ફીઆ પાસેજ છે એમ એક જણને ખબર હોવાથી પાછી હોડી હંકારી અને થોડા વખતમાં ફિલાડેલ્ફીઆ દેખાયું. રવીવારને દહાડે સવારના આઠ નવ વાગ્યાની વચ્ચે મારકેટ સ્ટ્રીટ બંદરમાં હોડી જઈ ત્યાં રહી અને બધા કિનારે ઉતર્યા. ક્રાંક્લિનના ગળવામાં રૂપનાણામાં એક ઠાલર અને એક શિર્ષાંગ જેટલું તાંબાનાણું હતું. તેણે હલેસાં મારવામાં મદદ કરી હતી તેથી તેની પાસે ભાડા તરીકે કંઈ પણ લેવાને હોડીવાળાએ ના પાડી, તો પણ તેણે બહોશ કરીને પોતાનું બધું તાંબા નાણું આપ્યું. આત્મચરિત્રમાં આ હકીકત કહી પછી ક્રાંક્લિન લખે છે કે “માણસની પાસે ઘણો પૈસોય હોય ત્યારે તે જેટલો ઉદાર થાય તેના કમતાં થોડો પૈસો હોય ત્યારે, પાસે પૈસા નથી એમ બીજાના જાણવામાં ન આવે માટે વધારે ઉદાર થાય છે.”

આ વખતે ક્રાંક્લિન ભૂખ, થાક અને ઉર્જગરાથી મુકાઈ કોટકા જેવો થઈ ગયો હતો. આસપાસ જોતો જોતો તે સડેરમાં ચાલતો હતો, એવામાં ભાખરા લઈને જતો એક હોકરો તેને મળ્યો. ફક્ત હુખા ભાખરા ખાઈને ઓરટનમાં એણે ઘણા દહાડા કાટ્યા હતા. ભાખરા ત્યાં મળે

છે એ વિષે તે હોકરા પાસે ખખર મેળવી દુકાને ગયો અને બોરડનમાં મળતા તે જાતના બાખરા માગ્યા. એને જોઈતા દતા તેવા બાખરા ત્યાં જનતા નહોતા તેથી જે દોષ તે જાતના ત્રણ આનાના આપવા તેણે કહ્યું. દુકાનદાર તેને ત્રણ મોટા થાળા જેવડા બાખરા આપ્યા. ત્રણ આનામાં આટલો માલ ક્રાંતિનને બહુ સસ્તો લાગ્યો. ગજવામાં જગા નહીં હોવાથી અડેક બાખરા બગલમાં ઘાલી ત્રીજે ખાતો ખાતો તે આગળ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં મારકેટ સ્ટ્રીટમાં મી. રીડ નામના ગૃહસ્થના ઘર આગળ તે આવી પહોંચ્યો.

મી. રીડની ૧૮ વર્ષની ખુબ સુરત પુત્રી ટેબેરા બારણા આગળ ઉભી હતી. ક્રાંતિનનો વિચિત્ર દેખાવ જોઈ તે બાંધને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. આગળ જતાં ધણી ધણીઆણી ચવાનાં છે એમ આ વખતે બન્ને માંથી એકે જણ જણતાં નહોતાં. પોતાની ભવિષ્યની પત્ની પોતાનો દેખાવ કેવો વિચિત્ર લાગતો હશે તે ક્રાંતિનના તો ખ્યાલમાંજ નહોતું. બાખરા પૂરા થયો ત્યાં સુધી એક મહેલામાંથી ખીજત મહેલામાં તે રખડ્યો અને પછી નદીપર જઈ પાણી પી નાસ્તો પૂરા કર્યો. તેની સાથે હોડીમાં એક બાઈ અને તેનું નાનું બાળક આવ્યાં હતાં. તેમને આગળ જવાનું હતું તેથી હોડી હંકારવાની વાટ જોઈ તે નદીપર એકાં હતાં. ક્રાંતિને ઉદારતાથી બાકી રહેલા એ બાખરા તે બાઈ અને તેના બાળકને આપી દીધા.

નાસ્તો લઈ તાજે થયા પછી ક્રાંતિન માર્કેટ સ્ટ્રીટમાં પાછો આવ્યો. સારાં લૂગડાં પહેરીને ઘણા લોકોને એકજ રસ્તે સાથે જતા તેણે જોયા તેમના ભેગો મળીને તે પણ આગળ ચાલ્યો અને તેમની સાથે મેકર પંથના મંદીરમાં ગયો. પ્રાર્થના શરૂ થતાં સુધી તેને બેસીને સમાજ રૂઢ આમ તેમ જોયા કર્યું. પ્રાર્થના શરૂ થતાં શાંતિ થવાથી અને યાકે-
 ॥ હોવાથી તે ઘસઘમાટ ઉઘી ગયો. સમાજ કિડી ત્યાં સુધી તે ઉઘી લેા. એક બલા માણસે તેને ઉડાડ્યો ન હોત તો એથી પણ વધારે ડંધન. રસ્તે જતા લોકોનાં મોં જોતો જોતો તે પાછો નદી તરફ ચાલ્યો. એક જણ સારો લાગવાથી તેને પૂછ્યું કે આ ગામમાં પરદેશીઓને કેનરવાની જગા ક્યાં છે ? તેણે કહ્યું કે “આ પાસે એક વિશી છે પણ ત્યાં આખરદાર લોક ઉતરતા નથી. મારી સાથે આવો તો હું તમને સારી જગા બતાવું.” ક્રાંતિન તેની સાથે થોડો આગળ ગયો એટલે તેણે એક

ખીજ વિશી ખતાવી ને ત્યાં જવા કહ્યું. અહિં આવી ક્રાંતિને ઉતારો કર્યો. જન્મતાં જન્મતાં ધરધણીએ તેને કેટલાએક સવાવ પછયા તેથી જાણે તેના નાશી આવ્યા વિષે તેને શક આવ્યો હોય એમ ક્રાંતિલનને લાગ્યું. જમ્યાં પછી તે સ્પર્ધિ ગયો, અને વાળુ કરનાને ઉઠાડ્યો ત્યાં સુધી ઊંઘ્યા કર્યું. વાળુ કર્યા પછી પાછો તરતજ સ્પર્ધિ ગયો અને સનાર થતા સુધી ધસધસાટ ઊંઘ્યો. ધર ઊડવાને ક્રાંતિલનને આજે અગિયાર દહાડા થયા હતા.

પ્રકરણ ૪ થું.

ફિલાડેલ્ફીઆથી લડન. ૧૭૨૩—૨૪.

એન્ડ્રુ બ્રેડફોર્ડની મુલાકાત—કીમર છાપખાનાવાળો—નોકરી મળી—
મીં રીડને ઘેર રહેલુ—ફિલાડેલ્ફીઆમાં સુખમાં જતા દિવસ—કેપ્ટન હોમ્મનો ઘેર જવા આવ્યું—ક્રાંતિલને પોતાનો વિચાર દઢ રાખ્યો—ગવર્નર કીથનુ છાપખાનામાં મુલાકાત લેવા આવ્યું—સ્વતંત્ર છાપખાનુ કાઢવા સલાહ મળી—છાપખાનું કાઢવાનો છુપો દરાવ—મળવાને બહાને બોસ્ટન જવું—કોલિન્સનો ફિલાડેલ્ફીઆ જઈ વસનાનો વિચાર—ક્રાંતિલનના બાપે મદદ આપવા ના પાડી—મેથરે માથામાં મારીને શાન ધાર્યું—ફિલાડેલ્ફીઆ જવા નીકળવું—ન્યુપોર્ટમાં ભાઈ જોનને મળવું—મીં વર્નને ખતોલેલું કામ—ન્યુયોર્કમાં કોલિન્સને મળવું—કોલિન્સ દારૂડીઓ નીકળ્યો—ગવર્નર બરનેટની મુલાકાત—બધે સુખ સરખું છે એમ મુસાફરીમાં અનુભવ—ગવર્નર કીથે પોતે મદદ કરવા વચન આપ્યું—કોલિન્સની મિનતાનો અંત—ફિલાડેલ્ફીઆમાં ક્રાંતિલનના સોળતી—મળતા સ્વભાવ—ખોતરણું કાઢનાર એસમર્નનું છેતરાવું—ડેબોરા રીડ સાથે વિવાહનું નક્કી કરવું—કેપ્ટન એનીસના વહાણમાં લડન જવા નીકળ્યો—રાત્ર સાથે જવા તૈયાર થયો—કાગળ આપવા ગવર્નર કીથના વાવટ પર વાવટ—વેલીમંથી કાગળ બોળી કાઢ્યા—લડન પહોંચતાં કાગળ નકામાં પડ્યા—મીં ડેનહાવની સલાહ—હેમિલ્ટન વડીલ સાથે જાળખાણ—કીથ વિષે ક્રાંતિલનનો વિચાર.

સવારમાં ઉઠી ક્રાંતિલને ખતી એટલી ટાપટીપથી પોતાના કાટલા મુસાફરીનાં કપડાં પહેરી લીધાં, અને જેના પર ભલામણુ લાગ્યો હતો

તે છાપખાનાવાળાને ઘેર ગયો. એ ગૃહસ્થનું નામ એન્ડ્રુ બ્રેડફીલ્ડ હતું. તેણે ક્રાંતિયનને વિવેક સાથે આદરમાન આપ્યું અને પોતાને ઘેર જમવાને નોતર્યો પણ નોકરી આપવા મંજૂરી એમ કહ્યું કે “મારા કારખાનામાં હાલ માણસો ઘણાં છે. મેમ્યુઅલ કીમર નામના ગૃહસ્થે છાપખાનું કાઢ્યું છે તેથી તે તમને કદાચ રાખશે. જો તે નહીં રાખે તો તમે સુખેથી મારે ઘેર રહેજો. હું તમને હાલ તરત થોડું ધણું કામ આપીશ અને આગળ પર તમારૂં સારી રીતે ઠેકાણું પાડીશ.”

ક્રાંતિયન લાગણીજ કીમરના કારખાનામાં ગયો. એક નાના ઓરડામાં જીનુ બાગેલું મુદ્રાયત્ર અને ઘસાઈ ગએલાં બીજાં ગોઠવ્યાં હતાં અને કીમર તેમાં કામ કરતો હતો. ક્રાંતિયનની પરીક્ષા લેવા કીમરે થોડા સવાલ મોઢેથી પૂછ્યા અને કંઈ કામ કરાવી જોયું. છોકરો દીક લાગવાથી કીમરે કહ્યું કે હાલ તો મારી પામે કામ નથી પણ થોડા વખતમાં હું તમને નોકરી આપીશ.

બ્રેડફીલ્ડને ઘેર પાછો આવી ત્યાજ રહી તેની ઓફીસમાં થોડા દહાડા ક્રાંતિયને છૂટક પરચુરણ કામ કર્યું. પછીથી કીમરને સરકાર તરફથી કંઈ કામ મળવાથી તેણે ક્રાંતિયનને બોલાવ્યો અને રાખ્યો. કીમરની ઓફીસમાં ક્રાંતિયન નિયમિત રીતે કામ કરવા લાગ્યો. પોતાનો નોકર પોતાના હરીફને ઘેર રહે એ દીક નહીં, એમ કીમરને લાગવાથી મી. રીડને ઘેર ક્રાંતિયનને રહેવાની તથા જમવાની ગોઠવણ કરી આપી. જેના ઘર આગળથી બાખરો ખાતો ખાતો ક્રાંતિયન ફીનાડેલ્ફીઆમાં પહેલે દહાડે ગયો હતો તે આ મી. રીડ હતો. દિવસપર દિવસ ચાલ્યા જવા લાગ્યા. ક્રાંતિયનને રોજ દીક મળતી અને તેમાંથી કરકસર કરી તે દરરોજ કંઈ બચાવતો તેથી સુખમાં રહી શકતો. એના જેવા વાંચવાના શોખી મિત્રો એને થોડા દહાડામાં મળી આવ્યા; દરરોજ તેમની સાથે એ એવા આનંદમાં વખત ગાળતો કે બોસ્ટન તેને બાગ્યેજ સાંભરતું. એના ભાઈની આપખુદી વર્તણૂકથી એના મનપર એવી સજડ અસર થઈ હતી કે બોસ્ટન સંભારવાનું એને ગમતું નહીં. એના મિત્ર જૉન કોલિન્સ સાથે એ ખતબ્યવહાર રાખી રહ્યો હતો અને પોતે ક્યાં છે તેની એને ખબર કરી હતી. ક્રાંતિયનની વાત કોલિન્સે કોઈને ખબર પડવા દીધી નહોતી.

ક્રાંતિયનની એક બહેન રોબર્ટ હોમ્ઝ નામના માણસને પરણાવી હતી. બોસ્ટન અને ડિલાવર વચ્ચે વેપાગચં ફરતાં એક વહાણનો તે નાખુદા

હતો. ન્યુ કાસલમાં તેને કોઈની સાથે સહેજ વાતચીત કરતાં ખબર પડી કે ક્રાંક્લિન દિલાડેશીઆમાં આવી રહ્યો છે. એનો પત્નો મેળની હોમ્સ ન્યુકાસલથી ક્રાંક્લિનને પત્ર લખ્યો. બોસ્ટનથી તેના જતા રહેવાથી તેનાં માબાપ કેવાં દિલગીર થયાં હતા તે એ પત્રમાં સવિસ્તર જણાવ્યું હતું. તથા ઘેર પાછા જવાને શિખામણુ દીધી હતી એન્જલમિને આ પત્રનો જવાબ વિનયથી પણ હકીકત સહ છટાદાર લખ્યો, પરંતુ ઓડવાનુ કારણુ શાથી ઉપગ્રિત થયું હતું તે તેમાં જણાવી, પોતાનો વિચાર દિલાડેશીઆમાં જ ગહેરાનો છે એમ તેણે જાહેર કર્યું આ કાગળ વાંચાથી એના બને વીની ખાત્રી થઈ કે તે પહેલા ધારતો હતો તેટલો એનો વાક નહોતો.

આ કાગળથી ક્રાંક્લિનના ભવિષ્યનું વલણ જૂદી જાતનું થયું. રોબર્ટ હોમ્સને એ પત્ર પહોંચ્યો ત્યારે પેન્સિલવેનિયાનો ગવર્નર સર વિનિયમ કીથ તેની સાથે હતો. ક્રાંક્લિનના પત્રની છટાથી છક થઈ જઈ, હોમ્સે તે સર વિનિયમને બતાવ્યો અને તે વાંચી સર વિલિયમ પણ આશ્ચર્ય પામ્યો. પત્ર લખનારની ઉમ્મર જાણી ત્યારે તો ગવર્નરને વધારે આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેણે કહ્યું કે “દિલાડેશીઆમાં કોઈ સારો છાપખાનાવાળો નથી એડ્વર્ડ અગાન છે અને તેનામાં કંઈ કારીગરી નથી; કીમર એવકુફ અને લુચ્ચો છે, આ પત્ર લખનાર જીવાન માણસ બુદ્ધિશાળી છે, એને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. જો એ દિલાડેશીઆમાં છાપખાનું કાઢે તો સરકારી તમામ કામ એને હું સોપું.”

એક દિવસ ક્રાંક્લિન અને કીમર છાપખાનામાં કામ કરતા હતા એવામાં એ ગૃહસ્થાને વેગળેથી છાપખાના તરફ આવતા તેમણે જોયા આ પૈકી એક સર વિલિયમ કીથ છે અને બીજો કર્નલ ફ્રેંચ છે, એમ જરા નજીક આવ્યા એટલે કીમરે જાણખી કાઢ્યા કીમરે ધાર્યું કે તેઓ મને મળવા આવે છે તેથી તેમને આવકાર દેવાને દોડતો મેડેથી નીચે ઉતરી સામો ગયો. પરંતુ ગવર્નરે તો ક્રાંક્લિન ક્યાં છે એમ પૂછ્યું અને તે છાપખાનાના મેકાપર છે એવી ખબર મળતાં તેને મળવાને ઉપર ગયો. ક્રાંક્લિને કહી અનુભવેલી નહીં એવી નમ્રતાથી સર્ વિલિયમે તેને સલામ કરી, તેનાં ઘણા વખાણુ કર્યાં, તેની જાણખાણુ કરવાને ખાએશ બતાવી, દિલાડેશીઆમાં પહેલ વહેલા આવ્યા ત્યારે મને કેમ મળ્યા નહીં એમ કહી જરા કપકો દીધો અને છેલ્લે પાસેના પીઠામાં પોતાની અને કર્નલ ફ્રેંચની સાથે આવવાને તેને નોતડ દીધું આ બધું સામજીને કીમર તો આભોજ બની ગયો, ક્રાંક્લિનને પણ ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું; તોપણ તેમની

સાથે જવાને તેણે હા કહી લાગના નણે જણ પીઠામા ગયા અને ફ્રાન્કલિનને ક્યો રસ્તો પચ્કવો એ વિશે વાત ઉપાડી ફ્રાન્કલિનના બનેલી હોમ્જને ગર નરે જે કહ્યું હતું તે પાછું ફ્રાન્કલિનને કહ્યું અને તેના બાપની મદદથી દિવાડેદશીઆમા એકદમ છાપખાનું ઉઠાડવાને સૂચ્યું, અને વધાગમા કહ્યું કે “ તમે જરૂર ફતેહ પામશો છું અને કર્નલ ફ્રેન્સ પેન્સિલવેનિયા તથા પિનાયરનું તમામ સમગ્રી મમ તમને આપીશ, ”

ફ્રાન્કલિન — “ મને નાગનું નથી કે માગ પિતા એ મમને માગે બેઠતી છુડી મને ધીરે ”

સર નિનિયમ—તમારા પિતાજી છું તમને મગજ લખી આપીશ, અને તેમા આપણે કરના ધારેલી યોજનાથી શાશ્વ કાયદા થશે તે જણાવીશ મને ખાતરી છે કે તમારો બાપ હા કહ્યા વગર રહેશે નહીં ”

આખરે એવો દશન થયો કે ગવર્નરનો મગજ લખતે ફ્રાન્કલિને બોસ્ટન તરફ જતા, પહેલા વહાણે બોસ્ટન જવું અને તેના બાપને સમજાવી હા કહેવાની બધું નક્કી થાય ત્યાં સુધી વાત છુપી રાખવી અને ફ્રાન્કલિને કીમર સાથે કામ કર્યા જવું પછી ત્રણે જણુ છટા પડ્યા સર વિનિયમ મીઠ કોઇ વાર ફ્રાન્કલિનને પોતાને ઘેર જમના તેવો અને તેની સાથે ઘણા દહાડાનું ઝોળખાણુ દોષ એવી રીતે એકથી અને માયાથી વર્તતો ગવર્નરની પત્નીનો ગૃહસ્થ તે વખતમા છાપખાનાવાળા માથે આવી છૂટથી ખાય પીએ અને વર્તે એમા ઘણી નનાઇ નહોતી મો વર પહેલા છાપખાનાવાળાનો ધધો સાધારણુ કારીગરના ધધા કરતા ઉંચો ગણાતો છાપવાની કળા પહેલવહેલી નીખળા ત્યારે મુખ્યત્વે કરીને ધર્મપુસ્તક છાપવામા આવતા, વળી શરૂઆતમા છાપનાનું કામ વિદ્વાનોને હાથે જ થતું છાપવાનો ધધો સાધારણુ થઇ ગયો ત્યારે કારીગરના ધધાના દરજ્જામા આવ્યો પરંતુ છે- ફ્રાન્કલિનના વખત સુધી તો છાપખાનાવાળા ઝેળણી પામેલા હોવા બેઠએ એમ ગણાતું અને કેટલાક ખરેખર કેળવાયના હતા પણ ખરા

સન ૧૭૨૪ ના એપ્રિલ માસની આખરે એક નાનું વહાણુ બોસ્ટન તરફ જવાનું હતું થોડો વખત મારા સમાવહાનાને મળી આવવું છે એમ કહી ફ્રાન્કલિને તેમા જવા ટીપ્પટ લીધી ફ્રાન્કલિનના બાપજી ગવર્નર કીયે એક લામો કાગળ લખી આપ્યો અને તેમા ફ્રાન્કલિનના ખૂમ

વખાણુ કરી જણાવ્યું કે દિલાડેલ્લીઆમાં એની માસે છાપખાનું કઢાવે તો એ ન્યાલ થઈ જશે. એ આડવાડિયામાં ક્રાંક્લિન બોસ્ટન પહોંચ્યો અને સાત મહિનાના વિયોગ પછી તેનાં માખાપને મળ્યો. કેપ્ટન હોમ્ઝ કે ખીન્ન કોઈ તરફથી ક્રાંક્લિન વિષે એનાં માખાપને કંઈ ખબર આગળથી મળી નહોતી તેથી એના એકએક પાછા આવવાથી તેમને ઘણો અચ્છો લાગ્યો. ક્રાંક્લિનને જોઈને એના બાઈ જેમ્સ મિવાય ખીન્ન બધાં હરખાઈ ગયાં.

ક્રાંક્લિનનો બાઈમંધ કોલિન્ઝ તે વખતે પોસ્ટ ઓફીસમાં કામકુન હતો. ક્રાંક્લિનને મોઢે પેન્સિલવેનિયાનું વર્લુન સાંભળીને તે એટલો દોંગ થઈ ગયો કે એકદમ ત્યાં જઈ વસવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. પોતાની ચોપડીઓ વગેરે દરિયાવાટે ક્રાંક્લિન સાથે લાવવાને મૂકી તે આગળથી જમીન વાટે નીકળી પડ્યો અને ન્યુયોર્કમાં ક્રાંક્લિન સાથે ભેગા થવાનું ઠરાવ્યું.

સર વિલિયમ કીથના પત્રમાં કરેલી બક્ષામણીનો વિચાર ક્રાંક્લિનના બાપે ઘણી રીતે કરી જોયો. થોડો વખત તો તેણે પોતાનો વિચાર ક્રાંક્લિનને જણાવ્યો નહીં. એવામાં કેપ્ટન હોમ્ઝ ડિલાવરથી બોમ્બન આવ્યો. તેને એ કાગળ ખતાવી પૂછ્યું. “તમને ખબર છે કે સર વિલિયમ કીથ કેવો માણુસ છે, મને તો લાગે છે કે એ ચોક્કસ, હરેલ અને વિચારવત હોય તો આ અદાર વર્ષના બાળકને સ્વતંત્ર ધંધામાં નાખવાની બક્ષામણુ કરે નહીં.” કેપ્ટન હોમ્ઝે પોતાના સાળાનો પક્ષ લઈને એના લાભમાં જેટલું કહી શકાય એટલું કહ્યું પણ ડોસાએ ક્રાંક્લિનની હંમરને લીધે પાછા હમી પૈસા આપવાને ચોખી ના પાડી. તેણે ક્રાંક્લિનને કહ્યું. “તું હજી ઘણો નાનો છે, ગવર્નરે તારાં આટલાં બધાં વખાણુ કર્યાં છે અને તારા ઉદ્યોગ અને કહાપણુથી તું થોડા વખતમાં આટલું બધું બચાવી સમ્રો છે તેથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. દિલાડેલ્લીઆ તારે પાછા જવું હોય તો સુખેથી જા. તારી ૨૧ વર્ષની હંમરે ધંધામાં પડવા જેટલું તું બચાવ્યું હશે તો હું તને કંઈક મદદ કરીશ પણ હાલ તો કંઈ પણ કરવું મને વ્યાજબી લાગતું નથી. દિલાડેલ્લીઆના લોક સાથે તારૂં વર્તન સારૂં રાખજે, સખત ટીકા ભરેલાં અને નાલેમી ભરેલાં લખાણુ લખવાનું છોડી દેજે. તને હજી યાદ હશે કે એવાં લખાણુ લખવાથી તું અને તારો બાઈ કેવી આશ્તમાં આવી પડ્યા હતા.”

ક્રાંક્લિન:—“માપા, આ છેલ્લી બાબતપર વાદવિવાદ કરવાને આ-

પણે હાલ વખત નથી, એટલે વધારે દહેતો નથી. પણ જો કુરન્ટ પત્ર ચલાવવાનું મારે હાથ ફરી આવે તો હું તો પ્રથમ પ્રમાણેજ લખું. મેં લલત ફરી નહોતી તો આજ બોસ્ટનનો છાપો સ્વતંત્ર ક્યાંથી દોત?”

મર વિલિયમ કીથને ફ્રાંક્લિનના બાપે ઉત્તર લખ્યો તેમાં એ ગૃહસ્થ ફ્રાંક્લિનના હિતમાં બાગ લેતો હતો તેને માટે તેનો ઉપકાર માન્યો અને તેની બલામણુ પ્રમાણે હાલ નહીં કરવાને પોતાનાં કારણ સખી જણાવ્યાં.

બોસ્ટનની આ મુલાકાત વખતે ફ્રાંક્લિન કોટન મેથરને મળવા ગયો હતો. પોતાના પુસ્તકાલયમાં મેથરે ફ્રાંક્લિનની મુલાકાત લીધી અને જ્યારે તે રજા માગી જવા લાગ્યો ત્યારે ઘરમાંથી બહાર નીકળવાનો એક ટુંકા માર્ગ તેને બતાવ્યો. આ માર્ગ એક નવેળામાં ચઢતો હતો. નવેળાપર માથું ઘડે એટલે જોયે આગ મોબ મૂકેલા હતા. મેથરની માથે વાતો કરતો કરતો ફ્રાંક્લિન નવેળામાં થોડું આગળ ચાલ્યો એટલે મેથર આચિન્તો બોલી ઉઠ્યો “માથું નમાવો, માથું નમાવો.” ફ્રાંક્લિનનું માથું મોબ માથે અથડાયું તે પહેલાં આ કહેવાનો બાવાર્થ તે સમજી શક્યો નહીં. બીજાને શિખામણ આપવાની તક અમસ્તી જવા કે એવો માણસ મેથર નહોતો. તેણે કહ્યું “નમે-જીવાન છો અને હજી દુનિયાં-દીકી નથી. દુનિયામાં-તમારો રસ્તો આગળ કરતા જાઓ-તેમ તેમ માથું નમાવતા જાવો-એટલે-તમારું નાથું કશા સાથે અથડાશે નહીં.” ફ્રાંક્લિનના માથામાં મારીને આ પ્રમાણે ધાકેવી શિખામણ તેને ધણી ઉપયોગી થઈ પડી. પોતાનું માથું જોયું રાખવાથી કોઈને પોતાનો ગર્વ જીતારવો પડતો અથવા કુખ વોહોરી લેવાં પડતાં, ફ્રાંક્લિન જોતો ત્યારે તે આ શિખામણ યાદ કરતો.

માથાપની આશિષ લઈ તેમની રજાથી ફ્રાંક્લિન બીજવાર બોસ્ટનથી નીકળ્યો. જે વહાણમાં તે જતો હતો તે ન્યુપોર્ટ ચઢતો જવાનું હતું. ન્યુપોર્ટમાં તેનો બાઈ જોન, મીણખતી અને સાથુ બનાવવાનો ધંધો કરતો હતો. આ બાઈની તેના તરફ મમતા સારી હતી તેથી તેને મળવા તે તેને ઘેર ગયો. જોનના એક વર્નન નામના મિત્રનું પેન્સિલવેનિયામાં કોઈની પાસે સાત આઠ પાઉન્ડનું લેણું હતું. આ લેણું વસુલ કરી લેવાને વર્નને ફ્રાંક્લિનને ચીકી લખી આપી અને કહ્યું કે એ પૈમાની વ્યવસ્થા કરવા હું લખી જણાવું ત્યાં મુઠ્ઠી મહેરબાની કરી તમારી પાસે રાખજો. આ કામ કરવાને ફ્રાંક્લિને કમુલ કર્યું. ન્યુપોર્ટ પછી ન્યુગોર્ક આવ્યું. અહિં એનો મિત્ર કોલિન્સ એની વાટ જોઈને બેસી રહ્યો હતો તે મળ્યો. કોલિન્સને દારૂ પીવાની

ખોટી આદત પડી છે એવી પહેલ વહેલી ક્રાંક્ષિનને :ન્યુયોર્કમાં ખબર પડી. કોલિન્સ દારૂનો વ્યસની હતો એટલુંજ નહીં પણ ઘણો આગસુ હતો. ન્યુયોર્કમાં અને મુસાફરીના બાકીના ભાગમાં કોલિન્સનું ખર્ચ ક્રાંક્ષિનને આપવું પડ્યું. કારણ કે તેની પાસે પૈસાએ રહ્યા નહોતો. આ વિશેષ ખર્ચનો ખોજો ક્રાંક્ષિનના ગળ ઉપરાંતનો હતો પણ તે ક્યાં વગર છૂટકો નહોતો.

ક્રાંક્ષિનના વખતમાં અમેરિકામાં ચોપડીઓની કિંમત ઘણી બેસતી. જાહેર પુસ્તકાલય તો એ વખતમાં હતાંજ નહીં. કોઈ ખાનગી ગૃહસ્થો પુસ્તકોનો થોડો સંગ્રહ રાખતા, પણ તેમની સંખ્યા ઘણી થોડી હતી. ૫૦ પુસ્તકનો સંગ્રહ એ વખતમાં મોટો ગણાતો; એટલાં પુસ્તકનો માત્રેક મોટો વિદ્વાન ગણાતો અને સારૂ માન મેળવતો. ૧૭૨૪ માં ન્યુયોર્કનો ગવર્નર વિલિયમ બરનેટ નામે એક ખુશ મિલજવાળો શોખી માંહુસ હતો. એ વખતમાં અમેરિકામાં પુસ્તકસંગ્રહને માટે પ્રખ્યાત થએલા માહુસો પૈકી એક આ હતો. ક્રાંક્ષિન ને વહાણમાં ન્યુયોર્ક આવ્યો હતો તે વહાણના નાખુદ પાસેથી બરનેટને ખબર મળી કે :ક્રાંક્ષિન' પાસે પુસ્તકનો સંગ્રહ સારો છે. ગવર્નર બરનેટે ક્રાંક્ષિનને પોતાને ઘેર બોલાવ્યો, તેને પોતાનું પુસ્તકાલય બતાવ્યું અને પુસ્તકો તથા ગ્રંથકર્તાપર ખૂબ વાતોચીતો કરી. આત્મચરિત્રમાં ક્રાંક્ષિન કહે છે કે " મારી ખબર લેનાર આ બીજો ગવર્નર હતો; મારા જેવા ગરીબના છોકરાને આથી ઘણો આનંદ થયો."

ન્યુયોર્કથી આગળ મુસાફરી કરી બન્ને મિત્રો ફિલાડેલ્ફીઆ પહોંચ્યા. રસ્તામાં ન્યુપોર્ટવાળા મી. વર્નેનનું લેણું ક્રાંક્ષિનને મળ્યું. કોલિન્સનું ખર્ચ એટલું બધું હતું કે આ પૈસામાંથી પણ કંઈક ખર્ચવાની ક્રાંક્ષિનને જરૂર પડી.

આ મુસાફરીની વખતે બનેલી એક વાત ક્રાંક્ષિન ૮૪ વર્ષની ઉંમરે ડાક્ટર પ્રીસ્ટલીને નીચે પ્રમાણે લખી જણાવી હતી. " મારી જુવાનીમાં એક નાના વહાણમાં બેસીને હું ડિલાવર નદી ઊતરતો હતો. પવન નહીં હોવાથી અમારે લંબર કરીને થોડો વખત બેસી રહેવાની જરૂર પડી હતી, વહાણપર સૂર્યનો તાપ ઉગ્ર હતો, ઊતારઓમાં મને રમુજ પડે એવું માંડે ઝાળખાણનું કોષ્ટક નહોતું. નદી કિનારે એક સુંદર મેદાન અને તેની વચ્ચે સારી છાયાવાળું એક જાડ મને દેખાયું, મેં ધાર્યું કે વહાણ ચાલતું થાય ત્યાં સુધી ત્યાં જઈને બેસું અને વાંચું તો ઠીક. વહાણના

કપ્તાનને વિનંતી કરવાથી તે મને કિનારે સુધી આણ્યો. કિનારે ઉતર્યા પછી મને માત્રમ પડ્યું કે મને દેખાતું હતું એવું મેદાન તો ત્યાં નહોતું પણ પાણીનું ખાબોચિયું હતું. જાડ સુધી જતાં મારા પગ ટીંચણ સુધી ગળી ગયા. જાડ નીચે જઈને હું બેઠો કે મચ્છરનું ટોળું મારા હાથ પર અને મોઢે વળગી પડ્યું અને મને વાંચવાએ ન દીધું તથા મુખે બેસવાએ ન દીધો. શાકીને હું પાછો વળ્યો અને હાડીમાં બેસાડી મને વહાણપર લઈ જવાને વહાણવાળાને મેં બોલાવ્યો. તડકો નહોતો વેઠવાને હું ગયો હતો ત્યાંથી પાછા આવી ફરી વહાણપર તડકામાં મારે બેસવું પડ્યું અને તેથી બધા ઉતારાઓ મારી મસ્કરી કરવા લાગ્યા. આ દુનિયામાં એવા બીજા દાખલા પણ મારા અનુભવમાં આવ્યા છે.” આ વાતનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે, દુનિયામાં દરેક પાંચરીમાં મુખ દુઃખ સરખુંજ છે. જે દરેક દેખાય છે, તે માત્ર દેખીતો છે.

ફ્રાંક્લિનના પિતાનો કામગીર વાંચીને સર વિલિયમ કીથે ફ્રાંક્લિનને સ્વતંત્ર ધંધામાં નાખવાનો પોતાનો વિચાર છોડી દીધો નહોતો અને કહ્યું કે “તમારા પિતા તો બહુ ડાહ્યા દેખાય છે. માણસ માણસમાં ફેર હોય છે. ઉંમરની સાથેજ પાકી સમજ આવે અને જીવાનિયામાં ન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. તમારા પિતા તમને મદદ નથી કરતા તો હું કરીશ. વિદ્યા-યતથી જે જે જરૂરની ચીજો મંગાવવાની હોય તેની મને યાદી કરી આપો એટલે હું તે મંગાવી આપીશ; જ્યારે તમને મળે ત્યારે મારા પૈસા પાછા આપજો. આ શહેરમાં એક સારો છાપખાનાવાળો ઉભો કરવા મેં હસવ ક્યો છે અને મને ખૂબ આસા છે કે તમને ફતેહ મળશે.” સર વિલિયમ કીથનાં આ વચનથી ફ્રાંક્લિન ખુશ થઈ ગયો; સર વિલિયમના જેવો બહો માણસ બીજો કોઈ એમ તેને લાગ્યું. તરતજ તેણે યાદી તૈયાર કરી અને સરવાળો ગણતાં લગભગ સો પાઉન્ડની કિંમતનો સર સામાન ભેંદરે એમ જણાયું; સર વિલિયમે આ યાદી જોઈને કહ્યું કે “તમે જાતે વિદ્યાયત જઈ સામાન ખર્ચ કરીને લાવો તો કિશાયત ન પડે? ત્યાં જવાથી વળી તમારે ઝાળખાણ વધશે અને કાગદી તથા પુસ્તક વેચનારા સાથે પત્રવ્યવહાર જામશે.”

ફ્રાંક્લિન—“હા એમ કરવું કાયદાકારક થાય ખરું,”

સરવિલિયમ—“ત્યારે તો “એનીસ” સાથે જવા તૈયાર થાઓ.”

તે વખતમાં લંડન અને ફિલાડેલ્ફીઆ વચ્ચે માત્ર એકજ વહાણ

ફરવું. “એનીસ” એ વહાણનો નામ હતા. “એનીસનું” વહાણ લંડન અને દિલાડેદ્દીઆથી વર્ષમાં એક વાર ઉપડતું.

વહાણ ઉપડવાનો દિવસ હજી દૂર હતો, તેથી ક્રાંકિલને કીમર સાથે કામ કરવાનું જારી રાખ્યું અને ગવર્નર સાથે કરેલા વિચાર છાનો રાખ્યો. સર વિલિયમ કીચ જુઠો, બડાધખોર અને માનનો ભૂખ્યો હતો. એ પાણી કહે ત્યાં કાઢવે ન હોય એવું એનું બોલતું હતું. ક્રાંકિલને કોઈને પૂછતું નહોતું તેથી આખરસુધી સુધી આ વાત એને જણાઈ નહોતી. સર વિલિયમના વચનપર બરોંસો રાખી, આશામાં ને આશામાં એ પોતાના દિવસ આનંદમાં કાઢવા લાગ્યો. વહાણ ઉપડવાના દિવસ સુધી ઉમંગમાં જે મહિના ગયા તેના જેવા ખીજ ભાગ્યેજ ગયા હશે, તોપણ આ દુનિયાની રીત પ્રમાણે સુખમાં પણ દુઃખનો ભાગ હોવો જોઈએ, દિલાડેદ્દીઆ પાછો આવ્યો. તે દહાડાથી તેના મિત્ર જૉન કોલિન્સની ગેરવર્તણૂકને લીધે ક્રાંકિલને હરકતો વેડવી પડતી અને ચરખાવું પડતું. કોલિન્સ કેવળ દાડીઓ થઈ ગયો હતો. એ ક્રાંકિલને ખરે ક્રાંકિલના ઉતારામાં આજસુ પડી રહેતો એટલુંજ નહીં પણ કામ મળશે ત્યારે પાછા આવવાના વાયદા કરી વારંવાર ક્રાંકિલને પાસે પૈસા ઉછીના લેતો. ક્રાંકિલ કોઈકોઈ વાર ચીઠાઈ તેને ટપકો દેતો અને તેથી બંને વચ્ચે કંજીયો થતો.

આખરે એક દિવસ આ મિત્રતાનો અંત આવ્યો. ક્રાંકિલ, કોલિન્સ અને દિલાડેદ્દીઆના ખીજ કુટલાક જીવાનીઆઓ એક વખત દિલાવર નદીપર હોડી લઈ ફરવા ગયા હતા. સૌએ વારાફરતી હલેસાં મારવાનાં હતાં. કોલિન્સનો વારો આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું, “હુંતો હલેસાં નહીં મારું. તમારે ગરજ હોય તો મારો.” ક્રાંકિલ બોલ્યો “અમે હલેસાં મારી તને નહીં લઈ જઈએ.” કોલિન્સે જવાબ વાલ્યો. “હલેસાં નહીં મારો તો આખી રાત તમારે પાણીપર રહેવું પડશે.” ખીજ છોકરા બોલ્યા “મૂંઓ જવા દોને આપણે હલેસાં મારીશું.” કોલિન્સની પાછલી ગેરવર્તણૂકથી નાખુશ થએલા ક્રાંકિલને માંન્યું નહીં. કોલિન્સે છાતી ઠોકી કત્યું કે “એની પાસે હલેસાં મરાવું ત્યારે હું ખરો. એ હલેસાં નહીં મારે તો હોડીપરથી પાડી નાંખીશ.” એમ કહી જઈ પોતાનું બોલ્યું પાળવા જતો હોય એમ ક્રાંકિલ તરફ દોડી ગયો અને પાસે આવી ધપ્યો માર્યો. ક્રાંકિલને સાવધ પહું વાપરી કોલિન્સને ઉપાડી ઉંધે માથે નદીમાં નાંખી દીધો. ક્રાંકિલને ખબર હતી કે કોલિન્સને સારી રીતે તરતાં આવડે છે એટલે એના

કંઈ ફીકર કરવા જેવું નહોતું. કોલિન્સ પાણીમાંથી નીકળી હોડી પકડવા આવતો કે હોડીપર બેઠેલા હોડી આગળ ચલાવતા અને પૂછતા કે કેમ હવે હલેસાં મારવાનું કયુલ કરે છે કે નહીં? મિનજી કોલિન્સ કંઈ બોલ્યા વગર હોડીનો છેડો પકડવા ફાંફાં મારતો પણ કંઈ વળતું નહીં. આખરે જ્યારે ચાકથી અધમૂઆ જેવો જણાયો ત્યારે તેના સોબતીઓએ તેને હોડીપર ખેંચી લીધો અને પાણીથી બીજાઓએ એને ઘેર લઈ આવ્યા. આ બીના બન્યા પછી ક્રાંતિન અને કોલિન્સ વચ્ચે અબોલા થયા. કોલિન્સને થોડા વખતમાં બાઈંગ્સમાં શિક્ષકની જગા મળવાથી ફિલાડેલ્ફીઆ છોડી ગયો; જતી વખતે ક્રાંતિનને કહેતો ગયો કે માફ દેવું ત્યાંથી મોઢલી દઈશ. પણ ત્યાર પછી ક્રાંતિનને એનો કંઈ પતો મળ્યો નહીં.

ક્રાંતિન જેવા માયાળુ અને મળતાવડા માણસને કોઈ જગાએ થોડા વખતમાં સોબતીઓ મળ્યા વગર રહે નહીં. ફિલાડેલ્ફીઆમાં આ સમયે ચાર્લ્સ ઓસબોર્ન, જોસફ વોટ્સન અને જેમ્સ રાફ્સ એ નામના ત્રણ તેના સોબતી હતા. આ ત્રણે જણ ક્રાંતિનના જેવો વાંચવાનો શોખ ધરાવતા હતા પણ બીજી બાબતોમાં સરખા નહોતા. ઓસબોર્ન અને વોટ્સન કોઈ વકીલને ત્યાં ગુમારતા હતા અને રાફ્સ કોઈ વેપારીને ત્યાં ગુમારતો હતો. વોટ્સન પ્રમાણિક, ધર્મિય અને સદ્ગુણી હતો પણ બાકીના બેની ધર્મ તરફ આરથા થોડી હતી. ઓસબોર્ન સારી સમજવાળો, માયાળુ અને પ્રેમી હતો પણ સાહિત્યની બાબતોમાં ઉંડાં ખોતરણાં કાઢનાર હતો. ઓસબોર્ન, રાફ્સ અને ક્રાંતિન કવિતાના શોખી હતા, અને મંડળીની ગમતને માટે કંઈ કંઈ લખી બતાવતા. રક્યલકિલ નદીપર રવિવારને દિવસે ચારે મિત્રો ફરવા જતા અને જે વાંચ્યું હોય તે પર વાતો ચીતો કરતા અને નવું વાંચી બતાવતા.

આત્મચરિત્રમાં ક્રાંતિન કહે છે કે “અમે એવો વિચાર કર્યો કે હવે જ્યારે મળવું ત્યારે દરેકે પોતાને હાથે કંઈ કવિતા લખી લાવવી અને તે બીજાઓને બતાવી તેમના અભિપ્રાય, ટીકા અને સુદ્ધિકરણથી સુધરતા જવું. અમારો ઉદ્દેશ ભાષા અને ઉચ્ચાર સુધારવાનો હતો તેથી નવી બાબતોપર લખવાનો અમે વિચાર રાખ્યો નહીં, પણ અસાદમું ખ્રિસ્તી બન જન જેમાં દેવતાના અવતરણનું વર્ણન છે તે વિષય પસંદ કર્યો. અમારે મળવાનો વખત પાસે આવ્યો ત્યારે રાફ્સ મારે ઘેર મને મળવા આવ્યો અને

કલ્પ કે માફ લખેલું તૈયાર છે. મને પોતાને કંઈ અવકાશ નહીં હોવાથી તેમ મન નહીં હોવાથી મારાથી કંઈ લખી શકાયું નહિ, એમ મેં રાજીને કલ્પ. મારો અભિપ્રાય લેવા રાજી પોતાનું લખાણ મને બતાવ્યું. એ લખાણ મને ગમ્યું અને તેમાં મને ઘણી ખૂબીઓ જણાઈ. રાજી જોલ્યો 'ઓસબોર્ન' ને તો મારા કંઈ લખાણમાં કોઈ દહાડો ખૂબીઓ માલમ પડતી નથી માત્ર અદેખાઈથી મારા લખાણપર હજારો ટીકા તે કરે છે. તમારી એને અદેખાઈ આવતી નથી માટે આ લખાણ જ્યો અને જાણે તમારું હોય એવી રીતે રજૂ કરજો. હું કહીશ કે વખત નહીં હોવાથી મારાથી કંઈ લખી શકાયું નથી. પણ ઓસબોર્ન શું કહેશે તે આપણે સાંભળીશું.' આ પ્રમાણે મેં કલ્પ્ય કલ્પ અને મારા હાથનું લખાણ જણાવ્યું તે સાંઝે મારે હાથે નકલ કરી લીધી. અમે બેગા મળ્યા. વોટસન જે લખી લાવ્યો હતો તે વાંચવામાં આવ્યું તેમાં કંઈ કંઈ ખૂબીઓ હતી પણ દોષો ઘણા હતા. ઓસબોર્નનું વાંચવામાં આવ્યું. તે વોટસન કરતાં સાફ હજુ રાજી તેની ખરી તુલના કરી, કંઈ દોષો હતા તે બતાવ્યા અને ખૂબીઓનાં લખાણ કર્યાં. તેને પોતાને તો કંઈ રજૂ કરવાનું નહોતું. હું આગળ પડ્યો નહો. મારું લખાણ મુદ્રાવાને મને વખત મળ્યો નથી, માટે મને માફ કરવું જોઈએ, વગેરે બહાના મેં બતાવ્યાં પણ એકે બાનું સ્વીકારનામાં આવ્યું નહોં. મારું લખાણ રજૂ કરવાની મને ફરજ પાડવામાં આવી, તે વાગનામાં અને વળી ફરી વાંચવામાં આવ્યું. વોટસને અને ઓસબોર્નને તેને પોતાના કરતાં સાફ કલ્પ્ય કલ્પ અને તેનાં લખાણ કરવા લાગ્યા. માત્ર રાજી ટીકા કરી અને કેટલાક મુદ્રાવા કરવાની જગ્યાઓ બતાવી. પણ આખર મુદ્રીને મારો બચાવ કર્યો, રાજી કરેલી ટીકા સામે ઓસબોર્નને સખત વિરોધ વિચાર બતાવ્યા અને કલ્પ કે રાજી કવિતા રચવા કરતાં ટીકા કરવામાં વધારે પ્રવીણ નથી. એને કવિતા રચતાં આવડતી નથી તેમ ટીકા કરતાં પણ આવડતી નથી. રાજી અને ઓસબોર્ન ઘેર જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં ઓસબોર્ન તે જોને મારી કૃતિ જાણ્યો હતા તે વિષે વધારે સારો અભિપ્રાય બતાવ્યો અને કલ્પ કે "હું ખુશામત કર છું એમ ક્રાંકિલનને લાગે નહીં માટે હું જાણીજોઈને એના લાભમાં વધારે જોલ્યો નહોતો પણ એ આવું સારું લખી શકે છે એવું કોઈની કલ્પનામાં ન હતું કેવો વિચાર, કેવો જુરસો અને કેવો આવેશ ! અસલપર પણ એણે મુદ્રાવા કર્યો છે સાધારણ વાતચીતમાં

તો એ એના એ શબ્દ વાપરે છે, અચકે છે અને બૂલો કરે છે, પણ તેમ છતાં કોણ જાણે કેમ કરીને આવું સાઈ લખી શકે છે.” આ સાંભળીને રાફે તેના મનમાં ખુશી યદ્ય ગયો. બીજો દિવસ તેઓ બેગા થયા ત્યારે રાફે કહેલી તદખીર ઉઘાડી પાડી અને તેનાં ખોતરણાં કાઢનાર ઓસ-બોર્ન શરમાઈ ગયો.”

આ વખતે ફ્રાંકિનનું મન ખી, રીડની દીકરી ડેબોરા પર ચોંટ્યું હતું. ડેબોરા પણ ફ્રાંકિનને ચહાતી હતી. એ સમયમાં માળાપને ગમે ત્યાં કન્યાને પરણાવતાં. કન્યાએ કંઈ ઠરાવ કર્યો હોય તો તે માળાપની મંમતિ વગર અમલમાં આવી શકતો નહોતો. લમ સંબંધ આગરફાર ગણાવવાને પહેરામણી અવશ્ય જોઈએ. આપણા દેશની પેઠે લમનું સાફું કરવામાં વર કન્યાનાં માળાપ મુખ્ય ભાગ લેતાં. ડેબોરાનો બાપ ૧૭૨૪ ના સપ્ટેમ્બરની બારમી તારીખે ગુજરી ગયો હતો. સખળ ડેબોરાની માને ફ્રાંકિનને પોતાના ખ્યારની વાત જાહેર કરી અને આગળ પર છાપખાનાનો માલેક થવાની તથા દુનિયામાં સુખી થવાની પોતાને કેવી આશા હતી તે કહી જણાવ્યું. એ બધાં આ સંબંધની વાત પસંદ કરી અને કહ્યું કે “હજી તો તમે બંને ૧૯ વર્ષનાં થયાં નથી, તમે હાલ લાંબી મુસાફરીએ જવાના છો અને તમારો ધંધો કેવો ચાલશે એ નક્કી કહી શકાય એવું નથી, માટે હાલ લમ કરવું ઠીક નથી. તમે પાછા આવીને રોજગારમાં પડો ત્યાં સુધી વાટ જુઓ.” આ પ્રમાણે માની સાથે ગોઠવણ કર્યા પછી ફ્રાંકિનને દીકરી આગળ વાત ઉપાડી. તેને તો ફ્રાંકિન પસંદ જ હતો. વચનથી બંને જણ બંધાયાં અને લંડનથી પાછા આવ્યા પછી લમ કરવા ઠરાવ્યું.

કેપ્ટન એનીસના વહાણ ‘લંડન હોપ’ને ઉપાડવાનો વખત પાસે આવ્યો. સર વિલિયમ કીથ ફ્રાંકિનને બોલાવ્યા કરતો અને હમેશાં છાપખાનું ઉઘાડવા સંબંધી વાત કાઢતો. બીજાં, કાગળ અને મુદ્રાધંત્ર ખરીદવાને જેટલા રૂપિયા જોઈએ તેટલાની હુડી તથા લંડનમાં તેના મિત્રો પર ઓળખાણના કાગળો આપવાને સર વિલિયમ વચન આપ્યું હતું. ફ્રાંકિનને કયે દિવસે આવીને કાગળ વગેરે લઈ જતું એ પણ નક્કી કર્યું હતું. ઠરાવેલે દિવસે ફ્રાંકિન કાગળ લેવા ગયો ત્યારે હજી લખાયા નથી એમ કહી ગવર્નરે બીજો દિવસે આવવા કહ્યું. ફ્રાંકિન ફરીથી ગયો પણ પહેલાના જેવોજ જવાળ મળ્યો. ફ્રાંકિનને ધણા ધક્કા ખાધા પણ કંઈ વળ્યું તહીં.

આખરે વહાણ ઉપડવાનો દિવસ આવ્યો. આજે કાગળ જરૂર મળશે એવી આશાએ ક્રાંકિલન ગવર્નરને છેલ્લીવારનો મળવા ગયો. આ પ્રસંગે ગવર્નરનો સેક્રેટરી તેને મળ્યો અને કહ્યું કે “આજ ગવર્નર લખવામાં રોકાયે છે. તમારું વાહણ ન્યુકાસલ આગળ ઉજી રહેવાનું છે તેથી ત્યાં એ તેમને મળશે અને કાગળો આપશે.”

ક્રાંકિલન વહાણપર જઈને બેઠો અને વહાણ ઉપડ્યું. રસ્તામાં એ સોખમી વગરનો નહોતો. જેમ્સ રલ્ફ પરણેલો હતો અને તેને એક છોકરું હતું તોપણ તે ક્રાંકિલન સાથે જવાને તૈયાર થયો હતો. લંડનમાં આવતા બાંધવાને માટે હું આવું છું, એમ તેણે ક્રાંકિલનને કહ્યું પણ પાછળથી માલમ પડ્યું કે એની સ્ત્રીનાં સગાં સાથે એને અણબનાવ થયો હતો તેથી તેને ત્યાં છોડવાને તરછોડી પાછા નહીં આવવાના ઇરાદાથી તે ધર છોડી નીકળ્યો હતો.

ન્યુકાસલ વહાણ જઈ પહોંચ્યું. ગવર્નરને કાગળ માટે ક્રાંકિલન ફરી મળવા ગયો. આ વખતે પણ તેનો સેક્રેટરી તેની આગળ આવ્યો અને ધણી નમ્રતાથી કહ્યું કે “સાહેબ ઘણા અગત્યનાં સરકારી કામમાં રોકાયે છે તેથી થોડા વખતમાં કાગળ લખી વહાણપર મોકલી દેશે. તમે સહી-સહામત પહોંચો અને વહેલા પાછા આવો એમ એ અંતઃકરણથી ઇચ્છે છે.”

ક્રાંકિલન જરા શુચ્ચનાયો ખરો પણ ગવર્નરના પ્રમાણિકપણા વિષે એને કંઈ શક આવ્યો નહીં. ક્રાંકિલનને વહાણપર પાછા આવ્યા ને થોડી વાર થઈ નહીં એટલામાં કર્નેલ ફ્રેન્ચ ગવર્નર તરફથી કાગળોના લખોટાની થેલી લઈ વહાણપર આવ્યો અને તે નાખુદાને આપી. ક્રાંકિલને નાખુદાને કહ્યું “મારા સરનામાના જે કાગળો હોય ને મને આપો.” નાખુદાએ જવાબ દીધો કે “બધા કાગળો થેલીમાં ભેગા છે, તમારા કાગળો જુદા કાઢવાને આજ મને વખત નથી પણ ઈંગ્લાંડ પહોંચતા પહેલાં તમે તમારી મેજે થેલી તપાસી જોજો અને તમારા કાગળ હોય તે લઈ લેજો.”

ક્રાંકિલન અને તેના મિત્ર રાલ્ફ તરફ ખીજા ઉતારઓનું લક્ષ ગયું નહોતું તેમના ઝોળખાણનું કોઈએ નહોતું. વહાણના મુખ્ય બાગપર તેમને ચોરડી મળી ચકી નહોતી તેથી આગલા બાગમાં જેવી જગા મળી તેવીથી ચલાવી લેવું પડ્યું હતું. એવું બન્યું કે પેન્સિલવેનિયાનો માજી સરકારી વકીલ એન્ડ્રુ હેમિલ્ટન અને તેનો છોકરો ઈંગ્લાંડ જવાના હતા. તેમને માટે એ વહાણમાં જગા રોકવામાં આવી હતી. કંઈ કારણથી

તેમને ન્યુકાસલથી પાછા જવું પડ્યું તેથી તેમને માટે રાખેલી ઓરડી ખાલી થઈ હતી. જ્યારે કર્નલ ફ્રેન્ચ વઢાણુપર ગયો ત્યારે તેણે ક્રાંતિચિન્તને ઓળખ્યા. કર્નલ ફ્રેન્ચે ક્રાંતિચિન્તને ઘણું માન આપ્યું એ જ્ઞેષ ઉતારોએ તેને તથા તેના મિત્રને ખાલી પડેલી જગ્યા વાપરવાને કહ્યું. ધણી ખુશીથી બંને જણ આ જગ્યા રોકી બેઠા.

મુસાફરીનો અંત પાસે આવવા લાગ્યો તેથી વઢાણુના નાખુદાએ પોતાના કલા પ્રમાણે કાગળની થેલી તપામવાને ક્રાંતિચિન્તને આપી. છ કે માત્ર કાગળો ક્રાંતિચિન્તની આરફને મોકલેલા સરનામાવાળા માલમ પડ્યા. આમાંનો એક કાગળ રાજના છાપનારપર દનો અને બીજો કાગળ પાંચ હજાર તેથી ક્રાંતિચિન્તને લાગ્યું કે મને આપવાને કહેલા આ કાગળો હશે.

ડિસેમ્બરની ૨૪ મી તારીખે વઢાણુ લડન પહોંચ્યું. વઢાણુપરથી ઉતર્યો એવો ક્રાંતિચિન્ત કાગળની દુકાનપર ગયો અને તેને કાગળ આપી કહ્યું કે ગવર્નર કીધે મોકલાવ્યો છે. તે માણસ બોલ્યો “હું એ નામના કાગળ પણ માણસને ઓળખતો નથી.” કાગળ ઉઘાડી આમતેમ ફેરવી પાછો બોલ્યો “હું આતો રીડરનનો લખેલો છે. એ માણસ લુઆનો સરનાર છે એમ મને માલમ પડ્યું છે માટે એની સાથે મારે કંઈ સંબંધ રાખવો નથી.” આ પ્રમાણે કહી ક્રાંતિચિન્તના હાથમાં તેણે કાગળ પાછો આપ્યો તે પૂઠ ફેરવી ધરાકને માલ આપવામાં ગેકાયો. બીજા કાગળો કીધના લખેલા નથી એમ ક્રાંતિચિન્તને જણાયું. ગવર્નરના શુદ્ધ ભાવ વિશે હવે ક્રાંતિચિન્તને શક આવ્યો. ડેનહાલ નામના એક વેપારી સાથે વઢાણુપર ક્રાંતિચિન્તને ઓળખાણ થઈ હતી તેથી બધી વાત તેણે તેની પાસે જઈને કહી દીધી. એક પળમાં ડેનહાલ અંદરનો બેદ સમજી ગયો અને ક્રાંતિચિન્તની ખાત્રી કરી કે કીધે કાગળ લખ્યા હોય અથવા લખવાનો તેનો વિચાર હોય એમ બિલકુલ લાગતું નથી. તેણે કહ્યું કે જે માણસો કીધને ઓળખે છે તેઓ એના કહેવાપર કંઈ બરોસો રાખતા નથી. એને નામે કાંઈ પૈસા ધીરે એમ નથી કારણ કે એની કંઈ આબરૂ નથી” આ સાંભળીને ક્રાંતિચિન્ત ઘણો અગમ્ય થયો અને શીકર કરવા લાગ્યો. કારણ કે લંડનનો તે ભોમિયો નહોતો અને પોતાના તથા રાફના ખર્ચને માટે તેની પાસે ફક્ત દસ પાઉન્ડ હતા. આ હકીકત ડેનહાલે જાણી ત્યારે ક્રાંતિચિન્તને તેણે કાંઈ છાપખાનામાં નોકરી લેવાની સલાહ આપી અને કહ્યું કે

“લંડનના છાપનારાઓ સાથે કામ કરવાથી તમે અનુભવી થશો અને અમેરિકા પાછા જશો ત્યારે ધંધા કરવામાં ફાયદો થશે.”

અધુરામાં પૂરું આ વખતે ક્રાંકિલનને માલમ પડ્યું કે રાદ્દ લંડન માંજ રહેવાનો છે. જે કંઈ પૈસા તેની પાસે હતા તે વહાણનું ભાડું આપવામાં વપરાઈ ગયા હતા અને પૈસાની મદદ કરે એવો ક્રાંકિલન સિવાય તેનો બીજો કોઈ ઝોળખીતો લંડનમાં નહોતો.

કાગળીએ જે કાગળ ક્રાંકિલનને પાછો આપ્યો હતો તે વાંચી જોતાં તેને માલમ પડ્યું કે એન્ટ્રે હેમિલ્ટન સામે રીડલ્સ્ટન અને કીયે મળીને કંઈ તરકટ ઉભું કરવા ધાર્યું છે. હેમિલ્ટન થોડા વખત પછી લંડન આવ્યો, ત્યારે ક્રાંકિલને તેને મળીને આ કાગળમાં લખેલી હકીકત કહી દીધી. આગળપર આ ખબર હેમિલ્ટનને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. પોતાના પર ઉપકાર કરનાર ક્રાંકિલનનો તે મરણ પર્વતનો મિત્ર અને મદદગાર થઈ રહ્યો.

કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ એવી શરમજરેલી કીયે ગવર્નરની વતન-છાંક વિષે આત્મચરિત્રમાં ક્રાંકિલન કહે છે કે “એક ગરીબ અશ્વિન છોકરાને આવી રીતે છેતરનાર અને ઉઠાવનાર ગવર્નરને માટે આપણે શું ધારીશું ? આમ કરવાની તેને ટેવ પડી ગઈ હતી; દરેક માણસને ખુશી કરવાની તે ઇચ્છા રાખતો; એની પાસે કંઈ આપવાનું નહોતું હોવાથી આશા આપતો. બીજી રીતે તે અકલમદ, અને સમજી તથા સારો લખનાર હતો; ગવર્નર તરીકે તે લોકોના લાભમાં હતો; પણ તેને નિમનાર જમીનદારોની વિરૂદ્ધમાં હતો; તેમની સૂચનાઓ વિરૂદ્ધ ઘણીવાર આલતો. આપણા સૌથી સરસ કાવ્યા પૈકી મણાના મુસદ્દા એણે કર્યા હતા અને તે એના અમલમાં પસાર થયા હતા.” આ પ્રમાણે અભિપ્રાય આપવામાં ક્રાંકિલને પોતાનું મોટું દિલ બતાવ્યું છે. યુસ્તો તો એમાં દેખાતોજ નથી. જાણે તેનો બચાવ કરતો ન હોય એવી રીતે એની તરફેણની હકીકત ક્રાંકિલને બતાવી છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

લંડનમાં ૧૭૨૫-૨૬.

ફ્રાંકિલિન અને રાફ્—તેમની સરખામણી—પામરના છાપખાનામાં ફ્રાંકિલિનને નોકરી મળી—રાફ્ રખડતો રહ્યો—લુલારટન કૃત સ્વાભાવિક ધર્મ—ફ્રાંકિલિને આપેલો રદીઓ—દાકતરો લાયન્સ, મન્ડેવીલ, અને પેન્નરટન સાથે ઓળખાણ—ન્યુટનને મળવાનો વિચાર—એસ્પેરટોસની કાથળી—સર હેરી સ્લોન સાથે ઓળખાણ—રાફ્થી જુદા પડવું—ઉવોટના કારખાનામાં નોકરી લેવી—પૈસા બચાવવા તરફ લક્ષ—ડેવીડહોલ તથા વાઇગેટ સાથે મિત્રતા—ડેન્હાલનું પ્રભાવિષ્કપણ—ડેન્હાલને ત્યાં ફ્રાંકિલિનનું ચાકરીએ રહેવું—સર વિલિયમ વિન્હાલની મુલાકાત.

ફ્રાંકિલિન અને રાફ્ હમેશા બેગા રહેતા. ન્યુલીટક્વિટન મહોલ્લામાં બન્નેએ દર અડવાડિએ સાડાત્રણ શિલિંગના બાડાથી બેગું મકાન બાડે રાખ્યું. રાફ્ પાસે પૈસા ન હોવાથી તેનો સખળો આધાર ફ્રાંકિલિન પર હતો. એનાપર ફ્રાંકિલિનની ચઢાવના પણ કીક હતી. વાતચીત ફરવામાં એની છટા સારી હતી. ૫૦ વર્ષ પછી યુરોપ અને અમેરિકામાં મોટા મોટા માણસો સાથે વાતચીત કરવાનો લાભ ફ્રાંકિલિનને મળ્યો ત્યારે પણ તેને એમ લાગતું કે રાફ્ની બરોબરી કરે એવો કોઇ નથી. રાફ્ની રીત-ભાત હેત ઉપજાવે એવી હતી અને તેનામાં બુદ્ધિ પણ વિચક્ષણ હતી. રાફ્ અને ફ્રાંકિલિનના ઉપરના દેખાવથી આ વખતે એની અટકળ યદ્ય શકે એમ હતું કે જે બેમાંથી કોઇ આગળ મોટો માણસ નીવડે તો રાફ્ જ નીવડે. રાફ્ ખુબસુરત, સારી રીતભાતવાળો, છટાદાર બોલનાર અને મોટાઇ મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર હતો. ફ્રાંકિલિન બોલવામાં ધીમો તથા દેખાવમાં ગંભીર અને કરોડો હતો.

આ વખતે જે બાબતમાં રાફ્ના કરતાં ફ્રાંકિલિન સરસાઇ ધરાવતો. એક તો તેના ગજવામાં દમ પાઉન્ડ રોકડ હતા, અને બીજું દર અડવાડિયે ત્રીસ શિલિંગ પેદા કરી શકે એવો ધંધો તે કરી જાણતો હતો. બીજાં જોડવાના કામમાં ફ્રાંકિલિને જેમ્સના કારખાનામાં ધણી ચપળતા મેળવી હતી. લંડનમાં પામર નામના એક ગૃહસ્થનું મોટું છાપખાનું હતું અને તેમાં ૫૦ માણસને રોજ મળતી હતી. આ છાપખાનામાં ફ્રાંકિલિનને

ઝટ લઈને નોકરી મળી. રાહદે બહુ બહુ પ્રયત્ન કર્યા પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહીં. પ્રથમ તો નાટકકારની જગા તેણે શોધી પણ એક જણે તેને સમજાવીને ખાત્રી કરી કે એ ધંધાને માટે જોઈતા ગુણો તારામાં નથી. પછી સ્પેક્ટેટરની ઢગ્યું એક અઠવાડિક વર્તમાનપત્ર કઢાવવાને તેણે તબવીજ કરી, પણ જે ઇસમને તેણે આ બાબતને માટે બધામણુ કરી તેણે હા પાડી નહીં. આમાં નહીં ફાવવાથી વકીલો પાસેથી નફલો કરવાનું કામ મેળવવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો પણ તેએ મળ્યું નહીં.

પ્રામરના છાપખાનામાં ક્રાંકિલને એક વર્ષ કામ કર્યું. તેને રોજ ઠીક મળતી પચ્ચ રાત્રની સાથે નાટકો અને મગતો જોવામાં થઈ ખર્ચ થતું. વળી રાહદે ઉછીના આપવામાં પણ તેના પૈસા ધણા જતા. આખરે એની પાસે જે પૈસા હતા તે ખરચાઈ ગયા ને દરરોજ જે કમાઈ થાય તે ઉપર ગુનરો ચલાવવાનો વખત આવ્યો.

વુલ્ફાર્સ્ટન કૃત “સ્વાભાવિક ધર્મ” ની બીજી આવૃત્તિ છાપવાનું કામ પ્રામરના છાપખાનામાં ક્રાંકિલને હાથ આવ્યું હતું. આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ એવું સાબીત કરવાનો હતો કે ખુન, ચોરી, છીનાણી વગેરે કરવાની ધર્મશાસ્ત્રમાં મના કરી ન હોત તોપણ તે કરવાં એ ખોટું છે. તેમજ સદાચરણે ચાલવાનું કરમાવ્યું ન હોત તોપણ સદાચરણે ચાલવું એ અવશ્યનું છે. મૂર્તિપૂજન ન કરવાનાં કારણો, દેવળમાં જવાની દલીલો અને આત્માના અમર-પણાની સાબીતી ઇશ્વરની કૃદરતમાંથી વુલ્ફાર્સ્ટને કાઢી આપી છે. આ પુસ્તક વાંચવા ગમે એવું છે અને એ વાંચવાથી કામને તુલ્યાન થાય એવું નથી તોપણ ક્રાંકિલને વુલ્ફાર્સ્ટનની દલીલો આધાર વગરની લાગવાથી તેનો રહીઓ આપવા તેણે બત્રીસ પાનનું એક ચોપાનિયું લખી કાઢી છપાવ્યું. આ ચોપાનિયાનું નામ “સ્વતંત્રતા અને પ્રયોજન, સુખ અને દુઃખ વિશે નિબંધ” રાખવામાં આવ્યું હતું. “જે છે તે બરોબર છે પણ માણસ, સાંકળનો પોતાની તરફનો ભાગ અને પાસેના આંકડા જુએ છે; ઉપર આવેલા સીધા બારવડીઆ સુધી તેની નજર પહોંચતી નથી.” એ મતલબનો પ્રદિનની કવિતામાંથી એક ફકરો પડેલો પાને મૂકવામાં આવ્યો હતો. વુલ્ફાર્સ્ટનનું પુસ્તક તેના મિત્ર “એ. એફ. એસ્કનાયર” ને અર્પણ કર્યું હતું અને એ પુસ્તક લખવાનું કારણ એવું બતાવ્યું હતું કે એ મિત્રે એક વખત વુલ્ફાર્સ્ટનને પૂછ્યું હતું કે “સ્વાભાવિક ધર્મ છે કે નહીં અને હશે તો કેવો છે?” ક્રાંકિલને પોતાનું ચોપાનિયું “મી. જે

આગ—” ને (જેમ્સ નક્કરે) અર્પણ કર્યું અને સરજાતમા એમ લખ્યું
 “ તમારી નિર્નિતિયા આ જગતમા આનેની વસ્તુઓની મિથિતિ નિરે માન
 હાનના નિચાર મેં દર્શાવ્યા છે ”

ક્રાકિનના નિચાર તેના જેને દીક લાખ્યા નહોં તોપણ એ ચોપા
 નિપાથી ઘાપખાનામા એનું નજન ઘાં વધ્યું મી લાપન્મ નામના એક
 દાકતરના વાચનામા ક્રાકિનનું પુસ્તક જ્ઞાનતા તે એવોતો ખુશ થઇ ગયો
 કે ક્રાકિનનો મુદ્દામ ગોધી કાઢી તેને મળ્યો આ દાખર “ મનુષ્ય
 નિચારના અસુકપણા નિરે ” એ પુસ્તક લખેલું હતું અને તે રખતના
 પ્રખ્યાત નાસ્તિક નોમ સાથે એને માગ જોગખાણ હતું “ ધ હોર્ન ” એ
 નામના પીગામા નાસ્તિક લોમની મડળી બગતી હતી એ મળીમા મુખ્ય
 પુરુષ દાકતર મટેરીન નામનો “ માખીઓની વાત ” એ નામના પુસ્તક
 નોર્તા એમ આનહી વનદો હતો લાપન્મ આ મુદ્દથ સાથે ક્રાકિનને
 જોગખાણ ગગ્યું વળી દાખર પેમ્પરટન નામના એક શસ્ત્રકર્તા, તત્ત
 જાની, ગણિતશાસ્ત્રી ગયન માસાછીના મનામ અને સગ આગ્રજીવ
 ન્યુનના મિત્ર સાથે પણ જોગખાણ કરાવ્યું. મગ આગ્રજીવ ન્યુનને
 મગનાનો ક્રાકિનને ઘણો બાર હતો દાકતર પેમ્પરટન ક્રાકિનને ન્યુન
 પામે વધ જનાનો હતો પણ એદિવમુદ્દ તે રખતે ૮૦ વર્ષનો મુદ્દા થયો
 હતો અને તેનું ગરીબ એવું દોદુગુ ગટુ ક્રાકિનને તેની પામે વર્ષ
 જનાનું બન્યું નહોં

અમેરિકાથી ક્રાકિન કેટલીક નસાઈની વસ્તુઓ લઈ આવ્યો હતો
 આ પૈખ એમ્બ્રોઝામની બનાવેની એમ મથળી હતી એસ્પેસ્કોમ દનતા
 મા નાખરાથી જાગતુ નથી પણ ગુદ થાય છે ક્રાકિન પામે એમ્બ્રોઝા
 સની પ્રથળી છે એમ સર ટેરી મોન નામના મુદ્દથના જાણનામા આવ્યું
 સર ટેરીને નસાઈની વસ્તુઓ એમ્મી કરનાનો શોખ હતો એના ઘરમા
 એની ઘણી મીજોનો મંગદ હતો અને મિગિશ મ્યુઝિયમનો સ્થાપન કર
 નાર એજ હતો ક્રાકિનનું વર શોધી કાઢી સગ ટેગી એવે જતે મળ્યો
 અને માગી કિમન આપી એમ્બ્રોઝાસની પ્રથળી ખરી રૂગી પોનાના
 ઘરનો નસાઈની વસ્તુનો મંગદ જોનાને ક્રાકિનને તે તેગી ગયો અને એ
 દિવસથી આ પ્રખ્યાત મુદ્દથ સાથે ક્રાકિનને જોગખાણ થયું

ચોડા વખત નડનમા ગમે તેમ કાઢી સારે જાખરે ચાકીને એક
 ગામડામા જઈ નિશાળ ઉઘાડી આ ધધાને તે હવકો મળુતો એના

મનમાં ખાત્રી હતી કે એક દિવસ હું મોટા માણસ થઈશ. જ્યારે એ મોટા માણસ થાય ત્યારે એક વખત એ નિશાળ બંધાવવાનો હક્કો ધંધા કરતો હતો એમ કહેવાય નહીં એટલા સારૂ આ વખતે તેણે પોતાનું નામ બદલી ક્રાંક્લિનનું ધારણુ કર્યું. તે ક્રાંક્લિન સાથે પત્રવ્યવહાર રાખતો. પણ આગળ જતાં કંઈ કારણસર બન્ને વચ્ચે અણબનાવ થયો; અને રાષ્ટ્ર લંડન ખાછો આવ્યો ત્યારે ક્રાંક્લિનથી જૂદો રહ્યો.

રાષ્ટ્રના ખર્ચના બોજમાંથી છૂટ્યા પછી પૈસા બચાવવા નરક ક્રાંક્લિનનું લક્ષ ગયું. પામરની ચાકરી છોડીને વધારે પગારની લાલચે ઉવોટ નામના માણસના છાપખાનામાં તેણે ચાકરી લીધી અને લંડનમાં રહ્યો ત્યાં સુધી ત્યાંજ નોકરી કરી.

ક્રાંક્લિનના મુકામથી પામરનું છાપખાનું પાસે હતું તેથી પગે ચાલવાની કસરત તેને મળતી નહીં. અમેરીકાની પેટે ખીખાં ગોડવવાનું તથા છાપવાનું કામ તેને કરવું પડતું નહીં. પામરના છાપખાનામાં માત્ર ખીખાં ગોડવવાનું કામ તેને કરવાનું હતું. બરાબર કસરત ન મળવાથી શરીર ઠીક રહેતું નથી એમ ક્રાંક્લિનને લાગવાથી ઉવોટના છાપખાનામાં છાપવાનું કામ તેણે લીધું.

હવેથી પાણી સિવાય ખીખું કંઈપણ પીવાનું ક્રાંક્લિનને મળી રીધું. તેની આંધેના ખીખાં નોકરો ખીયર નામનો દાઝ ધણો પીતા અને ફક્ત પાણી પીવાને માટે ક્રાંક્લિનની મરકરી કરતા. આમ છતાં તેમના કરતાં ક્રાંક્લિનનામાં તાકાદ ઘણી હતી. અકેક દાઝમાં અકેક કારમ પકડીને તે મેડે લઈ જતો અને નીચે ઉતરતો. ખીયર ખીનામથી તો બે હાથે પકડે ત્યારે એક કારમ લેવાતું. દારથી મજબુતી મેળવ્યા વગર ક્રાંક્લિનનામાં આટલું બધું જોર ક્યાંથી આવતું હશે એ તેમના સમજ્યામાં આવતું નહોતું. ક્રાંક્લિન લખે છે કે “ છાપવાના કામપર મારી જોડે સોળની હતો તે હાજરી કરતા પહેલાં આશરે અઢચેર ખીયર પીતો; હાજરી વખતે, બાપર અને પનીર સાથે અઢચેર પીતો; જમતી વખતે અઢચેર, પાછલા પડોરે અઢચેર અને સાંજે કામપરથી ઉઠ્યા પછી અઢચેર એમ દરેક વખતે પીતો. આ દેવ મને ગમતી નહીં, પણ મારો મોળતી કહેતો કે મહેનત કરવાને મજબુતી મળે માટે જલદ ખીયર પીવો અવશ્યનો છે. મેં એને બહુએ સમજાવ્યો કે જવનો લોટ અથવા દાણા જેનો દાઝ બનાવ્યો હોય તે જ પ્રમાણમાં દારમાં હોય તે પ્રમાણમાં દારથી જોર મળી શકે; એક આનાના

દાર કરતાં એક આનાના રોટલામાં વધારે લોટ આવે છે માટે અગ્ગર પાણી સાથે એક આનાનો રોટલો ખાધાથી બરોર દારૂ પીવાના કરતાં વધારે મજબુતી મળે છે. આમ છતાં તેણે દારૂ પીવાનું છોડ્યું નહોતું. દર શનિવારે દારૂના ખરચના ચાર પાંચ શિલિંગ તેને આપવા પડતા. આ ખર્ચ મારે થતું નહોતું. ”

કેટલોક વખત છાપવાનું કામ કર્યા પછી કિવોટે બીમાં ગોઠવવાના કામપર ફ્રાંક્લિનની બદલી કરી. નવા આવનાર માણસ પામે પાન મોપા-રીના પાંચ શિલિંગ લેવાનો બીમાં ગોઠવનારનો રીવાજ દેવાથી તેઓએ ફ્રાંક્લિન પામે પાંચ શિલિંગ માગ્યા. કારખાનામાં પ્રથમ દાખલ થતી વખતે ફ્રાંક્લિને દસ્તુરી આપી હતી તેથી બદલીની વખતે ફરીથી આપવી તેને વાજબી લાગી નહોતું. કારખાનાના માલેકે કિવોટનો પણ એવોજ અભિપ્રાય હતો તેથી ફ્રાંક્લિને બીમાં ગોઠવનારાઓને દસ્તુરી આપવાની ના પાડી. પણ અડવાડીયાં ગુધી ફ્રાંક્લિને પોતાની હાં છોડી નહોતું, પણ બીમાં ગોઠવનારાઓએ તેને ન્યાત બહાર ફરવી, તેનું કામ બગાડી નાખી, વારંવાર તેને એટલો સતાવ્યો કે પોતાની હાં છોડી ફ્રાંક્લિનને આખરે દસ્તુરી આપવાની જરૂર પડી. જેઓની માથે હમેશ રહેવાનું છે તેઓની માથે અણબનાવ રાખવો એ જૂલ છે એમ તેની ખાતરી થઈ. દસ્તુરી આપવાથી અણબનાવ દૂર થયો. ફ્રાંક્લિનને તેના મોજબતીઓ માથે દોસ્તી થઈ અને તેની હાંથી ખુદિ તથા માનને લીધે તેમનાપર તેના બારબોજ વધ્યો. ફ્રાંક્લિનનો અભિપ્રાય તેના મોજબતીઓમાં વજનદાર ગણાવા લાગ્યો અને તેના દાખલાનું અનુકરણ થવા લાગ્યું. બીઅર પીવાના કરતાં પાણી અને લોટની રાખડી પીવી મારી છે એમ ફ્રાંક્લિને ઘણાની ખાતરી કરી. અગ્ગર બીઅરનો દોઢ આનો ખેસતો. એટલા પૈસાથી પામેની દુકાનમાંથી માખણ, મરી અને રોટલાના કકડા નાખી ઉકાળેલી ગરમ રાખડી મોટા લોટા બરીને મળતી હતી. રોટલી, પનીર અને બીઅરનો નાસ્તો છોડી દઈ ફ્રાંક્લિનની પેટે તેના મોજબતીઓ પૈકી ઘણા હાજરીમાં રાખડી પીવા લાગ્યા. આથી પેટ બરાડું, પૈસાનો ખચાવ થતો અને મગજ ચોખ્ખું રહેતું. જેઓએ દારૂ પીને છાકટા થવાનું જારી રાખ્યું તેઓના પૈસાની ખુવારી થતી એટલુંજ નહોતું પણ તેમને કોઈ ધીરે નહોતું એવો પ્રભંગ પણ આવતો.

આ ઉપરાંત ફ્રાંક્લિને છાપખાનાના નિયમોમાં કેટલોક ફેરફાર કરાવ્યો. બીમાં ગોઠવવામાં એની ઝડપથી અને કારખાનામાં એના નિયમમર રીતે

આવવાથી શેઠનો વિચાર એને માટે ઘણો જીયો થયો હતો. સૌથી વધારે રોજ મળે એવું ઉતાવળનું કામ એનો શેઠ એને સોંપતો. એક સરખા ઉદ્યોગથી અને સાદાઈથી એની પામે પૈસો ભેગો થતો મયો, અને આ પ્રમાણે કંઈ દરકત વગર ઘણા માસ કામ ચાલ્યું.

ઉવોટના કારખાનામાં જગો લીધા પછી ક્રાંક્લિને પોતાનો મુકામ ડ્યુક સ્ટ્રીટમાં ફેરવ્યો હતો. અહિં એને દર અઠવાડિએ સાડા ત્રણ શિલિંગ ભાડુ આપવું પડતું હતું. ઘરની માલેક એક બાઈ હતી. ઘરમાં કોઈ મરદ માણસ નહીં હોવાથી આટલી ઝાણી રકમે ક્રાંક્લિનને સહવાસ ખાતર એ બાઈએ રહેવા દીધો. થોડો વખત અહિં રહ્યા પછી ક્રાંક્લિનને ખબર મળી કે બીજો ઠેકાણે દર અઠવાડિયે બે શિલિંગ ભાડાથી ઘર મળી શકે એમ છે તેથી ત્યાં રહેવા જવાનો તેણે વિચાર કર્યો; પણ પેલી બાઈ એના સહ-વર્તનથી એટલી પ્રમત્ત થઈ હતી કે બાઈમાંથી બે શિલિંગ ઝાણ કરીને પણ એને ગમવા તેણે મરજી બતાવી. આ પ્રમાણે દર અઠવાડિએ બે શિલિંગ ભાડુ એાઈ કરાવી દોઢ શિલિંગના ભાડાથી એ ઘરમાં લંડન છોડ્યું ત્યાં સુધી ક્રાંક્લિન રહ્યો.

ક્રાંક્લિનને લીધે એ બાઈને ગમતું તેમ એ બાઈને લીધે ક્રાંક્લિનને પણ ગમત પડતી. મંધિવાને લીધે એ બાઈથી ઘર બહાર નીકળાતું નહીં. એ બાઈ માયાળુ હતી અને તેને ઘણી વાતો આવડતી હતી. ક્રાંક્લિનને પોતાને ત્યાં જમવાને તે ઘણીવાર તેડતી. ક્રાંક્લિનને એની વાતો સાંભળવી એવી ગમતી કે તેનું નોતર કદી ના કસુબ કરતો નહીં. વાળુ વખતે સાદી પણ હાલેજતદાર સામગ્રી તે પિરસતી. આથી અને સાંભળતાં રસ ઉપજે એવી હળવરો વાતોથી ક્રાંક્લિનનું મન રંજન થતું.

ઉવોટના છાપખાનામાં ક્રાંક્લિનના મોબતીમાં ડેવીડહોલ્ડ નામે માણસ હતો. આ ઇસમ આગળ જતાં દિલાડેદ્દીઆમાં ધંધામાં ક્રાંક્લિનનો ભાગીઓ થયો હતો. બીજો મોબતી વાઈગેટ નામનો હતો. એનાં સગાં પૈસાદાર હોવાથી એને કેળવણી સારી મળી હતી. બીજા છાપનારા કરતાં ક્રાંક્લિન એની મોબતમાં વધારે ફરતો હતો. એને વાંચવાનો શોખ હતો. એને લેટીન તથા ફ્રેન્ચ ભાષા હીક આવડતી હતી. એને અને એના એક મિત્રને ક્રાંક્લિને બે દિવસમાં તરતાં શીખવી દીધું. એક વખત ગામડેથી વાઈગેટના ફેટલાક મિત્ર એવસી જતા હતા તેઓ તેને પોતાની સાથે લઈ ગયા. પાછા આવતી વખતે તેઓએ ક્રાંક્લિનને કેવું તરનાં આવડે છે તે બતાવ્યું.

વિનંતિ કરી. ખચપણથી તરવાનો ક્રાંતિનને શોખ હતો તેથી કાંઈપણ આનાકાની કર્યા વગર તે કપડાં કાઢી પાણીમાં પડ્યો, અને તરવાના જેટલા દાવ જાણ્યો હતો તેટલા કરી ખતાવી ચેલસીથી બ્લેકક્રાપર મુઘીનું ચાર માઈલનું અંતર તરી ગયો. આ બેઠ જધા દુઃખ થઈ ગયા. વાઈગેટ ક્રાંતિન સાથે દિન પ્રતિદિન મંઝૂર વધાર્યો. ક્રાંતિનને સાથે લઈ યૂરોપની મુસાફરી કરવા જવાનો નેણે એક વખત વિચાર ખતાવ્યો. આ વિચાર ક્રાંતિનને પહેલાં તો કીક લાગ્યો પણ તેના નિત્ર ડેન્માર્કની મવાલ પૂછતાં તેના આગ્રહથી એ વિચાર મૂકી દીધો. જેમ અને તેમ પેન્સિલ્વેનિયા પાછું જવું એમ ડેન્માર્કનો અભિપ્રાય હતો.

ડેન્માર્ક ધણો પ્રમાણિક હતો. એના પ્રમાણિકપણથી વેપારી ભોંકાની આખર ધણી વધી છે. પહેલાં એ પ્રિન્ટિંગમાં વેપાર કરતો હતો પણ ત્યાં એનો વેપાર નરમ પડવાથી લેણદારોનું પતાવી તે અમેરિકા ગયો હતો અને ત્યાં ઘણો પૈસો કમાયો હતો. ક્રાંતિન સાથે 'લંડનહોપ' વહાણમાં તે લંડન પાછો આવ્યો હતો. ઘેર આવ્યા પછી પોતાના સઘળા પહેલાંના લેણદારોને તેણે જમવા નોનયાં. લેણદારોએ તેના દેરાણના વખતે મહેરબાની કરી આજે નીકાલ કર્યો હતો તેને માટે જમવા બેસતાં ડેન્માર્કે તેમનો ઉપકાર માન્યો. પહેલુ પીરસણ પૂર થયા પછી થાળાઓ ઉપાડી સેતાં દ્રેક થાળા નીચેથી દરેક લેણદારની બાકી રહેલી રકમ અને તેના બ્યાજની પૂંટી મૂકેલી નીકળી. લેણદારોને આ વાતનો ખ્યાલ પણ નહોતો તેથી ડેન્માર્કના પ્રમાણિક વર્તનથી તેઓ ધણા તાણુખ થયા.

હિલાડેન્કીઆમાં પોતાની કુકાને ક્રાંતિનને મહેતાની જગો આપવા ડેન્માર્કે કહ્યું. આ જગાનો પગાર વર્ષ દહાડે ૫૦ પાઉન્ડ હતો. છાપનાર તરીકે ક્રાંતિન આથી વધારે કમાતો પણ વેપારના કામમાં માહિતી મેળવ્યા પછી ક્રાંતિનને માલ લઈ વેસ્ટ ઇન્ડીઝ મોકલી અને ખીજ વેપારીઓ પાસેથી દલાલીનું કામ મેળવી આપી કાયદો કરી આપવાનું ડેન્માર્કે વચન આપ્યું. લંડનમાં રહીને ક્રાંતિન કંટાળી ગયો હતો. હિલાડેન્કીઆમાં જઈ પહેલાંની પેઠે આનંદમાં દિવસ કાઢવા એને મન થયું હતું. તેથી એકંદરમા કાયદો છે એમ ધારી ડેન્માર્કને ત્યાં ચાકરીએ રહેવાનું ક્રાંતિનને કબુલ કર્યું. છાપખાનાની નોકરી છોડી દઈ દવે તે ડેન્માર્કના કામમાં રોકાયો. માલની પેટીઓ જરી વહાણપર મોકલી આપવાનું કામ ક્રાંતિનને ડેન્માર્કે એપ્યુ. વહાણપર બધો માલ પહોંચાડ્યા પછી વહાણ ઉપડવાની સાર

નેઈ થોડા દિવસ એને ખેરી રહેવું પડ્યું.

એ અરસામાં સર વિલિયમ વિન્ધાવ નામના પ્રખ્યાત પુરો એક વખત ક્રાંક્લિને પોતાને ઘેર બોલાવ્યો. બોલિંગબ્રોક પ્રધાનના વખતમાં સર વિલિયમ ખબ્બનાનો મુખ્ય અધિકારી નિભાયો હતો. ક્રાંક્લિન તેને મળવા ગયો ત્યારે સર વિલિયમે તરવાના કામમાં ક્રાંક્લિનની હોંશિયારી વિષે જે સાંભળ્યું હતું તે કહી બતાવ્યું. સર વિલિયમના બે છોકરા દેશ-વર મુસાફરી કરવા નીકળવાના હતા. એની મરજી તેમને તરતાં શીખવ્યા પછી મોકલવાની હતી. ક્રાંક્લિનને તેણે કહ્યું કે તમે એમને તરતાં શીખવો તો તમારી મહેનતનો સારો બદલો હું આપીશ. એ છોકરા તે વખતે લંડનમાં નહોતા અને ક્રાંક્લિનને નીકળવાનો દિવસ નજીક હતો તેથી તેણે દિલ્લીગીરી સાધે ના પાડી. ડેન્હાલને ત્યાં ચાકરીએ રહ્યા પહેલાં આ હકીકત ખતી હોત તો અમેરીકા જવાનો વિચાર પડતો મુઠી, ધંધલાંડમાં રહી તરવાનો હુમર શીખવવાની શાળા ક્રાંક્લિન કદાચ કાઢત. અને આગળ મોટા પુરુષ થયો તેવો થવા પામત નહીં.

આખર સુધી કધો ધધો કરવો એ બાળત અત્યાર સુધી ક્રાંક્લિને કઈ ચોક્કમ નિશ્ચય કયો નહોતો. જે કામ હાથ આવે તે કરવું અને પૈસા બચાવી પૈસાદાર થવું એ શિવાય બીજા વિચાર તેના મનમાં આ વખત હોવાનું જણાતું નથી. દુનિયામાં જે જે મોટા માણુમ થયા છે તેઓએ શરૂઆતમાં ભવિષ્યને માટે કઈ મોટી ધારણા રાખીને કામ કરેલું નથી. ગેક્સપિયર, ન્યુટન, હેન્ડલ, જેમ્સ વોટ, રોબર્ટ કુલ્ટન, જોન વોલ્ટર, અને બીજા ઘણા પ્રમિદ્ધ પુરુષ જેઓએ મનુષ્ય વર્ગની ઘણી સેવા બજાવી છે, તેઓ પણ પોતાની કારકિર્દીની શરૂઆતમાં ભવિષ્યમાં મોટા માણુસ થવાના વિચાર વગર ક્રાંક્લિનની પેંડ માત્ર પોતાનો ધધો સારી રીતે કરતા હતા. શરૂઆતથી મોટી ધારણા રાખનાર પુરુષો દુનિયામાં મોટાઈ પામેલા જણાતા નથી. ક્રાંક્લિન જેવા સાદા માણુસો જેઓએ પોતાનો ધધો ગમે તેવો હોય તો પણ ગુજરાન ચલાવવાને તે પ્રમાણિકપણે અને મારી રીતે કરવામાં જીંદગીની શરૂઆત કરી છે તેઓજ માત્ર અનાયાસે મોટાઈ પામ્યા છે.

અકરણ ૬ હું.

ફરી ફિલાડેલ્ફીઆમાં.—૧૭૨૬—૧૭૨૭.

લંડનથી - નીકળવું—ગ્રેવસેન્ડથી વહાણ ઉપડ્યું—પોર્ટસ્માઉથ—
આઈલિ ઓફ વાઇટની મુલાકાત—યારમાઉથ આગળ અકરમાત—મર દરિયે
રેનો વહાણ સાથે મુલાકાત—ક્રાંતિનનો પત્રાત્તાપ—વર્નનની યોગના ઘડી
કાઢી—ફિલાડેલ્ફીઆ, જિતરવું—ફિલાડેલ્ફીઆમાં ફેરફાર—સર વિલિયમ
કીથનું નોકરીમાંથી કમી થવું—ડેબોરા રીડ પરણેલી—કીમર આખાદીમાં
માલમ પડ્યો—ડેન્હાલની ફકાનમાં મહેતાગીરી—ડેન્હાલ સાથે હેત બાવ—
માંદા પડ્યું—ડેન્હાલનું મરણ અને ફકાનનું બંધ થવું—નવો ધંધો—કીમરને
ત્યાં ચાકરીએ રહેવું.

લંડનમાં ક્રાંતિન અદાર મહિના રહ્યા હતા. તેનો બધો વખત આ-
કરી કરવામાં તેણે કાઢ્યો હતો. તેના કેટલાક પૈસા નાટકો જોવામાં તથા
પુસ્તકો ખરીદવામાં ખર્ચાયા હતા તે સિવાય તેના જન ખર્ચમાં ઘણું
ખર્ચ થયું નહોતું. એની બચતમાંથી ૨૭ પાઉન્ડ ગરફને ધીરેલા હતા
પણ તે પાછા મળવાની આશા નહોતી. એકંદરે લંડનમાં ક્રાંતિનની
પૈસા મંબંધી સ્થિતિ સુધારી નહોતી. પણ તેના ઝોળખાણમાં વધારો થયો
હતો અને તેના વાંચવામાં ઘણાં પુસ્તકો આવ્યાં હતાં. વમી છાપવાના ધંધા
મંબંધીના તેના જ્ઞાનમાં ઘણો વધારો થયો હતો. લંડનમાં મળેલા આ ફાયદા
ક્રાંતિનને આગળ ઘણા ઉપયોગી થઈ પડ્યા.

“ ધ બેંકશાયર ” નામના વહાણમાં ફિલાડેલ્ફીઆ જવા ક્રાંતિને
ટીકાટ લીધી હતી. આ વહાણ ગ્રેવસેન્ડ ખંડેરે તા. ૨૧ જુલાઈએ
આવી, જે દિવસ લંડન કરી, તા. ૨૩ જુલાઈએ ઉપડી ગયું. મુસાફરીમાં
દર રોજ જેએલી તથા જોનેલી બીનાઓની નોંધ ક્રાંતિને રાખી હતી.
ગ્રેવસેન્ડના લોકો વિષે ક્રાંતિને નોંધમાં નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપ્યો
છે. “ આ ગ્રેવસેન્ડ ધુર્ત અને ફિટફાર કરવા જેવું ગામ છે. પરદેશીઓને
છેતરતી લોકો પોતાનો ગુજારો ચલાવે છે. કોઈ ગીજ ખરીદે અને માગ્યા
કરતાં અર્ધા કિંમત આપે તોપણ ખરી કિંમત કરતાં જમણી પડે છે.
” તો પાંડ માનવો જેમને કે આ ગામથી કાલે અમે ઉપડી જઈશું.”

ચાર દિવસ ઇંગ્લાંડની ખાડીમાં આમતેમ ફર્યા પછી પોર્ટસ્મથ આગળ વહાણે આવી લંગર કર્યું; વહાણનો કપ્તાન, મી. ડેન્હાલ અને તેનો કારકુન પોર્ટસ્મથની પ્રખ્યાત ગોદી જોવાને ઊતર્યા. આઘલ ઓફ વાઇટને ટાપુ નજીક હોવાથી ક્રાંકિલને તે જોવા જવાને ગોડવણ કરી. પવન માફક નહીં હોવાથી વહાણને ત્યાં કેટલાક દિવસ ચોભવું પડ્યું હતું. થોડું આગળ જઈને પાછું પવનથી વહાણ ઘસડાઈ આવતું. આ પ્રમાણે ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી ઇંગ્લાંડની ખાડીમાં વહાણે આયડિયાં ખાધાં. આઘલ ઓફ વાઇટમાં આવેલા ચારમાઉચ ગામ આગળ ક્રાંકિલન અને ખીજા કેટલાક ઊતાડોએને સોસવા પડેલા એક અકસ્માતનું વર્ણન ક્રાંકિલનની નોંધમાં સવિસ્તર કરવામાં આવ્યું છે. ટાપુમાં ફરી રાત્રે ચારમાઉચ બંદરપર પાછા ફરતાં તેઓ રસ્તે ભૂલ્યા પડ્યા હતા. બંદરના બારાના મો આમળ ઊતાડોએને ઊતરવાની હોડી મૂકવાની જગા કાઢીએ તેમને બતાવી કહ્યું કે ત્યાં જઓ તો ત્યાંથી એક છોકરો હોડીમાં બેસાડી તમને તમારે ડેકાણે લઈ જશે. ક્રાંકિલન કહેછે કે “અમે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે તે આજસુ કુત્રાની પેઠે ઉધી રહ્યો હતો. ઉધમાંથી હડી હોડીમાં બેસાડી અમને લઈ જવાની તેણે ના પાડી. અમારી મેળે હોડીમાં બેસી હોડા હંકારવાના વિચારથી અમે પાણી તરફ ગયા. હોડીને એક ખીસા સાથે મજબુત બાંધેલી હતી અને તેની આગળ પચાસ વાર સુધી ભરતીવું પાણી ફરી વળ્યું હતું તેથી અમને હોડી છૂટી પાડવી ઘણી મુશ્કેલ માલમ પડી. પાણીમાં પડવાને મેં લૂગડાં ઊતાર્યાં. પાણીની સપાટી નીચે પાળી હતી તે મારા જોવામાં ન આવવાથી હું કેડ મુધી કાઢવમાં પડી ગયો. આખરે ખીસા આમળ હું જઈ પહોંચ્યો પછુ ત્યાં જઈ જોતાં મને માલમ પડ્યું કે હોડી સાંકળે બાંધી તાણુ મારેલું છે. નકુઆમાંથી સાંકળ વઢોડવાને મેં પ્રયત્ન કર્યો પછુ ફેલ પામ્યો નહી. ખીસો ખેંચી કાઢવાને હું મથ્યો તેમાં પછુ ફાળ્યો નહીં. એક કલાક સુધી માથાકુટ કરી યાજીને હું પલજેલો અને કાઢવથી ખરડાયેલો હોડી વગર પાછો આવ્યો.”

“ટાઢ ખૂબ લાગતી હતી અને પવન પણ સખત વાતો હતો તોપણ અમારી પાસે કંઈ ન હોવાથી પાસે આવેલી ધાસની ગંજમાં રાત્રિ કાઢવાનો અમે વિચાર કરના હતા, એવામાં અમારામાંના એકને યાદ આવ્યું કે તેના ગજવામાં રસ્તેથી જડેલો લોઢાનો નાળ જેવો લડે સાંકળનો નકુઓ કાઢવાનો યત્ન કરવા તેણે મને કહ્યું તેમાં કેટલાકિદ કરી.

ત્રણ અઠવાડિયાં છઠ્ઠાંની ખાડીમાં રોકાયેલ એની ચઢતી થતી ગઈ. ટિક મહાસાગરમાં પેહું. ચોડા વખતમાં જમીન દેખા. વાગે, ૮૨ દિવસ-જળ સિવાય કંઈ નજરે પડતું નહોતું. એ વખતમાં છઠ્ઠાંની માંસ છેલ્લે વચ્ચે દાવના જેટલી વહાણોની આવ જ નહોતી. પચાસ દિવસ-સેવગાહ મુસાફરી થઈ ત્યારે “બર્કશાયર” પરથી બીજું વહાણ દેખાયું. આં વહાણ મેની ધરાવનાર દેશનું હતું. “બર્કશાયર” ની એટલું નજીક એ આવ્યું કે બંને પગના જિતાડ્યો એક બીજા સાથે વાતચીત કરી શક્યા. ધણે દહાડે બીજા માણસોના મુખ જોઈને ક્રાકિયન અને તેની સાથેના જિતાડ્યો ખુશ થઈ ગયા. નોંધમાં ક્રાંડિલન લખે છે કે “એ વહાણનું નામ “રેનો” હતું અને એ રબ્બીનથી રૂબી પુરૂપ ચાકર ઉતાર્યોતે

પાણીમાં ગયો, યત્ન કરેલખાણ અથવા તેનો કંઈ ભાગ છે. ક્રાંતિલને આવ્યો. અને પૂર્ણપરથી એ છાપવામાં આવ્યા હતા. શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનામાં પહેલાં કોલિલને કેટલીક ટીકા કરેલી છે. એ ટીકા તથા નિયમો નીચે ભરતીને છે:—

પાણી 'કવિતા શાસ્ત્રપર લખનારા ગ્રંથકારો આપણને શીખવે છે કે આપણે વાંચવા લાયક કંઈ લખાણ લખવાની કશી રાખતા હોઈએ તો લખતા પહેલાં જે લખવાનું હોય તેનો રીતસર ખરડો અને ગોઠવણ કરવી જોઈએ. એમ ન કરીએ તો લખાણમાં વિરહતાનો દોષ આવવાનો સંભવ રહે છે. મને લાગે છે કે આ હિંદીને પણ એજ નિયમ લાગુ છે. હિંદી કેવી રીતે ગુજરાતી તે વિષે મેં કંઈ ચોક્કસ ગોઠવણ કરી નથી. આથી કરીને મારી હિંદીમાં જૂદા જૂદા દેખાવ બેળસેળ થઈ ગયા છે. હવે મારો નવો ભવ બેસનાર છે. સૌ વાતમાં સારાસાર સમજનાર માણસ તરીકે મારા દલાડા હું કાઢું, એટલા માટે અવસ્યનું છે કે મારે કેટલાક સંકલ્પ કરવા જોઈએ.

૧. મારે જેવું આપી રહું ત્યાં સુધી કેટલોક વખત મારે અતિશય કર-કસર કરવી જરૂરની છે.
૨. દરેક ખાખતમાં સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી; પાણી ચકાય નહીં એવાં વચન કોઈને આપવાં નહીં; પણ બોલવામાં અને ચાલવામાં શુદ્ધ અંતઃકરણ રાખવું. માણસ જાતમાં આ મૈત્રી વધારે ચાહવા લાયક ઉત્તમ ગુણ છે.
૩. જે કામ હાથમાં લેવું તે ઉદ્યોગથી કરવું અને એકદમ પૈસાદાર થવાના બેવકુફી બરેલા શેખસહીસહ વિચારથી મારા ધંધામાંથી મારે મન આધું લઇ જવું નહી. ઉદ્યોગ અને ધીરજ લીલા લેહેર કરવામાં ખત્રી લાયક સાધન છે.
૪. હું ઠરાવ કરું છું કે ખરી માત્ર હોય તોપણ કોઈપણ માણસનું બુંદુ બોલવું નહીં; જો બને તો કોઈ રીતે ખીજાઓના મવાતા દોષો દરમુજર કરવા અને મોઝ પ્રમુખો કોઈના ગુણ જાણવામાં હોય તે કહી બતાવવા.”

આટલું કરીનેજ ક્રાંતિલન અટક્યો નહીં. આજથી દરરોજનાં પોતાનાં ત્રણે વિચાર કરતો અને કંઈ બૂલ થઇ ગયું હોય તો એવી કરવાનો પ્રદ નિશ્ચય કરતો. આથી દિનપ્રતિદિન એ સુધરતો

ગયો અને આગળ આપણા જોવામાં આવશે એમ એની ચક્તી થતી ગઈ.

તા. ૧૧ ઓક્ટોબર ૧૭૨૬ ને દિવસે રાત્રે આઠ વાગે, ૮૨ દિવસની મુસાફરી પછી “બર્ડસાયર” વહાણુ દિલાડેશીઆથી છ માઇલ છેટે દિલાવર નદીમાં આવી પહોંચ્યું. કેટલાક જીવાનિયા હોડીમાં બેસી સેવગાદ કરવા નીકળ્યા હતા તે વહાણુપર આવ્યા અને તેમની સાથે હોડીમાં બેસાડી ક્રાંકિંગન અને બીજા ઉતારઓને દિલાડેશીઆ સર્ખ જવાને ખુશી ખતાવી. હોડીમાં બેસીને ક્રાંકિંગન રાતનાં દસ વાગે દિલાડેશીઆ જીતયો. આટલી લાંબી અને જોખમભરેલી મુસાફરી સહીસલામત પૂરી થવાથી ધ્વજરનો આભાર માની અને એક બીજાને મુબારકબાદી આપી જીતારઓ છૂટા પડ્યા અને પોતપોતાને ઘેર ગયા.

ક્રાંકિંગનની ગેરદાનરીમાં દિલાડેશીઆમાં ધણા ફેરફાર થયા હતા. સર વિલિયમ કીય ગવર્નરના ઓફિસરથી દૂર થયો હતો. એક સાધારણુ માણુમની પેઠે રસ્તે ચાલતો તે ક્રાંકિંગને મળ્યો અને એને જોઈને ધણો શરમાઈ ગયો. ક્રાંકિંગન તરફ પોતાની ગેરવર્તણુકથી લજવાઈ નીચું જોઈને વગર બોલ્યે તે ચાલ્યો ગયો. ખતીસ વર્ષ મુધી પેટને અર્થે આમતેમ બટકી ૮૦ વર્ષની વયે લંડનમાં ૧૭૪૯ માં તે મરણુ પામ્યો.

મી. રીડની દીકરી ડેબોરાને ક્રાંકિંગને લંડનથી નીકળતાં અગાઉ થોડા દહાડાપર એક પત્ર લખ્યો હતો અને તેમાં જણાવ્યું હતું કે “તારા પ્યારના તાંતણાથી દોરવાઈને હું ઇંગ્લાંડથી દિલાડેશીઆ પાછો આવું છું.” આ પહેલાં ક્રાંકિંગને કંઈ લખ્યું નહોતું તેથી એના પાછા આવવાની અથવા એ જીવતો હોવાની ડેબોરાની મા અને સગાંએ આશા છોડી હતી, અને મગાંના આગ્રહપૂર્વક સમજાવ્યાથી ડેબોરાએ રોજર્સ નામના એક કુંભાર સાથે લગ્ન કર્યું હતું. પોતાના ધંધામાં આ માણુસ ચાલાક હોવાથી ડેબોરાની માએ તેને એની વેરે પરણાવી હતી. પણ પાછળથી માલમ પડ્યું કે એનામાં કંઈ માલ નથી અને એની આગલી સ્ત્રી દેવાત છે. ડેબોરા રીડ એની સાથે સુખી થઈ નહીં. થોડાં અડવાડિયામાં બાપને ઘેર તે પાછી આવી અને કુમારિકાનું અસત્ય નામ ધારણુ કરી દુ ખીઆરા દિવસ કાઢવા લાગી. ક્રાંકિંગન પાછો આવ્યો ત્યારે ડેબોરાની આવી દશા થએલી તેના જાણવામાં આવી. મારી બેપરવાઈને લીધે આ બિચારીને પરણી દુખી થયું પડ્યું છે એવા વિચારથી ક્રાંકિંગનનું દૈયું બરાબ આવ્યું. કુંભાર રોજર્સ દેવાયું કાઢી વેસ્ટ ઇન્ડીઝ નાણી ગયો હતો અને ત્યાંથી થોડા

વખતમાં એના મરણની અશ્વ આવી હતી. મી. રીડને ત્યાં ક્રાંતિન મળવા ગયો ત્યારે તેના હોય તરફ ન જોતાં બધાંએ તેના તરફ મમતા દેખાડી, અને એ કુટુંબ સાથે ક્રાંતિનનો આગમો ધરોળો જારી રહ્યો.

કીમરની દશા ક્રાંતિનને મુધારેલી ખાલમ પડી. એનું છાપખાનું સારી જગોએ લઈ જવામાં આવ્યું હતું. એની દુકાનમાં લખવાનો સામાન ઘણો જથ્થાબંધ બરેલો હતો અને એના છાપખાનામાં નવાં ખીખાં આપ્યાં હતાં એના કારખાનામાં ઘણાં માણસો કામે લાગ્યાં હતાં અને એને ઘણું કામ મળતું હોય એમ દેખાતું હતું.

દિલાડેશ્વરીઆ આવ્યા પછી તરતજ મી. ડેન્હાલ અને તેના મહેતા ક્રાંતિનને ધંધો શરૂ કર્યો. તેમણે વોટર સ્ટીટમાં એક દુકાન ખાડે લઈ તેમાં લંડનથી આવેલો માલ વેચવા શુભો મૂક્યો. મહેતાગીરીનું કામ ક્રાંતિનને નવું હતું પણ તેણે એવી ખંત અને ઉદ્યોગથી મહેનત કરી કે થોડા વખતમાં દિલાખના ચોપડા લખવામાં અને માલ વેચવામાં તેણે પ્રવીણતા મેળવી. ક્રાંતિનને ડેન્હાલ સાથે સારી રીતે ગોઠ્યું. બન્નેના સ્વભાવ એવા મળતા આવ્યા કે તેઓ સપરંપીને શુખમાં એકજ ઘરમાં સાથે રહેવા લાગ્યા. જોકે બાપ દીકરાનો મંબંધ હોય એવી રીતે એમની વચ્ચે રતેલ થયો. ક્રાંતિનને આ નવો ધંધો તથા નવો શોક એવા પમંદ પડ્યા કે ખીજ કથાનો વિચાર એના મનમાં આવ્યો નહીં. થોડા વખતમાં ડેન્હાલ દુકાનમાં એનો ભાગ કરવાનો હતો. ડેન્હાલના પછી દુકાનનો માલેક થવાનો એને સંભવ હતો એટલે હવે ધંધાના સંબંધમાં તો ક્રાંતિનને નિરાંત થએલી જણાતી હતી.

પણ આ નિરાંત લાંબો વખત ટકી નહીં. દુકાન ઉધાડ્યા પછી ચાર મહિને ૧૭૨૭ ના ફેબ્રુઆરી માસની શરૂઆતમાં મી. ડેન્હાલ અને ક્રાંતિન બન્ને સાથે એકઠાં ગાંઠ પડ્યા. ક્રાંતિનને ઉરામ હતો બ્યાધી થયો હતો, અને તેની પીડા એવી હતી કે મરતાં મરતાં એ બચ્યો. કેટલાક દહાડા દુઃખ ભોગવી ડેન્હાલ મરણ પામ્યો. ક્રાંતિનને હંઈ બક્ષીસ આપવાને મી. ડેન્હાલ ચોનાના વચિયતમાં લખી ગયો હતો. ડેન્હાલના મરણ પછી દુકાનનો કબજો એના એકઝીક્યુટરોએ લીધો. એમનો વિચાર લીલામથી માત્ર વેચી નાંખી દુકાન બંધ કરવાનો હોવાથી વેપારીના

તો ખીજ કોઇ દુકાનમાં મહેતાગીરી મેળવવાને તેણે તજવીજ કરી. પણ કોઇ કોઇને જોયો મળી આવી નહીં. એનો જનેરી કેપ્ટન હોમ્સ આ વખતે શિક્ષાઉદ્દેશીઆ આવ્યો હતો. જાપવાનો ધંધો પાછો કરવાને ક્રાંતિજનને તેણે સલાહ આપી, વળી આ વખતે કીમરે પણ મોટો પગાર આપીને ક્રાંતિજનને રાખવા ખુશી બતાવી. કીમર પહેલાં લંડનમાં રહેતો હતો અને તેની સ્ત્રી હજી લંડનમાં રહેતી. ક્રાંતિજને કીમર વિશે લંડનમાં એવું ખરાબ સાંભળ્યું હતું કે એને ત્યાં રહેવાને ક્રાંતિજન રાજી નહોતો, પણ ખીજે કંઈ ઉપાય નહીં હોવાથી તેણે કીમરના જાપખામાં મુર્દમની નોકરી ઠપ્પસ કરી જાપખાનું ક્રાંતિજનની દેખરેખ નીચે સોંપી કીમર પોતાની કામગીરી દુકાન મંબાળવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

જન્ટો મંડળી—૧૭૨૭-૨૮.

કીમરના પાંચ નોકરો—ક્રાંતિજન એમનો શિક્ષક—જાપખાનામાં ક્રાંતિજન કર્તા કર્તા—જન્ટો નામની મંડળી ઉભી કરી—જન્ટોમાં સજાસહ દાખલ કરવાની રીત—ચોવીસ સવાસ—વાદવિવાદ કરવાની રીત—ક્રાંતિજન અગ્રેસર—એની અપૂર્વ, ચોજક અને શોધક બુદ્ધિ—જન્ટોની શાખાઓ—કીમરથી છટા પડ્યું—મેરિડિથનો ભાગ રાખી સ્વતંત્ર જાપખાનું કાઢવાનો ડર—કીમરને ત્યાં ફરી નોકરી લેવી—ન્યુજર્સેની નોટો જાપવાનું કામ—ન્યુજર્સેના અમલદારોમાં એળખાણ—કીમરના ગુણ—આઈ-ઝાક ડીકોએ ક્રાંતિજનનું વર્તણૂં બિચ્ચ—લંડનથી મુદ્રાપત્ર આવી પહોંચ્યું—કીમરની રજા સહ જુદા પડ્યું—ક્રાંતિજને લખેલો કબર લેખ—

ક્રાંતિજનને મુકદ્દમ તરીકે રાખ્યા પહેલાં કીમરે થોડા પગારે પાંચ નવા માણુએને નોકર રાખ્યા હતા. આ પૈકી કોઈ જાપવાના કામમાં કુશળ નહોતો. એમને શીખવી હોંશિયાર કરવાનું કામ ક્રાંતિજનને કરવાનું હતું. એકનું નામ જોન હતું એ એક તોફાની આદરીશ હતો. એને ચાર વર્ષને માટે કીમરે એક વહાણના નાણુદાર પામેથી વેચાતો લીધો હતો. થોડા વખતમાં જોન જાનોમાનો નાશી ગયો એટલે એનાપર મહેનત લેવાની તરદી ક્રાંતિજનને રહી નહીં. ખીજે છુ મેરિડિથ નામનો બંધો ગામડીઓ હતો. એનામાં કંઈ સમજ, અનુભવ, અને જ્ઞાન હતું પણ એને

દાર પીવાની કટેવ પડી હતી, એને છાપખાનાના ધંધાપર પ્રીતિ નહોતી. ત્રીજાનું નામ સ્ટીવન પોર્સ હતું. આ માણસ પણ ગામડીઓ હતો. એ મરકરો અને કાગ કરી શકે એવો હતો પણ ઉચોગી નહોતો. ચોથો જ્યોર્જ વેબ નામનો ઓક્સફર્ડની પાઠશાળામાં બેઠેલો પણ વહી ગયેલો માણસ હતો. લંડનમાં એની પાસે ખરચવાના પૈસા નહીં હોવાથી ચાર વર્ષ નોકરી કરવાનો કરાર લખી આપી ટિકિટ મેળવીને તે અમેરિકા આવ્યો હતો. વહાણના કપ્તાન પાસેથી કીમરે તેની નોકરીની મુદત ખરીદ કરી હતી. એ સારા સ્વભાવનો અને ટાળી હતો પણ તેની સાથે ધણોળ આળસુ અને અવિચારી હતો. પાંચમો ડેવીડ હેરી નામનો કીમરે શાગિર્દ રાખેલો માણસ હતો.

કીમરના આ નોકરો થોડા વખતમાં ક્રાંડિયન સાથે ધણી હળી ગયા. કીમર એમને કંઈ શીખવી શકતો નહીં તેથી તેને એ કંઈ ગણકારતા નહીં પણ ક્રાંડિયન તો દરરોજ કંઈ કંઈ નવું શીખવવા લાગ્યો. તેથી એના તરફ માન અને વિવેકથી એ વર્તવા લાગ્યા. છાપખાનામાં નવાં ખીખાંની વારવાર જરૂર પડતી, પણ અમેરિકામાં ખીખાં પાડનાર કોઈ નહીં હોવાથી ધણી અડચણ પડતી. ખીખાં પાડવાનું લંડનમાં ક્રાંડિયને જેમ્સ ઉવોટના છાપખાનામાં જોયું હતું, તેથી જેમ તેમ કરીને કામચલાઉ ખીખાં તે બનાવી લેતો. જરૂર પડતું કાતરકામ પણ તે કરી લેતો; સાહી બનાવતો; ચોપડીઓ બાંધવાના કામમાં મદદ કરતો; વખારનું કામ સંભાળતો; અને એકદરમાં કીમરના છાપખાનામાં સંપૂર્ણ કર્તાહર્તા એજ હતો.

કીમરના નોકરોને કામની માહિતી આપ્યા પછી ક્રાંડિયને એમની અને ગામના ખીજા મિત્રોની એક મંડળી ઉભી કરી તેને “જન્ટો” નામ આપ્યું. આ મંડળી ૪૦ વર્ષ સુધી ચાલી. અને તેના અભાસદોનું સુખ અને જ્ઞાન વધારવાનું ઉપયોગી સાધન થઈ પડી. ઇસ્લાતમાં નીચેના ૧૧ સભાસદો હતા:—

એન્જમિન ક્રાંડિયન.

હ્યુ મેરિડિય.

સ્ટીવન પોર્સ.

જ્યોર્જ વેબ.

જેસફ પ્રીન્ટનલ નામનો બંધો, કવિતાનો શોખી અને અકલમંદ દસ્તાવેજ લખનાર.

ટોમસ ગોફે નામનો જાતે શીખેલો ગણિતશાસ્ત્રી.

નીકોલ્સ રકલ નામનો માપણી કરનાર.

વિલિયમ પારસન્સ નામનો મોટી જે આગળ જતાં પેન્સિલવેનિયાના સરવેયર જનરલને ઓઢે પહોંચ્યો હતો.

વિલિયમ મોઝીજ નામનો સંગીત જ્ઞાનવાળો કારીગર સુધાર.

રોબર્ટ એસ નામનો પેસાદારનો છેકરો અને ક્રાંતિજનનો પ્રિય મિત્ર.

વિલિયમ કોલમેન નામનો વેપારીનો શુભાર્તો જે આગળ જતાં મોટો વેપારી અને ન્યાયાધિશ થયો હતો.

જન્ટો મંડળી સ્થાપવાનો ઉદ્દેશ સભાસદો અને લોકોમાં સદ્યુક્ત, જ્ઞાન અને હક્કપણનો વધારો કરવાનો હતો. નવા સભાસદને દાખલ થવી વખતે જોખા રહીને એક હાથ છાતીપર મૂકી ઇકશાર કરવો પડતો કે જન્ટોના કોઇ સભાસદ તરફ હું કોઇપણ બાબતમાં અત્યાદર ધરાવતો નથી. ગમે તે ધંધો કરતો હોય અથવા ધર્મ પાળતો હોય તોપણ માણસ માત્રને હું ચાહું છું; કોઇ માણસને તેની ભક્તિ કરવાની રીત અથવા "માનસિક મતને માટે, શારીરિક, આગર સંબંધી અથવા દ્રવ્ય સંબંધી તુકશાન ન કરવું જોઇએ એમ હું ધારું છું; સત્યને ખાતર હું સત્યને ચાહું છું અને પક્ષપાત વગર સત્ય શોધી કાઢવાને, ચકલ કરવાને અને ફેલાવવાને હું જનનો પ્રયત્ન કરીશ." જન્ટો મંડળી દર શુક્રવારે સાંજે મળતી. ચોવીસ સભાસો નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા જે સભાસદો બેગા થયા પછી એક પછી એક વાંચવામાં આવતા હતા. સભાસદોને જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવાને વખત મળે એવી રીતે એક સવાલ વાંચી બીજો શરૂ કરતાં અડકાવામાં આવતું હતું. સભામાં કેવી અગત્યની બાબતોપર વાદવિવાદ કરવામાં આવતો હતો તે નીચે આપેલા એ ચોવીસ સવાલોજ ખતાવી આપે છે:—

૧. જન્ટોમાં જાહેર કરવા લાયક કંઈ છે કે નહીં એ જોવાને તમે આ સવાલો આજ સવારે વાંચી ગયા છો ?
૨. ઇતિહાસ, નીતિ, કવિતા, વૈદક, મુસાફરી, યાત્રિક કળા અથવા જ્ઞાનના બીજા વિષયોપર તમે વાંચેલા છેલ્લાં પુસ્તકમાં કંઈ જાણવા જેવું અથવા જન્ટોને જજીવવા લાયક તમારા વાંચવામાં આવ્યું છે ?
૩. વાતચીતમાં કહેતા લાયક કંઈ નવી વાત તમે હાથ સાંભળી છે ?
૪. આ શહેરમાં કોઇએ દેવાળું કાઢવાનું તમારા જાણવામાં આવ્યું અને હશે તો તેનું શું કારણ તમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે ?

૫. આપણા શહેરીઓ પૈકી કોઈ હાલ ધધામાં આગાહ યજ્ઞેના તમારા સાંભળવામાં છે? જો હશે તો તે શી રીતે આગાહ થયા?
૬. આ શહેરમાં અમર ખીજ કોઈ ઠેકાણે હાલ જીવવા કોઈ પૈસાદાર માણસે પૈસા શી રીતે મેળવ્યા તે તમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે?
૭. કોઈ શહેરીઓ હાલ વખાણ અને નકલ કરવા યોગ્ય સાદું કામ કરેલું તમારા જાણવામાં છે? અથવા કોઈએ, આપણે ચેતવણી લઈ ન કરવા યોગ્ય કંઈ જૂલ કરેલી તમારા જાણવામાં છે?
૮. અતિ મધપાનથી યજ્ઞેલી કંઈ માદી અસર હાલ તમારા જોવામાં અથવા સાંભળવામાં આવી છે? અવિચાર, ગુસ્સો અથવા ખીજ કોઈ દુર્ગુણ અથવા બેવકુફીનું માફુ પરિણામ તમારા જોવા કે સાંભળવામાં આવ્યું છે?
૯. મિત્રપાન, હાપણ, મર્મદશીલતા અથવા ખીજ કોઈ સદ્ગુણનાં સારાં પરિણામ હાલ તમારા જોવા કે સાંભળવામાં આવ્યા છે?
૧૦. તમને અથવા તમારા કોઈ ઓળખીતાને હાલ કંઈ મંદવાડ આવી ગયો છે? જો હોય તો શું ઓમડ કર્યું હતું અને તેથી કેવો ફાયદો થયો હતો?
૧૧. કોઈએ કંઈ મોકલ્યું હોય તો (કામ લાગે એવો) તમારા ઓળખીતા-માથી કોઈ દરિયાની કે જમીનની મુસાફરી કરનાર હોવાનું તમારા જાણવામાં છે?
૧૨. મનુષ્ય જાતને, દેશને, મિત્રને અથવા પોતાની જાતને જાનતોના સમાસદો ઉપયોગી થઈ પડે એવી કંઈ જાણત હાલ તમને જણાય છે?
૧૩. સભા ગઈ વખતે મળ્યા પછી કોઈ લાયક પરદેશી આ શહેરમાં આવેલો હોવાનું તમારા સાંભળવામાં આવેલું છે? તેના લક્ષણ અથવા ગુણો વિષે તમારા જોવા અથવા સાંભળવામાં આવ્યું છે? તેની લાયકાત પ્રમાણે તેને ઉત્તેજન આપવાનું અથવા આભારી કરવાનું જાનતોની કાંઈ ખની શકે એમ તમને લાગે છે?
૧૪. હમણાં ધંધામાં પડ્યો હોય ને તેને જાનતો દોષપણ રીતે મદદ કરી શકે એવો કોઈ લાયક જુવાન તમારા ઓળખાણમાં છે?
૧૫. તમારા દેશના કાયદામાં એવી કોઈ ખામી તમારા જોવામાં આવી છે કે સુધારવા ધારાસભ્યને જાનતોએ આજ કરવી વાજખી છે? અથવા નવો ફાજલ કરવા જેવો કંઈ લાભકારક કાયદો તમારા

જાણવામાં છે ?

૧૬. પ્રજાની વાજબી સ્વતંત્રતામાં કોઈ રીતે પગપેસારો કરેલો તમારા જાણવામાં છે ?
 ૧૭. કોઈએ તમારી આગરને હાથ ધોકો લગાડ્યો છે ? જો હોય તો એ બાબતમાં જન્ટો કોઈ રીતે તમને મદદ કરી શકે એમ છે ?
 ૧૮. કોઈ માણસ સાથે તમારે ઝાળખાણ કરવાનું છે ? જો હોય તો જન્ટોનો કોઈ સલાહ તે કરાવી શકે એમ છે ?
 ૧૯. કોઈ સભાસદની આજરપર હુમલો થયેલો હોય તમારા સાબળવામાં આવ્યો છે ? જો હશે તો તમે તેનો શો મતિાવ કર્યો છે ?
 ૨૦. જન્ટો તમને દાદ અપાવી શકે એના મોઢ માણસે તમારે કંઈ નુકશાન કર્યું છે ?
 ૨૧. તમારી નેક ધારણામાં જન્ટો અથવા કોઈ સભાસદ તમને મદદ કરી શકે એવું છે ?
 ૨૨. જન્ટોની સલાહ ઉપયોગી થઈ પડે એવું કંઈ બારે કામ તમારા પામે હોય છે ?
 ૨૩. સભામાં હાજર ન હોય તેવા કોઈ માણસે હાલ તમને કંઈ લાભ કર્યો છે ?
 ૨૪. ઇનસાફ, જેર ઇનસાફ અથવા અભિપ્રાયની બાબતમાં આવે તમે અભિપ્રાય લેવાને ચઢાતા હો એવી કંઈ અડચણ તમને આવેલી છે ?
- આ સવાલોમાં સમાવેલી બાબતોપર જન્ટો સભામાં વાતચીત થા લતી હતી એટલુંજ નહીં પણ, વિવાદ કરનાર મડળીની પેઠે, શાસ્ત્ર અને નીતિના પ્રશ્નો પણ ચર્ચાતા હતા દરેક એકે એક એક નિમિષ વાચવા મા આવતો છટાદાર બાપણુ કરતા સીખવાનો પણ ઉદ્દેશ રાખવામાં આવ્યો હતો. સારી રીતમાં અહિંનામાં એકવાર નહીની પેલીમેર શારીરિક કસરત કરવાને પણ જન્ટોના સભાસદો મગતા વાદવિવાદ તપી ગયા વગર ધીરેથી કરવામાં આવતો તપસ કરવાને અથવા જીવ મેળવવાને ખાતર વાદવિવાદ ન ચનાવતાં, કેવળ સત્યની શોધ કરવાના સુખ નિચારથી ચ લાવવામાં આવતો અભિપ્રાય દર્શાવવામાં છાતી ઠોકરીને બોલવાની અથવા એકદમ વિરૂદ્ધ બોલવાની મના કરવામાં આવી હતી જેનિયમ વિરૂદ્ધ ચાલતા તેનો જુજ દડ કરવામાં આવતો.

જન્ટો સભામાં અગ્રેસર બાગ લેનાર ફાર્મિનન હતો એના એક

પૌત્ર પાસે હજી એક એનું હસ્તલિખિત પુસ્તક છે જેમા જન્ટોમાં ચર્ચાવવાની બાબતોની નોંધ, નિબંધોનાં ખોખા, સવાલના જવાબ, વાદવિવાદ કરવાની બાબતો, સમાના નિયમો વગેરે લખેલું છે. વાદવિવાદ કરવાને ચૂચના કરવા ક્રાંતિને ધારેલા વિષયો તેની અપૂર્વ યોજક અને શાકક બુદ્ધિ સાબીત કરી આપે છે આ પૈકી યોગ્ય વિષયોના નામ વાનગી તરીકે નીચે આપવામાં આબ્યા છે —

મનુષ્ય કેવી વહાણ ચલાવવાને સ્વાર્થ સુકાત છે કે કેમ ?

એજ તરેહનું રાજ્ય મધારણ માણસ જાતને બધ બેસતું થાય કે નહીં ?

શાથી શુન્હો થાય છે ? સારા ધરાદાથી કરેલા નયરા કામથી કે નકારા ધરાદાથી કરેલા સારા કામથી ?

દીવાની જાળ ઉંચી કેમ ચઢે છે ?

મનોવિકારને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાને તત્ત્વવિવેકનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ કે નહીં ?

મન્યના શુણ્દોષની પરીક્ષા શી રીતે કરવી ?

આ દુનિયામા માણસ સંપૂર્ણ મિથિતિએ પહોંચી શકે કે કેમ ?

માણસનું સુખ શામા સમાયેલું છે ?

જન્ટોના મનાસદોની સ્થિતિવાળા માણસોને કમ તરેહની રહેણી કરણી યોગ્ય છે ?

હઠાપણ અને બલમનસાધવાળા ગરીબ માણસની દોસ્તી કરવી સારી છે કે એ બંને વગરના પેમાદાગની દોસ્તી કરવી સારી છે ?

એ જેમાથી કોના મરણથી દેશને વધારે ધોકો લાગે ?

એ જેમાથી ઠાણ વધારે સુખી છે ?

જન્ટોમા બારથી વધારે સમાસદો એકી વખતે રાખવામાં આવતા નહીં. સમાસદો કરેલા કામની નોંધ દર અઠવાડિયે એક શિલિંગનો પગાર દાર સેક્રેટરી નખતો હોય. સમાની વાત બહાર પાડવાની નહોતી તો પણ યોગ્ય વખતમાં ગામમા સમા નોકબ્યાની ઉડતી અફવા પ્રમરી અને સમાસદ ચવાની ઉમેદ રાખનાર ધણ જણની અરજીઓ આવી ક્રાંતિને દરખાસ્ત કરી કે જન્ટોના હલના દરેક સમાસદે એક એક ઉપસમા કાઢી અને તેમાં નવા સમાસદોને લખાવ કરી જે કામ ચાલે તે મુખ્ય સમાને જણાવવું અને આ પ્રમાણે સમાનો વિસ્તાર વધારવો. આવી તરેહની પાચ ૩ ૭ ઉપસમા કાઢવામાં આવી હતી અને તેને ' જેન્ડ ' "

“ યુનિયન ” વગેરે નાના આપવામાં આવ્યાં હતાં.

જન્ટો અને તેનાં સાખાઓથી ફિલાડેલ્ફીઆના લોકોને ઘાયા ફાયદા થયા તે આગળપર તપાસવાનું રાખી આ વખતની ક્રાંતિનની જાતની હકીકતનો વિચાર કરીએ. કીમરના કારખાનામાં થતી તથા રવિ બજાર વારે અણોળે પાળવામાં આવતો હોવાથી અફવાડિયામાં જે આખા દિવસ ક્રાંતિનને વાંચતા તથા બબ્બામ કરવાને મજતા હતા. છ માસ સુધી કીમર સાથે એનો સંબંધ ઠીક રહ્યો. છાપખાના સંબંધી તમામ કામ ક્રાંતિન ચલાવતો એજન્ટ નહોતો પણ કીમરના નોકરોને કામ કરનાં શીખવવામાં પણ તે કાળજી રાખતો. દિવસે દિવસે જેમ જેમ કીમરના નોકરો હોસિયાર થતા ગયા તેમ તેમ ક્રાંતિન તરફ કીમરનો ભાવ ઓછો થતો દેખાયો. ક્રાંતિનના સમજ્યામાં આવ્યું કે મને આ કાયા માણસોને કેળવવાના ઇરાદાથી રાખ્યો હોય એમ જણાય છે તેથી જેમ જેમ એ હોસિયાર થતા જાય છે તેમ તેમ મારી ગરજ એને ઓછી થતી જાય છે. છ માસ પૂરા થતાં ક્રાંતિનને પગાર આપતી વખતે કીમરે યુક્તિભેર જણાવ્યું કે તમારો પગાર મને બહુ ભારે પડે છે; હવેની ત્રીમાસીમાં પગારમાં કંઈ ઘટાડો કરવો પડશે. સહેજ બહાનું ઠાકીને કીમર ક્રાંતિનને ઠપકો આપતો અને શેઠ તરીકેનો પોતાનો હક પૂર્ણ રીતે બજાવતો. અપમાન કરવાનો કોઈ પ્રસંગ એ નકામો જવા દેતો નહોતો. ખીરજ રાખીને આ બધું ક્રાંતિન સહન કરી રહેતો. એ જાણતો હતો કે કીમર દેવામાં દૂભેલો છે, અને હરેક બાબતનો પ્રથમ સારો વિચાર લેવાની પોતાની ટેવને લીધે એ એમ ધારતો હતો કે કીમરનો જરા જરામાં ટપી પડવાનો સ્વભાવ, કંઈ ભાગે, દેવાની શીકરને લીધે થયેો હશે. તોપણ થોડા વખત પછી એમનો સંબંધ એકાએક તુટ્યો. એક દિવસ કારખાના આગળ રસ્તામાં કંઈ ઘોંઘાટ થતો સાંભળી થું છે તે જોવાતે ક્રાંતિનને બારીમાંથી ડોકું કાઢ્યું. આસપાસના પાડોશીઓ પણ બહાર આવ્યા હતા. એવું જાણ્યું કે કીમર તે વખતે ત્યાં આવી ચડ્યો; ક્રાંતિનને લીધે કારખાનું નબે છે એવો તો કીમરને ખ્યાલ પણ નહોતો. ક્રાંતિનનું કાઠલું કાઢવાનો આ ઠીક અવસર છે એમ ધારી કીમરે ચુસ્તો કરી મોટે અવાજે તેને કામ પર બેમત કરમાવ્યું, અને જીવાન માણસ પોતાના ઓળખીતાના દેખતાં સહન કરી શકે નહોતો એવાં ઘણાં ઠપકાનાં વચન કહી સંભળાવ્યાં. પછી છાપ માનાનાની અંદર આવી ત્યાં પણ કીમરે ઠપકો આપવાનું જારી રાખ્યું. ક્રાંતિનને ખોટું લાગવાથી કીમરને ઘટતો જવાબ તેણે આપ્યો.

બોલતાં બોલતાં વાત વધી પડી અને કીમરે ક્રાંકિન સાથેના કરાર પ્રમણે તેને ત્રણ માસ આગમ્યની નોટીમ આપી કહ્યું કે “ મરે તારી જરૂર નથી; આ ત્રણ માસ આગળથી નોટીમ આપવાનો ઠરાવ કર્યો નહોતો તો તારૂં મોઢું વધારે વખત મારે જોવું ન પડત.” ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ક્રાંકિનને જવામ દીધો કે “ તમારે એવી સોચના કરવાની જરૂર નથી ” એટલું બોલી મારું કંઈ રહી ગયું હોય તો સાંજે આવે ત્યારે લેતો આવજો એમ મેરિડિયને કહી, ક્રાંકિન ટોપી લઈને તેજ વખતે છાપખાનામાંથી પાલ્કો ગયો.

ઘેર જઈ ઠડો પડ્યા પછી હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા ક્રાંકિન બેઠો. ઘર છોડ્યાને ચાર વર્ષ થઈ ગયાં હતાં પણ હજી સુધી એની પાસે ૨૫ પૈસો થયો નહોતો તેમ ધંધામાં સાફ ઠેકાણું પણ પડ્યું નહોતું. હજી તો વર્તનના પૈસા ખરચી નાંખ્યા હતા તેનું દેવું ચાલતું હતું. ૬૫ બચત તે કરતો તે થોડા વખતમાં પાછી ખરચાઈ જતી. આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી ક્રાંકિનને ઠરાવ કર્યો કે હવે તો બોસ્ટન પાછો જઈ તો સાફ. એવામાં સાંજે મેરિડિય ઘેર આવ્યો તેણે બોસ્ટન પાછા નહીં જવાની બહાસ કરીને સલાહ આપી અને કહ્યું કે “ કીમરને દેવું ધણું થઈ ગયું છે અને તેના માગનારા ધણો તગાદો કરેછે. વળી એનામાં કામ કરવાની શક્તિ નથી, રોકડો પૈસો મળે તો વગર નફે એ માફ વેચે છે અને ઉધારે વેચે છે તેનો હિસાબ રાખતો નથી. મને લાગે છે કે થોડા વખતમાં એ બાગશે અને નવા સાહસિકને માટે જગો ખાલી કરશે. ”

ક્રાંકિનને કહ્યું કે “ એ તો ખરૂં પણ મારી પાસે પૈસા ક્યાં છે કે હું એની જગો પુરી શકું ? ” મેરિડિયે જવાબ આપ્યો કે “ મારા બાપા સાથે મારે થોડા વખત ઉપર વાતચીત થઈ હતી તે પરથી મને એમ લાગે છે કે જો મારા જેવા નાલાયક માણસનો તમે રોજમારમાં ભાગ રાખો તો મારા બાપ પૈસા ધીરે. કીમર સાથેના મારા નોકરીનો કરાર આ વખત ઋતુમાં પૂરો થશે એટલામાં લડનથી આપણું બીબાં તથા મુદ્રાધન આવી પહોંચશે. હું જાણું છું કે હું કારીગર નથી પણ જો તમે કહો તો મારા પૈસા અને તમારી કારીગરીથી પત્યાજો ધધો કરીને સરખે બાગે નફા વહેંચી લઈએ ”

૧૭૨૭ ની શરૂઆતમાં આ વાત બી બી હતી. ક્રાંકિનને એ એટલી પસંદ પડી કે મેરિડિયના કહેવા પ્રમાણે કરવાને તેણે કમ્યુન કર્યું. મેરિડિયનો બાપ એ વખતે બોગનેજે દિત્રાડેશ્લીઆમાં હતો તેથી બંને

જલ્દી તેને જઈ મળ્યા અને પોતાનો વિચાર તેને જણાવે. ક્રાકિનને મેરિડિયને સિખામણ આપી દારૂ પીવાની તેની ટેવ ધણે દરજ્જે છોડાવી હતી અને તેને સુધારવાને બનતો પ્રયત્ન કર્યો હતો, એ વાત મેરિડિયના બાપના જાણવામાં હતી. ક્રાકિન અને મેરિડિયે કરેલા વિચારને મેરિડિયના બાપે સમર્થિત આપી અને પૈસા સબધી મદદ કરવાને હા કહી તે એવી આશા રાખતો હતો કે મારા છોકરાપર ક્રાકિનની કાસ્ટ હોવાથી દારૂ પીવાનું બંધન તે તદ્દન છોડાવી શકશે જરૂરિયાત સામાનની યાદી ક્રાકિનને તરતજ કરી આપી એ યાદી મેરિડિયના બાપે એક વેપારીને આપી પહેલ વહેના આવતા વહાણમાં સામાન લાવતી મંઘાવી આપવા તજવીજ કરી સામાન આની પહોંચે ત્યાં સુધી વાત છપી રાખી કીમ અને ત્યાં મેરિડિયે કામ કર્યા જલ્દી અને ક્રાકિનને બીજે ઠેકાણે નોકરી શોધી કાઢવી એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું એન્ડ્ર્યુએક્સનના છાપખાનામાં ચાકરી મેળવવાને ક્રાકિનને અરજ કરી, પણ તેને ત્યાં જગ્યા ખાલી નહીં હોવાથી થોડા દહાડા બીન રોજગાર ક્રાકિન બેઠો રહ્યો એવામાં કીમરે સદેશો મોકલ્યો કે લામા વખતના રેલ્વેઆગે જીજ બામતમાં વઢી જૂદા પડતું એ બરોબર નથી જો ક્રાકિનની મરજી હોય તો મુકેમની જગ્યા પાડી આપવાને કીમરે મરજી દેખાડી ક્રાકિનની ખુશામત કરી તેને પાઠો બોલાવવામાં કીમરની મતલબ હતી ન્યુજર્સે નમણાની સરકારે નરી અનણી નોટો કાઢવાનો હાથ કર્યો હતો અને તે છાપવાનું કામ મેળવવાની કીમર આશા રાખતો હતો એ કામને માટે જોઈતો સામાન તૈયાર કરી શકે એવો ક્રાકિન સિવાય બીજો કોઈ માણસ કીમરને મળી આવે એવું નહોતું કીમરની મતલબ ક્રાકિન સમજી ગયો હતો તો પણ મેરિડિય અને બીજા રેલ્વેઆની મપાહથી કીમરને ત્યાં રીટી ગ્રેવા તેણે ડહાણું વાપરી કાઢ્યું હતું.

પ્રકરણ ૮ મું.

ક્રાંતિલન અને મેરિટિયની પેઢી—૧૭૨૮ થી ૧૭૩૦.

છાપખાનું શરૂ કરવાની તૈયારીઓ—૫૪વી કમાઈના પાય શિનિંગ રોડના રસ્તાનાર સેમ્યુઅલ મિકલ—જાન્યુઆરીના સપ્તાસરો તરફથી મદદ—ક્રાંતિનના ઉદ્યોગથી પેટીની શાખ વધવા લાગી—વર્તમાન પત્ર કાઢવાનો વિચાર વેળાને જણાવવાથી કીમરપાસે તેણે આગળથી વર્તમાન પત્ર કાઢારી દીધું—“ખીઝી બોડી”—કીમર સાથે વર્તમાન પત્રમાં ઝપાઝપી—કાગળની ચલણી નોટો કાઢવાના મનમમાં લખેલું ચોખાનિયું—ક્રાંતિનના અધ્યક્ષાત્મ મનથી નિયાર—કીમરનું વર્તમાનપત્ર ખરીદ કર્યું—પેન્સિવેનિયા ગેઝીટનો અધિપતિ—અધિપતિએ શુ શુ જાણ્યું જોઈએ?—વર્તમાનપત્રમાં લખવાની ક્રાંતિનની ઢમ—વર્તમાનપત્રનો ફેલાવો—વર્તમાનનું દેવું—સરકારી છાપવાનું કામ મળવા લાગ્યું—પંચા સળથી આદત આવી પડી—મિત્રોએ મદદ કરી ક્રાંતિનની આખર રાખી—પત્યાગ્ય તોડી મેરિટિયથી છૂટા પડવાની તજવીજ—ક્રાંતિનની ચલતી ચલા લાગી—મગદીની દુકાન ઉઠાડી—ક્રાંતિનનો ધધામા હરીફ—હરીફને હરાવી ક્રાંતિન આગળ રહેશે.

ક્રાંતિન અને મેરિટિયે છાપખાના માત્ર વરમ દહાડે નીમ પાકિડના બાકાનું એક ધર ગળ્યું બાક રાખેની બધી જગોની તેમને જરૂર ન પડે. નાથી તેમણી કેટલો ભાગ ટોમસ ગોડફ્રે નામના એક નિચિક્ષણ ગણિત શાસ્ત્રીને તેમજે ભાડે આપ્યો. વીસ પાકિડના વાર્ષિક ભાડા પૈકી ગોડફ્રે તરફથી આવતું ભાડુ બાદ કરતા, આ જીવાન છાપખાનાઓને માથે જૂઠું ભાડુ પડતું બને જણે ખાવા પીવાની ગોઠવણ પણ ગોડફ્રે સાથે તેના ધરમાળ કરી લીધી હતી. છાપખાનું, ખીમા વગેરે ગોડફ્રે પછી, છાપખાનાને લગતો પરચુરણ સામાન ખરીદવામાં તેમની સિનક પૂરી થઈ ગઈ પાસે એક ટ્રેડી વગર તેમજે કામ શરૂ કર્યું ધરાકોનું કામ કરી શકે એવી રીતે તમામ તૈયારીઓ પૂરી થઈ એટલામાં ખરે તાકડે જ્યાં હાકિસ નામના તેમના એક ઓળખીતાની મારફતે તેમને પહેલ પહેલું કામ મળ્યું છાપખાનું ગોઠવતો એક ગામડીયો રસ્તામાં હાકિસને મળતા તે તેને ક્રાંતિનના છાપખાનામાં તેડી લાવ્યો. આ માણસે તેમની પામે પાય શિનિંગનું કામ કરાવ્યું ક્રાંતિન લખે છે કે ‘આ માણસના પાય શિનિંગ અમારી પહેલી કમાઈ હતી અને તે એની ઓપટીને વખતે મળ્યા.

કે ત્યાર પછી ગ્લેસા ખીજ પાસે સિલિંગ કરતા એથી મને વધારે આનંદ થયો હાઉંએ મારા ઉપર કરેલા આ આભારને લીધે રોજગાર શરૂ કરનાર જુવાનીઓએને મદદ કરનારું હું વધારે તત્પર રહ્યું ”

રોડડા રોનાર દરેક દેશમાં હોય છે એવા લોકોને દેશનું બાણ નખોડ જતું રોય એવી અગમચેતીઓ કરનાનું બહુ ગમે છે. આવો રોડડા રોનાર તે વખતે ફિલાડેલ્ફીઆમાં એક જણ વખતે હતો એનું નામ સેમ્યુયલ મિકન હતું પાકી વયનો, ઊંચા કુળનો, ડાહ્યા દેખાવનો, અને ગંભીરપણે બોલનાર, એ પુરૂષ હતો ક્રાઈસ્ટિયનને તેની માથે ઝોળખાણ નહોતું તોપણ એક વિચાર હાપખાનાના બારણા આગળ આવી ક્રાઈસ્ટિયનને તે પુછના લાગ્યો કે “ તુ હાપખાનું કાઢનાર જુવાન તમે જો ? ” ક્રાઈસ્ટિયને હા કહી તેથી તે બોલ્યો “ તમારે માટે ઘણો નિનગીયુ છું મો ધધામા તમારે ધણુ ખરચ કરવું પડ્યું હશે પણ એ ખરચ વ્યર્થ જશે, કારણ કે ફિલાડેલ્ફીઆ શહેર ફૂળવું જાય છે, લોકો અર્ધા દેવાળિયા થઈ ગયા છે અથવા થવાની તૈયારીમાં છે, આ શહેરમાં હાપખાનું કામ ઘણું નથી, એમ છતાં મે હાપખાના તો છે એટલે ત્રીજી નબવાનું નથી સારી કમારતો, ભારે માડા વગેરે આમાદીના ઉપરના દેખાવો જૂનમાં નાખનારા છે ક્રાઈસ્ટિયનને ૭ ૩ “તે વખતે, આની પડનારી આશ્વતોનું વર્ણન એવી વિગતનાર રીતે તેણે મારા આગળ કર્યું કે તેનાથી હું છૂગે પડ્યો ત્યારે ધનો ઉદામ થઈ ગયો હું ધધામા પડ્યો તે પછી તેની સાથે મારે ઝોળખાણ થયું હોત તો કહાય હું એ ધધોજ ન કરત આ માણસ હમેશ રોડડા રાતો તોપણ આ પામમાવ શહેરમાં પાચો ગ્લેસા હતો બધાનો નાશ થનાનો હતો તેથી એ ધર ખરીદવા ના દહેતો, પણ છેવટે નને જોઈને સંતોષ થયો કે તેણે રોડડા રડવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે ધગની કિંમત બેસતી હતી તેના કરતા પાસે ગણી કિંમત આપી તેણે આખરે ધર ખરીદ કર્યું ”

જન્ટોના સભાસદો શરૂઆતમાં ક્રાઈસ્ટિયન અને મેરિડિયને ઘણા ઉપયોગી થઈ પડ્યા દરેક સભાસદ તેમને કામ મેળવી આપના બનતી મદદ કરતો એકર પથના લોકો ઉપર જોસફ બ્રિન્ટનને પોતાની વગ વાપરી એક પુસ્તક હાપખાનું મેળવી આપ્યું. “ એકર પથના ખ્રીસ્તિ લોકોના ઉદય, વધારા અને ફેલાવાનો દતિહાસ ” એ નામના એક રમ્ય બાપામાં લખેના પુસ્તકનો એ તરજુમો હતો આ પુસ્તક હાપખાનું કામ ક્રાઈસ્ટિયને ઘણા પ્રિયત બાવે માથે લીધું હતું દરોજ એક ફરમો તે જોડાતો

અને મેરિટિય છાપી કાઢતો. વચમાં કંઈ ખીજું કામ કરવાનું આવી પડે તોપણ સુતા પહેલાં ફરમો ક્રાંક્ષિન પૂરો કરતો. કોઈ કોઈવાર રાતના અગિયાર વાગતા સુધી તેને કામ કરવું પડતું. એક દિવસ રાત્રે દરરોજના નિયમ પ્રમાણે કામ પૂરું કર્યા પછી અરધો ફરમો કંઈ અકસ્માતથી નીચે પડી વિખેરાઈ ગયો; ક્રાંક્ષિન તરતજ ફરીથી કામ કરવા બેઠો, બેળસેજ થઈ ગએલાં ખીખાં છટાં પાડી ગોઠવ્યાં, અને ફરીથી કામ પૂરું કર્યા પછી તે ઓપખાનાંથી ગયો. છાપખાનાનું દરરોજનું કામ કર્યા ઉપરાંત ક્રાંક્ષિન કોઈ કોઈ વાર ખીખાં પાડતો, ઉદેશગૃહને માટે શ્રામિતી છાપો દાનરતો, માછી તૈયાર કરતો અને સ્નાદી કરવા સાડ મેથ બનાવતો.

ક્રાંક્ષિનનો ઉદ્યોગ દરરોજ તેના પાડોશીઓના જોવામાં આવતો; એથી એની પ્રતિષ્ઠા અને આજ્ઞા વધવા માંડી. ગામમાં ખીજો ઠેકાણો પણ એના ઉદ્યોગની વાત પ્રસરવા લાગી. એક દિવસ વેપારીઓની દરરોજ સાંજે મળનારી ક્ષણમાં નવા છાપખાનાની વાત નીકળી. ઘણા સમાસદોનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ફિલાડેલ્ફીઆમાં ત્રીજું છાપખાનું ધણો વખત નબરો નહીં. ક્રાંક્ષિનની ઓપીમ પાસે રહેનાર દાકતર બેર્ડ નામના ગૃહસ્થનો અભિપ્રાય ખીજાઓથી જુદો હતો. તેણે કહ્યું કે “એ ક્રાંક્ષિનનો ઉદ્યોગ એવો છે કે એનાથી ચઢીઆતો મેં કદી જોયો નથી. રાત્રે ક્ષણમાંથી દુ ઘેર જઈઈ ત્યારે એને કામ કરતો જોઉં છું અને એના પાડોશીઓ સવારમાં ઉઠે છે તે પહેલાં એ પાછો કામે લાગે છે.” આ વાત સાંભળીને એક વેપારીના મનપર એટલી અસર થઈ કે, ક્રાંક્ષિનને કાગળ વગેરે કાગદી સામાન ઉધારે વેચાતો આપવાની તેણે ખુશી ખતાવી. પણ તે વખતે દુકાન રાખવાનો ક્રાંક્ષિન અને તેના ભાગીઆનો વિચાર નહોતો હોવાથી આ કહેણનો તેમણે લાભ લીધો નહીં. માત્ર છાપવાનું કામ કરી, ધીમે ધીમે પોતાનો ધંધો વધારવાને તેઓ મચ્યા.

ફિલાડેલ્ફીઆમાં એક સાંઈ વર્તમાનપત્ર કાઢવાનો ક્રાંક્ષિનનો પહેલેથી વિચાર હતો. છાપખાનું ઉઘાડ્યાને એક વર્ષ થયું એટલામાં વર્તમાનપત્ર શરૂ કરવાની યોજના તેણે પૂરી કરી. પોતાનો મનસુબો છૂપો રાખવાની ક્રાંક્ષિનનામાં અનન્ય જોવી શક્તિ હતી તોપણ વર્તમાનપત્રની ખાખતમાં તે ફસી ગયો. જ્યોર્જ વેબને કોઈ સ્ત્રી તરફથી પૈસા મળવાથી કીમ પાસેથી પોતાનું છટાપણું તે વેચાતું લઈ શક્યો હતો. કીમરથી છટો પડ્ય

પછી એક દિવસ તે શ્રાંક્ષિન અને મેરિડિયની આફ્રીસમાં નોકરી માગવા આવ્યો. શ્રાંક્ષિને કહ્યું કે હાલતો અમારે ત્યાં કામ નથી પણ થોડા વખતમાં કામ નીકળશે ત્યારે જગો આપીશું. વેળના ભરેંસાથી શ્રાંક્ષિને વર્તમાનપત્ર કાઢવાની પોતાની ધારણા તેને કહી દીધી. ફિલાડેલ્ફીઆમાં એન્ડ્રુ એડફર્ડની આફ્રીસમાંથી એક વર્તમાનપત્ર નીકળ્યું હતું અને તેમાં તે મારે કમાતો હતો. ખીજું વર્તમાનપત્ર કાઢી સારી રીતે ચલાવવામાં આવે તો ફતેહ મળ્યા વગર રહેશે નહીં એમ બોળપણમાં વેળને શ્રાંક્ષિને કહી દીધું. વેળે વિશ્વામથાત કરી શ્રાંક્ષિનનો મનસુખો કીમરને જણાવી દીધો. કીમરને તે પર્મદ પડવાથી પોતે વર્તમાનપત્ર કાઢવાની જાહેર ખબર કાઢી અને દગાખોર વેળને તે છાપવામાં મદદ કરવા નોકર રાખ્યો. થોડા દિવસમાં કીમરે “યુનીવર્સલ ઇન્સ્ટ્રક્ટર ઇન ઓલ આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સીમ” (સર્વ કળા અને શાસ્ત્રનો સામાન્ય ઉપદેશક) નામ આપીને વર્તમાનપત્ર બહાર પાડવા માંડ્યું.

બડબડીઆ વેળ અને બેવકુદ કીમરે કરેલા કૃત્યથી શ્રાંક્ષિનને ઘણું ખોટું લાગ્યું. કીમરનું વર્તમાનપત્ર નીકળ્યાને એક માસ થયો નહોતો. એટલામાં લોકોનું ધ્યાન તે પરથી હટાડી લેવાને શ્રાંક્ષિનને એક યુક્તિ સૂઝી આવી. એન્ડ્રુ એડફર્ડના “મરક્યુરી” પત્રમાં એડિટરની દમના, વાંચવા ગમે એવા નિબંધો શ્રાંક્ષિને લખવા માંડ્યા. શ્રાંક્ષિને “ખીઝી બોડી” એ નામથી પહેલો નિબંધ છપાવ્યો. જે બાગ શ્રાંક્ષિન લખતો તે “ખીઝી-બોડી” એમ મથાળું કરી પછીથી જૂનો છપાવેલો શરૂ કર્યો. “ખીઝી બોડી” ના કોઠામાં શ્રાંક્ષિન અને જન્ટો સમાના તેના મિત્રો તરફ તરફનો રસુલ લખાણ લખતા. “ખીઝી બોડી” ના પહેલા અંકમાં શ્રાંક્ષિન લખે છે કે “પોતાના દોષ કેખાડનારને વર્ષ દહાડે દસ શિબિંગ આપવા ચલાય નહીં એવા તમારા ઘણા વાંચનારને હું ખોટું લગાડીશ એવો અંમત છે. પણ ઘણા લોકો એવા હોય છે કે જેઓ પોતાની જાતના દોષો ઉઘાડા પાડેલા જોઈ શકતા નથી પણ ખીજની નીંદા સાંભળવાને ખુશી હોય છે. હું કહું છું કે આવા લોકોને પણ થોડા વખતમાં તેમના બક્ષા મિત્રો અને પડોશીઓને તેમના જેની સ્થિતિમાં જોવાનો મંતોપ થશે.”

શ્રાંક્ષિનના લખાણોથી આખા પ્રગણમાં ઘણો ખજબજાટ થયો. એક અંકમાં પ્રમિદ થએલા લખાણમાં કીમરની બેડી ઠેકડી કરવામાં આવી હતી. કીમર મગજ્યો તો ખરો પણ વગર જોશ્યે તેનાથી બેડી

રહેવાયું નહોતું. છેક તોછડી- અને અસખ્ય ભાષાવાળાં મધ્ય અને પશ્ચિમ કીમરે, ક્રાંડિલને કરેલી કાળજી દારી-નાંખે એવી થેકડીનો જવાબ આપ્યો. થોડા વખત પછી ક્રાંડિલનનું અનુકરણ કરીને “ખીઝીઓડી” ના જેવાં લખાણો કીમરે પોતાના વર્તમાનપત્રમાં લખાવવા માંડ્યાં અને તેમાં વખતો વખત ક્રાંડિલનની ઝાટકણી કાઢવા માંડી. કીમરના બધા દુમલાનો ક્રાંડિલને એક વખત સામરો લંબાણથી જવાબ આપીને તેને ચૂપ કર્યો.

ક્રાંડિલનનાં આ સમયનાં લખાણમાં તેનો જુરસો અને પગેપકાર-શીલતા ઉમરાઇ જતાં દેખાય છે. “ખીઝીઓડી” માં કેટલોક વખત લખવાનું જારી રાખ્યા પછી ક્રાંડિલનનું ધ્યાન એક જૂદાજ વિષય તરફ વળ્યું; અને તેમાં તેને એટલો રસ પડ્યો કે “ખીઝીઓડી” માં લખવાનું કામ તેના મિત્ર સ્પિન્ટનકને સોંપી આ નવા વિષય ઉપર તેણે નિબંધપર નિબંધ લખવા માંડ્યાં. એક બે વર્ષથી ચેન્સિલ્વેનિયામાં કામગીરી ચલણી નોટોના મબંધમાં ભારે વાદવિવાદ ચાલતો હતો. ૧૭૨૩માં એ પ્રગણામાં થોડા વખતને માટે પંદર હજાર પાઉન્ડની નોટો કાઢવામાં આવી હતી અને તે હવે પાછી ખેંચી લેવાનો વખત આવ્યો હતો. લોકોનું માગણું વધારે નોટો કાઢવાનું હતું. પણ દ્રવ્યવાન લોકો નવી નોટો કાઢવા વિરુદ્ધ હતા, અને ન્યુ ઇંગ્લાંડ અને સાઉથ કેરોલીનામાં ચલણી નોટોનો ભાવ ધણો ગતરી ગયો હતો તેના દાખલાથી ચેતવણી લેવાને સૂચના કરતા. તે વખતના ખીબ્બ જાકેર સવાલોની પેઠે, ચલણી નોટોનો સવાલ પણ જન્ટે મંડળીમાં સારી પેઠે ચર્ચાયા હતા અને તેમાં અગ્રેસર ભાગ ક્રાંડિલનનો હતો. ૧૭૨૩માં કાઢેલી નોટોથી એ પ્રગણાનો વેપાર રોજગાર અને વસ્તી ઘણાં વધ્યાં હતાં. ક્રાંડિલન ફિલાડેલ્ફીઆમાં પ્રથમ આવ્યો ત્યારે ઘણાં ઘર ખાલી તેના જોવામાં આવ્યાં હતાં, પણ હવેતો તે બધાં વસ્તીવાળાં થઇ ગયાં હતાં. અને ખીબ્બ ઘણાં નવાં બંધાયાં હતાં. ક્રાંડિલનની ખાતરી થઇ હતી કે આ બધું ચલણી નોટો કાઢવાથી થયું છે. વળી જન્ટે મંડળીમાં ચાલેલા વાદ વિવાદથી પણ નવી નોટો કાઢવાની તરફેણમાં તેના વિચાર થયા હતા. ૧૭૨૯ના માર્ચ મહિનામાં પોતાનો અવકાશનો વખત એ વિષયપર એક ચોપાનિયું લખવામાં તેણે ગાળ્યો. અને તે “A modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency” [નોટના ચલણના સ્વરૂપ અને આવશ્યકતાની સાધારણ તપાસ] એ નામથી બહાર પાડ્યું. એ ચોપાનિયાને વિદ્વાન ડોન આપવાને લાટીન

નહીં પણ જોતે મહેનતુ છે. એમ તેના- આડોશી, ખાડોશીદ જાણે, જોવી તજવીજ રાખી. તે સાદો પોપાક પહેરતો, કોઈ ગમતને ઠેકાણે કદી જતો નહીં અને કદી માછતી પકડવા કે શિકાર કરવા નીકળતો નહીં પોતાના ધધાને તે હલકો ગણતો નથી એવું જતાનવાને પોતે ખરીદિલા છાપવાના કાગળે એક ટેલણ ગાંડીમા મૂકીને પોતાને હાથે બળરમાથી તે ઘેર લાવતો. 'દિવમે દિવમે તેની આખર વધતી ગઈ અને વધારે વધારે કામ તેની પાસે આવવા લાગ્યું તો પણ હજી ક્રાક્ષિન વધામા નિર્મિત નગેતો ડેનિક દેરી નામના કીમતના એક શાર્ગિં, કીમત બાબેડોઝ ગયો ત્યાં તેનું છાપખાતું ખરીદ્યું હતું. આ માણસ ક્રાક્ષિનનો જખરો પ્રતિગ્ધર્ધી થવાની દહેશત હતી તેને કામ લાગી આવે એના વગરાગા ધણા મિત્રો હતા પોતાનો ભાગીઓ થવાને ક્રાક્ષિને ડેનિક હેરીને કહેવગળ્યું પણ હેરીના મનમા એટલું શુભાન હતું કે આ દરખાસ્ત તેણે હસી કાઢી અહકાર તો રાગ રાન-ણનોએ રહ્યો નથી તેમ હેરીનો પણ ન રહ્યો. હેરી દબદબાથી રહેતો અને કામપર ધ્યાન આપતો નહીં થોડા વખતમા તેને દેવું કરવું પડ્યું. ધરાકી /ધીમે/ધીમે જતી રહી અને આખરે તેનો શેઠ કીમર બાબેડોઝ નાશી ગયો હતો તેમ તેને પણ કરવું પડ્યું હવે ક્રાક્ષિનને કઈ ધારતી રહી નહીં એનું છેડકું ધરડો-થયો હતો, પૈમાદાર હતો અને કામની બહુ દરકાર રાખતો નહીં તેથી ધણું ખરા કામ હવેથી ક્રાક્ષિન એકવાને મળના લાગ્યું

મકરણ ૯ મું.

સમ તથા પુસ્તકાલયની સ્થાપના

ઈ સ ૧૭૩૦ થી ૧૭૩૨

સગન, કરવાનો વિચાર—મીસ ગોડફ્રે સાથે વિવાહ કરવાની ખટપટ—
ડેબોરા / સાથે સમ / થયું—ડેબોરાના ગુણ—કચ્છસગ—વૈભવ ધરમા ફેરી
રીતે દાખલ થયો—જન્મે સભાના મમનમા સભામહેના પુસ્તક ભેગા
કરવાની યોજના—એક વરમ પછી આ યોજના ભાગી પડી—ઝિઝરાણાથી
આનંદ પુસ્તકાલય સ્થાપન કુમાની મહેનત—ઘગકો મેઘવી પુસ્તક સગન
થી મગાવ્યા—પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી—તેના નામવાથી ધણે ઠેકાણે
પુસ્તકાલયો / કાઢવામા આવ્યા—ક્રાક્ષિને સ્થાપન કરેલા પુસ્તકાલયની

આપી. ક્રાંતિકર્તા, કલ્પે કે 'મેરિડિય' અને તેના આપે, મારા ઉપર : એવો ઉપકાર કર્યો છે. કે, જ્યાં સુધી તેમણે કરેલો કરાર તેઓ પૂરો કરી શકશે ત્યાં સુધી તેમનાથી છૂટા પડવાનો ત્રિચાર હું નહીં કરું. જો કદાચ પોતાનો કરાર તેઓ પૂરો નહીં કરી શકશે તો મંત્રાણુ એની મેજે, તુરંત, અને જો એમ થશે તો હું તમારી મદદ લઉં છું." તરતજ ક્રાંતિકર્તા મેરિડિય પાસે જઈ તેને કહ્યું " મને લાગે છે કે આપણા આ કામમાં તમે જે ભાગ લીધો છે તેથી તારા આપ નાખુશ છે અને તેથી તને એકલાને જોધીરી શકે તે આપણુ બન્નેને ધીરવા તે રાજી નથી. જો એમ હોય તો મને કહે. હું મારો ભાગ છોડી દઈ તને એકલાને માલેફ કરીશ." આના જવાબમાં મેરિડિયે કહ્યું. "ના એમ નથી, મારો આપ ખરેખર પૈમા આપવાને અશક્ત છે. હું પણ તેને વધારે સતાવવા ખુશી નથી. મારી ખાતી થઈ છે કે હું આ ધંધાને લાવક નથી. ન્હાનપણમાં હું ખેતી શીખ્યો હતો. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે શહેરમાં આવી નવો ધંધો શીખવાને મેં શાર્ગિદપણું કર્યું એ મોટી ભૂલ કરી છે. નોર્થ કેરોલીનામાં જમીન ધણી સસ્તી છે અને મારી જાનના ધણી વેક્સ લોકો ત્યાં જઈ વસવાના છે. તેમની સાથે જઈ મારો અસહ્ય ધંધો કરવાનું મને ધણું મન થાય છે. તને મદદ કરનાર મિત્રો મળશે. જો તું આપણી પેઠીનું દેવું તારે માથે લે, મારા આપે ધીરેલા સો પાઉન્ડ તેને પાછા આપે, મારા ખાનગી કંઈ થોડું દેવું છે તે આપે અને મને ત્રીસ પાઉન્ડ રોકડા તથા એક થોડાનું જીન આપે તો હું મારો ભાગ છોડી દેવાને ખુશી છું." ક્રાંતિકર્તા આ માગણું તરતજ કમુલ કર્યું, પોતાના બે ઉદાર મિત્રો પાસેથી સો સો પાઉન્ડ ઉછીના લીધા અને મેરિડિય તથા તેના આપનું પતાવી છાપખાનાનો તે 'એક્સો-મોલિટ થયો. ૧૭૩૦ ના જુલાઈની ૧૪ મી તારીખે મંત્રાણુ તોડવામાં આવ્યું હતું પરંતુ ૧૭૩૨ ના મે મહિનાની ૧૧ મી તારીખે બધા દેવામાંથી ક્રાંતિકર્તા મુક્ત થયો ત્યાં સુધી આ વાત વર્તમાન પત્રમાં પ્રગિહ કરી નહોતી.

નહોં પણ ખોતે. મહેનત છે. એમ તેના આડેશી, પ્રાડેશી, બાણે, એવી તજવીજ રાખી. તે સાદો પોવાક પહેરતો, કાંઈ ગમતને ડેકાણે કદી જતો નહોં અને કદી માછંથી પકડવા કે શિકાર કરવા નીકળતો નહોં. પોતાનાં ધંધાને તે હલકો ગણતો નથી એવું બતાવવાને પોતે ખરીદિલા છાપવાના કાગળ એક ટેલણુ ગાડીમાં મૂકીને પોતાને હાથે બળરમાંથી તે ઘેર લાવતો. દિવસે દિવસે તેની આખર વધતી ગઈ અને વધારે વધારે કામ તેની પાસે આવવા લાગ્યું. તો પણ હજી કાંઈકન ધંધામાં નિમ્નિત્ર નહોતો. ડેવિડ હેરી નામના કીમરના એક ગાર્ડિદે, કીમર બાઈડોઝ ગયો ત્યાં તેણે છાપખાનું ખરીદ્યું હતું. આ માણસ કાંઈકનનો જબરો પ્રતિસ્પર્ધી થવાની દહેશત હતી. તેને કામ લાવી આપે એવા વગનાળા ઘણા મિત્રો હતા. પોતાનો બાગીઓ થવાને કાંઈકને ડેવિડ હેરીને કહેવરાવ્યું, પણ હેરીના મનમાં એટલું શુભાન હતું કે આ દરખાસ્ત તેણે હસી કાઢી અહકાર તો રાખી રાવણુનોએ રહ્યો. નથી તેમ હેરીનો પણ ન રહ્યો. હેરી દગદગાથી રહેતો અને કામપર ધ્યાન આપતો નહોં. યોડા વખતમાં તેને દેડું કરવું પડ્યું. ધરાકી ધીમે ધીમે જતી રહી અને આખરે તેનો શેઠ કીમર બાઈડોઝ બાગી ગયો હતો તેમ તેને પણ કરવું પડ્યું. હવે કાંઈકનને કંઈ ધાસ્તી રહી નહોં. એન્ડ્રુ બ્રેડફીર્ડ ધરડો-થયો હતો, પૈમાદાર હતો અને કામની બહુ દરકાર રાખતો નહોં, તેથી ઘણું ખરા કામ હવેથી કાંઈકન એકલાને મળવા લાગ્યું.

મકરણ ૯ મું.

લક્ષ્મી તથા પુસ્તકાલયની સ્થાપના.

ઈ. સ. ૧૭૩૦ થી ૧૭૩૨

લગ્ન કરવાનો વિચાર—મીસ ગોડફ્રે સાથે વિવાહ કરવાની ખટપટ—
ડેમોરા નસાયે લક્ષ્મી તથા—ડેમોરાના ગુણ—કરકસર—વૈભવ ધરમાં ફેરી
રીતે દાખલ થયો—જન્મ સભાના મકાનમાં સભાસદોનાં પુસ્તક ભોગાં
કરવાની યોજના—એક વરમ પછી બાગી પડી—બિધરાણાથી
આવતું પુસ્તકાલય સ્થાપન કરવાની મહેનત—ધરાકો મેળવી પુસ્તકો સડન-
થી મગાવ્યાં—પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી—તેના પ્રાપ્તિથી ઘણે ડેકાણે
પુસ્તકાલયો નાદવામાં આવ્યાં—કાંઈકને સ્થાપન કરેલાં પુસ્તકાલયની

રિયલ્ડ અને માયાળુ સ્ત્રી હોતી. પોતાના પતિને દુઃખને તે બેસતી, કામળા બનાવવાના કારખાના માટે કામળા ખરીદતી, ચોપાનિયાં મીવતી, ક્રાંતિનને કરકમર સીખવતી અને દરેક આખનમાં તેને મદદ કરતી. કોટલાંક વસ્ત્ર પડી એક વખત ક્રાંતિન દેશાવર ગયો હતો ત્યાંથી પોતાની સ્ત્રીને તેણે લખ્યું હતું કે “એક વખત પમથા માયા મુધીનો તમામ પોપોક મારી સ્ત્રીના હાથનો બનાવેલો મેં પડેયો હતો એ વાત મંબાળતાં મને ઘણાંજ આનંદ થાય છે. બીજો કોઈ પોપોક પડેરવાથી મને એથી વધારે આનંદ થયો નથી.” ડેબોરા હસમુખી, દયાળુ અને ઉદાર હતી. જે લોકો નજીક ગામતમાં હા પકડીને બેઠે એવા હોય છે તેમના મંજંધમાં ડેબોરાના વિચાર ક્રાંતિનના એક કામળામાં ટાંકેલા છે. “જે લોકો જુગ આખતથી ખુશી થતા હોય તેમને તેટલાથી ખુશી ન કરવા એ દિલગીરી બરેયું છે.” ડેબોરા બહેની નહોતી એમ કહેવું એ તે ગયા સંક્રામા થઇ ગઇ એમ કહેવા બરોબર છે. એનો બાધો મજાબુત, આકૃતિ સુંદર અને મેં કપાળું તથા આનંદમય હતું. એનાં છોકરાં અને છોકરાનાં છોકરાં રૂપને માટે આખા સંસ્થાનમાં જાણીતા થયા હતા.

પ્રથમ આ પ્રમાણે લખાયેલ થયા અને પછી જેમ જેમ અમારી દોનત વધતી ગઈ તેમ તેમ વધતા જઈ આખરે સંકેત પાઉંડની કિંમતના થયા

લમ થયા પછી થોડે મહિને બ્યારે ક્રાફિનન પહેનાની પેઠે કર કસરથી અને સાદી રીતે રહેતો હતો, પોતાને હાથે ડેલણુ ગાડીમા કાગદી સામાન લઈ જતો હતો પોતાને હાથે મેંશ અને સાદી બનાવતો હતો, શરૂઆતમાં જે અડચણો પડે છે તે વેઠતો હતો, તે વખતે તેણે એક એવી યોજના કરી કે જેનું પરિણામ એક ધણા ઉપયોગી અને અગત્યના પુસ્તકાલયની સ્થાપનામા આવ્યું

એ જમાન મા મડળી મળવાનું સુખ્ય સ્થાન પીઠુ મણાનું જન્ટો મડળીની સ્થાપના થઈ ત્યારે તે પછી શરૂઆતમા એક પીઠામા મળતી રોખટ એક નામના એક સભામંદે જન્ટો સભા મળવાને પોતાનું મકાન આપ્યું ત્યારે એ સભા પીઠામાથી નીકળી ત્યાં મળવા લાગી મેંશ વાર એવું બનતું કે વાહવિવાદમા આધાર બતાવવા મેંશ સભાસદ પુસ્તકો લઈ આવતા આ પરથી ક્રાફિનને એવી દરખાસ્ત કરી કે દરેક સભાસદે પોતાના પુસ્તક સભાના મકાનમા રાખવા કે જેથી દરેક સભાસદને તેનો લાભ મળે આ દરખાસ્ત મંજૂર થઈ અને સભાનું મકાન પુસ્તકોથી ભરાઈ ગયું જન્ટોના સભાસદોના ઉપયોગને માટે એક વાં એ પ્રમાણે પુસ્તકો રહ્યા પરંતુ કેટલાક પુસ્તકોને તુકશાન લાગવાથી તેમના ગાનેક નાખ્યું થયા અને વર્ષ આખરે બધા સભાસદો પોતાના પુસ્તકો ઘેર લઈ ગયા એ જમાનામા પુસ્તકોની અછત હતી, પુસ્તકોની કિંમત બારે પડતી અને પુસ્તકોના કદ ધણા મોટા રાખવામા આવતાં આર પેશ કરતાં નાના પુસ્તક ભાગ્યેજ માનમ પડતા એ ગીનીથી ઓછી કિંમતે કોઈ સારું પુસ્તક ભાગ્યેજ મળતું આર, પાચ અને છ ગીની એ ઓપડી-ઓ ૧૧ સાધારણ કિંમત હતી સાધારણ સ્થિતિવાળા પુરોષો વધારે પુસ્તકો ખરીદ કરી શકતા નહીં ક્રાફિનન અને તેના મિત્રોએ પુસ્તકો ભેગાં કરી તેનો લાભ એક વરસ સુધી આપ્યો હતો, તેથી સૌ સનાસુદો પોતપોતાના પુસ્તકો લઈ ગયા ત્યારે દરેકને અડચણ પડવા લાગી આ અણીને વખતે ઉવરાણાથી આશરું પુસ્તકાલય કાઢવાનો વિચાર ક્રાફિનને મુઝાયો ૧૭૩૧ ની શરૂઆતમા તેણે એક એની યોજના ધડી કાઢી કે પુસ્તકાલયના દરેક ભાગોદારે શરૂઆતમા પુસ્તકો ખરીદવા એ પાઉંડ આ પવા અને પછી દર વર્ષે દસ શિલિંગ પ્રવાજમ આપ્યા - ૧૮૪૨ પુસ્તકો

૧૭૪૧ માં ક્રાંતિકર્તા એક માસિક ચોપાનિયું કાઢ્યું; એણે હાથમાં લીધેલાં કામપૈકી કોઈકજ નિષ્કળ નિવડતું. આ ચોપાનિયું તેવા પ્રકારનું નિવડ્યું. ૭ અંક નિકળ્યા પછી તે બંધ કરવું પડ્યું. ક્રિકેટના ‘બટપલુ વિષે નિર્બંધ’નું ક્રાંતિકર્તાના મિત્ર અને આશ્રયદાતા મી. જેમ્સ લોમને કરેલું ભાષાંતર ૧૭૪૪ માં ક્રાંતિકર્તા છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. આ પુસ્તક ત્રણ વખત ઇંગ્લાંડમાં છપાયું અને ઘણું વખણાયું. એજ વર્ષમાં ગયા ચૈકાની પ્રખ્યાત નવલ કથા “પેમેલા” અથવા “મદ્યુબુનો બદલો મળ્યો” તેણે છાપી અને ૭ શિલિંગ દિમ્મતે પ્રસિદ્ધ કરી. બોલિંગબ્રોઝનું બનાવેલું “આઇડિયા ઓફ એ પેટ્રીઓટ કિંગ”નું પુસ્તક તે વખતે ઘણું લોકપ્રિય હોવાથી તે પણ ક્રાંતિકર્તા ફરીથી છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું. ક્રાંતિકર્તા છપાવેલાં પુસ્તકોનો મોટો ભાગ ધર્મ સંબંધી મત, પ્રાર્થના, વ્યાખ્યાન અને એવાં બીજાં નાનાં ચોપાનિયાં હતાં.

ફેટલાક વખત પછી તેણે એક જર્મન છાપખાનું કાઢ્યું. તે વખતનાં ઘણાં પુસ્તકો અને ચોપાનીયાં જર્મન અને અંગ્રેજી બન્ને ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં હતાં. પેન્મિથ્વેનિયામાં તે વખતે આખાં પ્રગણાંને પ્રગણાં એવાં હતાં કે જ્યાં જર્મન શિવાય બીજી ભાષા બોલવામાં આવતી નહીં.

લોકોમાં ક્રાંતિકર્તાની પ્રતિષ્ઠા વધી હતી. એનાપર સૌનો પૂરો ભરોસો હતો એમ આ સમયમાં બનતી ફેટલીક નજીવી બાબતોપરથી જણાય છે. એ વારંવાર લોકોના કંઈકામાં પંચ નિમાતો; ઘણા જણ હરેક કામમાં એની સલાહ લેતા; “મિત્ર ક્રાંતિકર્તા” એક પ્રખ્યાત કવેકર વધારે એક દિવસ કહ્યું, “તને બધી વાતની ખબર છે. મારા પાંચલા વાડામાં મૂકેલા બીઅર દારૂનું મારે શી રીતે રક્ષણ કરવું તે તું મને કહી શકીશ ? મારા પડોશીઓ આવીને એ દારૂ લઈ જાય છે.” ક્રાંતિકર્તા જવાબ દીધો. “બીઅર દારૂની જોડે મદીરા દારૂનું પીપ લાવીને મૂકે એટલે બીઅરને તેઓ અડશે નહીં.” આવા જવાબ આપે તે માણસ ગામડા ગામમાં લોકપ્રિય થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

વાતું કામ એને મળી શકતું હતું. પહેલે વર્ષે તો બધાએ એકમતથી તેને ચૂંટી કાઢી એ જગો આપી હતી પણ બીજા વર્ષે એક વજનદાર સમાસદે તેની ચૂંટણી સામે મત આપી, બીજા ઉમેદવારને માટે બચામણ કરી હતી. તેમ છતાં આખરે ક્રાંતિજનને એ જગો મળી.

ક્રાંતિજન લખે છે કે “આ ગૃહસ્થનું મારી સામે થતું મને ગમ્યું નહીં. એ પૈસાદાર અને કેળવાયેલો હતો અને એની શુદ્ધિ એવી હતી કે આગળ જતાં મંડળીમાં તે ધણો વજનદાર થવાની વકી હતી. અને આખરે તેમજ થયું. એની મહેરબાની મેળવવાને મેં કંઈ નીચ ખુશામત વાની રીત વાપરી નહોતી પણ એક જૂદીજ રીત વાપરી હતી. એના ઇસ્તક સંગ્રહમાં એક કિમ્મતી અને દુર્લભ પુસ્તક છે એમ મારા સાંભળવામાં આવવાથી મેં એને એક ચીડી લખી અને તેમાં એ પુસ્તક વાંચવાની જુદી દેખાડી, તે મને થોડા દહાડા વાંચવા આપવાની વિનંતિ કરી. તે પુસ્તક મોકલ્યું. એક અઠવાડિયામાં પુસ્તક મેં પાછું તેની સાથે મારાપર એણે કરેલી મહેરબાનીનો આભાર ચીડી મોકલી. જ્યારે અમે ફરીથી કાયદામંડળીમાં ભેગા થયા ત્યારે એ મારી સાથે બોલ્યો (પહેલાં કદી બોલતો નહોતો) અને તે પણ ઘણા આદરભાવથી. આ પછી મારું ગમે તે કામ હોય તે કરવાને એ તત્પરતા બતાવતો. અમે ગાદા મિત્ર થયા અને અમારી મિત્ર મારી મરણ પર્યંત કાયમ રહી. ‘જે માણસપર તમે ઉપકાર કર્યો હશે તેના કરતાં જેણે એક વખત તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો હશે તે માણસ બીજા વખત ઉપકાર કરવાને વધારે તત્પર રહેશે,’ એવું અસલથી મારા બાણવામાં છે તેના ખરાપણાનો આ બીજો દાખલો છે. વિરક્તતા જરી રાખી વેર લેવાનો વિચાર કરવા કરતાં હાથે વાપરી તે દૂર કરવી એ કેવું કાયદા ભરેલું છે તે પણ આ પરથી જણાય છે.”

કાયદામંડળીના કારકુનની જગો ક્રાંતિજનને ૧૪ કરતાં વધારે વર્ષ સુધી મળી. એ જગો મળ્યા પછી બીજા વર્ષે ફિલાડેલ્ફિયાના પોસ્ટ માર્સલરની જગો ઉપર એ નિમાયો હતો. ગેઝીટ વહેંચવામાં અને ખબર મેળવવામાં આ જગો એને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. આ એ જગાઓથી ક્રાંતિજન બીજાં છાપખાનાંવાળા ઉપર ઘણો ક્રોધ્યો. હવેથી પોતાની ચએલી આખાદી સાચવી રાખવી અને જે કમાઈ થાય તેની સારી વ્યવસ્થા કરવી એ શિવાય બીજા ફિકર ચિન્તા ક્રાંતિજનને રાખવાની રહી નહોતી.

આ ઉદ્યોગનાં વર્ષોમાં ક્રાંતિજનનો ધરસંબંધી દેવાજ દેવો હતો તેનો વિચાર હવે પછીના પ્રકરણમાં કરવો યોગ્ય થશે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જાત કેળવણી.

૧૭૩૩ થી ૧૭૪૪.

પુસ્તકાલયમાં વાંચેલાં પુસ્તક—ઇતિહાસનાં પુસ્તક વાચવાથી ઉપજેલા વિચાર—ધર્મમાર્ગોનું મંડળ—સિદ્ધાંતો—નીતિનિપુણ થવાની યોજના—તેર સદ્ગુણ—નોટબુકનો નમુનો—ક્રાંતિજન સદ્ગુણનું પત્રક શી રીતે ભરતો હતો?—નમ્રતા અને વ્યવસ્થા—દરરોજ કરવાના કામની યોજના—વ્યવસ્થા રાખવાથી ક્રાંતિજનને થએલો ફાયદો—સદ્ગુણી થવાની કળા—અભ્યાસનો વખત—બાપાઓનો અભ્યાસ—સેતરજની હારજીતમાં ઇટાલિયન બાપા શીખવાની યોજના—પ્રાચીન બાપાઓ શીખવાની સહેલી રીત—ગાયનનો અભ્યાસ—ઉવાઇટફિલ્ડ સાથે મિત્રતા—ઉવાઇટફિલ્ડનું બાપણ—એ બાપણ ૩૦૦૦ માણસ સંભળી શકે છે એમ ક્રાંતિજને કરેલી ગણતરી—કુદરતનું અવલોકન—શિક્ષાગુરુ કામના લખાણમાંથી જિતારો—પવનચક્કી—વાવંટાળની ગતિ સંબંધી શોધ—ધૂમાડો થાય નહીં અને લાકડાની જગત થાય એવી સમડીની શોધ—ક્રાંતિજને કુરસદને વખતે જનાવેલા મદદ કોદા.

નવિન સ્થાપન થયેલા પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તક ક્રાંતિજન ઉદ્યોગથી વાંચતો. તેણે પ્રથમ ઇતિહાસને લગતાં પુસ્તક વાંચ્યાં હોય એમ જણાય છે, કારણ કે ‘પુસ્તકાલયમાં ઇતિહાસનાં પુસ્તક વાંચવાથી ઉપજેલા વિચાર’ એ નામનો એક નિબંધ તેણે નાની જિમરમાં લખેલો છે. ઉછરતા મંર્યાનમાં એક ઉછરતો જીવન જાપાનાવાળો લખી શકે એવા આ વિચાર છે આ વિચારની મતલબ નીચે પ્રમાણે છે:—

દરેક માણસનું લક્ષ પોતાના કંઈ ખાસ સ્વાર્થ તરફ હોય છે. પક્ષની તૈયાર પૂરી થાય છે ત્યારે તે પક્ષનો દરેક માણસ પોતાની ખાનગી ધાસ સાધવા મંડે છે તેમ કરવામાં ખીજ તેની સામા થવાથી પક્ષમાં ઉપર પડે છે અને વધારે ગોઠાવો થાય છે. બહારથી ગમે તે કહે તોપણ અંદર ખાનેથી ફક્ત પોતાના દેશના કલ્યાણ સાર મહેનત કરનારા ધણા યોડા હોય છે. મને લાગે છે કે દેશ દેશના સારા અને સદગુણી માણસોની નિયમ પૂર્વક એક મંડળી બનાવી, ધર્મ માર્ગનો એકત્ર પક્ષ જિભો કરવાની હાલ ધણી જરૂર છે. એ ચલાવવાને સારો અને ડહાપણ ભરેલો કાયદો થઈ શકે; સાધારણ માણસો સાધારણ કાયદાને જોઈથી એકતાથી માને છે તેના કરતાં આવા સારા માણસો તેવા કાયદાને વધારે એકતાથી માનેશે.

આ અનુચિત જેવું લખાણ ક્રાંતિનના દ્વંતરમાં ધણું વર્ષથી પડી રહ્યું હતું. ધર્મમાર્ગીનું મંડળ જિલું કરવાની પોતાની યોજનાનો બહુ બહુ રીતે તેણે વિચાર દરી જોયો હતો અને જે વિચાર વખતો વખત મજતાં તે કાગળના કંકડાપર લખી રાખ્યા હતા. પણ આ કાગળોમાંના ધણા ખરા શુભ થયેલા છે. જિભો કરવા ધારેલી મંડળીના સિદ્ધાંતો જે કાગળના કંકડાપર લખી રાખેલા હતા તે કંકડો હૈયાત છે. કાંઈ ધર્મવાળાને માફ લાગે નહીં એવા સર્વ ધર્મના સામાન્ય મત લઈને આ સિદ્ધાંતો ધડી કાઢેલા છે.

- ૧ ધર્મર એક છે અને તે સ્પષ્ટિતો ઉત્પન્ન કરનાર છે.
- ૨ પ્રજાપાલન દીર્ઘદૃષ્ટિથી ધર્મર પોતાની મરજી પ્રમાણે જગત ચલાવે છે.
- ૩ આરાધના, પ્રાર્થના અને જિતસવથી ધર્મરની ભક્તિ કરવી જોઈએ.
- ૪ પણ ધર્મરને સૌથી વધારે પસંદ ભક્તિ તો એ છે કે મનુષ્ય-વર્ગનું બહું કરવું.
- ૫ આત્મા અમર છે.
- ૬ આ દુનિયામાં કે ખીજ દુનિયામાં ધર્મર ખચિત સદગુણનો બદલો આપશે અને દુર્ગુણને સજ્જ કરશે.

આ મંડળી શરૂઆતમાં શુભ રાખવાની હતી અને જેઓ ખરેખર લાયક હોય તેમનેજ તેમાં દાખલ કરવાના હતા. મંડળીનું નામ "સ્વતંત્ર અને નિશ્ચિંતની મંડળી" રાખવાનું હતું. સ્વતંત્ર એટલે દુર્ગુણ અને કરજના

આર્થી મુક્ત. નિશ્ચિત એટલે મન અને દ્રવ્ય સંબંધી સ્થિતિમાં વિચારીત. આ યોજના ક્રાંતિને પોતાના એક જે મિત્રોને બતાવી હતી, તે તેમણે તે પમંદ કરી હતી પણ તેનો અમલ થયેલો જણાતો નથી. આત્મચરિત્રમાં ક્રાંતિન લખે છે કે “ તે વખતે મારે મારા ધંધામાં એટલા ઉદ્યોગથી મહેનત કરવાની જરૂર હતી કે તેનો અમલ કરવા આગળ-પર મેં મુલતવી રાખ્યું હતું. પછીથી મારે માથે ખાનગી અને સરકારી એવી જૂદી જૂદી ફરજો આવી પડી કે મારે તેને વખતોવખત, વળી મુલતવી રાખવી પડી. આ પ્રમાણે તેનો અમલ થવો રહી ગયો છે. હવે હું એટલો ખુદો થયો છું કે એવા કામને મારે જોઈએ એટલું કાંવત અને ચાલાકી મારામાં રહી નથી. હજી પણ હું ધારું છું કે એ યોજના અમલમાં લાવી શકાય એવી છે અને જો એનો અમલ થયો હોત તો સારા રહેરીઓની સંખ્યા વધારવામાં તે ઘણી ઉપયોગી થઈ પડત.”

આ અરસામાં ક્રાંતિને જાત નીતિ નિપુણ થવાનો વિચાર કરી એક ખીજી યોજના નક્કી કરી હતી. આત્મ ચરિત્રમાં તે કહે છે કે “ કોઈપણ વખત કંઈ પણ કસુર ક્યાં વગર રહેવાને અને સોજત, ટેવ, તથા સ્વાભાવિક વળણથી જે કસુર કરવા મન લક્ષ્યાય તે ન કરવાને મારી ઇચ્છા હતી. ખરૂં અને ખોટું શું છે તે હું જાણતો હતો અથવા જાણું છું એમ ધારતો હતો તેથી હમેશ ખરૂં કરવામાં અને ખોટાથી દુર રહેવામાં કંઈ હરકત આવશે એમ મને લાગ્યું નહોત. પણ મને થોડા વખતમાં માલમ પડ્યું કે ધારતો હતો તેના કરતાં વધારે કાણુ કામ મેં / માથે લીધું છે. એક પ્રકારની કસુર સામે સાવચેત રહેવામાં મારું ધ્યાન રોકાતું ત્યારે હું ઘણીવાર ખીજી પ્રકારનીમાં ફસાતો. જરા ગેરકાળજી રહેતી તો પડી ગયેલી ટેવ પ્રમાણે થઈ જતું. મન આગળ સાર નરસું સમજવાની અકલતું કંઈ ચાલતું નહોત. આખરે મેં નિશ્ચય કર્યો કે પૂર્ણ રીતે સદાચરણી થવું એ આપણા લાભની વાત છે એવી માત્ર મનમાં થયેલી ખાત્રી જુલો કરતાં આપણને અટકાવવાને બસ નથી. હમેશ એકસરખી રીતે સારી ચાલ-ચાલવા લાયક થવાને આપણે સદગુણને પ્રતિકૂળ ટેવોને જડમુળથી જાખેડી નાખવી જોઈએ અને અનુકૂળને સ્થાપન કરવી જોઈએ.”

ક્રાંતિને આ ધારણા પૂરી પાડવાને તેર સદગુણ નક્કી કર્યા; અને એકી વખતે એક સદગુણ પર ધ્યાન આપી તેમાં દૃઢ થવા પછી ખીજી લેવાને ન કર્યો; દરેક સદગુણ કયા અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યો છે તે બતાવ-

	$\left\{ \begin{array}{c} ૮ \\ ૮ \\ ૧૦ \\ ૧૧ \end{array} \right\}$	કામ કરવું
ખપોર	$\left\{ \begin{array}{c} ૧૨ \\ ૧ \end{array} \right\}$	વાયવુ અથવા હિસાબ તપાસનો અને જમવું
ખપોર પઠી	$\left\{ \begin{array}{c} ૨ \\ ૩ \\ ૪ \\ ૫ \end{array} \right\}$	કામ કરવું
પ્રશ્ન—સાજ મેં આજ શું સંસ્કૃત્ય કર્યું છે ?	$\left\{ \begin{array}{c} ૬ \\ ૭ \\ ૮ \\ ૯ \end{array} \right\}$	ખધી વસ્તુઓ પોતપોતાને ઠેકાણે મુકવી, વાળુ કરવું, ગાયન, ગમત કે વાતચીત, આખા દિવસના કામના ગુણ દેખવું મન સાથે નિવેચન કરવું
રાત્રિ	$\left\{ \begin{array}{c} ૧૦ \\ ૧૧ \\ ૧૨ \\ ૧ \\ ૨ \\ ૩ \\ ૪ \end{array} \right\}$	ઊંઝ

આ યોજનાનો અમલ કાર્કિનન મીન દરકતે કરી શકતો હતો એ યોજના દરેક માણસને અનુજા આવે એની છે એમ કહેનાય નહીં કાર્કિનનના વખતમા કાર્કિનનના જેવી સ્થિતિવાળા માણસને તે અનુકૂળ આવી હતી પોતાની સ્થિતિને લામક થાય એવી ગીતે તેમા ફેરફાર કરી બીજાએ એ યોજનાનો લાભ લે તો બેશક તેથી તેમને ફાયદો થયા નગર ગરે નહીં કાર્કિનનને પોતાને મથેનો ફાયદો, ૭૯ વર્ષની ઉમરે તે આ પ્રમાણે જણાવે —

“ આ દેવાન ૭૯ વર્ષની ઉમરે લખેનો છે આટલી ઉમર સુધી, ઇશ્વરકૃપાથી આ યોજનાને લીધે મેં હમેશ સુખ ભોગવેલું છે એ વાત મારા વશ તેને જણાવવી યોગ્ય લાગે છે, હવે બાકી રહેલા મારા આયુ પ્થમા શી આશ્વતો આનશે એ ઇશ્વર જાણે બે કદાચ આશ્વતો આવી પડશે તો મેં અત્યાર સુધી ભોગવેના સુખના ચિન્તનથી નુ તે ઇશ્વર ઝંઝને આધિન થઈ સહન કરી શકીશ મારી લાગો વખત આવેવી

તન્દરસ્તી અને હજુ સુધી કાયમ રહેલો મજાનુત બાંધો, મિતાહારને લીધે છે; ન્હાની ઉમરમાં પૈસો ભેગો કરી સુખી સ્થિતિવાળો થયો, લોકોને ઉપયોગી થઈ શકું-એવું જ્ઞાન મેળવી શક્યો, અને વિદ્વાનોમાં કંઈ કોર્ટી મેળવી શક્યો એ મારી કરકમર અને ઉલોગને ટેવને લીધે છે; મારા દેશીબાઈઓનો મારા પ્રત્યેનો વિશ્વાસ તથા મને મળેલા માનવંતા હતાઓ, મારા શુદ્ધ બાવ અને ન્યાયને લીધે છે. મારો સ્વભાવ શાન્ત અને હસ-મુખો છે. મારી સોજતમાં રહેવાને હજી પણ ઘણા જાણુ ચાહે છે અને ન્હાનાં છોકરાંને પણ હું પમંદ પડુ છું તેનું કારણ આ બધા સદ્ગુણ જે હું ઘણી અપૂરતી રીતે મંપાદન કરી શક્યો છું તેની એકત્ર અસર છે.”

“સદ્ગુણી થવાની કળા” એ નામનું એક પુસ્તક લખવાનો ક્રાંક્લિનનો ઘણા વખતથી વિચાર હતો. પણ તે લખવાનો અવકાશ તેને મળ્યો નહોતો. એ પુસ્તકમાં એવું સાબીત કરવા તે ધારતો હતો કે દુરાચારી કામ કરવાની શાસ્ત્રમાં મના કરી છે એટલા પરથીજ એવા કામ નુકસાન કર્તા છે એમ ચમત્ક્રાંતિ નથી, પણ એ નુકસાન કર્તા છે માટેજ તે કરવાની મના કરી છે; માટે આ દુનિયામાં સુખી થવા ઇચ્છનાર દરેક મનુષ્યે સદાચારી થવું એ તેના લાભની વાત છે.

દરકોજ સવારે દોઢ કલાક એ પ્રભાતે અઠવાડિયામાં બાર કલાક ક્રાંક્લિન વાંચવામાં કાઢતો હતો. અઠવાડિયામાં નિયમિત રીતે બાર કલાક વાંચનાર ફક્ત પુસ્તકો વાંચવામાં મંતોપ પામી જાઓ વખત એસી રહે નહોતો. ૧૭૩૩ માં ક્રાંક્લિને બાપાઓનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો અને થોડા વખતમાં ફ્રેંચ, ઇટાલિયન અને સ્પેનિશ બાપા વાંચતાં શીખી ગયો. સેતરંજની રમત રમવાનો તેના શોખથી, ઇટાલિયન બાપાના અભ્યાસનો તે ઘણો વધારો કરી શક્યો હતો. એનો એક મિત્ર એની સાથે ઇટાલિયનનો અભ્યાસ કરતો હતો પણ તે મેતરંજ રમવામાં ક્રાંક્લિનને લક્ષ્યાવીને તેના અભ્યાસનો ઘણો વખત લઈ લેતો હતો. કેટલોએક વખત ગુમાવ્યા પછી ક્રાંક્લિને એવી દરખાસ્ત કરી કે જે જીતે તે હારનાર પામે મજા દાખલ ઇટાલિયન બાપાના તરજુમાનો પોતે લખાવે અને બીજી વાર મળતા પહેલાં તે લખી લાવે એવી સરત કરે તો હું રમુ, નહોં તો નથી રમવું. આ દરખાસ્ત પેલા મિત્રે દ્વિગ્ધ કરી. રમવામાં બંને સરખા હુશિયાર હતા તેથી હાર જીત બંને ઇટાલિયન બાપા શીખી ગયા.

ફ્રેન્ચ, ઇટાલિયન અને સ્પેનિશ ભાષાઓમાં વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવ્યા પછી, એક અકસ્માતથી લાટીન ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનું તેને મન થયું. લાટીન ભાષા શીખવવામાં ક્રાંકિવનને થએલો અનુભવ, ભાષાઓ શીખવનાર તથા શીખનાર દરેક જણે જાણવા જેવો છે. એક દિવસ લાટીન ભાષામાં લખેલું બાઇબલ તેને હાથ આવી ચડ્યું. બોસ્ટનની બાઇબલશાળામાં એક વર્ષ તે લાટીન શીખ્યો હતો તે વખતનું કંઈ સહેજસાજ યાદ રહ્યું હતું તેથી, તથા ત્રણ પ્રાકૃત ભાષાઓનું જ્ઞાન તેણે મેળવ્યું હતું તેથી, ધણી સહેલાઈથી તે લાટીન બાઇબલ વાંચી શક્યો. આથી ઉત્તેજન લઇને લાટીન ભાષાનો અભ્યાસ તેણે શરૂ કર્યો. એના લખાણોમાં લાટીન ભાષામાં પ્રસિદ્ધ લેખકોમાંથી ઘણા ઉતારા જેવામાં આવે છે તે પરથી એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે લાટીનમાં તેણે ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યા હશે.

ક્રાંકિવનનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ભાષાઓ શીખવવામાં ખરો કંમ એ છે કે પ્રથમ પ્રાકૃત ભાષાઓ શીખવી અને પછી તેને લગતી પ્રાચીન ભાષા શીખવી. પ્રથમથી પ્રાચીન ભાષા શીખવી કઠણ પડે છે એટલુંજ નહીં પણ થોડા વખતમાં ટટાળી ઘણા પોતાનો અભ્યાસ મૂકી દે છે. પ્રાકૃતનો અભ્યાસ પ્રથમ કર્યાથી પ્રાચીનનો કરવામાં ધણી મદદ મળે છે.

ગાઇનનો અભ્યાસ ક્રાંકિવને ઘણો સારો કર્યો હતો. સર્વ જાતનાં વાજાંત્રો તે વગાડી શકતો, અને મોઢેથી પણ ગાઈ શકતો.

૧૭૩૬માં પ્રખ્યાત ઉપદેશક ઉવાઇટફિલ્ડ દિલાડેલ્ફિયા ગયો હતો. એની ભાષણ કરવાની છટાથી બીજા લોકોની પેઠે ક્રાંકિવન પણ દિગ્ગમ થઈ ગયો હતો. બન્ને વચ્ચે એવી મિત્રતા થઈ ગઈ કે તે આખર સુધી ટકી. ઉવાઇટફિલ્ડ સાથેના સમાગમની કેટલીક રમુજ વાતો ક્રાંકિવન આત્મચરિત્રમાં આપે છે.

એક વાત એની છે કે, જ્યોરજીઆ શહેરમાં અનાથ બાળકોને માટે આશ્રયગૃહ કાઢવાનો પોતાનો વિચાર ક્રાંકિવનને જતાવી ઉવાઇટફિલ્ડે તેની સલાહ માગી. એવું ગૃહ જ્યોરજીઆને જાહેર દિલાડેલ્ફિયામાં કાઢવાને ક્રાંકિવને સલાહ આપી પણ તે ઉવાઇટફિલ્ડને હીક લાગી નહીં. સલાહ પ્રમાણે ઉવાઇટફિલ્ડે ન કરવાથી, તેને પૈમા મંમથી મદદ ન કરનાને ક્રાંકિવને ઠરાવ કર્યો. આ પછી તરતજ ઉવાઇટફિલ્ડે એક બ્યાપ્પાન આપ્યું. એવું બન્યું કે ક્રાંકિવન દેવલેએ તે સાંભળવા જઈ ચડ્યો. બ્યાપ્પાન પૂરું થયા પછી, ઉપરાણું કરવાનો વિચાર હતો. ક્રાંકિવન પાસે તે વખતે,

મુઠી ભરી તાંબાનાણું, ત્રણ ચાર રૂપાના ડાલરો અને પાંચ સોનીયા હતા, પણ એક કોડીએ નહીં આપવાનો તે નિશ્ચય કરી બેઠો. વ્યાખ્યાન થોડું ચાલ્યું એટલે ક્રાંતિનું મન પલ્લબ્ધ અને તાંબાનાણું આપી દેવા તેને મન થયું. વ્યાખ્યાન જરા વધારે ચાલ્યું એટલે આવા છટાદાર વ્યાખ્યાનમાં ફક્ત તાંબાનાણું આપવું એ ઠીક નહીં એમ તેને લાગ્યું, અને રૂપાનાણું પણ આપી દેવા તેણે ઠરાવ કર્યો. વ્યાખ્યાન પૂરું થયું ત્યારે ક્રાંતિન એટલે પુરા થઇ ગયો કે પોતાનું આખું ગજવું ખાલી કરી આપી દીધું.

ઉવાઈટફિલ્ડનાં વ્યાખ્યાનનાં પુસ્તક ૧૭૪૦ માં ક્રાંતિને છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં. આના સંબંધમાં ક્રાંતિને છપાવેલી જાહેર ખબર દેખાડી આપે છે કે ધંધો કરતાં તે ધણી સારી રીતે જાણતો હતો. “ પુસ્તકની પ્રતો છાપી છે તેના કરતાં આગળથી ચનારા ગ્રાહકોની સંખ્યા ધણી વધી ગઇ છે. જે ગ્રાહકોએ આગળથી પૈસા આપ્યા છે અથવા જેઓ પૂર્ત મોકલાવશે તેમને પુસ્તક મળી શકશે. ”

ઉવાઈટફિલ્ડને અવાજ એટલો મોટો હતો કે ૨૫ કે ૩૦ હજાર માણસોનું ટાણું તે સ્પષ્ટ રીતે સાંભળી શકતું. આ વાત ક્રાંતિને સાંભળેલી પણ તે ખરી છે કે ખોટી તે જાને અજમાવી જોતા તેણે એક વખત એવું કર્યું કે, દૂરમાં દૂર જ્યાં સુધી ઉવાઈટફિલ્ડનું વ્યાખ્યાન સાંભળી શકાય ત્યાંથી તેણે એ ઉપદેશકને બિના રહેવાની જગા સુધીનું અંતર માપી કાઢ્યું. અને પછી એપરથી આસપાસની જગાનું ક્ષેત્રફળ કાઢી બે ચોરસ ફુટે એક માણસ એ પ્રભાણે ગણી જોયું તો ૩૦૦૦૦ માણસ આવ્યાં. આપરથી સાંભળેલી વાત ખરી છે એમ તેની ખાત્રી થઈ. તે વખતે કોઇ જૂઠા પંથનો ઉપદેશક ફિલાડેલ્ફિયામાં જાય તો તેને વ્યાખ્યાન આપવા કંઇ મકાનની સવક નહોતી. ઉવાઈટફિલ્ડ પોતાનાં વ્યાખ્યાન ખુલ્લી જગામાં આપતો હતો. પણ એ વ્યાખ્યાનો ખુલ્લી હવામાં તાઠ તડકામાં સાંભળતાં પડેલી અગ્યજોથી, ગમે તે પંથનો ઉપદેશક બાપણુ કરી શકે એવો હોલ બાંધવાને ફિલાડેલ્ફિયાના શેહેરીઓએ ઉઘરાણું કરી સો ટુટ લાખો અને સીવેર ટુટ પહોળો એક હોલ બાંધાવ્યો હતો. આ હોલનો ક્રાંતિન એક ટ્રસ્ટી હતો.

તેના ખાસ અભ્યાસની નહોતી; તોપણ પોતાના કુદરતી વલણથી અને ખારીક નજરથી જે કામ સાચવેતાઓ કરી શક્યા નથી તે તેણે કર્યાં છે. અમેરિકાની વનસ્પતિ જેવાને સ્વિકરતી ખાસ અમેરિકા આવેલા શિક્ષાગુરુ કામનો સમાગમ ૧૭૪૮ માં ક્રાંતિચતુર્થે થયો હતો. ક્રીડાઓ સબધી ક્રાંતિચતુર્થે કરેલી શોધ વિષે એ શિક્ષાગુરુ નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ક્રાંતિચતુર્થે એમ ધારતો હતો કે ક્રીડાઓ કોઈ રીતે પોતાના વિચાર ખીજાને બતાવી શકે. કેટલાક દાખલાથી આ અભિપ્રાય તે પૂરવાર કરી શક્યો; એક ક્રીડાને સાકરનો કકડો માલમ પડે ત્યારે તે તરતજ પોતાના દર તરફ દોડી જાય છે. પછી ક્રીડાઓનું આખું લક્ષ્ય દર બહાર આવે, સાકરવાળી જગાએ જાય અને કકડે કકડે બધી સાકર લઇ જાય છે. અથવા એક ક્રીડા પોતે એકલી ઉપાડી શકે એવી મૂંઝેલી માખી જુએ છે ત્યારે તે દર તરફ દોડી જાય છે અને તરતજ ઘણી ક્રીડાઓ બહાર આવે છે અને માખીને ઘસડી જાય છે. એક વખત ક્રાંતિચતુર્થે એક કોટડીમાં ગોળ ભરીને એક માટીનું વાસણ રાખ્યું હતું. વાસણમાં કેટલીક ક્રીડાઓ પેડી અને ઝડપથી ગોળ ખાવા લાગી. ક્રાંતિચતુર્થે ક્રીડાઓ ખંખેરી નાંખી પાનળી દોરી પડે તે વાસણ છતપર એક ખીસે બાધી લટકાવ્યું. એ વાસણમાં રહી ગએલી એક ક્રીડાએ ધરાઈ ત્યાં સુધી ગોળ ખાધો, પછી જ્યારે નીકળી જવાનું મન થયું ત્યારે રસ્તો શોધી કાઢવાને તેણે ધણાં ફાંફાં માર્યા. વાસણના તળીઆપર તે ઘણાં આમતેમ દોડી પણ ફેગટ; ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પછી દોરીએ ચઢીને છતપર ચઢવાનો રસ્તો તેને જડ્યો. છતપર જઈ તે જીંત તરફ દોડી ગયું અને ત્યાંથી જમીનપર આવી. અડધો કલાક થયો નહીં એટલામાં ક્રીડાઓનું મોટું ટોળું બહાર આવ્યું, છતપર ચઢ્યું, દોરીને રસ્તો વાસણમાં ઉતર્યું, અને ગોળ ખાવા લાગ્યું. બધો ગોળ થઈ રહ્યો ત્યાં સુધી તેમણે એ પ્રમાણે ચલાવ્યું; એ વખતે કેટલીક ક્રીડાઓ ઉપર ચઢતી અને કેટલીક નીચે આવતી.”

એક વખત ક્રાંતિચતુર્થે રસોડાની જીંતના એક બાકમાં જસતના “તરાંની નાની પવનચક્કી બનાવી હતી, અને તેનું બળ સંધવાના કામમાં એ લગાડ્યું હતું. આ ચક્કી બનાવવામાં ફક્ત તેણે કારીગરી બતાવી નહીં, એટલુંજ નહીં, પણ હવાની નડતર અને વડાણના મદની ગોઠવણ બધી કેટલાંક અગત્યનાં અનુમાન કાઢ્યાં હતાં.

૧૭૪૩ માં ક્રાંતિચતુર્થે વાવટોળની ગતિ સબંધી પ્રખ્યાત શોધ કરી

હતી. એ વર્ષમાં એક દિવસ રાતના નવ વાગે ચંદ્રગૃહણ થવાનું હતું. અહણ જોવાને ક્રાંતિન આતુરતાથી જોડો હતો; પણ અહણના વખત પહેલાં વાવંટોળ અને વરસાદનું તોફાન થયું અને તે આખી રાત તથા બીજી દહાડો ચાલ્યું તેથી કંઈ જોવાયું નહીં. એ તોફાન ધણું મોટું હતું અને તેની અસર આખા સંસ્થાનમાં થોડી ઘણી જણાઈ હતી. ક્રાંતિનને જોરદનથી લખેલા કાગળ મળ્યા તેમાં અહણ અને તોફાન બંનેનાં વર્ણન હતાં. એપરથી એમ જણાયું કે ત્યાં અહણ પૂર્વે થયા પછી તોફાન થયું હશે. વધારે ખબર કઢાવતાં ક્રાંતિનને માલમ પડ્યું કે જોરદનમાં અહણ થઈ રહ્યા પછી એક કલાકે તોફાન થયું હતું. આ પ્રમાણે થવાનાં કારણની તપાસ કરતાં તે અન્યથા જેવી શોધ એ કરી શક્યો કે, આટલાંટિક મહા-સાગરના કિનારાપર ચતાં સઘળાં ઇશાનદિશા તરફનાં વાવંટોળનાં તોફાનની ગતિ પાછી હોય છે, એટલે કે તેમની ગતિ નૈઋત્ય દિશા તરફથી ઇશાન દિશા તરફ હોય છે, અને જમ આગળ વધે છે તેમ જોઈ થતી જાય છે. આનો ખુલાસો ક્રાંતિનના રાખદોમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“જમીન અને દરિયાનો ફ્લોરિડા અને મેક્સિકોના અખાતના જેવો એક એવો મોટો પ્રદેશ ધારો, કે જ્યાં ઘણા દિવસથી સુરજના તાપથી તપીને હવા ઘણી પાતળી અને હલકી થઈ ગઈ હોય. ઇશાન દિશા તરફનો પેન્સિલ્વેનિયા, ન્યુઈંગ્લાંડ, નોવાસ્કોશિઆ અને ન્યુફાઉન્ડલેન્ડનો એવો પ્રદેશ ધારો કે જે તેજ વખતે વાહળાંથી છવાઈ ગયો હોય, અને જ્યાં હવા ભારે અને ઘંડી થએલી હોય. પાતળી થએલી હવા હલકી હોવાથી જાંબી ચડશે અને તેની ખાલી થએલી જગ્યા પૂરવાને તેની પાસેની ઘટ હવા ધસી આવશે એ ઘટ હવાની નજીકની હવા તે ઘટ હવાની ખાલી પડેલી જગ્યા પૂરવાને ધસશે; અને એ પ્રમાણે આગળ ચાલ્યા કરશે. એજ પ્રમાણે રસોડામાં ચૂલામાં દેવતા હોય, તો ખારણા અને ચૂલાપરના ધુમાડિયાંની વચ્ચે હવાનો પ્રવાહ ચાલશે; પણ હવાના પ્રવાહની સરખાત તો ધુમાડિયાની આગળજ થવાની; કારણ કે ત્યાં આગળની હવા દેવતાથી પાતળી થઈ જાયે ચડશે. અને તેથી ખાલી થએલી જગ્યા પૂરવા તેને લગતી ઘટ હવા દોડી જશે. અને એ પ્રમાણે તેની પાસેની ઘટ હવા આગળ ચાલશે. વળી એજ પ્રમાણે નળમાં પાણી ભરેલું હોય અને મોટે દાટો ભારેલો હોય, તો શાન્ત હવાની પેડે પાણી પણ શાન્ત રહેશે; પણ જો દાટો ઉઘાડીએ તો દાટા આગળનું પાણી પ્રથમ આગળે અને તેની નજીકે તેની જોડનું પાણી આવશે; ~”

જગાએ તેની પાસેનું આવશે અને એ પ્રમાણે આખા નળમા ગતિ શરૂ થશે આ પ્રમાણે જો કે પાણી નળના મોઢામાંથી બહાર નીકળે છે તોપણ નળના મોઢા આગળ ઘર ચએલી ગતિ નળના બીજા છેડા તરફ એક રીતે જોતા પાછી દોડે છે, અને એ છેડા તરફ જેમ આગળ આવે છે તેમ ઓછી થતી જાય છે'

એજ અરસામાં ક્રાફિનને પોતાની દૃષ્યનાશક્તિથી એક નવી તરેહની મગડી બનાવી હતી, જે હજી સુધી એના નામથી ઝોળખાય છે એ મગડી એવી મપૂર્ણ હતી કે દૃષ્ટિથી સુધારો કરવાની જરૂર જણાયા વગર અમેરિકામાં જે નધુ જમાના સુધી ઘેર ઘેર વપરાય હતી હજી પણ ગામડામાં એજ મગડી વપરાય છે જૂની મગડીમાં લાકડા ધણી બગતા અને ધૂમાડો ધણેય થતો, એ વખતે અમેરિકામાં ટ્રાયલાની ખાણોની શોધ લાગી નહોતી, શેહેરોની મપ્પા વધતી જતી હોવાથી પાકડાની અછત થતી જતી હતી, આવા પ્રકારની હરકતોને લીધે, લાકડાનો બચાવ થાય અને ધૂમાડો લાગે નહીં એવી મગડી બનાવવાનો ક્રાફિનને વિચાર થયો હતો. પોતે શોધી કાઢે 11 મગડીના ગ્રુણ સોડામાં જાહેર થવા ક્રાફિનને એક ચોપાનિયુ લખ્યું અને તાપવાની કઈ રીત ઉત્તમ છે અને તે આ નવી મગડીથી ટેલેક્ટ દરજ્જે સાધી શકાય એવું છે એ તેમા સ-વિસ્તર જણાવ્યું એ શોધ ૨ વામાં પેસા સબધી ફાયદો મેળવવાનો ક્રાફિનનો ઉદ્દેશ નહોતો રોબર્ટ ગ્રેસ નામના એક મિત્રને ત્યાં લેવાનું કારખાનું હોવાથી, મગડીનો નમુનો ક્રાફિનને તેને મફત અર્પણ કર્યો તે માણસે મગડીઓ બનાવી ધણે નફો મેળવ્યો. પ્રગણાનો સૂત્રો નવી મગડી જોઈને એટલો પ્રસન્ન થયો કે કેટલાક એક વર્ષ સુધી તે શોધી કાઢનાર એકલાનેજ તે બનાવવાના અને વેચવાના હક્કની સનદ આપવાને તેણે મરજી દેખાડી ક્રાફિનને આવા પ્રકારની સનદ લેવા ના પાડી તેનો મત એવો હતો કે બીજાઓની શોધથી આપણે ધણી ફાયદો ભોગવીએ છીએ માટે આપણી કઈ શોધથી તેમનો બદલો વાળવાને આપણેને તક મળે તો આપણે ખુશી થઈ, સનદની તાલચ વગર તેમની સેવામાં આપણી શોધ ચૂકવી જોઈએ

કરવી જોઈએ; ધંધા રાજગારમાં પૈસા મેળવી જોઈએ નિરાંત કરી હોય તેઓએ દેશની નોકરી મફત કરવી જોઈએ. માન શિવાય ખીજું કંઈ દેશની સેવા કરનારને મળવું ન જોઈએ.

ક્રાંતિનની નજીવી રમતોમાં પણ એના મનની ચપળતા જણાઈ આવતી. રાજસભાના કાગડુન તરીકે ધણી વાર તેને નકામા ખેતી રહેવું પડતું. સભામાં વાદવિવાદ ચાલતો હોય પણ તેમાં તેનાથી કંઈ ભાગ લઈ શકાય નહીં. ગઈ સદીમાં * “જાદુઈ કોઠા” ની નજીવી રમત ધણી લોકપ્રિય હતી. આવા “જાદુઈ કોઠા”નું ફ્રેન્ચ ભાષામાં લખેલું એક પુસ્તક ક્રાંતિનના જોવામાં આવ્યું હતું. રાજસભા દરરોજ મળતી ત્યારે વખત ગાળવાને ક્રાંતિન જૂદી જૂદી તરેહના “જાદુઈ કોઠા” બનાવતો. એણે બનાવેલા પૈકીનો આ એક કોઠો છે.

૫૨	૬૧	૪	૧૩	૨૦	૨૯	૩૫	૪૫
૧૪	૩	૬૨	૫૧	૪૬	૩૫	૩૦	૧૯
૫૩	૬૦	૫	૧૨	૨૧	૨૮	૩૭	૪૪
૧૧	૬	૫૯	૫૪	૪૩	૩૮	૨૭	૨૨
૫૫	૫૮	૭	૧૦	૨૩	૨૬	૩૯	૪૨
૬	૮	૫૭	૫૬	૪૧	૪૦	૩૫	૨૪
૫૦	૬૩	૨	૧૫	૧૮	૨૧	૩૪	૪૭
૧૬	૧	૬૪	૪૯	૪૮	૩૩	૩૨	૧૭

આ કોઠાના અળવળ જેવા ગુણ ક્રાંતિને પોતે વર્ણવ્યા છે. આડી કે ઊભી દરેક સીધી આખી ઓળના આંકડાનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે, અને અરધી ઓળનો સરવાળો ૨૬૦ નું અર્ધ થાય છે. કહ્યુંરેવા પ્રમાણે ઊંચે ચઢીને તથા નીચે ઊતરીને થતી આઠ આંકડાની વાંકી ઓળનો સરવાળો ૫૫ ૨૬૦ થાય છે. દાખલા તરીકે ૧૬ થી ૧૦ સુધી ઊંચા ચઢીને અને ૨૩ થી ૧૭ સુધી નીચે ઊતરીને જે વાંકી ઓળ થાય તેનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે. વળી એજ પ્રમાણે એ ઓળ ને સમાન્તર ખીછ વાંકી ઓળોનો સરવાળો ૫૫ ૨૬૦ થાય છે. ૫૨ થી ૫૪ સુધી નીચે ઉતરતાં અને ૪૩ થી ઊંચે ચઢી ૪૫ સુધી જતાં જે આઠ આંકડાઓનો વાંકી ઓળ થાય છે તેનો તેમજ તેને સમાન્તર ખીછ વાંકી ઓળોનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે; વળી ૪૫ થી ૪૩ સુધી ડાબા હાથ તરફ નીચે ઊતરતા અને ૨૩ થી ૧૭ સુધી જમણા હાથ તરફ ઊંચે ચઢતાં જે આઠ આંકડાની વાંકી ઓળ થાય છે તેનો તેમજ તેને સમાન્તર ખીછ જમણા હાથ તરફ નીચે ઊતરતાં અને ૧૦ થી ૧૬ સુધી ડાબા હાથ તરફથી નીચે ઊતરતાં જે વાંકી ઓળ થાય છે તેનો તથા તેને સમાન્તર ખીછ ઓળોનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે. એજ પ્રમાણે ૫૩ થી ૪ સુધી ઊંચે ચઢતા ત્રણ આંકડા અને ૨૯ થી ૪૪ સુધી નીચે ઊતરતા ત્રણ આંકડા તથા બે ખુણાપરના બે આંકડા મળી આઠ આંકડાનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે. વળી ૧૪ થી ૧૧ સુધી ઊંચે ચઢતાં બે આંકડા તથા ૩૬ થી ૧૯ સુધી નીચે આવતાં બે આંકડા મળી ચાર આંકડા અને એમના જેવાજ નીચેના ચાર આંકડા એટલે ૫૦ અને ૧ તથા ૩૨ અને ૪૭ એ આઠનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે. ચાર ખુણાના ચાર આંકડા અને વચ્ચેના ચાર આંકડાનો સરવાળો ૨૬૦ થાય છે.

આ જાદુઈ કોઠામાં ^{૧૨}૨ સિનાય પાય ખીજ અળવળ જેવા ગુણ હોવાનું ક્રાંતિન લખે છે. આ ગુણ તે જણાવતો નથી, પરન્તુ ચતુર વાંચનારથી બને તો શીઘ્રી ઠાડવાનું કહે છે. આના કરતા એક વધારે સરસ કોઠો ક્રાંતિને બનાવ્યો હતો. એ કોઠામાં દરેક ઓળમાં સોળ સોળ આંકડા છે, અને તેમાં ઉપરના કોઠાના ગુણો ઉપરાંત (તદ્વાચ એટલે કે આ કોઠામાં સરવાળો ૨૦૫૬ થાય છે.) વિશેષ ગુણ એ છે કે, એક કામળના કંકડામાં એ કોઠાના સોળ ખાનાં દેખાય એવું કાણુ પાડી ગમે તે સોળ ખાનાપર એ કામળ મૂકીએ તો તેનો સરવાળો ૨૦૫૬ થાય.

મોકલ્યાને બચાવનાં બીજાં સાધનો તૈયાર કરવા મંડી ગયા હતા. ૧૭૪૪ પડતો બપ રાખવાને કંઈ ખાસ કારણ જણાતું નહોતું. પરંતુ એ માલખી ૧૭૪૮ માં એધિલાસાપેલની મંધિ થઇ ત્યાં સુધી મર્યાદાનિકો ધણા ગમતમાં હતા અને દુમલો કરવાને તથા બચાવ કરવાને સફળી તૈયારીઓ કરી બેઠા હતા. માત્ર પેન્સિલ્વેનિયા જાણે કંઈ બપ ન હોય તેમ બેતમાથી બેશી રહ્યું હતું. ડિલાવરના દિનારાપર એકે દિવસ, મોરચો કે તોપ નહોતી એક નાનું ખાનગી વહાણ ફિલાડેલ્ફિયાપર ચલી આવી હુંડી લે એવી બચાવ વગરની સ્થિતિમાં એ શહેર હતું. ૧૭૪૬માં ફ્રાંક્લિનને બોસ્ટન જવું થયું હતું. એ વખતે એ શહેર લડાઈની મામતીઓ તૈયાર કરવા મચ્યું હતું. બોસ્ટનવાળાઓનો જુરસો જોઈ ફ્રાંક્લિનને શર આપ્યું ને ફિલાડેલ્ફિયાની મડીસલામતી માટે તેને બારે ચિન્તા પેદા થઇ. ઘેર પાછા આવી આ મંબંધમાં તેણે ચર્ચા ચલાવી. પ્રગણના તે વખતના માલેક જોન અને ટોમસ પેન તેમના બાપના જેવા ક્વેકર નહોં હતા; હાકેમ ક્વેકર નહોતો; પણ રાજસભામાં ક્વેકરપથનું એટલું પરીબળ હતું કે બચાવનાં સાધન ખરીદવા પૈમાની મજૂરી મળતી નહોં. ૨ રાજસભાના સભાસદોપર કંઈ અસર થઇ નહોં ત્યારે શહેરીઓમાંથી જેઓ ખુશી હોય તેમને ભેગા કરી તેમનું લશ્કર બનાવી, શહેરનો બચાવ કરવા ફ્રાંક્લિને વિચાર કર્યો. “પ્રેક્ટન ટુથ” (હાડી સત્ય વાળ) એ નામનું ખાલીસ પાનાનું એક ચોપાનિયું લખી તેણે ભોટામાં વહેંચ્યું. આ ચોપાનિયામાં એવી એવી બાબતો હાથથી તથા યુક્તિથી લખી છે કે ગમે તે વર્ગનો કોઈ શહેરી હોય તોપણ તેના મનપર અસર થયા વગર રહે નહોં. અંગ્રેજ બચ્ચા તરીકે તેમની ગર્વની લાગણી અને પેન્સિલ્વેનિયાના વતની તરીકે તેમની સ્વાર્થની લાગણીપર સારી અસર થાય એવો મજકુર ફ્રાંક્લિને આ ચોપાનિયામાં લખ્યો છે અને બીજા પ્રગણવાળાએ જે કંઈ હતું તે જોઇ તેમનો દાખલો લેવા તેણે ફિલાડેલ્ફિયાના શહેરીઓને આજીજી કરેલી છે. ક્વેકર પંથવાળાના સમાધાન માટે તેણે બાઇબલનો આધાર લઈ એવું સાબીત કરી આપ્યું છે કે દેશનો બચાવ કરવા હવડું એ કંઈ ખાપ નથી. ફિલાડેલ્ફિયા જેવા પૈમાવાળા શહેરને બચાવ વગરનું જોઈને દુસ્મનો હલો કરી લે એ કેવું સંભવિત એ સવિસ્તર ફ્રાંક્લિને દેખાડી આપ્યું છે. દુસ્મનો નદીમાં વહાણ ફરવા ન દે

ક્વેકર પંથવાળા લડાઇ કરવી એ પાપ સમજે છે.

તો આખા પ્રગણના વેપારને કેટલુ બધુ નુકસાન થાય એ તરફ તેણે લોકોનું ધ્યાન ઈન્દ્રે છે. જૂદી જૂદી પદ્ધતિવાળા માણસો, ગૃહસ્થો, ક્ષેત્રો, વેપારીઓ વગેરે પર અસર કરવાને જે દલીલો મળી આવી તેટલી બધી ક્રાંતિને આ ચોપાનિયામાં અસરકારક રીતે આપી છે. ઉપરની એકંદર બાબતોથી કંઈ અસર ન થાય એવો કોઈ માણસ કદાચ રહે તો ચોપાનિયાના છેવટેના ભાગમાં લડાઈના પરિણામનો ક્રાંતિને એવો ચિતાર આપ્યો છે કે એવા માણસના પેટમાં બીક પેસી બીકથી અસર થયા વગર રહે નહીં. એ વખતમાં લડાઈ કેવી ધાતકી રીતે ચલાવવાનો રીતજ હતો એ બતાવવાને ક્રાંતિનના ચોપાનિયામાંથી થોડો ભાગ અમે નીચે આપીએ છીએ.

“લડાઈનું નામ સાંભળતાજ સપ્તજાનાં હાંનું ગમડી જશે. કોઈ કોઈની મહેતે આવશે એવી આશા ન હોવાથી સપ્તજા નાસવા માંડશે. હોય તેના કરતાં વધારે બતાવવાને દુસ્મનો દુખ દેશે એવી બીકથી પૈસાદાર ગણુતા લોકો પલાયન કરી જશે. ઐસં છોકરાંવાળાની કોટે તેમનાં ઐસં છોકરાં વળગી પડશે અને આંખમાં આંસુ લાની કહેશે કે આ શહેર છોડી જાઓ અને શવ બચાવો, અને આ નાશભાગ તથા વેરાનખેરાનના વખતમાં અમારૂં રક્ષણ કરો. પલાયન કરનારા પોતાનો સરસામાન લઈ જવામાં ઉતાવળ અને ગરબડ કરશે, વિલાપ કરશે અને ખૂબ પાડશે, તેથી બધે ગરબડ સરબડ અને ગોઠાણો થઈ રહેશે. તેઓ મામા થઈ શકશે નહીં. દુસ્મનો પહેલાં શહેરને ઘેરા ઘાબશે અને આખરે ધણુંકરીને બાળી નાંખશે. દુસ્મનો વખતમર ખખખ આપી લડાઈ કરશે તો હુ ધારણુ કે ઉપર પ્રમાણે થશે. પણુ જો તેઓ આગળથી ખમર આપ્યા વગર, કદાચ રાત્રે એકદમ છાપે મારશે તો તમારી શી દશા થશે તેનો વિચાર કરો. તમારે ઘરમાં ભરાઈ રહી દુસ્મન જે કરશે તે સોસલું પડશે. લડાઈની વખતે શત્રુના વેપારને હરકત કરવાને બુદ્ધ સામગ્રી સાચે ફેરવ્યા કરવાની સરકાર તરફથી રખ મળેલાં લઘ્માં ખાનગી વહાણો કરતાં સરકારનાં વહાણના નાખુદાના હાથમાં તમે આવો તો તમારાં ધન્યભાગ્ય. જો ખાનગી વહાણવાળાના હાથમાં આવ્યા તો, દબથી, વર્ણસકર, સીધી અને એવા બીજા દલકામાં દલકા માણસોના નિરકુશ અને અમર્વાદ જીન, હુંટ અને દુર્વાસનાને તમારે, તમારાં સ્ત્રી પુત્રીને, અને પૈસાને શરણુ થવું પડશે. તે વખતનાં દુખનો કમકમાટ આવી વગર કાણુ વિચાર કરી શકશે કે કોઈ એમ કહે કે મેં

આ બયાનક દેખાવ મીકું મરચુ બમરાવી વર્ણવ્યો છે તો બસે. તમને એતવણી આપવાની મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. હવે તમારી મેજે વિચાર કરી ખરા ખોટાની પરીક્ષા કરો.”

/ આ ચોપાનિયાથી ફ્રાંક્લિને ધારેલી ઉમેદ પાર પડી. ચોપાનિયું બહાર પડ્યા પછી થોડા દહાડામાં સહેરીઓની એક સભા તેણે બોલાવી. એક રાક્ષસી સભા બેગી થઇ. તેમની આગળ ફ્રાંક્લિને દીકદાક અલંકારયુક્ત બાપણુ કર્યું અને તેનેતેજ વખતે પોતાનું નામ નોંધાવી બચાવની મંડળી ઉભી કરવાને આગ્રહ પૂર્વક સર્વને આજીજી કરી. તરતજ ખારસો જણાએ પોતાનાં નામ નોંધાવ્યાં. થોડા દહાડામાં દસ હજાર નામ થયાં; તે ધજો વખત થયો તહીં એટલામાં કેનેકર પંથ સિવાયના લગભગ તમામ લોકો લશ્કરી યોજનામાં દાખલ થયા, હથિયારવાળા થયા, અને હવાયત શીખવા લાગ્યા. જરૂર પડે તે જગાએ કુચ કરી જઈ શકેએવી એંસી લશ્કરી મંડળીઓ તૈયાર થઇ. ફિલાડેલ્ફિયાની મંડળીઓ એકત્ર થઇ એક પક્ષટણુ ખની અને ફ્રાંક્લિનને પોતાના ઠરેલ તરીકે ચુંટી દહાડ્યો. ફ્રાંક્લિન કહે છે કે “ એ પદ્ધતિને માટે હું લાયક નથી એમ મને લાગવાથી મેં તે લેવા ના પાડી; અને મી. લારેન્સ નામના એક વચવાળા અને મારા બાંધાના ગૃહસ્થને નિમવાને બલામણુ કરી. મારી બુલામણુ પ્રમાણે તે નિભાયો.”

કારકુનની જગો આપવાને ફરીથી ઠરાવ થયો. લડાઈના ઉઘાડ્યા પૂરોપ નાણાંની મંજુરી આપવાનો પ્રમંગ આવતો ત્યારે કંવેકર લોકી હતી. “રાજના ઉપયોગને માટે” છે એમ સંતોષ માની મંજુરી આપતાં, ખરીદ ઇના વખતે ખોરાક અને દારૂગોળા લેવાને પૈસાની મંજુરી આપવી પડે છે ત્યારે “રાઈલી, લોટ, ઘઉં અને ઘીજી દારૂ (એટલે દારૂગોળા) ને માટે મંજુરી આપી હોય એમ માની તેઓ મન વાળતા જે માણસો તુરંતી વિચારી ધરાવે છે તેમને આવાં કંગાળ બહાનાં શોધવાં પડે છે.

એ વિશે કંઈ સાંભળેયું કે જોએયું નહીં છતાં દિવાડેદિવામાં ક્રાંતિન અને તેના મિત્રોએ એ બાબતો પોતાના સ્વતંત્ર પ્રયોગોથી શોધી કાઢી હતી.

૧૭૪૭ નો ઊનાળો પ્રમણાનો જ્યાંવ કરવામાં મયો હતો પરંતુ તે કામમાંથી પરવાર્યા પછી ક્રાંતિન અને તેના મિત્રો વિજળાના પ્રયોગો કરવાનું ફરીથી લઈ બેઠા. જે જે નવી વાત તેમના પ્રયોગથી તેમના જણવામાં આવતી તે ક્રાંતિન વિગતવાર પત્ર લખી કોલિન્સને જણાવતો. લેડનગરથી પ્રયોગ કરવાનો ક્રાંતિનને કદી કંટાળો આવતો નહીં. બાવરૂપ અને અમાવરૂપ વિજળીનો બેઠ જતાવવાને નવા નવા પ્રયોગો તે શોધી કાઢતો. ક્રાંતિનની પ્રયોગ કરવાની રીત કેવી હતી એ નીચે આપેલા બ્યાન પરથી જણામશે. આ પ્રયોગો કરવામાં તે મેશમબુકે શોધી કાઢેલી લેડનગર વાપરતો, જે ઢાટો અને સળીઓ ધાસેલી એક પાણી ભરેલી શીશીજ દફત હતી.

“વિજળી ભરેલી લેડનગરનું જોર કયા બાગમાં રહેલું છે તેનું પૃથક્કરણ કરવાના મરાદાથી અમે શીશી કાચપર મૂકીને તેનો ઢાટો અને તાર કાઢી લીધો. પછી એક હાથમાં શીશી લઈ બીજા હાથની આંગળી તેના મોં આગળ ધરી તો પાણીમાંથી વિજળીનો મોટો તણખો નીકળ્યો. તાર અંદર હોય ને જેવા જોસથી તણખો નીકળે તેવા જોસથી પાણીમાંથી તણખો નીકળ્યો તેથી જણાયું કે તારમાં કંઈ જોર સમાયેલું નથી. સારે શીશીની અંદર ભરેલા પાણીમાં લેડનગરનું જોર રત્યુ હશે કે નહીં તે જોવાને અમે લેડનગરમાં ફરી વિજળી ભરી અને પ્રથમ પ્રમાણે તેને કાચપર મૂકી ઢાટો અને તાર કાઢી લીધાં; પછી શીશી ઉપાડીને અમે એની અંદરનું પાણી કાચપર મૂકેલી બીજી ખાલી શીશીમાં રેડ્યું. જે પાણીમાં વિજળીનું જોર હોય તો આ નવી શીશીના મોં આગળ આંગળી ધરવાથી આંચકો લાગે એ જોઈએ. પણ તે પ્રમાણે કરી જોતાં કંઈ જણાયું નહીં. અમે અકટળ કરી કે પાણી રેડતાં વિજળી જતી રહી હશે, અથવા જુની શીશીમાં રહી ગઈ હશે. જુની શીશીમાં તાલું પાણી નાખી અજમાવી જોયું તો અમને તેમાંથી વિજળીનો આંચકો લાગ્યો. ત્યારે હવે આ ગુણ કાચમાં કાચના જાતિગુણ તરીકે છે કે શીશી જેવા આકારને લીધે છે તે જોવાને અમે કાચની એક રકાખી લીધી ને તેની પર શીસાનું પત્ર ચઢાવી તેમાં વિજળી ભરીને તેની પાસે હાથ લાવી જોયું તણખો નીકળી આંચકો લાગ્યો. પછી અમે કાચની રકાખી કરતાં

બધી તરફ બે ધ્વિ નાની સીસાની રકાળીઓ લીધી અને તેમની વચ્ચે કાચની રકાળી મૂકી ઉપરની મીસાની રકાળી મારફતે તેમા વિજળી ભરી, પછી કાચને સીસાથી જૂદો પાડ્યો એમ કરવાથી સીસામા વિજળી રહી હશે તે જૂદી પડી. પછી કાચની કોરને આગળી લગાડી જોતા તેમાથી વિજળીના ઝીણા તણખા નીકળવા લાગ્યા. કાચના જૂઠા જૂઠા ભાગમાથી આ પ્રમાણે ઘણા તણખા કાઢી રકાય પછી આલાકીથી કાચને મીસાના પડમા ફરીથી મૂકી કોરો દબાવી તો જોસથી આવકો લાગ્યો. એપરથી સિદ્ધ થયું કે વિજળી કાચમા કાચના જલિગુણથી રહે છે અને કાચની આસપાસ મૂકેલા સીસાના પડ કાચના જૂઠા જૂઠા ભાગની વિજળી ભેગી કરવાનું અને જે બિદુએ જોઈએ તે બિદુએ લાવવાનું કામ કરે છે "

લેડનજરમા વિજળી શાથી ભેગી ચાયછે અને શાના ગુણથી ટકી રહેછે, એ આ પ્રમાણે જોધી કાઢી ક્રાકિનને સીસાના પતરા ચક્કાવેની અગિઆર રકાળીઓ સાથે જોઠવી તેની ધનેક્રિક્ક બેટરી અથવા વિજળીની ઓગ બનાવી. જેમ એકમા વિજળી ભરી શકાય તેમ આ રીતથી બધી રકાળીઓમા માથે વિજળી ભરી શકાય રકાળીને બંને લેડનજર વાપરેની નમારે સવડમજેલી જળાયાથી પાછળથી રમખાળીઓને બંને લેડનજર વાપરી મેટગિ બનાવવામા આવી હતી

આ વરસના શિયાળામા મી કિન્નર્સની નામના માણસ વિજળીની મદદથી એક રમુજી ખેલ બનાવ્યો હતો ત્રીજા જ્યોર્જ રાજાનું પુત્રા વિજળીથી એવી રીતે ભરનામા આ યુ હતું કે જો કોઈ એ પુત્રાને માથેથી મુગા ઉપાડવા જાય તો તેને મોગા આવકો લાગતો. ક્રાકિનને એક એવું પૈકું બનાવ્યું હતું કે જે વિજળીની મદદથી ઘણા જોમથી કરતું અને મગધી સરખા પ્રાણીને મારી નાખે એવા વિજળીનો આવકો આપી શકતું આ વરસમા ક્રાકિનને કરેલી માથી અગચની શોધ તો લેડનજરનું પ્રયત્ન રણુ હતું લેડનજર મંજી ક્રાકિનને કરેલા ખુનામામા હજી નધી વિકાનો કઈ બૂલ કાઢી શક્યા નથી તેમ વધારો કરી શક્યા નથી આપણી શાળાઓમા અને પાઠશાળાઓમા શીખવાતી વિજળીના અગત્યના તત્વ ક્રાકિનને આ વરસમા સ્થાપન કરેલા હતા.

ક્રાકિન પૈમા સાચી જાણતો પણ માત્ર પૈસા કમાવા એજ આ દુનિયાનું સાંક છે એમ તે સમજતો નહોં ધો. રોજગાર શરૂ કર્યાને

હવે તેને વીસ વરસ થયાં હતાં. તેની ઉંમર દુર વર્ષની થઈ હતી. દર વર્ષે સાતસો પાઉન્ડની ઉપજ આવે એટલી મિલકત તેણે સંપાદન કરી હતી. વેપાર રોજગાર છોડી ઘેર બેસવાને એ વખતમાં આંટલી ઉપજ બસ ગણાતી હતી. સો વર્ષ પહેલાં અમેરિકન સંસ્થાનેમાં ૭૦૦ પાઉન્ડની આવકવાળો માણસ પોતાના કુટુંબ સાથે સુખમાં દહાડા કાઢી શકે એવો વખત હતો. આટલી ખાનગી ઉપજ ઉપરાંત ક્રાંતિન દર વર્ષે આશરે દોઢસો પાઉન્ડના પગારના બે સરકારી દુધા બોગરતો હતો. મિલકતની ઉપજ ઉપરાંત દર વર્ષે તેના ખંધામાંથી તેને બે હજાર પાઉન્ડ નફો મળતો. એટલે તેની એકંદર વાર્ષિક ઉપજ ત્રણ હજાર પાઉન્ડ થતી. આ પ્રમાણે પૈસા સંબંધી નિરાંત થઈ હતી તેથી હવે ખંધામાંથી નીકળી જઈ પોતાનો વખત વિદ્યા સંપાદન કરવા પાછળ ગાળવાને ક્રાંતિનને મન થયું. ૧૭૪૮ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં પોતાના અકર્દમ ડેવિડ હોલને પોતાનું છાપખાનું વેચી દેવાને ક્રાંતિને ઇચ્છા જતાવી. બન્ને વચ્ચે એવો કરાર થયો કે છાપખાનાનો માલિક પોને હોલ એવી રીતે ડેવિડ હોલે છાપખાનું ચલાવવું અને અઢાર વરસ સુધી ક્રાંતિનને દર વર્ષે એક હજાર પાઉન્ડ પ્રમાણે વર્ષાશન આપવું. અઢાર વર્ષ પછી ક્રાંતિનને ફક્ત આપવું નહીં અને છાપખાનાનો મંપૂર્ણ રીતે ડેવિડહોલ માલિક થાય. અઢાર વર્ષની મુદત પૂરી થાય ત્યાં સુધી છાપખાનું ક્રાંતિન અને હોલના નામથી ચાલે અને ક્રાંતિને ગેઝીટ અને “ ગરીબ રિચર્ડ ” ચલાવવામાં મદદ કરવી. આ પ્રમાણે કરાર કરી ક્રાંતિન કામકાજની શીકરમાંથી મુક્ત થયો અને ૧૭૪૮ થી વિદ્યા સંપાદન કરવાનો અને વધારવાનો પોતાનો શોખ પૂરો કરવા લાગ્યો.

આ અરસામાં એક મિત્રપર લખેલા પત્રમાં ક્રાંતિન નીચે પ્રમાણે વિચાર જણાવે છે:—

લોકપ્રિય થયો છું કે રાજ્યમંડળીના સભાસદોની ચૂંટણીમાં મને શહેર તરફથી ચૂંટી કાઢવાનો ફેટલાએકનો ધરાદો હતો. પણ મારા જે જે મિત્રોએ આ મંમંધમાં મારા આગળ વાત કરી તેમને મેં ના કહી અને જણાવ્યું કે મને ચૂંટી કાઢશે તોપણ હું કામ કરીશ નહીં. જે કામ કરવાને હું પસંદ કરું છું, તે શિવાય બીજું હવે મારે માથે આવશે નહીં તેથી યાદ અને શીકર વગર મારી સાથે મિત્રતા ધરાવનાર વિદ્વાન માણસો સાથે હું લોકોનું ભય યાવ ઝેરી બાબતોપર વાતોચીતો કરી શકીશ અને વાચવાને, અભ્યાસ કરવાને અને પ્રયોગો કરવાને યુગ્મ મેળવી શકીશ. મારા ધારવા પ્રમાણે આ ડંધ ઝોણું મુખ નથી.”

છાપખાનુ ડેવિડહોલને સોપ્યા પછી પોતાની ઇચ્છાનુસાર અભ્યાસ કરવાને અને વિજળીના પ્રયોગો કરવાને ક્રાંકિનનને વખત મળવા લાગ્યો. ૧૭૪૮ થી ૧૭૫૦ સુધીમાં તેણે વિજળી મંમંધી ધણા ધણા પ્રયોગો કરી જોયા અને નવી નવી વાતો શોધી કાઢી, જેતુ વર્ણન આ પુસ્તકમાં થઈ શકે નહીં. એ મુખ્ય શોધો જેથી તેતુ નામ ફિનિયામા અમર થયું છે તે મંમંધી યોડા શબ્દ અત્રે કહેવા યોગ્ય થશે.

ધર્મણુ વિજળી અને આકાશની વિજળી એ બેઉ એકજ જાતની છે કે જૂદી એ નક્કી કરવાને ક્રાંકિનન ધણા વખતથી વિચાર કરતો હતો. તે વખતે ફિલાડેલ્ફિયામાં એક જિયો મિનારો બંધાતો હતો. ક્રાંકિનનને વિચાર એવો હતો કે એ મિનારો પૂરો થશે ત્યારે “તે ઉપર ચઢી વાદળાની વિજળી કેવી જાતની છે તે તપાસી જોઈશ. પણ એટલામાં તેણે એક છોકરાને પતંગ ઉડાવતો જોયો. એટલે તેને પોતાનો ધરાદો પાર પાડવાનું સાધન માલમ પડ્યું. એક રેશમી રૂમાલનો પતંગ બનાવી તેણે શણની દોરી બાંધીને પોતાના છોકરાને લઈ એક મેદાનમાં તે ગયો. ત્યાં તેણે એ પતંગ ઉડાવ્યો અને બધી શણની દોરી છોડી દીધી બાદ એક રેશમી દોરીનો કડકો તેને છેડે બાંધીને એક ઝાડ માથે બાંધ્યો અને પછી ઘણી આતુરતાથી ત્યાં બેઠો. આ વખતે આકાશમાં ધણાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં હતા એટલે પતંગને વિજળી લાગવાનો સંભવ હતો. યોડા વખતમા પતંગની શણની દોરીનાં રૂપાં જિભા થવા લાગ્યાં એટલે તે દોરી નડક ગયો અને પોતાની આંગળી દોરી પાસે ધરી એટલામાં તે દોરીમાંથી વિજળીના તણખા જેવું અજવાળું પોતાની આંગળી તરફ

હડયું. પછી તેણે ધણા પ્રયોગો કરી નહીં કરી જોયું કે આકાશની વિજળી
પર્યાપ્ત વિજળીના જેવીજ છે.”*

મિનારાપર ચઢી લોહનો સળીઓ લિખો કરી તેની મદદ વડે ધર્મણ
વિજળી અને આકાશ વિજળી એકજ છે કે નહીં એ નહીં કરવાનો ફ્રાંકિલિન
નો પહેલાં વિચાર હતો તે રીતે ફ્રાન્સમાં કેટલાએક વિદ્વાનોએ કરી
જોયું તો તેમને પણ ફ્રાંકિલિનના જેવુંજ માત્રમ પડ્યું. જે શોધ ફ્રાંકિલિને
પતંગ વડે કરી હતી તે ફ્રાન્સમાં તેના મૂળ વિચાર પ્રમાણે મળી-
આથી થયાથી તેનું નામ આખા યુરોપમાં પ્રખ્યાત થયું અને પહેલાં દર-
જગનો વિજળીશાસ્ત્રી તે ગણાવા લાગ્યો.

ફ્રાંકિલિને કરેલી ખોજ શોધ ધણી અગત્યની છે અને તેથી દુનિયામાં
દર વર્ષે લાખો માણસોના જાન અને મિલકતનું સંરક્ષણ થાય છે. જ્યાં
ધરો, પહાડપરનાં ધરો અને વહાણો વગેરેપર વિજળી પડે તો તેમને
તુકચાન કર્યા વગર પાણી કે જમીનમાં ગતરી જાય એટલા માટે ફ્રાંકિલિને
એથી હિકમત ખતાવી કે લોખંડનો કે તાંબાનો સળીઓ ધરની જગ્યામાં
જામી ટોચપરથી જમીન મુધી ધરની દિવાલ જોડે જડી લેવામાં આવે તે
ઉપરનો છેડો અણીવાળો ગળી નીચેનો છેડો જમીનમાં કેટલાક ફાથ
તડો દાટવામાં આવે તો ધરપગ પડેલી વિજળી એ મળીઆ મારફતે
ખારોખાર જમીનમાં ગતરી જશે. ધર જોડે જડી લીધેલા આવા સળીઆને
“લાઇટનીંગ કન્ડક્ટર” અથવા વિજળીવાહન કહે છે.

આ શોધોથી યુરોપમાં વિદ્યાના શોખી દરેક માણસને ફ્રાંકિલિનનું
નામ જાણીતું થયું. વિજળી મંબંધી તેનાં લખાણ આતુરતાથી બધે વ્યાખ્યા
લાગ્યાં અને વસ્તુના સર્પૂર્ણ વિવેચન માટે અને ચોખ્ખી ભાષા માટે
વખણાવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી પ્રયોગને માટે વિજળી જમીનપર ખેંચી
લાવવી એ વિદ્વાનો અને અજ્ઞાનો બધાને આશ્ચર્યજનક લાગ્યું, અને
આવી મહાન શોધ દિલાડેદિલ્યા જેવા ખૂણે પડેલા મહેરમાં ફ્રાંકિલિનજેવો
ધધાદારી માણસ કરી રાખ્યો, એ તેમને તેથી પણ વધારે નવાઈ
જેવું લાગ્યું. ઈંગ્લાંડની “રોયલ સોસાયટી” એ ફ્રાંકિલિનની વિદ્વતાની એટલી
ખુબ કરી કે એકમતે તેને એ સોસાયટીનો મહાસદ નિમ્યો અને કોપ-
લીનો માંદ બેઠ આપ્યો. ચેલ અને હાર્વર્ડ કોલેજોએ તેને માન તરીકે

એમ. એ. ની પદ્ધતિ આપી. વિદ્યાનેમાં ક્રાંતિનની પ્રતિષ્ઠા બંધાય અને માન મળવા લાગ્યું તેથી સ્વાભાવિક રીતે તે ખુશી થતો હતો. મોરટનના એક મિત્રને ૧૭૫૩ માં પ્રબોધ પત્રમાં તે લખે છે કે “ટેટલર” પત્રમાં વાત લખી છે કે એક છોડી એકાએક મગરર થતી જણાઈ પણ તેનું કારણ કોઈ જાણી શક્યું નહીં. આખરે જણાયું કે એ છોડીને નવો રેશમી મોજાબંધ મળ્યો હતો. એ છોડીના જોડાં મારામાં ઠંઈ તમને માલમ પડે તો તમે શુંચાઓ નહીં માટે અને લાગે છે કે મારે મારાં મોજાબંધ ધાપરા તજે ગંતાડવાં ન જોઈએ, પણ આપણા મિત્ર કોલિ-સન-ના પત્રમાંથી ઘોડો જિતારો તમને મોકલી, જતાવવાં જોઈએ.” આ પછી કેટલીક દૃષ્ટાંત લખી રાયલ સોસાયટી તથા ક્રાન્સના રાજ્ય તરફથી મળેલાં માનની વાત ક્રાંતિન એ પત્રમાં જણાવે છે.

વિજ્ઞાનીને અભ્યાસ ક્રાંતિને જરૂરી રાખ્યો. આકાશ વિજ્ઞાનીને તે એટલો ભોળો યદ્ય મળ્યો કે જ્યારે જોઈએ સારે પ્રયોગો કરવાને એ વિજ્ઞાની પોતાના ધરના ઓરડામાં આવી થકે એવી દિક્ષમત તેણે કરી. આકાશનાં વાદળોની વિજ્ઞાની ભાવ રૂપ છે કે અભાવ રૂપ એ નક્કી કરવાને તેણે ધણા પ્રયોગો કરી જોયા અને આખરે સ્થાપન કર્યું કે એ અભાવરૂપ છે.

૨૦ વરસ મુધી ક્રાંતિને વિજ્ઞાનીના પ્રયોગો કરી જોયા. તેમાં પહેલાં સાત વરસતો ફક્ત વિજ્ઞાની પાછળજે ગાળ્યાં હતાં. વિજ્ઞાનીને હરેક પ્રકારે તેણે કરી જોઈ. તેના ધરમાં વિજ્ઞાની સંગ્રહી ઓળંગેના મોટા જળો ગોઠવી રાખ્યો હતો અને ધણીવાર ચક્રરથો અને જાહઓને હેરત પમાડે એવા પ્રયોગો કરી જતાવવામાં આવતા હતા. દુનિયાના વિજ્ઞાની શાસ્ત્રીઓમાં ક્રાંતિન પહેલી પંક્તિનો ગણાવા લાગ્યો. તેણે શોધી કાઢેલા વિજ્ઞાની વાદન સળીઆનો ઉપયોગ ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યો. દસ વરસ-માં સંસ્થાનેમાં અને વીસ વરસમાં દેશમાં એ સળીઆનો ઉપયોગ સાધારણ થઈ ગયો. મોટાં મોટાં મકાન બનાવનાર કેવી રીતે વિજ્ઞાની વાદન સળીઓ ગોઠવે એ વિષે તેની સલાહ પુછતા. કિંગસલી “ક્યુરીઓ-સીટીઝ ઓફ સિટરેયર”માં એક વાત લખે છે કે ફિલાડેલ્ફિયામાં કામ ધંધા વગરના લોક ક્રાંતિનના ઘર આગળ આવીને એક બારી આગળ નકામા ઉભા રહેતા અને ત્રાસ આપતા. આ લોકોને ત્રાસ દૂર કરવાને ક્રાંતિને એવી યુક્તિ કરી કે બારીના કંઠરામાં વિજ્ઞાની ભરી કે

જેથી જે કાંઈ કહેવાને અટકીને ઉભો રહેવા જાય તેને સખ આચક્રો લાગ્યા વગર રહે નહીં.

દુરંતનું ક્ષેત્રમદીથી અવલોકન કરવાને અને વિદ્યાનો વધારો કરવાને ચાર ગુણ અવશ્ય જોઈએ ૧. પાછી નમજ, ૨. ધીરજ, ૩. ચાલાકી અને ૪ સ્વતંત્ર આવક. આ ચારે ગુણ ક્રાંતિનનનામાં સારી પેઠે હોવાથી તે વિદ્યા અને જ્ઞાનનો વધારો કરી શક્યો. દુરંતનું અવલોકન કરવાનું છોડીને આગળપર જે રાજનીતિમાં પડવાનો પ્રયત્ન તેને આવ્યો નહોત તે બીજી ધણી પ્રકારની શોધો તે બેશક કરી શકત

પ્રકરણ ૧૪ મું

૧૭૫૦ ના આરસામાં કરેલી બીજી બહાર એવાઓ.

પાઠશાળા સ્થાપન કરવાની યોજના—પેન્સિલ્વેનિયામાં જીવાનોને કેળવણી આપવા સમઘી દરખાસ્ત—શાળાના મકાનની તજવીજ—દવાખાનું કાઢવાની યોજના—દાકતર બાન્ડ—દવાખાનું સ્થાપન કર્યું—ગિનબૉટનટને ઉધરાણુ બેશ કરવાની શીખામણુ—શહેરના રસ્તાપર દરસમઘી જડવા તથા રસ્તા સાફસુક રાખવા કરેલી તજવીજ—યક્ષો વિનો અમે રિકામાં પ્રથમ ક્રાંતિને દાખલ કર્યું—ખાતર તરીકે “પનાગટ ઓફ પારીસ” દાખલ કર્યું—માવરણીના ઝાડ રોપાયા—એડમન્ડ કિવન્સીને રહેનીશ દ્રાક્ષની કનમો મોકલાવી—જેન આડમ્સનો ક્રાંતિન વિષે અભિપ્રાય—સગાપર હેત—ક્રાંતિનની માએ ૮૪ વરસની ઉમરે લખેલો પત્ર—માનું મૃત્યુ—માનાપની કબરપર ક્રાંતિને મુકાવેલો લેખ—બહેન જેનને લખેલા પત્ર—મરણુ વિષે ક્રાંતિનના વિચાર—વિદ્યાભ્યાસ અને ગોધ—ધર્મમંજથી વિચાર—ઉવાષ્ટક્રિડને લખેલો પત્ર

ફિલાડેલ્ફિયામાં એક પાઠશાળા સ્થાપન કરવાને એ વર્ષમાં ૬૪ દિવસાલ ક્રાકિનને કરી; પણ તદાપની ખૂબેને લીધે તે વર્ષ અનુરૂપ આબુ નહોતો અને છ વર્ષ સુધી પાઠશાળાની યોજના એમની એમ પડી ગઈ ૧૭૪૯ માં દેશમાં સપાહસાંતિ થઈ હતી અને ક્રાકિનને પોતાને પણ અવકાશનો વખત આપ્યો હતો. એ વર્ષમાં એનો પુત્ર ૧૯ વર્ષનો થઈ ગયો હતો અને હવે કંઈ વધારે બહુ એમ લાગતું નહોતું, તોપણ પાઠશાળા સ્થાપન કરવાની પોતાની યોજના ક્રાકિનને ફરીથી ઉપાડી.

ક્રાકિનના હમેશના રિવાજ પ્રમાણે પ્રથમ તો જન્ટો મડળીમાં એ વાતની નેણે ચર્ચા ચલાવી, જન્ટો મડળીનાં ધણા સભાસદો થોડા વરસપર જાતે મંજૂરી કરી ધંધો ચલાવતા હતા પણ હવે તો ઉમળા લૂગડાં પહેરી શકે એવા પંસાવાળા ગૃહસ્થ થયા હતા. ધણા સભાસદોએ ક્રાકિનની યોજનાને અત કરણથી ટેકો આપ્યો અને ધીમે ધીમે એ યોજનાની તરફથી ખીજ ઉપમડળીઓમાંથી પણ ધણા જણ નીકળી આવ્યા. આટલું થયા પછી ક્રાકિનને લોકોમાં એ બાબત પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર કર્યો " પેન્સિલ્વેનિયામાં જીવાનેને કેળવણી આપવા સબંધી દરખાસ્ત " એ નામનું એક ચોપનિષ્ઠુ લખી ગેઝીટના દરેક આહુકને તેણે એક આપ્યું અને બીજા લોકોમાં પણ ફેલાવ્યું.

આ ચોપનિયાથી ઘણી અસર થઈ ક્રાકિનની દરખાસ્ત લોકોને પસંદ પડી અને થોડી રકમક પત્રી તે મંજૂર થઈ. પાંચ હજાર પાઉન્ડ ઝટવામાં ભરાઈ ગયા અને વર્ષ પૂર થતા પહેલાં શાળા ઉઘડી વિદ્યાર્થીઓને એટલો બધો જમાવ થયો કે થોડા વખતમાં નવું અને મોટું મકાન લેવાની જરૂર પડી ગમે તે પથના ધર્મગુરને બાપ્તિસ્મ આપવાને કામ લાગે એવા ધરાદાથી ઉવાછટ્ટરીકના આગમન સમયે બાધેલુ દેવળ શાળાને માટે મકાન તરીકે કામમાં લેવામાં આવ્યું. ધર્મ સબંધી અત્યુત્સાહ ઉવાછટ્ટરીકના ગયા પછી નરમ પડ્યો હતો. એ દેવળનું બાહુ બરોબર આવતું નહોતું, વળી દેવળને માથે ૮૪ દેવું પણ થઈ ગયું હતું. ક્રાકિન દેવળ અને શાળા બન્નેનો ટ્રસ્ટી હતો. દેવળના મકાનમાં મૂળ ઉદ્દેશ પ્રમાણે ગમે તે પથના ધર્મગુરને બાપ્તિસ્મ આપવાને દિવાનખાતું રહે અને શાળા પણ ખેસી શકે એવી ગોઠવણ રાખી, દેવળના ટ્રસ્ટીઓ પાસેથી શાળાના ટ્રસ્ટીઓને આપ્યું મકાન અપાવના ક્રાકિનને તજવીજ ચલાવી અને તેમાં તે ફતેહ પામ્યો. દેવળનું તમામ દેવું આપવાને તથા હમેશ માટે એક ઓરડો

બાપ્પાનો માટે ખુબો રાખવાને શાળાના ટ્રસ્ટીઓએ કમ્પુઝ કરવાથી આખું મકાન તેમને મળ્યું. શાળાને માટે સવડ થાય એવી ગોઠવણો એ મકાનમાં કરી નાખવામાં આવી. મનુરો અને કારીગરો કામે લગાડવાનું, સરસામાંન ખરીદવાનું અને દેખરેખ રાખવાનું કામ ફ્રાંકિન જાન કરેલો. આ પ્રમાણે શાળાની ગોઠવણ પૂરી થઈ. ૧૭૭૯ માં એ શાળા “ પેન્સિલ્વેનિયાની પાઠશાળા ” થઈ. હજી સુધી એજ નામથી તે કાયમ છે અને એ શહેરની પાઠશાળાઓમાં માથી મૂખ્ય ગણાય છે.

શાળાની સ્થાપના બરાબર રીતે પૂરી થયા પછી ફ્રાંકિન એવુંજ એક બીજું પરોપકારી કામ ઉઠું કરવાને ખંતથી મંડ્યો. ફિલાડેલ્ફિયામાં એ વખતે એક મારા દવાખાન ની ધણી જોટ હતી માંદા પરદેશીઓ આવતા નેમને, તે વખત સુધી ખાલી પડી રહેલાં અવડ ધરોમાં અને કિનાવર નદીના ટાપુઓમાં રાખવામાં આવતા હતા. આથી કરીને ના-એને તેમજ શહેરને બંનેને ગેરફાયદો થતો હતો. દવાખાનું ઉધાડવાની યોજના દાકતર બાન્ડ નામના ફ્રાંકિનના એક મિત્રે પ્રથમ બહાર પાડી હતી. એ યોજના સંસ્થાનોમાં તદ્દન નવી હોવાથી ઉધરાણામાં પેસા બરવાને કોઈ ખુશી બતાવતું નહોતું. આખરે દાકતર બાન્ડ ફ્રાંકિનની સલાહ લેવાને તેને ઘેર આવ્યો અને કહ્યું કે “ તમારો જેની સાથે કંઈ સંબંધ ન હોય એવી લોકોપયોગી યોજના લોકોમાં પસાર થઈ શકતી નથી. જેમને હું ઉધરાણા માટે મળું છું તેઓ મને પૂછે છે કે આ જાળતમાં તમે ફ્રાંકિનની સલાહ લીધી છે ? એ વિશે એનો અભિપ્રાય કેવો છે ? જ્યારે હું એમ કહું છું કે ફ્રાંકિનના ધંધા સાથે સંબંધ વગરની આ યોજના હોવાથી મેં તેની સલાહ લીધી નથી ત્યારે તેઓ ટીપમાં કંઈ બરતા નથી અને કહે છે કે “ અમે વિચાર કરીશું ”

આ યોજના પાર પાડવાને ફ્રાંકિને તનમનથી મેહેનત કરવા માંડી; તેની તરફેણમાં તેણે ગેઝીટમાં વિષયો લખ્યા અને પોતે ઉધરાણામાં સારી રકમ ભરી ખીમ્બો પાસે ભરાવી. યોડા વખતમાં એમ જણાયું કે ઉધરાણાથી એકલા થએલા પેસા બસ થશે નહોતું. તેથી ફ્રાંકિને રાજ મંડળી તરફથી મદદ મેળવવા તજવીજ કરવા માંડી. પ્રગણના સમાસદો મદદ આપવા ખુશી નહોતા. તેમની દલીલ એવી હતી કે દવાખાનું ફક્ત શહેરને માટે સ્થાપવાનું છે તેથી શહેરના રહેવાસીઓએ ખર્ચ સોસડુ નેહ્યો. આવો મામલો હોવાથી ફ્રાંકિને એક જાતની નિરપરાધી લુચ્ચાઈ વાપરતો

પોતાની મતક્ષમ સાધી લીધી. તેણે રાજમંડળીને કહ્યું કે તમે જે હજાર પાઉન્ડની મદદ આપવાનું એવી મરતે કયુલ કરા કે શહેરના લોકો પોતા-પોતામાં ઉધરાણું કરી જે હજાર પાઉન્ડ એકઠા કરે ત્યારે એ રકમ આપવી. ક્રાંકિલન લખે છે કે “આ સરતને લીધે મદદ આપવાનો ખરડો મંજુર થયો. જે સભાસદો મદદ આપવાની વિરુદ્ધ હતા તેઓને હવે એવું લાગ્યું કે કંઈ પણ ખર્ચે કર્યા વગર ઉદ્ધરતા દેખાડવાનું માન લેવાનો વખત આવ્યો છે. ત્યારપછી લોકો પામે ઉધરાણું ભરાવની વખતે સરકારે આપેલું વચન તેમને અમે કહી મંત્રણાવી આગ્રહ પૂર્વક કંઈ પણ ભરવાનું કહેતા. દરેક માણસની બેઠ સરકારની મદદથી જમણી થાય એવું હતું તેથી સૌ પ્રુશીયી કંઈ પણ ભરતા. આ પ્રમાણે એ સરત જે રીતે કામ આવી હતી.”

એક જે વર્ષ પછી હાસના દવાખાનાની પ્રખ્યત જગો'ર પેન્સિલ્વ-નિયાના દવાખાનનો કેટલોક ભાગ ઉમેરવામાં આવ્યો. પાયાનો પથ્થર શહેરના લોકોના ટોળાની વચમાં શહેરના જુના રહેવાસીએ ગોઠવ્યો હતો. આ પથ્થરપરનો ઉમદા લેખ ક્રાંકિલને લખ્યો હતો. “ધસ્ટ્રીસન ૧૭૫૫ માં સારા નસીમે બીજી જ્યોર્જ રાજ રાજ કરતો હતો, (કારણ કે તે રૈયતનું સુખ ચહાનો) અને જે વખતે દિલાડેદિધા આખાદાનીમાં હતું, (કારણ કે શહેરીઓ લોદાપકારી હતા) તે વખતે આ મકાન સરકારની અમે ધણા ખાનગી ગૃહસ્થાની ઉદારતાથી, માંદા અને દંગાળોના મુખો માટે ભક્તિભાવથી બાંધવામાં આવ્યું છે. પરમ દવાળુ હજાર એ કામને ફતેહ આપો.”

આ રથજે કહેવાની કંઈ જરૂર નથી કે તે વખતથી તે આજ સુધી પેન્સિલ્વેનિયા દવાખાનું માંદા અને દંગાળોનાં દુખનું નિવારણ કર્યાજ કરે છે શ રની આખાદી સાથે તેની પશ્ચ આખાદી થઇ છે અને હાલ આખી દુનિયામાં મૈયાથી મોટાં અને કિતમ પ્રતિનાં દવાખાનાઓમાં તે એક ગણાય છે.

ઉધરાણાની ટીપો ભરાવવાની કળામાં ક્રાંકિલન પ્રવીણ ગણાવા લાગ્યો. ગિલ્બર્ટ ટેનંટ નામના એક વિલક્ષણ પાદરીને નવું દેવળ બંધાવવાનો વિચાર હોવાથી તે એક વખત ક્રાંકિલન પાસે આવ્યો ને તેની મદદ તથા મલાહ માગી ક્રાંકિલ મદદ આપવા ના પાડી પણ સલાહ આપી ને કહ્યું કે, “ કંઈ આપે એવા માણસો હોય તેમની પાસે પ્રથમ જવાને હું તમને શિખામણ આપું છું, જે માણસો આપણે કે નહીં આપણે એવા સંદેહ

બરેલા તમને લાગે તેમની પાસે પડીથી જાગે અને જમણે કંઈ આપ્યું હોય તેમના નામે તેમને બતાવજો. છેલ્લે જે માણસ કંઈ આપે એવા નથી એમ તમને લાગે તેમને ત્યાં પણ જવાનું બૂલશો નહીં કારણ કે એવામાંથી કેટલાકને માટે તમે બૂલ બરેલો વિચાર કદાચ બાંધ્યો હોય." પાદરીએ મ્હોડું મગકાવીને પોતાના સલાહકારનો આભાર માન્યો અને તેની સલાહ પ્રમાણે દરેક જણ પાસે મદદ માગી. તેને જરૂર હતી તેના કરતાં વધારે નાણા તે મેળવી શક્યો અને થોડું મોટોપ્રામાં તે વડે એક મુન્દર દેવળ બંધાવ્યું.

૧૭૯૦ સુધી ફિલાડેલ્ફિયા શહેર ફરમગંધી વગરનું હતું. મોંઘ ઉપનું પડ માગીનું હોવાથી ચોખામાના દલાડામાં એટલો કાદવ થતે હતો કે રસ્તાપર ચાલી શકાતું નહીં ક્રાંતિન વીચ વર્ષથી મુખ્ય બજાર આગળ ગહેનો હતો તેથી લોકોને દુકાનોપર જતાં કાદવમાં ચાલતાં ટેલ્લી દરકત પડતી હતી તે તેના જોવામાં આવતી હતી. ક્રાંતિનની મહેનતથી આખરે બજારની આગુળાણના રસ્તાપર ફરમગંધી કગવામાં આવી હતી અને હવે માત્ર ફરસમધીપર માફસુદ રાખવાનું કામ બાળી રહ્યું હતું. ક્રાંતિન કહે છે કે " મને એક ગરીબ હોવાથી માણસ મળી આવ્યો જે દર ધરવાળા પામેથી મહિને છ પેન્સ લઈ ફરસમધીપર બે વખત પુત્રો કાઢી સાફસુદ રાખવા અને ધુળ ઉપાડી જવા ખુશી હતો. આટલું જીજ ખર્ચ કરવાથી દરેક ધરવાળાને કેટલો ફાયદો થઈ શકે એવું હતું તે વિગતવાર બતાવી મેં એક નિમષ છપાવી કાઢ્યો; લોકોના પાતે ચોરીને એટલી ધુળ ધગમાં આવે નહીં તેથી ધર સાફ રાખવું સહેલું પડે, દુકાનોપર ધરાક મહેલાઈથી આવી શકે તેથી ધરાકી વધી દુકાનદારોને ફાયદો થાય, પવનના દિવસોમાં ધુળ ઉડી માલપર ચોટે નહીં, વગેરે ફાયદા આ નિમંધમાં મેં બતાવ્યા. આ નિમંધની એકેક નકલ દરેક ઘેર મેં પહોંચાડી અને એક બે નિમ પછી છ પેન્સ આપવાને કોણ કોણ કરારપત્ર પર સહીઓ કરે છે તે જોવાને હું બધે ફરી વળ્યો. બધાએ એક મતે સહીઓ કરી અને થોડા વખત સુધી તેનો સારો અમલ થયો. બજારની આમવાસની ફરમગંધીની સ્વચ્છતા જોઈને આખા શહેરના લોકો ખુશી થયા. આથી કરીને આખા શહેરના રસ્તાપર ફરસમધી જડવાને લોકો તરફથી માગણી થયું, અને તે કારણસર કર આપવાને બધાએ ખુશી બતાવી, " દસ વર્ષ પછી આખા શહેરમાં ફરસમધી થઈ ગઈ

૧૭૫૨ માં ગરીબ જર્મનોના લાભ માટે સ્થાપન થયેલી એક મંડળી-નો ક્રાફ્ટિન ટ્રસ્ટી નિભાયો હતો. એ મંડળીમાં ઇંગ્લાંડ, હોલાન્ડ અને યુશીઆ તેમજ સંસ્થાનોમાંના ઘણા વગવાળા ગૃહસ્થો સભાસદ હતા.

એવું કહેવાય છે કે “યથોવિશે” એ નામથી ઝોળખાતું ઝાડ અમેરિકામાં પહેલવહેલું દાખલ કરવાનું માન ક્રાફ્ટિનને ઘટે છે. પરદેશથી સામાન ભરીને આણેલી એક ટોપલી પાણીમાં પડી બીજવાથી તેનાપર ફણગા ફુટેલા ક્રાફ્ટિનને માવજત પડ્યા. હાન જે જગોપર ફિલાડેલ્ફિયા જકાત મંડાઇ છે તે પર ક્રાફ્ટિને કેટલાક ફણગા રોપાવ્યા. તે ચોટી ગયા તે પછી ખુમ વધ્યા. “યથોવિશે” જે ટોપલીઓ જનાવવામાં હાથ દરરોજ ઉપયોગનું ઝાડ થઇ પડ્યું છે તે આ પ્રમાણે ક્રાફ્ટિનની ખારીક અવલોકન બુદ્ધિથી અમેરિકામાં પ્રથમ દાખલ થયું. *

ક્રાફ્ટિને ખાતર તરીકે “પ્લાસ્ટર ઓફ પારીમ” દાખલ કરવા સંબંધી પણ એક વાત આવે છે. ધાતુના ખીડમાં પ્લાસ્ટર ઓફ પારીસનો ભુકો છાંટવાથી કાયદો થાય છે એ વાત ફિલાડેલ્ફિયાના ખેડુનોના મગજમાં ઊતરતી નહોતી. જાહેર રસ્તાપર એક ખીડમાં ક્રાફ્ટિને પ્લાસ્ટરના ભુકા વડે લખ્યું કે “આ જગાપર પ્લાસ્ટર છાંટેવું છે” ઘોળા અક્ષર થોડા વખતમાં જતા રહ્યા અને એ અક્ષરવાળી જગોપર ધાસ એવું સુંદર સિલા રંગનું થયું કે આખા ખીડમાં એટલો ભાગ અક્ષર રૂપે જૂઠો દેખાતો હતો. પ્લાસ્ટર છાંટવાથી ધાસ કેવું સાફ થાય છે તે રસ્તે જનાર ખેડુનોનાં જોવામાં પ્રાયક્ષ આવવાથી તેમનો ધણો બોધ થયો અને તેના કાયદા તેમના સમજવામાં આવ્યા.

સાફસુક કરવાની ખીજીઓ જનાવવાનું ઝાડ પણ ક્રાફ્ટિનને હાથે દાખલ થયેલું કહેવાય છે. એક નવી ખીજીપર બીજનો દણો વજગેમો માલમ પડવાથી ક્રાફ્ટિને તે રોપાવ્યો અને તેથી થયેલા ખીજ દેશમાં વહેંચ્યાં. આ વાત ઉલોટસનના ઇતિહાસમાં લખેલી છે પરંતુ તે ખરી હોય એમ લાગતું નથી ખરી વાત એવી છે કે ક્રાફ્ટિને ખી વરજનીઆથી મગાવ્યાં હતાં અને તે પેન્સિલ્વેનિયામાં રોપારી થોડાં થોડાં બોસ્ટન વગેરે જગોએ પોતાના મિત્રોને મોકલી આપ્યાં હતાં.

ખેતીવાડીને લગતી એક ખીજ વાત જૉન આડમ્સની રાજનીશીમાં લખેલી છે. જૉન આડમ્સ તે વખતે ચોવીમ વર્ષનો હતો તે કાયદાનો

અભ્યાસ કરતો હતો. એના સ્વપ્નામાંએ નહોતું કે આગળ જતાં હું અને ક્રાંતિકર્તા એક જગોપર કામ કરીશું. જોન આડમ્સ ૧૭૬૦ ના મેની ૨૬ થી તારીખે મીં. એડમન્ડ કિવન્સીને ત્યાં જન્મવા ગયો હતો. ક્રાંતિકર્તાની માતાશ્રી અને દદતા વિષે ત્યાં સાંજેલી એક વાત ઘેર આવીને આડમ્સે પોતાની રોજનીશોમાં લખી રાખેલી છે. એક વખત મમાયુમેટ્રમમાં ક્રાંતિકર્તા મીં ઉવીઝીડના દેવજમાં ગયો હતો અને દેવજમાંથી મીં કિવન્સીને ઘેર ચઢા પીવા ગયો હતો. ચઢા પીતી વખતે ક્રાંતિકર્તા વાતમાં વાતમાં કહ્યું કે મેં ૨૬ રહેનીશ દ્રાક્ષના વેણા થોડા માસપર દિવાડેદિવામાં રાખ્યા છે અને તે ત્યાં ઠીક જમ્યા છે. તેરથી મી. કિવન્સીએ કહ્યું “મારા બાગમાં એ રોપવાની મારી મરજી છે. મારી ખાત્રી છે કે આ પ્રગણામાં તે સારી રીતે થશે.” ક્રાંતિકર્તા જવાબ આપ્યો. “મરજી હોય તો થોડી કસમો હું મોકલાવીશ.” “કિવન્સીએ ઉત્તર વાળ્યો, આપની મહેરબાની. મારે એકાદ વખત આપને તરદી આપી પડશે.” “આ વાત એટલેથી બંધ રહી. થોડાં અઠવાડિયાં પછી બોમ્બટનના ક્રાંતિકર્તાના આડતિયાએ મીં કિવન્સીને લખ્યું કે ક્રાંતિકર્તા તેને માટે મોકલેલા રહેનીશ દ્રાક્ષવેણા એક વહાણમાં આવી પહોંચ્યા છે માટે તે ત્યાં મોકલવા તે જણાવવાની મહેરબાની કરવી. થોડા દિવસમાં ટપાલ રસ્તે એક બીજી બીલ્ડી આવી જે વગસ પછી ક્રાંતિકર્તા બોમ્બટન ફરીથી ગયો સારે મી. કિવન્સી ઉપર દર્શાવવા તેની મુલાકાત લેવા આવ્યો અને કહ્યું કે “મેં આપને બહુ તરદી આપી છે.” “કંઈ નહીં, સાહેબ” ક્રાંતિકર્તા જવાબ આપ્યો. “જો એ વેણા તમારા પ્રગણામાં ચોટશે તો મારી મહેનત કંઈ નથી. આપણે તે વખતે વાત થઈ સારે હું ધારનો હતો તેના કરતાં મારે વધારે મહેનત લેવી પડી. મેં એમ સાંજેલું હતું કે શહેરમાં એ વેણા ધએલાં છે. પણ જઈને ખબર કાઢી તો માવમ પડ્યા નહીં. શહેરથી મીતરે માધત છે એ વેણા એક ગામડેથી મારે તે મંગાવવા પડ્યા હતા.”

આ વાત સાંભળીને જીવાન આડમ્સ દંઝ થઈ ગયો. તે લખે છે કે “ક્રાંતિકર્તા આખા શહેરમાં તપાસ કરવાની મહેનત લીધી અને ત્યાં એ વેણા ન મળે પડવાથી મીતરે મહુ છેટેના ગામડેથી મંગાવ્યા. અને આખા પ્રગણામાં એ વેણા વધારી દુનિયાનું બધું કરવાના ઇરાદાથી, પોતાની સાથે જીવ જોળખાણવાળા, પોતાનીપર કંઈ ઉપકાર નહીં કરે એવા ગૃહસ્થને એક બંડવ ઠરિયાવાટે અને તે કદાચ ગ્રામ યાત્રા તેટલા

મોટી બીજી બંધન જમીન માર્ગે મોકલાવ્યું.”

માણુમોએ

“કામ કરવાની તેની અદ્ભુત શક્તિ, સ્મરણશક્તિ અને (પણાપર-આ વગી અત્યયમ જેવો દાખલો છે. કાલિ-સેવર, પોસ્ટ માસ્ટર એમ છાપનાર તરફે પોતાનાં ઘણાં કામોમાં, આટલા બધા જ્ઞાનગી અભ્યાસમાં અને આટલાં બધાં લોકસેવાના કામમાં એક ક્ષણિક સૂચના તેને યાદ રહે અને તેનો આવી કાળજીથી તે અમલ કરે એ ખરેખર તાજુબી ભરેલું છે.”*

ઘણા લોકપ્રિય માણુસોને એમ બને છે કે પોતાના ઘરમાં તે અપ્રિય હોય છે, અને ઘર બહાર વખણાય છે. ક્રાંકિનનને આ પ્રમાણે થયું નહોતું. જેઓને એને વધારે સહવાસ હતો તેઓ એને વધારે ચહાતા. પોતાના સગાવહાલાં તરફ ક્રાંકિનન ઘણી માયા અને હેતુ રાખતો. તેની મા, બહેન, ભાઈ અને બીજાં સગાને તેણે લખેલા કાગળ મમતા ભરેલા અને મનોહર છે. ક્રાંકિનનની આબાદીની વખતે તેની મા, ધીમે ધીમે, દુઃખ વગર અવરથાને લીધે મર્ણોન્મુખ થતી હતી. ૮૪ વર્ષની ઉંમર પછી પણ તે ક્રાંકિનનને યત્ર લખતી અને ક્રાંકિનન તેને લખતો.

૧૭૫૧ ના અક્ટોબરની પહેલી તારીખના પત્રમાં ક્રાંકિનનની મા લખે છે કે “તારા ગામમાં તારૂં માન એટલું છે કે તને “જોડર મેન” તરીકે ચૂંટી કાઢ્યો છે એ માંમળા હું ખુશો થઈ છું. અગર જો કે હું જાણતી નથી કે એનો અર્થ શું છે અથવા માન વગર બીજું કંઈ એથી તને મળશે કે નહીં, તોપણ હું આશા રાખુ છું કે તું ધન્ય તરફ તારો જરોસો રાખીશ, અને તારાપર તેની મહેર નજર સાફ તેનો આભાર માનીશ. એ શહેરમાં તેણે તને ઘણું આપ્યું છે અને તેને માટે હું તેનો આભાર માનું છું. હું ઉમેદ રાખું છું કે તું એવી રીતે વર્તીશ કે દરેક જગ્યાએ લોકો તારાથી રાજી રહે. મને દમતો રોગ અને નબળાઈ રહે છે તેથી વધારે વખત બેસી મારાથી લખાવું નથી તો પણ રાને મને ધસધસાટ ઊંચ આવે છે. મારી ઉધરસ મટવા આવી છે, અને જોરાકપર મને સારી રૂચી રહે છે. મારા ખરામ અક્ષરને તું ધ્યાનમાં લેશ નહીં. ઘણા જણ માટે કહ્યું છે કે હું કાગળ ન લખી શકું એવી વૃદ્ધ થઈ છું. મારી આંખે બે દેખાતું નથી, અને હું કાને એટલું થોડું સાંભળી શકું છું કે ઘરમાં થોડો હોય વાત મારાથી સંભળાતી નથી.”

તો નહીં.

* જોન આડમ્સનું જીવનચરિત્ર વાલ્યુમ ૨. પાનું ૮૧ની સૂચનાથી

અભ્યાસ ॥ કાગળ નીચે ક્રાંતિમનની ખડેન જેન મીકલ તાન્નકલમ કરીને ક્રાંતિમન નાંખે લખે છે:-“મા કહે છે કે મારાથી વધારે લખાતું નથી. તેથી મી તારે હાથે લખી જણાતું હું-કે, ‘માધજ તમારી ચઢતી જોઈને હું રાજ યાઉં છું અને મારી ખાત્રી છે કે ઇશ્વર તમને જેમ વધારે માન આપશે તેમ તમે દુનિયાનું વધારે બહુ કરશો.’”

એ બધી વૃદ્ધ બાઈ ૧૭૫૨ ના મે માસમાં દેવલોક પામી. એની લામ એના પતિની પડખે બોરડનમાં દાટવામાં આવી હતી. ઇમર ઉપર ક્રાંતિમને નીચેના લેખવાળો પરપર મૂકાવ્યો હતો:-

જોશાઆ ક્રાંતિમન અને અખીઆ તેની ઓ આ ઠેકણે ડાટેલાં છે. ધણી-
ધણીઆણી ત-ગેકે પ્યારથી ૫૫ વર્ષ તેઓ બેમાં રલાં. તેઓએ જાગીર
કે નફામરેલા ધંધા વગર, હમેશ મહેનત અને પ્રમાણિક
ઉદ્યોગથી, (ઇશ્વરની આશિયથી) મોટા કુટુંબનું સુખ-
માં ગુજરાત ચલાવ્યું. અને તેર છોકરા અને
સાત છોકરાંના છોકરાં આખરબેર ઉછેર્યા.

આ દાખલાથી, વાંચનાર,

તારા ધધામાં ઉદ્યોગી

થનાને ઉત્તેજન લે, અને અનાગત-

વિધાતાપર ભરોંસો રાખ. એ પુરૂષ ભક્ત-

જન અને નીતિ નિપૂણ હતો. એ બાઈ વિચાર-

વંન અને સદાચરણી સી હતી. તેમનો સૌથી નોનો છોકરો

તેમની યાદગીરીમાં, પુત્રભાવથી, આ પરપર મૂકે છે. જો. ક્રાં. જન્મ ૧૬૫૫.

મરણ ૧૭૪૪. ઉમર ૮૯. અ. ક્રાં. જન્મ ૧૬૬૭. મરણ ૧૭૫૨. ઉમર ૮૫.

એમ સમજાવે છીએ તોપણ, જે આપણા પહેલાં લાખો માણસોએ ખમ્યું છે અને આપણા પછી લાખો માણસો ખમશે તે આપણા પર-આવી પડે છે ત્યારે, આપણા માથા પર ખરી આફત આવી પડી હોય એમ આપણને લાગે છે. ગમે એટલી મમતાથી દિલાસો આપવામાં આવ્યો હોય તોપણ તેથી આપણી શાન્તિ થતી નથી. સ્વાભાવિક પ્યાર પોતાનો રસ્તો લેવાનોજ. માન વખત આપણો સાથી ત્રેણ દિવાંમે આપનાર છે આ પ્રભાણે મારો પોતાનો અનુભવ થયો છે. હું જાણું છું કે તારી, સારી મમજને લીધે તારું દુઃખ ઓછું કરે એવી તમામ દલીલો નિમિત્ત અને બીનાઓ તને આ પહેલાં મુઝી આવી હશે અને તેથી તે ફરીથી બતાવી હું તારું કરવા માગતો નથી. હું જોઈને ખુશી થાઉં છું કે તારા દુઃખમાં તું ઇશ્વરની મેહેરનું વિરમણ કરતી નથી અને જે છોકરાં હયાત છે તેમને ઇશ્વરની મેહેર તરીકે ગણે છે.”

ક્રાંતિનંતા કુટુંબમાં એક બીજી મરણ થયું ત્યારે ક્રાંતિનંતે લખ્યું હતું કે “જેમ જેમ આપણી મંખ્યા ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ આપણું પરસ્પરનું હેત આપણે વધારો. એ પ્રભાણે કરવું એ આપણી ફરજ છે એટલુંજ નહીં પણ આપણા હિતની વાત છે; કારણ કે સગામાં જેમ વધારે પ્યાર હોય તેમ દુનિયાના લોકો તેમને વધારે માન આપે છે.”

મરણ વિશે ક્રાંતિનંત હમેશ આતંદમાં બોલતો. એનો બાઇ જૉન મરી ગયો ત્યારે એની પાછળ વિવાપ કરનાર એક જણને ક્રાંતિનંતે લખ્યું હતું કે, “જે દાંત ખેચી કઢાવે છે તે દાંતથી ખુશીથી છોટા પડે છે, કારણ કે તેની સાથે દુઃખ જાય છે. જે માણસ આખા શરીરથી જોટા થાય છે તે તમામ દુઃખથી, અને દુઃખ તથા રોગનાં સભવમાંથી મુક્ત થાય છે. આપણને દુઃખ ખમવાને લાયક કરનાર શરીર છે. હમેશ આલે એવી મીજબાનીમાં આપણને અને આપણા મિત્રને નોતડું હતું. એની ખુશી પહેલી તૈયાર થવાથી તે આપણી આમજ ગયો છે. આપણે જધા સાથે સગવડથી જઇ શકત નહીં. જ્યારે આપણે થોડા વખતમા એની પાછળ જવાનું છે અને એને ક્યાં મળીશું એ જાણીએ છીએ ત્યારે તમારે અને મારે શા માટે વિવગીર થવું જોઈએ?”

આ સ્થળે કહેવું જોઈએ કે ક્રાંતિનંત ગમે તે કામમા રોકાયો હોય તોપણ વિદ્યા સંબંધી બામતોનો અભ્યાસ કરવાનું વિસારી દેતો નહીં. વિજ્ઞાની એકતીનો તે અભ્યાસ કરતો એમ નહોતું. ક્રાંતિનંતની સૂચનાથી

૧૭૫૩ માં અને ફરીથી ૧૭૫૪ માં દિવાડેસ્દિયાના વેપારીઓએ મુવ પાસેનો સમુદ્રમાં નૈકલ્ય તરફનો માર્ગ શોધી કાઢવાને “આરગો” નામનું વહાણ મોકલ્યું હતું. પ્રેસિડર કામ નામના સ્વિડનના વનસ્પતિવેત્તાને અમેરિકામાં આવકાર દેનાર અને તેની મુલાકાતની ધારણામાં મદદ કરી શકે એવા પુરોગામી સાથે તેનું ઓળખાણ કરાવનાર ક્રાંતિન હતો. ફેક્ષમાંમાંથી બહાર નીકળતી હવા ઝેરી છે એ રોધી કાઢનાર અને ઘરોમાં ખુશી હવા આવે જાય એની જાહેવણી કરવા અસરકારક રીતે પહેલવહેલો લખનાર ક્રાંતિન હતો. પુસ્તકો વાંચવામાં તે હમેશા નિમગ્ન રહેતો. મી લોગનને તેણે લખેલી કેટલીક ચીજો હજીસુધી મંચદ કરી રાખવામાં આવી છે. એ ચીજોઓપરથી એવું જણાય છે કે એ મૃદસ્થ પાસેથી વારંવાર પુસ્તકો વાંચવા તે લેતો અને વાંચ્યા પછી થોડી થોડી ટીકા સાથે પાછાં આપતો. લોગન વૃદ્ધ અને અશક્ત હતો. વિજ્ઞાનીના નવા અખતરા તેને બતાવવાને અને તેના ડગડમી મએલા શરીરપર વિજ્ઞાનીની અસર અનભાવી જોવાને પોતાનો વિજ્ઞાની કાઢવાનો સાબર ક્રાંતિન લોગનને ઘેર લઇ ગયો હતો.

ક્રાંતિનને ધર્મ મનથી પોતાના વિચાર કહી ફેરવ્યા નહોતા; પણ તેની ખાત્રી થઇ હતી કે માણુમના કામકાજમાં ધર્મ એ અગત્યની બાબત છે. વહેમપર હુમલો કરવાથી વહેમ મટી ખરો ધર્મ નીકળતો નથી, પણ મત્યનો ફેવાવો અવાધી વહેમ દૂર થાય છે. સત્ય જાણવામાં આવવાથી, મનમાંથી વહેમો વિચાર અને ખીક આપોઆપ નીકળી જાય છે. મિત્રો સાથે વાતચીતમાં તે કહેતો કે ઈશ્વર છે પણ કોઇ ધર્મ તેનો કહેલો નથી એવો મત ધરાવનાર હું છું. ઉવાઇટશીલ્ડ પાદરીએ એક ઠેકાણે લખ્યું હતું કે કેવલેશ્વરવાદી અને નાસ્તિકમાં થોડો ફેર છે. “કે જ, કેવલેશ્વરવાદી છે એટલે કે નાસ્તિક છે એમ કહીએ તો ચાલે.” ક્રાંતિનને આથી એવું ખોટું લાગ્યું કે નીચેના માર્મિક વાક્યથી તેનો તેણે રદીઓ આપ્યો. “તે ચાક છે એટલે કે કોયલો છે એમ કહીએ તો ચાલે” ઇમારત, રથળ, કપડાં, ગાદી, પગથાં અને એવી બીજી જડ વસ્તુઓને પૂજ્ય ગણે એવો મુલ્ય ક્રાંતિનના મગજમાં નહોતો. ૧૭૫૩ માં ઉવાઇટશીલ્ડને લખેલા એક કાગળમાં ધર્મસંબંધી પોતાના વિચારો ક્રાંતિનને નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા છે:—

“જ્યારે હું બીજાઓની સેવા કરવામાં રોકાઈ છું ત્યારે હું તેમનીપર ની કરતો નથી પણ માફ દેવું હું અદા કરું છું એમ હું ધારું છું.

જેમનો બદલો વાળવા મને કદી તક મળવાની નથી એવા ઘણા માણસોએ મુસાફરીમાં તેમજ ઘર અમળ મારાપર ઉપકાર કરેલા છે. પરમાત્માએ મારાપર અસખ્ય મેહેરબાનીઓ કરી છે તેનો જરાપણ બદલો માણસની સેવાથી વળી શકેજ નહીં, માણસોએ મારાપર કરેલી મેહેરબાનીનો બદલો ખીજા માણસોની સેવા કરીને હું વાળી શકું. અને તેજ પ્રમાણે ઈશ્વરની સેવાનો બદલો ઈશ્વરનાં બીજા છોકરા એટલે મારા જાત બાઇઓને મદદ કરવા તત્પરતા બતાવી વાળી શકું. મને એમ લાગે છે કે સાબાશ અને વાહનાહ ८૭ અકવાડિયે કહીએ તોપણ અરસપરસ કરેલા ઉપકારનો બદલો વળતો નથી, તો ઈશ્વરની મેહેરબાનીનો તો વળેજ ક્યાથી ? મારાં કૃત્ય કરવા વિષે મારો વિચાર આવો હોવાથી તમને જણાશે કે મારા કૃત્યથી હું સ્વર્ગ મળવાની આશા રાખતો નથી સ્વર્ગનો અર્થ આપણે એવો સમજીએ છીએ કે સનાતન ચાલે એવા અને અગાધ સુખનું સ્થાન, આવું જાણ મળવાને હું કંઈ કરતો નથી જે માણસો એમ ધારે છે કે આ દુનિયામાં સહેજ સાર ક્યાંથી સ્વર્ગ મળશે તેમની સાથે, તરફા માણુમને પાણીનો ઘુટડો આપી, મોટી જાગીરની આશા રાખનાર માણુસને સરખાવીએ તો, જાગીર માગનારનું માગણું અતિશય ગણાશે નહીં. આ દુનિયામાં જે સહેજસાજ સુખ આપણને મળે છે તે આપણી લાપતાતને લીધે નહીં પણ ઈશ્વરની કૃપાને લીધે; તેજ પ્રમાણે સ્વર્ગનું સુખ મળે તો તે ઈશ્વરની કૃપાથીજ. હું એ સુખને લાપક છું એમ કદા રાખતો નથી, એ સુખ મળવાની આશા રાખુ એવો ભેવકુદ્ર નથી, ને એ સુખ મળવાને ચઢાડી એવો લોભી નથી જે ઈશ્વરે મને બનાવ્યો છે, જેણે અમાર સુધી માર રક્ષણ કરી મને સુખી કર્યો છે, અને જે કદી હું ખી કરશે નહીં એમ એની પિતૃતુલ્ય કૃપાથી મને બરાસો રહે છે તે ઈશ્વરની ઈચ્છાને આધિન રહી હું સતોય માનું છું, અને એમ ધારું છું કે મારે માથે કેંઈ વખત કુખ આવી પડશે તો તે પણ મારા કાયદાને માટે જ હશે. "

“આકીનથી દુનિયામાં ફાયદો થાય છે ખરો, આકીન ઓછું થએલું જોવાને હું હૃદયનો નથી, ને કોઈ માણુમનું આકીન ઓછું કરાવવા મેં પ્રયત્ન કરેલો નથી. આકીન વગર, સાધારણ રીતે થાય છે તેના કરતાં વધારે બધા કામ આકીનથી થાય તો કેવું સાર ? મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, ખરે ખરા બધાં કામ, જેના કે, માયા, ઉદારતા, ક્યા ને

પરોપકારનાં કામ; નહીં કે અપવાસ કરવાનાં, તથા વાંચવાનાં તથા સાંભળવાનાં, પૂજા કરવાનાં અને ખુશામત બરેલી પ્રાર્થના કરવાનાં કામ. ખુશામત તો ડાલા માણસો પણ પમદ કરતા નથી તો તેથી ધ્વજ—કી—રીતે ખુશ થાય? ધ્વજની ભક્તિ કરવી એ આપણી ફરજ છે. વ્યાખ્યાન વાંચવા તથા સાંભળવાથી ફાયદો થાય છે. પરંતુ માણસે તે સાંભળવામાં અને પ્રાર્થના કરવામાં મનોભ્રમ માની બેસી રહેવું, એ, કદી ફળ આપે નહીં એવાં જાડને પાણી પાવામાં અને પાંદડાંનો ફાગ વધારવામાં ખુશી માનવા બરોબર છે.”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પોષ્ટ ખાતાનો ઉપરી.

૧૭૫૩.

ક્રાંતિક્ષત્ર જાહેર કામમાં મોકાયો—ક્રાંતિક્ષત્રની આપણ કરવાની રીત—ગજમઆમાં સમાસદ—સગાને નોકરી આપવા વિશે ક્રાંતિક્ષત્રના વિચાર—ઈન્ડિયન લોકો આથે કાલકરાર કરવાને ઝોલિયો જવું—અમેરિકાનો ડેપુટી પોષ્ટ ભારતર જનરલ નિમાયો—પોષ્ટ ખાતામાં કરેલા સુધારા—અને તેનાં પરિણામ—વેપારીની મંડળીમાં કારીગરોને દાખલ નહીં—કરવા સામે ક્રાંતિક્ષત્રને બતાવેલા વિચાર—નાણુદારની હોકરીને આપેલી ટોપી.

ક્રાંતિક્ષત્રને મહેસો અવકાશ એકલા વાંચવામાં અને અભ્યાસ કરવામાં ગાળવાનો તેને વખત આપ્યો નહીં. એ ઘણીએ ના કહેતો પણ લોકો દુઆણુ કરીને દંધને દંધ કામ એતે માથે નાખતા. પેન્નિમદ્વેનિયા પ્રગણાનું રક્ષણ થઈ શકે એવી તૈયારીઓ કરવામાં ક્રાંતિક્ષત્રે જે શ્રમ લીધો હતો તેથી દરેક વર્ગ અને જાતના રહેસીઓ અને તમામ અમલદારો તેનાપર ખુશખુશ થઈ ગયા હતા.

એકદારાપેલની મંધિ થઈ અને લોકોની દહેશત જતી રહી એજ અરસામાં એટલે ૧૭૪૮ ની પાનખર ઋતુમાં ક્રાંતિક્ષત્ર અને હોલનું પંત્યાણુ નક્કી થયું હતું. કોઈ પણ છુદાની નોકરી હવેથી નહીં લેવાને ક્રાંતિક્ષત્રે

પરોપકારનાં કામ; નહીં પાર્કિન્સનના વખત પહેલાં વર્તમાનપત્રો મફત લઈ સાંભળવાનાં, પૂર્વ ક્રાંકિનને પહેલવહેલી વર્તમાનપત્રોપર પોષ્ટ લાગત ખુશામત તો પાર્કિન્સનના પહેલાં પોષ્ટ મારતર આપે તેટલાંજ વર્તમાનપત્ર રીતે ખુશી થઈ જતા હતા; જે કોઈ લાગત આપી વર્તમાનપત્ર મોકલવા વાંચવપ તેનાં વર્તમાનપત્ર લેવાનો રિવાજ ફ્રાંકિનને હાખલ કર્યો. પોષ્ટ મારતર ૩ પાતાને એકલાને સ્વાધિન રાખેલો ગેરવાજખી હક, જેથી ફ્રાંકિનને પણ એક વખત તુકશાન ખમવું પડ્યું હતું તેનો આ પ્રમાણે છેડા આવ્યો. પોષ્ટઓશીસમાં જે પત્રો ન ધણીઆતા બાકી રહેતા તેને માટે વર્તમાન પત્રમાં જાહેર ખખર છપાવવાનો રિવાજ ફ્રાંકિનને પહેલવહેલો હાખલ કર્યો; મડન શહેરમાં પેની-પોષ્ટનો રિવાજ ખીજ આર્લસના વખતથી આવતો હતો તેવો અમેરિકાના શહેરોમાં પહેલવહેલો ફ્રાંકિનને હાખલ કર્યો. હક-કારાઓની ઝડપ તથા મખ્યા તેણે ધણી વધારી. ફિલાડેલ્ફિયા અને ન્યુયાર્ક વચ્ચે ઉન્હાળામાં આઠ દહાડે એકવાર અને સિયાળામાં પંદર દહાડે એક વાર એ પ્રમાણે ડાક જતી હતી, તેને મદ્યે તેણે ઉન્હાળામાં અઠવાડિયામાં ત્રણવાર અને સિયાળામાં અઠવાડિયામાં એકવાર એ પ્રમાણે ડાક જવ એવી ગોઠવણ કરી. ખોસ્ટનથી ફિલાડેલ્ફિયા જવાળ મળવાને છ અઠવાડિયાં વાટ જોવી પડતી હતી. આ મુદતમાં ફ્રાંકિનને ત્રણ અઠવાડિયાંનો ધટાડો કર્યો. ફ્રાંકિનને હહાપણ વાપરીને ટપાલખાતાના દરમાં ધણો ધટાડો કર્યો, દરિયાપાર લઈ જવાના કામજોપર તેણે એક સિવિંગ હાંસલ કરાવ્યું, જે છેક હમથા સુધી કાપમ રહ્યું હતું. દરિયા કિનારે ગમે એટલે દૂર કામજ લઈ જવાનો હોય તોપણ હાંસલ ચાર પેન્સ કરાવવામાં આવ્યું. જમીન રસ્તે લઈ જવાના કામજોપર સાઠ માધ્યે ચાર પેન્સ, એ માધ્યે છ પેન્સ, ખમે માધ્યે અઢાર પેન્સ અને એ ઉપરાંત દર સો માધ્યે બે પેન્સ વધારે લેવાનો કરાવ કરવામાં આવ્યો. એ વખતમાં ટપાલ લઈ જવાના રસ્તા જંગલોમાં થઈને ફક્ત ઘોડાપર જવાય એવા હતા. ફ્રાંકિનને રસ્તા સુધારાવ્યા અને સીધા કરાવ્યા.

આ પ્રમાણે ૧૭૫૩ ની સાલની આખરે ફ્રાંકિન, રાજની, હાકેમની, દારપોરેશનની, અને શહેરીઓની મેવા ખજાવવામાં શુંયાઈ ગયો હતો. વિજળીના મંજધમાં તેણે કરેલી શોધોને લીધે અમેરિકામાં તે પ્રખ્યાત થયો હતો અને પોષ્ટ મારતર જનરલના હુદાધી તેનું નામ ખોસ્ટનથી ચાર્લ્ટન સુધી ઘેર ઘેર જણીતું થયું હતું. એ વખતે બેજ

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સાત વરસનો ઝગડો.

૧૭૫૪-૧૭૫૫.

સાત વરસના ઝગડાનાં કારણ—સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિ તરીકે આજ્ઞેનીમાં—“ જોડાઓ અગર મરી જાઓ ”—સંસ્થાનોએ એકત્ર થવા ક્રાંતિકર્તા કરેલી યોજના—નામંજીર થવાનાં કારણો—પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશમાં અંગ્રેજ સંસ્થાનો વસાવવાની યોજના—ક્રાંતિકર્તા કરેલી ટીકા—અમેરિકા વિશે ઇંગ્લાંડમાં અસહન—જોસ્ટન જવું—પેન્સિલ્વેનિયાના મુળાનો હુકો—ગવર્નર મોરિસ—તેના કજીઆખોર સ્વભાવનાં કારણ—કિલ્લીની નાણાં બનાવી કરી આપ્યા—જનરલ જોડકની પેન્સિલ્વેનિયા પર હુમલો—ક્રાંતિકર્તા તેનું સમાધાન કર્યું—તેને ગાડાં મેળવી આપ્યા—ધાસ, ચંદી અને ખોરાકની તજવીજ કરી આપી—જોડકનો પરાજય—ક્રાંતિકર્તા વિશે જોડકે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટને લેખો મત જણાવ્યો—કેથેરાઇન રેના પત્રનો ક્રાંતિકર્તા લખેલો ઉત્તર.

ક્રાંતિકર્તા કરેલી પોષ્ટ ઓફીસોની સુધારણા ખરા તાકડાને વખતે ધણી કામમાં આવી. એકત્ર થએલા લંગલી અને સુધરેલા દુશ્મનોના લશ્કરની સામે જાણવાની તૈયારીઓ કરવાને સંસ્થાનિકોને એક એ વર્ષ પછી જરૂર પડી; અને તે તૈયારીઓ કરવામાં પત્રવ્યવહારનો ગામે ગામ સંબંધ, થએલો હોવાથી ઠીક સવડ થઈ. જે લઘાઈ સાત વર્ષના ઝગડાના નામથી ઇતિહાસમાં ઓળખાય છે અને જ્યાં અમેરિકા ખંડ ઇંગ્લાંડને કે ફ્રાન્સને તાબે રહેવાનો એ નક્કી થયું એ લઘાઈ થવાની તૈયારી આ વખતે થઈ રહી હતી.

ઉત્તર અમેરિકામાંથી ફ્રેન્ચ લોકોને હાંકી કાઢવાને સંસ્થાનિકો ધણી લાંબા વખતથી ઇચ્છતા હતા; ફ્રેન્ચ લોકો તેમની માછલાં પકડવાની જગામાં તેમને નડતા હતા; પશ્ચિમ તરફના દેશ પર હુમલો કરવાની ધમકી આપતા હતા; તેમના ઇન્ડિયનો લઈ લેતા હતા; તેઓ રોમન કેથોલીક હતા; ક્રિસ્ટન લોકોના તેઓ સ્વાભાવિક દુશ્મન હતા, અને અધુરામાં પૂર તે લોકો છેલ્લી સદીની અધવચમાં ધણી જળવાન થઈ પડ્યા હતા.

કેનેડા તેમને તાબે હતો, મિસિસિપિ નદીની ખીણનો તેઓ દાવો કરતા હતા અને નિયાગરાથી મેક્સિકોના અખાત સુધી કિલ્લાની ઓળો બાંધી અંગ્રેજોને નીચેના પ્રદેશોમાં પૂરી રાખવા તૈયારીઓ કરતા હતા.

એકલાસાપેલની સંધિ થવાનું કારણ એ હતું કે ક્રાન્સ અને ઈન્ડિયન લડાઈથી થાકી ગયાં હતાં. ક્રાન્સે દરિયાપરનો મૂલક ખોયો હતો અને ઈન્ડિયન જમીનપરનો ખોવાની અણીપર હતું. એવી રીતે થએલી સંધિ-એટલે દુકા વખત આલી કે ૧૭૫૩ માં સરચાનિકોને ક્રાન્સ સાથે સૌથી મોટી અને આખરની લડાઈની તૈયારીઓ કરી પડી એ લડાઈને યૂરોપમાં “માત વરસનો ઝગડો” એ નામ આપવામાં આવ્યું હતું યૂરોપમાં લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં એ વરસ અગમ્ય મર્યાદામાં આલી હતી. જે પરા-ક્રમો કરવાથી પ્રશિયાના રાજા બીજા ફ્રેડરિકને “મહાન”નો ઇલકાબ મળ્યો હતો તે પગક્રમો આ લડાઈમાં કરવામાં આવ્યાં હતાં, દુસ્મનની ગોળી-ઓનો સુસવાટ જે વોશિંગટનના કાનમાં ગાયન જેવો લાગતો હતો તે એ વીર પુરુષો આ લડાઈમાં પહેલ વહેંચે સાંભળ્યો હતો.

સાત વર્ષના ઝગડાની સરળ બીનાઓનું વર્ણન કરતા પુસ્તકનાં પુસ્તક ભરાઈ જાય. માટે જે બીનાઓ ક્રાંતિનના ચરિત્રને લગતી છે તેનોજ આપણે આ પુસ્તકમાં વિચાર કરશું.

ક્રાન્સ સાથે લડાઈની પૂર્ણ વધી હોવાથી, ઈન્ડિયન લોકોના સમઘા-તે મળવાને અને તેમની સાથે દેશના બચાવની ગોઠવણો નક્કી કરવાને સરકારના હુકમથી ઉત્તર તરફના સાત સંઘાનોમાંથી ૨૫ પ્રતિનિધિઓની મંજૂરી ૧૭૫૪ ની જુન માસમાં આપેલી ગામે મળી હતી. આ સભામાં પેન્સિલ્વેનિયા તરફથી જોનપેન, બેન્જમિન ફ્રાંકલિન, રિચર્ડ પિટર્સ અને આઇઝાક નોરીસ એ ચાર જણને મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ સભામાં મસાચુસેટ તરફથી ટોમસ હમીનસન આવ્યો હતો. એ માણસ આ-ગળ જતા મસાચુસેટનો સુખો થયો હતો, એની સાથે ફ્રાંકલિનને ઘણો સંબંધ પડ્યો છે એમ આગળ આપણા જોવામાં આવશે સભાનો પ્રમુખ જોહન ડિલેન્બી નામનો ગૃહસ્થ નિભાયો હતો. આદમેની ગામ, અંગ્રેજ લોકોના મિત્ર અને ક્રાન્સના દુસ્મન, ઈન્ડિયન લોકોનાં ટોળાંથી ભરાઈ ગયું હતું. બધા પ્રતિનિધિઓ આ લોકોને ખુશ કરવા બેઠા આપવાની ચીજને લઈ આવ્યા હતા.

ફ્રેન્ચ લોકો ખરેખર લડાઈ કરવાના છે એમ ફ્રાંકલિનને

તેમના હુમલા સામે બચાવ કરવાની સૈધી સરસરીત શોધવા તેનું ચંચળ મન દોડી ગયું. તેને એમ જણાયું કે ઉત્તર અમેરિકામાં ફ્રેન્ચ લોકોની સત્તા એક હાથમાં છે અને તેથી તે મજબૂત છે, ઈંગ્લાંડની સત્તા જૂદા જૂદા હાથમાં વહેંચલી છે અને તેથી જોષ્ટએ તેવી બળવાન નથી. અંગ્રેજ સંસ્થાનો એક ખીજાથી સ્વતંત્ર હતાં અને એક ખીજા તરફ ફેટલેક દર-બરે દેશભાવ પણ ધરાવતાં હતાં. ક્રાંતિકર્તાને લાગ્યું કે બધાં સંસ્થાનો એકત્ર નહીં થાય તો ફ્રેન્ચને પહોંચી ચકરી નહીં. આલ્બેનીની સભામાં જતા પહેલાં તેણે આ મતલબનું લખાણ ગેઝીટમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું અને તેમાં દ્રષ્ટાંત રૂપે એક ચિત્ર આપ્યું હતું. આ ચિત્ર સાત કડકા કરેલા સાપનું હતું. એ કડકા જેટલાં સંસ્થાન હતાં. દરેક કડકામાં એક સંસ્થાનનો આ-ધાક્ષર હતો, બધા કડકા નીચે મોટા અક્ષરે લખ્યું હતું કે “જોડાઓ અગર મરી જાઓ.” ફિલાડેલ્ફિયાથી આલ્બેની જતાં રસ્તામાં તેણે સંસ્થાનોએ એકત્ર થવા મંબંધી એક ચેન્જના ઘડી કાઢી હતી. ફેટલાએક મિત્રોએ એ ચેન્જના પસંદ કરવાથી તેણે પ્રતિનિધિઓની સભા આગળ તે રજુ કરવા કરાવ કર્યો.

આલ્બેની આવતાં તેને ખબર પડી કે બધા પ્રતિનિધિઓને સંસ્થાનોએ એકત્ર થવાની જરૂર જણાઇ હતી અને ફેટલાએ તેની પેઠે એકત્ર થવાના મુમ્દા પણ કરી આપ્યા હતા. એ બાબતપર વિચાર કરવાને સાત માણસોની ઉપસભા તુરતજ નિમવામાં આવી. એ ઉપસભામાં પેન્સિલ્વેનિયા તરફના પ્રતિનિધિઓમાંથી ક્રાંતિકર્તાને પસંદ કરવામાં આવ્યો. ક્રાંતિકર્તા પોતાની ચેન્જના આ ઉપસભામાં રજુ કરી. ખીજા સભાસદોએ કરી આગેલી ચેન્જના સાથે સરખાવતાં ક્રાંતિકર્તાની ચેન્જના બધાને દીક લાગી. એ ચેન્જના પસંદ કરી ઉપસભાએ તેમાં સુધારો વધારો કર્યો અને મુખ્ય સભા આગળ રજુ કરી. બાર દિવસ એ ઉપર તકરાર ચાલ્યા પછી સભાએ તે પસંદ કરી. પરંતુ, પાર્લામેન્ટ અને રાજની મંજુરી વગર કંઇ થઇ શકે નહીં તેથી મંજુરી માટે ક્રાંતિકર્તાની ચેન્જના આગળ મોકલવામાં આવી.

જે ચેન્જનાથી અમેરિકન સંસ્થાનો આગળ એકત્ર થઇ એક પ્રજા થયાં તે ચેન્જનોને મળતી ક્રાંતિકર્તાની આ ચેન્જના હતી. એમાં મુખ્ય મુખ્ય બાબતો એ હતી કે દરેક સંસ્થાને પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય રાખવું પણ લડાઇની વખતે બધાં સંસ્થાનો એકત્ર હોય એવી રીતે એક ખજાનાય એક જનરલના હાથ નીચે એક પ્રજા તરીકે બધાં સંસ્થાનોએ લડવું

બધાં મંસ્થાનોનો સામાન્ય રાજ્ય વહિવટ રાજની પસંદગીથી નિમેશા
“પ્રેસિડેન્ટ જનરલે” ચલાવવો, સસ્થાનોની કાયદા બાધનારી સભાઓએ
ચૂટી કોઢેલા ૪૮ સભાસદોની એક મુખ્ય મંત્રસભાએ એકત્ર થએલા સંસ્થા-
નોની પાર્લામેન્ટ તરીકે કામ કરવું, એ પાર્લામેન્ટે વરસામાં એકવાર મળવું,
ખાસ જરૂરીને પ્રસંગે પ્રેસિડેન્ટ જનરલ અને સાત સભાસદો આખી
સભાને બોલાવી શકે, મુખ્ય મંત્રસભાએ કરેલું કામ પ્રેસિડેન્ટ જનરલની
અંમતિ વગર અમલમાં આવી શકે નહીં, મુખ્ય મંત્ર સભાની સલાહ પ્ર-
માણે પ્રેસિડેન્ટ જનરલે ઇન્ડિયન ટોક સાથે લડાઇ અને મંધિ કરવાં, લશ્કર
રાખવું કર નાખવા, અને નવાવને માટે સરળી તૈયારીઓ કરની મુખ્ય
મંત્રસભાએ કરેલા કાયદા ઇંગ્લાંડના કાયદાને મળતા હોવા જોઇએ અને
તેમને રાજની પસંદગી મળવી જોઇએ

આ યોજના ઘણા જાણને પસંદ પડી આજીવેનીથી પાછા ફરતા કા-
કિનન ન્યુપોર્ટ આવ્યો. ત્યારે એને ઝુકામે એટલા જણ મળવા આવતા
કે એક પગની પણ એને કુરસદ મળતી નહીં આની સારી યોજના ધડી
કાઢવા માટે સૌ કોઈએને સુખારકબાદી આપતા અને એના તરફ માન તથા
ખ્યાતી લાગણીથી જોતા. આટલું બધું છતાં પણ એ યોજના પસાર થઈ
નહીં કાગળ કે ઇંગ્લાંડમાં તેના સખધમાં એવો મત બધાંથી હતો કે એ
યોજના પસાર થશે તો લોખંડુ જોર વધી પડશે અને સસ્થાનો જખરા
થઈ પડશે મસ્થાનોના સખા અને અધિકારીઓને એમ લાગ્યું કે એ પસાર
થવાથી આપણી સત્તા ઝોળી થશે સસ્થાનોમાં કેટલાક લોકોને એમ
લાગ્યું કે એ પસાર થવાથી રાજનું બળ વધી પડશે. સસ્થાન ખાતાના
પ્રધાનને આ યોજના પ્રધાન મંત્રણ આગળ રજુ કરવા જેવી લાગી નહીં.
તેને બદલે તેણે એક એવી યોજના બનાવી કે જેથી આ લડાઇને વખતે
સસ્થાનોને મદદ મળે પણ આગળ તેનું પરિણામ સારૂ આવે નહીં. એ
યોજના એવી હતી કે લડાઇ સમયે જે પૈસાની જરૂર જણાય તે સસ્થા-
નિકો ઇંગ્લાંડની તીજેરીમાંથી લઈ શકે, લડાઈ પૂરી થયા પછી સસ્થા-
નિકો પર કોઈ પ્રકારનો દર નાખીને ઇંગ્લાંડ પોતાના પૈસા વસૂલ લઈ શકે

ક્રાકિલનની ખીજ એક યોજના આજીવેનીમાં મળેલી સભામાં ગળુ
થઈ હતી એનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ફ્રેન્ચ લોકોને આગળ વધતા
અટકાવવાને પશ્ચિમ નરફના પ્રદેશમાં મે ત્રણ અગ્રેજ મસ્થાનો વસાવવાની
ઘણી જરૂર છે આ ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં ફ્રેન્ચ લોકોના મળતીઆ દે

લોકો હોવાથી એક જે કુટુંબથી ત્યાં જઈ વસાય એવું નહોતું; પણ સર-
કારની મદદથી જે કે તેથી વધારે કુટુંબો જઈ વસે તો તેથી હરકત જેવું
નહોતું. આવી રીતે ત્યાં સંસ્થાન વસાવવાથી ફ્રેંચ લોકોનું જોર એ તરફ
નરમ પડશે એમ ક્રાંકિલન માનતો હતો. આ યોજના પણ ઈંગ્લાંડમાં
ખડુ પસંદ પડી નહીં. સંસ્થાનોમાં અને ઈંગ્લાંડમાં સઘળાનાં મન લગાઈ,
ના વિચારમાં એવાં ગુંથાઈ ગયાં હતાં કે આ યોજનાનો પૂરો વિચાર
કરવા કોઈને વખત નહોતો. આ સંબંધમાં આત્મચરિત્રમાં ક્રાંકિલન ધણી
સાદી પણ અતિશય હાપણુ બરેલી ટિકા કરે છે કે "જેઓ ધણું કામ
હાથમાં લઇને રાજ્ય કરે છે તેઓને નવી યોજનાઓનો વિચાર કરી
અમલમાં પતાવવાની તસ્દી લેવાનું મન થતું નથી. ધણાં લોકો ઉપયોગી કામો
આગળથી હાપણુ વાપરી કરવામાં આવતાં નથી પણ દરજ પડે ત્યારે
કરવામાં આવે છે."

એ સમયમાં અમેરિકા સંબંધી ઈંગ્લાંડમાં ધણું અઘાન હતું. સંસ્થા-
નોનાં નામ સરખાં પણ ન જાણતો હોય એવો માણસ સંસ્થાનોનો પ્રધાન
થઈ શકતો; ધણાં અંગ્રેજ સીપુરૂષો એમ માનતાં કે અમેરિકામાં વસનાર
બધા કાળા માણસો છે. લોર્ડ સ્ટર્લીંગ એક પત્રમાં લખે છે કે મને અમે-
રિકાના વતની તરીકે લડનમાં એક બાઈને ઓળખાવવામાં આવ્યો ત્યારે
મને ગોરો જોઈને એ બાઈને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું.

૧૭૫૪ ની પાનખર ઝડપુ પૂરી થવા આવે ત્યારે ક્રાંકિલન ફરીથી
પોતાના વતન બોસ્ટન શહેરમાં ગયો હતો. સંસ્થાનોને લડાઈના સમયમાં
એકત્ર કરી મદદ કરવાની અને પાર્લામેન્ટમાં કાયદો પસાર કરી સંસ્થાનો-
પર કર નાંખી થએલો ખર્ચ વસુલ કરી લેવાની ઈંગ્લાંડની યોજના બોસ્ટન
માં પહેલ વહેલી ક્રાંકિલનના જોવામાં આવી. બોસ્ટનના સુખા શર્ક્ષિએ એ
યોજના ક્રાંકિલનને ખાનગી રીતે બતાવી હતી. એ યોજના કેવી બાંધા
બરેલી હતી અને તેથી કેવાં માદાં પરિણામ થવાનો સંભવ હતો એ
ક્રાંકિલને શર્ક્ષિને લખેલા પત્રોમાં સવિસ્તર જણાવ્યું છે. લઢાઈ પૂરી થયા
પછી પાર્લામેન્ટે સ્ટાંપનો કાયદો કરી સંસ્થાનોપર કર નાંખ્યો ત્યારે તેના
વિરૂદ્ધ જે દલીલો બતાવવામાં આવી હતી તે બધી ક્રાંકિલને આ પત્રોમાં
આગળથી બતાવી હતી.

૧૭૫૫ માં ક્રાંકિલન સંસ્થાનોના કાન કાજમાં ગરક થઈ ગયો હતો.
તે વખતે પેન્સિલ્વેનિયાના સુખાની જગો ચલાવા લાયક ન હતી.

કાયદા મંડળી અને સુબા વચ્ચે હમેશ ટપાટપી ચાલતી હતી. સુબાની જગોએ કોઈ લાંબો વખત ટકતો નહોતો. સુબાને જે અડચણો નડતી, એક તો એ અડચણ હતી કે કવેકર પંથના લોકો લઢાઈના કામ સારૂ પૈસાની મંજુરી આપતા નહોતો. ખીજી અડચણ એ હતી કે પ્રગણના માલેક પેન કુટુંબ વાળાની જાગીરને ખાતલ કરવામાં ન આવી હોય એવો દરેક કર નામજુર કરવાને સુબાને પેન કુટુંબ તરફથી તાકીદ હતી. કવેકર લોકોનો વાંધો લાંબો વખત નબ્બો નહોતો. પણ પેન કુટુંબવાળા એટલું હલકાપણું ખતાવતા હતા કે લઢાઈને વખતે પણ કરમાંથી ખાતલ રહેવા પોતાની હઠ છોડતા નહોતો. પેન્સિલ્વેનિયાના સુબા અને રાજસભા વચ્ચે આ કારણસર વારવાર ઝપાઝપી થતી હતી. સુબો પેન કુટુંબના કબાણ-માં એટલો બધો હતો કે તેમની ગેરવાજખી માગણીની તરફેણમાં તેને રહેવુંજ પડતું; કાયદા મંડળીને પેન કુટુંબનો માગણી એવી ગેરવાજખી લાગતી કે તેની સામા થયા વગર બેસી રહેવું એ નીચ અને શરમ બરેહું તેઓ ગણતા.

સાત વર્ષના ઝગડાને સમયે વધારે કરે નાખવાની આવશ્યકતા દરેક મર્યાદામાં જણાઈ. આથી કરીને પેન્સિલ્વેનિયામાં સુબા અને કાયદા મંડળી વચ્ચેનો જુનો ઝઘડો વધી પડ્યો. તે વખતના સુબા હેમિલ્ટને કટા-ળીને ૧૭૫૪ ના જુન માસમાં પોતાના હુકમું રાજનામું આપ્યું, અને તેની જગોએ રાખર્ટ હન્ટર મોરીસ નામનો ક્રાંકિલનનો એક ઓળખીતો નિભાયો. એવું બન્યું કે ક્રાંકિલન બોસ્ટન તરફ જતો હતો, ત્યારે મોરીસ તેને ન્યુયોર્કમાં મળ્યો અને પૂછ્યું કે “મારી કાર્દિફમાં મને અડચણ તો નહોતો નડે ?” ક્રાંકિલને જવાબ આપ્યો “ના, નહોતો નડે એટલુંજ નહોતું પણ કાયદા મંડળી સાથે મળીને તમે ચાલશે તો ધણા સુખી થશો.” “મારા બહા મિત્ર” સુબાએ ઉત્તર વાળ્યો, “કશ્ચો નહોતો કરવાની તમે મને સલાહ કેમ આપો છો ? તમે જાણો છો કે મને કશ્ચો કરવો ગમે છે; એમાં હું ગમત માનું છું. તો પણ તમારા પ્રત્યે મારો ભાવ ખતાવવાને હું વચન આપું છું કે મારાથી બનશે ત્યાં સુધી હું કશ્ચાથી દૂર રહીશ.” થોડાં અડવાડિયાં પછી બોસ્ટનથી પાઝ ફરતાં ફરીથી ક્રાંકિલન ન્યુયોર્ક આવ્યો ત્યારે તેને બખર પડી કે મોરીસ અને કાયદા મંડળી વચ્ચે કશ્ચો સળગેલો છે. ક્રાંકિલને ફિલાડેલ્ફિયા પાઝ આવી કાયદા મંડળીના સમાસદ તરીકે પોતાની જગો લીધી ત્યારે આ કશ્ચામાં

તેને ભાગ લેવો પડ્યો. સુખાએ બતાવેલા વિચારનો રદીઓ આપવાને નિમાયકી દરેક કમિટીમાં તે સમાસદ નિમાતો અને કમિટીની ફરમાસથી કમિટીના રિપોર્ટનો મુદ્દો તેને કરવો પડતો. આ રીપોર્ટમાં ઘણી વખત સુખાને ખોટું લાગે એવાં સખત અને કડવાં વેણ ફ્રાંકલિનને લખવાં પડ્યાં.

ખીજાઓને માટે સારા નરસાનો વિચાર કરતાં ફ્રાંકલિન હમેશા મોટું મન રાખતો. તેનો એક દાખલો મોરીસના કજીઆખોર રવભાવના ખયા-વમાં તે જે રાખ્યો કહે છે તે છે, “ એ છટાદાર બાપણુ કરનાર, મિથ્યા સિદ્ધાંત કરવામાં હુસિયાર અને વાદવિવાદમાં જીત મેળવી શકે એવા ગુણુ વાળો હતો, તેથી કજીઓ કરવાનું તેને ગમતું તે કારણુયુક્ત હતું; ખય-પણુથી તેને એવી કેળવણી મળી હતી; મેં સાંભળ્યું છે કે એનો બાપજીઆ પછી મેજ આગળ બેસતો અને ગમત સાથે પોતાનાં છોકરાંને વાદવિવાદ કરવાની ટેવ પાડતો. અને લાગે છે કે આવી ટેવ પાડવી એ રહાપણુ ભરેલું નથી. મેં જોયું છે કે તકશરી, લડાઇખોર અને કજીઓ કરનાર લોક પોતાના કામમાં ધણું કરીને કમનશીબ નિવડે છે.”

આ પ્રમાણે કજીઓ ચાલતો હતો તોપણુ ફ્રાંકલિન અને ગવર્નર મોરિસ વચ્ચે ખાનગી રીતે સારો સંબંધ કાયમ રહ્યો હતો. ફ્રાંકલિનને ઘણી વાર પોતાને ઘેર તે જમવા નોતરતો અને તેની સાથે બે મડી આ-નંદમાં કાઢતો.

એક અમલની બાબતમાં સુખાની મંજુરી વગર લડાઇના કામમાં સરકારી પૈસા ફ્રાંકલિન મેળવી શક્યો. ખીજી લડાઇઓની પેઠે આ લડાઇમાં પણુ અગ્રેસરપણું કરનાર મસાચુસેટ પેરગણું હતું. કાઉન પાઇન્ટપર હુમલો કરવાને મસાચુસેટ તૈયારી કરવા માંડી હતી. આ કામમાં મદદ કરવાને પેન્સિલ્વેનિયાની મંડળીને અરજ કરવા રોબર્ટ કિવન્સિ ફિલાડેલ્ફિયા આવ્યો હતો. પાછળ જણાવેલો દ્રાક્ષની કલમો સંબંધી ફ્રાંકલિનના નિશ્ચય-નો દાખલો હજી તેના મનમાં તાજો હોવાથી, શું કર્યું એ બાબતમાં પ્રથમ ફ્રાંકલિનની સલાહ લેવા તે ગયો. ફ્રાંકલિનને મી. કિવન્સિની અરજ વાંજખી લાગ્યાથી, તરતજ તેની પાસે એક અરજ લખાવી અને પોતે કાયદા મંડળીમાં તે રજુ કરી તેની તરફેણમાં જેટલું કહેવાય તેટલું કર્યું. દસ હજાર પાઉન્ડની મદદ આપવા મંડળી ઠરાવ કર્યો. જે કાયદાથી

મદદથી આ મદદ આપવા કરાવ કર્યો તેજ કાયદામાં સરકારી લશ્કરને ખીજ કેટલીએક મદદ આપવા કરાવ કર્યો હતો, કારણ કે જનરલ બ્રેડક વરજનિયા સુધી આવી પહોંચ્યો હતો અને ખીજાં બધાં સંસ્થાનો તેને મદદ કરવા તૈયારીઓ કરવા મંડી ગયાં હતાં. કરમાંથી પેન કુટુંબની જમીન આતલ રાખવા આ કાયદામાં પણ એક કલમ ધાલવાને ગવર્નરનો વિચાર હતો પણ આ કલમ સામે સભાસદોએ મજબૂત વાંધો ઉઠાવ્યો અને તે દાખલ કરી નહોં, તેથી ગવર્નરે એ કાયદાને પોતાની સંમતિ આપી નહોં.

આ અણીને વખતે ક્રાંકિલને પોતાની ખારિક યુદ્ધિ વાપરી ટેક રાખ્યો. એ પ્રગણામાં એક પેઢી એવી સરતે સ્થાપન કરવા દેવામાં આવી હતી કે ગવર્નરની સંમતિ વગર પણ કાયદામંડળીને જ્યારે જોઇએ ત્યારે તે પૈસા ધીરે. આ પેઢી પાસે જોઇએ તેટલાં નાણાં સિલક નહોં હોવાથી ક્રાંકિલને એક વર્ષ પછી પાછાં આપવાની સરતે પાંચ ટકાના વ્યાજથી નાણાં ભેગાં કરાવ્યાં. વગર જોખમે સારું વ્યાજ મળવાથી ધણા જથ્થા નાણાં ધીરવા બહાર પડ્યા અને જોઇએ તેટલાં નાણાં સહેજ વારમાં ભરાઈ ગયાં. પોતાના કામમાં ફતેહ મેળવી શ્રી ૦ કિન્નિસ રાજ્ય ચઢે ગયો.

જવા નીકળ્યો. એકની છાવણી તે વખતે ફેડરિક ટાઉન નામના શિક્ષાદેશ્યાથી ૧૨૦ માઇલ છેટે આવેલા ગામમાં હતી. ક્રાંતિનની સાથે ન્યુયોર્ક અને મસાચુસેટના ચુખા, અને તેના છોકરા વિલિયમ હતા. એ સુખાએને પોતાની સાથે મસજત કરવા એકે બોલાવ્યા હતા.

છાવણીમાં આવીને ક્રાંતિને પહેલું કામ એ કર્યું કે જનરલ એકની ગેરસમજુત દૂર કરી. દરરોજ જનરલ સાથે તેને જમવાનું થતું હોવાથી પાતચીત કરવાને ધણો અવકાશ મળતો. યોડા વખતમાં તેણે જનરલની ખાત્રી કરી કે પેન્સિલ્વેનિયા લોકો જેવા રાજ તરફ વશદાર અને ફ્રેંચ લોકોના કદા શત્રુ ખીજ કાઢ બાએજ હશે. આશરે આઠેક દહાડા જનરલ સાથે રહીને ક્રાંતિન નીકળવાની તૈયારીમાં હતો. એટલામાં લશ્કરના ઉપયોગ સારૂ ગાડાંની શોધ માટે ગએલા અમલદાર આવ્યા ને જનરલને કહેવા લાગ્યા કે ગાડાં મળતાં નથી. જનરલ શુરસે થયો અને મોટેથી ખૂબો પાડવા લાગ્યો પણ કંઈ વળ્યું નહીં. એ તરફ ગાડાંની ખરેખર અછત હતી. સરસામાન વહી જવાનાં સાધન મળે નહીં એવા દેશમાં લશ્કર મોકલનાર પ્રધાનમંડળને જનરલ એક શીટકારવા લાગ્યો; અને કહેવા લાગ્યો કે મારી સફર સફળ થવાની નથી, કારણ કે ખર્ચે ગાડાં અને બારબરદારી ધોડાની મોટી સંખ્યા વગર લશ્કર આગળ આવી શકવાનું નથી.

લાલચોળ થઈ ગએલો જનરલ આ પ્રમાણે બોલતો હતો. ત્યારે ક્રાંતિન પાસે હતો. તેણે ધીરેથી કહ્યું કે તમારૂં લશ્કર પેન્સિલ્વેનિયામાં ઊતર્યું હોય તો ધણું સારૂં થાત; ત્યાં જોઈએ તેટલાં ગાડાં છે. જનરલે આશ્ચર્યથી ક્રાંતિનના મોં બહી જોઈ કહ્યું “જો એમ હોય તો એ ભાગમાં તમારૂં વજન. ધણું હોવાથી ત્યાં અમારે માટે તમે ગાડાં મેળવી શકશો. મહેરબાની કરી એ કામ તમે ઉપાડી લ્યો.” ગાડાંવાળાને શા પ્રમાણે બાકું આપવા ઠરાવેલું છે, એમ ક્રાંતિને પૂછ્યું ત્યારે તેની મરજીમાં આવે તે દર મૂકવા જનરલે તેને ફરમાવ્યું. ક્રાંતિને મૂકેલો આંકડો જનરલે કપ્પુલ રાખ્યો અને જરૂર જોઈલા પૈસા આગળથી આપવા માંડ્યા તેથી ગાડાં મોકલવાનું કામ ક્રાંતિને માથે લીધું તરતજ ઘેડે એસીને તે તથા તેનો છોકરો આઠ માઇલ છેટે આવેલા લેન્ડેસ્ટર ગામ તરફ દોડી ગયા.

ગાડાં મેળવવાનું કામ ક્રાંતિને ધણો જુકિતથી જળવ્યું. એક મહેર-

ખતર છાપી તેણે ,ખેડુતોમાં, વહેંચી અને તેમાં એ લોકોની સ્વાર્થ,
બીક, મગરૂરી અને ઉદારતાની લાગણીઓ ઉસ્કેરાય એવું લખાણ પ્રસિદ્ધ
કર્યું. પ્રથમ તો ગાડાં અને ઘોડા વાળજી ભાડું આપીને લેવાનાં હતાં,
એ વાત તેણે ખેડુતોના મનમાં સારી પેઠે જિતારી, સરકારે આપવા ધારેલો
દર કેવો સારો હતો એ ઉપર વિવેચન કરી છેવટના ભાગમાં તેણે નીચે
પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

સારી તંદુરસ્તી મોઝવું...! બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં મારે કબુલ કરવું
જોઈએ (તમે અદેખાઈ કરશો નહીં) કે પહેલાંના 'કરતાં હાલ મને
ધણા માણસ ચલાવ છે. આપણે છેલ્લી વખત મળ્યાં હતાં ત્યાર પછી
દેશની અને લશ્કરની કાંઈ સેવા હું કરી શક્યો છું અને તેથી એ બંને
મારો ઉપકાર મને છે, મારા વખાણ કરે છે અને કહે છે કે તેઓ મને
ચલાવ છે.....”

પ્રકલ્પ ૧૭ મું.

સેનાપતિ તરીકે રણક્ષેત્રમાં.

૧૭૫૫—૧૭૫૬.

ગવર્નર ઓરિસને ક્રાંકિલને આપેલી સલાહ—પેન કુટુંબને કરમાંથી
નાતક કરવા આપેલી ખટપટ—એ કુટુંબ વિરુદ્ધ ઇંગ્લાંડમાં થયેલી લાગણી
—વોલન્ટિયર ઉભા કરવાને ક્રાંકિલને કરેલી તત્કાલીન-ઇન્ડિયન લોકોએ
ગુનરેલો જૂથ—ક્રાંકિલન સેનાપતિ થઈ રણક્ષેત્રમાં ગયો—રસ્તામાં
પડેલી મુશીબતો—એથેન્સામની હાવણી—એડુનોને બંદુકો આપી—સાફન
ન—ફોર્ટ એક્સનનો કિલો ક્રાંકિલને બંધાવ્યો—ઇન્ડિયન લોકોની તાપવાની
ત—કાયદામંડળી મળવાનો વખત પાસે આવ્યાથી કેપ્ટન એથેન્સામને
૨૩૨ સોપી ક્રાંકિલન દિવાડેલિકા પાઠો આવ્યો.

આમાર માન્યો, તેના બસો પાઉન્ડ પાછા આપ્યા, લશ્કરે કુચ કર્યા પછી પાછળથી ખોરાક વગેરેનો બંદોબસ્ત રાખવા તેને વિનંતિ કરી અને ઇચ્છાંક મોકલેલા પત્રોમાં તેની ધણી તારીફ કરી. ખોરાક મોકલવાના કામપર દેખ-રેખ રાખવા ક્રાંકિલને કબુલ કર્યું અને એ કામપર ધણી અઠવાડિયાં સુધી તેણે મહેનત કરી.

આખરે લશ્કર આગળ ચાલી શક્યું. લશ્કરની હાર થવાની ખબર આવી ત્યાં સુધી ક્રાંકિલન ખોરાક મોકલ્યા કરતો હતો. ખોરાક જલદીથી મેળવવામાં અને મોકલવામાં એના ધરના એણે આશરે તેરસો પાઉન્ડ ખર્ચ્યા હતા. એક હજાર પાઉન્ડ ક્રાંકિલનને આપવા પરાજય થયા પહેલાં જનરલ બ્રેડેકે હુકમ કર્યો હતો અને બાકીના ફરીથી હિસાબ થાય ત્યારે આપવા જણાવ્યું હતું, પણ એ બાકીનો અવેજ પાછળથી ક્રાંકિલનને કદી પણ મળ્યો નહીં.

જનરલ બ્રેડેકની હાર થશે એમ કોઈ ધારતું નહોતું. લશ્કરની નાસા-નાસમાં જન માલતું ધણું નુકસાન થયું. ધણાં ગાડાં અને ઘોડા ગેરવસે પડ્યાં. બચ અને દોડાદોડના સમયમાં ગાડાંના માલેકને ચએણું નુક-શાન નફી કરવાનો અને તે આપવાનો અવકાશ નહોતો. ક્રાંકિલને પેતાની જાતપર જવાબદારી વહોરી લીધેલી હોવાથી તેનાપર કેટલાક જણે નુક-શાનીના દાવા કર્યા. ક્રાંકિલનને ખરાબ થવાનો વખત નજીક આવ્યો હતો પણ તેવામાં ઇશ્વરે તેની સામું જોયું. પરાજય પછી ત્રણ માસે લોકોના દાવા ચૂકવવાને મરકારે કમિટી નિમી અને, તેથી ક્રાંકિલન પેતાની જાત જવાબદારીમાંથી બચી ગયો.

સારી તંદુરસ્તી ભોગવું છું.....! ખીજ પ્રશ્નના જવાબમાં મારે કપ્પલ કરવું
 ન્નિષ્ઠાએ (તમે અદેખાઈ કરશો નહીં) કે પહેલાંના કરતાં હાલ મને
 ધણા માણસ ચઢાય છે. આપણે છેલ્લી વખત મળ્યાં હતાં ત્યાર પછી
 દેશની અને લશ્કરની કાંઈ સેવા હું કરી શક્યો છું અને તેથી એ બંને.
 મારો ઉપકાર મને છે, મારાં વખાણ કરે છે અને કહે છે કે તેઓ મને
 ચઢાય છે.....”

તેમાંથી પેન કુટુંબને ખાતલ રાખવાની આવા બારીક વખતે પણ ગવર્નરે પોતાની હક છોડી નહીં. કાયદામંડળીએ તો મોટી રકમો મંજૂર કરીને એવું દરાવ્યું કે પ્રગણના માલિકના મુદ્દાત સર્વ જણની રથાવર લંગમ મિલકતપર કર નાંખવો. “મુદ્દાત” શબ્દ કાઢી નાંખી તેને ઠેકાણે “વગર” શબ્દ રાખવામાં આવે નહીં ત્યાં સુધી ગવર્નરે પોતાની સંમતિ, આપવા ના પાડી. ગવર્નરના કહેવા પ્રમાણે કરવા મંડળીએ સાફ ના પાડી; પરિણામ એ થયું કે એક પૈસો પણ લઘાઈ સાફ મળી શક્યો નહીં. મંડળી મળતી, ખરખારત થતી, ફરી મળતી, ગવર્નર તરફ સંદેશો મોકલતી પણ કંઈ નિર્ણય આવ્યો નહીં. આખો ઉઠાણો અને સપ્ટેમ્બર તથા અક્ટોબર માસ આ પ્રમાણે જીકર કરવામાં ગયા જુલાઈ અને ઓગસ્ટમાં દુરમનોએ કંઈ કર્યું નહીં, પણ સપ્ટેમ્બર અને અક્ટોબરમાં તેમણે બધે દેર વર્તાવી દીધો. ધરખાર લૂટી લીધાની, હજારો માણસો મારી નાખ્યાની, ખેરાં છોકરાંને બળાકારે પકડી લઈ જવાની ખબરોપર ખબરો આવવા લાગી. એક જણે તો મારી નાખેલા એક આખા કુટુંબની લાશો ખુલા ગાડામાં બરી લોકોની દયા ઉપજાવવાને, અને ગવર્નર તથા કાયદામંડળીને એકત્ર થવાનો બોધ કરવાને દિલાડેશ્વિયામાં શેરીએ શેરીએ ફેરવીને ગવર્નરના બગલાનાં બારણા આગળ મૂકી. એક જણે એવી ગપ થવાની કે બૈક પ્રગણના લોકો દિલાડેશ્વિયાપર હુમલો કરી પ્રગણના બચાવ માટે ગવર્નર અને કાયદામંડળીને એકત્ર થવાની ફરજ પાડવા તૈયારીઓ કરેછે. ગવર્નરની સામા થવાનાં કારણ ક્રાંકિલન અને તેના મિત્રોએ ઇંગ્લાંડમાં જાહેર કરવાની ગોઠવણ કરી હતી તેથી એ દેશનો પ્રજામત પેન કુટુંબની વિરૂદ્ધ એટલે સુધી થયો કે કેટલાએકે એવી પણ દરખાસ્ત કરી કે પ્રગણનો બચાવ કરવામાં જ્યારે એ પોતાની દલકાઈથી હરકત નાંખે છો ત્યારે પ્રગણ તેમની પાસેથી ખુંચાવી લેવું જોઈએ. આથી ગમરાઈને એ કુટુંબે પોતાના ખજાનગીપર હુકમ લખ્યો કે બચાવને સાફ મંડળી ને નાણાં મંજૂર કરે તેમા અમારા તરફથી પાંચ હજાર પાઉન્ડ આપવા. આ હુકમની વાત સાંભળી કાયદામંડળીએ કરમાંથી એ કુટુંબને મુક્ત નહોં કરવાનો સવાલ ઊત્ત લાચારીથી પડતો મુકી, એ કુટુંબની જાગીરો કરમાંથી ખાતલ કરી ૬૦ હજાર પાઉન્ડ મંજૂર કર્યા. આ પૈસા ખરચવાને સાત જણની નિમેલી કમિટીમાં ક્રાંકિલન એક હતો.

ધણા વખતથી દયાઈ રહેલું આખા પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણાનું વીર્ય પ્રદિપ્ત

થયું; જુના કંઠા બહી જવાને ક્રાંતિને મીને (આજી કરી ગવર્નર, કાયદામંડળી, લશ્કરકમિટી, અને ક્વેકરપંચ સિવાયના તમામ લોક, પોતાનાથી અને તેટલો શ્રમ કરવા લાગ્યા. લશ્કર કમિટીના સભાસદો દરરોજ મળતા. રવિવારે પણ તેઓ વિશ્વાન્તિ લેતા નહીં. તેમણે સરહદ પર હથિયાર મોકલાવ્યાં. ઠેકાણે ઠેકાણે લશ્કરકોટ ઉભા કરવામાં આવ્યા; ખોરાક એકઠો કરી રાખવામાં આવ્યો; અને માણસોને ક્વાયત શીખવવામાં આવી.

રાજપ્રુથીથી લશ્કરમાં રહે એવા માણસ (વૉલન્ટિયર) ઉભા કરવામાં મોટી અડચણ એ નડતી કે ક્વેકર લોકો હથિયાર લેવાને ના પાડતા હતા. પોતે લડે નહીં ને ફતેહનાં ફળ વગર મહેનતે ભોગવે એવા આ લોકોના રક્ષણ માટે લડવાને ગામડાના લોકો આનાકાની કરતા હતા. શુદ્ધભાવથી ધર્મ મંબંધી લામણીને લાંબે ચએલાં ક્વેકર લોકોનાં મનનાં ફાંફાંને ક્રાંતિને તુચ્છકારી કાઢ્યાં નહીં. ક્વેકર લોકોને માનભેર અને સ્પષ્ટ રીતે માફી અપાવી બીજા લોકોમાંથી “વૉલન્ટિયર” ઉભા કરવાનો ધરાદો તેણે કાયદામંડળી પાસે પસાર કરાવ્યો. આ માફીથી બીજા લોકોમાં થતી બેદિલી ઓછી કરવા સારૂ અ, ઘ અને ક નામના ત્રણ લાયક શહેરીઓ વચ્ચે કટિપત સંવાદ લખી ક્રાંતિને પ્રમિદ્ધ કર્યો. આ સંવાદ લખ્યો અને ચાતુરી ભરેલો છે. એવું કહેવામાં આવેછે કે એથી એકદમ ઘણી અસર થઈ. ક હહેછે “હું કંઈ ખાવતો નથી પણ ક્વેકર લોકોના ખર્ચાવ સારૂ હું લડવાનો નથી.” અ એ જવાબ દીધો “મતલબ કે તમારી જોડે કેટલાએક જાદર બની જાય એટલા સારૂ તમે વહાણમાંથી પાણી ઉભેચી નહીં નાંખો.” “પણ” હજી સંતોષ નહીં પામેલા ક એ કહ્યું, “આ કાર્યનું પરિણામ સાઈ આવે તો નવી ચુંટણી વખતે ક્વેકર લોકોના વિરુદ્ધ આપણે શું કરીશું ?” દેશાભિમાની અ એ જવાબ દીધો “મારો મિત્રો આ વખતે પક્ષ સંબંધી સાંકડા વિચાર છોડી દો અને આપણે બધા અંગ્રેજ અને પેન્સિલ્વેનિયાના વતની છીએ એમ વિચાર કરો. આપણા રાજની સેવા, આપણા દેશની સહીસલામતી ને આખર, અને આપણા ખુની દુશ્મનપર વેરનોજ ગાત્ર વિચાર કરો. જો સાઈ થશે તો પછી એ કોણે કયું એ કંઈ મહત્વનું નથી. જાત સેવા અને જાત બચાવ કરવો તેની કરતાં બીજાએને બચાવવા અને તેમની સેવા કરવી એ વધારે સ્તુત્ય છે. આપણા દેશને ખાતર ચાલો દંડતાથી અને ઉદારતાથી એકત્ર થઈએ. દેશને ખાતર મરવું એ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારનું મરણ છે; સર્વ સન્નિમાન પ્રભુ.

આપણા પ્રમાણિક પ્રયત્નને સફળ કરશે.” આ પ્રમાણે સંવાદ પૂરો થાય છે.

ક્રાંતિજને પસાર કરાવેલા કાયદાની રૂઢિએ હઝારો લોકોએ ઉલટથી હથિયાર લીધાં; લડાઈની તૈયારીઓ શિવાય બીજા કશાનો અવાજ આ વખતે ફિલાડેલ્ફિયામાં સંભળાતો નહીં. નવેમ્બરની આખરે એવી ખબર આવી કે નોર્થામ્પટન તરફનાં ગામડાં દુસ્મને બાળી નાખ્યાં છે અને લોકોને હથિયારથી નિર્દયપણે કાપી નાંખવામાં આવ્યા છે. લશ્કરનું ઉપરીપણું લશ્ક્ર એ પ્રદેશ તરફ જવાને અને ત્યાં લાકડાનો કોટ બાંધી લોકોની બીક મટે તેમ કરવાને, ગવર્નર મેરીસે ક્રાંતિજનને વિનંતી કરી. આ કામ માથે લેવા ક્રાંતિજને કષ્ટિ કહ્યું. તેની સાથે જવાને ૫૪૦ વોલન્ટિયરો હથિયાર લઈ તૈયાર થયા. પોતાના યુદ્ધ વિલિયમને તેણે પોતાનો *નકીબ નિમ્નો. તેની પત્નિએ મોદીખાનાનો સામાન તૈયાર કર્યો. ડિસેમ્બરની અધવચમાં સેનાપતિ ક્રાંતિજન પોતાનું ન્હાનું લશ્કર લઈને ઉત્તર તરફ કુચ કરી ગયો.

ખરાબ ઋતુમાં અનુભવ વગરના સેનાપતિ અને અનુભવ વગરના લશ્કરને આછી વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં મુસાફરી કરતાં ઘણી જાતનાં દુઃખ ખમવાં પડ્યાં; કોઈ દહાડો જરૂરીયાત ખાવાની ચીજો મળતી નહીં; કોઈ દહાડો ખરાબ હવાથી ખોટી થવું પડતું; રસ્તાઓ એવા ખાડા ખમ્યાવાળા હતા કે જલદીથી કુચ થઈ રહેતું નહીં; જે ઠેકાણે જવાનું હતું તે શહેરથી ૬૦ માઇલ કરતાં વધારે દૂર નહેતું પણ ત્યાં પહોંચતાં એક મહિનો લાગ્યો. બેથ્રેહેમ આવી પહોંચ્યો ત્યારે ક્રાંતિજનને માલમ પડ્યું કે કનેક્ટ લોકો પણ બચાવની તૈયારીઓ કરવા મંડી ગયા છે. ઘરમાં રહી બેરાં ઇન્ડિયન લોકોપર પથ્થર નાખી શકે એટલા સાડ દરેક ઘરવાળે માળપર પથ્થર ભરી રાખ્યા હતા. કેટલાએક મોટા ઘરને કોટ કરી લેવામાં આવ્યા હતા અને હથિયાર પણ રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

બેથ્રેહેમ મધ્ય રથજ હોવાથી, ત્યાં મુકામ રાખી, લશ્કર કિલ્લા ઊભા કરવાને આસપાસ લશ્કરની ટુકડીઓ તેણે મોકલી દીધી; અને તેમનાપર દેખરેખ રાખવા અને સાદનપટનપર ચડાઈ કરવાની તૈયારી કરવા પોતે ત્યાંજ રહ્યા. ટુકડીઓના ઉપરીને ક્રાંતિજને આપેલા હુકમ ચોકસ અને વિગતવાર હતા; તેમાં એક વાક્ય નીચે પ્રમાણે હતું. “તમારા માણસોને ખબર કરજો કે તેમને કોઈ ઠેકાણે દુસ્મનના માણસ મળે અ-

યવા કોઇ ઠેકાણે તેમનીપર ચઢી આવે અને દુશ્મન પૈકી કોઇ તેમને હાથે મરાય તો તે વાત સાખીત કરી આખ્યાથી એ રીતે મુએવા દુશ્મનના માથાદીઠ સરકાર ૪૦ ડાહર ધનામ આપશે.”

આ ચઢાઇનું કામ કંઇ સહેલું નહોતું. ક્રાંકિયન પોતે એક વાત જણાવે છે જે પરથી એમ માલમ પડે છે કે જો કે દુશ્મન દેખાતા નહોતા તો પણ તે પાસે હતા અને તૈયાર હતા. “બેટ્મેન્ટામથી ઉપડવાની અમે તૈયારીમાં હતા એટલામાં અગિયાર ખેડુતો આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા કે અમને અમારાં ખેતરમાંથી ઇન્ડિયન લોકોએ કાઢી ચૂક્યા છે; મહેરબાની કરીને અમને બંદુકો આપો કે જેથી અમે પાછા જઇ અમારાં ઘેર લઇ આવીએ. મેં દરેકને બંદુક તથા જરૂર જેટલો દારૂ ગોળો આપ્યો. અમે થોડા માઇલ કુચ કરી એટલામાં વરસાદ આવ્યો અને આપો દહાડો વરસ્યો. રસ્તામાં આગ્રય લેવા સરખું એકે મકાન અમને મળ્યું નહીં. આખરે એક જર્મનના ઘર આગળ અમે આવી પહોંચ્યા અને તેના દાણા ભરવાના છાપરામાં પસળેલા પસળેલા, જરાઇ બેઠા. સારૂ થયું કે આ વખતે અમારાપર કોઇ ચઢી આવ્યું નહીં. કારણ કે અમારાં હથિયાર ધણી સાધારણ જાતનાં હતાં. અને વરસાદથી અમારી બંદુકોની ચાપો બીજાઇ ગઇ હતી બદુકની ચાંપ કારી રાખવાને ઇન્ડિયન લોકોના જેવાં સાધન અમારી પાસે નહોતાં. તે દિવસે ઉપર જણાવેલા અગિયાર ખેડુતોને એ લોકો મળ્યા અને દસ જણને મારી નાંખ્યા; એક જણ જીવનો રહ્યો તેણે અમને કહ્યું કે મારા સોબતીની બંદુકોની ચાંપો હવાઇ જવાથી બંદુકો કુટી નહીં.”

રસ્તામાં ધણી સંકટ બોગવીને લશ્કર સાદનહટન આવી પહોંચ્યું. એક જણ પોતાની રાજનીશીમાં લખી ગયો છે કે “ત્રાસ અને નાશના દેખાવ સિવાય બીજું કંઇ અહીં જણાતું નથી. જે જગાએ એક વખત સુખી અને શાન્ત ગામ હતું ત્યાં હવે સઘળું ઉજડ અને દિલગીરી ભરેલું લાગે છે; ઘર બાળી નાખ્યાં છે; ઘરવાળાઓને કમકમાટ ભરેલી રીતે મારી નાખ્યા છે; તેમનાં લોહીયુક્તાણુ મુડલાં કોઇ દાટનાર ન હોવાથી ફર જનવર અને પક્ષીના ખોરાક તરીકે ખુલાં પડેલાં છે; અને આપણુદી ધાતખરાજ પણાથી જેટલો કેર થાય તેટલો થએલો છે. અમે અહીં આવ્યા ૪ ક્રાંકિયન. આ પ્રદેશના કલ્યાણ માટે અમારાથી જેટલું થઇ શકે તેટલું કરીએ આપનાર ક્રાંકિયનનામાં ડહાપણ, ન્યાયજુદિ, દયા અને ધીરજ એવાં છે કેટલો જોસમાં

આળ્યો—દાર પરનો કર—ગવર્નરનો તોછડો જવાબ—ગવર્નર અને જાગીર-દાર વિરુદ્ધ ઈંગ્લાંડ ફરિયાદ કરવા ક્રાંતિજનને મોકલવાનું હતું.

ગવર્નર અને કાયદા મંડળી વચ્ચે ફરીથી કજીઓ જાગ્યો. પ્રગણના ધણીએ આપવા દેહેલા પાંચ હજાર પાઉન્ડ એક રકમે આપવાનો તેમનો વિચાર નહોતો. ખેડુતો પાસેથી ચઢેલી સાંથ જેમ જેમ વધુ થાય તેમ તેમ કકડે કકડે એ રકમ આપવાની હતી.

ક્રાંતિજનની જાહેર ઇન્ડગીનાં પ્રથમનાં પચાસ વરસ મુખ્યત્વે કરીને આ કજીઆનો મતોપકારક ફડચો લાવવા લખાણો કરાવવામાં, ભાષણ કરવામાં અને વિચાર કરવામાં ગએલાં છે. મંસ્થાનિકોને પોતાના ખરા હકનું જ્ઞાન કરાવનાર ક્રાંતિજનજી હતા. જન્ટો મડળીથી, વર્તમાનપત્રથી, વાતચીતથી, પુસ્તકાલયની સ્થાપનાથી અને શાસ્ત્રીય જાજતો લોકપ્રિય કરવાથી ક્રાંતિજને સંસ્થાનોમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાને જેટલું કરેલું છે તેટલું ખીજ કોઈ શખસે બાગ્યેજ કર્યું હશે. ક્રાંતિજન જેવું રત્ન સંસ્થાનોમાં તે વખતે પેલા યશું નહોત તો જે સ્વતંત્રતા અને જ્ઞાનના પ્રકાશથી અમેરિકા હાલ રોમે છે તે આવવાને ખીજ સેકડો વર્ષ લાગત.

આ અરમામાં ક્રાંતિજનના ચરિત્રની હકીકત બરાબર સમજવાને એ કજીઆના કારણનું હુંકુ ખ્યાન આ સ્થળે આપવું ઠીક થશે.

વિલિયમ પેનને પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણની જાગીર ઈંગ્લાંડના રાજા ખીજ ચાર્લસના વખતમાં ૧૬૮૧ ના જાનેવારીની પાંચમી તારીખે મળી હતી. આ જાગીરમાં જે કરોડ સાઠ લાખ એકર ધણી રૂબરૂ જમીન હતી એ બક્ષિસના બદલામાં વિલિયમ પેને દર વરસ વિન્ડસરના મહેલમાં ખીવર નામના રૂઆવાળા પ્રાણીનાં બે આમડાં અને જે સોનું રૂપ મળે તેના રૂબાગ રાજાની તીજેરીમાં આપવાનો હતો. ઈંગ્લાંડના કાયદા પ્રમાણે તથા ઈંગ્લાંડની પ્રજાને જાજે તેમ આખા પ્રગણની હાકેમી તેણે ભોગવવાની હતી. ઇન્ડિયન લોકો સાથે લડાઈ કરવી કે સંધિ કરવી, ન્યાયાધિશો, માજિસ્ટ્રેટો, વગેરે અમલદારોની નિમણૂક કરવી, જીન અને રાજદ્રોહ શિવાય ખીજ ગુન્હાની માફી આપવી એ વગેરે પેનની સત્તામાં હતું. જે કામ પેન જાતે કરી શકે તે પોતાને બદલે ગવર્નર નીમીને કરી લેવા તેને સત્તા આપવામાં આવી હતી. માત્ર કર નાખવાનું અને કાયદા કરવાનું તેના એકલાના અધિકારમાં રાખ્યું નહોતું. પ્રગણના રહેવાસીઓએ ચુંટી કાઢેલી

મંડળીની સંમતિ વગર આ બે કામ તેનાથી થઈ શકે નહીં. જમીનનો તે પૂર્ણપણે માલેક હતો. દર વર્ષે એક શિલિંગ સવામી લેવાને કરાવે સો એકરે ચાળીસ શિલિંગના ભાવથી કિંમત લઈ ધણી જમીન તેણે વેચી દીધી હતી. આ પ્રમાણે સ્થાપના થએલી જાગીરની કિંમત ૧૭૫૫ માં એક કરોડ પાઉન્ડ ગણાતી હતી અને તેની વાર્ષિક ચોખ્ખી ઉપજ ૩૦ હજાર પાઉન્ડ થતી હતી.

વિલિયમ પેન બે વખત પરણ્યો હતો અને તેને છ છોકરાં હતાં. પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણાનો વારસો તેની બીજી સ્ત્રીના ત્રણ છોકરા જોન, ટોમસ અને રિચર્ડને તેણે આપ્યો હતો. મોટા જોનને બે ભાગ અને બીજા દરેકને ૨.૫૬ ભાગ તેણે આપ્યો હતો. જોન ૧૭૪૬ માં મરી ગયો અને તેની મિલકતનો વારસો ટોમસને મળ્યો. આ પ્રમાણે ક્લારિનના વખતમાં પ્રગણાના માલેકો બે હતા; કે નો માલેક ટોમસ અને કે નો માલેક રિચર્ડ હતો. ટોમસ પેન કામ કરી શકે એવો, કાળજી વાળો, કરકસરીઓ અને રીતભાત વાળો હતો. રિચર્ડ પેન ઉડાઉ હતો. બન્ને જણ પોતાની મિલકતના મગરૂર હતા અને આખા પ્રગણાના લોકોના ધણી હોય એમ વર્તતા. પોતાના તરફથી ગવર્નર નિમી તેઓ વહિવટ સંભાળતા હતા. બે શેઠની તાબેદારી કરવામાં કોઈ હજી હતેહમદ નિવડ્યો નથી; પણ પેન્સિલ્વેનિયાના ગવર્નરને તો ત્રણ ધણીની મરજી સાચવવી પડતી; પ્રગણાના માલેક નાખુશ થાય તો બરતરફ કરે, કાયદા મંડળી નાખુશ થાય તો પગાર બંધ કરે અને રાજ નાખુશ થાય તો માથું કાપી નાખે ગવર્નરને પ્રગણાના માલેકો તરફથી આગ્રાઓ થતી તે પ્રમાણે તેને આવું પડતું પોતાનું માન તથા મરતબો લોકોમાં જાળવવાને ગવર્નર ખુદી રીતે કહેતો નહીં કે મને આ કામ કરવાને આગ્રા નથી અથવા આ કરવાની આગ્રા છે. ધણી વર્ષ સુધી કાયદા મંડળીને સમજાવતું નહોતું કે પોતાની આગ્રાથી ગવર્નર સામે થાય છે કે માલેકોની શીખવણીથી થાય છે. આખરે એક ગવર્નરે કહી દીધું કે પ્રગણાના માલેક તરફથી થએલી આગ્રા બહાર કંઈ પણ કરવાને મને દૂટ નથી

અણખનાવતું મુખ્ય કારણ એ યઈ પડ્યું હતું કે કોઈ પણ નાખવા કાયદા મંડળી બલામણુ કરે તો તેમાંથી પ્રગણાના માલેકોની જીર ખાતલ કરવા ગવર્નર માગણુ કરતો આ પ્રમાણે કરવાની તેને તેમ તરફથી આગ્રા હતી અને આ આગ્રાનું તેનાથી ઉલ્લંઘન થઈ શકતું નૈ

ખીજી મિલકતોની પેઠે પ્રગણના માલેકની મિલકતપર કર નાખવામાં આવે તો કરની રકમ વરસ દહાડે ૫૪૦ પાઉન્ડથી વધારે થતી તહોતી. કરની બધી ઉપજ પ્રગણનો બચાવ કરવામાં ખરચવાની હતી; પ્રગણનો બચાવ ન કરવામાં આવે તો સૌથી વધારે નુકસાન પ્રગણના જાગીરદારને હતું; એમ છતાં જાગીરદાર એટલા સાંકડા મનના હતા કે આટલી રકમ માટે પણ ખાતમ રહેવા પોતાની હડ છોડતા નહોં અને કાયદા મંડળીની કંઈ પણ ફલીલ સાંભળતા નહોં.

આગસ્ટા પ્રગણમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સાદનહટનથી કાયદા મંડળીમાં હાજર રહેવા ક્રાંતિન ૧૭૫૬ ના ફેબ્રુઆરીમાં પાછો આવ્યો હતો. મંડળીની છેલ્લી બેઠકમાં ક્રાંતિનને લીધે સમાધાનીથી કામ ચાલ્યું હતું. આ બેઠકમાં જુની તકરારો ફરીથી ઉભી થઈ. જે કરમાંથી પેન કુટુંબની જાગીરો ખાતમ રાખવામાં આવે તે કરનો કાયદા મંજુર કરવા ગવર્નર ચોખ્ખી ના કહેતો; એની સરત કાંઈ પણ કાયદામાં દાખલ કરવા કાયદા મંડળી ચોખ્ખી ના કહેતી; તકરારોપર તકરારો ચાલ્યા કરતી પણ ટક માઈ પરિણામ આવતું નહોં. ગવર્નર મોરીસે આખરે કંટાળીને પોતાને આપેલી આગાઓમાંથી કેટલીએક બચાવી દીધી જે પરથી સાફ જણાયું કે તે લા ચાર હતો. મોરીસે પોતાના હુકમનું રાજીનામું મોકલ્યાની દીધું હતું અને તે મંજુર થઈ નવો ગવર્નર આવે એટલીવાર તે ગવર્નર રહેવાનો હતો.

૧૭૫૬ ના માર્ચ માસમાં ક્રાંતિન પોસ્ટ ઓફીસોના કામ સારૂ મેગિ સેન્ડ અને વરજનિયા તરફ મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો હતો. ઘેરથી નીકળ્યો સારે તેને થોડેક સુધી વગાવવા તેના તાબાની પલટણોમાંથી ૩૦-૪૦ સ્વાર વગર બોલાવ્યે આવ્યા હતા. ક્રાંતિનને પહેલેથી ખબર હોત તો એ લોકોને ના કહેત, પણ તેને બારણે એ લોકો આવી ચઢ્યા પછી તે ના કહી શક્યો નહોં. શહેરમાં અને શહેર બહાર થોડે સુધી ખુલ્લી તરવારોથી માનબેર ક્રાંતિનને આ સ્વારો લાઇ ગયા. પ્રગણના માલેકને કે ગવર્નર આવવા પ્રકારનું માન કદી મળ્યું નહોતું. કાયદા મંડળીમાં ક્રાંતિને કહેલ કડવાં વેણથી તેનાપર પ્રગણના માલેક ખીજવાયલા હતા અને આ બનાવ તેમના જાણવામાં આવ્યો સારે વધારે ખીજવાયા. “ક્રાંતિન જેવા લગાઇ ખોર અને ત્રાસદાયક” માણસને જરતરફ કરવાને પેને પોસ્ટ માસ્તર જન રક્ષને લખ્યું પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહીં.

મુસાફરી ત્રણ માસ ચાલી, બે માસ વરજનિયામાં આનંદથી કાંઈ

દરિયા વાટે ક્રાંતિન ન્યુયોર્ક ગયો અને લાંચી જુલાઈમાં ઘેર પાઠો આબો. તે વખતે પ્રગણના બચાવ શી રીતે કરવો એ વિચારમાં બધા ગરક થઈ ગયેલા ક્રાંતિનને જણાયા. નવો ગવર્નર હજી આબો નહોતો અને તેના આવતા સુધી કંઈ થઈ શકે તેમ નહોતું. છ અઠવાડિયાં પછી ક્રાંતિનને લખ્યું કે “આપણી સરહદપર કેર વતે છે.....કાયદા મંડળી મળી છે અને કંઈપણ કરવાને ધણી આવડ છે. પણ નવો ગવર્નર આવવાની ધડીઓ ગણાય છે, અને તેના આવતા સુધી કંઈ થવાનું નથી.” આ શબ્દો લખ્યા પહેલાં થોડા કલાક અગાઉ ગવર્નર વહાણમાંથી ઉતર્યો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયા આવી પહોંચ્યો હતો. ૧૭૫૬ ના ઓગસ્ટની ૧૯ મી તારીખે રૈબર્ટ મેરીસને અમલ પૂરા થયો અને કમ્પ્ટન વિલિયમ ડેનીએ તેનો હુકો લીધો.

નવા ગવર્નરના આવવાથી શહેરમાં ખુશાલી ખુશાલી થઈ રહી. આ બનાવની નોંધમાં વિલિયમ ક્રાંતિન લખે છે કે “એક શેતાન જઈને બીજો આવે એ પણ ઉલાસ કરતા છે. એક નામવાળો ગયો અને બીજા નામવાળો આબો તેથી આખું પ્રગણું હરખાઈ ગયું છે. સૌને ઇગનારી આશા એવું મનાવે છે કે એ માણસના સારા શુણ ગવર્નર તરીકે પણ પ્રગટ થશે. કોઈ મોટો બચાવ કરનાર આબો હોય એવી રીતે તેને વધાવી લેવામાં આબો છે. પ્રગણના માલેકના ખુશામતિયા મેયર અને કારપોરેશને તેને મોડું ખાણું આપ્યું છે; એ ખાણામાં કાયદા મંડળીના મનાસદોને નોતરવાથી તેઓ પણ પાછલી વાત વિસરી જઈ જમવા ગયા છે.”

આ મેજબાનીમાં, ખાણું પૂરું થયા પછી ગવર્નર ડેની ઉભો થયો અને સુદર બાપજી કરી ક્રાંતિનને રોમન સોસાઈટી તરફનો ચાંદ અર્પણ કર્યો. બીજા પરાણા દારૂ પીવાની ગમતમાં પડ્યા હતા સારે ગવર્નર ડેની ક્રાંતિનને પાસેના એક એકાત ઓરડામાં લઈ ગયો અને ખુશામત તથા લાલચથી તેને જગીરદારના પક્ષમાં મેળવી લેવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. ક્રાંતિન કહે છે કે “તેણે મને ઘણું ઘણું કરીને કહ્યું કે ‘જગીરદાર પ્રગણના બલામાંજ રાજી છે; તેની સામે લાંબા વખતથી ચાલતો પ્રતિરોધ છોડી દેવામાં આવે અને તેની અને લોકોની વચ્ચે ફરીથી એકતા થાય તો તેથી સૌને અને વિશેષે કરીને તમને ફાયદો છે. લોકો અને જગીરદાર વચ્ચે એકતા કરાવવામાં તમે ઘણા ઉપયોગી થઈ પડો એમ છે. જો તમે તેમાં મદદ કરશો તો ખાત્રી રાખજો કે તમને તેનો બહોલો મળ્યા વગર રહેશે નહીં.’” અગે જલદીથી જમવાના ઓરડામાં પાછા ગયા નહીં તેથી

દાર પીનાર મંડળીએ એક લોટો ભરીને મદીરા અમરી ઝોરડીમાં મોક-
લાવ્યો. ગવર્નરે તેમાંથી ખુબ પીધું અને તેના પ્રભાશુર્મા વધારે આશુશ
કરવા અને વચનો આપવા લાગ્યો. " ક્રાંતિજને ગવર્નરે ડેનીને જવાબ આપ્યો
કે " ઇશ્વરની કૃપાથી મારી સ્થિતિ એવી છે કે જાગીરદારના આશ્રયની મારે
કંઈ દરકાર નથી. વળી હું કાયદા મંડળીમાં સભાસદ છું તેથી કાયદેસર
મારાથી તેણે આપેલું કંઈ સ્વીકારી શકાય નહીં. પેન કુટુંબનો હું કંઈ ફરમન
નથી. એમનાં ફૂલ મને ગેરવાજબી લાગે છે સારેજ હું તેમની સામે યા-
ઉછું. તમારો રાજકારભાર સહેજો અને લોકપ્રિય થવાને મારાથી બનશે
તેટલું હું કરીશ. પણ હું આશા રાખું છું કે તમારી પહેલાંના ગવર્નરને જે
આગાઓ નડતી હતી તે આગાઓ લઈને તમે નહીં આવ્યા હશો. " આ
સાંભળીને ગવર્નરે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં. આ અગસની બાબતપર તેના
તરફથી કંઈ જવાબ મળ્યો નહીં એટલાપરથી કાયદા મંડળીએ તેના વિરુદ્ધ
અનુમાન કર્યું હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે એકમતથી તેઓએ
તેને માનપત્ર આપી આવકાર દીધો અને તેના ખર્ચને માટે વાર્ષિક ૭સો
પાઉન્ડની રકમ મંજૂર કરી. વળી વિરોધ કરીને તેઓ ચાકી ગયા હતા.
અને હવે તેમ કરવાનો પ્રસંગ આવશે નહીં એમ આશા રાખતા હતા.

પણ શાન્તિ ધણો વખત ટકી નહીં. ગવર્નરે ડેની તરફથી મંડળી
તરફ પહેલું કાગળ આપ્યું તે પરથીજ જણાયું કે મોરીસ વગેરે તેની
પહેલાંના ગવર્નરોના જેવો તે પણ તાબેદાર ગવર્નર હતો. જાગીરદાર
તરફથી યેએલી આગાઓ પ્રમાણે તે પશુ આગાનાર હતો એમ યોડા વખત-
માં જણાઈ ગયું. જડાત, મલણીનોટા અને જાગીરદારની મિલકતપર કર
એ તથા અગસની બાબતોમાં શું કરવું એ વિષે તેને ખાસ સૂચનાઓ
જાગીરદારે આપેલી હતી અને તે સૂચનાઓ બહાર તેનાથી એક ડગલું પણ
બરાવાતું નહોતું.

ગવર્નર અને કાયદા મંડળી એક પણ બાબતમાં એકમત થયા નહીં.
મંડળી મુલતવી રહી ફરી મળતી તો ફરી પાછો વિરોધ થતો. ગવર્નરના
આવ્યા પછી ચાર માસ આ પ્રમાણે બોલાબોલી અને ઝગડામાં ગયા.

૧૭૫૬ માં ક્રાંતિજને એક ઘડીનીએ કુરસદ નહોતી. એકલી રાજ
દરબારી બાબતમાં તે રોકાયેલો નહોતો. લંડનમાં સ્થાપન યેએલી વેપાર અને
કળાકૌશલને ઉત્તેજન આપનાર એક મંડળીનો તે આ સાલમાં સભાસદ
તે હતો. મંડળીએ તેને આસપદ્ય પ્રવેશ લખ્યું હતું કે પત્ર વ્યવહાર રાખી,

વખતો વખત ખખર અને સચના આપતા રહેવું નવેમ્બરમા વળી ધન્ડિ લોકો સાથે મસલત કરવા ગવર્નર ડેવી સાથે તે સરહદપર ગયો હતો અને ત્યાં ધણા દહાગ તેમની સાથે વિચાર કરવામા કાઢ્યા પણ તેનું કંઈ ફળ નીપજ્યુ નહીં

૧૭૫૬ ના ડિસેમ્બરમા કાયદામંડળી ફરીથી મળી ત્યારે ગવર્નર સાથેનો જુનો કજીઓ ધણો વધી પડ્યો કાયદામંડળીને હવે કંઈ ધીરજ રહી નહીં, ખખનો ખાલી થઈ ગયો હતો, સરહદપર રક્ષણની ઈ જોઈવણુ થઈ નહોતી ફુસ્મન પહેલાના કરતા વધારે ડર વર્તાવતા હતા, સધાગાએ એકન થઈ બચાવનો ઉદ્યમ કરવાનો આ વખત હતો, લાલકા કરી બેસી રહેવાનો નહતો દેશદાંડ જણુનાર કાયદામંડળી સરહદના મ સ્થાનોની આપત્તિ ટાળવા પોતાના તરફથી જે થઈ શકે તે કરવાને તત્પર હતી આ અણીને વખતે પેન કુટુબની જાગીરપર ઠર નાખવાનો સવાલ ફરીથી બાજુપર રાખી, મંડળીએ સર્વ જાતના દારૂપર જઠાત નાખી પૈસા ઉભા કરવા ઠરાવ કર્યો સાઠ હજાર પાઉન્ડ ઠરજ કાઢીને લડાઈની મદદમા સરકારને આપવા અને દારૂની જઠાતની ઉપજથી દર વરસે કરજ ઝોણુ કરવું એવી મતનખનો એજ કાયદો મંડળીએ પસાર કરી ગવર્નરને મોકલાવ્યો જઠાત વીસ વરસ સુધી રાખવાની હતી આ કાયદામા ઈ વાધો લેના જેનું નહોતું કારણુ કે જે ડગને માટે અત્યાર સુધી તકગર ચાનતી હતી તે એમા નહીં હતો એમ છતાં ગવર્નરે પોતાની સમતિ આપવા ના કહીને જણાવ્યું કે આવો કાયદો પસાર થવા દેવાને મને મનાઈ કરેલી છે, ઉપાડવા ધારેલી રકમ ધણી મોટી છે, વીસ વરસની મુદત ધણી લાંબી છે, અને એ કાયદામા બીજી ધણી નાની બાબતો જેવી જોઈએ તેની રીતે ચૂકેલી નથી મંડળીની એક કમિટી અને ગવર્નર વચ્ચે આ બાબત ધણા દિવસ મસનત ચાલી કેટલીએક બાબતમા સમાધાન કરવાને મંડળી રાજી હતી, પણ ગવર્નરને ચએવી આગાઓ બહાર એનાથી એક ડગલું ખસાવું નહીં અમુક બાબત કાયદામા અવશ્ય દાખલ કરવા જેવી છે એમ કમિટી ખાત્રી કરે ત્યારે ગવર્નર કહે કે એ તો ખરૂ પણ મારી આગાઓમા એ વિષ સ્પષ્ટ મનાઈ કરેલી છે આખરે કાયદાનો ખરડો દસ લીગીઓ લખી ગવર્નરે પાછો મોકલ્યો હતો અને એ દસ લીગીઓમા જણાવ્યું કે મારી સમતિ હું આપું છું હવે આ દેશમા ગવર્નર અને કાયદામંડળીનો ધનસાફ કરી

ઉપરી ન હોવાથી સંગતિ નહીં આપવાનાં મારાં કારણુ હું ઇંગ્લાંડ રાજ સાહેબ તરફ મોકલીશ.

આ તોછડો જવાન આખા પછી ત્રીજો દિવસે કાયદામંડળીએ સધળા વાંધાનો વિચાર કરી ઠરાવ કર્યો કે આટલો વખત આપણો હક છોડી દેવો અને ગવર્નરની સૂચનાઓ પ્રમાણે ખરડો તૈયાર કરવો.

આ અગત્યનું કામ પૂરું થઇ રહ્યું કે તરતજ ગવર્નરની પેઠે કાયદા-મંડળીએ પણ રાજને અપીલ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. કાયદા અને સર્વદ વિરુદ્ધ જાગીરદારની આગા પ્રમાણે પેન્સિલ્વેનિયાપર રાજ્ય ચલાવવામાં આવે તો તેનાં કેવાં માદાં ફળ નીપજશે અને પેન્સિલ્વેનિયાની દેવી દુર્દશા થશે, અને હાલ કેવી દશા થઇ છે તેનો આગેદુણ ચિતાર ઇંગ્લાંડના સ-ત્તાધિશાને ઇંગ્લાંડ જઇ રૂબરૂમાં આપવા કાયદામંડળીમાંથી બે જણને સુંદરી કાઢી ઇંગ્લાંડ મોકલવાનું ઠરાવ્યું. બેન્જામિન ફ્રાંકિન અને આઇઝાક નોરીસ, એ બે ગૃહરચોને પસંદ કરી ઇંગ્લાંડ જવાની વિનંતિ કરવામાં આવી. આઇઝાક નોરીસ ઘણો વૃદ્ધ થઇ ગએલો હોવાથી જવા 'ખુશી નહોતો, તેથી ફ્રાંકિન એકલાને પોતાના મુખત્યાર તરીકે મોકલવાનો કાયદા-મંડળીએ ઠરાવ કર્યો. પોતાના છોકરા વિલિયમને સાથે લેવાની ફ્રાંકિનની મરજી હોવાથી મંડળીએ તેનું રાજીનામું સ્વીકારી તેને પણ જવા રજા આપી. મુસાફરી અને લંડનમાં રહેવાનું ખર્ચ પૂરું કરવા કાયદામંડળીએ ૧૫૦૦ પાઉન્ડ મંજૂર કર્યા. થોડા માસમાં કામ પૂરું થવાની આશા હતી તેથી આટલી રકમથી ચાલશે એમ ધારવામાં આવ્યું હતું.

મકરણ ૧૯ મું.

કાયદામંડળીના મુખત્યારતરીકે ઇંગ્લાંડમાં.

. ૧૭૫૭ થી ૧૭૬૨.

લંડન ઉપડી જવાની તૈયારી—લોર્ડ લોડને સમાધાન કરવા કલાથી રોકાઇ જવું—લંડન આવી પહોંચવું—કોલિન્સનને ત્યાં ઊતારો કરવો—દરખાસ્ત સારૂ વિહાનોનું આવવું—કેવનરસ્ટ્રીટમાં ઘર રાખી રહેવું—પેન કળાકૌશલ્યને કાત—પેન કુટુંબ તરફથી ગવર્નર તરફ ગએલો જવાબ—થયો હતો. મંડળીદ્વારાની ખટપટ—હિસ્ટોરિકલ રિબ્યુ—માવનનો શોખ—

૧૭૫૯ નો ક્રાંકિલન—લંડનના રસ્તા સાફસુદ કરાવવાની યોજના—કેમ્પ્લીઝ તરફ મુસાફરી—વતન ભૂમિમાં રોકાણાંડ તરફ મુસાફરી—પત્ની સાથે પત્રવ્યવહાર—ક્રાંકિલનને પોતાની ધારણા પાર પાડવામાં પડેલી મુશીબતો—ડેન્નીએ પેન કુટુંબના હિત વિરુદ્ધ મંજુર કરેલા કાયદા—તે મંબંધમાં ઇંગ્લાંડમાં નિમાયલી કમિટીનો અભિપ્રાય—કમિટીનો અભિપ્રાય ફેરવવાને ક્રાંકિલને વાપરેલી યુક્તિ—ધારેલી મતલબ આખરે પાર પડી—ડુસ્મનોના સંબંધમાં ક્રાંકિલને જણાવેલા વિચાર—ઇંગ્લાંડમાં વધારે રોકાણ થયું—વરતી વધારવા વિષે ક્રાંકિલનના વિચાર—સંધિને માટે ખૂમાટો—ખાફીની શેખકો—કેનેડા ઇંગ્લાંડને હસ્તગત રાખવા કરેલી સૂચના—સદ્ગુણી યત્નાની કળા વિષે લોર્ડ કેમ્સને લખેલો પત્ર.

કાયદામંડળીના મુખત્યાર તરીકે ઇંગ્લાંડ જવા નિમણુંક થયા પછી ક્રાંકિલન ઉપડવાની તૈયારી કરવા મંડી ગયો. ન્યુયોર્કથી ઉપડનાર એક વહાણમાં બાપ દીકરાએ ટીડીટ લીધી અને સરસામાન પણ મોકલાવ્યો. વહાણ ઉપડવાને થોડા દિવસ બાકી હતા એવામાં અમેરિકાના સરકારી લશ્કરનો સેનાપતિ લોર્ડ લૉડન ગવર્નર અને કાયદામંડળી વચ્ચે સમાધાન કરવાને ફિલાડેલ્ફિયા આવ્યો. આ મોટા માણસના વચ્ચે પડવાથી કંઈ થશે એવી આશાએ ક્રાંકિલને ઉપડવાનું મુશ્તવી રાખ્યું અને વહાણ એના વગર ઉપડી ગયું.

બંને પક્ષની હકીકત સાંભળવાને ઇચ્છા ખતાવી લોર્ડ લૉડને એક દિવસ નક્કી કરી ગવર્નર ડેની અને ક્રાંકિલનને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. કાયદામંડળી તરફની દલીલો ક્રાંકિલને ૨૫૪ રીતે હુકમમાં કહી ખતાવી ગવર્નર ડેનીને તો એટલુંજ કહેવાનું હતું કે હું જગીદાર સાથે ખતથી તેની આગા પ્રમાણે આલવા બંધાએલો છું અને જો તેથી ઉલટો ચાલું તો તેથી મને તુકરાન છે. તુકરાન ન થાય એમ તમે કરી શકતા હો તો તમે કહો તે કરવા હું તૈયાર છું. લોર્ડ લૉડનથી કંઈ સમાધાન થઈ શક્યું નહોતું. એનામા સેનાપતિને લાયક કંઈ ગુણ નહોતા. એના જેવા માણસને આવો મોટો હુકો શી રીતે મળી શક્યો હશે એ ક્રાંકિલનને વિશ્વમય જેવું લાગતું હતું. તે વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં વમીલાથી તેમજ રાજકીય મતવજ સાધવાને મોટી મોટી જગાઓ વસીલા અને વગવાળા લોકોને આપવામાં આવતી હતી એ ક્રાંકિલનને પાછળથી માલમ પડ્યું.

ફરીથી વહાણની ગોઠવણ કરી, બાપ દીકરો વખતસર ન્યુયોર્ક ગયા. પણ આજ ઉપડે દાઢ ઉપડે, એમ કેટલાંએક અઠવાડિયાં તેમને ખોટી કયાં પછી વહાણ ઉપડ્યું. લોર્ડ લોડને સરકારી લખોટા મોકલવાને વહાણને ખોટી કરી રાખ્યું હતું. એ એટલો આજસુ દત્તો કે આજકાલ ટરનાં લખોટા મોકલવામાં ધણા દિવસ કાઢી નાખ્યા. લાંબી અને દહેશત ભરેલી મુસાફરી સહીસલામત પૂરી કરી ફ્રાંકલિન કોર્નવાલના ફાલમથ બંદરે ગિતર્યો. ત્યાંથી લંડન ૨૫૦ માઈલ યાવ છે. બાપ દિકરો ગરને જોવા લાયક જગ્યાએ જોતા જોતા જુલાઈની ૨૬ મી તારીખે લંડન આવ્યા અને તેમના મિત્ર પિટર કોલિન્સનને ઘેર તેમણે ગિતારો કર્યો. એ ગૃહસ્થનું રહેઠાણ ઘણું રમણિય હતું. ફ્રાંકલિન આવ્યાની વાત સાંભળીને એ અમેરિકન ફિલમુક્તને મળવા ધણા વિદ્વાનો આવવા લાગ્યા, અને તેને આવેલો જાણી ખુશી બતાવવા લાગ્યા. જેમ્સ રાફ્સ હજી દૈયાત હતો. એની સ્થિતિ ધણી સુધરી ગઇ હતી. પોતાના જુના મિત્રને તે મળવા દોડી આવ્યો અને સગાંસાગવાંની ખબર પૂછી પોતાના પરાક્રમની હકીકત કહી મંભળાવી. ફ્રાંકલિનનું નામ પૂરોપમાં જાહેર કરનાર દાકતર ફાધર જીજ પણ મળવા આવ્યો. મસાચુસેટનો ગવર્નર સાર્જ પોતાનું આગહું ઓળખાણ તાજુ કરી ગયો. દાકતર જોન્સનના મિત્ર સ્ટ્રેફન નામના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક વેચનારને પહેલી મુલાકાને ફ્રાંકલિન સાથે માયા થઇ ગઇ. ક્રાન્સ, જર્મની, હોલ્લંડ અને ઇટાલીથી વિજ્ઞાનીશાસ્ત્રીઓના સુખારકબાદીના પત્રો આવવા લાગ્યા. ફ્રાંકલિનને અવકાશ મળ્યો કે તરત ઈંગ્લાંડમાં પહેલવહેલો વાદળમાંથી વિજ્ઞાની ખેંચી કાઢનાર અને ફ્રાંકલિનની કલ્પનાને ટેકો આપનાર દાકતર કેન્ટનને તે મળવા ગયો. ફ્રાંકલિન પહેલવહેલો લંડન ગયો હતો ત્યારે જે છાપખાનામાં તેણે નોકરી કરી હતી ત્યાં પણ તે ગયો અને ત્યાં કામ કરનાર મજૂરોને એક છાપવાનું ચંત્ર બતાવી કહ્યું કે “ આવો ભાઈઓ આપણે મજા કરીએ. ચાળીસ વર્ષ ઉપર તમારી પેઠે મજૂર તરીકે આ ચંત્રથી હું કામ કરતો હતો. ” એવું કહીને તેણે દારૂ મંગાવ્યો ને છાપખાનાની આજાદી ચલાવા યોડો પીધો અને પાયો. જે જગો ઉપર દારૂ પીવા વિરુદ્ધ ૩૩ વર્ષપર ફ્રાંકલિન બોધ કરતો હતો તે જગો પર તેણે આ પ્રમંગે દારૂ વાપર્યો એ ઠીક તો કર્યું નહીં, પણ એને મોટાઇનો ગર્વ નહોતો અને પોતાની આગલી સ્થિતિ તે જુલો ગયો નહોતો એ બતાવવાને આ બતાવ ધણો અગત્યનો છે.

પિટર કોલિન્સનને ત્યાં યોડા દિવસ પરાણો રહી, ક્રાંકિંગને પોતાનું ઘર કેવળ સ્ટ્રીટ નામની સારા લોકને રહેવાની શેરીમાં રાખી લીધું. એના ઘરની માલિક મારગેટ સ્ટિવનન્સન નામની એક સારા સ્વભાવની બહી બાઇ હતી. એ બાઇ તથા તેની દીકરી સાથે ક્રાંકિંગને એવી મિત્રાચારી થઇ કે તે જીવતા સુધી આવી. લંડનમાં ક્રાંકિંગની રહેવાની રીત ઊંચી પંક્તિના માણસને હાજરે એવી હતી. ફિલાડેલ્ફિયાથી એક આકર પોતાને માટે અને એક પોતાના પુત્રને માટે તે લઇ આવ્યો હતો. બાડાની ગાડીઓ અગવડ બરેલી અને બેડાળ દેખાવાની જથ્થાવાથી તેણે ઘરની ગાડી રાખી, કે જેથી પેન્સિલ્વેનિયાનો પ્રતિનિધિ, પ્રધાનો અને પાર્લામેન્ટના સભાસદોને ઘેર પોતાને હાજતા ડાળથી જઇ શકે. તેના છોકરાનો વિચાર બારિસ્ટરની પરીક્ષામાં પાસ થઇ ઘેર જવાનો દેવાથી મિડલ ટેમ્પલ નામની કાયદાની પાઠશાળામાં તે દાખલ થયો અને કાયદાના પુસ્તકનું અધ્યયન કરવા મંડી ગયો.

કામ પડ્યા પછી પોતાનો હેતુ સાધવાને ક્રાંકિંગને તૈયારી કરવા લાગ્યો. પ્રથમ તો તે પેન કુટુંબીઓને મળ્યો; કાયદામંડળીની ફરિયાદ તેમને કહી સંભળાવી પેન્સિલ્વેનિયા સાથે ન્યાયની રીતે વર્તેલું એ તેમના પોતાના સ્વાર્થની વાત છે એમ તેમની ખાતરી કરવા સમ્પત્તાથી અને ધીરથી ક્રાંકિંગને જોટલું કહેવાય તેટલું તેમને કહ્યું. પણ તેને તરતજ માલમ પડ્યું કે તેમના અંતઃકરણપર એથી કંઇ અસર થવાની નથી; એઓ જવાબ દેવાનું તેઓ ઉડાવતા, ગુસ્સે થયાનું ડાળ કરતા અને ખુલા મનથી બોલતા નહો. વાતચીત વખતે માદદસ્તશક્તિને મદદ તરીકે ક્રાંકિંગને એક કાગળના કકડાપર ફરિયાદની બાબતોનું ટાંચણ કરી રાખ્યું હતું. આ ટાંચણમાં ચાર બાબતો હતી. ૧ બાદશાહી ફરમાનથી કાયદા કરવાની સત્તા કાયદામંડળીને છે; જમીરદાર પોતાની આજ્ઞાઓથી આ સત્તા લઇ લે છે. ૨ નાણાં એકઠાં કરવાં તથા ખર્ચવાં એ બાદશાહી ફરમાનથી કાયદામંડળીની સત્તામાં છે. જમીરદારની આજ્ઞાઓથી આ સત્તા રદ થાય છે. ૩ કરમાંથી જમીરદારની મિલકત બાતલ કરવી એ જરવાજખી છે. ૪ આ ફરિયાદોનો વિચાર કરવાને અને તે દૂર કરવાને જમીરદારને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે જેથી સજાહસંપ રહે. આ કામજ ક્રાંકિંગને જમીરદારને આપ્યો. આથી જાણે પોતાનું અપમાન થયું હોય એમ જમીરદારે ડાળ કરી કહ્યું કે આ ઘણું ડુંકું છે, મોઢમ છે, કોઇ ચોક્કસ દાખલો

સંયોગોઠવી, દરરોજ અખતરા કરી બતાવીને પોતામા મિત્રોને તે રંજન કરતો.

ગાયનનો શોખ હોવાથી લંડનમાં તેનો કેટલોક વખત તેની મજાદમાં પણ જતો. પ્રખ્યાત જર્મન ગાયો હેન્ડલ તે વખતે લંડનમાં હોવાથી ક્રાંતિકર્તા તેનું ગાણું સાંભળી શક્યો. ક્રાંતિકર્તાનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ગાણામાં ગીતના બોલ ઢંકાઈ જવા ન જોઈએ. ગીતના શબ્દોની અસર ગાયનથી વધવી જોઈએ. એ સિવાય ગાયનનો ખીજો ઉપયોગ નથી.

તે વખતે ગેરીક નાટ્યકળામાં ઘણો પ્રખ્યાત હતો. ક્રાંતિકર્તાને નાટક જોવાનો શોખ મૂળથી હતો. લંડનમાં ઘણી વાર તે ગેરીકને વેપ બજાવતાં જોવા જતો.

તે વખતના વિદ્વાન માણસોની સોબતમાં ક્રાંતિકર્તાને કેવી ગમત મળતી એ તેના કાગળો વાંચવાથી સારી રીતે જણાય છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે ૧૭૨૪ અથવા ૧૭૪૪ માં જોવો ક્રાંતિકર્તા હતો તેના કરતાં ૧૭૫૫ નો ક્રાંતિકર્તા કેટલીએક બાબતમાં જૂદોજ માણસ થઈ ગયો હતો. તેનું શરીર ૫૩ વરસના પૈસે ટકે સુખી અંગેજના જેવું બારે થઈ ગયું હતું; પહેલાંના કરતાં આરામ લેવાનો તેનો શોખ વધ્યો હતો; જમ્યા પછી જરા બેસવામાં અને અને એકાદ ગલાસ ક્યેરેટ લેવામાં તે હવે વાંધાબરેલું ગણતો નહીં; સાધારણ ઝોળખીતાની સોબતમાં તે ઘણું ઝોળખતો; તેના મિત્રોની સોબતમાં હોય ત્યારે ઘણો હસમુખો. ટોળી અને ગપ્પી માત્રમ પડતો; ગીત ગાવામાં, હાજરજવાબ આપવામાં અને બેઠી મસ્કરી કરવામાં તેને કોઈ પહોંચે એમ નહોતું. આ વખતના તેના એક પત્રમાં લખ્યું છે કે “મને એમ લાગે છે કે પહેલાંની પેઠે સોબત, ગપાટા મારવાનું, હસવાનું અને ગાવાનું મને હજી પણ ગમે છે. પરંતુ તેની સાથે જૂઠું માણસોની વાતમાં ડાહ્યાં ડાહ્યાં વાડશે અને ગંભીર વચનો મને પહેલાં કરતાં વધારે ગમે છે.”

એના સ્વભાવનાં મુખ્ય લક્ષણ કદી બદલાયાં નહોતાં. જ્યાં ત્યાં સુધારો કરવાની તેની યુદ્ધિ તો હમેશા એક સરખીજ રહી હતી. લંડનના રસ્તાપરનાં ધુણીવાળાં જ્ઞાનસો સુધારવાને તેણે એક વખત વિચાર કર્યો હતો; દરરોજ સવારમાં ડુકાનો ઉઘડ્યા પહેલાં ચહેરના રસ્તા વાળવાને જોઈવલ્યુ કરવાની એક યોજના તેણે તૈયાર કરી હતી. તે લખે છે કે “થોડાં વખતમાં કેટલું વાળી શકાય એ એક અકસ્માત બનાવથી મારા જાણવામાં આવ્યું. કેવળ સ્ટ્રીટમાં મારા બારણા આગળ એક ગરીબ સ્ત્રીને એક

દિવસ સાવરણી વડે વાળતાં મેં જોઈ. જાણે હમણાંજ મંદવાડમાંથી ઉડી હોય એવી શીડી અને નળણી તે દેખાતી હતી. મેં તેને પૂછ્યું કે તને અહીં વાળવા કોણે કહ્યું છે? તેણે જવાબ દીધો કે “કાંઈએ નહીં. હું ગરીબ છું તેથી મને કંઈ આપશે એવી આશાએ મોટા લોકોના ઘર આગળ હું ઝાડું કાંટું છું.” મેં તેને કહ્યું કે આખો મહેસો વાળી નાંખ, હું તને એક સિલિંગ આપીશ. આ વાત નવ વાગે ઘઈ. બપોરે તે સિલિંગ માગવા આવી. મેં તેને પ્રથમ ધીમે ધીમે વાળતાં જોઈ હતી તેથી આટલી વારમાં તેણે કામ પૂરું કર્યું હશે એમ મારા માનવામાં આવ્યું નહીં. મારા આકરને મેં જોવા મોકલ્યો; તેણે જોઈ આવી કહ્યું કે આખો મહેસો સાફ વાળેલો છે અને બધી ધૂળ ગટરમાં નાંખેલી છે. પછી વરસાદ થવાથી તમામ ધૂળ ધોવાઈ ગઈ અને રસ્તો તથા ગટર સાફ થયાં.”

ફાંકિલને કહેલી યોજના દાકતર કાંઈ જાણતે જતાવવામાં આવી પણ તે જાણતે તેનું કંઈ પરિણામ આવ્યું નહીં. દુઃખ અને હરકતો ભોગવવાને જાણે વિધાતાએ લેખ લખ્યા હોય એમ તે વખતે શહેરમાં લોકો હજારે જાતની હરકતો બેઠતા. બ્યારે જનવીલ મુખ્ય પ્રધાન થયો ત્યારે સર જન શીફ્ટિંગે તેની ખાત્રી કરી કે એવીસ માણસની ઘોડેરવાર પોલીસ રાત્રે ફરે તો લંડન અને તેનાં પરાં છુટારાના ત્રાસથી મુક્ત થાય. તોપણ ત્યાર પછી ત્રીસ વર્ષ સુધી નાટકમાંથી ઘેર પાછા જતાં મૃદસ્થ સ્ત્રીઓ છુટાતી; હોલબર્ન હીલ અને હંસલોહીયની તો કંઈ કહેવાની વાત નહોતી. પાંચ લાખ માણસોનાં મુખ અને તંદુરસ્તીને માટે મહેનત કરવી એ જાણે કંઈ પાપ હોય એમ ફાંકિલને માત્રી માગવી પડે છે. તે લખે છે કે “કેટલાએકને એમ લાગશે કે આ નજીવી બાગતો ધ્યાન આપવા યોગ્ય નથી. પણ જો તેઓ વિચાર કરશે તો તેમને માલમ પડશે કે પવનને દિવસે એક માણસની આંખોમાં કે એક દુકાનમાં ધૂળ પડે તે ધણું મહત્વનું નથી; તો પણ આ શહેરમાં એવાં ઘણાં દાખલા બને છે અને તે વળી વારંવાર બને છે તેથી એ બાબત ઘણી મહત્વની અને જરૂરની થાય છે. સખળ આ દેખાતી થોડી અગત્યની બાબતપર કોઈ માણસ ધ્યાન આપે તો તેને તેઓ હસી કાઢશે નહીં. તેમની દરરોજ જરૂર પડતી નથી એવાં મોટાં મોટાં કામથી માણસ જાનનું મુખ વધે છે તેના કરતાં દરરોજ બનનારી નાની નાની બાબતોમાં સાફ થવાથી, વધારે વધે છે. એક માણસને તમે હજાર

ગીની આપો તેથી તેનું સુખ વધે તેના દરતાં તેને અસહ્ય સારી સ્થિતિમાં રાખતાં અને જાતે હઠમત દરતાં શીખવેો તેથી વધારે વધશે.”

ઇંગ્લાંડ રહ્યો. સાં મુધી દરેક ઉન્દાળામાં ક્રાંતિન તેના પુત્ર સાથે થોડાં અઠવાડિયાં મુસદ્દરી કરવામાં કાઢતો. ૧૭૫૮ માં તેણે કેમ્પ્લીજ સર્વ-વિદ્યોત્તેજકાલયની બેઠ લીધી હતી. પાઠશાળાઓના ગુરુ. સર્વવિદ્યોત્તેજકાલયના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષે સાં તેને ધણું માન આપ્યું હતું.

કેમ્પ્લીજથી તે પોતાના બાપદાદાની વતન ભૂમિમાં ગયો હતો અને સાં તેનાં સગાં સાગવાંને શોધી કાઢી મળી આવ્યો હતો. ઉવેર્લીંગ-ખરોમાં તેની સગી એક ડોશી એટલી ઉમરની હતી કે ૭૩ વરસ ઉપર તેનો બાપ ઇંગ્લાંડ છોડી અમેરિકા ગયાની વાત તેને ખરાખર યાદ હતી. એ બાપ ગરીબ, સંતોષી અને આનંદી હતી. બેન્ગલિન કાકાના કેટલા એક કાગળ આ બાપએ ક્રાંતિનને વાંચવા આપ્યા. એ કાગળોમાં ક્રાંતિન અને તેની બહેન નાનાં હતાં તે વખતની કેટલીએક વાતો લખેલી હતી. ઉવેર્લીંગખરોથી એકટન આવી તપાસ દરતાં જે જગોએ તેના બાપદાદા લવારનું કામ કરતા હતા તે જગા ક્રાંતિનને જડી આવી. ત્રીસ એકરનું તેમનું ખેતર વેચાઇ ગયું હતું તેમની ઝુંપડી હજી ક્રાંતિન હાઉસના નામથી ઓળખાતી હતી અને તેમાં ગામની નિશાળ બેસતી હતી. ધણું સગાંને બાપ દિકરાએ ગોધો કાઢવાં; તેમાંનાં ધણુંખરાં ગરીબ અને ધરડાં હતાં પણ ક્રાંતિન કુટુંબનો શુણ્ણ, જે સંતોષ, તે તેમનામાંથી જતો રહ્યો નહોતો. ક્રાંતિને કખરો પરના લેખની નકલો કરી લીધી; લખ મરણની નોધ તપાસી તેમાંથી પોતાના વડીલો સંબંધી જરૂર પૂરતા ઉતારા લીધા; અને આ પ્રમાણે પોતાના વડવાઓની ભૂમિમાં ફરી બાપ દીકરો લંડન પાછા આવ્યા.

૧૭૫૯ ના ઉન્દાળામાં ક્રાંતિને છ અઠવાડિયાં સ્કોટલાંડમાં મુસાદરી કરવામાં કાઢવાં. એ સાલમાં સેન્ટ એન્ડ્રુઝની સર્વવિદ્યોત્તેજકાલય તરફથી તેને દાકતરનો માનબરેલો ધક્કાબ મળ્યો હતો. આ ધલકાબથી હવેથી ક્રાંતિન દાકતર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. આ ધલકાબ મળવાથી કદાચ તેને એ વર્ષના ઉન્દાળામાં સ્કોટલાંડ તરફ જવાનું મન થયું હશે, આ પ્રસંગે સ્કોટલાંડમાં તેને ધણું માન મળ્યું. એડીનબરોની કોરપોરેશને તેને એ શહેરનું છટાપણું બદ્યું; મોટા માણસોએ તેને જમવા નોતર્યો; અને વિદ્વાન માણસોએ તેની સાથે મિત્રાચારી કરી. ભુમ, રાખ.

ઈસન અને લોર્ડ કેમ્સ આ પૈકી મુખ્ય હતા. લંડન પાછા આવી ક્રાંકિલને લોર્ડ કેમ્સને લખેલા પત્રમાં લખ્યું છે કે “ સ્કોટલાંડમાં જે અમે જોયું અને સાંભળ્યું હતું, જે સુખ અને મજા ભોગવ્યાં હતાં અને જે મહેરબાની મેળવી હતી તેની વાતચીત ચેફ પહેંચત્તાં સુધી ચાલી હતી. અમે ધારતા હતા તેના કરતાં વધારે અમારો આદરસત્કાર થયો હતો. ટુંકામાં મારે કહેવું જોઈએ કે મારી આખી જીંદગીમાં કદી નહોં ભોગવેલું એવું સુખ મારી છ અઠવાડિયાંની મુસાફરીમાં સ્કોટલાંડમાં મેં ભોગવ્યું છે. એ દેશમાં અમને મળેલી મનમતી અને બોધકારક મંડળીએ મારા મનપર એવી અમર કરી છે કે, ઘાડા સંબંધને લીધે બીજા ઠેકાણે માફ મન દોરવાયું નહોત તો સ્કોટલાંડમાં રહી મારું બાકીનું આયુષ્ય પૂરું કરવાનું હું પમંદ કરત.”

આ મજાના દિવસોમાં પણ ક્રાંકિલનનું અંત કરણ દિલાડેદિધ્યામાં તેના ઘર તરફ હતું. એની પત્નિને તેણે લખ્યું હતું કે “ યોગ્યતાવાળા માણસો મારા તરફ માયા અને મિત્રભાવ રાખેછે અને ચતુર માણસો સાથે વાતચીત કરવાને મને તક મળે છે તેથી મને બેસક ઘણો આનંદ લાગેડે; પણ આટલી ઉંમરે ધરના સુખ વગર મંતોપ ઉપજે નહોં; મારા કુટુંબથી દૂર હોવાને લીધે મને બેચેની થાય છે અને તેમને મળવાને હાલમાં મહે છે તેથી ‘પણી વખત આનંદ મડગીમાં હોજી છું ત્યારે પણ હું નિઃમામો નાખું છું.’ ધર શબ્દમારને માટે અને પોતાની સ્ત્રી અને પુત્રીના ઉપયોગ માટે ક્રાંકિલન નવાઈ નવાઈની ચીજો ઘેર મોકલાવતો અને ઘેરથી એની સ્ત્રી પણ માનીમાની ખાવાની ચીજો ઇગ્નાંડ મોકલાવતી.

ક્રાંકિલનની સ્ત્રી પત્ર લખવામાં ઘણી ચીવટ રાખતી હતી. એના તરફથી નિયમિત રીતે પત્ર આવતા હતા. ૧૭૫૮ ની સાલના એક પત્રમાં એણે ક્રાંકિલનને અજબઅજબ જેવી ખબર આપી હતી કે સરથાનોમાં એવી ગપ ચાલી રહી છે કે તમને જોરાનેટનો છલકાજ અને પેન્સિલ્વેનિયાના ગવર્નરની જગો આપવામાં આવી છે. આ ગપ ખોટી હતી પણ ક્રાંકિલનનો ઇગ્નાંડમાં આદરસત્કાર સારી રીતે થતો હતો. એ વાતની ખાત્રી એની સ્ત્રીને બીજી ઘણી રીતે થઈ હતી. શ્રી. સ્ટ્રેહને તેને એક પત્રમાં લખ્યું હતું કે “ મહેરબાની કરી તમે અહીં આવો અને તમારા પતિ સાથે તમારું આયુષ્ય ઇગ્નાંડમાં ગુજારો, કે જ્યાં તમારા પતિ સાથે વાતચીત કરવાનું માફ સુખ હમેશ કાયમ રહે. તમારા પતિને મેં જોયા નહોતા ત્યારે

તેમનાં લખાણ અને પ્રતિષ્ઠાથી મેં તેમને માટે જાઓ મત બાંધ્યો હતો; જ્યારે એમને નગરે જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે પહેલાંના કરતાં પણ મારો મત વધારે જાઓ થયો છે. મેં કાંઈ એવો માણસ જોયો નથી કે જેના સમાગમથી એના જેટલો આનંદ થાય; કાંઈ કંઈ વાતમાં સારા હોય છે અને કાંઈ કંઈમાં હોય છે, પણ એનો સર્વ વાતે સારા છે." વળી મી. સ્ટ્રેલન લખે છે કે "અમેરિકાથી આવેલા જે જીવાન પુરૂષો મારા જોવામાં આવ્યા છે તેમાં તમારો પુત્ર મૈથી શ્રેષ્ઠ છે એમ મારો મત છે. એની ઉમરના બીજા માણસોમાં જોવામાં નથી આવતી એવી પાકી સમજ એનામાં છે. એનો પિતા એની સાથે પોતાના મિત્ર અને બાધ તરીકે વર્તે છે. પિતાની સોખ્તામાં દરેકજ સુધરવાને એને તક મળે છે, તેથી મને લાગે છે કે એના પિતાના જેવો એ પણ એના દેશને ઉપયોગી થઈ પડશે." મી. સ્ટ્રેલન ધારતો હતો કે મારા પત્રથી ક્રીસ્ટિયનની સ્ત્રી ઉત્સાહ આવશે. ક્રીસ્ટિયન જાણતો હતો કે મારી સ્ત્રી દરિયાની મુસાફરી પસંદ નથી, અને તેથી તે આવવાની નથી. આખરે એમજ થયું. મી. સ્ટ્રેલનને તેણે ચોખ્ખી ના લખી કે મારાથી ઉત્સાહ અવાજે નહીં.

આ પ્રમાણે ક્રીસ્ટિયનનાં ત્રણ વરસ ઉત્સાહમાં ગયાં; કામને સાફ જોટી થઈ રહેલું પડ્યું એટલો વખત મન પસંદમંડળમાં, પદાર્થ વિજ્ઞાનના પ્રયોગ-માં, ગાયનમાં, નાટકમાં અને આસપાસના પ્રદેશમાં મુસાફરીમાં જવાથી તેને કંઈ કંટાળો લાગ્યો નહીં. જે કાર્યને માટે તે આવ્યો હતો તે ૧૭૬૦ ના ઉન્હાળામાં નિવેડાને માટે તૈયાર થઈ હતું.

ક્રીસ્ટિયનને લંડનમાં પૂર્ણ રીતે ફોહ મળી નહીં. પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણું વર્તેનિયા અને ન્યુયોર્કની પેઠે આશ્રસા કરવાને સરકારને તેણે વિનંતિ કરી હતી પણ તેને એવો જવાબ મળ્યો કે જગીરદારની સંમતિ વગર તેમ થઈ શકે છે. આ યોજનામાં ન ફાવવાથી હવે બીજી બે બાબતો બાકી રહી તે તરફ તેણે લક્ષ લગાડ્યું. ૧ બીજાઓની મિલકતની પેઠે જગીરદારની મિલકત પણ દર આપે. ૨. જગીરદાર પોતાના ગર્વનેરને ચોક્કસ આગ્રહો આપી તે પ્રમાણે ચાલવા ફરમાવી કાયદામંડળીને સત્તાવે નહીં. આ બે બાબતોમાં ફોહ મળવી એ કંઈ સહેલું કામ નહોતું. જેમની પામે ન્યાય માગવાનો હતો તે પેન ક્રૂડેબીઓના જેવાજ માણસો હતા.

૧૭૫૭ માં ક્રીસ્ટિયન ઉત્સાહ અથા પછી ગવર્નર ડેવિ અને કાયદા-

મંડળી વચ્ચેનો ઝગડો પહેલાંના કરતાં વધારે ઉગ્ર થયો હતો. ક્રાંતિચનના જેવા દંડા સ્વભાવનો બન્ને વચ્ચે સમાધાન કરાવનાર કાષ્ટ નહીં હોવાથી કજીઓ નરમ પડે નહોતો. પહેલાંના ગવર્નરની પેઠે ગવર્નર ડેવી પણ આ વદવાડથી કંટાળી ગયો હતો. ૧૭૫૮ માં તેણે જાગીરદારની આગા વિરુદ્ધ કેટલાએક એવા કાયદાને સંમતિ આપી હતી કે જેમાં બીજી મિલકતોની પેઠે જાગીરદારની મિલકતપર પણ કર નાખવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. જાગીરદારને આ ખતર પડનાંજ ડેવીને બરતરફ કરવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો અને તેની જગ્યાએ જેમ્સ હેમિલ્ટન નામના માણસને નિમ્નો હેમિલ્ટન ફિલાડેલ્ફિયાનો વતની હતો. જાગીરદાર તરફથી તેને પણ બીજાઓની પેઠે ચોક્કસ આગાઓ આપવામાં આવી હતી. પણ એવી આગાઓ વિરુદ્ધ તેણે પણ કેટલાએક કાયદાને સંમતિ આપી. જાગીરદારની સંનદમાં એક એવી કલમ હતી કે કાયદામંડળી અને ગવર્નરે પસાર રેલા કાયદાને રાજની સંમતિ મળવી જોઈએ. પોતાની આગાઓ વિરુદ્ધ ગવર્નરે સંમતિ આપેલા કાયદા અને તો રાજ પાસે રદ કરાવવાને જાગીરદારે તજવીજ ચલાવી. ૧૭૫૮ અને ૧૭૫૯ માં પેન્સિલ્વેનિયામાં પસાર થયેલા ૧૯ કાયદા ૧૭૬૦ માં રાજની મંત્રીસભાના ટેબલપર મંજૂરી માટે આવી પડ્યા હતા. કેટલાએક કાયદા એવા હતા કે જેના સંબંધમાં ટાઇનો વાંધો નહોતો. ૧૧ કાયદા માટે જાગીરદારે વાંધો ઊઠાવ્યો હતો. બધી મિલકતોપર કર નાખી ૧૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ ઉભા કરવાનો એક કાયદો હતો. એ કાયદાનું જે આખર આવે તેજ પ્રમાણે બીજા દસનું આવવાનું હતું. પેન કુટુંબવાળા જાગીરદારે વકીલ કરી એ રદ કે ન વા લડત ચલાવી. આણીગમ ક્રાંતિને પણ વકીલ કરી એવું બતાવ્યું કે એ કાયદા વાજબી છે. અને ઇગ્ગાંડના કાયદાને અનુસરતા છે. અર્લ ઓફ હેલીફાક્સ અને બીજા ચાર જણની એક કમિટી નિમી રાજએ આ બાબતપર રીપોર્ટ માગ્યો. આ કમિટીએ ક્રાંતિચન અને કાયદામંડળીને પ્રતિકુળ રીપોર્ટ કર્યો અને જણાવ્યું કે, બધી મિલકતોપર એક સરખી રીતે કર નાખવો એ ન્યાયથી, ઇગ્ગાંડના કાયદાથી, અને રાજના હિતથી ઉલટું છે.

કમિટીએ આ પ્રમાણે અભિપ્રાય આપ્યા પછી ફતેહની આશા રાખવી એ ફાગટ હતું. પણ ક્રાંતિચન હિંમત હારે એવો પુરખ નહોતો. આ રીપોર્ટ કમિટી પાછો ખેંચી લઈ બીજા લાભકાંક રીપોર્ટ કરે એવી

તજવીજ તેણે કરવા માંડી. ૧૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ ઉભા કરવાનો કાયદો રદ થાય તો પેન્સિલ્વેનિયામાં લોકોપયોગી કામ માટે પૈસાની બીડ પડે અને જાગીરદારનું જોર વધી પડે એમ હતું. ક્રાંટિસનને લાગ્યું કે વચસો રસ્તો પકડવામાં આવે તો કંઈ થઈ શકે; તેથી કમિટીને તેણે વિનંતી કરી કે કાયદો રદ કરવાના કરતાં તેમાં જે વાંધા બરેહું લાગતું હોય તે સુધારવાને મુશ્કેલી કરે. તો સુધારો કરવાનો બીજો કાયદો હું કાયદામંડળી પાસે પસાર કરાવું; જાગીરદારની બંધી મિલકતપર કર નાખવો વાજબી લાગતું ન હોય તો પેદાશવાળી મિલકતપર કાયમ રાખી, બીજી વગર માપેલી અને વગર પેદાશવાળી જમીનપરના કરની માફી આપાવો. કાયદાનો ટેડલેક બાંધે અમલ થઈ થયો છે, માટે તે રદ થશે તો તેનું પરિણામ સાફ નહીં થાય. આ ખુલાસાથી કમિટીના મનપર આસર થઈ અને તેઓએ પ્રથમના રીપોર્ટના સાંધણ તરિકે બોર્ને રીપોર્ટ કર્યો કે પેન્સિલ્વેનિયાની કાયદામંડળીના સુખત્યારના કહેવા પ્રમાણે કાયદો સુધારવામાં આવે તો તે રદ કરવાની જરૂર નથી. આ રીપોર્ટમાં કરેલી બધામણ પ્રમાણે કરવાને રાજ્યએ મંજૂર કર્યું. આ બાબત ક્રાંટિસને લોર્ડ કેમ્સને લખ્યું કે અમને - “ ધણે દરજ્જે અતોય ઉપજે તેવી રીતે ફરિયાદનો અંત આવ્યો છે. ”

તજવીજ તેણે કરવા માંડી. ૧૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ

યાય તો પેન્સિલ્વેનિયામાં લોકોપયોગી મ્હોં વસ્તી વધારવા વિષે ફ્રાંકલિનનો જાગીરદારનું જેર વધી પડે એમ અમેરિકાનાં સંસ્થાનો વધવાથી, ઇંગ્લાંડ પકડવામાં આવે તો કંઈ થઈ શકે બરેલો વિચાર તે વખતે ચાલતો હતો. કાયદો રદ કરવાના કારણે નિર્બંધ લખવામાં આવ્યો હતો. ધણા અંગ્રેજો સ્થળના કરો તેહતા કે ઇંગ્લાંડનો પૈસો અને ઇંગ્લાંડની વસ્તી અમેરિકા કરાવું; જુદા જાત છે અને તેથીજ અમેરિકામાં પૈસો અને વસ્તી વધે છે. તો જાનિત ભાગવા ફ્રાંકલિને પોતાના નિર્બંધમાં જે દલીલો વાપરી જાત તેની પછી પ્રખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી આડમ સ્મીથે વાપરેલી છે. ફ્રાંકલિન હે છે કે “ એક ખીજનાં ખોરાકનાં સાધનોમાં આડે આવીને, અને એકલાં યદને તેઓ પોતે અડચણ કરે છે તે ચિવાય વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓની આજ્ઞા વધવાને ખીજ કંઈ સીમા નડતી નથી. પૃથ્વીની સપાટીપર ખીજ કોઈ જાતની વનસ્પતિ ન હોય તો આખી પૃથ્વીપર ધીરે ધીરે એક જાતનો છોડ, જેવો કે વરિયાળોનો, ઉગાડી શકાય. તેજ પ્રમાણે ખીજ વસ્તી પૃથ્વીપર ન હોય તો અંગ્રેજ પ્રજા, જેવી એકજ પ્રજાથી થોડા જમાનામાં આખી પૃથ્વી ભરી શકાય. ઉત્તર અમેરિકામાં આશરે ૮૦ હજાર અંગ્રેજો થયા છતાં હાલ ત્યાં દસ લાખ અંગ્રેજોની વસ્તી યદ છે. એમ છતાં ઇંગ્લાંડની વસ્તી પહેલાંના કરતાં ઓછી યદ નથી, બધે સંસ્થાનોમાં માલની ખપત વધારે થવાથી વેપારરોજગારને ઉત્તેજન મળી વસ્તી વધી છે. અમેરિકાની હાલની દસ લાખ માણસની વસ્તી, ૨૫ વર્ષમાં બમણી થાય એમ ગણીએ તો આજથી સો વર્ષ પછી ત્યાં ઇંગ્લાંડના કરતાં ૫૫ વધારે અંગ્રેજોની વસ્તી થશે. બ્રિટિશ રાજ્યની સત્તામાં જમીન અને દરિયાપર આથી કેટલો બધો વધારો થશે ? ”

શુભામગીરીથી શુભામ રાખનારનેજ મોટો ગેરફાયદો છે એમ ફ્રાંકલિને આ નિર્બંધથી સાબીત કરી આપ્યું છે. શહેને ખેસી રહેવાનું હોવાથી તે નાકાવત થતો જાય અને આખરે ત્રણ ચાર જમાનામાં તેની આજ્ઞા અશક્ત અને જંગમી થાય છે.

ત્રીજો જ્યોર્જ ગાદીએ બેઠો કે તરતજ આખા રાજ્યમાં સંધિને માટે જુમાટો થવા લાગ્યો હતો. લાંગો વખત ચાલે એવી સંધિ દુસ્મનો કરે નહીં ત્યાં સુધી લડવુંજ જોઈએ એમ પીટના જેવો ફ્રાંકલિનનો

વિચાર હતો. ઇંગ્લાંડમાં તે વખતે પેટને માટે ગમે તે લખે એવા બાહુતી લેખક ધણા હતા. ક્રાન્સે આવા ધણા લેખકોને રૂઝવત આપી મધિ કરવાની તરફેણમાં યોપાનિયાં, નિમંધો અને આરકિટયો લખાવ્યા હતા. સંધિ કરવાની ઇચ્છાવાળા અંગ્રેજ દરબારીઓની ચાકરીમાં પણ ધણા બાહુતી લેખકો હતા. સધિ કરાવવાને આ પ્રમાણે ખટખટ થાય છે એ વાત ઉઘાડી પાડવાને “ એક લિટન ” ની સહીથી ક્રાંકિલને “ મોરનીંગ ક્રોનિકલ ” વર્તમાન પત્રમાં મર્મવાળો તથા બોધક એક વિષય છપાવ્યો હતો. આ વિષયનું નામ “ દુસ્મનનું વલણુ સધિ કરવા તરફ કરવાના ઉપાયો ” એવું રાખવામાં આવ્યું હતું. આ કલ્પિત વિષયમાં એક જોશુઇ પાઠરી સ્પેનના કાંઈ જુના પાઠશાહને શીખામણ આપે છે કે તમારા દુસ્મનના વિચાર ફેરવવા હોય તો તેના દેશના ગ્રથકારો, અધિપતિઓ અને ઉપદેશકોને લાંચ આપવામાં તમારે પૈસા ખરચવા.

સંધિ થાય તો ઇંગ્લાંડે જીતેલા મૂલ્યક પૈકી અમેરિકામાં કેનેડા કે ગ્વાડાલોપના ટાપુઓ રાખવા એ વિષય તે વખતે ઘણો ચર્ચાતો હતો અને તે ઉપર મોટા મોટા રાજનીતિનિપુણ પુરૂષોમાં મતભેદ પડ્યો હતો. ક્રાંકિલને એક મોટું યોપાનિયુ લખી કાઢી સૂચના કરી કે ઉત્તર અમેરિકાના અંગ્રેજ સંસ્થાનોનું હિત સાચવવું હોય તો કેનેડા ઇંગ્લાંડે પોતાને હસ્તક રાખવું જોઈએ. કેનેડા કેન્ય લોકોને હાથ રહેશે તો તે લોકોની નજર અંગ્રેજ સંસ્થાનો તરફ બગડેલી રહેશે, અને હમેશ લઘાઈનું કારણ ઉભું રહેશે. ક્રાંકિલની સૂચના પ્રમાણે કેનેડા ઇંગ્લાંડે રાખ્યાથી થએલા ફાયદા આ રથજો વર્ણવવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી.

“ સદ્ગુણી ચવાની કળા ” એ વિષય ઉપર એક પુસ્તક લખવાનો ક્રાંકિલને વિચાર ૧૭૩૨ થી હતો પણ તે લખવાનો તેને વખત મળ્યોજ નહોતો એમ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. આ અરસામાં લોર્ડ કેમ્સને લખેલા એક પત્રમાં એ પુસ્તકની યોજના સજધી ક્રાંકિલને લખ્યું હતું કે “ જુવાન માણસોના ઉપયોગ માટે “ સદ્ગુણી ચવાની કળા ” એ નામનું એક પુસ્તક લખવાનો મારો વિચાર છે. આ પુસ્તકમાં શી શી બાબતો લખવાનો મારો વિચાર હશે તે આ નામપરથી તમારા સમજામાં નહીં આવે. ખરાબ રસ્તે ચાલનારા ધણા માણસ ખુશીથી મારે રસ્તે ચાલે, પણ એ ફેરફાર શી રીતે કરવો એ તેમને ખબર નથી. તેઓ ધણી વખત નિશ્ચય કરે છે અને પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેમના પ્રયત્ન યોગ્ય રીતે

કરેલા ન હોવાથી ફતેહ મળતી નથી. સદાયરણી શી રીતે થવું એ લોકોને ખતાવ્યા વગર તેમને સદાયરણી થવા કહેવું એ, ખોરાક, લાકડાં અને કપડાં ક્યાંથી લાવવાં એ ખતાવ્યા વગર ધસુના ફતે ભુખ્યા, ટાટે ઠરેલા અને નાગા લોકોને કહેલું કે તમે ખાઓ, તાપો અને પહેરો તેની બરાબર છે. ધણા માણસોમાં કેટલાએક સદૃશ્ય સ્વાભાવિક રીતે હોય છે. પણ કોઈમાં સ્વાભાવિક રીતે બધા સદૃશ્ય આવતા નથી. ખુટતા સદૃશ્ય મેળવવા અને જે મેળવી શકાય તે તથા જે સ્વાભાવિક રીતે મળેલા હોય તે સાચી રાખવા એ એક કળા છે. જેમ ચિત્રકળા વગેરે બીજી કળાઓ છે તેમ આ પણ એક કળા છે. કોઈ માણસને ચિતારો થવું હોય તો તેને ચિતારો થવાનો ઉપદેશ આપ્યાથી, અથવા ઉપદેશ આપનારની દલીલોથી તેની ખાત્રી થવાથી, તે વિચારો થવાને નિશ્ચય કરે તેથી તે ચિતારો થઈ શકે નહીં. તેને એ કળાનાં મૂળનરત્ન શીખવવાં જોઈએ અને રાચરચિલાં બરાબર રીતે વાપરવાને અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે નિયમિત રીતે અભ્યાસ કરવાથી ધીમે ધીમે એ કળા તે શીખી શકે. એ પ્રમાણે ન ચાલે તો તેને એની અડચણો નડે કે કંટાળાને તે કળા પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર તે મૂકી દે. ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ધેર પાછો આવી ફરી ઈંગ્લેન્ડ ગયો.

. ૧૭૬૨—૧૬૪

આક્ષરે સર્વવિદ્યાલેખકાલય તરફથી ડી. સી. એલ. ની પદવી—ક્રાંતિકર્તાનો પુત્ર ન્યુ જર્સેનો ગવર્નર નિમાયો—ફિલાડેલ્ફિયા તરફ જવા નિ-કળ્યો—રસ્તામાં કરેલી શોધ અને અવલોકન—ધેર આવ્યા પછી લોર્ડ ક્રમ્સને લખેલો પત્ર—મહાન બંધાવવાનો વિચાર—સાત વરસના ઝગડાનો યૂરોપમાં અંત આવ્યો—અમેરિકામાં ઇન્ડિયન લોકો સાથે લડાઈ જતરી રહી જાત પેન ગવર્નર નિમાયો—ઇન્ડિયન લોકો વિરુદ્ધ વિચાર—પેક્ષટનના ઘોડેસ્વારોએ કરેલી ધાતકી કતલ—આ સમયમાં ક્રાંતિકર્તા જણાવેલા વિચાર—મૈત્રિ ધરાવનાર ઇન્ડિયનોને રક્ષણને માટે કરેલી તજવીજ—ગવર્નર પેનનું જાહેરનામું—પેન અને કાયદામંડળી વચ્ચે ઝગડો—પ્રગણું

ખાલસા કરવા તથા સ્ટાંપ કાયદો નહીં કરવા સરકારને અરજ કરવા ક્રાંકિલનને ફરીથી ઇંગ્લાંડ મોકલ્યો.

૧૭૬૨ ની સાલનો મોટો ભાગ દાકતર ક્રાંકિવને માત્ર ઘેર જવામાં ગાળ્યો હતો. લંડન છોડવાની તૈયારી વસંત ઋતુથી કરવા માંડી હતી. પાનખર ઋતુ પૂરી થતાં તે કિલ્લાડેલિશ પહોંચ્યો હતો. તેનું આવવાનું સાંભળીને અમેરિકામાં તેના મિત્ર જેમ ખુશ થયા હતા તેમ તેનું જવાનું સાંભળીને ધૂરાપના મિત્રો દિવગીર થયા હતા. ઇંગ્લાંડ છોડવાના અરસામાં બનેલી બીજી કેટલીએક બીનાઓ જાણુવા જેવી છે.

૧૭૬૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી તારીખે ઓક્સફર્ડની સર્વિવિયોજકાલયનો કારભાર ચક્રાવનાર મડગીએ ઠરાવ કર્યો કે દાકતર ક્રાંકિવન મહેરબાની કરીને અહીં પધારે સારે “ડી. સી. એલ.” વિદ્વતા પ્રમાણસર પદ માન તરીકે તેમને આપવું. એક માસ પછી ક્રાંકિલન ઓક્સફર્ડ ગયો, સર્વિવિયોજકાલયની મુલાકાત લીધી, અને “ડી. સી. એલ.”ની પદવી મેળવી જોવડો દાકતર થયો. એજ વખતે તેના પુત્રને “માસ્ટર ઓફ આર્ટ”ની પદવી માન તરીકે આપવામાં આવી હતી.

ક્રાંકિલનનો પુત્ર કાયદાનો અભ્યાસ પૂરો કરી બારિસ્ટરની પરીક્ષામાં પાસ થયો હતો. પિતા સાથે ફરવાથી ઇંગ્લાંડમાં તેને ઘણા જાણનાં ઓળખાણ થયાં હતાં. એ જીવાનિયો બુદ્ધિવાળો સારી રીતભાતવાળો અને ચાલાક હતો. ત્રીજા જ્યોર્જના માનીતા લોર્ડ બ્યુટ સાથે વિલિયમ ક્રાંકિવનને ખાસ ઓળખાણ થયું હતું. તે વખતે ન્યુક્સેન ગવર્નરની જગો ખાલી હોવાથી લોર્ડ બ્યુટ પોતાની વગ વાપરી એ જગો વિલિયમ ક્રાંકિલનને અપાવી.

અમેરિકા તરફ જતા લશ્કરના એક કાફલા ભેગા ઘર તરફ જવાની ક્રાંકિલને ગોઠવણ કરી હતી. જુન, જુલાઈ અને ઓગસ્ટ માસ કાફલો ઉપડવાની વાટ જોવામાં ગયા. આખરે ઓગસ્ટની આખરે એક દિવસ કાફલો ઉપડ્યો અને ખાપદાદાના દેશને છેલ્લી સલામ કરી ક્રાંકિવન ઘર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં દરિયો ઘણો શાન્ત રહ્યો હતો. એક વઢાણમાંથી બીજામાં સહેલાઈથી જઈ સકાતું તેથી ગમ્મતમાં ને ગમ્મતમાં આખી મુસાફરી પૂરી થઈ.

* “ડી. સી. એલ.”ની પદ્ધિવાળા પણ દાકતર કહેવાય છે.

ક્રાંતિનના મિત્ર લોર્ડ કેમ્સનું પુસ્તક “ વિવેચનશાસ્ત્રનાં મુગતત્વ ” આ મુસાફરીની દરમિયાન ક્રાંતિને વાંચ્યું હતું. આ પુસ્તક વાંચી તેણે લોર્ડ કેમ્સને એક પત્ર લખી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો છે અને તેમાં સ્ટોટસાંડના જુના રાગ મધુર લાગે છે તેનાં કારણ સવિસ્તર બતાવ્યાં છે.

ક્રાંતિનનું મન શોધ કરવામાં કેવું અપજ હતું અને તેનો હાથ કેવો ચાલાક હતો એનો કંઈ ખ્યાલ આપવાને, આ મુસાફરીની વખતે કરેલા એક પ્રયોગનું ખ્યાલ આ ઠેકાણે દુકામાં આપવું યોગ્ય થશે. તાપના દિવસ હોવાથી વહાણમાં ઊતારાએને સુવા બેસવાની ઓરડીની ખારીઓ ખુલ્લી રાખવામાં આવતી હતી, તેથી મિથુનગતિઓના દીવા પવનથી ઝડપાતા અને તેથી ધણી અગવડ પડતી. મદીગ ટાપુ આવ્યા પછી બાળવાનું તેમ મળી શક્યું. એક સાધારણ ગ્લાસમાં કાંઈ અને લોહાના સળીઆ વડે દીવેટ અથવા રાખો ક્રાંતિને એક દીવો બનાવ્યો અને તે વાળા વડે ઓરડીની છતે ટાંચ્યો. આ દીવાથી સાફ અજવાળું પડવા લાગ્યું. ખાલામાં કે જગોએ પાણી ભર્યું હતું, કે માં તેમ ભર્યું હતું અને કે ખાલી જગા રાખી હતી દીવાની જોન ગ્લાસની બાજુની ઉંચાઈની અંદર રહેવાથી પવન લાગ્યા વગર સ્થિર રહેતી હતી. એક દિવસ વાજુ કરતાં ક્રાંતિને જોયું કે તેમનો ભાગ સ્થિર રહે છે પણ નીચેનો પાણીનો ભાગ હાલ હાલ કરે છે. બધું તેમ ખરી ગયું અને માત્ર પાણી રહ્યું, ત્યાં સુધી દીવો બળતો રાખવામાં આવ્યો. જો કે વહાણની ગતિ પહેલાંના જેવીજ હતી તોપણ હવે પાણીનો ભાગ સ્થિર જણાયો. રાતે તેમ પૂરવામાં આવ્યું ત્યારે પાછો પાણીનો ભાગ હાલતો અને તેમનો ભાગ સ્થિર જણાયો. આ પ્રમાણે આખી મુસાફરીનો વખત ફરી ફરી જોવામાં આવ્યું હતું. પછીથી બીજા પદાર્થ વડે આ અખતરો ક્રાંતિને કરી જોયો પણ એમ થવાના કારણ તરીકે પોતાનો સંતોષ થાય એવો ખુલાસો તેને મળા શક્યો નહીં. આ વાત દેખીતી નહોતી છ પણ શોધ કરવાને ક્રાંતિનને કેટલે દરજ્જે શોખ હતો એ બતાવવાને તે ધણી ઉપયોગી છે.

પોર્ટરમથ છોડ્યા પછી નવ અઠવાડિયે ક્રાંતિન જન્મભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો. ઘેર આવી લોર્ડ કેમ્સને તેણે લખ્યું કે “ છ વરસના વિયોગ પછી હું મારે ઘેર ૧ લી નવેમ્બરે સહીસલામત પહોંચ્યો છું અને

મારી સ્ત્રી ત્યાં પુત્રી બેંગા ગયો છું. મારી પુત્રી હવે ઉમરે પહેંચી છે અને મારી ગેરહાજરીમાં વિદ્યા અને કળાકૌસલમાં નિપુણ થઈ છે. મારા મિત્રો મારાપર પહેલાંના જેવીજ ચલાયના રાખે છે. મારા પાછા આવ્યા પછી મને મળવાને આવેલા મિત્રોથી મારૂ ઘર બેરુંજ રહે છે. મારી ગેરહાજરીમાં કાપદામંડળીમાં ફિલાડેલ્ફિયા તરફથી સંભાસદ તરીકે દર વરસ મારી ચૂંટણી થતી હતી. કાપદામંડળીમાં હું હાજર થયો ત્યારે અધ્યક્ષની ખારફતે એ મંડળીએ મને શાખાથી આપી અને ત્રણ હજાર પાઉન્ડ બક્ષીસ આપવા ઠરાવ કર્યો. ફેબ્રુઆરી માસમાં મારો પુત્ર અને તેની પત્નિ ઘેર આવ્યાં છે. મેં ઇંગ્લાંડ છોડ્યા પછી મારી સંમતિથી વેસ્ટ ઇન્ડિયાની એક ગૃહસ્થ બાઈ સાથે તેણે લગ્ન કર્યું છે અને તે લગ્ન સુખી નિવડ્યું છે. એની નિમણૂકની જગ્યાએ એ ગયો ત્યારે હું એની સાથે લાં ગયો હતો. બધી પંક્તિના લોકે આંદરબાવથી એને આવકાર આપ્યો હતો અને સલાહસંપત્તી તે પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. એના પ્રગણા અને આ પ્રગણા વચ્ચે માત્ર એક નદી છે. મારાથી એનું ગામ ૧૭ માઈલ છેટે છે. તેથી અત્રે મણીવાર મંળીએ છીએ.”

ઘેર આવ્યા પછી પહેલાંની પેઠે ક્રાંડિલન કામકાજમાં પડ્યો. ખીજે વરસે હન્ડાળામાં પોષ્ટ ઓફિસોના સંબંધમાં ૧૧૦૦ માઈલની તેણે મુસાફરી કરી અને પોતાના બાઈબંધ દોસ્તદારનાં ઓળખાણ તાજું કર્યો.

ક્રાંડિલનની ઉમર આ સમયે ૫૭ વર્ષની થઈ હતી. ૧૫ વરસથી તે લોકસેવા બજાવતો હતો. ૧૭૪૮ માં તેણે ધંધો છોડી દીધો તે વખતે જ આરામ લેવાની તે આશા રાખતો હતો તે આરામ લેવાનો હજી વખત આવ્યો નહોતો. હવેથી મોટું અને સવડવાળું એક નવું મકાન બંધાવી તેમાં પોતાનું ઘડપણ વિશ્રાંતિમાં, પદાર્થ વિજ્ઞાનના અખતરા કરવામાં, સદ્ગુણી યવાની કળાનું પુસ્તક લખવામાં, અને મિત્રો સાથે ગમત કરવામાં કાઢવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પણ આ વિચાર તેના મનમાં જ રહી ગયો. કેટલીએક અણધારી એવી ખીનાઓ બની કે ફરીથી તેને બહાર પડવું પડ્યું.

સાત વર્ષનો ઝગડો ૧૭૬૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૦ મી તારીખે પારિસની સંધિ યત્રથી પૂરો થયો હતો. આ સંધિથી યુરોપમાં લડાઈનો અંત આવ્યો પણ અમેરિકામાં તેમ ચંચુ નહો. લડાઈ ચલાવનાર એક પ્રે - ઉત્તર અમેરિકાના ઇન્ડિયન લોકનો—સંધિ થઈ ત્યારે દંઈ વિચાર.

આવ્યો નહોતો અને સંધિ વિષે તેમને કંઈ પૂછવામાં આવ્યું નહોતું. જેમ સંધિ થયા પહેલાં તેઓ હુલ્લટ અને જીલમ ચલાવતા હતા તેમ સંધિ થયા પછી પણ ચલાવવા લાગ્યા. નાયગરાથી તે ફોરોરિડા સુધીના પછાત પ્રદેશમાં તેઓએ ગામડાં બાળી નાખ્યાં, કુટુંબોને કુટુંબો કાપી નાખ્યાં, ખેતર ઉત્તર કરી નાખ્યાં અને ખેરાં છોકરાંને બંધીવાન કરી લઈ ગયા.

પેન્સિલ્વેનિયામાં સૌથી વધારે નુકસાન થયું. આ પ્રગણના પશ્ચિમ તરફના ભાગમાં ૧૭૬૩ માં દુસ્ત્રમન ઇન્ડિયનોએ ખેદાન મેદાન કરી નાખ્યું. ધરમાંથી હાંકી કાઢેલાં કુટુંબોનું દુઃખ ટાળવાને ફિલાડેલ્ફિયાનાં મધ્યમાં દેવળોમાં ઉધરાણુ થયું હતું. કાષ્ટક ચર્ચે ૧૬૨ પાઉન્ડ ઉધરાવીને તે રકમ સૌથી મારી રીતે વાપરવાને એક ખાસ માણુમ મોકલ્યો. એ માણુમે નજરે લેઈ આવીને ખજર આપી કે ૭૫૦ ખેતરોના માલિક નાથી ગયા છે અને ૨૫૦ ખેરાં અને છોકરાં ફાઈ પીટમાં જઈ ભરાયાં છે. એ ઉદાર દેવળે પશ્ચિમ તરફના ગામોમાં પૈમા ઉપરાંત હથિયાર અને દારૂ ગોળાની કેટલીક પેટીઓ લોકોમાં વહેંચવા મોકલી હતી. પારિસની મંધિ થયા પછી આખા પ્રગણમાં કેવો ક્રુજરો અને પાવમાલી ચર્ચ રહી હતી તેનો આહેલુમ ચિતાર એ સાલનાં દેવળ અને દરબારનાં રજીસ્ટરો વાંચવાથી મળેછે.

અક્ટોબર માસમાં વળી ગવર્નરની ફેરબદલી થઈ. ગવર્નર હેમિલ્ટને રાજીનામું આપ્યું અને તેની જગ્યાએ મી. જૉનપેન ઇંગ્લાંડથી આવ્યો. જૉનપેન જગીરદારના કુટુંબનો હોવાથી લોકોને એમ લાગ્યું કે એની કાર્કિમાં જગીરદાર અને કાયદામંડળીના વાંધા પતાવવાને જગીરદારે તેને ખાસ મોકલ્યો હશે, અને તેથી આ નવા ગવર્નરને લોકોએ ઉમંગથી વધાવી લીધો. વળી ખીજ ગવર્નરની પેઠે આ પોતાના સમાના જગીરદારે આગાઓથી હાથ પગ બાંધી લીધા હશે એમ લોકોને લાગ્યું નહોતું. ગવર્નર પેને કાયદામંડળી બોલાવીને પહેલવહેલું બાયણુ કર્યું તે બધાની પ્રીતિ મંપાદન કરે તેવું હતું. મંડળીએ પણ એવીજ રીતે તેનું મન પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છા બતાવી તેના પહેલાં વર્ષના પગારના હસો પાઉન્ડ, ખીન તકરારે તેઓએ મંજૂર કર્યાં. ખુતી ઇન્ડિયનો સામે પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશમાં મોકલવા એક હજાર માણસનું લસ્કર ઉભું કરવા એક ખરડો મંજૂર કરવામાં આવ્યો અને થોડાં અઠવાડિયાં પછી ફરી મળવાનું દરારી મંડળી બરખાસ્ત થઈ.

ઇન્ડિયન લોકોની હુટકાટ એટલે સુધી ચાલવા લાગી કે ઇન્ડિયનનું નામ સાંભળીને દરેક ગોરાને કમકમાટ આવવા લાગ્યો. કેટલાક પંથના લોકોમાં, અને સુખ્યત્વે કરીને રોકાય, અને આધરીમ પ્રેસિડેન્ટિયન પંથના લોકોમાં એવી માનતા ચાલી કે ક્વેકર લોકોના વિચાર પ્રમાણે ઇન્ડિયન લોકોપર રહેમ નજર રાખવામાં આવેછે એ વાત દેવને-પ્રમત્ર નથી અને તેથી દેવે કોપામમાન થઈ જલ્પી બોધને ઇન્ડિયન લોકોનો જીલમ વધાર્યો છે. ઇન્ડિયન લોકને કાપી નાખવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી દેવ શાન્ત થવાના નથી. ડિસેમ્બર માસમાં કેટલાએક બેવકુફ ગોરા ખ્રિસ્તીઓએ એક એવું જંગલી અને કમાકમાટ ભરેલું કામ કર્યું કે તેની હકીકત સાંભળીને સૌના મનમાં કટાણો ઉપજ્યો. લેન્કેસ્ટર પાસે ગરીમ અને નિર-પરાધી એક ઇન્ડિયન કુટુંબ રહેતું હતું. એ કુટુંબના પૂર્વજે ધણા આન-રદાર હતા અને એ આખું કુટુંબ વિલિયમ પેનના વખતથી ગોરા લોકો સાથે હળા મળીને સવાહસંપથી રહેતું હતું. ખીજા ઇન્ડિયનોની પેઠે કેર વર્તાવવામાં એ કુટુંબે મિલકુત ભાગ લીધો નહોતો. એ કુટુંબમાં છ પુરૂષ, પાંચ સ્ત્રી અને આઠ છોકરાં એ પ્રમાણે ૨૦ માણસ હતા. એ માણસો સદ્ગુણી અને શંકડાં હતાં. એમણે અંગ્રેજી નામ ધારણ કર્યાં હતાં, અને આસપાસના પડોસી અંગ્રેજો સાથે ધણાં હળી મળીને ચાલતાં હતાં. ૧૦ મી ડિસેમ્બરે પેક્લટન પ્રગણાના કેટલાએક રોકાય અને આધરીમ લોકો ઘોડેસ્વાર થઈ હથિયાર લઈ આ ગરીમડાંનાં ઝુપડાંપર દુડી પડ્યા અને જે હાથ આંખા તેમને રહેંશી નાખી તેમનાં ઝુપડાં બાળી નાખ્યા. સારા ભાગ્યે એવું બન્યું કે માત્ર છ જણજ તે વખતે ઘરમાં હતાં. બાકીનાં ૧૪ જણ બહાર હતાં તે બચી ગયાં. એ ચૌદ જણને ભેગા કરી લેન્કેસ્ટરના માશુસ્ટ્રેટ આશ્રય આપી લેન્કેસ્ટરના બંધીખાનામાં સહીસવા-મતિ માટે રાખ્યાં. બે અઢવાડિયાં પછી એજ ઘોડેસ્વારોએ બંધીખાનાને ઘેરા ધાત્યો અને જળરાધથી અંદર દાખલ થઈ બાકી રહેલું ધાતકી કામ પૂર્ણ કરવા માંડ્યું. વર્ગુન થઈ શકે નહીં એવો કમકમાટ ભરેલો દેખાવ બંધીખાનામાં થઈ રહ્યો. એ ખીયારાં પાસે હથિયાર નહોતાં; નાસવાનો કે રક્ષણ કરવાનો કંઈ ઉપાય ન હોવાથી કુટુંબવાર વહેચાઈ જઈ તેઓ પગે પડ્યાં; છોકરાં તેમનાં મામાપને ગમે વળગી પડ્યા; આવી સ્થિતિમાં કાનાવાલા કરી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અમે તમારા દુસ્મન નથી, અમે તમને ચઢાઇએ છીએ, અમારા ઓંખા જન્મારામાં તમારું કે તથા જન્મ

બાઇઓનું અમે કંઈ નુકશાન કર્યું નથી, અમારા પર દયા કરી અમને ઉગારો. એ નિર્દયો પર આથી કંઈ અસર થઈ નહીં. એજ સ્થિતિનાં બધાનાં ગળાં તેમણે કાપી નાખ્યાં.

પેન્સિલ્વેનિયાના ધણી લોકોતાં મન ધર્મના ઝડુનથી અને બચથી એવાં વિકારી થઈ ગયાં હતાં કે નિરપરાધીઓના આ વધ તરફ તેઓ ઠંઠે પેટે પ્રમત્તતાની લાગણીથી એવા લાગ્યા. એક પક્ષ તો જાણે આ ફૂલ ધંધરને પ્રસન્ન હોય એવી રીતે તેની સ્તુતિ કરવા મંડી ગયો. આ ધોર કર્મ કરનારને તેમના મિત્રોએ એવા છુપાવી રાખ્યા હતા કે માછ-રૂંદે ધણી તજવીજ કરી પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહીં. એ ધાતકીઓને પકડવાને ગવર્નરે કાઢેલા જાહેરનામાંથી પણ કંઈ અસર થઈ નહીં. પોતાનાં સગાંવહાલાનાં ખુનથી ગાડા થઈ જઈ ખુની લોકોએ ગાંડપણમાં આ ફૂલ કર્યું હોય એવી રીતે તેમનો બચાવ કરવાને ધણી જથ્થે બોલ્યાં થયાં.

પેન્સિલ્વેનિયા લોકોની રજામંદીથી આ દુષ્ટકામ થયું છે એ લાગણી દૂર કરવાને ક્રાંકિનને એક છટાદાર ચોપાનિયુ લખ્યું. એ ફૂલ કેતુ અતિ દુષ્ટ છે તેનો લોકોને ખ્યાલ આપવાની એની મતબબ હતી. સ્પષ્ટ અને નર્મ બાપામાં ખુનની હકીકત તેણે વર્ણવી અને બિચારા ઇન્ડિયન કેવા ગરીબ હતા અને તેમના નામ શું હતાં અને ઉમર કેટલી હતી એ જણાવ્યું. બંધીખાનામાં થએલી બીજી કતતનો કમકમાટ બરેસો દેખાવ તેણે આમેલુખ વર્ણવ્યાં. આવું ધોર ફૂલ પગ દયાળુ ધંધરની મંમતિથી થયું છે એમ માનવું એ કેવું બાપબરેલું છે એ તેણે ચાત્રના દાખલા દલીલોથી સાબીત કર્યું. ઇતિહાસ, કાવ્ય અને કિસ્સામાંથી ક્રાંકિનને ધણી દાખલા લઈ બતાવ્યું કે ચરણ થએલા દુશ્મનને મારી આપી બચાવવો અને અનાથ અને અસરણનું રક્ષણ કરી બચાવવા એ ખરી બહાદુરી છે.

આ ચોપાનયાથી કેટલેએક ઠેકાણે સારી અસર થઈ, પણ પેલા ખુનીઓ અને તેમના પથીઓનાં દેયાં કંઈ પણ પયસા જેવાંજ રહ્યાં. પોતાના જાતબાઈઓ પર શુભરેલા જીલમથી ત્રાસ પામી, અગ્રેજ લોકો સાથે મૈત્રિ ધરાવનાર બીજા ૧૪૦ ઇન્ડિયનો પોતાનો જીવ બચાવવા ફિલાડેલ્ફિયા નાશી આવ્યા. અહીં તેમને આશ્રય અને ખાવા પીવાનું આપવામાં આવ્યું. તેમની સાથે તેમનો ધર્મ ગુરૂ આવ્યો હતો, તે તેમની બેગો રહી તેમની રીત પ્રમાણે દરરોજ પ્રાર્થના કરાવતો હતો. આ ઇન્ડિયનોને મારવાનો ઠગવ કરી પેક્કટનથી સેંકડો ઝડુનીઓ, હથિયારબંધ એ જથ્થે ફિલાડેલ્ફિયા

ઉપર ચઢી આવવા નીકળ્યા. દિલાડેદિલ્હીયાગા મગરાટ ચમ રહ્યો. ગવર્નર પેન આભો બની ગયો તેની પહેલાંના ઘણા ગવર્નરોની પેટે મકટને વખતે ક્રાંતિનંત્રી સલાહ લેવાને તે દોડી ગયો. આ વખતે ક્રાંતિનંત્રી ઘેર મુકામ નાખી, તેની સલાહ પ્રમાણે ગવર્નર પેન વખતોવખત કરવાના હુકમ કરતો. ક્રાંતિને સહેરના જ્યાંવ માટે ફરીથી એક મકાન ઉભી કરી અને તત્કાલ બનાવેલી એક હજાર માણસની પલટણના ઉપરી તરીકે પોતે બહાર પડ્યો. ક્રાંતિનંત્રી લખી ગયો છે કે “ગવર્નર પેન હુ કહું એમુંજ કરતો, એટલે પહેલા એક વખત આવા પ્રયત્ન હું થયો હતો તેમ આ વખતે આશરે ૪૮ ફરક સુધી મોટો માણસ ચમ પડ્યો.”

દિલાડેદિલ્હીયાથી સાત માઇલ છેટે આવેલા જર્મન ટાઉન સુધી પેક્ષ ટનવાળાનું ટોણુ આવી પહોંચ્યું હતું. ગવર્નરની નિર્નિતથી ક્રાંતિનંત્રી અને બીજા ત્રણ જણ બળવાખોરોને સમજાવવા જર્મન ટાઉન ગયા, વોલંટી-અરોની નવી તૈયાર કરેલી પલટણ હથિયારબધ સહેરમાંજ રહી હતી. તેમની ગાદે સરકારી હર-રની એક ટુકડી આવી પહોંચી હતી. જે મકાનમાં ઇન્ડિયન લોકોને આશ્રય આપ્યો હતો તેની આસપાસ ખાંધ ખોદવામાં આવી હતી. કવેકર લોકો હથિયાર લેતા નહોં પણ ખાંધ ખોદવામાં રાત દહાડે મજૂરી કરતા હતા સહેરના લોકો થરથરી ગયા હતા, પણ હાકતર ક્રાંતિને પેક્ષટનનાળાને અગ્રેસરોની ખાની કરી કે ઇન્ડિયન લોકો એવા રક્ષણમાં છે કે તેમને લખ જવા મુશ્કેલ છે કંઈ વળવાનું નથી એમ ધારી એ લોકો ત્યાંથીજ પાછા વળી પોતપોતાને ઘેર ગયા.

હવે ગવર્નર પેન પોતાનાં ખરા લક્ષણ બતાવવા લાગ્યો. જે બધ-માથી તેણે પોતે બચવું જોઈતું હતું તેમાંથી ક્રાંતિને તેને બચાવ્યો હતો. આ ત્રીયું જોવડાનનાર ઉપકાર ગવર્નરના મનમાં સાધ્યા કરતો હતો. પેક્ષટનના બળવાખોરો અને તેમના પક્ષના લોકોની તે ખુશામત કરવા લાગ્યો. એ ખુનીઓપર ફોજદારીમાં કામ ચલાવી તેમને નસિયતે પહોંચાડવાને ક્રાંતિનંત્રી અને તેના મિત્રો કહેતા હતા તે તરફ દુર્લક્ષ કરી ગવર્નર ઉઘાડી રીતે તેમનો પક્ષ કરવા લાગ્યો કતલ કરનારના વખાણથી અને ઇન્ડિયનોને આશ્રય આપનારની નિન્દાથી બરેલા ચોપાનિયા શેરીએ શેરીએ વેચાવા લાગ્યા. પેક્ષટન પક્ષને ખુશી કરના ગવર્નર એક શબ્દ બરેલુ સહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ સહેરનામામાં આ પ્રમાણે ઈનામ આપવાનું લખ્યું હતું. ફરમાન ઇન્ડિયન મરદને પકડી લાવે તેને ૧૫૦ ડોલર ઈનામ,

શ્રીને પકડી લાવે તેને ૧૩૮ ડોલર ઇનામ; ઇન્ડિયન મરદની ખોપરી લાવે તેને ૧૩૪ ડોલર ઇનામ; શ્રીની ખોપરી લાવે તેને ૫૦ ડોલર ઇનામ. ખોપરી દુરમત ઇન્ડિયનની છે કે નૈનીવાગાની છે એ કેમ નક્કી કરવું એ જાણત નહોતનામામા ખુલાસો નથી.

૧૮૧૪ માં ફ્રાંકિન આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા પક્ષ એકત્ર થયા હતા — ગવર્નર અને પેન કુટુંબના પક્ષવાળા, પેલ્ટનવાળા ઝંતુની અને તેમના પક્ષવાળા.

માજી ગવર્નરોએ કાયદામંડળોએ કરેલા કાયદામા વિ. નાખી ૨૦ વરસ સુધી પ્રગણામાં કજીઓ લાક્યો હતો તેમ ગવર્નર પેન નહોં કરે એમ કાયદામંડળો ધારતી હતી, પણ આ ધારણા ખોટી પડી ઇંગ્લાંડના ઇંગ્લારમાં ફ્રાંકિનને જે ફતેદ મેળવી હતી તેનું પરિણામ કંઈ થયું નહોં. ૧૭૬૪ માં કાયદામંડળોએ, પ્રગણાના ગમ્મણને મટિ અવસ્થાના બે ખરડા તૈયાર કર્યા હતા. આ બંનેને પોતાની મંમતિ આપવાની ગવર્નરે ના પાડી એક ખરડો શિરબદ્ધી* ઉભું કરવા વિષેનો હતો અને તે ફ્રાંકિનને પેને ધડી લાક્યો હતો એ ખરડામા કપગી અધિકારીઓ ચૂંટી લાકવાની મત્તા દરેક કુકડીના માથેસોને આપવામા આવી હતી. કલમ કાઢી નાખી એ સત્તા ગવર્નરને આપવાની કલમ લખન કરનામાં આવે નહોં ત્યાં સુધી એ ખરડાને પોતાની મંમતિ નહોં આપવાને ગવર્નર પેને હઠ લીધી. બંને ખરડો ઇન્ડિયને માથે કગવાની લડાઈના ખર્ચ માત્ર ૫૦ હજાર પાઉન્ડ એમ્મા કગવા જાણતનો હતો. આ ખરડામા જાગીરદાર અને બીજા લોકોની મિનકતપગ મરખો કર નાખવાની એક કલમ હતી આ કલમ કાઢી લઈ, તેને બદલે બંજી એવી મતલબની કલમ લખત કરવા ગવર્નરે હઠ લીધી કે બંજી લોકો પોતાની કનિષ્ટ જમીનપર જે દર આપે તે જાગીરદાર પોતાની એક જમીનપર આપે.

ગવર્નરે ખરડા નામજી કરવાનો અધિકાર વાપર્યા પછી શુ થયું તે ફ્રાંકિન નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે 'ગવર્નર પેને પોતાનો રાજ્યવહીવટ એવી સારી રીતે શરૂ કર્યો હતો કે તેને માટે ગારી આશા ગમવામા આવી હતી ... ૫ મુ જગારે આખરે મા ૧ મ ૫ મુ કે ઉપદ્રવી આગાઓ

* કામ પડે તો લડવું, નહોં તો પોતાનો ધંધો કરવો એવી શરતે રાખેલું લસકર.

નાણુદ થઇ નથી પણ પહેલાંના કરતાં વધારે બારિકાઈથી આપવામાં આવી છે; બ્યારે ગવર્નર દરેક કલ્પિત પ્રસંગનો લાભ લઇ કાયદામંડળીને ગાળો દેવા લાગ્યો અને અપમાનકારક હુકમો મોકલવા લાગ્યો; બ્યારે મજબુત, ઊંડા, કુટુંબદેવપર નાંખેલું ઢાંકણ ધણે વખત રહ્યું નહીં અને તેના ચિન્હ ખુલ્લાં દેખાવા લાગ્યાં, ત્યારે એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી કે જીના ધા ફરીથી ઉભળી તાજ થયા; જીની ફરિયાદોને દાદ મળેલી ન હોવાથી એકઠી થઇ; અને મહેરબાનીનો આવો બદલો આપે એવા કુટુંબ સાથે સલાહ કરવાની કંઇ આસા રહી નહીં. ”

કાયદામંડળીએ ખૂબ વાંદવિવાદ ચલાવી, જાગીરદારના રાજ્યવહિવટમાં જે જે દુઃખ ખમવાં પડતાં હતાં તે બતાવવાને રૂપ દરાવ એક મતથી કર્યા અને આખરે એવો દરાવ કર્યો કે જાગીરદાર પામે પ્રગણું સરકારે ખરીદ કરી ખાલસા કરી પોતાના વહિવટમાં લેવું એવી મતલબની અરજી ધડી સરકારને મોકલવી કે નહીં એ વિષે દરેક સભાસદે પોતાના નિમનાર સાથે મસલત કરી ફરીથી મંડળી મળે ત્યારે અભિપ્રાય આપવો.

૨૦ મી માસે કાયદા મંડળી યોડા વખત માટે મુક્તવી રહી અને સાત અઠવાડિયાં પછી ફરીથી મળી એ દરમિયાનમાં બન્ને પક્ષવાળાએ બની શકી તેટલી ખટપટ કરી. ક્રાંતિકારને એક પુનઃક ઇલાવી જાગીરદારના કાગ્યારમાં સોસલાં પડતાં દુઃખ અમરકારક બાધામાં જનસમૂહને જણાવ્યાં. ગામે ગામ સભાઓ મળી અને અરજીઓ લખવા માંડી. ૧૪ મી મેને દિવસે ફરીથી સભા મળી. રાજ્યવહિવટ ફેરવવાની તરફેણમાં ત્રણ હજાર સહીઓની અરજીઓ આવી; વિરૂદ્ધ પક્ષની અરજીપર ત્રણે પક્ષ સહીઓ નહોતી, લોકોની ઇચ્છા કેવી હતી એ સહીઓની સંખ્યાપરથી રપટ રોતે જણાતું હતું. પેન્સલ્વેનિયા પ્રગણું ખાલસા કરવાને સરકારને અરજી કરવાનો દરાવ ધણે મતે પસાર થયો.

૧ લી અક્ટોબર હતો જંગીરદારનો કારભાર આગળ આવે કે પૂરો થાય એનો આધાર નવી ચુટણીપર હતો. જંગીરદાર તરફથી એવી તજવીજ ચલાવવામાં આવી કે નવી ચુટણીમાં પોતાની તરફેણનાં સંભાસદોની સંખ્યા વધે, સામા પક્ષે એથી ઉંડી તજવીજ ચલાવી

મી જોન ગિન્સન નામનો એક પૈમાંદાર અને વગવાળો ગૃહસ્થ છેલ્લી કાયદામંળીમાં સમાયેલ હતો એ ગૃહસ્થ રાજ્યકારભારમાં દેરદાર કરવાની વિરૂદ્ધ હતો તો જાનો અરજી કરવાની વિરૂદ્ધ ધણી સખ્ત શબ્દોમાં બોલ્યો હતો નવી ચુટણી વખતે લોકોનાં મનપર અસર કરવા તેણે પોતાનું બાપણુ છપાવ્યું અને એક મિત્ર પાસે પ્રસ્તાવના લખાવી લોકોમાં તેની લઠાણી કરી મી જોએફ ગેલોવે નામનો એક ગૃહસ્થ શહેર તરફથી ચઢાવા ઉમેદવાર હતો આ ગૃહસ્થ પ્રમણ્ડ ખાનસા કરવાની અરજી કરવાની તરફેણમાં હતો તેણે પોતાનું બાપણુ ફ્રાન્કલિન પાસે પ્રસ્તાવના લખાવી છપાવ્યું આ પ્રસ્તાવનામાં ફ્રાન્કલિને જંગીરદારના ગળથૂવળિવટના ભોપાળા કગડા શબ્દોમાં ઉઘાડાં પાડ્યા

ગેલોવે અને ફ્રાન્કલિન શહેર તરફથી ઉમેદવાર હોને એ બંનેની દાર થઈ ચાર દંજર મતુમાં ફ્રાન્કલિનના સામવાળાને ૨૫ વખતે મળ્યા તોપણુ એકદમ જંગીરદાર વિરૂદ્ધનાં સંભાસદોની સંખ્યા લગભગ ગર્વ સાલના જેટલીજ થઈ ચુકી પછી થોડે દહાડે નવી મડળી મળી અને મળતા વારજ અરજીનો સવાલ નીકળ્યો

૧૭૬૪ માં ઈંગ્લાન્ડના પ્રધાન બ્રિવિલ્લે અમેરિકન મંસ્થાનના જે મુખ ત્યાર તે વખતે ઈંગ્લાન્ડમાં હતા તેમને બોલાવી જણાવ્યું કે સાત વરસાા અગાથી ઈંગ્લાન્ડને નાથે માત કરોડ ત્રીસ લાખ પાઉન્ડનું દેવું થયું છે, અમે રિક્ષમાં સ્થાપનો મંચદો લખત મગી, આ દેવળો ટેટોએક ભાગ અમેરિકા પર નાખવાનો અમારો વિચાર છે, તોપણુ એ કરતા બીજી કોઈ રીતનો કર નાખવા તમારા મસ્થાનો બતામજી કરશે તો તે અમે વિચારમાં લઈશું માટે આ બાબત તમારાં મસ્થાનોનાં જણાવતે મંસ્થાનોમાં આ ખબર આવી ત્યારે મંસ્થાનિકોને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. પહેલાં જ્યારે ઇંગ્લાન્ડને મદદ એછતી ત્યારે દરેક સંસ્થાનને મુચનો કરવામાં આવતી અને મંસ્થાનો પોતાની કાયદામડળીની મારફતે કર નાખી અને તેટલી મદદ કરતા ઈંગ્લાન્ડની પોલિમિન્ટે બરોબર કોઈ દહાડો અમેરિકાપર પર નાખ્યો નહોતો

પેન્સિલ્વેનિયાની નવી કાયદામંડળીએ મળતા વૉરન, પ્રગણુ ખાલસા કરવાની અરજી બાતે રાજ્યને આપવાને અને રૂઢાપ આકટના સંબંધમાં પોતાનો અભિપ્રાય પ્રધાનોને જાહેર કરવા ફાકિનનને ઇન્ડિયા મોકલવા ઠરાવ કર્યો ફાકિનનની નિમણૂક સામે જાગીરદાર પક્ષે સખ લડત ચલાવી પણ ડર્ષ વળ્યું નહીં

ફાકિનને પોતાની નિમણૂક ક્યુન રાખી અને ઈલાક જવાની તૈયારી કરવા માડી પ્રગણુની તીબેગી ખાલી દોવાથી કાયદામંડળીએ કન્ને નાણા લેવાનો ઠગવ કર્યો જે બે કલાકમાં ૧૧૦૦ પાઉન્ડ બરાબર ગયા, ફાકિનન થોડા વખતમાં પાછા આવવાની આશા રખતો હતો તેથી માત્ર પાંચમો પાઉન્ડ તેણે લીધા, અને ૧૦ મી નેવેમ્બરે ફિલાડેલ્ફિયાથી નીકળ્યો જે વહાણમાં તેને જવાનું હતું તે ફિલાડેલ્ફિયાથી ૧૫ માઇલ એસ્ટર બંદરે હતું ત્રણસે શહેરીઓ ઘોડેસવાર થઇને તેને ત્યાં સુધી વળાવી આવ્યા ત્રીમ દિવસની મુદ્દાફરી પછી ૧૦ મી ડિસેમ્બરે ફાકિનન લડન આવી પહોંચ્યો અને કેવન રૂઢીટમાં પોતાના જુના મકાન માં હાખવ થયો

પ્રકરણ ૨૧ મું

રૂઢાપ અને જઠાત કાયદા સામે ઇન્ડિયામાં ચલાવેલી લડત.

૧૭૧૫—૧૭૧૬

ત્રિવિધની મુનામત—રૂઢાપ આકટ સામે નેના આગળ જતાનેની તકનારો—રૂઢાપ આકટ પસાર થયો—પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણુ ખાલસા કરા ફાકિનન કરેલી તજવીજ—રૂઢાપ આકટથી અમેરિકામાં થએની અસર—ફાકિનન રૂઢાપ આકટ પસંદ કરે છે એવી ગેરસમજીત થવાનું કારણ અને તેનું પરિણામ—રૂઢાપ આકટ વિરૂદ્ધ ઇન્ડિયાનો પ્રબળત—નવું પ્રવાન મંડળ—પાર્લામેન્ટ આગળ ફાકિનનની જીજ્ઞાસા—જીજ્ઞાસામાં દેશવેલા વિચાર અમેરિકાનોના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે ફાકિનન વિરૂદ્ધ યર્જેટો ગેરસમજીત દૂર થઇ—આખરે રૂઢાપ આકટ રદ થયો—ફાકિનને પત્નીને લખેલો પત્ર—ટોલન્ડ તરફ મુખાફરી—રૂઢાપ આકટ રદ થવાથી અમેરિકામાં ફેલાયેલી ખુશાલી—સરથાનોપર ઇન્ડિયાની પાર્લામેન્ટનો હક જાહેર કરવાના કાયદો—રૂઢાપ કાયદો ફરી પસાર કરાવવાને ચાલેલો

તજવીજ—પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર—જકાત કાયદો પસાર થયો—એ કાયદાથી પ્રથમ પ્રમાણે અમેરિકામાં અસંતોષ થવાના કારણો

લડનમાં આવતા વારજ ફ્રાંકિનને માલમ પડ્યું કે સંસ્થાનોના મુખત્યારો સ્ટાપ આક્ટના વિચારોમાં ગુલાએના છે મુખ્ય પ્રધાન ટ્રેન્વિલ્સ સંસ્થાનોપર કર નાખવાનો નિશ્ચય કરી બેઠો હતો અને સ્ટાપ આક્ટનો ખ ડો પાર્લામેન્ટમાં રજુ કરવાની તૈયારીમાં હતો. ફ્રાંકિન અને બીજા અસ્થાનોના મુખત્યારો સ્ટાપ આક્ટ પસાર થતો અટકાવવાને શી ગોજના કમી તેનો વિચાર કરવાને દર રાજ મળવા લાગ્યા આખરે તેમણે એવું ઠરાવ્યું કે મુખ્ય પ્રધાન ટ્રેન્વિલ્સે કબરમાં મળી આપણી હાથે જાણાવવી ટ્રેન્વિલ્સે તેમની મુલાકાત લેવા કમુન ક્લર્ક અને ૧૭૮૫ ના ફેબ્રુઆરીની બીજી તારીખે પોતાની ઝાંઝીસમાં ફ્રાંકિન અને બીજા ત્રણ મુખત્યારોની હકીકત આમળવા તે બેઠો

મુખત્યારોની હકીકત દૂકી ટચ હતી તેમને એટલું જ ખેલાવું હતું કે સંસ્થાનોપર કર નાખવો હાથ તો તેમની પાર્લામેન્ટ મારફતે નાખવો જોઈએ ઇંગ્લાન્ડની પાર્લામેન્ટમાં સંસ્થાનો તરફના મહાસદો નથી, સંસ્થાનો પર હાથ કેટલો કર છે અને કેના પ્રખ નો નવો કર સંસ્થાનો આપી શકશે તો ઇંગ્લાન્ડની પાર્લામેન્ટ જાણતી નથી માટે ઇંગ્લાન્ડની પાર્લામેન્ટ સંસ્થાનોપર કર નાખવાનો કાયદો પસાર કરવો એ ગેરવાજબી છે

ટ્રેન્વિલ્સે કહ્યું કે સંસ્થાનોપર કર નાખ્યા વગર છૂટકા નથી જો સ્ટાપ આક્ટ થવાથી તમને હરખત હોય તો બીજી કોઈ રીત બતાવો તે પ્રમાણે કર નાખીશું પણ પર તો ઇંગ્લાન્ડની પાર્લામેન્ટ નાખશે જ ફ્રાંકિનને કહ્યું કે ઇંગ્લાન્ડને જોઈએ તેટલા પૈસા આપવાને અમારી કંઈ હરકત નથી, આગળ કોઈ વખત પૈસા આપવા અમે આનાકાતી કરી નથી છેલ્લી લડાઈ વખતે અમારી કાયદામંડળીઓએ મોટી મોટી રકમો મજૂર કરી સરકારની સેવામાં રજુ કરી હતી ચાનતા કાયદેસર રિવાજ પ્રમાણે રાખને જોઈએ તેટલો પૈસો ઉમેરો કરી આપવા અમારી પેન્સિલ્વેનિયાની મંડળીએ ૧૭૬૪ માં એકમતે ઠરાવ કર્યો છે અને તે ઠરાવની નકલ તમને આપવા મને આપી છે તે આ તહી એમ કહી ટ્રેન્વિલ્સના હાથમાં તે ઠરાવની નકલ તેણે આપી

ટ્રેન્વિલ્સે કહ્યું, એ તો ખરૂં પણ દરેક સંસ્થાને કયા પ્રમાણથી કાળી રકમ આપવી એ તમે નક્કી કરી શકશો ? મુખત્યારોને કહેવું પડ્યું કે

એ તેમનાથી કહી શકાય નહીં. આ જવાબનો ધાબ લઈ ટ્રેન્વિલ્સે કહ્યું કે જ્યારે એમજ છે ત્યારે તો સ્ટાંપ આકટ એવી રીતે અમલમાં આવશે કે તેથી દરેક મંસ્થાનપર તેની લાયકાત પ્રમાણે કર પડશે. માટે તમારે વાંધો લેવો ન જોઈએ. મુખત્યારોએ કહ્યું કે અમારો મુખ્ય વાંધો એ છે કે ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ અમારાથી હજારો માલ દૂર છે એ પાર્લામેન્ટમાં અમારા તરફથી કોઈ નથી. તેવી જો એ પાર્લામેન્ટ અમારી હકીકત સાંભળ્યા વગર તથા અમારી સ્થિતિ જાણ્યા વગર અમારી ઉપર કર નાંખે તો અમારી સ્વતંત્રતા નાશની પથ્થુ રહેશે નહીં. જો ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ જ અમારાપર કર નાખવાનો ઠરાવ કરે તો પછી અમારી પોતાની કાયદામંડળીઓની કંઈ જરૂર ન રહેવાથી તે પોતાની મેળેજ બંધ થઈ જવાની. ટ્રેન્વિલ્સે કહ્યું કે તમારી કાયદા મંડળીઓ બંધ કરવાનો સરકારનો હેતુ નથી. પાર્લામેન્ટ આગળ સ્ટાંપનો ખરડો રજુ કરવાને મંજૂર થઈ આવ્યું છે તેથી હું તો તે રજુ કરીશ. તમારે પાર્લામેન્ટને જ કહેવું હોય તે કહેજો. પણ તમારાં મંસ્થાનો તોફાન ન કરતાં ધીરજથી જ પગલાં બરવાં હોય તે બરે એમ તેમને સૂચના કરજો.

મુખત્યારો પોતાને મુકામે પાછા ગયા. ખરડો પાર્લામેન્ટમાં રજુ થયો. અને થોડાં અડવાડિયામાં વધુ મને મંજૂર થયો. આમની સભામાં માત્ર પચાસ મત તેની વિરુદ્ધ પડ્યા હતા. ઉમસવાની સભામાં તો એક પણ વિરુદ્ધ મત નહોતો. રાજ્યો પોતાનો સહી ધમકી આપી અને આ પ્રમાણે સ્ટાંપ કાયદો જોતજોતામાં પનાર થઈ ગયો.

એ કાયદાનું કેવું માહું પરિણામ થશે તે ઇંગ્લાંડમાં કોઈની કલ્પનામાં આવ્યું નહોતું, સ્ટાંપના કરમાંથી દરવરસે એક લાખ પાઉન્ડની ઉપજ થશે એમ અટકળ કરવામાં આવી હતી. આટલી રકમ માટે અમેરિકા લાંબો વાંધો ઉઠાવશે એમ કોઈ અંગ્રેજને લાગ્યું નહોતું.

સ્ટાંપ કાયદો થયા પછી પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણું ખાલસા કરવાની અરજી તરફ લક્ષ આપવાને ક્રીકિલને વખત મળ્યો. આ અરજીના સંગ્રહમાં ઠેક સુધીની બધી હકીકત હુકામાં આ ઠેકાણે કહેવી સવડતા બરેલું થશે. ક્રીકિલને એ અરજ રજુ કરી અને તેનો અગલ ચલાવે કાયદામંડળીએ જ વખત પ્રયત્ન કર્યો. પેન બધાએ એ અરજીની સામા કમર બાંધીને થયા. ૧૭૬૫ માં અરજી લખત કરો ત્યારથી તે ૧૭૬૬ માં અમેરિકામાં રાજકિય ઉથલપાથલ શરૂ થઈ ત્યાં સુધીમાં એ અરજીના મહત્વ પ્ર

તેનો વિચાર કરવા જ્યેષ્ઠો પ્રધાનમંડળને વખતજ મળ્યો નહોતો. જ્યારે અમેરિકામાં સ્વતંત્રતા દાખલ થઈ ત્યારે પેન બામ્બ્રોએ પોતાની ખુશીથી જાગીર વેચવાની તબવીજ કરવા માડી. પેન્સિલ્વેનિયા પ્રગણ્યાએ તેમને એક લાખ આગીચ દળર પાઉન્ડ આપ્યા અને ઈંગ્લાંડની સરકારે તેમના કુટુંબના વડાને ૪૦૦૦ પાઉન્ડનું માલિવાલું બાંધી આપ્યું. આ કિમ્મત તેમને ધણી જોણી લાગી તોપણ તેમણે તે દ્રવ્ય રાખી અને આ પ્રમાણે પ્રગણ્યા સાથે તેમનો સંબંધ છૂટ્યો.

રટાંપ કાયદો પસાર થયાની ખબર અમેરિકા પહોંચતાં ત્યાં જે દેખાવ થઈ રહ્યો હતો તેની ખબરો હવે ઈંગ્લાંડમાં આવવા લાગી. એ કાયદાની સામે લોકોએ કેવો બારે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો તેના દાખલા ફરક પહોંચી સાથે આવવા લાગ્યા. ઠેકાણે ઠેકાણે સભાઓ બરી કરાવ કરવામાં આવ્યો કે એ અપ્રિય કાયદો રદ થાય નહીં ત્યાં મુધી ઈંગ્લાંડની જૂનાવટનો ત્રાસ વાપરવો નહીં. રટાંપ કાગળો વેચવાને નોકરો નિમાયા ત્યારે તો લોકો છેકજ ઉસ્કેરાઈ ગયા. પેન્સિલ્વેનિયામાં રટાંપ ખાતાનો ઉપરી જોન લ્યુઇજ નામે ક્રાંડિલનનો એક મિત્ર નિમાયો હતો. એ બસો માણસ એકદમ ધણો અપ્રિય થઈ પડ્યો. એનું ધરખાર બાળી નાખી છુટી લેવાની લોકોએ એને ધમકી આપવાથી ગત દલાડો એને ઘેર પેરા રાખવો પડતો હતો.

સંસ્થાનોમાં રટાંપ ખાતાના ઉપરી નિમતા પહેલાં એન્વિલ્સે સંસ્થાનોના મુખત્યારોને બોલાવી કહ્યું હતું કે ઈંગ્લાંડથી અધિકારી મોકલવામાં આવે તો ત્યાંના લોકોને ટીક લાગશે નહીં. માટે અમેરિકામાંથી માણસો નિમી લેવાનો મારો વિચાર છે. કોઈ લાયક માણસ તમારી જાણવામાં હોય તો મને કહો. આ પ્રમાણે એન્વિલ્સના કહેવાથી ક્રાંડિલને પેન્સિલ્વેનિયા માટે જોન લ્યુઇજનું નામ આપ્યું હતું.

આ અકસ્માતનો લાભ લઈ ક્રાંડિલનના રાજકીય દુરમનોએ ક્રાંડિલન પર વેર લેવા માંડ્યું તેઓએ એવી વાત ચલાવી કે ક્રાંડિલન રટાંપ કાયદો પસંદ કરે છે: તે તેણે પસાર કરાવ્યો છે અને રટાંપ ખાતાના ઉપરીની જગો પોતે લેવાને તે ખટપટ કરેલે, તરતજ કેટલાક અગ્રાન લોકો ક્રાંડિલન પર છુટી પડ્યા. તેની વિરુદ્ધ ચોપાનિયાં પ્રગટ થયાં, જાણે સેતાન ક્રાંડિલનના કાનમાં કંઈ મતલબની વાત કહેતો હોય એવાં પુતળાં બનાવી જાહેર ઠેકાણે મૂકવામાં આવ્યા; જે ધરમાં ક્રાંડિલનની સ્ત્રી રહેતી હતી

તે ઘર તોડી પાડવાને કેટલાક હલકા માણસોએ પ્રયત્ન કર્યો; ગવર્નર ક્રાંકિલન ન્યુજર્સેથી ઉતાવળે ફિલાડેલ્ફિયા આવ્યો અને પોતાનાં સગાં વહાલાંને પોતાને ઘેર બર્લિંગટન લઇ ગયો; માત્ર ક્રાંકિલનની સ્ત્રી હિમ્મત રાખી ઘરમાં જ રહી. નવ દિવસ સુધી એ બાઇને ધાસ્તીમાં ને ધાસ્તીમાં ઘરમાં પેખી રહેતું પડ્યું.

નવેમ્બર માસની પહેલી તારીખે રટાંપ કાયદો અમલમાં આવવાનો હતો. એ તારીખ પહેલાં ઇંગ્લાંડમાં ખમર ફેલાઇ રહી હતી કે મંરથાનિકો એક અવાજે એ કાયદો અમલમાં નહીં આવવા દેવાને ઠરાવ કરી બેઠા છે. ઇંગ્લાંડની બનાવટનો માલ અમેરિકાથી કોઈ મંગાવતું નહીં તેથી ઇંગ્લાંડનો વેપાર બાગી પડવાનો વખત આવી રહ્યો હતો. ઉતાવળે પસાર કરેલા રટાંપ કાયદાની સામે ખુદ ઇંગ્લાંડમાં પણ દિલચાલ થવા લાગી હતી. ટ્રેનિલ્લનો અમલ બંધ થઇ તેને ઠેકાણે મારકિવસ એફ રોકિંગહામની સરદારી નીચે લિબરલ પક્ષનો અમલ થયો હતો. નવા મુખ્ય પ્રધાનનો સેક્રેટરી એડમન્ડ બર્ક, દાકતર ક્રાંકિલનનો ઘણા વખતનો મિત્ર હતો અને તે અમેરિકા તરફ દિલસોજી બરેલી લાગણી ધરાવતો હતો.

દેશદાઝઝ દાકતર ક્રાંકિલન રાતદિવસ ઇમાનદારીથી અમેરિકા તરફથી લડત ચલાવતો હતો. પાર્લામેન્ટના સભાસદોને તે ઘેર જઈને મળતો, અમેરિકા સંબંધીની તેમને માહિતી આપતો અને તેઓ માગે તે ખુલાસા આપી દાખલા દલીલોથી તેમના બુનબરેલા વિચાર ફેરવતો. નવા રાજ્ય-મંડળમાં બર્કના વિચારનું વજન ઘણું પડતું અને બર્ક તથા ક્રાંકિલનના વિચાર એકજ જાતના હતા. બર્ક કહેતો કે અમેરિકા સંબંધી અચાનકે લીધેજ ગઇ પાર્લામેન્ટે બૂન ખાધી છે, તેથી જ્યારે અમેરિકા સંબંધી પૂર્ણ માહિતી મળશે ત્યારે જ ખરો રસ્તો સુઝશે. તે પરથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે પાર્લામેન્ટ આગળ અમેરિકા સંબંધી પૂરાવો લેવો. અમેરિકા સાથે હરકોઇ રીતે મંબંધ ધરાવનાર સેંકડો માણસ સાક્ષી આપવા આવ્યા; છ અઠવાડિયાં આ પ્રમાણે પૂરાવો લેવામાં ગયાં; દાકતર ક્રાંકિલને આ પ્રમંગે આપેલી સાક્ષી સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તેને પુછેલા સવાલના જવાબ તેણે એવી સફાઇથી અને બેધડક રીતે આપ્યા કે રટાંપ કાયદાની તરફેણના સભાસદોમાંથી પણ ઘણાના વિચાર તેની સાક્ષી સાંબળી ફરી ગયા. લિબરલ પક્ષમાં ક્રાંકિલનના મિત્ર ઘણા હતા અને તેઓ તેના વિચાર જાણતા હતા તેથી તેને એવા સચક સવાલ પુછતા

હતા કે તેનો જવાબ સ્ટાંપ કાયદાની વિરુદ્ધમાં આવે. એથી ઉદ્ધતું સામા પક્ષવાળા સ્ટાંપ કાયદાની તરફેણમાં જવાબ આવે એવા સવાલ પુછતા હતા. એક પક્ષના સવાલનો ઉદ્દેશ તેને પોતાના વિચાર જણાવવાની તક આપવાનો હતો; બીજા પક્ષના સવાલનો ઉદ્દેશ તેને ગમરાવી તથા બૂલાવામાં નાખી તેની પાસે પોતાના મતને ટેકા આપે એવી દલીલત કરાવી લેવાનો હતો. બંધા સવાલના જવાબ ક્રાંતિકર્તાને ખતરદારીથી કોષપથ શરતે બંધાયા વગર આપ્યા.

ક્રાંતિકર્તાની જુગતી લેતી વંખને તેને પુછેલા સવાલના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે અમેરિકન લોકોને પોતાના દેશમાં ધણા કર આપવા પડે છે; એથી વધારે કર તેમનાથી હાલ આપી શકાશે નહીં; એમ છતાં કરની જરૂર હોય તો તેમની કાયદા મંડળીઓની મારફતે નાખેલા કર તેઓ ખુશીથી આપશે; પણ ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટે નાખેલો કર કોઈ દહાડો તેઓ આપશે નહીં; લસ્કરની મદદથી જળરક્તી કરવામાં આવ્યા વગર સ્ટાંપનો અમલ થવાનો નથી; સ્ટાંપનો દર કમી કરવામાં આવે તોપણ તેથી ખુશીથી તેનો અમલ કરશે નહીં; સ્ટાંપ કાયદાને બદલે બીજા કાયદો કરવામાં આવે તો તેને પણ તેઓ માનશે નહીં; અમુક જાતના કરને માટે તેમનો વાધો નથી; તેમનો વાંધો તો એ છે કે તેમના પર ઇંગ્લાંડને પાર્લામેન્ટથી કર નંખાવજ નહીં; અને તેથી તેમની લડન પાર્લામેન્ટ કર નાખે તે ધોરણુ વિરુદ્ધ છે; ઇંગ્લાંડ, ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ, અને ઇંગ્લાંડની બનાવટનો માલ એ બધાં તરફ અમેરિકનો માનભરેલી લાગણીથી જોતા હતા; પણ સ્ટાંપ કાયદો થયા પછી તેમના તરફ તેઓ તુચ્છકારથી જુએ છે, અમેરિકા ફળદ્રુપ દેશ છે; પોતાના દેશની બનાવટનો માલ તૈયાર થતાં વાર લાગશે તોપણ અમેરિકનો ઇંગ્લાંડનો માલ ખરીદશે નહીં; અને પોતાના દેશમાં કપડાં તૈયાર થાય ત્યાં મુધી પોતાના જુનાં લૂગડાં પહેરીને સંતોષ માનશે; પોતાનાં લેણાં રદ થતા દેશે પણ સ્ટાંપનો ઉપયોગ કોઈ કરશે નહીં, લસ્કરથી જળરક્તી કરવામાં આવશે તોપણ અમેરિકનો પોતાની તાકાત રહેશે ત્યાં મુધી સામા યશે; હથિયાર લઈ લડે એવા હજારો લોકો અમેરિકામાં છે; ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ અમેરિકામાં પોષ્ટ ઓફીસો લાખ કરી છે ખરી, પણ પોષ્ટ ઓફીસ મારફતે કાગળ મોકલનાર જે કર આપે છે તે કાગળ પહોંચાડવાની મહેનતના બદલા તરિક્કે આપે છે; એ કરને સ્ટાંપ કરની સાથે સરખાવે

વાજની નથી, સ્ટાંપ કર તો નિચારા મરીમ લોકોપર આખરે પડવાનો; કારણ કે દેવાદારનો મોટો ભાગ મરીમ વર્ગમાંનો હોય છે ને તેમને વ્યાજ આપવું પડે છે. તે ઉપરાંત સ્ટાંપ ખર્ચ આપવું પડશે તેથી વ્યાજની રકમ ઘણી ભારે આપવી પડે એવું પરિણામ આવશે; સ્ટાંપ આદટ રદ થાય તો પણ અમેરિકાપર કર નાખવાનો અધિકાર અમેરિકનો કશુંય ગમશે નહીં.

ક્રાફ્ટિનની જુગાનીમાં કાઢી જોડ કદાચ એમ નહોતું; પોતાના દેશની વજીલાત આવી સાગે રીને કરે એવા માણસને ટોંગી પક્ષવાળા પાળુ દોષ દહ શમ્યા નહીં. બઈ કહેતો કે એની જુગાની લેતી વખતનો દેખાવ જાણે શિક્ષકની પરીક્ષા સિધ્ધાંત ટોણું લેતું હોય એવો હતો. કાકાર ક્રાધગિત્રે ક્રિલાડેક્ષિયામાં એક મિત્રને લખ્યું કે “દરેક સવાનનો જવાબ તેણે એવી રપટતાથી અને મંતોપકારક ગીતે આપ્યો છે અને એ વ્યાપ્તપર પોતાના વિચાર એવી સરળ અને દ્રઢ રીતે જણાવ્યા છે કે તેથી તેને ધણુંજ માન મળ્યું છે અને અમેરિકાના હખા ધણો ફાયદો થયો છે.”

ક્રાફ્ટિનની જુગાનીની હકીકત યોગ્ય વખતમાં અમેરિકાના વર્તમાન-પત્રોમાં પ્રમિદ્ધ થઈ અને લોકોના પાંચત્રામાં આવી ત્યારે તેના વિષેની ગેરસમજુત દૂર થઈ અને તેનું નામ મેને પ્રિય થઈ પડ્યું. યોગ્ય વખત પછી સ્ટાંપ કાયદો રદ કરવાની દરખાસ્ત પાર્લામેન્ટમાં રજુ થઈ અને ભારે તકરાર ચાલ્યા પછી મંજૂર થઈ. એનિંગે પોતાના રોજનીશીમાં એ સંબંધમાં લખ્યું છે કે “જુલવાર ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૭૬૬ ને રોજ મી. કોનવેએ સ્ટાંપ કાયદો રદ કરવાનો દરખાસ્ત કરી અને મી. ઓ. કુપરે તેને ટેકો આપ્યો. મહા સવારના ચાર વાગ્યા સુધી બેઠી. ૧૦૯ જણના વધુ મતે સ્ટાંપ કાયદો રદ કરવાનો દરખાસ્ત મંજૂર થઈ.”

સ્ટાંપ કાયદો રદ થવાથી ક્રાફ્ટિનના મનમાં હર્ષ માનો નહોતો. તરત જ પોતાના મિત્રાને પત્રો લખી એ ખુશ ખબર તેણે જણાવી પોતાની પત્નિને તેણે લખ્યું કે “સ્ટાંપ કાયદો રદ થયો છે તેથી હું તમને અહીંની બનાવટનો નવો ચણીઓ મોકલુ છું. બન્ને દેશ વચ્ચે વેપાર તદ્દન બંધ થઈ જાય તોપણ આપણા ઘરની બનાવટના કપડાં મેં આગળ પહેરેલાં હતાં તેથી મારી ખાત્રી હતી કે વગર અડચણે આપણે ઘેર કપડાં તૈયાર થઈ શકશે. આ વાત મેં પાર્લામેન્ટને જણાવી હતી અને કહ્યું હતું કે અમેરિકનોના હાલના કપડા ફાળી જશે ત્યારે પોતાને હાથે નવાં

ખનાવીને તેઓ કામ ચલાવશે, પણ સ્ટાંપ કાયદો રદ થશે નહીં ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડથી મંગાવશે નહીં.”

હવે ઘેર પાછા આવવા ફ્રાંકિનને કાયદામંડળી પાસે રજા માગી અને તેમના તરફથી જવાબ આવે તે દરમિયાન હોલન્ડ અને હાનોવર તરફ યુસાફરી કરવા તે નીકળી પડ્યો. ઘેર પાછા આવવાની પરવાનગી આપવાને બદલે કાયદામંડળીએ એક વરમ વધારે તેને મુખત્યાર નિમી ઇંગ્લાંડ રહેવાને વિનંતિ કરી.

સ્ટાંપ કાયદો રદ થવાની ખબર અમેરિકા આવી પહોંચી ત્યારે ત્યાં લોકો હર્ષપ્રેક્ષા યથા ગયા. જોસ્ટનમાં તો આવા બ્યાનફને વખતે કોઇ પણ માણસ દુઃખી ન રહે એટલા માટે દિવાની કેદીઓને પણ છોડી મૂકવામાં આવ્યા. જે વહાણમાં આ ખુશ ખબર આવી તે વહાણના નામુદા અને ખલાસીઓને ફિલાડેલ્ફિયાના લોકોએ સિરપાવ આપ્યો. રાને શહેરમાં રોયની કરવામાં આવી અને આખી રાત અને દિવસ પીઠામાં જેને પીવો હોય તેને પીવાય તેટલો દારૂ મફત આપવામાં આવ્યો. બીજે દિવસે ગવર્નર પેને ત્રણશો ગૃહસ્થોને મેજબાની આપી. ત્યાં બધાએ માનભેર હાકતર ફ્રાંકિનની તંદુરસ્તી ચાહી અને રાજની આવડી જન્મગાંઠથી ઇંગ્લાંડમાં બનેલાં કપડાં પહેરી, જુનાં દેશી કપડાં ગરીબોને આપી દેવાનો દરાવ કર્યો.

પણ આ હર્ષ ઝાઝો વખત ટક્યો નહીં. આજીવન ઇંગ્લાંડમાં સ્ટાંપ કાયદો રદ થવાથી જૂરીજ અસર યથા હતી. એ કાયદો રદ કરવાની તબવીજ ચાલતી હતી ત્યારથી જ જણાયું હતું કે ત્રીજા જ્યોર્જ રાજાને એ વાત પસંદ નહોતી. રાજા અને તેના મળતીઆને ખુશી રાખવા પ્રધાનમંડળે જણાવ્યું હતું કે સ્ટાંપ કાયદો રદ કરવામાં આવશે પણ તે પહેલાં એક બીજો કાયદો પસાર કરી સંસ્થાનોપર ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટની નિરંકુશ સત્તા છે એમ જાહેર કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે હક જાહેર કરવાનો ખરડો રજુ કરી સંસ્થાનો પર ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટની નિરંકુશ સત્તા છે એમ હક જાહેર કરવાનો કાયદો પ્રધાનમંડળે પસાર કરાવ્યો. તોપણ સ્ટાંપ કાયદો ગદ કરવાની વાત રાજાને અણગમતી રહી. ન આદ્યે તેણે પોતાની સંમતિ તો આપી હતી પણ તેનું અંતઃકરણ દુઝાવા કરતું હતું. એ સમયમાં પાર્લામેન્ટના સભાસદોને રસવત આપી પોતાના મળતીઆ કરી લેવાને રાજા પામે ધણાં સાધન હતાં. ધણા સભાસદો રાજા તરફથી પેન્શન ખાતા અને તેમની સંખ્યામાં દિન પ્રતિ દિન વધારો થતો હતો. ટ્રિનિટ અને તેના પક્ષના

સત્રાસદોનો મત તો રાજીના જેવોજ હતો. જેમને પૈસા ખપતા નહીં તેમને જ્ઞાન, હુદા વગેરે આપવામાં આવતાં હતાં રટાંપ કાયદો રદ થયા પછી ચાર માસમાં તો રાજીનો પક્ષ એટલો જળરો થયો કે રોકિંગહામના પ્રધાનમંડળને રાજીનામું આપવું પડ્યું. જેમ પ્રથમ રટાંપ કાયદો અપ્રિય થઈ પડ્યો હતો તેમ હવે નવા પ્રધાનમંડળમાં એ કાયદાનું રદ થવું અપ્રિય થઈ પડ્યું.

નવા પ્રધાનમંડળમાં ખજાનચીનો હુદો ચાર્લસ ટાઉન્સેન્ડને મળ્યો, એ માણસ ચાલતી વહેલમાં જેમી જોય એવો હતો ૧૭૬૫ માં રટાંપ કાયદો પમાર કરવાની તરફેણમાં તે હતો. અને ૧૭૬૬ માં મમય પ્રમાણે પોતાના વિચાર બદલી એ કાયદો રદ કરવાની તરફેણમાં પશ્ચ થયો. હવે ૧૭૬૭ માં અમેરિકાપર રટાંપ કાયદા જેવો બીજો કંઈ કર નાખવાની યોજના તેણે કરવા માંડી મમય વર્તિને સૌને ખુશી રાખવા એ તેનો ઉદ્દેશ હતો કાગળ રંગ, કાચ અને ચાપર જઠાત નાખી વર્ષ દહાડે ૪૦ હજાર પાઉન્ડની ઉપજ થાય એવો એક ખરડો તેણે તૈયાર કર્યો. આ ખરડો ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકા બન્ને દેશમાં ગમતો કરવાને તેણે એવી દલીલ બતાવી કે અમેરિકન લોકોએ રટાંપ કાયદાના સંબંધમાં એવો વાધો ઉઠાવ્યો હતો કે ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટને અમેરિકાની અંદર કર નાખવાનો અધિકાર નથી; આ નવા કરનો અમલ અમેરિકા બહાર થવાનો છે; અને વળી એ કર બહારથી આવતા માલપર પડવાનો છે; એટલે તેની સામે વાંધો લેવાને કારણ રહેતું નથી. પાર્લામેન્ટમાં રાજીનો પક્ષ સખગ થયેલો હોવાથી આ નવો ખરડો સહેલાઈથી મંજૂર થઈ ગયો.

જે ધોરણ સામે અમેરિકાનો વાધો હતો તે ધોરણનો સવાલ આ નવા કરથી સ્વભાવિક રીતે ફરીથી ઉત્પન્ન થયો, કારણ કે આ કર પણ ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટમાં અમેરિકાના પ્રતિનિધિ ન હતાં એ પાર્લામેન્ટે અમેરિકાપર નાખ્યો અને એ કરનો બોલો જઠાતવાળો માલ વાપરનાર અમેરિકનોપરજ પડવાનો હતો. તેટલા માટે આ કરનો કાયદો મંજૂર થયાની ખબર અમેરિકામાં પહોંચી કે તરતજ રટાંપ કાયદાની પેઠે તેની સામે થવાને પણ ત્યાના લોકોએ નિશ્ચય કર્યો.

પ્રકરણ ૨૨ સું.

ઇંગ્લાંડમાં રહી કરેલી દેશસેવા.

૧૭૬૭ થી ૧૭૭૩ સુધી.

ક્રાંતિની મુસાફરી—સંસ્થાનિકો જકાત કાયદાની સામે થયા—
 બેદિલી થવાનાં કારણ ક્રાંતિને લખી જણાવ્યાં—“બેદુત” ના પત્ર—વર્ત-
 માનપત્રોમાં લખાણ—પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર—લોર્ડ હિલ્સબરો—ક્રાંતિન-
 ને ઇંગ્લાંડમાં જગો આપવા ચાલેલી તજવીજ—અમેરિકા જવાની તેની
 ઇન્ટેન્ડરી—જ્યોર્જિયા, ન્યુજર્સે અને મસાચુસેટ મંસ્થાનોએ ક્રાં-
 તિનને પોતાનો મુખત્યાર નિમ્નો—ક્રાંતિનની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ—
 આર્થર લી—પ્રધાનમંડળનો બળાપો—દ્રદ રહેવાને ક્રાંતિને સંસ્થાનિકોને
 આપેલી સલાહ—ફિલાડેલ્ફિયાના વેપારીઓને લખેલો પત્ર—મી. સ્ટ્રેહનને
 આપેલો જવાબ—ચહા સિવાય બીજી મીલેપરની જકાત પાશ્વર્તિક
 કાદી નાંખી—અમેરિકનો વધારે જોસમાં આવ્યા—ક્રાંતિનને પ્રધાનમંડળે
 આપેલી ધમકી—ક્રાંતિનની દ્રદતા—હિલ્સબરોની મુલાકાત—એક્ષીગેની
 પવૈતની પશ્ચિમે સંસ્થાનો સ્થાપવાને ક્રાંતિનની યોજના—હિલ્સબરોનું
 રાજીનામું—લોર્ડ ડાર્ટમથ—મસાચુસેટની અરજીઓ સાથે તેની મુલાકાત
 —મોહું રાજ્ય નાનું કરવાના નિયમ—યુરિયાના રાજનો ઢંઢેરો—આ
 લખાણોની અસર.

૨૪મી કામદો ૨૬ થયા પછી થએલી શાન્તિનો લાભ લઈ ક્રાંતિન
 પૂરોપની મુસાફરીએ નીકળ્યો હતો એમ આગલા પ્રકરણમાં કહેવામાં
 આવ્યું છે. મુસાફરીમાં સર જોન પ્રિંગલે નામનો રાણીનો શસ્ત્રવૈદ્ય અને
 ક્રાંતિનનો ખાસ મિત્ર, તેનો સોળતી હતો. લંડનમાં ક્રાંતિનના એકબી
 તરફથી ક્રાંતિનના પ્રખ્યાત પુરોપર જોળખાણના કાગળ ક્રાંતિને લીધા
 હતા. ૧૭૬૭ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં તેઓ પારિસ આવ્યા. વિદ્યુત સંબંધ
 કરેલી શોધોથી ક્રાંતિનનું નામ ક્રાંતિનના વિદ્વાનોમાં ક્યારનું જોળીતું
 થઈ ગયું હતું તે જ્યાં ગયો ત્યાં તેનો સારી રીતે આદર સત્કાર થયો
 ક્રાંતિનના રાજ અને તેના કુટુંબીઓ સાથે તેની મુલાકાત કરાવવામાં
 આવી; ક્રાંતિનના રાજકીય પુરોપો સાથે તેને જોળખાણ થયું; અને એ

દરમાં આ મુસાફરીથી તેને ફ્રાન્સ સંબંધી ઘણી માહિતી મળી અને તેના મિત્રમંડળમાં ઘણા વધારો થયો.

ક્રાંકિંગને એક માસ પછી લંડન પાછો આવ્યો ત્યારે તેને ખબર પડી કે મી. ટાઉન્સેન્ડના જ્ઞાત કાયદાથી અમેરિકામાં પાછો ખગમગાટ થઇ રહ્યો છે. જ્ઞાતની ઉપજમાંથી ગવર્નરો, ન્યાયાધિશ અને બીજા અમલદારોના પગાર આપવાનો સરકારનો વિચાર હતો. આ પ્રમાણે થાય તો એ બધા અમલદાર સરકારના તાબેદાર થાય અને સંસ્થાનોની કાયદામંડળીની દરકાર રાખે નહીં; વળી આ જ્ઞાત કાયદો, ધોરણમાં ૨૬ કરેલાં રટાંપ કાયદાના જેવોજ હતો. સત્ય તેની સામે થવાને સંસ્થાનિકોએ પ્રથમની પેઠે ઠરાવ કર્યો. ઇંગ્લાંડની ખતાવટનો માલ નહી વાપરવાનો અને પરદેશથી આવતો તમામ પ્રકારનો માલ પોતાના દેશમાં તૈયાર કરવાનો ખોસ્ટનના લોકોએ ફરીથી ઠરાવ કર્યો. આ વાત સાંભળીને ઇંગ્લાંડમાં પ્રધાનમંડળને ઘણો ગુસ્સો લાગ્યો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અમેરિકાનો જાણીયુગને પાર્લામેન્ટનું અપમાન કરે છે અને બીજો ઉદ્ધેવે છે મંસ્થાનિકોના કટમાક મિત્રોને પણ એમ લાગ્યું કે સામા થવાનો હજી વખત આવ્યો થયો. ખોસ્ટનના લોકોએ કરેલું કામ સામાન્ય રીતે સર્વ પક્ષવાળાએ નિંદીત હતું. તોફાન નરમ પાડવાને અને અમેરિકાનો માથે થવાનાં ખસારણુ ખતાવવાને, ક્રાંકિંગને “અમેરિકામાં બેઠેલી થવાનાં ૧૭૫૮ પહેલાંની કારણો” એ નામનો એક નિયમ લખ્યો અને તે લંડન ફોર્મિંગ નામના પત્રમાં છપાવ્યો. અધિપતિએ ક્રાંકિંગના લખાણમાં એનો ખોલ ફેરફાર કર્યો હતો કે ક્રાંકિંગના કહેવા પ્રમાણે તેના હાંત મને નખ જનાથી કરડવાની કે ઉઠરડા કરવાની તેનામાં સત્તા રહી નહોતી, તોપણ આ લખાણ પ્રસંગને અનુસરીને એવો મધ્યમમર રસ્તો પકડી લખવામાં આવ્યું હતું કે પ્રતિપક્ષીઓપર પણ તેથી અસર થયા મર રહે નહીં. વળી તેમાં સરજાતોમાં અમંતોષ પેસ થવાનાં કારણો શરૂઆતથી તે વખત સુધી એવો આબેદન રીતે વર્ણવ્યા હતા કે બધી હકીકત વાંચનારના મન આગળ રહી રહે. ખોસ્ટનના લોકોએ કરેલાં ઠરાવ, ઇંગ્લાંડની સરકારે ભરેલાં ગેરવાજબી પગલાંનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે એ વાત પણ આ લખાણમાં ક્રાંકિંગને સાબીત કરી આપી. ખોસ્ટનનો દાખલો બીજા શહેરોએ લઇ તેમ પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો અને ચોખ્ખતમાં બધાં મંસ્થાનોએ ઇંગ્લાંડનો માલ નહીં વાપરવાને દૃઢ નિશ્ચય :

આ અરસામાં એક પત્રમાં ક્રાંતિનન લખેછે કે “અમેરિકામાં મારી થોડી ઘણી મિલકત છે. એક શિક્ષિંગ નહીં આપવાનો મારો દક્ષ જાળવવાને મારા દરેક પાઉન્ડમાંથી જાકીતા ૧૯ શિક્ષિંગ હું ખુશીથી ખર્ચ કરીશ; એમ છતાં પણ મારો દક્ષ જાળવાશે નહીં તો હું આનંદમેર મારા કુટુંબ કબીલા સાથે અમેરિકાના અપાર અરણ્યમાં જઈ રહીશ. એ અરણ્યોમાં બંધુક ઝાલી શકે તથા માછલાં પકડી શકે એવા દરેક માણસને સ્વતંત્રતા અને ખોરાક મળી શકે એવું છે.”

નવા જકાત કર સામે અમેરિકનોની લાગણીઓનો ચિતાર આપે એવા કેટલાક પત્રો અમેરિકન વર્તમાન પત્રોમાં “બેટુત”ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. આ પત્રોની નકલ ક્રાંતિનને ૧૭૬૮ ની શરૂઆતમાં મળી. એ પત્રોનો લખનાર ક્રાંતિનનો પ્રતિપક્ષિ ફિલાડેલ્ફિયાનો જૉન રિકિન્સન હતો. સામાન્ય દુઃખને વખતે અંદર અંદરના કજીઆ બૂધી જઈ ક્રાંતિને આ પત્રો ઈર્ષ્યાંકમાં છપાવ્યા અને એક મોટી પ્રસ્તાવના લખી તેમની મારે પ્રમંથા કરી. એ પત્રો ઈર્ષ્યાંકમાં એટલી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા કે થોડા વખતમાં તેનું ફ્રેન્ચ બાપાન્તર કરી પારિસમાં ડ્રાઇએ તે છપાવ્યા. અમેરિકન વિપ્લોયર વર્તમાનપત્રોમાં કંઈને કંઈ ક્રાંતિનન હમેશ લખતો, અને પોતાનું ખર્ચ નામ બહાર ન પાડતાં “એડીક્સ” “રેસિદ્ધિક્સ” “સેકન્ડ્સ” “એમિક્સ” વગેરે નામ ધારણ કરી તે સહી કરતો. આ બધાં લખાણ, માહિતી, વિગત અને સમજથી ભરપૂર છે, અને તેમાં અમેરિકનોનો બચાવ ધણી ઉત્તમ અને અસરકારક રીતે કરેલો છે.

૧૭૬૮ ની શરૂઆતમાં પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર થયો. અમેરિકા મંત્રીનું કામકાજ અત્યાર સુધી લોર્ડ ગેલ્વર્નના હાથમાં હતું તે હવેથી અમેરિકાનું જુદું ખાતું ડાલી લોર્ડ હિલ્સબરોને આપવામાં આવ્યું. લોર્ડ હિલ્સબરો અમેરિકાનો સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ અને બોર્ડ ઓફ ટ્રેડનો પ્રમુખ એ પ્રમાણે બે દુહાપર હતો. આ દુહાઓની રૂઢિએ તેની મત્તા એટલી બધી હતી કે અમેરિકાનું સાફ નરસું કરવું તેના હાથમાં હતું. એ માણસ પ્રમાણિક અને સારા ઉદ્દેશનો હતો પણ તેને પોતાના મતને માટે એટલો ક્રોકો હતો કે છઠ્ઠીને પોતાનું ધારણું તે કરતો. સંસ્થાનો તરફ એ નિશ્ચ લાગણી ધરાવતો હોય એમ હજી જણાયું નહોતું તોપણ તેની નિમણુંકથી અમેરિકાનું બહું થાય એમ મંસ્થાનિકોના મુખપારોને લાગ્યું નહીં. શરૂઆતમાં લોર્ડ હિલ્સબરો મુખપારો તરફ વિવેકથી

વર્તે તો અને તેમની હકીકત ધ્યાન દઇને સાબળતો. દાકતર ક્રાકિનન પર તેની ખાસ મહેરબાની હતી, તેની સાથે અમેરિકન વિધેયો પર તે ધણીવાર વાતો કરતો અને કહેતો કે તમારા વિચારો અને ધણા વજનદાર લાગે છે આ પરથી એવી ગપ ચાલી કે લોર્ડ હિલ્સબરો પોતાના ખાતામાં ક્રાકિનનને એક હુદાની જગો આપનાર છે. આ મધ્યમાં એક પત્રમાં ક્રાકિનને લખ્યું છે કે “લોર્ડ હિલ્સબરોના હાથ નીચે અને ઉપમત્રી નિમવાને દિવસ આપ થાય છે એમ હું સાબળું છું પણ આ વાત સંભવિત નથી, કાગળ કે પ્રધાનમંડળ જાણે છે કે મારામાં અમેરિકન ગુણો ધણા છે.” પણ એ વાત તો ખરી છે કે ડયુક ઓફ એડનની મૂલનાથી અમેરિકાના પોષ્ટ માર્સલની જગોને બદલે ક્રાકિનનને ઇન્ડિયામાં ૨૪ સારી જગો આપવા દિવસ આપ થઇ હતી, અને તે બાબત ક્રાકિનનનો વિચાર પણ પૂછવામાં આવ્યો હતો. પણ તે લેવાને તેણે ના પાડી પોતાના પુત્રને લખેલા એક પત્રમાં ક્રાકિનન લખે છે કે “ઘેર આવી આગમ લેવાને અને એટલું મન થાય છે કે આ (જગો આપવાનું) કામ પડી ભાગે અને મારી જૂની જગો સાથે મને ઘેર બેસવા દે તો હું ખુશી છું. અમેરિકાના કામકાજમાં હું ઇન્તે જારી બતાવું છું તેથી ગુસ્સે થઇ હાલ છે તે જગો પણ લઇ લે તો તેથી પણ હું દિલગીર થવાનો નથી.....હું જુદું થયો છું અને હવે મને લોભવતિ રહી નથી. અહીં રહેવાથી મારા દેશની એવા ૬ વધારે કરી શકીશ એવી આશાએ હું પડી રહ્યો છું; નહીં તો એક પળના વિનંત વગર ઘેર આવી નિશ્ચિત બેસું.”

ક્રાકિનનને જગો આપવાની બાજગડનું ૨૪ પરિણામ આવ્યું નહીં. એની સુધિ, એનું જ્ઞાન અને વજન એટલું હતું કે જો કે એને મેળવી લેવાય તો એ ધણો ઉપયોગી થઇ પડે એમ પ્રધાનમંડળ જાણતું હતું, તોપણ એની ઇમાનદારી એવી હતી કે એને ફાઇવાની આશા રાખી એ ફાઇવ છે એમ સમજી એ વાત પ્રધાનમંડળે પડતી મૂકી. ક્રાકિનનને જગો આપવાની અથવા અમેરિકા પહોંચી ત્યારે પેન્સિલ્વેનિયામાં તેના રાજકીય દુશ્મનોએ એનું વજન ઓછું કરવાની પાછી તજવીજ ચલાવવા માડી. તેઓએ એવી વાત ચલાવી કે ક્રાકિન દેશને વિધાનમાંથી કરી પ્રધાનમંડળ સાથે મળી જઇ જગો લેવાની ખટપટ કરે છે પણ આ જુની વાતથી કંઇ મહત્વની અમર થઇ નહીં, અને એ વાત જુદી છે એમ પણ સોને યોગ્ય વખતમાં સંકળ જણાવ્યું.

ઇંગ્લાન્ડના લોકોની અમેરિકાના મંજૂરમા આખો ઉગાડવાને ક્રાફ્ટિને કરેલી મહેનતનું દેખીતું પરિણામ કંઈ આવ્યું નહીં. ૧૭૫૮ માં આખું ઇંગ્લાન્ડ 'વિક્ટરિયન અને રનતનતા'ના સવાલમાં ગરક થઈ ગયું હતું. આ વખતે અમેરિકા જેવા દૂર દેશની હકીકત કોઈ સાબળે એ મળવિત નહોતું તોપણ ક્રાફ્ટિનના દેશીઓ તેની મહેનતની યુગ જાણતા હતા અને તેમની ખાતરી હતી કે આખરે તેની મહેનતનું પરિણામ સારું આવશે. આ વરસની વર્ષાતકાળમાં તે નિરાશ થઈ અમેરિકા પાછા જવાની તૈયારી કરતો હતો. એવામાં તેને ખચર મળી કે જ્યોર્જિયા મધ્યાને તેને લડનમાં પોતાના મુખત્યાર તરિકે નિમ્મે છે એ સરથાનમાં તે કાંઈને જાળખતો નહોતો, એમ છતાં તેને એ મરથાને મુખત્યાર નિમ્મે તેથી તેને લાગ્યું કે કદાચ કામ લાગુ એવું કંઈ અગત્યનું તેમનું કામ હશે, તેથી ઘેર જવાનો વિચાર માડી વાળી ચોડો વખત રહેવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. બીજા વર્ષે ન્યુજર્સ પ્રગણાએ તેને મુખત્યાર નિમ્મે અને તે પછીના વર્ષમાં મસાચુસેટ પ્રગણાએ પણ નિમ્મે. આ નિમણૂકો થવાથી તથા ઇંગ્લાન્ડમાં રહેવાને તથા અમેરિકન મિત્રો તરફથી ધણે આગ્રહ થવાથી લડનમાં તેને રહેવું પડ્યું. દસ વર્ષ પૂર્વે તે ઘેર જવાની તૈયારી કરતો અને દર વર્ષે પોતાનો વિચાર માડીવાળો તેને રહેવું પડ્યું.

ક્રાફ્ટિનની નવી નિમણૂકોથી તેની ધંસા મળેલી સ્થિતિ સુધરી પેન્સિલ્વેનિયા તરફથી તેને દર વર્ષે, ૫૦૦ પાઉન્ડ મળતા, મસાચુસેટ તરફથી ૪૦૦ પાઉન્ડ, જ્યોર્જિયા તરફથી ૨૦૦ પાઉન્ડ અને ન્યુજર્સ તરફથી ૧૦૦ પાઉન્ડ મળતા. મસાચુસેટમાં ક્રાફ્ટિનની સુટણી સામે કેટલાક જાણ થયા હતા એના સામે એવો વાંધો બતાવવામાં આવ્યો હતો કે એના વિચાર ધણા નરમ છે. આ પ્રમાણે અભિપ્રાય થવાનું કારણ એ હતું કે જો કે ક્રાફ્ટિન ઇંગ્લાન્ડના લોકોની આગળ અમેરિકાની લડત સખત રીતે ચલાવતો હતો તોપણ પોતાના દેશીઓને તે વખતે વખત નરમાશ અને સહનશીલતા ગણવાને શિખામણ આપતો હતો. વાળી જાગીરદારના પક્ષનાળા પણ ક્રાફ્ટિનનું વજન જોડું કરવાને તેના વિરોધે તેવી અશ્વજો ચનાવો ખટખટ મૂકતા હતા. આમ છતાં પણ મસાચુસેટમાં વધુ મત ક્રાફ્ટિનને મળ્યા અને તે મુખત્યાર તરિકે નિમાયો. તે અમેરિકા પાછો આવે તો તેની ગેરહાજરીમાં આર્થર લી નામના એક બીજા માણસની નિમણૂક તેની સાથેજ કરવામાં આવી હતી.

ફ્રાંકિનને મળેલાં નવાં ગાનથી પ્રધાનમંડળ ઘણું બળી ઉઠ્યું; પ્રધાન-
મંડળમાં સુર પુરુષ રહ્યા નહોતા. રાજના ખુશામતિયાનું ચલણ થયું
હતું. નીચે જ્યોર્જ પોતે ઓછી અક્ષવાળો હોવાથી અક્ષવાળા પ્રધાન
તેને ગમતા નહોતો. પહેલા અને બીજા વર્ગના રાજનીતિ નિપુણ પુરુષો રાજથી
કંટાળીને રાજ્યવહિવટથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરતા હતા. માત્ર ત્રીજા વર્ગના
માણસો પ્રધાનમંડળમાં મોટા મોટા હુદાપર આવી ગયા હતા. આ પ્રમાણે
હોવાથી અમેરિકાની ફરિયાદ સાંભળ્યા વગર આજો મીચીને પ્રધાનમંડળ
આવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નહોતું.

જ્યારે ફ્રાંકિનની ખાત્રી થઈ કે પ્રધાનમંડળ અમેરિકાની ફરિયાદ
સાંભળવાનું નથી ત્યારે તેણે પોતાના અમેરિકન મિત્રોને કપ્પડ કે અંગ્રેજી
માસ નહોં મંગાવવાને અને નહોં વાપરવાને તમે કરેલા ઠરાવનો અમલ
સારી પેઠે કરજો; પ્રધાનમંડળ એવી હડ લઈને બેઠું છે કે તેમણે કરેલો
કાયદો ગમે તેટલો બૂલભરેલો હોય તોપણ તેનો અમલ થવો નોંધ્યો;
રાજની કોઈ પણ રૈયત પાર્લામેન્ટે કરેલા કાયદાની સામા થાય એ
પાર્લામેન્ટને અપમાન છે અને તેથી પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર જબર-
જબ્તીથી પણ કાયદાનો અમલ કરાવવો નોંધ્યો. પ્રધાનમંડળનો આવો વિચાર
હોવાથી ફ્રાંકિન જેવા મહનશીવનાવાળા માણસને પણ સમાધાનની કંઈ
આશા રહી નહોં. અરજીઓ કરીકરીને તે થાકી ગયો હતો. કોઈ પણ
રીતે દાદ નહોં મળવાથી આખરે કંટાળીને ફ્રાંકિન પોતાના દેશીઓને
સલાહ આપી કે એ કાયદાના અમલમાં આપણે આવીએ નહોં એવી
તજવીજ કરવાને તમારાથી જેટલું થાય તેટલું બેચાણક કરવું. કર આપીને
ઇંગ્લાંડની ચીજો ખરીદ કરવાને બદલે, તમામ ચીજો પોતાના દેશમાં
બનાવવાને સંસ્થાનિકોએ કરેલા નિશ્ચયનો તેમણે સારી રીતે અમલ કરવા
માડ્યો. કર નામેલી કોઇપણ ચીજ મંગાવવામાં આવતી નહોં એટલુંજ
નહોં પણ પરદેશી માલ બીજકુલ મંગાવવો બંધ થયો.

વાપરશે તો, તમારા દેશની સ્વનંતતા તમને પાછી મળશે, એટલુંજ નહીં પણ તે એવી દૃઢ રીતે સ્થાપન થશે કે તમારા વંશજો પણ તે ભોગવશે.” આ સલાહ ખીજ ઘણા જણને તેણે આપી; અને જો કે તે સ્વદેશી દૂર હતો તોપણ જાણે પોતાના દેશમાંજ હોય એવી રીતે ઉત્સાહથી દેશમાં ચાલતા દરેક કાર્યમાં તે ભાગ લેતો.

નવી પાર્લામેન્ટ મળી તે પહેલાં મી રૂઢને ક્રાંતિનને એવી મતસખનો મત્તાય પૂજ્યો હતો કે જકાત કાયદાનો થોડો ભાગ એવી રીતે રદ કરવામાં આવે કે પાર્લામેન્ટનું ઉપરીપણું જળવાઈ રહે અને અણુ-ગમતા કાયદામાંથી કેટલોક ભાગ રદ થાય તો તેથી અમેરિકન લોકો રાજ્ય થશે કે નહીં. ક્રાંતિને તરતજ જવાબ આપ્યો કે “પાર્લામેન્ટને પોતાનું ઉપરીપણું જાળવી રાખવું હોય તો સૌથી સરસ રસ્તો એ છે કે એ ઉપરીપણાને લીધે મનાતી સત્તાનો ઉપયોગ જ કરવો નહીં. કાયદેમર રીતે અમારીપર પાર્લામેન્ટની સત્તા છેજ નહીં એમ છતાં અમને હાનિ કરી શકે નહીં એવી જાતની વેપાર વગેરેના મંબંધમાં પાર્લામેન્ટે કરેલા વ્યવસ્થાને અમે ખુશીથી નાખે યએલા છીએ, પણ વગર અધિકારે અમારીપર કરતો બોલો પાર્લામેન્ટ નાખે છે તેને અમે શરણુ થતા નથી. જકાતનાં દરની સામે અમારો વાંધો નથી. અમારો વાંધો તો એજ છે કે અમારા પર પાર્લામેન્ટથી જકાત કે કોઈપણ જાતનો કર નંખાયજ નહીં. અમારા પર કર નાખી કરની ઉપજની વ્યવસ્થા કરવાનો પાર્લામેન્ટને હક નથી. એમ થવાથી અમારા હક હુએ છે અને અમારી પોતાની કાયદામંડળીની સત્તા ઓછી થાય છે. જો આટલો કર અમે વગર વાધે નાખવા દઈએ તો પછી આગળ જતાં પાર્લામેન્ટ પોતાને મળેલી સત્તાનો ઉપયોગ એવી રીતે કરે કે અમારી કાયદામંડળીઓને ઠઈ સત્તા રહે નહીં અને અમારી સંમતિ લીધા વગર ગમે તે રીતે પાર્લામેન્ટ અમારીપર કરતો બોલો નાખે. અમારા પર ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ કર નાખી શકેજ નહીં એ અમારી તકરાર છે અને તેથી પાર્લામેન્ટે નાખેલો કર તદ્દન રદ કરવામાં નહી આવે ત્યાં સુધી અમે નંખવાના નથી.”

પાર્લામેન્ટ મળી ત્યારે એ વિષય ફરીથી ચર્ચાયા. ત્રણ વર્ષ અનુભવ લીધા પછી ૧૭૭૦ ના એપ્રિલમાં પ્રધાનમંડળને માલમ પડ્યું કે અમેરિકનો માત્ર મંગાવતાજ નથી અને ઇંગ્લાંડનો વેપાર બાગી પડે છે તેથી તેમણે અમેરિકન જકાત કાયદામાં એટલો ફેરફાર કર્યો કે ચલા

શિવાય બીજી ચીજોપરથી જકાત કાઢી નાખવી. અમેરિકનનો હક સાચવવાને નહોં પણ ઇંગ્લાંડનો વેપાર જાળવવાને આ પગલું તેમણે ભર્યું હતું. ચંદાપર જકાત ચોડી હતી પણ કર નાખવાનો હક પાર્લામેન્ટને છે એમ ખતાવાને તે કાયમ રાખવામાં આવી હતી. આર્નું પરિણામ એ થયું કે અમેરિકન લોકોનો જીવસો નરમ થવાને બદલે પહેલાં કરતાં વધ્યો. તેમને એમ લાગ્યું કે જકાતની ચીજો આછા કરવામાં પાર્લામેન્ટ એમ સમજતી દેખાય છે કે આપણે કર નાખવાના ધોરણ સામે લડતા નથી પણ કરના પૈસા માટે લડીએ છીએ. પૈસા માટે અમારી લડત નથી પણ ધોરણને માટે છે એમ ખતાવવાને અમેરિકનોએ પહેલાંના કરતાં વધારે ઉમંગથી ફરીથી ઠરાવ કર્યો કે ઇંગ્લાંડથી કોઇપણ તરફનો માલ આપણા દેશમાં આવવા દેવો જ નહોં

ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકા વચ્ચે ચાલતા કજીઆના સંબંધમાં જે ફટ અને સ્વતંત્રતાથી ક્રાંકિયન તેના અમેરિકન મિત્રોને લખતો અને પોતાના વિચાર ખતાવતો તે ઇંગ્લાંડના પ્રધાનમંડળને પસંદ નહોતાં તેણે લખેલા ફેટલાક ઠાગણો છાતા છપા તેમના જોવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ ઇસારા તરીકે તેને જણાવ્યું હતું કે જો તમે લોકોને ઉશ્કેરવાનું છોડી નહોં દો તો તમારી પાસેથી અમેરિકાના પોષ્ટ માસ્તર જનરલનો હુકો લઈ લેવામાં આવશે. સરકારનો પગાર ખાનાર વર્તમાનપત્રોમાં તેને હળસે ગાળો દેવામાં આવતી અને ખુશી રીતે કહેવામાં આવતું કે સરકારની વિરુદ્ધ બોલવું હોય તો સરકારે આપેલા હુકાનું તેણે રાજીનામું આપવું જોઈએ. અમેરિકાની પોષ્ટઓફિસો સુધારવામાં ક્રાંકિયને ઐટલી મહેનત કરી હતી કે એ હુકા પરથી તેના રાજકિય વિચારોને લીધે તેને જરૂરરૂ કરવામાં આવે એ તેને મંબવિત લાગતું નહોં. ગમે તેમ હો તો પણ પોતાની ખુશીથી રાજીનામું નહોં આપવું એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. મરકાર હુકો લઈ લે તો બન્ને પણ હુકાની ખાતર પોતાના અંતઃકરણના કલા વિરુદ્ધ ન ચાલ્યું એમ પણ તેનો દૃઢ નિશ્ચય હતો.

એક પત્રમાં ક્રાંકિયન લખે છે કે “ જે પત્રો વિષે પ્રધાનમંડળ વાધો ઉઠાવે છે તે મેં લખેલા ખરા છે, પણ એ પત્રો માગ દેશ પ્રત્યેની મારી ફરજને લીધે લખ્યા છે. પોસ્ટમાસ્તર તરિકે મારી ફરજ જૂદી છે અને મારા દેશ તરફની ફરજ જૂદી છે. ચોડાં વરસપર રૂઝાપ કાપદો રદ કરાવ મંત્રમાં મેં જે બાગ લીધો હતો તેને માટે તે વખતનું મંત્ર

મારીપર પ્રસન્નતા ખતાવતું હતું. તે વખતે હું કહેતો હતો કે અમેરિકાને માટે કંઈપણ કાપદો ઇર્ગાંડમાં થવો ન જોઈએ અને થયો હોય તો તરત રદ કરવો જોઈએ. હાલ પણ મારો જોગ અભિપ્રાય છે. જેમ રાજ્ય પોતાના પ્રધાન બદલે, તેમ મારે મારા વિચાર બદલવા એવી આશા રાખવી ફાગલ છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે સરકારના દરેક નોકરે પોતાને ગમતું હોય કે ન હોય તોપણ પ્રધાનમંડળના મત પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. હું આ પ્રમાણે કરતો ન હોવાથી મારા પર તેઓ ગુસ્સે છે. પરંતુ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે મારી ખાનગી જીંદગી વિશે તેમનો મત સારો હોવાથી મારા હુદાપરથી મને ખસેડવાનો તેમનો વિચાર નથી. હજી પણ કદાચ પોતાનો વિચાર ફેરવી તેઓ મને હુદાપરથી દૂર કરે; પણ એવી ધારિતથી મારા રાજકિય વિચાર હું કદી બદલનાર નથી. મારો નિયમ એવો છે કે સ્વાર્થના વિચારથી રાજકિય બાબતોમાં ફરી જવું ન જોઈએ, પણ જે વખતે જે ખર્ચ લાગે તે બેધક રીતે કરવું જોઈએ; પછી પરિણામ ધ્રુવરને જે ગમે તે થાય.”

આ પ્રસંગે લોર્ડ હિલ્સબરો તેના પર ઘણું બળી લક્યો હતો. અમેરિકન લોકોને નરમ પાડવાને, અને સરકારનો હુકમ તેમની પાસે મનાવવાને જે પગલાં તે ભરવા ઇચ્છતો હતો તેમાં ક્રાંતિન તેને ઘણું નડ્યો હતો. ઘણા વર્ષથી ક્રાંતિનને મસાચુસેટના કેટલાએક ગૃહસ્થો સાથે રાજકિય બાબતોપર પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો. હાલતર સેમ્યુઅલ કુપર નામના એક વિદ્વાન સાથે ચાલેલો પત્રવ્યવહાર ઘણા જથ્થાના જોવામાં આવ્યો હતો, અને તેથી ક્રાંતિન કેવા વિચારનો છે અને શું કરે છે તે તેમના જથ્થામાં આવ્યું હતું. ૧૭૭૦ ના અક્ટોબરમાં મસાચુસેટ પ્રગણાની રાજમંડળીએ ક્રાંતિનને પોતાનો સુખત્યાર નિમ્નો અને એ પ્રગણાના લોકોની ફરિયાદોની યાદી મોકલી, દાદ મેળવવાને બને તેટલું કરવાને તેને વિનંતી કરી. આ કાગળો મળ્યાથી ક્રાંતિને પહેલું તો એ કંઈ કે પોતાની નિમણુંકની ખબર આપવાના ઇરાદાથી અમેરિકાના સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ, લોર્ડ હિલ્સબરોને તે મળવા ગયો. હિલ્સબરો ઘરમાં હતો છતાં પ્રથમ તેણે ચાકર પાસે કહેવરાવ્યું કે સાહેબ બહાર ગયા છે. ક્રાંતિન પાછો વળી કેટલેક છોટા ગયો એટલે વળી બીજા ચાકરે તેને પાછો બોલાવ્યો અને કહ્યું કે ચાલો, સાહેબ તમને બોલાવે છે. આ વર્તણૂક ક્રાંતિનને અજાણ્ય જેવી લાગી, તોપણ તે ગયો અને મળવા

આવવાનું કારણ પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે મને મસાચુસેટની કાયદામંડળીએ તેમનો મુખત્યાર નિમ્નો છે તે સાહેબને જાહેર કરવા આવ્યો છું. એ સાંભળી હિંદસખરોએ કહ્યું “મી. ક્રાંકિવન મારે તમારી જૂઠા મુધારની જોઈએ. તમને મુખત્યાર નિમ્નો નથી.” ક્રાંકિવને જવાબ આપ્યો “આપ શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી. મારી નિમણૂકની સંદેશ મારા ખાસમાં છે.” હિંદસખરોએ કહ્યું કે “તમને કાયદામંડળીએ નિમ્નો હશે પણ ગવર્નર હચિન્સને તમારી નિમણૂક મંજૂર કરી નથી એમ મને ખબર મળી છે.” એમ કહી પોતાના ખાતરી સેક્રેટરીને બોલાવી હચિન્સને તરફથી આવેશો પણ તેણે મંગાવ્યો પણ એ વિષે તેમાં કંઈપણ લખેલું નહોતું. ક્રાંકિવને કહ્યું “આપ કહો છો તેમ હોય શકે નહીં. મુખત્યારની નિમણૂક કાયદામંડળી કરે છે. એ સાચે ગવર્નરને કંઈ સંબંધ નથી. આપ મહેરબાની કરી મારી નિમણૂકની સંદેશ જોશો તો જણાશે કે મને કાયદામંડળીએ નિમ્નો છે.” એમ કહીને પોતાની સંદેશ ખાસમાંથી કાઢી ક્રાંકિવને આગળ ધરી, અને તે જોવાને હિંદસખરોને કહ્યું. તેણે તે હાથમાં લીધી પણ તે વાંચ્યા વગર ગુસ્સામાં કહ્યું કે કાયદામંડળી એકલી મુખત્યાર નિમે એ બરાબર નથી. જે મુખત્યારને કાયદામંડળી તથા ગવર્નરે મળીને નિમેશો નહીં હોય તેને અમે સાંભળવાના નથી. ક્રાંકિવને કહ્યું કે “મુખત્યારને નિમવામાં ગવર્નરની સંમતિની કંઈ જરૂર નથી. મુખત્યારને રૂપતનું કામ કરવાનું છે; ગવર્નરનું કરવાનું નથી. સખજ કાયદામંડળીમાંના પોતાના પ્રતિનિધિઓની મારફતે રૂપત મુખત્યાર નિમી શકે છે આ પ્રમાણે વહિવટ અત્યાર સુધી ચાલતો આવ્યો છે અને તેમાં વાંધાજરેલું જણાયું નથી.” હિંદસખરોને સમજાવવાને ક્રાંકિવને ઘણું ઘણું કહ્યું પણ એ તો નહીં સમજવાનો ઠરાવ કરીનેજ બેઠેલો હતો હિંદસખરોના અપમાનકારક શબ્દ અત્યાર સુધી ક્રાંકિવન સહનથીલતાથી સાંભળી રહ્યો હતો, પણ જ્યારે તેને જણાયું કે મસાચુસેટની કાયદામંડળીનું અપમાન કરવાના ઇરાદાથીજ તે હઠ કરી બેઠો છે ત્યારે ક્રાંકિવને હાવડું મોં રાખીને કહ્યું કે “મારી નિમણૂક તમે કયુમ રાખો કે નહીં એ કંઈ અગત્યનું નથી. કારણ કે હાલનો કારભાર જોતાં સંસ્થાનોને મુખત્યારોથી ઘેર શાયદો થાય એમ મને લાગતું નથી.”

મુખત્યારની નિમણૂક ગવર્નરની સંમતિથી થતી જોઈએ એવો વિચાર હિંદસખરોએ બતાવ્યો તે નવલ હતો. અને અસ્થાનોને તુકશાન

કરતો હતો. જો એનો અમલ થાય તો રૈયતને પોતાની હકીકત રાખ કે પ્રધાન આગળ લાવવાનો કંઈ સાધન રહે નહીં, કારણ કે ગવર્નરો ભોક્ષિય માણસોની નિમણુક મંજૂર કરેજ નહીં, અને પોતાને કાવતા, માણસોની નિમણુક કરાવે અને એવા માણસોથી રૈયતનું કંઈ બહું થાય નહીં. લોર્ડ હિલ્સપરોએ જોઈ જોઈ ટ્રેડ પાસે કરાવ કરાવ્યો કે જે મુખત્યારની નિમણુક ગવર્નરની સંમતિથી થઈ ન હોય તેને સાંભળવો નહીં. કાયદા મંડળીઓએ આ દગવનો અમલ ન કરતાં પોતાની પસંદગીના માણસો મોકલવાનો વહિવટ જારી રાખ્યો. હિલ્સપરોના કારભારમાં મુખત્યારોને રૂબરૂમાં સાંભળવામાં આવતા નહીં, તેથી અરજીઓ મોકલી તથા સભાસદોને ખાનગી રીતે મળી મુશીબતે અને તેટલો પ્રયત્ન મુખત્યારો તરફથી કરવામાં આવતો હતો.

એલિગેની પર્વતની પશ્ચિમે આવેલા જમશેમાં સંસ્થાનો સ્થાપવાને ક્રાંકિઝન ૨૦ વર્ષથી સૂચના કર્યા કરતો હતો. એ ભાગમાં સંસ્થાનો થવાથી ઇન્ડિયન લોકો દૂર જશે, અને વેપાર રોજમાર અને સહિસલામતી વધશે એ ક્રાંકિઝનની મુખ્ય દલીલો હતી. આખરે ૧૭૭૧ માં એક કંપનીએ આ કામ હાંધી લેવાનું માથે લીધું અને જમીનને માટે સરકારને અરજી આપી. કંપનીના કાયરેક્ટરોમાં ક્રાંકિઝન પણ હતા. કંપનીની અરજી અભિપ્રાય માટે જોઈ જોઈ ટ્રેડ તરફ મોકલવામાં આવી; એ જોઈના પ્રમુખ લોર્ડ હિલ્સપરોએ કંપનીને જમીન આપવી નહીં જોઈએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો અને તેમ કરવામાં કેટલાંક નજીવાં અને જૂઠાંબરેલાં કારણો પતાવ્યાં. ક્રાંકિઝને તરતજ એક ચોપાનિયું લખી હિલ્સપરોની દલીલોનો રદીયો આપ્યો. ૧૭૭૨ ના જુલાઈમાં આ અરજ પ્રીવિ કાઉન્સીલ આગળ આવી ત્યારે હિલ્સપરોનો અભિપ્રાય અને ક્રાંકિઝનનો રદીયો સાથે વંચાયાં અને જોઈ જોઈ ટ્રેડનો અભિપ્રાય નામંજૂર કરી અરજદારોના ભાગવા પ્રમાણે જમીન આપવાનો કરાવ થયો. આથી હિલ્સપરોને એટલું જોઈ લાગ્યું કે પોતાના હુકાનું તેણે રાજીનામું આપ્યું. હિલ્સપરોની જગ્યા લોર્ડ ડાર્ટમથને મળી. આ ગૃહસ્થ સ્ટાંપ આક્ટ ૨૬ કરવાની તરફેણમાં હતો અને અમેરિકા તરફ સારી લાગણી ધરાવતો હતો. ક્રાંકિઝનની સાથે એ દોસ્તીદારો રાખતો હતો અને એનું કહેવાય છે કે ક્રાંકિઝનની બલામણુથી તેને એ જગ્યા મળી હતી. અમેરિકાના મુખત્યારોના સંબંધમાં હિલ્સપરોએ કરેલો હુકમ ડાર્ટમથે પુરતજ ૨૬ કર્યો અને તેમની નિમણુક કાયદેસર

ગણી તેમની બેઠ લેવા લાગ્યો. તે કહેતો કે અમેરિકનો સખુરી રાખશે અને તોફાન કર્યા વગર છાનામાના બેસી રહેશે તો તેમની ક્ષમિયાદોની થોડા વખતમાં હું દાદ અપાવીશ. સંસ્થાનોના મુખત્યારોને તે વખતોવખત પોતાની રૂબરૂ બોલાવતો અને કોઈ કોઈ કામમાં તેમની સલાહ લેતો.

નવા પ્રધાનને ક્રાંકિલન પહેલવહેલો મળવા ગયો ત્યારે તેણે મસા-મ્યુસેટની કાયદામંડળીએ રાજ્ય તરફ મોકલાવેલી અરજી તેમના હાથમાં મૂકી. ગવર્નરનો પગાર અત્યારસુધી કાયદામંડળી મંજૂર કરીને આપતી હતી; પરંતુ ચાલતા રિવાજ વિરૂદ્ધ ગવર્નર હમ્પ્સને પોતાનો પગાર સરકાર તરફથી લેવા માંગ્યો. આ નવી રીતથી કાયદામંડળીની કંઈ પણ સત્તા ગવર્નર પર રહે એમ નહોતું. કાયદામંડળીની કંઈપણ દરકાર રાખ્યા વગર હવેથી ગવર્નર ગમે તે કરી શકે; પ્રજા ખુશ રાખવા તેને હવે કંઈ કારણ રહ્યું નહીં. પોતાનો પગાર આપનારની મરજીને આધિન રહીને ચાલે એટલે તેને કંઈ ધાસ્તી રહે નહીં. ગવર્નરનો પગાર મંજૂર કરવાનો હક જાય તો તેની સાથે પોતાનો મહત્વનો હક જાય છે એ મસામ્યુસેટની કાયદામંડળીના જાણુવામાં હતું. આ નવી પદ્ધતિની સામે યવાને તેઓએ કેટલાક ઠરાવ કર્યા અને દાદ મેળવવા રાજ્યને અરજી કરી. આ અરજી ક્રાંકિલને કાયદા-મંડળીના મુખત્યાર તરફ, લોર્ડ ડાર્ટમથના હાથમાં આપી. આ અરજીના મંબંધમાં તેને ફરીથી મળવા ક્રાંકિલન ગયો ત્યારે ડાર્ટમથે કહ્યું કે તમારી મરજી હોય તો અરજી આગળ રવાના કરવાને માટે હરકત નથી, પણ મારી સલાહ માને તો થોડો વખત સખુરી રાખો તો સાફ. હાલ આટલો ઝઘડો ચાલી રહ્યો છે તેમા વળી આથી વધારે થશે અને તમારાપર સરકાર વધારે ખીજવાશે માટે ખીજ બાબતોનો કંઈ ફડચો થાય ત્યાં સુધી આ અરજી એમને એમ રહેવા દો તો સાફ. ક્રાંકિલને જવાબ આપ્યો કે કાયદામંડળીએ પુખ્ત વિચાર કરીને ઠરાવ કરી આ અરજી મોકલાવી છે. હવે એના સંબંધમાં એમનો વિચાર જલ્દાય એમ અને લાગતું નથી તો પણ તમારે આગ્રહ હોય તો હું તેમને પૂછતું અને તે કહે, તો આ અરજી આગળ મોકલવાનું બંધ રાખીએ.

અમેરિકનોની સ્વતંત્રતા લઈ લેવાને સરકારે કરેલાં કામને સખ્ત ચષ્ટોમાં તેમણે વખોડી દાઢ્યાં, અને પોતાના ઠરાવની નકલો દરેક શહેરમાં મોકલી, સભાઓ ભરી એવા ઠરાવ કરવાને બધે કાગળો લખ્યા. ખોરટનના શહેરીઓના ઠરાવનું ચોપાનિયું ક્રાંતિજનને મળ્યું ત્યારે તેણે પ્રસ્તાવના સાથે તે લંડનમાં ફરીથી છપાવ્યું અને વહેંચાવ્યું. પ્રસ્તાવનામાં ક્રાંતિજને સંસ્થાનોની સ્થિતિ, તેમની ફરિયાદો, અરકારની બેદરકારી વગેરે બાબતો અસરકારક રીતે વર્ણવી છે. કાયદામંડળી ફરીથી મળી ત્યારે તેમને પણ ખોરટનના શહેરીઓ જેવા ઠરાવ કર્યા અને એક બીજી અરજી ઘડી કાઢી સરકારમાં રજુ કરવા ક્રાંતિજન તરફ મોકલાવી. ક્રાંતિજન તરજ લોડે ડાર્ટ-મયને મળ્યો અને કશું કે હવે બેસી રહેવામાં ફાયદો નથી. માટે મહેરબાની કરી આ અરજી તથા પ્રથમ આપેલી અરજી રાજ આગળ રજુ કરો. ક્રાંતિજનના કહેવા પ્રમાણે કરવા ડાર્ટમયે વચન આપ્યું.

આ અરસામાં પ્રસિદ્ધ કરેલાં ક્રાંતિજનનાં બે લખાણુ ઘણાં ખુબીદારૂં છે.

અમેરિકન ફરિયાદો ટાયસારપે લખવામાં આવે તો ઘણા જથ્થે વાંચે એ મંમવિત નહોતું. તેથી ઊંડા મંમવાળાં અને આકર્ષક નામવાળાં લખાણુ ક્રાંતિજને લખવા માંડ્યા. એક નિબંધનું નામ “મોટું રાજ્ય નાનું કરવાના નિયમો” રાખવામાં આવ્યું હતું. ઇંગ્લાંડની સરકારે અમેરિકાના સંબંધમાં છેલ્લાં પાંચ સાત વર્ષમાં કરેલાં એરવાજીથી કામના વીસ ભાગ પાડી, મોટું રાજ્ય નાનું કરવાના નિયમ તરિકે તે ક્રાંતિજને આ નિબંધમાં આપ્યાં છે. આ લખાણુનો ઉદ્દેશ એવું બતાવવાનો હતો કે અમેરિકાની ફરિયાદો સાંભળવામાં નહીં આવે તો ઇંગ્લાંડ અમેરિકા ખોષ બેસશે. બીજા લખાણુનું નામ “પ્રશિયાના રાજાનો ઢંઢેરો.” રાખ્યું હતું. આ દેશમાં પ્રશિયાનો રાજા જાહેર કરે છે કે અમારા વડાવા હેન્રીટ, હોર્સા વગેરેએ ઇંગ્લાંડમાં સંસ્થાન રચાયાં હતાં અને એ સંસ્થાનવાળા લોક હવે આપાદા અને પૈસાદાર થયા છે, અને અમારે પૈસાની જરૂર છે તેથી હુકમ કરવામાં આવે કે અમારી તીજેરી બરવાને સદરહુ અમારી રૈયત-ઇંગ્લાંડના લોકો-૫૨ કર નાખવામાં આવે છે. જે કારણો બતાવી ઇંગ્લાંડે અમેરિકાપર કર નાખ્યો હતો તે કારણો આ દેશમાં હમવું આવે એવી રીતે ગંભીરાઇથી ક્રાંતિજને વર્ણવેલાં છે.

આ બંને લખાણુથી ઘણી અસર થઈ. તમામ વર્તમાનપત્રોમાં એ છપાયાં, અને હજારો માણસોના વાંચવામાં આવ્યાં. જો કે એ નતામાં

‘પ્રસિદ્ધ’ યમાં હતાં તોપણ તે લખનાર ક્રાંકિલન છે એ વાત દુરતજ જણાઈ. અમેરિકા પક્ષને આ લખાણથી જેટલો આનંદ થયો તેટલો ‘દરબારી’ પક્ષને શુરસો લાગ્યો. દરબારી પક્ષને ધારતી કાગી કે આવાં લખાણથી લોકોના મનમાં સરકારે કરેલાં કામ વિષે ખોટો વિચાર પેદા થશે અને અમેરિકનોની જાક વધશે. આવાં મર્મવાળાં લખાણ લખી શકે એવા પુરૂષ તરફ હવેથી તેઓ અણગમો દેખાડવા લાગ્યા અને કોઈ રીતે તેનું કાટણું કાઢવાને તજવીજ કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

લંડનમાં અભ્યાસ અને ખાનગી જીંદગી.

ક્રાંકિલનનું લંડનનું ઘર—સેલી ક્રાંકિલનનું મી. બાબ સાથે લગ્ન—જમાઈને આપેલી શીખામણ—દોહિત્રનો લાડ નહીં લડાવવા પોતાની પત્નીને આપેલી શીખામણ—ક્રાંકિલનની લોકોપયોગી કામ કરવા તરફ વૃત્તિ—પાસિફિક ટાપુઓમાં ખોરાક અને જનવરો મોકલવા કરેલી ફીલચાલ—અંગ્રેજી ભાષાની અનિયમિત જોડણી વિષે વિચાર—કુદરતનું અવલોકન—મદિરાની બાટલીમાં કુબેલી માખી જીવતી થઈ—આ સમંધમાં ક્રાંકિલને જણાવેલા વિચાર—કુણી ન થાય એવો ચૂલો—વિજળીના સળીઆ સળંધી કમિટીમાં મેમ્બર—ક્રાંકિલનના મિત્ર—નીતિનું બીજગણિત—આપ-હાંડની મુસાફરી—પાણીપર તેલની ખસરનો પ્રયોગ—ક્રાંકિલનનાં લખાણો.

“ક્રાંકિલન બેન્જમિન એસ્કવાકર, ફિલાડેલ્ફિયાનો એજન્ટ, કેવન રટ્ટીટ, રટ્ટેન્ડ.” આ પ્રમાણે ૧૭૭૦ ની ડાયરેક્ટરીમાં ક્રાંકિલનનો હેવાલ આપેલો છે. એની સાથે એનો પૌત્ર વિલિયમ ટેમ્પલ ક્રાંકિલન રહેતો હતો. એ છોકરો આગળપર સારો નિવડે એવો જણાતો હતો. બચપણથી દાદા સાથે તે મોટો થયો હતો, અને દાદાના ઘડપણના આધાર તરિકે દાદા પાસે રહી તેનું મન રંજન કરતો હતો.

દાદા ટેમ્પલ શિવાય સેલી ક્રાંકિલન નામે એક સગાની દીકરી ક્રાંકિલન સાથે રહેતી હતી. તેને કેળવણી આપવાનું ક્રાંકિલને માથે લીધું હતું. ૧૭૮૩ માં કોઈ પૈસાદાર ખેડૂત સાથે તેનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું. ક્રાંકિલનના ઘરઘણીની દીકરી મીસ સ્ટિવન્સન, દાકતર લ્યૂસન નામના

પ્રખ્યાત શસ્ત્રવૈદ્ય સાથે પરણી હતી. આ સુખી જોડાપર તથા તેમના બાળકોપર ફ્રાંકલિન ઘણી મમતા રાખતો.

અમેરિકામાં ઘર આગળ જે જે ખીના બનતી તે ફ્રાંકલિનની સ્ત્રી પોતાના પત્રોમાં વિગતવાર તેને જણાવતી હતી. નવું ઘર બંધાવવાનું કામ કર્યાં સુધી આવ્યું હતું, ઝોરડાઓમાં સામાન કેવો કંઈ જમાએ ગોઠવ્યો હતો એ વગેરે બાબતો સવિસ્તર તે લખી જણાવતી હતી. ફ્રાંકલિન લંડન ગયા પછી તેની દીકરી સેલીનું, રિચર્ડ બાબ નામના વેપારીએ માંગું કર્યું હતું. કન્યાને વર પસંદ હતો; સાસુને પણ કંઈ વાંધા જેવું લાગતું ન હતું. ફ્રાંકલિનની શી મરજી છે તે એક પત્રમાં પુછવામાં આવ્યું હતું. કેટલીક સમજીતી કરી ફ્રાંકલિને પણ પોતાના તરફથી સંમતિ આપી હતી. તેથી આ જોડાનાં લગ્ન ફ્રાંકલિનની ગેરહાજરીમાં ૧૭૬૯ ના અક્ટોબરમાં ફિલાડેલ્ફિયામાં થયાં હતાં. ફ્રાંકલિનની સ્ત્રી એકલી હોવાથી જમાઈ તથા દીકરીને પોતાની સાથે આઠ વપ સુધી તેણે રાખ્યાં. અમેરિકાની નવાઈએ ફ્રાંકલિનની સ્ત્રી હમેશ તેને મોકલાવતી. જે ફળ માત્ર અમેરિકામાંજ થતાં તેના કંડિયા બરીને તે મોકલાવતી “ નંબર ૭ કેવન સ્ટ્રીટ, સ્ટ્રેન્ડ ” માં આપવાનાં પારસલ દરેક વઢાણુ સાથે આવતાં અને તેમાં નવાઈ નવાઈની ખાવાની ચીજો આવતી. ફ્રાંકલિનના ખપ કરતાં જે વધારે આવતું તે પોતાના બંનેજ મિત્રોને તે ભેટ તરિકે મોકલાવતો.

મી. બાબ ૧૭૭૧ માં ઇંગ્લાંડ આવ્યો. ત્યારે ફ્રાંકલિને તેને પહેલ-વહેલો જોયો. અમેરિકામાં સરકારી નોકરી મેળવવાનો તેનો વિચાર હોવાથી સસરા નોકરી અપાવશે એવી આશાએ તે આવ્યો હતો. પોતાના સગાઓને સરકારી નોકરી અપાવવા ખટપટ કરવી એ હાલનો અમેરિકા તથા સરકારનો સંબંધ જેતાં ફ્રાંકલિનને ઠીક લાગ્યું નહોતું તેથી તેણે મી. બાબને સલાહ આપી કે નોકરીને માટે ફ્રાંક્સ મારવા કરતાં સ્વતંત્ર ધંધો કરવામાં વધારે ફાયદો છે. અહીંથી અમેરિકા જઈ ત્યાં દુકાન ઉઘાડો અને માત્ર રોકડેથી વેપાર કરી ધંધામાં પ્રમાણિકપણું અને ઉદ્યોગ રાખજો. એટલે તમને ફતોહ મળ્યા વગર રહેશે નહીં. મી. બાબે સસરાની સલાહ માની અને તેના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી ધંધામાં ફતોહ પામ્યો.

સેલી ફ્રાંકલિન અને મી. બાબને યોડા વખતમાં એક છોકરો થયો. આ છોકરાને તેની દાદી ઘણું લાડ લડાવતી અને દરેક પત્રમાં ફ્રાંકલિનને તેના વિષે કંઈ લખતી, દાદીના લાડથી ઘણું છોકરાં નહોતર થઈ જાય

છે. ન્હાના ક્રાંકિલનની મા તેને કંઈ વાંક માટે મારે ત્યારે વચમાં નહોં પડવાને ક્રાંકિલને એક પત્રમાં પોતાની ઓને શિખામણ આપેલી છે, અને છોકરાં કેમ ખગડે છે તે સંબંધમાં એક વાત કહેલી છે:—“એક છોકરો રસ્તામાં ઊભો ઊભો રડતો હતો, એટલામાં ખીજ છોકરાએ તેની પાસે આવીને પુછ્યું કે કેમ રડે છે ? પેલા છોકરાએ જવાબ દીધો કે મને એક પૈસાનું દહીં લેવા મારી માએ મોકલ્યો હતો, પણ મારાથી પ્યાલો બાંગી ગયો છે અને દહીં ઢળી ગયું છે તેથી મારી મા મને મારશે. ખીજ છોકરાએ કહ્યું “જા જા નહીં મારે.” પેલાએ કહ્યું “ના જરૂર મારશે.” ખીજ છોકરાએ કહ્યું “શું તારે તારે દાદી નથી કે ?”

હસ વરસ ક્રાંકિલન ઇંગ્લાંડમાં રહ્યો તે દરમિયાન પણ લોકોપયોગી અને પરોપકારનાં કામ કરવા તરફ હમેશ તે વૃત્તિ રાખતો. જો કોઈ દવાખાનું તેના જોવામાં આવતું તો તરત દિલાડેદિક્ષામાં તેણે સ્થાપેલું દવાખાનું તેને યાદ આવતું અને તેને ઉપયોગી થાય એવા નિયમો, સૂચનાઓ અને કાગળ મેળવીને દિલાડેદિક્ષા દવાખાનાના વ્યવસ્થાપકોને તે મોકલતો. દિલાડેદિક્ષા દવાખાનામાં વૈદ્યકને લગતાં પુસ્તકોનો મંચદ કરવાનો વ્યવસ્થાપકોનો વિચાર છે એમ તેને ખબર પડવાથી પોતાની પાસે એક વૈદ્યકનું પુસ્તક હતું તે તેણે બેટ તરિકે મોકલાવ્યું અને ખીજ ગૃહસ્થોને મળીને તેમની પાસે પણ પુસ્તકો બેટ મેળવી મોકલાવ્યાં. પેન્સિલ્વેનિયામાં રેશમ તૈયાર કરવાનો રોજગાર ફાખલ કરવાને ઇંગ્લાંડથી તેણે પુખ્ત માહિતી મોકલાવી અને એક મંડળી ઊભી કરાવી, જે નવો રોજગાર ત્યાં ચાલુ કરાવ્યો. પહેલવહેલું તૈયાર થયેલું રેશમ સર જોન પ્રિંગલેની મારફતે તેણે રાણીને બેટ આપ્યું. એ બેટ સ્વીકારવામાં આવી એટલુંજ નહોં પણ રાણીએ પોતાને પહેરવાના પોપાકમાં તે ઉપયોગમાં લીધું. હાર્વર્ડ કોલેજ માટે એક દૂરખીનની જરૂર છે એમ ખબર પડવાથી ક્રાંકિલને તે પેલા કરી મોકલાવી આપી. પોતાના તરફથી વખતોવખત પુસ્તકોની બેટ તે એ કોલેજ તરફ મોકલતો. જીવાન અમેરિકનો ઇંગ્લાંડમાં કાયદા વગેરેનો અભ્યાસ કરવા આવતા તેમને તે ઘણી મદદ કરતો અને વાલી તરિકે તેમની મંજાળ રાખતો.

પરોપકાર કરવાની ઘણી મારી તક ક્રાંકિલનને ૧૮૭૧ માં મળી. એ વરસના જીનમાં કેપ્ટન ફૂકે દુનિયાની મુસાફરી કરી પાછો આવ્યો હતો. ક્રાંકિલનના મિત્રમંડળમાં કેપ્ટન ફૂકે કરેલી નવી શોધોની વાત નીકળતાં

એક જણે કહ્યું કે પાસિફિક ટાપુઓમાં એક શરવીર જાતના લોક રહે છે પણ એ બિચારાઓના દેશમાં અન જ નથી, મરણ જાતકા નથી અને કુતરાં શિવાય કોઈ પ્રકારના ચોખ્ખા પ્રાણી નથી, ઇંગ્લાંડ જેવા સુધરેલા દેશની ફરજ છે કે તેમને એ વસ્તુઓ મોકલવાની આવી તેમનું બનુ કરવું જોઈ એ. આ વિચાર ફ્રાંકિનને પસંદ પડવાથી તેણે તરતજ કહ્યું કે એ ચીજો એ પ્રદેશમાં પહોંચાડવાને એક વહાણ મોકલવામાં આવે તો હું ધણી ખુશીથી સારી રકમ મદદ તરિકે આપીશ ઉપરાંત કરી જરૂરીયાત ચીજો લઈને વહાણ મોકલવાનો વિચાર બધાને પસંદ પડ્યો. મી એલ્ફિન્ડર ડાર્લીમ્પલ નામનો એક નાવિક લા હાજર હતો તેણે કહ્યું કે એ મુમાફ રીમાં ત્રણ વર્ષ લાગશે અને આશરે પંદર હજાર પાઉન્ડથી વધારે ખર્ચ થશે નહીં જો વહાણ મોકલવાનું નક્કી કરતા હો તો હું નાખુલ તરિકે જવા ખુશી છું તમામ હમીદતવાળી એક વિચાપના ફ્રાંકિનને તૈયાર કરી અને તેમાં હુમાં પણ અસરમરક શબ્દોમાં જણાવ્યું કે આ યોજનાને મદદ કરવી એ ઈંગ્લાંડ જેવા વેપારી દેશના સ્વાર્થની વાત છે, કારણ કે પ્રદેશોમાં સુધારો થવાથી ઇંગ્લાંડની જનાવટની ચીજોની લાજર પડશે અને તે પૂરી પાડવામાં ઇંગ્લાંડનો વેપાર રોજગાર વધશે.

આ યોજનાનો અમલ થવા જોટલા પૈસા ચોડા વખતમાં ભેગા થઈ શક્યા પણ જરૂરીયાત ચીજો એ પ્રદેશમાં મૂકી આવવાને એક ખાસ વહાણ મોકલવાને બદલે કેપ્ટન રૂકે ફરીથી શોધની મુસાફરીએ જવાનો હતો તેની સાથે એ ચીજો મોકલવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી ધણી જાનના ઉપયોગી પ્રાણીઓનાં જોડા, અનાજ વગેરે, કેટલાએક ટાપુઓમાં કેપ્ટન રૂકે પહોંચાડ્યા. અને આ પ્રમાણે ઘણે ઘણે શુભ કામ પાછળથી પાદરી વગેરે પરાંપકારી લોકોએ ઉપાડી લેવાથી એ પ્રદેશના લોકોને મોલો ફાયદો થયો.

અંગ્રેજ ભાષાની અનિયમિત જોડણી વિષે દાકતર ફ્રાંકિન ધણી વખત ફરિયાદ ઉઠાવતો અને હામ્મમાં કહેતો કે જેઓ એ ભાષાની જોડણીમાં જૂન કરે છે તેઓ જ ખરી જોડણી કરે છે કારણ કે તેઓ અક્ષરોને તેમના ઉચ્ચાર પ્રમાણે વાપરે છે એ કહેતો કે “ટફ” શબ્દ Tuff લખ્યાથી ચાલે એમ છે સારે Tough લખવાની શી જરૂર છે? “બો” શબ્દ Bo લખવાથી ચાલે એમ છે સારે Bear શા માટે લખવું જોઈએ? વગેરે વગેરે ફરતવું અવલોકન કરવાનો પોતાનો ન્હાનપણનો શોખ દાકતર

ફ્રાંકિલિનને મોટપણમાં પણ કાચમ રહ્યો હતો. હવા, પવન, અજવાળું ચરદી વગેરે બાબતોનાં કારણો શોધી કાઢવામાં તે ઘણો વખત ગાળતો. આસોઆસ-થી હવા ખગડે છે એ શોધી કાઢવાનું ગાન કાકતર રમૉલ નામનો વિદ્વાન ફ્રાંકિલિનને આપે છે. તાજી હવા ધરો, શાળાઓ, દવાખાનાંઓ વગેરેમાં ફૂટથી ઢાખલ થાય એવી રીતે ગોઠવણ રાખવાની કેટલી બધી જરૂર છે એ બાબતપર લાગતા વળગતાઓનું તે વારંવાર ધ્ય ન બેસતો. હાલિસ ઓફ ફોમ-સના મકાનમાં વધારે હવા અને અજવાળું લાવવાની ગોઠવણ ચાલતી હતી તેમાં ફ્રાંકિલિનનો અભિપ્રાય પુછવામાં આવ્યો હતો. ફ્રાંકિલિનની માખી હંદગીમાં, ઈંગ્લાંડમાં કાઢેલા દસકામાં તેણે તત્વજ્ઞાન સંબંધી એટલી શોધો અને અખતરા કરેલા છે કે તેમનું વર્ણન કરતાં પુસ્તકનાં પુસ્તક બરાબ જાય કોઈ પણ ચીજ નકામી કે નજીવી તે ગણતો નહીં. દરરોજની સાધારણ બાબતોમાં પણ તેના મનનું સમાધાન થાય ત્યાં સુધી તે તપાસ કર્યા કરતો. હરેક બાબતનું કારણ જાણવાની તે જગ્યાસા રાખતો અને તે પોતાની મેથે શોધી કાઢી આનંદ પામતો. સાંભળેલી અજબજબ જેવી વાતો કેટલે દરજ્જે ખરી છે તે એ જાતે તપાસી જોતો. એક દિવસ જમતી વખતે, મહિરા દારૂની બાટલી ઉઘાડી ખ્યાલામાં 'હાઈ કાલ્ટાં બાટલીમાં હુખી મૂએલી ત્રણ માખી ખ્યાલામાં પડેલી તેના જોવામાં આવી એ બાટલી ધણા માસપર વર્તુનિયામાં બરવામાં આવી હતી. કોઈ ઠેકાણે તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે દારૂમાં હુખી મૂએલી માખી સુગંધના કિરણથી જીવતી થાય છે, તેથી આ વખતે તે ખરૂં છે કે ખોટું એ અજમાવી જોવાને તેણે નિયાર કયો. ચારણીમાં ખાસો ખાલી કરી માખીને તેણે ગાળી કાઢી અને પછી ચારણી તડકે મૂકી. ત્રણ દસકામાં એ માખી જીવતી થઈ હોય એમ લાલવા લાગી. થોડો વખત આમ તેમ ફરી પાંખો અને પગ સાફ કરી એ માખી બરાબર જીવતી થઈ હતી ગઈ. ત્રીજી તો સાંજ સુધી મૂએલીજ રહી તેથી તેની આથા છોડી તે ફેંકી દેવામાં આવી.

ઉપરના બનાવની નોંધ લેતાં ફ્રાંકિલિન લખે છે કે "જમે તે વખતે જીવ-તો કરી શકાય એવી રીતે માણસને હુખાવી રાખવાની કળા હાથ લાગી જાય તો કેવું સાફ !! સો વરસ પછી અમેરિકાની દેશ કેવી યશે તે જોવાની મને ઘણી ઉત્કંઠા છે, તેથી જો એ કળા હાથ લાગે-તો મોતથી મરવાના કરતાં મહિરાના પીપમાં કેટલાએક મિત્રો સાથે હુખી મરવાનું અને સો વરસ પછી મારા વહાલા દેશના સૂર્યના તાપથી જીવતા થવાનું હું પસંદ કરું !"

લંડનમાં કાપલાની ધુણીના ચોટેગોટા ચતા હોવાથી, ધુણી અંદર ને અંદર સમાઈ જાય એવો ચૂકા બનાવાનો વિચાર ક્રાંતિકર્તાને મુઝયો હતો. ૧૭૭૨ માં તેણે એવા એક ચૂકો બનાવી પોતાના ઘરમાં અજમાવી બેઠો હતો. તેનું પરિણામ તેના ધારવા કરતાં પણ વધારે સારું થયું હતું. તેથી આ ચૂકાનું વર્ણન લખી તેણે છાપવાનો વિચાર કર્યો હતો. પણ રાજકીય કામમાંથી પછીથી વખત ન મળવાથી કંઈ થઈ શક્યું નહોતું. ક્રાંતિકર્તાની યોજના ઉત્તર ઇંગ્લાંડમાં કારખાનાનાં ધૂમાડિયાં બનાવવામાં ૧૮૪૦ માં કામ લાગી હતી.

વિજળા સમયે કરેલી શોધોથી ક્રાંતિકર્તાનું નામ શાસ્ત્રીય વર્ગમાં એટલું જાણીતું થયું હતું કે ૧૭૬૯ માં સેન્ટપોલના દેવળના રક્ષણાર્થે વિજળીના સળીઆ મૂકવાની સૌથી સરસ રીત નક્કી કરવાને નિમાયલી કમિટીમાં એનું નામ હતું. વળી દારૂ ગોળાના ભંડારના રક્ષણાર્થે એવીજ યોજના નક્કી કરવાને ત્રણ વર્ષ પછી નિમાયલી વિદ્વાનોની કમિટીમાં પણ તે હતો. કમિટીનો રિપોર્ટ ક્રાંતિકર્તાને લખ્યો અને અણીવાળા સળીઆ મૂકવાને બલામણુ કરી. એક જથ્થુ શિવાય બધા સભાસદોએ ક્રાંતિકર્તાની સૂચના મંજૂર રાખી. જૂદા પડેલા વિદ્વાને બૂકા સળીઆ રાખવાને બલામણુ કરી અને એ સંબંધમાં ઘણો વાદવિવાદ ચાલ્યો, પણ આખરે ક્રાંતિકર્તાની બલામણુ સરકારે પસંદ કરી અને અણીવાળા સળીઆ દારૂ ગોળાના ભંડારોપર અને બર્કિંગહામના સરકારી મહેલપર મૂકાયા.

ક્રાંતિકર્તાને ખુસાદરી કરવાનો ખજો શોખ હતો. દર વરસે દુરસંને વખત જોઈ તે ફરવા નીકળી પડતો અને એ ત્રણ મહિના ફરી તબિયત સુધારતો. એના મિત્રોની સંખ્યા દિન પ્રતિદિન વધતી જતી હતી. મોટા મોટા ઉમરાવો તેની સોજત કરવામાં માન સમજતા. કોઈને ઘેર થોડા મિત્રોનું જમણુ હોય તોપણ તેમાં ક્રાંતિકર્તા તો હમેશ ખરો. લંડનની મોસમમાં સારા સારા લોક પ્રગણામાંથી આવી લંડનમાં રહેતા, ત્યારે અઠવાડિયામાં ૭ દિવસ ક્રાંતિકર્તાને મિત્રોને ઘેર જમવા જવું પડતું. કેટલાએક વિદ્વાન અને ઉદાર વિચારના ધર્મશૂરઓ સાથે ક્રાંતિકર્તાને ઘાડી દોસ્તી થઈ ગઈ હતી. આ પૈકી મુખ્ય, દાકતર ગ્રાઇસ, દાકતર પ્રિસ્ટલી અને દાકતર શિપલી હતા.

દાકતર પ્રિસ્ટલીએ એક વખત ક્રાંતિકર્તાને પુછ્યું કે અમુક કાંઈ

કરવું કે ન કરવું એ વિષે તમને સંદેહ પડે લાગે તમે શું કરો છો? આ સવાલનો ક્રાંતિક્ષનને આપેલો જવાબ તેવું નીતિનું બીજાગણિન કહેવાય છે. તેણે કહ્યું કે હું એક કામગીરી લઈ તેમાં બે ખાતાં પાડું છું અને પછી અમુક કાર્યની તરફેણ અને વિરુદ્ધની દલીલો એ ખાતાંમાં લખી કાઢું છું. બે ચાર દિવસ સુધી વિચાર કરી એ પ્રમાણે દલીલોની હું નોંધ કરું છું, અને પછી બન્ને બાજુની દલીલોના દોઢા સુકું છું. જેના સરખા દોઢા આવે તે દલીલો છોડી નાખતાંજ જે બાજુના દોઢા વધારે આવે તે પ્રમાણે હું ચાલું છું. આ પ્રમાણે કરવાથી મને ઘણો ફાયદો થાય છે અને તેમાં એક દેખાતો ફાયદો તો એ છે કે મારાથી અવિચારી કામ થતું નથી.

આયર્લેન્ડની મુસાફરી કરવાનો વિચાર ક્રાંતિક્ષનના મનમાં ઘણા દિવસથી હતો. એ વિચારનો અમલ ૧૭૭૨ માં તે કરી શક્યો. આયર્લેન્ડના દેશદાઝડ લોકોએ તેને હર્ષથી વધાવી લીધો; તેના માનમાં ઘણાં ખાણાં આપ્યાં; લોર્ડ હિલ્સબરો ઇંગ્લાંડમાં ક્રાંતિક્ષનપર આંખો કાઢેના હતો પણ આયર્લેન્ડમાં તે બોહોસ કરીને તેને ખેતાને ઘેર લઈ ગયો અને સારી રીતે તેની પરોણાચાકરી કરી. આયર્લેન્ડના લોકોની મરીખાઈથી ક્રાંતિક્ષનને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેની ખાત્રી થઈ કે આયર્લેન્ડના કરતાં અમેરિકાના લોકો હજાર હજાર સુખી છે. આયર્લેન્ડથી તે સ્કોટલેન્ડમાં ગયો અને એ દેશમાં ખેતાના ગિરનાને લાં કેટલાંએક અઠવાડિયાં મજમમાં કાઢી, તથા માસ મુસાફરી કરી લંડન પાછો આવ્યો.

૧૭૭૩ ના ઉન્હાળામાં લોર્ડ ડિરપેન્સરના મામલના રહેલાણુમા ક્રાંતિક્ષને કેટલાંએક અઠવાડિયાં ગાળ્યાં હતાં. અહીં ગ્લો એટલે વખત પ્રાર્થના પોથીનો સાર કાઢવામાં તેણે વાપર્યો હતો. આ માર પછીથી ૭૪-વર્ષમાં આવ્યો હતો; પણ કોઈ દેવગમાં તે વપરાયો નથી તેમજ પરે જાણીતો થયો નથી.

શાન્ત કરવાનો તેજમાં શો ગુણ છે તે સમજવું. ધણી અજમાયશો કરી ક્રાંતિને સાબિત કર્યું કે તળાવ કે સરોવરમાં મોઝાંધી / પાણી હાલી ગયું હોય તો તેપર થોડું તેજ રેડવાથી પાણી શાન્ત થાય છે.

ક્રાંતિનનું મગજ, તેની અવલોકન શક્તિ, તેની જાણસા, એ બધાંથી તત્વજ્ઞાન સંબંધી શોધો અને અભ્યાસ કરવાને તે ખાસ રીતે લાયક થયેલો હતો અને દરરોજ કંઈ કંઈ કર્યાજ કરતો હતો. તોપણ ઇંગ્લાંડમાં દસ વરસ તે રહ્યો તે દરમિયાન આ બાબતોપર તે ધણું લખી ચક્રો નહીં. તે દેશના રાજકિય કામમાં તેનો એટલો વખત જતો હતો કે બીજી બાબતોપર તેની મરજી પ્રમાણે લખવા નેટલો. તેને અવકાશ મળતો નહોતો, તોપણ વિજ્ઞાની અને તેને લગતી બાબતોપર, સરહી યવાનાં કારણપર, અને એવી બીજી બાબતોપર તેણે કેટલાક નિબંધો લખ્યા છે; અને બીજી ધણી બાબતોપર ટુંકામાં નોટ લખી રાખી છે. એ પરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે તેનો ઘણો વખત વિદ્યા સંબંધી કામમાં પડ્યું જતો હતો.

ક્રાંતિનના વિદ્યા સંબંધી લખાણોનું ફ્રેન્ચ ભાષામાં બાબાન્તર કરી, બરમોહુબર્ગ નામના એક વિદ્વાને ૧૭૭૩ માં એક પુસ્તક પારિસમાં છપાવ્યું હતું. એ વિદ્વાને છપાવેલી આવૃત્તિમાં ક્રાંતિનનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં લખાણો દીકા સાથે આપેલાં છે. એજ વરસમાં અંગ્રેજી ભાષામાં તેની પાંચમી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

હયિન્સનના કાગળો.

૧૭૭૪.

બોસ્ટનમાં લશ્કરી દાખ—એ સંબંધમાં પાર્લામેન્ટના એક સભાસદ સાથે વાતચીત—હયિન્સન વગેરેના કાગળો—મી. કર્સોગને લખેલો પત્ર—હયિન્સનના પત્રો અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ થયા—હયિન્સન અને જોસિફરને બરતરફ કરાવવા અરજી—ટોમસ હવેટલી અને ટેમ્પલ વચ્ચે દંડ મુદ્દ—પત્રો શી રીતે અમેરિકા ગયા તે બાબત ક્રાંતિને કરેલો ખુલાસો—ક્રાંતિનપર ટોમસે કરેલો દાવો—હયિન્સન અને જોસિફરને બરતરફ કરવાની અરજી બાબત પ્રીવિ કાઉન્સીલ આગળ ચાલેલી તપાસ—અરજી સંબંધી ચાલતા ગપાટાની ક્રાંતિને કરેલી નોંધ—પ્રીવિ / કાઉન્સીલ આગળ

માલેલા કામનો હેવાલ—કાયદામંડળીની અરજ નામજાર થઈ—કેપ્યુટી
પોસ્ટમાસ્ટરના હુદાપરથી ક્રાંડિલન બરતરફ થયો—કાઉન્સીલના ઠરાવથી
અમેરિકામાં થયેલી અસર—હચિન્સનનું રાજીનામું.

બોસ્ટનના લોકોને ડરાવી જતા કાયદાને તાબે કરવા પ્રધાનમંડળે
બોસ્ટન શહેરમાં ૧૭૬૮ માં લશ્કર મોકલ્યું હતું. ૧૪ મનવારો બંદરપર
દારોહાર લંબર કરી પડી હતી અને બે પથટણોએ શહેરમાં ઉતરી પડાવ
નાખ્યો હતો.

૧૭૭૨ માં એક દિવસ, પાર્લામેન્ટના એક સભાસદ આગળ, ક્રાં-
ડિલન આ-સબંધમાં વાત કરતો હતો. વાતોવાતમાં તેણે કહ્યું કે પ્રધાન-
મંડળ આ પ્રમાણે જોર જીલમ વાપરે છે એ બગેબર નથી, આ કૃસ માત્ર
પ્રધાનમંડળનું છે પણ અમેરિકાનાં લોકો તો એમ જાણે છે કે આખા
ઇંગ્લાંડની પ્રજાએ આ પગલું બંધ્યું છે. આ પ્રમાણે ગેરસમજીત થવાથી
અમેરિકામાં તોફાન થાય છે અને લોકો સામા થવાથી નેમના વિગે ઇંગ્લાંડના
લોકો ખોટો અભિપ્રાય બાંધે છે. પાર્લામેન્ટના મુખાસદે કહ્યું કે તમે ખરી
કડીકત જાણતા નથી. પ્રધાનમંડળે પોતાની આપખુદીથી લશ્કર મોકલ્યું
નથી પણ કેટલાએક અમેરિકન શહેરીઓએ એમ જાહેર કર્યું હતું કે
અમારા દેશના બહાને માટે લોકોપર દાખ બેસાડવાને લશ્કર મોકલવું
જોઈએ, તેથી તેમના માગણાપરથી મોકલ્યું છે. ક્રાંડિલને કહ્યું કે એમ હોય
શકે નહીં. પેલા સભાસદે કહ્યું કે આઈ કહેવું ખરૂં છે એમ-ચોડા દહાડામાં
પૂરાવાથી હું તમારી ખાત્રી કરીશ. ચોડા-દહાડા પછી એ સભાસદ ક્રાંડિલન-
ને ફરીથી મળ્યો અને તેના હાથમાં અમેરિકાના 'કેટલાક ગૃહસ્થો તરફથી
આવેલા કાગળ મૂક્યા. આ કાગળોનું સરનામું શાડી નાખવામાં આવ્યું
હતું. પણ તે સભાસદે કહ્યું કે તે વિલિયમ ઉવેટલી નામના એક
સભાસદપર મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઉવેટલી પ્રધાનમંડળના હાથ નીચે
હુદાની જગ્યાપર હતો અને એ કાગળો પ્રધાનમંડળના જોવામાં આવવાથી
તેમણે લશ્કર મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. આ કાગળો પૈકી છ ગવર્નર
હચિન્સને લખ્યા હતા; હચિન્સન અમેરિકાનો વતની હતો, હારવર્ડ કોલેજ-
નો ટ્રેજયર હતો અને સરસ્વાતમાં સંસ્થાનોની તરફેણમાં હતો; પણ
પાછળથી હું મળવાની ઉમેદથી પ્રધાનમંડળના પક્ષમાં જતો રહ્યો હતો.
આર-કાગળો એન્ડ્રુ ઓલિવર નામના મસાચુસેટના ખીજ એક વતની-

એ લખેલા હતા. આ માણસ મસાચુસેટના લેફ્ટેનન્ટના હુદાપર ચઢ્યો હતો. બાકીના કાગળો જકાત અને સરકારી ખીજાં ખાતાંઓના કેટલાએક નોકરોએ લખેલા હતા. એ કાગળો ખાનગી નહોતા. પ્રધાનમંડળપર અસર કરવાને તે લખેલા હતા અને ઘણા માણસોમાં ફેરેલા હતા. ૧૭૭૨ માં ઉવેટકી મરી ગયો ત્યારે તે સરકારી ફક્તરોમાં ખીજા કાગળો ભેગા પડેલા હતા. આ કાગળોમાં અમેરિકાના લોકવિચારનો ખોટો ચિતાર આપ્યો હતો. સઘળા સારા માણસો તો, મૂળ દેશ અને મંરથાનો વચ્ચે સલાહ સંપ રાખવા ઇચ્છે છે; અમેરિકામાં ચાલતો અમંતોષ અને તોફાન કેટલાએક ફિતુરી અને રાજકોટી માણસોની હસ્કેરણીથી થયાં છે, અને જો લશ્કર મોકલી સરકાર જનરાઇ વાપરવામાં પાછા હકે નહીં તો તરત લોકો શરણુ થશે એમ એ કાગળોમાં જણાવ્યું હતું. આ કાગળો વાંચ્વાથી ફ્રાંકલિનની ખાત્રી થઇ કે મારા દેશના કેટલાક ખુશામતિયાએ જ ઉધું વાળ્યું છે. એ કાગળોની નકલો લેવામાં આવે નહીં, છપાવવામાં આવે નહીં અને જેવાને તેવા પાછા લાવી આપવામાં આવે તો અમેરિકાના ફ્રાંકલિનના મિત્રોને તે બતાવવા મોકલવાને પેલા સભાસદે ફ્રાંકલિનને રજા આપી. ૧૭૭૨ના ડિસેમ્બરમાં ફ્રાંકલિને એ પત્રો, મસાચુસેટ કાગળમંડળની પત્રવ્યવહાર કમિટીના પ્રમુખ મી. ક્લીંગને મોકલાવ્યા અને તેને જણાવ્યું કે “હું ધારૂં છું કે મારે તમને ખબર આપવી જોઇએ કે મારા હાથમાં કેટલાક કાગળો આવ્યા છે, જે આપણી હાલની ફરિયાદોનું મૂળ હોય એમ મને લાગે છે. એ કાગળો મને શી રીતે મળ્યા તે જણાવવાની મને છૂટ નથી; વળી મેં વચન આપ્યું છે કે એ કાગળોની નકલો કરવામાં આવશે નહીં અને તે છપાવવામાં આવશે નહીં પણ આખા સંસ્થાનમાં નામિયા પુરુષોને જેવા હોય તો તે બતાવવાની છૂટ છે. મેં આપેલું વચન તમે પાળશો એવા ભરોંસાથી એ અસલ કાગળો જેવા મળ્યા છે તેવા હું તમારાપર ખીકું છું. એ કાગળો કોના લખેલા તે અક્ષરોપરથી જણાશે. તેમની વર્તણૂક ઉઘાડી પડશે એ તેમને કદાચ ગમશે નહીં, પણ જે તેઓ સારા માણસો હશે અથવા સારા માણસો હોવાનું ડોળ રાખતા હશે તો તેઓ કબુલ કરશે કે સઘળા સારા માણસો મંરથાનો અને મૂળ દેશ વચ્ચે સલાહ અને સંપ રાખવાને ઇચ્છે છે; અને એ મતલબ હંધ અંશે પાર પાડવાને તેમના દેશી બાઇઓ તેમનું પ્રમાણિકપણું અને દેશદાઢ ખરેખર કેવાં છે જણે તો તેથી તેમણે દિલગીર થવું ન જોઇએ. મારે કબુલ કરવું

જોઈએ કે આ દેશ આપણા ઉપર આપણુદીથી વર્તે છે તેથી મને થએલો ગુસ્સો મળે ફરજને નરમ પડ્યો છે: કારણ કે મારી ખાત્રી થઈ છે કે આપણા જ સોડોમાંથી વજનદાર ગણાતા કેટલાએકની સલાહ, સચના અને માગણીથી સરકારે જૂલાવો ખાઈ આપણુદી ચલાવવા માંડી છે. હું ધારૂં છું કે તમને પણ એમજ લાગશે; પણ મેં આગળ કહ્યું છે તેમ એ કાગળો પ્રસિદ્ધ કરવાની મને છટ નથી. તમને હું એટલી રજા આપુ છું કે એ કાગળો તમે જોઈ પત્રવ્યવહાર કમિટીના બીજા સભાસદોને બતાવજો. વળી બોડોઇન, પીટ્સ, ચોન્સિસ, કુપર અને વિન્ચોપ અને તમને યોગ્ય લાગે તેવા બીજા ગૃહસ્થોને બતાવજો. તમારા કબજામાં કેટલાક મહિના એ કાગળો રાખી મારા તરફ પાછા મોકલજો.”

એ કાગળો અમેરિકા પહોંચ્યા પછી ઘણા જણને બતાવવામાં આવ્યા હતા. જૉન આડમ્સ નામનો ખારિસ્ટર જ્યાં જતો ત્યાં તે કાગળો લઈ જતો અને જે માગે તેને બતાવતો. એ કાગળોની વાત થોડા વખતમાં આખા દેશમાં ફરી વળી. એ કાગળોની એટલી માગણી થવા લાગી કે, તેમની નકલો લેવાની ઘણી જરૂર છે. ગાર્ટ મહેરજાની કરી નકલો કરી લેવાની રજા મેળવે, એમ પત્રવ્યવહાર કમિટીએ ક્રાફ્ટિનને વિનંતિ કરી. એ પત્રો જોઈએ તેટલો વખત રાખવાની અને જેને જોઈએ તેને બતાવવાની પરવાનગી ક્રાફ્ટિન મેળવી શક્યો, પણ નકલો લેવાની પરવાનગી મળી નહીં. જુન મહિનામાં કાયદામંડળી મળી ત્યારે સભાસદોએ એ પત્રો સંબંધી એટલી આતુરતાથી પકડ્યું કરવા માંડી કે બારણા બંધ કરી એ પત્રો કાયદામંડળી આગળ વાંચવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું. એ કાગળો વાંચવામાં આવ્યા પણ નકલ કરી લેવાનો પ્રતિબંધ હતો ત્યાં સુધી કંઈ આગળ તજવીજ થઈ શકી નહીં. થોડા વખતમાં “ઈંગ્લાંડથી છેલ્લી દપાલ સાથે આવેલી” કહેવામાં આવતી એ પત્રોની છાપેલી નકલો બહાર પડી એ નકલોનું એપાનિયું ફરેક સંસ્થાનમાં ફરી વળ્યું અને કેટલીએક નકલો ઈંગ્લાંડ પણ ગઈ.

કાયદામંડળીએ કાગળોની વાત જાણ્યા પછી એવો ઠરાવ કર્યો કે રાજને અરજ કરી, હચિન્સન અને ઓલિવરને જરૂર કરવાનું માગણું કરવું. અરજ તૈયાર થઈ ત્યારે ક્રાફ્ટિન તરફ મોકલવામાં આવી. ક્રાફ્ટિનને તે સોડા ડાર્ટમન્ટને આપી અને જેમ જોને તેમ વહેલી રાજ આગળ

રજી કરવાને તેને વિનંતિ કરી, ડાર્ટમથે જવાખમાં 'જણાવ્યું' કે રાજની મુલાકાત સેવાની મને તક મળશે ત્યારે તરતજ હું તે તેમની હજીર રજી કરીશ આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં ધણા વખત સુધી એ અરજ એમની એમ એની આંદિસમાં પડી રહી.

એવું બન્યું કે અમેરિકામાં બહાર પડેલી પેલા કાગળોની નકલો થોડા વખતમાં લંડન આવી પહોંચી અને બધાં વર્તમાનપત્રોમાં છપાઈ, તેથી એ કાગળો અમેરિકા શી રીતે ગયા એમ તરતજ પડપુછ થવા લાગી. મૈયત ઉવેટલીના બાપ ટોમસપર ફેટલાએક જણને વહેમ આળ્યો; કારણ કે મૈયતનો વારસો તેને મળ્યો હતો. પણ એ બિચારે એ પત્રો કદી જોયાજ નહોતા. તેનો વહેમ જૉન ટેમ્પલપર હતો. કારણ કે મૈયતના કાગળપત્રો જોવાને તેણે તેની પાસે પરવાનગી માગી હતી. ટોમસ એમ ધારતો હતો કે ટેમ્પલને મેં મારા બાપના કાગળપત્રો જોવા દીધા તે વેળા આ કાગળો તે લઈ ગયો હશે; પણ આ વાત ખરી નહોતી. તેથી પરિણામ એ થયું કે ટોમસ અને ટેમ્પલ વચ્ચે કન્ડુક થયું અને તેમાં ટોમસ ઉવેટલી ધાયલ થયો. એ બે વચ્ચે ફરીથી કન્ડુક થવાનું છે એમ ક્રાંતિનના જણવામાં આવતાં તેને સાચું કે હવે વચમાં પડવાની મારી ફરજ છે. તેણે તરતજ વર્તમાનપત્ર દ્વારા સખી જાહેર કર્યું કે કાગળો અમેરિકા મોકલવાની જોખમદારી મારે માથે છે; કે કાગળો ટોમસને તેના બાપ તરફથી મળ્યા નથી એટલે તે કોઈને આપી શકે અથવા ટેમ્પલ જોવા કોઈ તેની પાસે લઈ શકે એ શક્ય નથી. આ પ્રમાણે ખરી હકીકત બહાર આવી એટલે હવે ફક્ત ક્રાંતિનનું જીવન જોલાવા લાગ્યું. એક તરફથી ટોમસ ઉવેટલીના મિત્રો એમ કહેવા લાગ્યા કે જ્યારે એ ખરી વાત જાણતો હતો ત્યારે તે પહેલેથી જાહેર કરી બન્ને વચ્ચે ચતુર કાંઈ શા માટે અટકાવ્યું નહીં? બીજી તરફથી પ્રધાન-મંડળના આગ્રિનો, એ કાગળો મેળવીને અમેરિકા મોકલવામાં તેણે લીધેલા ભાગ માટે તેને ગાળો દેવા લાગ્યા. પહેલા આરોપના સંબંધમાં એટલું કહેવું બસ છે કે કન્ડુક પૂરું થયું ત્યાં સુધી એ વિષે ક્રાંતિનને કંઈ ખબર જ નહોતી. જ્યારે તેને ખબર પડી ત્યારે બહાર પડી ખરી હકીકત જાહેર કરી ટોમસ અને ટેમ્પલને દોષમુક્ત કરી તેમના કજીઆનો તેણે અંત આણ્યો. એટલા માટે ખરું જોતાં ક્રાંતિનને સાબીતી ધો છે. આરોપને વિષે કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને

ફ્રાંકિનને એ પત્રો મોકલ્યા નહોતા. પોતાની ફરજ તરિકે, પોતાના દેશની સેવા અર્થે તેણે તે મોકલ્યા હતા. વળી એ કાગળો મેળવવામાં કંઈ અવરોધિત ઉપાય તેણે વાપર્યો નહોતો.

ટોમસ ઉવેટલી ઉપર ફ્રાંકિનને કેટલેક પ્રકારે ઉપકાર કર્યો હતો. અમેરિકામાં જમીન મેળવવામાં તેણે તેને સારી મદદ કરી હતી. કાગળોના સંબંધમાં પણ ફ્રાંકિનને જહાર પડી ખરી હકીકત જાહેર કરાઈ તે દોષ-મુક્ત થયો હતો. આ બધું જુલો જઈ ટોમસે ફ્રાંકિનપર એકદમ દાવો બાંધ્યો; અને પોતાના બાઈના કાગળો લઈ અમેરિકા મોકલાવી ફ્રાંકિનને નફો મેળવ્યો. એમ જાહેર કરી નશાના પૈસા પોતાને અપાવવા માગણી કરી. ફ્રાંકિનને જવાબ આપ્યો કે કાગળો અને મળ્યાં તે વખતે તે પર કંઈ સરનામું નહોતું અને એ કાગળોની અસ્તિત્વની અને ખૂબર નહોતી. એ મોકલવાથી મને કંઈ નફો મળ્યો નથી. આ દાવો આખરે માંડી વાળવામાં આવ્યો હતો.

સવાલ આ અરજના મર્મમાં હો એમ અમને લાગતું નહોતું હું તો એમ ધારતો હતો કે અરજમાં લખેલી દલીલોનો આપ સાહેબો જાતેજ નીકાલ કરશો. પણ ખારિસ્ટરની તકરારો માંભળવી હોય તો અમારા તરફથી ખારિસ્ટર કરવાની અમને તક મળવી જોઈએ. આ અરજ મંજૂર કરી ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી સુનાવણી મુલતવી રાખવામાં આવી.

ક્રાંતિયન લખે છે કે “ હવે ગામમાં એવી વાત ચાલી છે કે કાઉન્સીલ આગળ વેડરબર્નને મને ધણી માળો દીધી હતી. પણ આ પ્રમાણે હજી સુધી થયું નથી. વેડરબર્નનો એવું કરવાનો ઇરાદો હતો અને તે તેણે જણાવ્યો પણ હતો. વળી મેં ઘણું ઠેકાણેથી એમ સાંભળ્યું છે કે પ્રધાનમંડળ અને દરબારીઓ, મેં કાગળ મોકલાવ્યા તેથી મારાપર ધણા ગુસ્સે થયા છે, મને કહ્યું સજાવાનનાર કહેવામાં આવે છે અને વર્તમાનપત્રોમાં મારી નિન્દા કરવામાં આવે છે. મને એવી સૂચના આપવામાં આવે છે કે મને કેદ કરી, મારા કાગળ પત્ર છિનવી લઇ, ન્યુગેટ કેદખાનામાં પૂરી રાખવાનો છે, મને પાકે પાચે ખજાર મળી છે કે મારી જગો લેઇ લેવાનો ઇરાદ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનો અમલ અરજની સુનાવણી થઇ રહ્યા પછી કરવાનો છે, કારણ કે મારી નિન્દા કરી મને કાઢી મૂકવામાં આવે એટલે મને અન્યાય થયો છે એમ કોઇ કહે નહીં. અરજનું પરિણામ કેવું આવવાનું છે એ પણ કેટલાક જાણે છે; પ્રથમ સુનાવણી પૂર્વે મને કેટલાએક જથ્થે કહેતા હતા કે અરજ નામંજૂર કરવાની છે, કાયદામંડળીને કપકો આપવાનો છે અને ગવર્નરને માન આપવાનું છે. આ દલીલો શી રીતે એ લોકોને જણાઇ એ કહી શકાતું નથી. કહાય એ તેમની માત્ર અટકળ હશે. ”

કાયદામંડળી તરફથી મી. ડન્નિંગ અને મી. લી નામના બે પ્રખ્યાત ખારિસ્ટરો ક્રાંતિકારી રોક્યા. નિમેલી મુદતે ફરીથી અરજની સુનાવણી થઇ. તે વખતે જે રીતે કામ ચાલ્યું તેનો હેવાલ ઢાકતર ક્રાંતિકારી નીચે પ્રમાણે આપેલો છે.

“ મને આગળથી ખજાર મળેલી હતી એમ છતાં હું માનતો નહોતો કે કાઉન્સીલ આગળ જે કામ હતું તે છોડી, જે માથુસ આરોપી તરિકે આવ્યો નહોતો, અને તેથી પોતાના બચાવની કંઈ પણ તૈયારી વગરનો હતો, તેવા માથુસપર બીજી બાબતના સર્મમાં બળતોજ આરોપી, વેડરબર્નને બોલવા દેવામાં આવશે. તોપણ આજ પ્રમાણે થયું અને

ધણકરીને એ પ્રભાણે કરવાનો આગળથી કરાવ થયો હશે, કારણ કે જેમ જમવાને નોતર્યા હોય તેમ સપ્તજા કરમારીઓ ત્યાં હાજર હતા અને કાઉન્સિલના સભાસદોમાંથી, કોઇ દહાડે નહીં આવેલી એટલી ૩૫ જણની મોટી સંખ્યા હાજર હતી અને એ સિવાય બીજા ઓત્તા ધણા હતા. "

" સુનાવણી શરૂ થતાં, અરજ સાથે મોકલેલો લેડ ડાર્ટમથપર મેં લખેલો કાગળ વાંચવામાં આવ્યો. પછી અરજ વાંચવામાં આવી, પછી કાયદામંડળીના દરવો વાંચવામાં આવ્યા, અને પછી કાગળો વાંચવામાં આવ્યા. કાગળો વિષે વેડરબર્ન વાંધા ઉઠાવવાનો છે એમ પહેલી સુનાવણી વખતે કહેવામાં આવ્યું હતું પણ આ વખતે તેણે કંઈ વાધો ઉઠાવ્યો નહીં, પછી બાપણા બારિસ્ટરે બાપણુ શરૂ કર્યું અને જે બાબતોપર બોલવા નહીં કર્યું હતું તેપર સારી રીતે બોલ્યો. ફક્ત મી. ડર્નિંગને ફક્ત સાનો રોગ થયેલો હોવાથી તેનો અવાજ જેવો જોઈએ તેવો મોટે નીકળી રાકેલો નહોતો. પછી વેડરબર્ન સામા પક્ષ તરફથી બાપણુ કર્યું. શરૂઆતમાં તેણે છેલ્લાં દસ વરસનો પ્રગણનો ઇતિહાસ આપ્યો અને તેમાં પ્રગણના ભોંકાને પુષ્કળ ગાળો દીધી અને જવર્નરનાં વખાણુ કર્યાં. પણ તેના બાપણુનો સાથી સરસ ભાગ તો તમારા એજન્ટ સામે હતો. એક કલાક સુધી મુંગે મોઢે મારે તેની ગાલો સાંભળવી પડી. પણ કોઇએ વેડરબર્નને એમ કહ્યું નહોતું કે એ તો અરજ પહોંચાડનાર નોકર છે; આ અરજ માથે તેની વર્તણુકનો કંઈ સંબંધ નથી. કાગળો મેળવવામાં અને મોકલવામાં તેણે કંઈ જોડું કર્યું હશે તો પણ આ કોર્ટ આગળ તેનો ઇન્સાફ થવાનો નથી; એ સંબંધનું કામ બીજી કોર્ટ આગળ ચાલે છે. કાઉન્સિલ આગળ જે અરજ હતી તેની સાથે સંબંધ વગરની બાબતોપર નહીં બોલવાને કોઇએ વેડરબર્નને કહ્યું નહીં. એથી ઉલટું ધણા સભાસદો મારાપર પડતી ગાળોથી જાણે ખુશી થતા હોય એમ જતાવતા લાગ્યા હતા. વેડરબર્નના બાપણુનો આ ભાગ એવો સારો ગણાય છે કે દરેક ઠેકાણે મારૂ વજોણું પ્રસિદ્ધ કરવાને તે છપાવવામાં આવ્યો છે. જે ધણો નકારો ભાગ હતો તે છાપતી વખતે કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે, એટલે આખેહુબ જે બન્યું હતું તેની સાથે મરખાવતાં જાપેવી હકીકત ધણો વાધો બરેલી નથી. આ સાથે હું એક નકલ તમારા તરફ મોકલાવું છું. મારા મિત્રો મને સલાહ આપે છે કે મારે તેનો જવાબ લખી છપાવવો જોઈએ, તેથી મેં તે તૈયાર કરવા માંડ્યો છે. "

“ મી. ડર્નિંગે જવાબ આપ્યો એટલે કામ પૂરું થયું. તેની તખ્તી-આત સારી ન હોવાથી અને ધણે વખત ઉભો રહી તે યાદી જવાથી તેનો અવાજ એટલો ધીમો નીકળતો હતો કે તેનું બોલવું બરાબર સાંભળી શકાતું નહીં. જે મારા સાંભળવામાં આવ્યું તે ઠીક બોલવામાં આવ્યું હતું પણ તેથી કંઈ અસર થઈ નહીં. ”

“ કાઉન્સીલે તેજ દિવસે રિપોર્ટ કર્યો. આ સાથે તેની નકલ હું તમને મોકલું છું. તમને માલમ પડશે કે એમાં અરજદારો તથા તેમની અરજીને સમ્પત્ત રીતે વખોડી કાઢવામાં આવી છે. ”

ઇનસાફના આ ફારસના પરિણામથી આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી. કાઉન્સીલે રિપોર્ટ કર્યો કે ખોટા અને બૂલબરેલા આરોપોથી દોરાઈ કાયદા મંડળીએ કરેલા ઠરાવોનું પરિણામ આ અરજ છે. એ અરજ આધાર વગરની, ત્રાસદાયક, અને નાસેલી બરેલી છે. અને એ અરજ કરવાનો ઉદ્દેશ પ્રગણમાં આશ્ચર્ય તોડવા અને અસંતોષ વધારવાનો છે. રાજ્યે આ રિપોર્ટ પસંદ કર્યો અને અરજ નામગુસ્ત કરી.

બીજા દિવસે ક્રાંતિકારીને હુકમ મળ્યો કે તમને અમેરિકાના ડેપ્યુટી પોસ્ટમાસ્ટરની જગ્યા પરથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા છે. કાઉન્સીલ આગળ આલેક્સા કામની પદ્ધતિથી તેમજ આમળાથી મળેલી ખબરથી ક્રાંતિકારી અપમાનને માટે તૈયાર થઈ રહ્યો હતો, એટલે તેને આથી કંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહીં. તેની હવે ખાતરી થઈ કે સરકારને રૈયતની અરજીઓ ગમતી નથી, તેથી હવે દેશમાં શાન્તિ થવી અશક્ય છે. ફરિયાદો જાણ્યા વગર હાથ આપી શકાય નહીં. ફરિયાદો શું છે તે જાણવાને અરજીઓ ભેવી જોઈએ. રૈયતે અરજી કરવી એ સરકારનું અપમાન કર્યા બરાબર ગણાય છે અને અરજી પહોંચાડનારને ગુંહેગાર તરીકે સજા કરવામાં આવે છે એટલે હવે અરજીઓ મોકલવામાં કંઈ ફાયદો નથી. ક્રાંતિકારી તરફ સરકારે કરેલી વર્તણૂકથી તેને મનમાં ખોટું તો લાગ્યું પણ તે સહનશીલતાથી ખમી રહ્યો. તેનું અંતઃકરણ તેને કહેતું કે તે કંઈ ખોટું કર્યું નથી, માત્ર ધમાનદારીથી તારા દેશની સેવા બાંધી છે. આ તેને મોટા દિવાસો હતો.

આ બનાવની હકાકત અમેરિકા પહોંચી ત્યારે લોકોના મનમાં સરકાર તરફ ધણે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો અને જ્યાં ત્યાં ક્રાંતિકારીની વાહ-યામ રહી. ઢેકાણે ઢેકાણે વેડરબર્ન અને હચિન્સનનાં પુતળાં ફરી

ખાળવામાં આવ્યાં. હચિન્સનથી પોતાનો તિરસ્કાર ખમી શકાયો નહોતો તેથી જંગોનું રાજનામું આપી તે ઇચ્છાંડ જતો રહ્યો. ત્યાં સરકારે તેને જીજ્ઞાસુ પેન્સન આપ્યું પણ તેથી તેનું ગુજરાન બરાબર થઇ શકતું નહોતું. થોડાં વરસ દુઃખમાં દહાડા કાઢી તે ઇચ્છાંડમાં ક્યાંય ખુલ્લો ખોચરે મરી ગયો તે કોઇએ જાણ્યુંએ નહોતું. ક્રાંતિક્ષત્રને પોટમાસ્તરની જગોપરથી દૂર કર્યા પછી, દેશ દાઝતું અમેરિકનોએ પોતાના પત્રો ટપાલ મારફતે મોકલવાનું બંધ કરી ખાનગી રીતે મોકલવાની ગોઠવણ કરી લીધી. ક્રાંતિક્ષત્રના વખતમાં સરકારને પોષ્ટઓફીસમાંથી વરસ દહાડે ત્રણ હજાર પાઉન્ડની હપત થતી હતી તેમાં એકંદર ધણો ધટાડો થઇ ગયો.

હચિન્સનના કામળો ક્રાંતિક્ષત્ર જેના તરફથી મેળવી શક્યો હતો તેનું નામ હજીપણ કોઈ જાણતું નથી. બરોમાની વાત છૂપી કેમ રાખવી એ ક્રાંતિક્ષત્ર સારી રીતે જાણતો હતો. એ ગૃહસ્થે પોતાનું નામ બહાર પાડવા ના કલ્યાણી પોતાના ખાસ મિત્રોને પણ ક્રાંતિક્ષત્રે તે જખાળ્યું નહોતું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અમેરિકા પાછા જવું.

૧૮૭૪—૭૫.

અમેરિકા પાછા જવાનો ઠરાવ કરી તે થોડો વખત બંધ રાખવાનાં કારણ—મી. કિવિન્સના પુત્રનું અમેરિકાથી લંડન આવવું—ક્રાંતિક્ષત્રની પત્નીના મરણની ખબર—ક્રાંતિક્ષત્રની પત્નીના ગુણ—સંસ્થાનોની પહેલી કોંગ્રેસે રાજ તરફ મોકલેલી અરજી—જેક્ષોવેની દરખાસ્તના સંબંધમાં ક્રાંતિક્ષત્રના વિચાર—ક્રાંતિક્ષત્રે વર્તેલું બવિષ્ય—લોર્ડ એધામની મુલાકાત—ક્રાંતિક્ષત્રના વિચાર જાણવાને પ્રધાનમંડળે ચલાવેલી છૂપી તજવીજ—મીસીસ હો,—હાકતર ફ્રાંકલિન અને ડેવિડ બાર્કલિ સાથે ક્રાંતિક્ષત્રને થએલી વાતચીત ક્રાંતિક્ષત્રે તૈયાર કરેલી સમાધાનની સરતો—લોર્ડ હોની મુલાકાત—લોર્ડ એધામે પાર્લામેન્ટમાં કરેલી દરખાસ્ત—ક્રાંતિક્ષત્ર વિષે લોર્ડ એધામનો અભિપ્રાય—ક્રાંતિક્ષત્રની દૃઢતા—ધેર પાછા જવું.

હવેથી ક્રાંતિક્ષત્રે પ્રધાનોને મળવાનું બંધ કર્યું ને થોડા વખતમાં લંડનથી ઉપડી જવાનો વિચાર કર્યો. અસાધ્યસેટ સંબંધી કામળ પત્રો તેણે

મી. આર્થર દીને સોંપી દીધા પણ એ ગૃહસ્થ-થોડા માસ યુરોપખંડની મુસાફરીએ જવાનો હોવાથી તે પાછો આવે લાંસુધી અમેરિકા પાછા જવું બંધ રાખવું એ ક્રાંતિનને ઠીક દીધું. વળી એવામાં ખખર આવી કે બધાં સંસ્થાનોની કોંગ્રેસ થોડા વખતમાં મળવાની છે; તે મળી શા કરાવ કરે છે તે જણાવ લાંસુધી ક્રાંતિને ઇચ્છાંડમાંજ રહેવું એમ તેના મિત્રોએ આ-મ્રહ કર્યો. ક્રાંતિને ઉત્તર લખ્યો કે “મારે અહીં રહેવું એ જોખમ ભરેલું છે એમ ઘણા જણ કહે છે. જો કંઈ અકસ્માતથી લશ્કર અને બોસ્ટનના લોકો વચ્ચે મારામારી ઉઠે તો હું ધારૂં છું કે મને તરત પકડવામાં આવશે; કારણ કે બંને દેશ વચ્ચે ગેરસમજૂત કરાવનાર હું છું એમ પ્રધાન-મંડળ બોલે છે; મારા કામળ પત્રો જાત્રામાં રાખવાને મને ઘણા જણ મનાહ આપે છે; વળી આ દેશ છોડી જવાને પણ ઘણા જણ સૂચના કરે છે. તોપણ કોંગ્રેસનું પરિણામ જણાવ લાંસુધી અહિં રહેવાની મેં હિમ્મત ધરી છે; કારણ કે હું અહીં હોઈ તો ઉપયોગી થઈ પડું એવી બાબત કદાપિ નીકળી આવે એમ દેટલાએક કહે છે. હું નિરપરાધી છું એમ મારી ખાત્રી છે. બહુ ઠરશે તો શકપરથી મને કેદમાં નાખશે. તોપણ મારાથી બનશે લાંસુધી એવો પ્રશ્ન હું નહીં આવવા દઉં, કારણ કે એમ થાય તો મારે ઘણું ખર્ચ સોસવું પડે, ત્રાસ ખમવો પડે અને મારી તંદુરસ્તીને જોખમમાં નાંખવી પડે.

આ વરમના નવેમ્બર માસમાં જોશિયા કિન્ગ્સ નામનો બોસ્ટનનો પ્રખ્યાત બારિસ્ટર લંડનમાં આવ્યો. બ્રિટિશ સરકારનાં આપણી પગલાં થવામાં અસાધ્યસેટમાં જોશિયા કિન્ગ્સની બરોબરી કરે એવો કામ નહોતો. આગળ જણાવેલા ક્રાંતિનના મિત્ર કિન્ગ્સનો તે છાકરો હતો. એના આવવાથી ક્રાંતિનને એક મનપસંદ સોબતી મળ્યો. અમેરિકામાં જે જે ખીના બની હતી, તેની ખાત્રી લાયક આદિતી ક્રાંતિનને તેની સાથે વાત ચીત કરવાથી મળી. બંનેના વિચાર એવા મજતા હતા કે તેમની વચ્ચે થોડા વખતમાં ઘણી પ્રીતિ બંધાઈ. કિન્ગ્સએ પોતાના પિતાને ૧૭૭૪ ના નવેમ્બરની ૨૭ મી તારીખે લખેલા એક પત્રમાં તે લખે છે કે “દાકાર ક્રાંતિન અંતઃકરણથી ખરો અમેરિકન છે; એના પર બરોસો રાખો, માત્ર જકાતના કરમાંથી મુક્ત થઈ બેસી રહે એવા સાંકડા વિચારો તે નથી પૂરું સ્વતંત્રતા મેળવવાનો. તેનો વિચાર છે. આ વિષય પર ૨૫૯ રીતે ચોખ્ખા શબ્દોમાં અને હિમ્મતથી તે વાત કરે છે. અને અમેરિકા સ્વતંત્ર

યશ-એમ મારી પેઠાએને પૂર્ણ આશા છે. "કિન્નિસ' ચાર' માંય ઇંગ્લાંડ-માં રહ્યા તે દરમિયાન દરરોજ ક્રાંકિયનને તે મળતો. લોડ નોર્થ, લોડ "ડોટ્ટ" મથ અને બીજા પ્રધાનોએ તેને મળવાની ઇચ્છા દેખાડવાથી તેમને પણ તે મળતો હતો. અને તેમની તથા પાર્લામેન્ટના બીજા સભાસદોની સાથે, પોતાના મિત્ર સાથે જેવી છૂટ અને દૃઢતાથી બોલે તેવી રીતે બોલીને પોતાના દેશની વર્તણૂક અને હકનો તેણે બચાવ કર્યો હતો.

દશ વરસના વિયોગ પછી ઘેર જઈ પોતાની પત્નીને થોડા વખતમાં મળવાની આશામાં ક્રાંકિયન હતો એવામાં એ બધી બાઈ દેવસોઃ પાન્યા-ની માડી ખખર તેને મળી. તેને લકવાનું દરદ એકાએક થઈ તેનાં ગાત્ર એવાં જડ થઈ ગયાં હતાં કે પાચ દિવસના મંદવાડમાં તે મરી ગઈ. સહેજ સાજ બિમારી કેટલાએક મહિનાથી ચાલતી હતી પણ એકાએક આવું પરિણામ આવશે એમ કોઈ ધારતું નહોતું. ક્રાંકિયન માથે પરણેથી છ'દગી એ બાઈએ ૪૪ વરસ ભોગવી હતી. એટલી લાંબી મુદતમાં કોઈ હાડો એમને અણબનાવ થયો નહોતો. ગરીબ અવસ્થામાં તેમજ શ્રીમન્તાઈ આવી સારે એક સરખી રીતે તે પોતાના પતિની સેવામાં તત્પર રહી હતી. પતિનું કામ તે એવી રીતે ઉપાડી ભેતી કે પતિને તેને લીધે ધણો અવકાશ મળતો. પતિના પૈસાની તે એવી કરકસર અને હડાપણથી વ્યવસ્થા કરતી કે એ સમયમાં પતિને કાળજી રાખવી પડતી નહોતી. એ બાઈના ભણા શુણેને લીધેજ ક્રાંકિયન દસ વરસ ઇંગ્લાંડમાં રહી દેશ સેવા કરી શક્યો હતો. આ બધી બાઈને પતિના વિયોગમાં મોત આવ્યું એ ખરેખરી દિલગીરીની વાત છે.

ક્રાંકિયનની ગેરહાજરીમાં તેની બી માથે ચાલેલો પત્રબવહાર, બંને બાળુએ પ્રીતિથી બરપૂર છે, અને એ બે જણને એક બીજાપર કેટલો વિશ્વાસ અને મમતા હતા તેની સાબીતી આપે છે. ઇંગ્લાંડમાં રહ્યા ત્યાં મુખી ક્રાંકિયન. વખતોવખત પત્નીનું સુખ વધારે અથવા તેને ઉપયોગી થઈ પડે એવી ચીજો મોકલ્યા કરતો હતો. એના હડાપણુપર ક્રાંકિયનનો એટલો ભગેસો હતો કે પોતાની ગેરહાજરીમાં ધરનો બધો વલિવટ તેને સોંપ્યો હતો. એક સ્ત્રીને લખેલા પત્રમાં ક્રાંકિયન લખે છે કે "કરકસરથી પૈસાદાર થવાય છે; એ શુણ હું મારી મેજે મેજવી સક્યો નહોતો. મેં સારે નશાએ મારી પત્નીમાં એ શુણ હતો અને તેથી મારી જ. કારણ એ બાઈજ હતી."

અમેરિકામાં પહેલી કોંગ્રેસ મળી તે સમયમાં ઈંગ્લાંડમાં પાર્લામેન્ટની નવેસર ચુંટણી થઇ હતી. નવી પાર્લામેન્ટમાં અમેરિકા વિરુદ્ધ વિચારના સખસોની સંખ્યા પહેલાં કરતાં વધારે હતી. ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહસંપ કરવાના ઇરાદાથી બધાં સંસ્થાનોની કોંગ્રેસે એક મતે છેવટની એક અરજી રાજ તરફ મોકલવાનો ઇરાવ કર્યો. આ અરજી લખી નમ્રતા બરેલા શબ્દોમાં લખેલી હતી અને તેમાં અમેરિકન ફરિયાદોને દાદ આપવાને વિનંતી કરી હતી. રાજને આ અરજ પહોંચાડવા સારૂ તે સંસ્થાનોના મુખત્યારો તરફ ઈંગ્લાંડ મોકલવામાં આવી. આ અરજ ક્રાંતિનને ૧૭૭૪ ના કોંગ્રેસમાં મોકલ્યા પહેલાંથી કે તરતજ બધા મુખત્યારોને તેણે બોલાવ્યા ને હકીકત સમજાવી. પણ હી અને બોલન શિવાયના બીજા મુખત્યારોએ એવું જણાવ્યું કે અમારા સંસ્થાન તરફથી અમને કંઈ ખબર મળી નથી તેથી આ અરજના સંબંધમાં અમે ભાગ લઈ શકતા નથી. ક્રાંતિન હી અને બોલન એ ત્રણ જણે લોર્ડ ડાર્ટમથની ઓશીસમાં અરજી લખને ગયા અને તે રાજને આપવા તેને વિનંતિ કરી. એક દિવસ એ અરજ પોતાની પાસે રાખી વાંચ્યા પછી, લોર્ડ ડાર્ટમથે કહ્યું કે હું એ રજૂ કરીશ. થોડા દિવસ પછી તેણે ક્રાંતિનને જવાબ મોકલ્યો કે અરજી રાજએ રાખી છે અને તે પાર્લામેન્ટ આગળ રજૂ કરવામાં આવશે. આ અરજી આખરે પાર્લામેન્ટ આગળ રજૂ કરવામાં આવી પણ એ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું નહોતું. હજારો કામળો, વર્તમાનપત્રો, ચોપાનિયાં વગેરે બેગી તે પણ મૂકવામાં આવી હતી. ક્રાંતિનને અરજ કરી કે અમને પાર્લામેન્ટ આગળ ઉભા રહી અમારી તકરાર કહેવા રજા આપો. પણ તે પ્રમાણે કરવા દેવાને ના પાડવામાં આવી. બધારે અરજી વાંચવામાં આવી ત્યારે તેનાપર પાર્લામેન્ટમાં બારે તકરાર ચાલી અને ધણા મને તે નામંજુર કરવામાં આવી. તકરાર ચાલતી હતી તે વખતે કેટલાક સભાસદોએ અમેરિકનોપર ગાળોનો વરમાદ વરસાવો મૂક્યો હતો. લોર્ડ સેન્ડવિચે કહ્યું કે અમેરિકનો એવા બાપલા છે કે તોપના ધડાકાથી વિખરાઈ જશે. કેટલાંએકે કહ્યું કે અમેરિકનોની ફરિયાદ મનકલ્પિત છે; જો તેઓ હઠ છોડી ન દે તો લશ્કરના ભરથી તેમને નરમ કરવા બેઠએ.

પહેલી કોંગ્રેસ મળી હતી ત્યારે મેલોવે નામના પેન્સિલ્વેનિયાના સભાસદે ગ્રેટબ્રિટન અને સંસ્થાનોને એકત્ર કરવાને એક યોજના દરખાસ્ત તરીકે મૂકી હતી. પણ તે એટલી ના પસંદ પડી હતી કે તેની નોંધ લેવાનું

પણ માંડી વાળવામાં આવ્યું હતું. આથી એલેવેને એટલું ખોટું લાગ્યું કે પોતાની યોજના તેણે છપાવી અને કોંગ્રેસે કરેલાં કામપર અવટીત ટીકા સાથે તે પ્રસિદ્ધ કરી. એક નકલ તેણે ઠાકતર ક્રાંકિલનને મોકલાવી. ક્રાંકિલને તેને જવાબ આપી જણાવ્યું કે એકત્ર થવાનો વિચાર કરો તે પહેલાં કેટલીએક બાબતોનો નિર્ણય થવો જોઈએ. આ બાબતોમાંની મુખ્ય ત્રીએ પ્રમાણે છે. પાર્લામેન્ટને સંસ્થાનોપર કર નાખવાનો હક છે એવો કાયદો કર્યો છે તે રદ થવો જોઈએ; સંસ્થાનોપર કર પડે એવા પાર્લામેન્ટે કરેલા સધળા કાયદા રદ થવા જોઈએ; સંસ્થાનોના કાયદા તથા બંધારણમાં ફેરફાર કરે એવા કાયદા પાર્લામેન્ટે કર્યા છે તે રદ કરવા જોઈએ; વેપાર રોજગારને પ્રતિબંધક કાયદા રદ થવા જોઈએ; નૌકા મંબંધી કાયદામાં સુધારો થવો જોઈએ. આ બધું થયા પછી એકત્ર થવાનો વિચાર કરો તો હરકત જેવું નથી. તો પણ મારો પોતાનો અભિપ્રાય તો એવો છે કે ગ્રેટબ્રિટન સાથે હાલના કરતાં વધારે સંબંધ થવાથી અમેરિકાને ફાયદો થવાનો નથી.

એક વરસથી ક્રાંકિલને મવિખ્ય વર્તુલું હતું કે સંસ્થાનોના મંબંધમાં હાલની રાજનીતિમાં પ્રધાનમંડળ મચ્યું રહેશે તો બન્ને દેસ વચ્ચે લડાઈ થશે અને અમેરિકા સ્વતંત્ર થઈ ઇંગ્લાંડથી છૂટું પડશે. પ્રધાનોની રાજનીતિ બદલાવવાને ક્રાંકિલને પોતાનાથી બન્યું તેટલું કર્યું હતું. સિખરલ પક્ષના કેટલાએક ; સભાસદો જેઓ ક્રાંકિલનના જેવા વિચારના હતા તેઓના જાણવામાં આ વાત હોવાથી, તેઓ તેની સવાહ પુછતા અને તેને મદદ કરતા. સરકારની રીત નાપમંદ કરનારા આવા વીરપુરુષો પૈકી લોર્ડ એધામ એક હતો. ક્રાંકિલનની પેઠે તેની ખાત્રી થઈ હતી કે જો ઇંગ્લાંડ પોતાની હક છાડશે તો સંસ્થાનો ખોઈ એસશે; તેથી આવો પ્રયત્ન નહીં આવવા દેવાને પાર્લામેન્ટમાં પોતાનાથી બને એટલી જીકર કરી પ્રધાનોના વિચાર ફેરવવાને તેણે ઠરાવ કર્યો. ૧૭૭૪ ના અગષ્ટમાં ક્રાંકિલન કેન્ટમાં ગા. સારજન્ટને ત્યાં ગયો હતો. તે વેળા લોર્ડ એધામ તરફથી તેને પત્ર આવ્યો કે મારે રહેઠાણ, હેમજ, તમે આવ્યા છો ત્યાંથી ચોડેજ દર છે. માટે મહેરબાની કરી મારે ઘેર પધારજો. પીજે દિવસે ક્રાંકિલનને તેડવા લોર્ડ એધામ તરફથી લોર્ડ સ્ટેનહોપ આવ્યો અને તેને હેમજ લઇ ગયો.

આબાવિક રીતે અમેરિકન બાબતોપર વાત નીકળી. લોર્ડ એધામ બોલ્યો કે મસાચુસેટને માટે હાલ સખ્ત કાયદા કરવામાં આવ્યા છે તે હું

નાપસંદ કરીશું; એ પ્રગણના લોકો તરફ હું ખાસ લાગણી ધરાવું છું. હું આશા રાખું છું કે એ લોકો હિંમત નહીં હારતાં પોતાના હક જાળવવાને એકત્ર રહી લડત ચલાવશે. ક્રાંતિકર્તાને જવાબ દીધો કે મારી ખાત્રી છે કે તેઓ દૃઢ રહેશે એ પછી અમેરિકનોની ફરિયાદોનાં સ્વરૂપ તથા કારણો, પાર્લામેન્ટે અમેરિકનોના હક જાળવવાને કરેલી કોશીશો, અને કાયદા વગેરે-પર, ક્રાંતિકર્તા સંવિસ્તર બોલ્યો. તેણે વળી કહ્યું કે પ્રધાનો આંખો મીચીને પગલાં ભરે છે તેથી સંસ્થાનિકો ખુદી રીતે સામા યથા વગર રહેશે નહીં. ક્રાંતિકર્તાને ખુદસે દિલે કરેલી વાતથી લોર્ડ એડમ બજો ખુશ થયો અને કુરમદ મળે ત્યારે ફરીથી આવવાને તેને વિનવી કરી.

સરથાનો સાથે ચાલતી તકરારોનું સમાધાન કરવાને પ્રધાન મંડળે હુપા જાસુદો ક્રાંતિકર્તા તરફ મોકલી તેનો વિચાર જાણી લેવાની હવે તજવીજ ચલાવવા માંડી.

એક દિવસ ક્રાંતિકર્તા રાયલ સોસાયટીની એક સભામાં ગયો હતો ત્યાં મી. રેપર નામના એક સભાસદે એક બાધની સાથે તેનું ઝાળખાણ કરાવ્યું ને કહ્યું કે એ તમારી સાથે સેતરજી રમવા ઇચ્છે છે. એ બાધ લોર્ડ હોની બેન હતી. ક્રાંતિકર્તા સેતરજીનો શોખીન હતો અને વળી આ બાધ મોટા ધરની હતી તેથી તેણે રમવા હા પાડી. ક્રાંતિકર્તાના સ્વપ્નામાંજે નહોતું કે રમવા શિવાય બીજા ઉદ્દેશથી તેનું ઝાળખાણ કરવામાં આવ્યું હશે. એક દિવસ નક્કી કરી તે તેને ઘેર રમવા ગયો, અને ઘોડાક દાવ રમીને ફરીથી જવાનો વાવડો કરી પાછો આવ્યો.

કહેવા પ્રમાણે ઘોડા દિવસ પછી તે ફરીથી ગયો અને પહેલાંની માફક રમ્યો. રમત પૂરી થયા પછી લોર્ડ હોની બેને ગણિતપર વાત કાઢી; ગણિતપરથી રાજકીય બાબતોપર વાત ગમ્ય અને આખરે તેણીએ પ્રશ્ન કર્યો કે “કોન્ટ્રિબ્યુટન અને સંસ્થાનો વચ્ચે ચાલતા કન્ફ્લિક્ટનું શું પરિણામ આવવાનું છે? હું આશા રાખું છું કે લડાઈ નહીં થાય.”

ક્રાંતિકર્તા—“એક બીજાને બેટીને બંનેએ મિત્રાઈ કરવી જોઈએ. લડાઈથી કોઈને ફાયદો થવાનો નથી, બંનેને નુકસાન થશે.”

મીસીસ હો—હું વારંવાર કહ્યું કે આ કંઈજો પતાવવાને સરકાર તમને રાખે તો સાફ. તમે કરી શકો એવું કોઈથી થવાનું નથી. તમને નથી લાગતું કે આ થઈ શકે એવું છે?

ક્રાંતિકર્તા—જેશક થઈ શકે; પણ બંને પક્ષ સમાધાન કરવાને રાજી હોવા

જોઈએ. લડવા જેવી કંઈ બાબત નથી. જે ચાર ડાહ્યા માણસો અર્ધા કલાકમાં પતાવી શકે એવી થોડી બારીક બાબતો છે. મારે માટે તમારો અભિપ્રાય સારો છે તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું. પણ આવા સારા કામમાં પ્રધાનો મને ભેળવે એ મેં ભવિત નથી. એતો મને ગાળો દેવાનું પસંદ કરશે.

મીસીસ હો—ખરેખર એતો તમારી તરફ એવી શરમભરેલી રીતે વર્ત્યા છે કે એઓમાંના કેટલાક પોતાના વર્તનથી હવે શરમાય છે.

આ વાત પ્રસંગ જોઈને કાઢવામાં આવી હતી તેથી ક્રાંતિકર્મને કંઈ શક આપ્યો નહીં. એ બાઈએ ફરીથી આવવા આગ્રહપૂર્વક કહ્યાથી તેણે ફરીથી જવા વચન આપ્યું.

એ અરસામાં ઠાકતર ફ્રાંકર ગીલ અને ડેવિડ બાર્કલિએ તેની પાસે આવી કહ્યું કે સંસ્થાનોના કજીઆએ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું છે માટે મેહેરબાની કરી તમે સમાધાન કરવાની કંઈ તજવીજ કરો તો સાફ. એ કામ તમે કરી શકશો એવું બીજા કોઈથી થવાનું નથી. સમાધાન કરવાને તમારાથી જેટલું બને તેટલું કરવાની તમારી ફરજ છે. ક્રાંતિકર્મને જવાબ આપ્યો કે પ્રધાનોની મરજી સમાધાન કરવાની હોય એમ જણાતું નથી. મેં તો મારાથી બન્યું એટલું અત્યાર સુધીમાં કર્યું છે પણ પ્રધાનોએ ન ગણ્યું કરતાં સંસ્થાનોને સામા થવાને ઉશ્કેરણી મળે એવાં કામ કર્યાં છે. સંસ્થાનોપર જોર જીલ્લમ કરી તેમને તામે કરવાનું બંદાનું શોધતા હોય એવી રીતે પ્રધાનો તેમને સામા થવાને કારણ મળે એવાં વર્તન કરે છે. પેલા બે ગૃહ-રથોએ કહ્યું કે પ્રધાનોની મરજી એવી નથી. સમાધાન કરવાને તેઓ ખરે ખર ઇચ્છે છે અને એ ધારણા પાર પાડવાને તમારા તરફથી વાજબી સરતો તેઓ સ્વીકારશે. આ બાબતપર વિચાર કરી તમારા ધ્યાનમાં આવે અને સંસ્થાનો સ્વીકારે એવી હકીકત અમને લખી આપો. થોડો વખત આનાકાની કરી ક્રાંતિકર્મને એક સુસદ્દો તૈયાર કરવાનું કબજા કર્યું અને તે જોવાને થોડા દિવસ પછી આવવાને તેમને કહ્યું.

ક્રાંતિકર્મને ૧૭ કલમોનું કરારપત્ર લખી તેમાં અમેરિકનો જ ને ફરિયાદો કરતા હતા તે દૂર કરવાના ઉપાય બતાવ્યા. બોસ્ટન બદરમાં નાશ કરેલી ચઢાની કિમ્મત આપવાને તેણે કબજા કર્યું. પણ પાર્લામેન્ટે કરેલો ચઢાપર જજાતનો કાયદો અને મસાઅુમેટ વિરુદ્ધ કરેલા કાયદા રદ કરવાનું માગણું કર્યું; વળી એવું માગણું કર્યું કે સમજા કાયદા સંસ્થાનો-

ની કાયદામંડળી તરફથી ચવા જોઇએ; જકાત વગેરે કરો સંસ્થાનોમાં ઉધરાવ્યા હોય તેની ઉપજ સંસ્થાનોની તીજોરીમાં જવી જોઇએ; શાન્તિને વખતે સંસ્થાનો પાસે કંઈ પૈસો માગવો ન જોઇએ; સંસ્થાનોની કાયદા-મંડળીની સંમતિ વગર સંસ્થાનોમાં લશ્કર મોકલવું ન જોઇએ; ન્યાયાધિશો, ગવર્નર વગેરે અધિકારીઓના પગાર કાયદામંડળી તરફથી મળવા જોઇએ અને સારી ગાંઠ ચાલે ત્યાંસુધી તેમને નોકરી પર રાખવા જોઇએ. આ શિવાય બીજી ઘણી બાબતો ફ્રાંકિનને તૈયાર કરેલા કરારપત્રમાં હતી પણ તે પૈકી મુખ્ય આ હતી.

દાકતર ફ્રાંકિન ગીલ અને મી. બાર્કલિ આવ્યા ત્યારે ફ્રાંકિનને કરાર-પત્રનો મુસદ્દો તેમને બતાવ્યો અને દરેક કલમ તેમને સમજાવી. તેઓએ ઘણીખરી કસમો પસંદ કરી નહીં તોપણ કંઈ યદ્ય શકે એવું છે કે નહીં તે જોવાને એ મુસદ્દો પ્રધાનોને બતાવનાની ફ્રાંકિન પાસે રજા માગી. ગમે તેને બતાવો તેમાં માગ તરફથી કંઈ દરકત નથી એમ ફ્રાંકિનને જવાબ આપવાથી મી. બાર્કલિએ પોતાને હાથે તેની બે નકલો કરી લીધી.

મીસીસ હોને વચન આપ્યા પ્રમાણે મળવા જવાનો હરે વખત આવ્યો. ફ્રાંકિન તેને ત્યાં ગયો અને ઝોરડામાં દાખલ થયો કે તરત મીસીસ હોએ કહ્યું કે મારો બાપ તમારું ઝોળખાણ કરવા ઇચ્છે છે, તમે કહો તો તેને બોલાવું. ફ્રાંકિનને ઘણી ખુશી સાથે હા કહી એટલે એક માણસ દોડતો જઈ લોડ હોને બોલાવી લાવ્યો. તેણે આવીને ફ્રાંકિનનાં કાનમાં ઘણાં ઘણાં વખાણ કરી કહ્યું કે તમારી સાથે ઝોળખાણ કરવાનો મારા મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે અમેરિકન મામલાની આવી દશા થઈ માટે બંને દેશ વચ્ચેના વાંધાનો નીકાલ થઈ શકે એવી બાબતમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે તે જાણું. આ પછી એ બે જણ વચ્ચે લાંબા વખત મુઠ્ઠી આ બાબતપર વાતચીત ચાલી. આખરે લોડ હોએ કહ્યું કે તમારા વિચાર કામગીર લખીને મને આપો તો ફરીથી મળીએ ત્યારે આપણે તેપર વિચાર કરીએ. પોતાના વિચાર કામગીર લખી ફરીથી મળવાનું કહી ફ્રાંકિનને રજા લીધી.

કોંગ્રેસ તરફથી જે કામગીરો આવતા તે બધા ફ્રાંકિન લોડ એકામને બતાવતો. કોંગ્રેસના કામ તરફ એ મહાન પુરુષ ઘણો સંતોષ બતાવતો અને કહેતો કે અસહન વખતના ઓક અને રોમન લોકોની

પછી આવી રાજકીય સભા બીજી કાંઈ થઈ નથી. અમેરિકાનું અંતઃકરણથી બહુ ચલાનાર લોર્ડ એધામ હતો. યોડા વખતમાં પાર્લામેન્ટમાં અમેરિકાના સંબંધની એક દરખાસ્ત તે રજુ કરવાનો હોવાથી તે વખતે હાજર રહેવા તેણે ક્રાંતિચિન્તને ખજાર મોકલાવી.

નક્કી કરેલે વખતે ક્રાંતિચિન્ત લોર્ડ હોને મળ્યો, પણ તેને આપવા કહેલા પોતાના લેખી વિચાર તૈયાર થઈ શક્યા નહોતા. લશ્કરના ઉપરી તરિકે પોતાને અમેરિકા મોકલવાનો હતો તે વાત ક્રાંતિચિન્તને જણાવા લોર્ડ હોએ કહ્યું કે આને બદલે મને સમાધાન કરવાને અમેરિકા મોકલ્યે તો માર. બાર્કલિએ કરેલી ક્રાંતિચિન્તના મુસદ્દાની નકલ પછીથી તેણે પોતાના ખિસામાંથી કાઢીને કહ્યું કે આ સરતો એવી સખ્ત છે કે તે પાર્લામેન્ટ કબુલ રાખે નહીં. તમે જરા ધીરું મૂકી બીજા મુસદ્દો કરી લાવો તો ઠીક ક્રાંતિચિન્તે ઉત્તર આપ્યો કે એમાંથી મારાથી કંઈ કાઢી શકાય એવું નથી. એમ છતાં લોર્ડ હોને ખોટું લાગે નહીં એટલા માટે બીજા મુસદ્દો કરી લાવવા તેણે કબુલ કર્યું. કોન્ટ્રેસે રાજ્યને કરેલી અરજી પછી ક્રાંતિચિન્તને બીજા મુસદ્દો તૈયાર કરી લોર્ડ હોને મોકલાવ્યો અને આ બન્ને મુસદ્દા લોર્ડ હોએ પ્રધાનો અને બીજા વજનદાર રાજકીય પુરુષોને બતાવ્યા.

એ પછી યોડા દિવસે ક્રાંતિચિન્તને ખજાર મળી કે લોર્ડ એધામ પાર્લામેન્ટમાં એક દરખાસ્ત રજુ કરવાનો છે અને તે રજુ થાય તે દહાડે ક્રાંતિચિન્ત પાર્લામેન્ટમાં હાજર ગ્હે એમ તે ચલાય છે. પાર્લામેન્ટમાં ઉમરાવના બાધઓ અથવા મોટા પુત્ર શિવાય બીજાને દાખલ કરવામાં આવતા નહીં. પણ ક્રાંતિચિન્તને લોર્ડ સ્ટેન્હોપે પોતાની સાથે લઈ જઈ દાખલ કરાવ્યો. બોસ્ટનથી લશ્કર પાછું બોલાવી લેવાને લોર્ડ એધામે દરખાસ્ત કરી. લોર્ડ એધામ અને તેને ટેકા આપનાર લોર્ડ કેમ્ડને કરેલાં બાપણોમાં અમેરિકનોની તરફથી સારા વિચાર દર્શાવવામાં આવ્યા હતા; પણ એ દરખાસ્ત વધુ મતે ૨૬ ગણ. ઈંગ્લેન્ડ સાથે સમાધાન કરવાને એધામના મનમાં જે વિચાર હતા તે તેણે લખીને ક્રાંતિચિન્તને આપ્યા ને કહ્યું કે આવી મતવબનો એક ખરડો કરી હું પાર્લામેન્ટમાં રજુ કરવાનો છું આ વિચારો ઠીક હતા પણ તેટલાથી સંસ્થાનિકો સંતોષ પામે એમ ક્રાંતિચિન્તને લાગ્યું નહીં. લોર્ડ એધામે કહ્યું કે એ ખરૂ છે પણ પાર્લામેન્ટ અને મં-સ્થાનો બન્નેએ હક પકડી છે એટલે હાલ વચ્ચે ગરતો પકડ્યો વગર સમા-ધાન થઈ શકે નહીં, પછીથી બાકીનું થઈ રહેશે. ૧૭૭૫ ના ફેબ્રુઆ-

રીની પહેલી તારીખે લોર્ડ ચેધામે પોતાનો ખરડો પાર્લામેન્ટમાં રજુ કર્યો અને તે મંજૂર કરાવવાને જગાદાર બાપણુ કરી ધણી દલીલો બતાવી, પરંતુ પ્રધાનો અને તેમના પક્ષવાળાએ તેની સામે વધી ઉઠાવ્યો અને આખરે આ ખરડો વધુ મતે રદ કરવામાં આવ્યો. આ ખરડો રજુ થયો તે વખતે પણ લોર્ડ સ્ટેન્હોપની મરદમી ક્રાંતિન પાર્લામેન્ટમાં દાખલ થઈ ચક્રો દતો.

તકરારની વખતે લોર્ડ સેન્ડવિચે, ક્રાંતિન ઉભો હતો તે તરફ નજર કરી કહ્યું કે મને લાગતું નથી કે આ મુસદ્દા ચેધામ જેવા અંગ્રેજ ઉમરાવના હાથનો હોય. મને લાગે છે કે એ મુસદ્દો કરનાર મારી સામે ઉભેલો, પેલો આ દેશનો કદો દુસ્મન છે. આના જવાબમાં ચેધામે કહ્યું કે “એ મુસદ્દો મારા હાથનો છે. જે ગૃહસ્થ તરફ મારા ઉમરાવ મિત્રે ઇસારો કર્યો છે તે ગૃહસ્થ અમેરિકન બાબતોમાં બાહોશ છે. તેના યાનને માટે આખા યુરોપમાં આપણા બોમ્બ અને ન્યુટનના બરોબરીઆ તરિકે ને માન પામેલો છે અને આખી અંગ્રેજી પ્રજા નહીં પણ આખા મનુષ્ય વગેની શોભા તરિકે પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. જો આ વખતે હું મુખ્ય પ્રધાન હોઉં તો ખરેખર આવી અગત્યની બાબતમાં તેની સલાહ લીધા વગર રહું નહીં.”

ક્રાંતિન ધારતો હતો કે હવે સમાધાનની બાંજગડો મને ત્રાસ આપશે નહીં. પણ એક બે દિવસમાં દાકતર ફ્રેઝગીલ અને મી. બાર્કલિ ફરીથી આવ્યા અને તેને એક કામળ આપી કહ્યું કે એક મોટા માણસે તમારા મુસદ્દામાંથી કેટલીક બાબતો પર્મદ કરી છે અને કેટલીક વાંધામરેલી જણાવી છે, તે આ વાંચવાથી જણાશે. ક્રાંતિને હુકામાંજ કહ્યું કે અમારા મંત્રાનેના બંધારણમાં હાથ ધાલવાનો પાર્લામેન્ટ હક રાખવા માગે છે એટલે ક્ષમ થવાનું નથી. કારણ કે એ હક અમે આપીએ તો, અમને પાર્લામેન્ટ મરજીમાં આવે તેમ ગરદન મારે, પેલા ગૃહસ્થોએ કહ્યું કે ગમેતેમ કરીને સમાધાન કરવું એ અમેરિકાના લાભની વાત છે; કારણ કે એમ નહીં કરો તો ઐટલિટન અમેરિકાનાં બંદરો બાળી નાખી શરણુ થવાની દરજ પાડશે. આ સાંભળી ક્રાંતિન રાતોપીળા થઈ ગયો, અને બેલો ઉઠ્યો કે “મારે જે થોડી ધણી મિનકત છે, તે રચાવર ધરો છે; તેમને જોઈએ તો બધે એ બાળી નાંખે: એ મિલકત ખોવાની ધાસ્તિથી પાર્લામેન્ટ જે હક માગે છે તેની સામે થવામાં હું પાછો હરીશ નહીં. આ

આજે જે નુકસાન કરવા ધારતો હતો તે કરતા પહેલાં તેણે વિચાર

કરવો જોઈએ; કારણ કે વહેલા કે મોડા :અમને થએલું—નુકસાન બ્યાજ સાથે અમને આપવાની એ દેશને અમે ફરજ પાડીશું.” છુપા જાણદો મો-કલી બાંજગડો ચલાવવામાં પ્રધાનોનો ગમે તેવો ઇરાદો હશે પણ આટલી વાત તો ખરી છે કે ક્રાંતિચિન્ન પોતાના કર્તવ્યથી એક તરફ પણ ડગ્યોગેનહી દસ વરસથી તેણે અમેરિકા જ્ઞેયું નહોતું. અમેરિકામાં જે બનતું તેની લેખી દલીલત મળતી તેપરથી પોતાના દેશમાં બનતી દલીલત તેના જાણવામાં આવતી. અમેરિકામાં ને જાને હોય ને જેવો જુરસો આવે તેવો આવવાને તેને પ્રસંગ નહોતો પણ પોતાના દેશના હક જાળવવાને જેટલી દૃઢતા તે બતાવી શક્યો તેટલી તેની જગોએ બીજા કોઈ જાગ્યેજ બતાવી શક્યો હોત.

આ એકદર બીનાઓથી ક્રાંતિચિન્નને ધારું હતું તેના કરતાં વધારે વખત તેને ઈંગ્લાંડમાં રહેવું પડ્યું હતું. હવે વધારે વખત જોડી થવાને તેને કંઈ કારણ ન હોવાથી ૧૭૭૫ ના માર્ચની ૨૧ મી તારીખે તે કિપડયો, અને મે ૫ મીએ ફિલાડેલ્ફિયા આવી પહોંચ્યો. મુસાફરીનો વખત બંને દેશ વચ્ચે સમાધાન અને સલાહ કરવાને થએલી બાંજગડો હેવાલ લખવામાં અને ફરિયાની ઉચ્ચતા માપવાના પ્રયોગો કરવામાં તેણે કાઢ્યો હતો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અમેરિકામાં રાજકીય ઉથલપાથલ.

૧૭૭૫-૭૬.

કોંગ્રેસનો સમાસદ નિમાયો—કોંગ્રેસમાં ચાલેલું કામ—લશ્કરી બચાવને માટે તૈયારીઓ—ગજને અરજી—મંરક્ષણ કમિટીના સમાસદ તરિકે ક્રાંતિચિન્ન પેન્સિલ્વેનિયાના બચાવની તૈયારીઓ કરવામાં મદદ કરે છે—એકત્ર થવાની યોજના ધડી કાઢે છે—કોંગ્રેસમાં કરેલી સેવાઓ—કોંગ્રેસે નિમેલી કમિટીના સમાસદ તરિકે જનરલની છાવણીમાં કેમ્પીજ જાય છે—પરદેશ સાથે છુપો પત્રવ્યવહાર રાખવા નિમાયલી કમિટીના સમાસદ તરિકે કામ—કોંગ્રેસ તરફથી કેનેડે જાય છે—સ્વતંત્રતા જાહેર કરવાનો ફરાવ—વાર્તાઓ—પેન્સિલ્વેનિયાનું રાજ્યર્જધારણ સુધારવાને નિમાયલી કમિટીનો પ્રયુખ—એકે કામદામંડળી રાખવા જાણત તેના વિચાર—મંરથાન દીદ એકમત આપવાના રિવાજ સામે થવું—વોર્ડ હો સાથે પત્રવ્યવહાર

અને તેની બેઠા—ક્રાન્સના દરબારમાં અમેરિકાનો એલચી નિભાયો—કોંગ્રેસને નાણાં ધીરે છે.

સંસ્થાનોની બીજી કોંગ્રેસ ૧૦ મી મેએ ફિલાડેલ્ફિયામાં મળવાની હતી; ક્રાંતિકર્તા અમેરિકામાં આવ્યો તેને બીજા દિવસે પેન્સિલ્વેનિયાની કાયદામંડળીએ એકમતે તેને પોતાના પ્રતિનિધિ તરિકે કોંગ્રેસનો સભાસદ ચૂંટી કાઢ્યો. આ વખતે લેક્ષિટન અને કેનકોર્ટ આગળ થએલા યુદ્ધની ખબરથી આખા દેશમાં ધ્રુણો ગભરાટ યથ રહ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં અંગ્રેસરપણું કરનાર બ્રિટિશ લશ્કર હતું. ન્યુ ઇંગ્લાંડના ખેડૂનો એથી એવા ઉત્કેશાદ પથા હતા કે હથિયાર લઇ લડાઇની જગાએ દોડી ગયા હતા; આખા દેશમાં દરેક ઠેકાણે લોકો ગુસ્સાના આવેશમાં આવી ગયા હતા અને એક અવાજે લડાઇ કરવાનો પોકાર કરતા હતા. બીજી કોંગ્રેસ મળી તે વખતે ગ્રેટબ્રિટન અને અમેરિકા વચ્ચેનો સંબંધ જૂદાજ પ્રકારનો થયો હતો. બ્રિટિશ લશ્કરે આપખુદથી અમેરિકાની જમીનપર અમેરિકાનાં લોકો પાડ્યું તેથી, જે ઘોડા અમેરિકાનો રાજતા પક્ષમાં રહ્યા હતા, તે સમાધાનની આશા રાખતા હતા તે પણ કંટાળી ગયા. દરેક વિચારવંત માણસને સ્પષ્ટ જણાયું કે હવે અણીનો વખત આવ્યો છે, અને સ્વતંત્રતા મળે છે કે હમેશની શુલામગીરીમાં રહેવું પડે છે એ લડીને નક્કી કરવાનું છે. આખી પ્રજાનો અને કોંગ્રેસનો મોટો ભાગ એવા વિચારનો હતો કે એકદમ લડાઇ કરવી, કારણ કે બેશી રહે હવે કંઇ વળવાનું નથી એટલુંજ નહીં પણ ઉલટો વિશેષ જીલમ શુનરે છે. આ વિચારના માણસોમાં ક્રાંતિકર્તા અંગ્રેસર હતા; તોપણ કેટલાએક માણસ એવા બીકથી હતા કે, સ્વદેશાભિમાની છતાં ઇંગ્લાંડ જેવા બળવાન દેશ સાથે લડવામાં કંઈ ખાલ નથી એમ કહેતા હતા. વળી કેટલાક માણસ કેવળ સ્વાર્થને લીધે લડાઇ કરવાની વિરુદ્ધ હતા.

કેટલાએક દિવસ બેસબેર તકરારો ચાલ્યા પછી, એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે પાર્લિમેન્ટે ગેરકાયદે કરેલાં જીલમી કાયદાનો જખરજ-સ્તીથી અમલ કરવાના ઇરાદાથી ગ્રેટબ્રિટને લડવાની પહેલ કરી છે, માટે સંસ્થાનિકોએ ખયાવની તૈયારી કરવી જોઇએ. સ્વતંત્રતાના મિત્રોને આવોજ નિર્ણય કરાવવો હતો, કારણ કે હવે લશ્કર ઉભું કરવાને અને લડાઇની તૈયારીઓ કરવાને તેઓને છૂટ થઇ. આ બાબતમાં જીત મેળવ્યા

પછી સામા પક્ષ સાથે સલાહમંત્રણ રાખવાને સ્વતંત્રતાના મિત્રોએ એ પક્ષની એક દરખાસ્ત મંજૂર થવા દીધી એ દરખાસ્ત એવી હતી કે અંગ્રેજી રાજ્ય એવું ધનસાધી છે કે સરચાનિકાની ખરી હકીકત તેમના જાણુવામાં આવે તો પોતાના વિચાર અમલમાં લાવવા લશ્કરથી દબાણ કરે નહીં, માટે રાજ્ય તરફ ખીજી અરજ મોકલી હકીકત જાહેર કરવી જોઈએ. એકદમ લડાઈ કરવાની તરફેણમાં જે પક્ષ હતો તેને આ દરખાસ્ત વાજબી લાગી નહીં. એક તરફ હથિયાર લેવાનો કસાવ કરવો અને ખીજી તરફ અરજી કરવાનો કસાવ કરવો એ એક ખીજાથી એવાં વિરુદ્ધ કામ છે કે અરજી કરવાથી કંઈ ફાયદો થશે નહીં એમ તેમનો અભિપ્રાય હતો. તોપણ અરજી કરવામાં કંઈ ગેરફાયદો તેમને જણાયો નહીં. કારણ કે તેમ કરવાથી લડાઈની તૈયારીઓ કરવાનું બંધ રહેવાનું નહોતું; વળી જેમ પ્રથમની અરજી તિરસ્કારની સાથે કાઢી નાખવામાં આવી હતી તેમ આ પણ કાઢી નાખવામાં આવશે એમ તેમની પૂર્ણપણે ખાતરી હતી. એક વાર અરજી મામંજૂર કરી અપમાન કર્યા પછી ફરીથી અરજી મોકલવી એ કોંગ્રેસના મોભાને ખાંપણુ લગાડનાર છે એમ તેઓ જાણતા હતા; પણ અહર અંદર સંપ રહે અને ઐશ્વર્યતા જળવાઈ રહે તેટલા સાર આટલું નમ્યું આપવું જરૂરનું છે એમ તેઓને ખાસ્થું.

અરજીનો મુસદ્દો તૈયાર કરવાને નિમેલી કમિટીમાં ફ્રાન્કલિન હતો. એ પરથી એમ જણાય છે કે અરજી કરવાની વિરુદ્ધમાં તે નહીં હોય, તો પણ અરજી કરવાની તરફેણમાં તે હતો એમ કહેવાને પણ કંઈ આધાર નથી. એક મિત્રને તેણે આ અસામાં શબ્દોં હતું કે “ સંસ્થાનો સાથે મૈત્રીભાવ જાળવી રાખવાને ગ્રેટબ્રિટનને એક વધારે તક આપવા સરકારને નમ્રતા બરેલી એક ખીજી અરજ મોકલવાનું મહા મુશ્કીનતે મંજૂર થયું છે. આ તકનો એ દેશ સારો ઉપયોગ કરે એમ મને લાગતું નથી તેથી હું તો એમજ નક્કી કરી બેઠો છું કે તેના હાથમાંથી સરચાનો ગયા બરોબર થયું છે. ”

અરજી તૈયાર કરનાર અને અરજી મોકલવાની તરફેણમાં જાણુવા લાયક રીતે ભાગ લેનાર જન ડિકિન્સન હતો. એણે દેશની એવી મેવા કરી હતી કે એને ખુશ કરવા માટેજ અરજી મોકલવાની દરખાસ્ત મંજૂર કરવામાં આવી હતી. અરજી ઘણીજ નમ્રતા બરેલી રીતે લખેલી હતી અને જ્યારે તે મંજૂર થઈ ત્યારે ડિકિન્સને ખુશ થઈ કહ્યું કે “ મેહેર-

બાન પ્રમુખ સાહેબ, આ અરજીમાં ફક્ત એક જ સબ્જ એવો છે કે જે હું પસંદ કરતો નથી. એ સબ્જ કોચર છે." એ ત્રાંજળીને વર્ણનિયાનો સંભાસદ મીં હેરિસ બોલ્યો કે " પ્રમુખ સાહેબ, એ અરજીમાં ફક્ત એક જ સબ્જ એવો છે કે જે હું પસંદ કરું છું. એ સબ્જ કોચર છે."

ક્રાંતિચિંતને કોચરમાં કામ કરવું પડતું હતું તે ઉપરાંત પેન્સિલ્વેનિયાની કાયદામંડળીએ નિમેલી સંરક્ષણ કમિટીના પ્રમુખ તરિકે ધણી મહેનતનું કામ કરવું પડતું. આ કમિટી પચીસ ગૃહસ્થોની હતી. સિદ્ધાંત લેવારે જ્યારે જ્યારે જોઈએ ત્યારે બોલાવવાનો, તેમને પગાર અને ખોરાક આપવાનો, અને પ્રગણના લસ્કર માટે જોઈએ તેટલી તૈયારી કરવાનો અધિકાર આ કમિટીને આપેલો હતો. ખર્ચ કરવા કમિટીના હાથમાં ૩૫ હજાર પાઉન્ડની રકમ આપી હતી. કમિટીનું કામ ધણું જોખમભરેલું અને મહેનતનું હતું. આઠ માસ સુધી લાગતમટ આ કામમાં ક્રાંતિચિંતે મહેનત કરી સવારના છ વાગ્યાથી તે સરક્ષણ કમિટીમાં કામ કરતો, અને નવ વાગ્યા સુધી ત્યાં કામ કરી કોચરમાં જતો તે ત્યાં સાંજના ચાર વાગ્યા સુધી કામ કરતો. સંરક્ષણ કમિટીએ ખાસ રીતે કરવાનું કામ શેહેરનું રક્ષણ થાય એવી યોજના કરવાનું હતું. ડિલાવર નદીમાં લડાઈનાં વહાણ તૈયાર રાખી તથા દુશ્મનો આવે તો તેમને અટકાવવાની યોજનાઓ કરી કમિટીએ ધણી ઝડપથી પોતાનું કામ કરી નાંખ્યું અને એ કામ એવું સાફ કર્યું કે ઐન્ડિયાનની લડાઈ પછી દુશ્મનનું લસ્કર અટકી આવ્યું ત્યારે બે માસ સુધી તેને દૂરને દૂર રહેવું પડ્યું.

આ પ્રમાણે ક્રાંતિચિંત ધણા કામમાં રોકાયેલો હતો તે હરમિયાન સંસ્થાનેને એક જ થવાની યોજના તેણે ધડી કાઢી, તે કોચરમાં ૨૧ મી જુલાઈએ રજુ કરી. તે વખતે એ યોજના અમલમાં આવી નહીં કારણ કે ધણા જણનો અભિપ્રાય એવો હતો કે હજી એક જ થવાનો વખત આવ્યો નથી. આગળપર જ્યારે એ વખત આવ્યો ત્યારે ક્રાંતિચિંતની યોજના ધણી ઉપયોગી થઈ પડી હતી. જે યોજના આખરે મંજૂર કરવામાં આવી હતી તેમાં અને ક્રાંતિચિંતની યોજનામાં જોડે કેટલોએક બાબતોમાં ફેર હતો, તેપણ અમેરિકાના હાલના રાજ્યમંદારણના ધોરણને ક્રાંતિચિંતની યોજના ધણી મળતી હતી. દરેક મર્યાદામાં ૧૬ થી ૬૦ સુધીની વયના માણસોના પ્રમાણમાં, કર નાંખવાનો હતો અને કોચરમાં સભાસદ મોકલવાના હતા, અને દરેક સભાસદનો એકમત ગણવાનો હતો આ યોજના

નાની બધી બાબતો જોતાં તેથી સંસ્થાનોએ પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કર્યા જેવી અસર થતી હતી. સંસ્થાનોના માગણા પ્રમાણે સરતો બ્રિટિશ સરકાર કમ્પલ કરે નહીં તો એ યોજના પ્રમાણે હમેશ ચાલવાનું હતું.

બ્રિટિશ સરકારે પોષ્ટઓફિસની ગોઠવણ કરી હતી તે આ વખતની ઉચ્ચપાયલ અને ગરબડને લીધે ટુટી' મઈ હતી કોંગ્રેસે પોષ્ટઓફિસ સંબંધી નવી ગોઠવણ કરી અને વરમ દહાડે એક દબાર ડોલરના પગારથી ક્રાંતિક્ષનને પોષ્ટમાસ્ટર જનરલ નિમ્મે જ્યાં જરૂર લાગે ત્યાં ઓફિસો દલાડવાનો તથા જોઇએ તેટલા માણસો રાખવાનો અધિકાર ક્રાંતિક્ષનને આપી આપું ખાતુ તેના હાથ તળે મૂકવામાં આવ્યું.

કેટલાએક મહિનાં સુધી કોંગ્રેસમાં ઘણુંકરીને લશ્કર સંબંધી વિચાર ચાલતો હતો. લશ્કર તૈયાર કરી રાખવાનું કામ ખાસ જરૂરતું હતું. જૂની જૂનો બાબતોપર વિચાર કરવાને જૂની જૂની કમિટીઓ નિમાઈ હતા. ક્રાંતિક્ષન જુદા થયો હતો અને એને માથે ખીજાં ઘણાં કામ હતાં તોપણ આ પૈકીની કેટલીએક કમિટીઓમાં તે સભાસદ હતો અને જુવાન માણસના કરતાં પણ વધારે ચાલાકી અને ઉમંગથી કામ કરતો હતો. દારૂગોળા અને લડાઈનાં હથિયાર મેળવવા નિમેશી એક છૂપી કમિટીમાં તે સભાસદ હતો. દારૂ તૈયાર કરવાનાં સાધન અમેરિકામાં ઘણાં થોડાં હતાં. પગદેશના વેપારીઓ સાથે છૂપા કરાર કરી, સરકાર ન જાણે એમ છૂપી રીતે દારૂ ગોળા મગાવવાની ગોઠવણ કમિટીએ કરી લીધી, અને કિમ્મનના બદલામાં તમાકુ અને એવો ખીજો માલ મોકલવા માંડ્યો.

કોંગ્રેસે લશ્કર ઉભું કરવાનો ઠરાવ કરી, સેનાધિપતિ અને ખીજા અમલદારોની નિમણૂકો કરી અને એ કામમાંથી મુક્ત થયા પછી મહેસુલ સંબંધી વિચાર કરવા માંડ્યો. એ લાખ ડોલરની ચલણી નોટો તેઓએ કાઢી. જનરલ વોશિંગ્ટનને સેનાધિપતિનો હુદો લીધો તે પહેલા બોસ્ટન આગળ બ્રિટિશ લશ્કરને ઘેરો ઘાલવા કોંગ્રેસે ઉભા કરેલા લશ્કરની મુદત પુરી થવા આવી હતી. તેથી નવું લશ્કર ઉભું કરવાનું કામ નવા સેનાધિપતિને માથે પડ્યું. આ કામમાં તેને મદદ કરવા કોંગ્રેસે દાકતર ફ્રાંકલિન, ટોમસ લિન્ચ અને બેન્જામિન હેરિસનને સેનાધિપતિની છાવણીમાં મોકલ્યા. આ ત્રણે જણે કેટલાક દિવસ સેનાધિપતિની છાવણીમાં રહી તેની સાથે મસવત કરી, એવી યોજના કરી કે સેનાધિપતિ તેથી ખુશી થયો અને ધારેલી મતવગ પાર પડી.

લશ્કર સંબંધી ગોઠવણો પૂરી કર્યા પછી કોંગ્રેસે પરદેશો સાથે સંધિ.

કરવા તરફ લક્ષ્ય પરાવૃત્તિ ઇંગ્લાંડ, આયર્લેન્ડ, અને યુરોપના બીજા ભાગોમાં અમેરિકા સાથે દિલમોજી ધરાવનાર મિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર રાખવા અને મિત્રાઈ ધાંતી કરવા છૂપો પત્રવ્યવહાર ચલાવનાર કમિટી નવેમ્બરની ૧૭ મી તારીખે નિમવામાં આવી. યુરોપમાં ક્રાંતિકારને મેળવેલો અનુભવ, તેનું મોડેલું પિછાન. અને યુરોપના લોકના જિજ્ઞાસુ અને વક્તવ્યના રાત્ર, આ કમિટીમાં તેને ઘણું જિજ્ઞાસુ થઈ પડ્યું. ભરોસાલાયક મુઠા પુરપોતે તેણે પત્રો લખ્યા ને યુરોપમાં અમેરિકાની દિલચાલ સંબંધી કેવો મત બંધાયો છે, કેવું વલણ અમેરિકાને સહાય કરવા તરફ છે, કયા દેશમાંથી તુરંત સહાય મળે એમ છે, વગેરે બાબતોની પડપુછ કરવા માડી. હોલ્લેન્ડમાં મી. હુમાસ નામના ગૃહસ્થનું ક્રાંતિકારને ઓળખાણ કર્યું હતું. આ ગૃહસ્થને પોતાના દેશના દરબારમાં રહતા યુરોપના બીજા દેશોના એલચીઓ સાથે ધણી ધાડો નાતો હતો. તેથી તેની મારફતે એ એલચીઓમાંથી કયા દેશવાળા અમેરિકાની તરફેણમાં છે અને અમેરિકાને મદદ કરવા પ્રુથી છે તે બધી લેવા ક્રાંતિકારને હુમાસને પત્ર લખ્યો, અને અમેરિકા તરફથી એ બાબત ખટખટ કરવાનું તેને અમેરિકાની છૂપી તોફારીમાં રાખવા જણાવ્યું. આર્થર લી લંડનમાં હતો તેને પણ એજ મિસલનો પત્ર ક્રાંતિકારને લખ્યો. ફ્રાન્સમાં દાક્તર ડુબર્ગને પણ એ લખવીજમાં રહેવા સૂચવ્યું. આ બધા પત્રો પહોંચાડવાને ખાસ ખેતીઓ મોકલવામાં આવ્યો કારણ કે સાધારણ ટપાલમાર્ગે એ પત્રો મોકલવા સહિસલામત ગણાતું નહોતું.

હુમાસ, લી, અને ડુબર્ગને લખેલા પત્રોના જવાબ આવી પહોંચ્યા તે પહેલાં ગુપ્ત પત્રવ્યવહાર કમિટીએ ફ્રાન્સ સાથે કોલકરાર કરી ફ્રાન્સની મદદ મેળવવા એક એલચી મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો. સિલાસ ડીન નામનો એક અનુભવી માણસ તેમણે પસંદ કર્યો. ડીને ફ્રાન્સ જઈ શું શું કરવું એ બધું વિગતવાર ક્રાંતિકારને તેને લખી આપ્યું, ને પોતાના મિત્રોપર તેને ઓળખાણના કાગળ આપ્યા. ક્રાંતિકારને આપેલી સૂચનાઓમાં નીચેની મુખ્ય હતી. ફ્રાન્સમાં વેપારી તરીકે તેણે રહેવું અને માત્ર ખરીદવો; અમેરિકાના મિત્રો સાથે ધાડો સંબંધ રાખવો. ફ્રાન્સના મુખ્ય પ્રધાન સાથે મુલાકાતનો પ્રસંગ આવે સારે તેને કહેવું કે કોંગ્રેસને જરૂર પડતો લડાઈના સામાન ભાં મળતો નથી તેથી યુરોપના કોઈ દેશની મારફતે તે મેળવવા મને મોકલ્યો છે, બીજા દેશ કરતાં ફ્રાન્સની મિત્રાઈ કોંગ્રેસ વધારે પસંદ કરે છે અને તેથી હું ફ્રાન્સ આવ્યો છું. અમેરિકન સંસ્થાનો જેવા સ્વતંત્રતાને

માટે લડતા દેશને મદદ કરવાથી ક્રાન્સની અને તેમની ઘાડી દોસ્તી થશે અને તેમના વચ્ચેનો વેપાર વધશે. પચીસ હજાર માણસના લશ્કરને જોઈએ તેટલાં કપડાં અને હથિયાર અમને આપો. તેની કિંમત વેપાર શરૂ થયે કેએમ આપશે. ડીનને તુરંત માલ લેવા પૈસા જોઈએ તેની ગોઠવણમાં કોંગ્રેસે આગ્રહ હજાર પાઉન્ડ કિંમતની તમાકુ અને ચોખા, તેની આગળ ચઢાવી રવાના કર્યાં. ડીનને જે કામે મોકલ્યો હતો તે શુભ રાખવાને બનતી તજવીજ કરવામાં આવી. “ટીમોથી જોન્સ” નામના વેપારીનું નામ ધારણ કરી ડીને વેપારી તરીકે પોતાના પત્ર લખવાના હતા. તેના પત્રની બીજી બાજુએ દેખાય નહોં એવી સાહી વડે તેણે મુદ્દાનો પત્રવ્યવહાર ચલાવવાનો હતો. એપ્રિલમાં તે ઉપડ્યો ને જુનમાં ક્રાન્સ આવી પહોંચ્યો; ડીનને મોકલ્યાની વાત ધણો વખત શુધ્ધ રહી નહિ. તે ક્રાન્સમાં આવ્યા પછી થોડા વખતમાં બધાને જાહેર થઈ ગયું કે અમેરિકાની કોંગ્રેસ તરફથી એલચી તરીકે તે આવેશે છે.

કોંગ્રેસની શુભમંડળી આ પ્રમાણે ડીન વગેરેને મોકલવાની ગોઠવણ કરવામાં રોકાઈ હતી તે વખતે લોકોનું ધ્યાન કેનેડામાં ચાલતી બાબતોમાં રોકાયું હતું. ઝગડો શરૂ થયો સારથી બીજાં મંસ્થાનો સાથે સામેલ રહેવાને કેનેડાને લલચાવવાને ધણો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. કોંગ્રેસમાં પ્રતિનિધિ મોકલવાને પણ બજામણ કરવામાં આવી હતી. કેનેડા સાથે એકત્ર થવાની આશા રાખવામાં આવતી હતી પણ તે આખરે સફળ થઈ નહોં. કેનેડાના લોકો અને અંગ્રેજ સંસ્થાનિકો વચ્ચે વખતોવખત તકરાવો ચાલ્યા કરતી હતી તે ઉપરાંત દેશાભિમાન અને ધર્માભિમાનથી બંનેનાં મન જાંચાં થઈ જતાં. લડાઈના પહેલાં વર્ષમાં સંસ્થાનિકોનું લશ્કર કેનેડામાં હતું, સારે અમેરિકનોની ત-ફેણમાં કેનેડાના લોકોનો એક ભાગ હતો પણ તે ધીમે ધીમે ઓછો થઈ આખરે અદૃશ્ય થઈ ગયો.

કિંગમેક આગળ મોન્ટ્રોએરીએ હાર ખાધી તે દિવસથી કેનેડામાં અમેરિકનોનું તદ્દન પડી ભાગ્યું; ઇંગ્લાંડથી વધારે લશ્કર આવી પહોંચ્યું અને તે અમેરિકન લશ્કરને હરાવી તેનો જડમૂળથી નાશ કરશે એવી ધાસ્તિ રહેવાના વખત આવ્યો આ પ્રસંગે કેનેડાના લોકોને રાજ્યમંધારણ નક્કી કરવામાં મદદ કરવા અને લશ્કર સખંધી ગોઠવણ કરના કોંગ્રેસે ઠાકતર ફાંકિલન, સેમ્યુઅલ એઝ અને ચાર્લસ કેરોલ એ ત્રણ જણને કમિશનર નિમી મોકલ્યા.

કમિશનરો ૧૯૭૬ ના માર્ચની ૨૦ મી તારીખે ફિલાડેલ્ફિયાથી લખ્યા. પરંતુ રસ્તા ખરાબ હોવાથી એપ્રિલ આખર પહેલાં મોન્ટરિયલ આવી પહોંચ્યા નહીં. આ મુસાફરીમાં ખરાબ રસ્તાને લીધે કમિશનરોને ઘણું દુઃખ સહન કરવાં પડ્યાં હતાં એમ જતાં તેમની મહેનતનું કંઈ સાફ પરિણામ આવ્યું નહીં. અંગ્રેજી લશ્કરના પ્રમાણમાં અમેરિકન લશ્કરની સંખ્યા ઘણી યોડી હતી. કિંગબેઠની હાર પછી અમેરિકન લશ્કરે પાછા લડવાનું શરૂ કર્યું હતું. આવી સ્થિતિમાં કેનેડાના લોકો નવું રાજ્યખંધારણ નફો કરી મંસ્થાનિકોની સાથે સામેય થવાનું જોખમ વોહોરે એ સંભવિત નહોતું. આ મુસાફરીમાં સહન કરેલી હરકતો અને અયકામણથી ક્રાંતિનું શરીર ઘણું લથડી ગયું. મોન્ટરિયલમાં પંદર દિવસ રહી તે પાછો વળ્યો અને જુન માસમાં ફિલાડેલ્ફિયા આવી પહોંચ્યો. ઘર છોડતા પહેલાં કામગામંડળી અને સંરક્ષણ કમિટીમાં ક્રાંતિને રાજીનામું મોકલાવ્યું હતું; કારણ કે કેટલો વખત ગેરહાજર રહેવાનું થયે તે એના જાણવામાં નહોતું વળી જેની ફરજ બજાવી શકાય નહીં એવા જાહેર હુદાપર કાયમ રહેવું એ ખરાબર નથી એમ તેનો મત હતો. આ બંને સમગ્રી કામમાંથી મુક્ત થએલો હોવાથી ઘેર પાછા આવ્યા પછી બધી વખત કોંગ્રેસના કામકાજમાં રોકવાને ક્રાંતિનને મનડ મળી.

આ વખતે એક ધણો અગત્યનો સવાલ કોંગ્રેસ આગળ આવ્યો હતો કેટલોએક વખત થયાં વર્તમાનપત્ર, ચોપાનિયાં, જાહેર બાવણો અને ખાનગી વાતચીતમાં સ્વતંત્રતાનો સવાલ ધણો ચર્ચાતો હતો. પ્રજાનો મોટો ભાગ સ્વતંત્ર થવાને આતુર થઈ રહ્યો હતો. આખરે વર્જનિયાની મંડળીએ એ સવાલ કોંગ્રેસમાં ઉપાડવાને પોતાના પ્રતિનિધિઓને સૂચના કરી. તે સૂચનાની રૂઢી રિયર્ડ હેન્ની લી નામના પ્રતિનિધિએ ઘોનાંડથી સ્વતંત્ર થવાનું જાહેર કરવાનો ઠરાવ કરવાને કોંગ્રેસમાં દરખાસ્ત કરી. આ દરખાસ્તના સર્ખમાં જાગરી તકરર અને વાદનિવાદ આવ્યાં અને કોંગ્રેસના મુખ્ય મુખ્ય સભાગદોએ પોતાના વિચાર જણાવ્યા. સ્વતંત્રતા જાહેર કર્યા વગર છૂટકા નથી એમ બધાનો મત હતો. પણ કેટલાએકનું માનવું એવું હતું કે હજી તેમ કરવાનો વખત આવ્યો નથી. વિરુદ્ધ પક્ષનો અંગ્રેજર જૉન ડિકિન્સન હતો. એ પક્ષની દલીલોનો રહીયો જૉન આડમ્સ અને બીજાઓએ સંતોષકારક રીતે આપ્યો. આખરે દરખાસ્ત મંજૂર થઈ. સ્વતંત્રતાના જાહેરનામાનો ખરડો તૈયાર કરવાને જોફરસન, આડમ્સ, ક્રાંતિન, ચરમન

અને લિવિંગસ્ટન 'એ પાંચ જણની કમિટી નિમવામાં આવી. જેદરસને ખરડો તૈયાર કર્યો અને તેમાં ક્રાંતિન અને આક્રમે યોડો સુધારો કર્યા પછી કમિટી તરફથી તે કેએસમાં રજુ કરવામાં આવ્યો. ત્રણ દિવસ સુધી એનાપર વાદવિવાદ ચાલ્યો અને '૪ થી જુલાઈએ તે મંજૂર થયો. તે દિવસથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (એકત્ર થએલાં સંસ્થાનો) સ્વતંત્ર પ્રજા છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

આ બાબતને લગતી ક્રાંતિનના સંબંધમાં એક વાત જેદરસન લખી ગયો છે. જેદરસને તૈયાર કરેલો ખરડો કેએસમાં વંચાયા પછી, તેનાપર તકરારો ચાલી તેમાં ફેરફાર અને કાપકુપ થતી જોઈ જેદરસનને ધારતી લાગી કે વખતે તેમાં એટલો ફેરફાર થઈ જશે કે અસલનું કંઈ રહેશે નહીં. જેદરસન લખે છે કે “હું ક્રાંતિનની પાસે બેઠો હતો. મારા ખરડામાં ફેરફાર થતો જોઈ મને લાગણી થાય છે એમ તેણે જણાવ્યું. તેણે મને કહ્યું કે જાહેર સભામાં વાદવિવાદ સારું રજુ કરવા પડે એવા ખરડા તૈયાર કરવાનું કામ અને ત્યાં સુધી માથે નહીં લેવાને મેં નિયમ કર્યો છે. જે બીનાપરથી મને બોધ મળ્યો ■ તે હું તમને કહી સંભળાવું છું. જ્યારે હું મંજૂર તરીકે જાપવાનું કામ કરતો હતો ત્યારે મારો એક સોબતી ટોપીઓ બનાવવાનું કામ શીખી રહી પોતાની દુકાન શરૂ કરવાની તૈયારીમાં હતો. દુકાનપર ટાંગવાનું ચોખ્ખું દરજ્જું લખેલું પાટીયું તેને તૈયાર કરાવવાનું હતું. જાન ટોમ્સન, ટોપીઓ બનાવનાર, ટોપીઓ બનાવે છે અને રોકડે ધીમે વેચે છે એ શબ્દો તેણે લખ્યા અને તેની સાથે ટોપીનું એક ચિત્ર પણ કઢાવ્યું. પાટીયું તૈયાર કરાવતા પહેલાં ઉપરનાં મુસદ્દા મિત્રોને બતાવી તેમનો અભિપ્રાય તેણે લેવા માંગ્યો. જે માધુસને એ મુસદ્દો પ્રથમ બતાવવામાં આવ્યો તેજે કહ્યું કે ટોપીઓ બનાવનારે એ શબ્દ નકામા છે કારણ કે તેની પછી ટોપીઓ બનાવે છે એ શબ્દો છે તે પરથી તમે ટોપીઓ બનાવનાર છો એમ જણાશે. એ શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવ્યા. બીજા મિત્રે કહ્યું કે બનાવે છે એ શબ્દની કંઈ જરૂર નથી કારણ કે ટોપીઓ કોણે બનાવી છે તે જણવાને તમારાં ઘરોંક દરકાર રાખશે નહીં; ટોપીઓ સારી હશે અને તેમને પસંદ આવશે તો તેઓ રાખશે, પછી તે ગમે તેની બનાવેલી હોય. આ શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવ્યો. ત્રીજા મિત્રે કહ્યું કે રોકડે પૈસે એ શબ્દ નકામા છે. કારણ કે આ ગામમાં કંઈ ઉધારે લેવાનો રિવાજ નથી. એ શબ્દ

કમિશનરે ૧૭૭૬ ના માર્ચની ૨૦ મી તારીખે દિલાડેદિયાથી ઉપ-
 દ્યા. પરંતુ રસ્તા ખરાબ હોવાથી એપ્રિલ આખર પહેલાં મોન્ટ્રિયલ આવી
 પહોંચ્યા નહીં. આ મુસાફરીમાં ખરાબ રસ્તાને લીધે કમિશનરને ઘણાં દુઃખ
 સહન કરવાં પડ્યાં હતાં. એમ છતાં તેમની મહેનતનું કંઈ સાફ પરિણામ
 આવ્યું નહીં. અંગ્રેજી લશ્કરના પ્રમાણમાં અમેરિકન લશ્કરની સંખ્યા ઘણી
 થોડી હતી. કિંગ્ડેમની દ્વાર પછી અમેરિકન લશ્કરે પાછા હાવાનું રાફ કપું
 હતું. આવી સ્થિતિમાં કેનેડાના લોકો નવું સભ્યબંધારણ નક્કી કરી મંરથા-
 નિકેની સાથે મામેલ થવાનું જોખમ વોહોરે એ સંભવિત નહોતું. આ
 મુસાફરીમાં સહન કરેલી હરકતો અને અયડામણથી ક્રાંતિનું શરીર ઘણું
 લથડી ગયું. મોન્ટ્રિયલમાં પંદર દિવસ રહી તે પાટો વણ્યો અને જુન
 માસમાં દિલાડેદિયા આવી પહોંચ્યો. ઘર છોડતા પહેલાં કાયમમંડળી
 અને સંરક્ષણ કમિટીમાં ક્રાંતિને રાજીનામું મોકલાવ્યું હતું; કારણ કે કેટલો
 વખત ગેરહાજર રહેવાનું થયે તે એના જાણનામાં નહોતું વળી જની
 ફરજ બજાવી શકાય નહીં એવા જાહેર હુદ્દાપર કાયમ રહેવું એ ખરાબર
 નથી એમ તેનો મત હતો. આ બંને સંબંધી કામમાંથી મુક્ત થએલો
 હોવાથી ઘેર પાછા આવ્યા પછી બધો વખત કોંગ્રેસના કામકાજમાં રોક-
 વાને ક્રાંતિનને મવડ મળી.

આ વખતે એક ઘણો અગત્યનો સવાલ કોંગ્રેસ આગળ આવ્યો હતો
 કેટલોએક વખત થયાં વર્તમાનપત્ર, ઝોપાનિયાં, જાહેર ભાષણો અને
 ખાનગી વાતચીતમાં સ્વતંત્રતાનો સવાલ ઘણો ચર્ચાિતો હતો. પ્રજાનો મોટો
 ભાગ સ્વતંત્ર થવાને આતુર થઈ રહ્યો હતો. આખરે વર્જનિયાની મંડળીએ
 એ સવાલ કોંગ્રેસમાં ઉપાડવાને પોતાના પ્રતિનિધિઓને સૂચના કરી. તે
 સૂચનાની રૂઢિએ રિચર્ડ હેન્ની લી નામના પ્રતિનિધિએ ઇંગ્લાંડથી સ્વતંત્ર
 થવાનું જાહેર કરવાનો ઠરાવ કરવાને કોંગ્રેસમાં દરખાસ્ત કરી. આ દરખા-
 સ્તના સંખ્યામાં જામરી તકરર અને વાદનિવાદ આવ્યાં અને કોંગ્રેસના
 મુખ્ય મુખ્ય સભામદોએ પોતાના વિચાર જણાવ્યા. સ્વતંત્રતા જાહેર કર્યા
 વગર છૂટકા નથી એમ જણાનો મત હતો. પણ કેટલાએકનું માનવું એવું
 હતું કે હજી તેમ કરવાનો વખત આવ્યો નથી. વિરુદ્ધ પક્ષનો અગ્રેયર
 જૉન ડિકિન્સન હતો. એ પક્ષની દલીલોનો રદીયો જૉન આડમ્સ અને
 બીજાઓએ સંતોષકારક રીતે આપ્યો. આખરે દરખાસ્ત મંજૂર થઈ. સ્વતં-
 ત્રતાના જાહેરનામાનો ખરડો તૈયાર કરવાને જોરસન, આડમ્સ, ક્રાંતિન, શરમન

અને લિવિંગસ્ટન એ પાંચ જણની કમિટી નિમવામાં આવી. જેદરસને ખરડો તૈયાર કર્યો અને તેમાં ક્રાંતિન અને આડખે થોડો સુધારો કર્યો પછી કમિટી તરફથી તે કેએસમાં રજુ કરવામાં આવ્યો. ત્રણ દિવસ સુધી એનાપર વાદવિવાદ 'આલ્યો અને' ૪ થી જુલાઈએ તે મજૂર થયો. તે દિવસથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (એકત્ર થયેલાં સરકારો) સ્વતંત્ર પ્રજા છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

આ બાબતને લગતી ક્રાંતિનના સબધમાં એક વાત જેદરસન લખી ગયો છે. જેદરસને તૈયાર કરેલો ખરડો કેએસમાં વચાયા પછી, તેનાપર તકરારો ચાલી તેમાં ફેરફાર અને કાપકાપ થતી જોઈ જેદરસનને ધાસ્તી લાગી કે વખતે તેમાં એટલો ફેરફાર થઈ જશે કે અમલનું કંઈ રહેશે નહીં. જેદરસન લખે છે કે “હું ક્રાંતિનના પાસે બેઠો હતો. મારા ખરડામાં ફેરફાર થતા જોઈ મને લાગણી થાય છે એમ તેણે જણાવ્યું. તેણે મને કહ્યું કે જાહેર સભામાં વાદવિવાદ સારું રજુ કરવા પડે એવા ખરડા તૈયાર કરવાનું કામ અને ત્યાં સુધી માથે નહીં લેવાને મેં નિયમ કર્યો છે. જે બીનાપરથી મને બોધ મળ્યો છે તે હું તમને કહી સંભળાવું છું. જ્યારે હું મજૂર તરીકે છાપવાનું કામ કરતો હતો ત્યારે મારે એક સોબતી ટોપીઓ બનાવવાનું કામ શીખી રહી પોતાની દુકાન ચાલ કરવાની તૈયારીમાં હતો. દુકાનપર ટાંગવાનું ચોખ્ખું દરજ્જા લખેલું પાટીયું તેને તૈયાર કરાવવાનું હતું. જાન ટોમ્સન, ટોપીઓ બનાવનાર, ટોપીઓ બનાવે છે અને રોકડે પેસે વેચે છે એ જાણ્યો તેણે લખ્યા અને તેની સાથે ટોપીનું એક ચિત્ર પણ કઢાવ્યું. પાટીયું તૈયાર કરાવતા પહેલાં ઉપરનો મુસદ્દો મિત્રોને બતાવી તેમનો અભિપ્રાય તેણે લેવા માંગ્યો. જે માથુસને એ મુસદ્દો પ્રથમ તતાવવામાં આવ્યો તેણે કહ્યું કે ટોપીઓ બનાવનાર એ જાણ નકામા છે કારણ કે તેની પછી ટોપીઓ બનાવે છે એ જાણ્યો છે તે પરથી તમે ટોપીઓ બનાવનાર છો એમ જણાશે. એ જાણ કાઢી નાખવામાં આવ્યા. બીજા મિત્રે કહ્યું કે બનાવે છે એ જાણની કંઈ જરૂર નથી કારણ કે ટોપીઓ કોણે બનાવી છે તે જાણવાને તમારાં ધરોક દરકાર રાખશે નહીં; ટોપીઓ સારી હશે અને તેમને પસંદ આવશે તો તેઓ રાખશે, પછી તે ગમે તેની બનાવેલી હોય. આ જાણ કાઢી નાખવામાં આવ્યો. ત્રીજા મિત્રે કહ્યું કે રોકડે પેસે એ જાણ નકામા છે. કારણ કે આ ગામમાં કંઈ ઉધારે વેચવાનો રિવાજ નથી. એ જાણ

કાઠી નાખવામાં આવ્યા હવે જૈન ટોમ્સન ટોપીઓ વેચે છે એકલા શબ્દ રહ્યા કોઈ બીજા મિત્રે કહ્યું શું ટોપીઓ જેને ન ? અરે ભાઈ તમે મક્કત આપી દેવાના છો એમ કોણ આશા રાખે છે ? એ શબ્દની શી જરૂર છે ? એ શબ્દ કાઠી નાખવામાં આવ્યો ને તેની સાથે ટોપીઓ એ પણ કાઠી નાખવામાં આવ્યો. કાઠી કે ટોપીની આકૃતિ ચિતરેલી હતી આખરે જૈન ટોમ્સન અને ટોપીની આકૃતિ એટલુંજ તેણે તૈયાર કરેલા મુખદામાં કાચમ રહ્યું.”

વળી એક બીજી રમુજી વાત સ્વતંત્રતાના જરૂરનામાપગ સહી કરતી વખતે ક્રાંતિજને કહેવી કહેવામાં આવે છે હેનકાકે કહ્યું કે “ આપણે બધાએ એકત્રિય રહેવું જોઈએ; જૂની જૂની બાબતોએ બેચાળે ન કરતાં બધાએ એક બાબતોએ લટકવું જોઈએ.” ક્રાંતિજને જવાબ દીધો કે “ ખરેખર આપણે બધાએ માથે લટકવું જોઈએ. કારણ કે જો એમ નહીં કરે તો હું ખાતરી કરું છું કે આપણે જૂદા જૂદા (કાંસીએ) લટકવાનો વખત આવશે.”

સ્વતંત્રતા જાહેર કરવાનો ઠરાવ કરતા પહેલાં આશરે બે મામપર કાંઝિમે બહામણ કરી હતો કે જે મંસ્થાનોમાં કાગળનુપાર રાજ્યમંધારણમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર હોય તેમણે પોતાના પ્રતિનિધિઓની મારફતે કરાવી લેવો. આ બહામણને અનુસરીને પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રતિનિધિઓ પોતાના પ્રગણનું રાજ્યમંધારણ નક્કી કરવા જુનાઈ મામમાં બેમા મળ્યા હતા; ક્રાંતિજને આ સમાજે પ્રમુખ નિમીત્તે બે માસ સુધી મસબત કરી હતી. ક્રાંતિજને કાંઝિનમાં જવું પડતું ત્યારે આ સમાજના તે ભાગ ઘટ્ટ શકતો નહોતો. નવું રાજ્યમંધારણ નક્કી કરવામાં ક્રાંતિજને કેટલો ભાગ લીધો હતો તે બરાબર જણાયું નથી; પરંતુ એવું ધારવામાં આવે છે કે જે તત્કાલ તે નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું તેને તેની મંમતિ હતી. આમજપર જ્યારે આ બધારણમાં ફેરફાર કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો ત્યારે ક્રાંતિજને આ બંધારણની તર્કેશમાં લડત ચલાવી હતી એ વાત ઉપરની અટકળને ટેકા આપે છે. નવા બંધારણનાં અધિકારનાં સ્થાન કેમ પ્રમાણે આપવાનું ઠરાવ્યું હતું અને મત આપવાનો હક, છાપખાનાની સ્વતંત્રતા, અને મનમાનતો ધર્મ પાળવાની છૂટ એ ત્રણને વચ્ચે ઉદાર પાયાપર મંકમાં હતાં.

નવા રાજ્યમંધારણમાં એક સૌથી અગત્યનો ફેરફાર એ કરવામાં

આબ્યો હતો કે રાજ્યમંડળીની બે શાખાને બદલે એક શાખા રાખવી. આ ફેરફાર કરવાનું સચવનાર ક્રાંતિક્ષેત્ર હતો. પેન્સિલ્વેનિયામાં જાગીરદારનો અમલ હતો ત્યારે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ પમાર કરેલા અગત્યના અને સારા કાયદા ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ નામંજુર કરી તેનો અમલ થવા દેતી નહીં. વળી ઈલિઝાબેથ જેવા દેશમાં પણ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ પર્મેટ કરેલી વાત, ઉમરાવમંડળ પોતાના સ્વાર્થને લીધે ઘણી વાર મંજુર કરતા નહીં એ બંનેનો વિચાર કરતાં ક્રાંતિક્ષેત્રનો અભિપ્રાય એવો થયો કે બે જૂના કાયદામંડળીઓ રાખવા કરતા બધા એક જ સભામાં ભેગા મળે અને કાયદા કર તો લોકોનું હિત વધારે સચવાય. વળી નીચલી સભા અને ઉપલી સભા એવી બે રાખવાથી પદ્ધતિ ઉત્પન્ન થતા બેદને લાધે પ્રજા સત્તાક રાજ્યના મુખ્ય મુદ્દા-સ્વતંત્રતા અને સરખાપણાને પણ ધોક્કા લાગે. આ એકતરફી દલીલોથી એટલી અસર થઈ હતી કે પ્રમુખ તરીકે ક્રાંતિક્ષેત્રને કરેલા ટુંકા ભાષણથી સભાએ તે મંજુર કરી એકજ સભા રાખવાનું નવા રાજ્યબંધારણમાં ઠાવ્યું એ વિવાદ ગમે તેવો બુદ્ધભરેલો હતો તોપણ તેની તરફેણમાં ક્રાંતિક્ષેત્રને જે દલાંનો આગ્રહ છે તે બતાવી આપે છે કે એનામાં સાદાં અને અસરકારક દલાંનો આપી પોતાના ઓગાઓના મન પર અસર કરવાની અજગ જેની શક્તિ હતી. બે શાખાવાળી કાયદામંડળીને તે સામમાના જોડેલા અને એક જીમની વિરુદ્ધ ખેંચતા બે ધોડાની ગાડીને સરખાવ છે વળી એક શરીર અને બે માથાવાળા સાપનું દલાત તે આપે છે. “એ સાપને તરસ લાગવાથી ઝરા તરફ પાણી પીવા તે જતો હતો. રસ્તામાં એક વાડ ઓળંગતા વચમાં એક છોડ નડ્યો. એક માથાએ એ છોડની જમણી બાજુએ જવાનું પર્મેટ કર્યું ને જીમ માથાએ ડાબી તરફ જવાનું પર્મેટ કર્યું. રકઝકમાં એટલો બધો વખત ગયો કે કંઈ બાજુએ નીકળવું એ નક્કી થતા પહેલાં બિચારો સાપ તરસથી તરસડાને લાંબે લાંબ મરી ગયો.

એકજ રાજ્યસભા રાખવાના વિચાર સામે ઘણા પ્રવિણ લેખકોએ મજબુત વાધો ઉઠાવ્યો છે. ક્રાન્સમાં ટરગો અને રોશે ફેકોલ્ડ જેવા મોટા માણસોએ તેને ટેકા આપ્યો હતો અને તેનો પ્રયોગ પણ કરી જોયો હતો. પણ તે અમલમાં લાવતાં એવા માદા પરિણામ આવ્યાં કે તેનું કોઈ અનુકરણ કરવા ચઢાય નહીં. અમેરિકામાં પણ એ વિચાર હવે જૂલમજૂલો લાગે છે. આટલું થયા છતાં પણ હાલ ઇંગ્લાંડમાં ઉમરાવોની સભા કાદી

નાખવા મોટા મોટા રાજ્યતત્વવેત્તાઓ તૈયાર થયા છે એ ફ્રાંકલિનને કંઈ ઓછું માન નથી.

કોંગ્રેસ પહેલવહેલી મળી સારે એવો ઠરાવ થયો હતો કે દરેક મંરથાન ગમે તેટલા પ્રતિનિધિઓ મોકલે તોપણ દરેક મંરથાનનો મત એક ગણાય. કોઈ મંરથાનના પ્રતિનિધિઓમાં અમુક બાબતપર એકમત ન હોય તો જે તરફ વધારે મંખ્યા હોય તે પ્રમાણે તે મંરથાન તરફથી એકમત આપવામાં આવતો. આ પ્રમાણે નાના મોટા દરેક મંરથાનોને એક સગળી રીતે એક મત આપવાનું હતાં હવે તે, ફ્રાંકલિન પમદ કરતો નહીં. સ્વતંત્રતા જાહેર થયા પછી એકત્ર થએલા સંરથાનોને માટે નવા નાજમબધારણનો ખરડો કરવામાં આવ્યો તેમાં પણ દરેક સંરથાને એક એક મત આપવાનો જુનો ધારો કાયમ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ સામે ફ્રાંકલિનને સમ્પત લડાઈ ચલાવી અને એ ધારો ધણો જોગવાજખી છે એમ વાધો ઉઠાવ્યો. એકમતના ધારાથી નાના ને મોટા દરેક મંરથાનને મરખી સત્તા રહે છે. સરઆતમાં આ ધારો કદાચ ઉપયોગી હશે પણ હવે જ્યારે દરેક મંરથાન ફટલી યોગ્યતા અને મદતવનું છે એ નક્કી થઈ શકે એમ છે સારે એ ધારો કાયમ રાખવો એ જસબર નથી એમ ફ્રાંકલિનનો અભિપ્રાય હતો પોતાના મતમાં ફ્રાંકલિન એટલો દૃઢ હતો કે એ બાબત પેન્સિલ્વેનિયાનું રાજ્યબધારણ નક્કી કરવાને મળેની મતમાં તેણે દરખાસ્ત મૂકી કે જે સંરથાન કોઈ એકમતનો ધારો ફેરવવામાં ન આવે તો આપણે મંરથાનોની એકત્રતામાં સામેલ રહેવું નહીં. તે વખતનો બાગિક પ્રસંગ જોતા સર્ સંરથાનોએ હળીમળીને રહેવું જોઈએ, નહીં તો બધાને નાશ થશે એવા ઉઠાપણબરેલા વિચારથી તેણે પોતાની દરખાસ્ત પાછળથી પાછી ખેંચી લીધી ને તે મંજૂર કરાવવાને દુરત કંઈ પ્રયત્ન કર્યો નહીં. આગળપર શાન્તિ થયા પછી નવું બધારણ નક્કી થયું સારે ફ્રાંકલિનના મત પ્રમાણે સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો.

આ વખતે લડનમાં પાર્લામેન્ટ ઉઘાડતી વખતે રાજ્યો કરેલા બાપણ પરથી જણાવ્યું કે તેનો વિચાર એવો છે કે કેટલાક અધિકારીને ખાસ નિમી, અમેરિકા મોકલવા અને જે અમેરિકાનો પોતાની વર્તણૂકનો પચાતાપ કરી રાજ્યને આધિન થવા ઇચ્છતા હોય તેમને માફી આપવાનો તેમને અધિકાર આપવો. પાર્લામેન્ટની એ બેઠકમાં મુખ્ય પ્રધાન લોર્ડ નોર્થ અમેરિકન સંરથાનો સાથે વેપાર અને જીતે મર્વ સમઘ બંધ કરવાનો

ખરડો રજુ કર્યો હતો તેમાં પણ રાજાએ કરેલા આપણાં બતાવેલો નિયમ પાર પાડવાને અધિકારીઓ નિમવાની કેટલીએક દવમો રાખવામાં આવી હતી. ૧૭૭૬ ની વસંત ઋતુમાં જનરલ વોશિંગ્ટનના હાથ નીચેનું અમેરિકન લશ્કર ન્યુયોર્ક છાવની નાખી પડ્યું હતું ત્યાં જનરલ હો જુન મામમાં ફેનાફાકપથી આવી પડેલો હતો અને તેના આવ્યા પછી થોડા વખતમાં તેનો બાઇ સેડ ફો પૂરોપથી લશ્કરનો કાફલો વધને આવ્યો. આ બે બાઇએને મારી આપનાર અધિકારીઓ નિમવામાં આવ્યા હતા. લેઈ ફો આવ્યો કે તરત તેણે પોતાની મતા અને કામનું વિગતવાર જાહેરનામું, અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાની બનામણનો પત્ર જનરલ વોશિંગ્ટન તરફ મોકલનાર્યાં. એ જાહેરનામામાં જે લોકો રાજાને શરણ આપ નેમને મારી આપવામાં આવશે એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. જનરલ વોશિંગ્ટને આ વેળા સજેત્રો પત્ર કૉંગ્રેસ તરફ મોકલાવ્યો. કૉંગ્રેસમાં એ સબધમાં કેંઈ તકરાર હતી નહીં. જાહેરનામું અને તે માર્યે આવેલો પત્ર છપાવવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો કે જેથી જેના મનમાં આશા હોય કે રાજા તરફથી ન્યાય મળશે, તેમની ખાત્રી થાય કે આપણી સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ આપણી બહાદુરીથી જ થવાનું છે.

લેઈ ફોએ ક્રાકિનને ખાનગી પત્ર લખી તેના ઘણાં વખણ કરી વિનંતી કરી કે બંને દેશના વાંધાનો નિકાલ થાય તો સા. ક્રાકિનને વિનયપૂર્વક જવાબ લખ્યો કે હું દિલ્લીગીર છું કે જે કાંઈ આપ આવ્યા છો તેમાં પાર પડવાની આશા નથી. પ્રવાનોની વર્તણૂક અને વિચારપર કેટલીએક ટીકા કરી ક્રાકિનને એ પત્રમાં જણાવ્યું કે “બ્રિટિશ રાજપરથી ખુશમુરત અને કમદા ચીનાઇ પ્યારો ભાગે નહીં એટલા માટે અંતઃકરણ પૂર્વક અને ખંતથી મેં મહેનત કરી હતી; કારણ કે હું જણતો હતો કે જો એ પ્યારો એક વખત ભાગશે તો આખામાં જે કિમ્મત અને મજાનુતી છે તે કકડાઓમાં રહેશે નહીં ને એકવાર ભાગ્યા પછી ફરીથી ને સંધારશે નહીં. આપ નામદારને યાદ હશે કે આપની બહેનને ઘેર લંડનમાં મમાધાન થશે એવી આશા આપે મને આપી હતી સારે મારી આખમાંથી કેવા દપનાં આંસુ નીકળ્યાં હતાં !” કમનસીબે એ આશાઓ મદજા થઈ નહીં એટલુંજ નહીં પણ જે અફત આવતી બંધ પાડવાને હું પ્રયત્ન કરતો હતો તેના મૂળ તરીકે હું જણાવવા લાગ્યો. મારા તરફ આવી રીતે વગર પાયે ગેરમમજુત થવા લાગી સારે મારે દિલાસો એમ

કે એ દેશમાં ધણી કાલા અને સારા માણસો મારી સાથે હજી દોસ્તીના હક રાખે છે તેઓની પેઠે લોડ હોની પણ મારાપર મમતા છે.”

સમાધાન કરવાની બાંજગડમાં કંઈ કરવા જેવું જણાયું નહીં તેથી લોંગ ટાપુની લગ્ન યજ્ઞ અને જનરલ સુધીવાન દેવ પકડાયેલા લોડ હોના વડાણપર તેને લઈ જવામાં આવ્યો ને ફરી નહીં લડવાની પ્રતિજ્ઞાપર છોડી દેવામાં આવ્યો. તેની સાથે લોડ હોએ મોઢેથી ખજર મોકલી કે કોંગ્રેસના કેટલાક સભાસદોને ખાનગી રીતે મળવાની અને તેમની સાથે વાતચીત કરવાની મારી મરજી છે; તેમની મરજીમા આવે તે જગે અને વખત તે નક્કી કરે. કોંગ્રેસે ફ્રાંકલિન, જોન આડમ્સ અને એર્લેન્ડ રટ્લેજને પોતાના તરફથી પ્રતિનિધિ નિમી મોકલ્યા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બરે તેઓ લોડ હોને મળ્યા. લોડ હોએ તેમને કહ્યું કે કોંગ્રેસની કમિટી તરીકે હું તમને ગણી શકું નહીં. સલાહ કરવાને અને વિરોધ બાગવાને કોઈપણ ખાનગી ગૃહસ્થને મળવાનો મને અધિકાર છે. કમિટીના મેમ્બરોએ કહ્યું કે અમને જે રીતે તમારે ગણવા હોય તે રીતે ગણો. તમારું શું કહેવાતું છે તે માત્ર અમારે સાંભળવાનું છે. તોપણ અમે કોંગ્રેસના સભાસદ છીએ અને તે સભા તરફથી આવ્યા છીએ માટે અમે તો તે નાતાથી આવ્યા છીએ એમ ગણીએ છીએ. આ મુલાકાત થઈ રહ્યા પછી ત્રણે જણ પાછા ગયા ને કોંગ્રેસને જાહેર કર્યું કે સલાહ કરવાને લોડ હોને કંઈ અધિકાર હોવાનું જણાતું નથી. જે લોકો સરણ થઈ માફી માગે તેમને મારી-આપવાનોજ માત્ર તેને અધિકાર છે. અંતે કહેવા પ્રમાણે “લશ્કર લઈને સમાધાન કરવાનો” આ છેલ્લો પ્રયત્ન હતો. એવો પ્રયત્ન સફળ થાય નહીં એ ઉપક છે અને તે વાત પ્રધાનોના જણવા બદાર પણ નહીંજ હોય.

અમેરિકન સંસ્થાનોએ પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કર્યા પછી સ્વતંત્ર સત્તા તરીકે ખીજ દેશો સાથે પોતાનો સંબંધ કરવાની તજવીજ ચલાવવા માંડી હતી. ગુપ્ત રીતે ફ્રાન્સ સાથે કોલકરાર કરવાની, અને લડાઈમાં કામ લાગે એવો સરસામાન મેળવવાની તજવીજ કપારતીએ થઈ ગઈ હતી. હવે એ તજવીજ ઉઘાડી રીતે કરવા માંડી. ખીજ દેશો તરફથી મદદની કોંગ્રેસને ધણી જરૂર હતી. બુલ્લામા નફા ભરેલો વેપાર મદદ કરનાર દેશ સાથે ખુલ્લો કરવાની તેમને સવડ હતી. ફ્રાન્સની સરકાર સાથે પ્રથમ ગોઠવણ કરવાની તજવીજ કરવામાં કંઈ ચવાનો સમય હતો, કારણ કે ફ્રાન્સ સાથેની છેલ્લી લડાઈમાં ઈંગ્લાંડે ફ્રાન્સને જે સુખ સરતો કબ્જ

કરાવી હતી તે ફ્રાન્સના મનનું હજી સાધતી હતી એવું માનવામાં આવતું હતું કે ઊંચા ધએલા મનવાળું ફ્રાન્સ, ઇંગ્લાંડ અને તેનાં સંસ્થાનો વચ્ચે ચાલતો ઝગડો, ઇંગ્લાંડનું જોર ઝોછું કરવાને કામ લેવાની તક જવા દેશે નહીં આ અનુમાનનો લાભ લેવાને કોંગ્રેસે વખત જવા દીધો નહીં. ફ્રાન્સના દરબારમાં અમેરિકાનું કામ કરવાને ફ્રાંકિન, સીનામ ડીન અને આર્થર લીને એલચી નિમવામાં આવ્યા ને સંધીનો મુસદ્દો, કામ કરવાની યાદી અને અધિકારના ખરડા તૈયાર કરી આવવામાં આવ્યા. સીનામ ડીન તો આગળથી ફ્રાન્સ ગયેલોજ હતો આર્થર લી ઇંગ્લાંડમાં હતો. ફ્રાંકિનને મુસાફરીની તૈયારી કરવા માટે અંગ્રેજી માસની ૨૬ મી તારીખે, વિલિયમ ટેમ્પલ ફ્રાંકિન અને બેન્જમિન ફ્રાંકિન બાપ્ત નામના પોતાના બે પૌત્રો સાથે ફ્રાંકિનને ફિનાડેવિલ્કા છોડ્યું. એક રાત ચેરટર રહી બીજા દિવસે " રિપ્રિમ્સ " નામના લગાધના વહાણમાં તેઓ ફ્રાન્સ તરફ ઉપડી ગયા.

પોતાના દેશના કામમાં ફ્રાંકિનને કેટલી ખત હતી અને સારું પરિણામ આવવાની તેને કેટલી ખાતરી હતી તેના ઉપર હરમુ તરીકે એટલું મહેલું બમ થશે કે ફિનાડેવિલ્કા છોડતા મહેલા તેણે પોતાનો તમામ પૈસો ભેગો કરી ત્રણ ચાર હજાર પાઉન્ડની રકમ કોંગ્રેસને ધીરી દત્તી.

મકરણ ૨૭ મું.

ફ્રાન્સના દરબારમાં એલચી.

૧૭૭૬-૧૭૭૭

ફ્રાન્સ તરફ મુસાફરી—નાન્ટઝ આગી પહોંચ્યો—પારિસ જઈ પેમે ગામમાં મુકામ કર્યો—ફ્રાન્સમાં ભળેલો આવકાર—તેના નામની અમર—તેની છત્રીઓ, પ્રતિમા અને ચિત્રો—કોન્ન્ટ ડી વરજેનની મુલાકાત—ફ્રાન્સ દરબાર તરફથી પૈસાની મદદ—અમેરિકામાં લગાધનો સામાન મોકલ્યો—સામાન માટે કન્ટ્રાક્ટ—યુરોપના રાજ્યો સાથે કોનકરાર કરવાની વિરુદ્ધ ફ્રાંકિનનો અભિપ્રાય—નોર્ડ સોરમન્ટ—અમેરિકન લશ્કરમાં નોર્ડી માટે પરદેશી અમલદારોની અરજ—તે—અમેરિકા સાથે એતકરાર કરવામાં ફ્રાન્સની દીલના કારણો—એ બાબતમાં કોન્ન્ટ ડી વરજેનની મુલાકાત—વેપાર અને દોસ્તીનો કોનકરાર—મદદ કરવાના એવકરાર—ફ્રાંકિન અને

એલચીમંડળના. ખીજાઓની રાજ સાથે મુલાકાત.

ડિલાવર જુદીરથી ત્રીસ દિવસની મુસાફરી કર્યા પછી "રિપ્રિસલ" વહાણુ સોયર નદીના મુખ આગળ આવી પહોંચ્યું. ફરિયાની ઉજ્જ્વળતા માપવાને ફ્રાંકિનને ઇન્સાંટથી અમેરિકા આવતાં જે અખતરા કરી જોવા હતા તે આ મુસાફરીમાં ફરી કરી જોયા. પ્રથમ જે માલમ પડ્યું હતું તેજ પ્રમાણે આ વખતે પણ તેને જણાયું. રસ્તામાં કોઈ કોઈવાર અંગ્રેજી લાઘાનાં વહાણુ મળતાં, પરંતુ જને ત્યાં સુધી લડાઈ કર્યા વગર ક્રાન્મના કિનારા તરફ દોરી જવાને કક્ષાને દુકમ હતો. તે ધારણા પાર પાડવા માટે આલાકી વાપરી તેણે પાછળ પડનારાને મુક્તિ આપી ને મુસાફરી ફરમિયાન લડાઈ કરવાનો પ્રમંગ આવવા દીધો નહીં. કિનારે પહોંચતા પહેલાં જે દિવસપર તેણે માલ ભરેલાં જે અંગ્રેજી વહાણો પકડ્યાં ને તે પોતાની સાથે લઈ લીધા.

વહાણુ નાન્ટઝ બહાર જવાનું હતું પરંતુ પવન સામો હોવાથી ત્યાં સુધી જઈ શક્યું નહિ; કિરબેરન અખાતમાં ચાર દિવસ રોકાયા બાદ ફ્રાંકિન અને તેના પૌત્રો એક નામના નાના ગામડામાં ઉતર્યા ત્યાંથી પગ રસ્તે ૭૦ માઈલની મુસાફરી કરી ડિસેમ્બરની ૭ મી તારીખે તેઓ નાન્ટઝ આવી પહોંચ્યા.

ફ્રાંકિન ક્રાન્સમાં આવવાનો છે એમ કોઈ જાણતું નહોતું. કારણ કે તેની નિમણૂકની ખબર આગળથી મોકલવામાં આવી નહોતી. તોપણ આટલે દૂર તે મરકારી ગઈવના કામે નિભાયા વગર આવે નહીં એમ લોકોએ અટકળ કરી અમેરિકાના મિત્રો તેના આવવાથી ધણા ખુશ થયા અને આનંદથી તેને ભેટ્યા. તેના માનમાં એક મોટું ખાણું. આવવામાં આવ્યું. મુસાફરીમાં થાકી ગયેલા હોવાથી ફ્રાંકિન મી. એલસના એક એકાંત બંગલામાં થોડા દિવસ વિશ્રાંતિ લેવા રહ્યા. પરંતુ અહીં પણ અમેરિકાના સમાચાર જાણવા અને તેને મળવા લોકોની દૃઢ ભરાતી. નાન્ટઝથી ફ્રાંકિનના પ્રમુખને તેણે નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો.

"અમને મુસાફરીમાં ઘણા દિવસ લાગ્યા નથી, પરંતુ નોંધાન નડવાથી મને ઘણી નજળાઈ લાગે છે; ફરરોજ મારી તમિષત મુઘરની ભય છે અને થોડા દિવસમાં દુપારિસ જવાને સંમતિમાન થઈશ એમ લાગે છે. અહીંની સરકાર કોંગ્રેસ તરફનાં એવચીને ખુલી રીતે માન્ય કરવાને ખુશી

છે કે નહીં એ જાણ્યા વગર મારું, અહીં આવવાનું પ્રયોજન ઉઘાડું. પાડવું મેં દુરસ્ત ધીરું નથી મી ડીન તરફ કમિગીના કમળો લઇ ખાસ કાસદ મોકલ્યો છે, તેની સાથે અમારું નિમણૂકપત્ર પણ મોકલ્યું છે કે જ્યાં તે અહીંની સરકારનો આવ જોઇ. મને ખબર આપશે અહીંના લોકો એમ ધારે છે કે હું કોતકરાર કરવા આવ્યો છું મને જે લોકો મળવા આવે છે તેમના બોલવા આવનાપરથી અને મારા તરફની તેમની મન્યાતાપરથી હું ધાર છું તેઓ એ સાતથી ઘણા ખશી છે ”

નાન્ટઝમા આદ દહાડા રહી કાગિન પાગિસ જના નીખ્યો રસ્તા મા એક વીસીમા તેજે મુકામ કર્યો હતો ત્યાં તેને ખબર પડી કે શામ રાજ્યની પડતીને પ્રખ્યાત ઇતિહાસકર્તા ગિમન પણ ત્યાંજ ઉતરેલો છે, ક્રાકિન અને ઓળખનો નહોતો તોપણ સનામ સાથે કહેવડાવ્યું કે આજ સાંજે મેં જા જમીશુ ગિમને ઉત્તર વાળ્યો કે હા ક્રાકિનને માટે વિદ્વાન તરીકે મને ઘણો જાણ્યો અભિપ્રાય છે પરંતુ અમારા રાજ્યની બળવાખોર પ્રજા તીકે હું તેની સાથે વાત કરવા ખુશી નથી આના જવાબમા ક્રાકિનને લખ્યું કે “અપના રાજ્યમતને લીધે આપ મને મુનાકાતો લાભ આપી શક્યા નથી તોપણ ઇતિહાસકર્તા અને સદ્ગુરુ તરીકે આપને માત્ર મારો એટનો જાણ્યો અભિપ્રાય કે કે આપ મદાન રાજ્યોની પડતીના ઇતિહાસો લખો છો તેમા જ્યારે ઇંગ્લાંડની પડતીનો ઇતિહાસ લખવાનો વારો આવે-મારી ખાત્રી છે કે એ કષત જલદી આવશે-ત્યારે જે હકીકત મારી પાસે છે તે આપને લખવાના સાધન તરીકે હું ઘણી ખુશીથી આપીશ ” ૨૧ મી ડિસેમ્બરે ક્રાકિન પારિસ શહેરમા આવી પહોંચ્યો મી ડીન ત્યાંજ હતો અને મી. લી બીજે દિવસે આવી પહોંચ્યો તેથી આ એલચીમડળ પોતાનું કામ એકદમ શરૂ કરવાને શક્તિમાન થયું ક્રાકિનને પારિસ પાસે પેસે નામના ગામમા લેરે ડી શોમન નામના અમેરિકાના એક દૃઢ મિત્રને ત્યાં પોતાને મુકામ કર્યો, તે જ્યાં સુધી ક્રાન્સમા રમે ત્યાં સુધી ત્યાંજ રમે ક્રાકિન પારિસમા આગોડે એ વાત તરતજ આખા યુરોપમા પસરી ગઇ. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં તેજે વિગુન મનની કરેલી શોધોથી સુધરેલા દેશોમા વિદ્વાન અને તત્વનેતા તરીકે તેનું નામ જાણીતું થયેલું હતું તેનાં શાસ્ત્ર સંબંધી લખાણોના ઘણી ભાષાઓમા તર્જુમા થયા હતા. તેનું “મરીમ ગિયર્ડ અને બીજા પચુરજ લખાણો જે સાદી અને સહેલી ભાષામા દુનિયાદારીને લગતા કહાવણ બરેના વચનોયા બરપુર છે તેના પણ

આપાન્તર થયાં હતાં. ઈંગ્લાંડમાં રહી તેણે કરેલી દેશ સેવા, પોતાના દેશના હક્કની લડત કરવામાં તેણે બતાવેલી હિમ્મત અને ખંત, પાર્લામેન્ટ આગળ તેણે આપેલી જુખાની, અને પ્રધાનોએ નેના તરફ કરેલું ગેરવર્તન, આખા યુરોપમાં સર્વ ઠેકાણે જાણીતાં થયાં હતાં; અને તત્ત્વવેદના અને વિદ્વાન તરીકે તેને મળેલી કીર્તિ ઉપરાંત દેશ દ્વારકા અને પરાપક્ષારી પુરૂષ તરીકે પણ મળી ચૂકી હતી. પહેલા નંબરનો એક ફ્રેંચ ઇતિહાસ લખનાર તેના વિષે નીચે પ્રમાણે લખી ગયો છે.

“ ક્રાન્સમાં ક્રાંતિનના નામથી થયેલી અસરથી એમ કહી શકાય કે, દરબાર સાથે નહીં તોપણ ફ્રેંચ જેવા સ્વતંત્ર લોક સાથે તેણે પોતાના આગમનનું પ્રયોજન ક્યારનુંજે સફળ કરી નાખ્યું હતું. રાજકીય રીત-બાતના નિયમ પ્રમાણે તે પ્રધાનોને ઘણી વખત મળી શકતો નહી પરંતુ રાજ-તંત્ર ચલાવવામાં સહાયશૂલ સર્વ અધિકારીઓના સમાગમમાં તે રહેતો. જાણે અસહી વખતનો કોઈ પ્રયત્ન આધુનિકાને પોતાના દાખલાથી બોધ આપવાને જન્મ લઈને આવ્યો ન હોય એવો તે લાગતો. જે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે તે આવ્યો હતો તે રાજ્ય જાણે દેહ ધરીને ઉભું ન હોય એમ તેની છાપ વાગી હતી. તેના જેવાજ તેના દેશ ભાઈઓ સદૃશ્યથી હશે અને તેના જેવીજ અસરકારક અને આકર્ષક તેમની મુખમુદ્રા હશે એમ લોકો માનવા લાગ્યા. પેસેમાં જે ધરમાં તે રહેતો હતો તેમાં તેની મુલાકાતનો જોને લાભ મળે તે ખરો નક્કીનાર મણાવા લાગ્યો. આ પુ-જ્ય, પુદ્ગા, કાકાનો ફોટીઅન જેવો દેખાવ અને સોક્રેટીસ જેવો વિચાર હતો. રાજદરબારી લોકો તેના ગૌરવથી ચકિત થતા તે તેને પાકો રાજ્ય-નીતિય માનતા. જુવાન અમલદારો અમેરિકામાં નામ કાઢવાની ઉત્કંઠાથી આતુર થઈ, અમેરિકાનોની હસ્તર સખથી સિદ્ધિના સવાલ તેને પૂછતા; અને બ્યારે મરદાષ ભરેલા પુદ્ગા મંનથી અને જાણીને માટે કાળજીથી તે અમેરિકાનોની હાર થયેલી જણાવતો અને પોતાનો દેશ જોખમ ભરે-લી, રિયતિમાં આવી પડેલો હોવાનું કહેતો ત્યારે એ ઉછરતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિપાઈઓને મદદ કરવાની આતુરતા તેમનાં અંતઃકરણમાં પેલા થતી.”

“ ઉપર પ્રમાણે વર્ણન કર્યા પછી, ક્રાન્સ દરબાર સાથે કાલકરાર કરવામાં ક્રાંતિને કરેલા કામનો ઇતિહાસ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. ક્રાંતિનના સદૃશ્ય અને કીર્તિ તેને માટે કાલકરાર ચલાવી રહ્યાં હતાં.

તેને આવ્યાને બીજું વર્ષ પૂરું થયું નહોતું એટલામાં સર્વની ખાત્રી થઇ કે ક્રીકિલનના દેશભાષ્યોને લખકર અને અરમાની મદદ આપવા ના કહેવું શક્ય નથી.”

ક્રીકિલનના ડોકાની છાપવાળા ધણી જાતના અને જૂદા જૂદા કાના મોંદ ક્રાન્સમાં બતાવવામાં આવ્યા હતા અને તે દુકાને દુકાને વેચાતા હતા. બીટીપર બેસાડવાને, તપખીરની દાખડીપર જડવાને અથવા એવી રીતેના બીજા ઉપયોગ કરવાને એ આંદ ખુશીથી ફ્રેન્ચ લોકો ખરીદ કરતા. વળી પ્રવિણ ચિત્રકારો તેનાં ચિત્ર તૈયાર કરી સંખ્યાબંધ વેચી શકતા. એકઠરે ક્રીકિલનપર લોકો એવા શીદા થઇ ગયા હતા કે તેના પ્રાચીની પોતાની પ્રીતિ બતાવવામાં કંઈ કચાશ રાખતા નહોં.

ફ્રેન્ચ સરકાર આગળ મૂકવાનો વેપારના કાલકરારનો ખરડો કોમિસે' પોતાના એલચીઓને તૈયાર કરી આપ્યો હતો. વળી તેમને એવી સૂચના આપી હતી કે તેમણે એકત્ર થએલાં સંસ્થાનોના ખરચે ફ્રેન્ચ સરકાર મારફતે લગાઇનાં વઢાણ તૈયાર કરાવી મોકલવાં; પૈસા ઉછીના લેવાં; લગાઇમાં જરૂર પડે એવો સામાન મેળવી મોકલવો; ક્રાન્સની' સરકારની પરવાનગીથી અમેરિકાનાં વાવટાં નીચે વઢાણો તૈયાર કરાવી મોકલાવી દેવાં; ક્રાન્સના દરબારમાં બીજા દેશોના એલચી હોય તેમની મારફતે તેમનાં દેશવત્તુ વેલણ કેવું છે તે જોવું; એકત્ર થએલાં સંસ્થાનોની સ્વતંત્રતા અને રાજ્યમત્તા તેમની પામે કળુષ કરાવવી અને એવા દેશો સાથે મિત્રાચારી અને વેપારના કાલકરાર કરવા. ખરચખુટણને માટે જરૂર પડતો પૈસો અમેરિકન માલનાં વઢાણ વખતોવખત મોકલી પૂરો પાડવાને મોકલણ કરવામાં આવી હતી.

હોંવવાની અને વેપાર કરવાની છૂટ આપી શકાય તેટલી આપવામાં આવશે. અમેરિકામાં હાલ કેવી રીતનો મામલો છે તેનું હુંકમાં ખ્યાન લખી આપવા વરજેને એલચીઓને, જેવટે કહ્યું ને આ પ્રમાણે આ મુલાકાત પૂરી થઇ. આ હેતુ તૈયાર કરી થોડા દિવસમાં મોકલવામાં આવ્યો. પરંતુ તેનો કંઇ જવાબ મળ્યો નહીં. અમેરિકનોનો ઉગાડી રીતે પક્ષ લે તો ઈંગ્લાંડ સાથે તરત લડાઇ કરવી પડે તેથી ફ્રેંચ સરકાર એકદમ રપછ જવાબ આપવા તૈયાર નહોતી. કાઉન્ટ વરજેને, એલચીઓને સલાહ આપી કે તમારે રપેનના એલચી કાઉન્ટ ડી અરન્ડાને મળવું અને તેની સરકારનો શો વિચાર છે તે જાણી લેવું જો રપેન અને ફ્રાન્સનો એક વિચાર થાય તો પછી તમારું કાર્ય ઘણું મુલભ થશે. એલચીઓ આ સલાહ પ્રમાણે તેને મળી હકીકત કહી આવ્યા. કાઉન્ટ ડી અરન્ડાએ વચન આપ્યું કે હું તમારી અરજ મારી સરકાર તરફ મોકલાવી આપીશ; અને આશા છે કે મારી અરકાર ફ્રાન્સની અરકાર માથે મળીને ચાલશે.

આ પ્રમાણે ઉપરથી ઢીલું દેખાડવા છતાં ફ્રેંચ અરકારનો અંદરખાનેથી અમેરિકનોને પૂર્ણ મદદ કરવાનો હવાવ થયો હતો. બેન્જામિન નામના માણસને દસ લાખ લીવર આપી અમેરિકન લોકોને ખાનગી રીતે લડાઇનો સામાન પૂરો પાડવાની તજવીજ તેમના તરફથી ક્યારનીયે કરવામાં આવી હતી. ફ્રાન્સ આ પ્રમાણે અમેરિકન લોકોને મદદ કરે છે એ વાત ઈંગ્લાંડનાં જાણવામાં આવે નહીં એટલા માટે આ મદદ એવી રીતે આપવામાં આવી હતી કે તેનો કોઇને શક પણ આવે નહીં. બેન્જામિનને આપેલા પૈસાંવડે તેણે લડાઇમાં ઉપયોગમાં આવે એવા સામાન જથાબંધ ખરીદ કરી દીધો હતો અને જાણે વેપારને માટે દુકાન કાઢી હોય તેમ એ સામાન અમેરિકન સંસ્થાઓને વિધારે વેચવા માંડ્યો હતો. મી. ડીન સાથે ફરેલી મોકલવણ પ્રમાણે આ સામાન તે અમેરિકન મોકલાવ્યો. કોંગ્રેસે એનાં બદલામાં તમાકુ અને બીજા અમેરિકન પેદાશ મળે ત્યારે મોકલવાની હતી. ફ્રાંકિન ફ્રાન્સ આવ્યો તે પહેલાં આ મોકલવણથી સંખ્યાબંધ સામાન જૂઠાં જૂઠાં વહાણોમાં અમેરિકા રવાને થઇ ગયો હતો અને ધગોખરો મહિસલામત પહોંચી ગયો હતો. કોંગ્રેસે માગેલાં વહાણ ફ્રેંચ દરવારે આપવા કમ્પ્લેટ કર્યું નહીં. પરંતુ ખાનગી રીતે એલચીઓને જાણવું કે અમેરિકન સંસ્થાઓને જોઇતી ચીજો ખરીદી કરવાને તેમને વીસ લાખ લીવર ધીરવામાં આવશે. એલચીઓને એવું જાણ

વવામાં આવ્યું હતું કે આ રકમ અમેરિકાના કેટલાક મિત્રો તરફથી ખાનગી રીતે ધીરવામાં આવે છે અને સલાહચાન્તિ થતા પહેલાં તે પાછી માગવામાં આવશે નહીં. પણ ખરેખરી રીતે આ રકમ ક્રાન્સના રાગની તીજેરીમાંથી લેવામાં આવી હતી અને ત્રણ માસે પાંચ લાખ લીવર, એ પ્રમાણે નિયમસર હપ્તેથી આપવામાં આવી હતી. આ પૈસાથી એલચીઓ લડાઈનાં હથિયારો અને બીજા સરસામાન જરૂર પડે તેમ ખરીદ કરી અમેરિકા મોકલાવ્યા જતા હતા. તેઓએ એક વહાણ આમસ્ટરડામમાં અને એક નાન્ટ્રમમાં બતાવરાવ્યું. આ બધી ગોઠવણ ઘણીજ શુભ રીતે ચાલતી હતી; તોપણ અંગ્રેજ એલચી લોર્ડ સ્ટોરમન્ટે ઠેકાણે ઠેકાણે બાતમીદારો રાખેલા હોવાથી અમેરિકાને મળતી મદદની તેને ધીમે ધીમે ખગર પડવા લાગી. અમેરિકનોને ક્રાન્સમાંથી મદદ મળે નહીં એવી ગોઠવણ કરવાને તેણે ફ્રેન્ચ દરબારને લખી જણાવ્યું. તેના લખાણને જાણે માન અપાતું હોય એવું બતાવવાને અમેરિકન એલચીઓએ તૈયાર કરાવેલાં વહાણ પકડાવવાને અને અટકાવવાને ફ્રેન્ચ દરબારે હુકમ કાઢ્યા. તોપણ અમેરિકનોએ અંગ્રેજ વહાણોને પકડી લાવી ક્રાન્સના જંદરમાં વેચવાનું જારી રાખ્યું. આથી અંગ્રેજ એલચીએ પ્રથમ કરતાં બારે વાંધા ઉઠાવ્યો. તે પરથી કાઉન્ટ પરગેને અમેરિકન એલચીઓને કામગીરી સમજાવે કે આ પ્રમાણ કરશો તે આશરો નહીં. કારણ કે ઈંગ્લાંડ સાથે અમારા કોલકગરથી બાધ આવે એવું કંઈ પણ વર્તન તમને કરવા દેવામાં આવશે નહીં. ક્રાન્સના દરબારનું ખર્ચ વધણ કેવું છે તે એલચીઓ જાણતા હતા તેથી આવે ઉપર ઉપરનો દેખાડો કરવાના હુકમોથી તેઓ ડરી ગયા નહીં. જે જે સામાન તેમને મળી શકતો તે અમેરિકા મોકલાવવાનું તેમણે જારી રાખ્યું. ફ્રેન્ચ માત્ર એટલોજ પડ્યો કે હવે આગળના કરતાં વધારે સાવધ બીરી અને શુભપણું રાખવા માંડ્યું.

ક્રાન્સમાં કામ કરવામાં શુભ્ય ફાંકલિન અને ડીન હતા. યુરોપના બીજા દેશોને અરજ કરવા અને તેમની મદદ માગના એલચીઓને ડોંગ્રેમે અધિકાર આપેલા હતા તેની રીઝએ એ કામ કરવા આર્થર લીને તેમણે પ્રથમ રૂપેત અને પછી મુસિયા જવા રવાના કરી દીધો હતો. આ કામગીરીમાં રોકાવાથી તેને ઘણા વખત ક્રાન્સની જહાર ને જહાર રહેવું પડ્યું હતું. પરદેશોની મદદ માટે આજીજ કરવાનું ફાંકલિન પમંદ કરતો નહીં. એ વાત ડોંગ્રેસમાં કાઢવામાં આવી હતી ત્યારે તે તેની સામે થયો હતો.

ખીજ દેશના સંબંધકર્તા પોતાની મેળે મદદ કરવાનું કહેતા આવે ત્યાં સુધી વાટ જોરી એમજ અમેરિકાનો મે.બો રહેલો છે એમ ક્રાંતિજન ધારતો હતો. પરંતુ ધણા જણનો વિચાર એથી ઉલટો હોવાથી પૂરોપના જૂના જૂના દેશમાં મદદ માગવાને એવચીઓ અથવા મુખત્યારો વખતો વખત મોકલવાનું મંજુર થયું હતું. આવી રીતે કંગ્રેસી અરજીઓનું કંઈ માફ પરિણામ આવેલું જણાતું નથી. ક્રાંતિજનને ક્રાન્તમા આવ્યાને થોડાં અઢવાડિયાં થયાં નહોતાં એટલામાં સ્પેનના દરબાર જોડે કોલકત્તર કંગ્રે મદદ માગવા જવાને કોંગ્રેસે તેને અધિકાર આપી એલચી નિમ્મે પણ આ કામ મી. લીને તે પહેલાં મોકેલું હોવાથી અને સ્પેન દરબાર મદદ કરવાને તૈયાર હોય એવું નહીં જણાવાથી ત્યાંનું એલચીપણું કમુલ કરવાને ક્રાંતિજને ના પાડી. અને કોંગ્રેસનું અમાધાન થાય એવી રીતે ના પાડવાનાં કારણો લખી જણાવ્યાં.

આ અરસામા ક્રાન્તના દરબારમા રહેલા અમેરિકન એલચીઓને એવી ખબર પડી કે દરિયાપર કેફ પકડેલા અમેરિકન કેદીઓપર ઇંગ્લાંડમાં ઘણો જુલમ જુલમનામાં આવે છે. કેટલાએક અમેરિકન કેદીઓને આફ્રિકા અને એશિયામા આવેલાં બ્રિટિશ મંસ્થાનોમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા અને કેટલાએકોને જળરજસ્તીથી લસકરમાં ફાખવ કરી તેમના દેશીઓ મામે લકવાની દગ્ગ પાડવામાં આવી હતી. અમેરિકનોએ પકડેલા કેટલા-એક નગ્રેજ કેદીઓને તે વખત એક અમેરિકન વહાણમાં ફ્રાન્સ લાવનાર્માં આવ્યા હતા તેમને બદલે તેમના જેટલા અમેરિકન કેદીઓનો બદલો કરવાને એલચીઓએ લોર્ડ રોડરમન્ટને પત્ર લખ્યો. આ પત્રનો તેણે કંઈ જવાબ લખ્યો નહીં તેથી વળી ખીજ વાર એલચીઓએ તેને પત્ર લખી જણાવ્યો. આ ખીજ પત્રના જવાબમાં લોર્ડ રોડરમન્ટે તોલ્મા ગાળ્યા શબ્દોમાં લખી જણાવ્યું કે “રાજની કામ માગવા આવતા નહીં હોય તો બળવાખોરોની અરજી રાખનો એલચી લઈ શકતો નથી.” આવા ઉદ્ધત અને અપમાનકારક શબ્દોવાળો કાગળ એલચીઓએ લોર્ડ રોડરમન્ટને પાછો મોકલ્યો અને તેને જણાવ્યું કે ગ્રેટબ્રિટન અને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ જેવા બે દેશના હિતને વગતી જાળતોમા અમે લખેલા પત્રનો અમને આવો શરમખરેલો જવાબ તમે આપ્યો છે તે, પુખ્ત વિચાર થવાને તમારા તરફ આ માથે પરત મોકલ્યો છે. ઇંગ્લાંડના પ્રધાનો તેમના એવચીના જેટલા અવિચારી નહોતા. અમેરિકન વહાણોએ

પકડેલા કેદીઓની વધતી જતી સંખ્યાથી તેમની ખાત્રી ચર્ચ કે દયાની ખાતર નહીં તો નિદાન સ્વાર્થની ખાતર કેદીઓનો અકલો બદલો કરવો એ લાભકારક છે.

ક્રાંતિજને ક્રાન્ત્યમાં પણ મુખ્યો ત્યારથી અમેરિકાના લશ્કરમાં નોકરી લેવાની ઉમેદ ધરાવનાર હજારો લોકો કોએમપર અને જનરલ પોશિંગ્ટન પર બલામથુના કાગળો માગવા તેની પાસે આવતા. જૂદા જૂદા દેશગાંત્રી અને જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં, તેના પર હજારો અરજીઓ આવતી; કેટલાક અરજદારો પોતાનાં પરાક્રમેનાં બાંકાં ફુંકતા; કેટલાક પોતાનાં સરડીશીકેટ મોકલતા; કેટલાક વગવાળા અને મોટી પડવીના ગૃહસ્થો તરફથી સીપા-રમના પત્રો લઈ આવતા; આ બધાની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડી શકાય એમ નહોતું. એમ છતાં એખી ના કહે તો કદાચ કોઈને ખોટું લાગે તેથી ક્રાંતિજન અરજદારોની સમગ્રુત કરતો કે અમલદારો રાખવાનો મને અ-પિકાર નથી; લશ્કરમાં બધી જગાઓ ભરાઈ ગઈ છે, મારી બલામથુથી ની જગાઓ કાઢવામાં આવશે નહીં; તમે અમેરિકા જરો તો કદાચ નિગરા થઈને પાછા આવવું પડશે આ ન્યાયત એક મિત્રને લખેલા પત્રમાં ક્રાંતિજને લખ્યું હતું કે “નોકરી માટે ઉમેદવારો તરફથી મને પત્રો ન મળ્યા યોય અથવા કાંઈ મળવા ન આવ્યું હોય એવો એક પણ દિવસ જતો નથી. મને કેટલો ત્રાસ આપવામાં આવે છે તેનો તમને ખ્યાલ હોઈ શકે નહીં મારા મિત્રોને વ્યાંધીએ શોધી કાઢવામાં આવે છે અને તેમની પામે મારા પર બલામથુ હરાવવામાં આવે છે. અરજદારો ઉપગત તમામ ખાતાના મોટા મોટા અધિકારી, અને ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓ સવારથી રાતસુધી મને જંપવા દેતાં નથી.” એક અરજદારને ક્રાંતિજને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો હતો:—

“તમે મને પૂછો છો કે મારા જોદ્દાની રીઝએ હું તમને બલામથુના પત્રો આપી મદદ કરી શકું નહીં? તમે લાયકીવાળા માણસ હશે એ વિશે મને તો મંદેહ નથી, પણ તમારી લાયકી તમે જાણો એટલે તે ખીન્નઓના જાણવામાં નહીં હોય એ વાત તમે જૂઠી જતા હશે ખરા, જરા વિચાર કરશો તો તમારી ખાત્રી થશે કે તમારા જેવા ગૃહસ્થ જેના વિશે હું કંઈ જાણતો નથી તેને બલામથુનો પત્ર હું આપું તો મારી બલામથુનું કંઈ વજન રહે નહીં. મારા દેશને ઉપયોગી થવાની તમારી ઇચ્છાને માટે હું તમને સાબાશી આપુ છું; અને તેના બલ્લામાં મચ્છુ છું કે અમેરિકા જવા

તમે ધારેલી યોજનામાં હું તમને ઉપયોગી થાઉં તો સારું. અદિ'ના ધણા અનુભવી અમલદારો ત્યાં જઈ અમારા લશ્કરમાં દાખલ થવાનું કહે છે. પરંતુ હું તેમને એ બાબત ઉત્તેજન આપી શકતો નથી, કારણ કે તેમ કરવા મને હુકમ નથી. વળી તેઓ ત્યાં જાય તો તેમને ક્યાં ગોઠવવા એ મુશ્કેલીનું કામ થઈ પડે. તેટલા માટે હું ધારું છું કે તમારે માટે સૌથી ઉત્તમ વાત એ છે કે, આટલી લામી, બેખમબરેની અને ખર્ચવાળી મુમાફરી ન કરતાં તમારા મિત્રોનો મવાદ લઈ તમારે ઘેર રહેવું.”

તોપણ એક માણસને માટે ફાંસિલને ઘણી ખુશીથી, કદપણ આના-કાની વગર કોંગ્રેસને ગલામણ કરી હતી. પાછળથી માવમ પડ્યું કે આ માણસ ધણો લાયક હતો ને તેને માટે જેજે આશાઓ બાધવામાં આવી હતી તે તેણે પૂર્ણ કરી. ક્રાંતિન અને ડીને કોંગ્રેસને એ મંબંધમાં લખેલા એક પત્રમાં જણાવ્યું છે કે “મારકિનસ ડી લાક નામનો ઊંચા કુળનો એક જુવાન માણસ આપણા લશ્કરમાં નોકરી કરવા ફેટલાક નામીયા અમલદારો સાથે પોતાના વફાણમાં અમેરિકા તરફ ઉપડી ગયો છે. અહિં તે ધણો લોકપ્રિય છે ને મર્વની આગ્રિય લઈને આવેછે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે તમારા તરફથી તેનો યોગ્ય સત્કાર થશે અને એ દેશમાં તેના કામમાં તેને કંઈ હરકત નડશે નહીં જે માણસો તેના કામને અગિયારી ગણે છે તેઓ પણ તેના જુસ્સાનાં વખાણ કરે છે, એને તમે માન અને આદર આપશો તેથી તેના સર્ગાં એકલાં નહીં પણ આખો ફ્રાન્સ દેશ ખુશી થશે. અને અહિં જે કામ કરવા અમે આવ્યા છીએ તેમાં મદદ મળશે. પોતાની જુવાન અને ખુબસુરત સ્ત્રીને તે અહિં મૂકીને ચાલ્યો ગયો છે. તેણીને ખાતર અમે આશા રાખીએ છીએ કે આપણા મેનાપતિ ઉત્તમી લાફિનો જુસ્સો એટલે દરજ્જે દાખમાં રાખશે કે ખરી જરૂરના પ્રસંગ વગર તેની છંદગી બેખમમાં આવે એવા કામપર તેને મોકલશે નહીં.”

ક્રાંતિનના આવ્યાને દસ માસ થઈ ગયા ત્યારે ફ્રાન્સ દરબારે અમેરિકન જપ્તમાં ઉધાડી રીતે બાગ લેવાને મરજી દેખાડી. આ બાબતપર ફ્રાન્સના પ્રધાનોમાં એક મત નહીં હતો. કાઉન્ટ વરગેન અને કાઉન્ટ મોરિયાનો મત એવો હતો કે અમેરિકનોનો પક્ષ લઈ ઇંગ્લાંડ સાથે લડાઈ ઉભી કરવી. ટરજો અને બીજા ફેટલાક પ્રધાનો ઇંગ્લાંડ માથે લડાઈ કરવાનું પમં કરતા નહીં. ખુદ રાજાએ પણ ઇંગ્લાંડ સાથે લડાઈ કરવાની વાત નાખી આનાકાની પછી સ્વીકારી. ૧૭૭૬ ની લડાઈઓનાં પરિણામ

એવાં ખરાબ આવ્યાં હતાં કે આવું પગલું ભરવાને કોઇને હિતેજન મળે નહીં. અમેરિકન લશ્કરે કેનેડા ખાલી કરવું, લાંગટાપુ આગળ મંજૂરી પેસે જય, વોશિંગ્ટન કિલો ખોલો, ન્યુજર્સે આગળ વોશિંગ્ટનનાં લશ્કરનું પાંછું હાથું અને કોએમનું કિલાડેશ્વિયાથી બાહિરનાર નાશી જવું. આ બધી વિપરીત બીનાઓપરથી યુરોપમાં ઘણા જણા એમ અનુમાન કરતા હતા કે થોડા વખતમાં ઝઘડાનો છેડો આવશે. પરદેશો સાથે મિત્રાચારીનો સંબંધ બાંધી મદદની આશા રાખનારો આ વખત નહોતો. અમેરિકન લોકો આખર સુધી ઝડપમાં ટકી રહેશે, અને તેમનામાં મંપ, જુસ્મો અને નિશ્ચય છે એમ યુરોપમાં બધાના જાણવામાં નહોતું. ફ્રાન્સના પ્રધાનોને એવી બીક હતી કે વખતે અમેરિકનો ઈંગ્લાંડ સાથે મમાધાન કરી દે તો આપણી સ્થિતિ કદગી થાય. યુનાઇટેડ સંસ્થાનો સાથે હજી સુધી ઉઘાડી રીતે મિત્રાચારીનો સંબંધ ફ્રાન્સે બાંધ્યો નહોતો તેનું મુખ્ય કારણ આ હતું.

ખતાવી. પછી મુઝાની વાત નીકળી. ફ્રેન્ચ રીતનાં કોલકરાર કરવા અમેરિકા તેવાર છે એમ વચ્ચેને પુછ્યું. એતેના જવાબમાં ફાંક્સને અમેરિકાથી આણેસો ખરડો ખતાવ્યો ને કહ્યું કે એમાં જે ફેરફાર કરવો જરૂર જણાય તે અમે કરીશું. વચ્ચેને કેટલાક ફેરફાર કરવાની બાબતો ખતાવી પણ તે ધણી મહત્વની હતી નહીં. વચ્ચેને જણાવ્યું કે આ રાજ્ય અને સ્પેન સાથે એવો સંબંધ છે કે સ્પેનને પુછ્યા વગર કંઈ નવી સંધિ કે સંબંધ અમારાથી થાય નહીં. આ સંધિમાં સ્પેન હાખલ થવા ખુશી છે કે નહીં તે પૂછાવવાને ખાસ માણસ આજે મોઠસવામાં આવશે. ત્રણ અડવાડિયામાં ત્યાંથી જવાખ આવ્યા પછી આ વાત નક્કી થશે.

ત્રણ અડવાડિયાં પૂરાં થયાં નહીં એટલામાં મી. જોર્જેસ ફરીથી મળવા આવ્યો ને એલચીઓને જણાવ્યું કે “અમારા રાજ સાહેબે પ્રધાન-મંડળની સલાહથી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સ્વતંત્રતા કબ્જ કરવાનો અને તેમની સાથે મિત્રાચારીનો સંબંધ બાંધી મઠ્ઠ કરવાનો હરાવ કર્યો છે, લાંબો વખત ચાલે એવા કોલકરાર કરવાને અમારી મરજી છે અને તેમ થવાને અવશ્યની વાત એ છે કે બન્ને પક્ષને સરખા હક મળવા જોઈએ કે જોથી તે ટકાવી રાખવા બન્ને પક્ષને સ્વાર્થ રહે. મંસ્થાનોની હાલની સ્થિતિને લભ લભ અમે એવી શરતો કબ્જ કરાવવા માગતા નથી કે જે બીજી સ્થિતિમાં તેઓ ખુશીથી કબ્જ કરે નહીં, તેમની સ્વતંત્રતાને બને એટલી હરેક રીતે ટેકા આપવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો છે: આથી કરીને હાલ અમારે ઇચ્છાંડ સાથે લડાઈ કરવી પડશે તોપણ તેનું ખર્ચ કે તુકસાની તમારી પામે માગીશું નહીં, અમારે તો તમારી પાસે એટલુંજ કબ્જ કરાવવું છે કે ઇચ્છાંડ સાથે સંધિ કરીને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સે પોતાની સ્વતંત્રતા ઊઠાવી નહીં અને ઇચ્છાંડના તાબામાં ફરી આવવું નહીં.

આખરે જણાવું કે આ હામમાં કંઈ ભાગ લેવાની સ્પેનના રાજની મરજી નથી તેથી અમેરિકા અને ફ્રાન્સ વચ્ચેના કોલકરારની માંજગડ વગર વિલંબે આગળ ચલાવી, થોડા વખતમાં પૂરી કરવામાં આવી. આ કોલ-કરારની શરતો ઘણે બાજે કોંગ્રેસે કરી આપેલા ખરડાને અનુસરતીજ હતી. આ પછી ફ્રાન્સના પ્રધાને મિત્રાચારીની સંધિનો બીજો ખરડો રજુ કર્યો. ખેલેલી કરતાં આ સંધિનો ઉદ્દેશ વધારે બહોળો હતો. ફ્રાન્સ અને ઇચ્છાંડ વચ્ચે લડાઈ થાય તોજ તેનો અમલ થવાનો હતો. પહેલી શરત એ હતી કે અમેરિકન કબ્જો ચાલે ત્યાં સુધી બન્ને પક્ષે એકત્ર થઈ લડવું ને

એક બીજાને મદદ કરવી જોઈ શરત એ હતી કે ઉત્તર અમેરિકામાં કંઈ અંગ્રેજી પ્રદેશ અમેરિકન સંસ્થાનો જીતી લે તો તે પ્રદેશ તેમના તાબામાં રહે મેક્સિકોના અખાતમાં અથવા તેનો પાસેનો કંઈ પ્રદેશ ફ્રાન્સનો રાજ જીતી લે તો તે તેને તાબે રહે એટલિટન સાથે કાંઈ પણ બીજા પક્ષની પ્રથમ સમતિ લીધા શિવાય સંધિ કરવી નહીં એકત્ર થએલા સંસ્થાનોની સ્વતંત્રતા કબુલ કરી લડાઈનો છોડા આપે એવી સંધિ થાય નહીં ત્યાં સુધી કાંઈ પણ લડવાનું બંધ કરવું નહીં. એકત્ર થએલા સંસ્થાનોએ બાહેધરી આપી કે ફ્રાન્સના તાબામાં જે અમેરિકન મુલક હાલ છે, અને હવે પછી આવશે તેને અમે આપ આપવા દઈશું નહીં. ફ્રાન્સે બાહેધરી આપી કે એકત્ર થએલાં સંસ્થાનોની સ્વતંત્રતા અને રાજ્યસત્તાને અમે આપ આપવા દઈશું નહીં અને જે મુલક હાલ તેમને તાબે છે, અને હવે પછી તેમને તાબે આવશે તે રહેવા દઈશું.

આ બંને કરારપત્રોમાં બંને પક્ષ એક સરખી પદવીના હોય એવી રીતે દરેક બાબત સરખી રીતે નક્કી કરવામાં આવી હતી વેપાર સબંધી સંધિમાં બંને પક્ષ એક બીજાને સરખા વેપાર કરવાના હક આપ્યા અને તેજ હક બીજા કાંઈ દેશને આપવા હોય તો તેમ કરવાની છૂટ રાખી. મદદ અને મિત્રાચારીની સંધિથી, અમેરિકાની સ્વતંત્રતા ઇંગ્લાંડ કબુલ કરી સંધિ કરે ત્યાંસુધી ફ્રાન્સની મદદ અમેરિકાનો મળી. ફ્રાન્સને બદલે કંઈ જોઈતા નહોતા સંસ્થાનો ઇંગ્લાંડથી છુટા પડે અને ઇંગ્લાંડનું જોર નરમ પડે એટલે બદલે તેને બંધ હતો. વળી અમેરિકન વેપાર અત્યારસુધી ઇંગ્લાંડ પોતાને એકલાને તાબે રાખી રહ્યું હતું અને પોતાની દોષત વધાર્યા જતું હતું તેમાં ફ્રાન્સને હવે ભાગ મળવાનો એ જોડે દરજે ઇંગ્લાંડને તુકશાનકારક હતું તેટલે દરજે ફ્રાન્સને ફાયદાકારક હતું જીત અથવા નક્કીસથી પ્રદેશ મેળવવાની ફ્રાન્સને લાલચ નહોતી. ઇંગ્લાંડ સાથેની છેવટની લડાઈમાં કેનેડા અને સેન્ટ લોરેન્સના અખાતમાંના ટાપુઓ ફ્રાન્સે ગુમાવ્યા હતા તે પણ પાછા મેળવવાની ફ્રાન્સને દરકાર નહોતી ઇંગ્લાંડનું જોર નરમ કરવું એજ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અમેરિકન ગણામાં સામેલ થવામાં હતો.

આ બંને સંધિઓપર પારિસમાં ૬ ફી ફેબ્રુઆરી ૧૭૭૮ ને દિવસે સહીઓ થઈ, ખાસ કાસ. સાથે તે અમેરિકા મોકલવામાં આવી અને તુરંતજ કોંગ્રેસે તે મંજૂર રાખી આ બનાવથી આખા દેશમાં આનંદ

આનંદ થઈ રહ્યાં. વોશિંગ્ટને લશ્કરને ખુલાલી ભોગવા એક દિવસ ઠરાવી મળી ઠરાવી. લડાઈમાં ગમે તે જોખમ આવી પડે તોપણ આખરે સ્વતંત્રતા સ્થાપન થવાનીજ એમ જાની ખાત્રી થઈ; કેમકે આખરે મુખી મંદદ કરવા ક્રાન્સે વચન આપ્યું છે અને ક્રાન્સ જેવી બળવાન પ્રજા છતાં વી મુશ્કેલ છે એમ જાના જાણવામાં હતું. વર્ષા ક્રાન્સ પોતાનું બોલ્યું પાળે એવો દેશ છે અને તેમ કરવામાંજ તેનો સ્વાર્થ અને સહીમલામતી રહેલાં છે એમ પણ સૌના જાણવામાં હતું. દરેક મેડોંદામાંથી ક્રાન્સના રાજનાં વખાણ નીકળવા લાગ્યાં. માણસ જાતના સ્વાભાવિક લક્ષ પર તગપ મારે એવા કાયદા, રાજ્યબંધારણ અને રીતબાતથી ઉચી થએલી ગાદી પર બેઠેલા રાજનાં, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પર્મદ કરનાર માણસ વખાણ કરે નહીં, તોપણ આ વખતે આવા ક્રાન્સના રાજનાં, ૨૦ લાખ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પર્મદ કરનાર અમેરિકનો, વખાણ કરવા મંડી ગયા. તોપણ એટલું કહેવું જોઈએ કે અમેરિકા સાથે કરેલા કાલકસારના સંબંધમાં આ વખાણ કંઈ ખોટાં નહોતાં; કારણ કે ક્રાન્સે જે જે વચન આપ્યાં હતાં તે આખરે ખરોખર પુરાં કર્યાં.

૨૦ મી માર્ચે અમેરિકન એલચીઓની રાજ્યએ વરસેલના મહેલમાં દરબાર બરી મુલાકાત લીધી અને સ્વતંત્ર ગ્રજ્યના પ્રતિનિધિ તરિકે તેમને બેઠક આપી. આ દરબારનું વર્ણન કરતાં એક ફ્રેન્ચ ઇતિહાસ કર્તા ફ્રાન્કિનના સંબંધમાં આ પ્રમાણે લખે છે. “તમામે જોવાની જિજ્ઞાસાએ આવેના ધણા અમેરિકનો અને બીજા દેશના લોકો તેની સાથે આવ્યા હતા. તેની ઉંમર, તેનો પૂજ્ય દેખાવ, તેનો સાદો પોષાક, ને તેનો હંદગીનો જાણવા જેવો હેવાલ, લોકોનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચતા. હાથની તાગાઓ પડવાથી અને આનંદ દેખાડવાનાં બીજાં ચિન્હોથી, લોકોના મનનો દર્પ પ્રદર્શિત થતો હતો.....રાજની મુલાકાત પછી પરદેશ સર્ગંધીના પ્રધાનને મળવા ફ્રાન્કિન જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં તેની વાટ જોઈ કિમા રહેલા લોકોએ તેને હર્ષથી વધાવી લીધી. પારિસમાં જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં ત્યાં એજ પ્રમાણે તેને માન મળવા લાગ્યું.”

હવેથી ફ્રાન્કિન અને અમેરિકાના બીજા એલચી, બીજા દેશના એલચીઓની પેઠે દરબારમાં જવા લાગ્યા અને તેમના ખરોખરીઆ તરિકે બેસવા લાગ્યા. મેડમ કંપન કહે છે કે આ પ્રગંથે ફ્રાન્કિન અમેરિક બેડુનનો પોષાક પહેરતો. તેનો સાદો પોષાક, બીજા દરબારીઓના ચકચકીત પો-

પાર્કે અને દેખાવથી જૂદો પડતો. જે દેશોએ અમેરિકાની સ્વતંત્રતા કબુલ કરી નહોતી તે દેશના એલચીઓથી સંરક્ષારી રીતે અમેરિકન એલચી સાથે અખધ ગળી જાતો નહોતો. તોપણ ઘણાં જણ ખાનગી રીતે ફ્રાંકિનને મળતા ને તેની સાથે મિત્રાચારીનો સખ રાખતા સરકારી રીતે ખાન એલચીઓ કટલી અત્યાચાર ગણતા તેનો એક રમુજ દાખલો ફ્રાંકિન એલચી થયા પછી જાણ્યો હતો. ડચિયાની રાણીનો છેકરો પારિસમાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું અને રશિયાના એલચીનું નામ પોતાના કાંઈપર લખાવી, ખાન દેશના એલચીને ત્યાં કાંઈ મોકનાવ્યા કાંઈ વહેંચનાર જુલથી એક કાંઈ ફ્રાંકિનને ત્યાં મૂકી ગયો. — ફ્રાંકિનને પહેલ વહેલુ આમત્રણ મળ્યું ત્યારે તેથી શુ કરવું તે વિષે તે ગુચવાડામાં પડ્યો. રીતભાત જાણનાર એક અનુભવી, દરબારોની સલાહ પુછતાં તેણે કહ્યું કે તમારે ગાડીમાં બેસી રશિયાના એલચીના બારણા આગળ જવું ને તમારું નામ દરબારની પેઠીમાં લખાવવું. આ વિવેક, ફ્રાંકિન કરી આવ્યો. પાછળથી પેલો જાસુદ, ગમરાટમાં ફ્રાંકિનને ઘેર આવ્યો અને જણાવ્યું કે જુલથી કાંઈ મૂકી ગયો હતો. તે દિવસે સાંજે લી રોય નામનો ફ્રાંકિન અને રશિયન કુવરનો, સામાન્ય મિત્ર ફ્રાંકિનને ઘેર આવ્યો ને કહ્યું કે, થએલી જુલથી કુવર ધણી, દિનગીર છે. રશિયાએ અમેરિકાની સ્વતંત્રતા જીતી કહી નથી તેથી કુવરથી તમને મળી સકશે નહીં. તોપણ તેણે મને કહેવા મોકલ્યો છે કે તમારે માટે તેનો મત ધણે ઉઘો છે ફ્રાંકિનને જ વાગ આવ્યો કે “આવા માન ઝેની મેળે આવે તે મને અજુગમતા નથી તોપણ તે મેળવવાને હું હાથ મારતો નથી. મારી ખુશીથી હું મળવા આવત નહીં. મને ખબર મળી કે રીતભાતના નિયમ પ્રમાણે મારે જવું જોઈએ તેથી હું ગયો હતો જો એ મુનાકાતથી રશિયન એલચી ગુચનાડામાં આવ્યો હોય તો તેનો ઉપાય સહેલો છે. મુલાકાત આપવા આવનારની પાછીના પુસ્તકમાંથી તે માઈ નામ છેડી નાખે ને હું મારે ત્યાં આવેલું કાંઈ બાળી નાખીશ.”

પ્રકરણ ૨૮ મુ

૧૭૭૮ થી ૧૭૭૯

ફ્રાન્સમાં કુલ અખત્યારી એલચી તરિકે.

ડિનાડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈની તૈયારીઓ — એમ — ૭૨૧૯ —

નૉન આડમ્સ—ઇઝાંડ અને અમેરિકા વચ્ચે સમાધાન કરાવવાની ઈચ્છા-
 ડની ઇપી તજવીજ—હટન—પુલ્ટને—હાર્ટલિ—જૂથો—ફ્રાંકલિનના
 મિત્રો—વોશ્ટરની મુલાકાત—કુલ અપ્ત્યારી એલચી નિમાયો—તેને પા-
 છો બોલાવવાને તેના દુશ્મનોની ખટપટ—આર્થર લી—રાલ્ફ ઇઝાર્ડ—સર
 વિલિયમ બેન્સ પારિસ મળવા આવ્યો—કેપ્ટન કુકનું વહાણ નહો પ-
 કડવાને સમજીત—પરવાના આપવા—પોલ બેન્સ—મારકિવસ—ડી લા-
 ફે—સર હમ્ફ્રી ડેવી—ફ્રાંકલિનનાં રાજકિય અને પરચુરણ લખાણોની
 મી. વોગને પ્રસિદ્ધ કરેલી આદતિ.

ઇઝાંડમાં ક્રાન્સના એલચીએ પ્રધાનમંડળીને ખબર આપી કે યુ-
 નાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને ક્રાન્સ વચ્ચે વેપાર અને મિત્રાચારીના કોલકરાર થયા છે.
 આ કહેણુ લડાઇ કરવી છે એમ કહેવા ખરોખર હોવાથી લોર્ડ સ્ટોરમન્ટ-
 ને પારિસ છોડી પાછા આવવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. ક્રાન્સમાં લડા-
 ઇની તૈયારીઓ ક્યારનીએ કરવા માંડી હતી. હુલોન આગળ એક કાફલો
 તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો, તે ડી. એસટીંગના સેનાપત્ય નીચે એપ્રી-
 લ માસની અધવચમાં અમેરિકા તરફ ઉપડી ગયો. એમ. જોરોલ્ડને ક્રાન્સ-
 ના એલચી તરિકે અમેરિકા મોકલવાનો કરાર થવાથી તે એજ કાફલો
 સાથે અમેરિકા ગયો. સીલાસડીને ક્રાન્સના અમલદારો સાથે અમેરિકન લ-
 શ્કરમાં નોકરી આપવાના કરારો કરી કોંગ્રેસને એટલી અગવડમાં આણી હતી
 કે તેને પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યો હતો. તે પણ એજ કાફલાના વ-
 હાણુમાં અમેરિકા ગયો. તેની જગાએ મી. નૉન આડમ્સની નિમણૂક થઇ
 હતી. ડીન ઉપડી જવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં નૉન આડમ્સ આ-
 વી પહોંચ્યો.

ઇઝાંડના પ્રધાનોની હવે ખાત્રી થઇ કે તેમના ધારવા કરતાં વ-
 ધારે લાંબો ઝગડો ચાલવાનો ને તેનું પરિણામ ગંભીર પ્રકારનું આવવાનું.
 થોડા વખતમાં રૂબેન ક્રાન્સનું અવુકરણુ કરશે એમ પૂરી વજા હતી. સખળ
 પાર્લામેન્ટના મોશાને છાજે અને રાજના હકને ગુફશાન થાય નહો એવી
 શરતોએ અમેરિકનો સાથે સમાધાન કરવું એ ઘણું ઇષ્ટ દેખાવા લાગ્યું.
 પાર્લામેન્ટમાં એ બાબત ખૂબ તકરાર ચાલી છેવટ એવો કરાર થયો કે
 કોંગ્રેસ સાથે સંધિ, કરવાને મુખ્યત્વે મોકલવા અને, તેમને બાંજગડ કરી
 સમાધાન કરી આવવાની સત્તા આપવી. એ અરસામાં એ ધારણા પાર

પાડવીને છૂપા હતો / પંચ મોક્ષવામાં આવતા હતા. એ લોકો મુખ્યત્વે ક-
રમિ દાકતર ફ્રાંકિલનને ફાડવાની તજવીજ કરતા. ફ્રાંસ સાથે કોલકરાર
નક્કી થયા નહોતા તે પહેલાં પણ આવા પ્રકારનો એક માણસ ફ્રાંકિલન
પાસે આવ્યો હતો. તેનું નામ હતું હતું. તે ઉમરે પહેલેથી અને પ્રધાન-
મંડળના ભરોસાનો માણસ હતો. ફ્રાંકિલનને તેને જવાબ આપ્યો કે સમા-
ધાનની શરતો કહેવાને મને અધિકાર નથી તો પણ જે કહે તે સાંભળવાને
હું તૈયાર છું. હતું હતું પાછો ગયો અને ત્યાંથી લખ્યું કે કેવી જાતની
શરતો કહેવી તેની સૂચના કરો તો મહેરબાની થશે અને લાગે છે કે
અમેરિકાને સ્વતંત્રતા સિવાય બીજી જાળવતો મળી શકશે. ફ્રાંકિલનને જવાબ
આપ્યો કે સ્વતંત્રતા મળ્યા વગર સલાહ થવાની નથી.

હટનની પછી વિલિયમ પુલ્ટને નામનો પાર્લામેન્ટનો સભાસદ
ફ્રાંકિલન પાસે ખટપટ કરવા આવ્યો. તેણે પારિસમાં વિલિયમ્સ નામ
ધારણ કર્યું હતું તેને લોડ નામે મોકલ્યો હતો પણ મરકારી રીત કંઈ
અધિકાર આપેલો નહોતો. ફ્રાંકિલન સાથે ઘણા ધખત વાન કરી ઉડતી
વખતે, તહનામાના કરારનો એક ખરડો તેણે ધર્યો. ફ્રાંકિલનને તરતજ
હિત્ત આપ્યો કે એકત્ર થએલાં મંર્યાનો પોતાની ખુશીથી ગ્રેટબ્રિટનના
તાળામાં આવે એ હવે જાનવાનું નથી. તમે અને જે મરતો કહે છે તે
પરથી અને લાગે છે કે અમારાપર 'પોલિમિન્ટેની' પૂર્ણ સત્તા છે એવો
વિચાર પ્રધાનોના મનમાંથી હજી ગયો નથી. તેઓ એમ ધારતા હશે કે
મંધિ કરી ને હકો તેઓ અમને આપે તે મહેરબાની દાખલ છે, અમે-
રિકામાં અમારા ભોગિના વિચાર આથી કેવળા જુદાજ છે, તેથી આ
શરતો પ્રમાણે અહિં કે ત્યાં કોઈ મંધિ કરવા કશું કરે એ કેવળ અશક્ય
છે.... ઈંગ્લાંડને માટે અને હજી એટલી લાગણી છે કે તેને ખાતર તથા લ-
ડાકમાં માણસોની ખુવારી થતી બટકે તેને ખાતર તમારી પેટે હું પણ
અંતઃકરણથી સલાહ અચ્છેલી જેવાને કમખું સલાહ કરવાની સૌથી
સરસ રીત એ છે કે ઈંગ્લાંડે અમેરિકાની સ્વતંત્રતા કમખું કરવી, ને
પછી કડાઈ બંધ રાખવાને અમારી સાથે મંધિના કોલકરાર કરવા; ને
ફ્રાન્સની પેટે મિત્રચારી, સલાહ અને વેપાર મંધિ જૂદી મંધિ કરવી.

ઉપરના પ્રયત્નો ફેગટ જવાથી, પ્રધાનો નિરાશ થઈ ગયા નહીં, કે-
વિડ હાર્ટિસ નામના પાર્લામેન્ટના એક બીજા સભામંદને તેમણે તેજ કામે
મોકલ્યો. હાર્ટિસે અમેરિકાના મંધિમાં અગ્રકારે બરેલા પગલા મામે

મજાસુત વાંધા : હાવેલો હતો. પરંતુ તેની વર્તણૂક એવી હિમદી હતી કે
 બંને પક્ષ તેના પર બેરોસો રાખતા. ક્રાંકિલન ઇંગ્લાંડમાં હતો ત્યારે તેની
 અને હાર્ટલિની વચ્ચે ઘાડી દોસ્તી થઈ હતી, ને તે પત્રવ્યવહારથી
 ચાલુ રહી હતી. હાર્ટલિ એવો દયાળુ હતો કે ઇંગ્લાંડમાં રાખેલા અમેરિકન
 ક્રેડીઓની સારી મંજાળ લેવા ખાખત તે કાળજી રાખતો હતો. તેમની
 મુલાકાત તે લેતો હતો, તેમનું દુઃખ ઓછું કરવા કિંદરાખાં કરતો હતો,
 અને પ્રધાનોને તેમના તરફથી મળી આવી તેમનો અદરો બદલો કરવાને
 નજીબી કરતો હતો. ક્રાંકિલનના વિચાર જાણવા માટે તેને મોકલવામાં
 પ્રધાનોએ હાથપણ વાપર્યું હતું. હાર્ટલિએ સધામાન કરવાની કંઈ સરતો
 ક્રાંકિલનને કહી નહીં પરંતુ એટલું પુછ્યું કે “ સલાહ કરવા સાથે અમે-
 રિકા ઇંગ્લાંડને ખીળ દેશો કરતાં શ્રેષ્ઠ હક આપશે કે નહીં અને ઇંગ્લાં-
 ડના દુસ્મનો સાથે ઇંગ્લાંડની જોડે રહી લડવાને બંધારો કે નહીં ? ક્રાન્સ
 સાથે ઇંગ્લાંડ લડાઈ કરે તો ક્રાન્સની સાથે રહી ઇંગ્લાંડ સામે લડવાને
 અમેરિકનો કાલકરારથી બંધાય છે કે નહીં ? ” પહેલા પ્રશ્નનો જવાબ
 ક્રાંકિલને નકારમાં આપ્યો. ખીળ પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું કે ક્રાન્સે
 અમારી સાથે મિત્રાચારી કરી છે એટલા માટે ઇંગ્લાંડ ક્રાન્સ સાથે લડાઈ
 કરે તો તે લડાઈ ચાલે ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડ સાથે અમારાથી સલાહ થાય
 નહીં. હુકામાં જે જવાબ હાર્ટલિના પહેલાં આવેલા જાસુદો લઈ ગયા
 હતા તે તે પછી લઈ ગયો.

૧૯૧૧

પારિસ ઊડતી વખતે હાર્ટલિએ ક્રાંકિલનને એક ચીઠ્ઠી લખી જણા-
 વ્યું કે “ લડાઈ તોડાનેનો વખત આવે ત્યારે તમારી જાતની સંજાળ
 રાખજો. શું બને તે કહી શકાય નહીં. માથુસો ધણા તુરંબી હોય છે. ”
 ક્રાંકિલને જવાબમાં લખ્યું કે “ તમેએ આપેલી સચનાથી હું આભારી
 થયો છું. હાંખા આયુષવાળાં જીવંતી હું લગભગ પૂરી કરવા આવ્યો છું. તેથી
 જે આયુષ બાકી રહેલું છે તેની હું દરકાર રાખતો નથી. કાપડીઆને ત્યાં
 છુગડાના કડડાને માટે ધરાક આધારક કરે છે ત્યારે તે કહે છે તેમ હું કહે-
 વાને તમાર છું કે “ એ છોડો નકામો છે માટે તે નહીં આપવા હું તકરાર
 કરતો નથી. તમારે જોઈએ તે આંખીને એ લઈ જાઓ. ” મારા જેવા ધ-
 રણ ડોસાનો સૌથી સરસ ઉપયોગ તો એ થઈ શકે કે તેને તેના મતને
 માટે મારી નાખવો. ” એવી આશ્વા આલતી હતી કે ક્રાંકિલનની આસપાસ
 દુષ્ટતા ફોતો ફરતા રહે છે. ઉપરની ચીઠ્ઠી આવ્યા પછી ક્રાંકિલનના એક મિ-

ત્રપર પારિસમાં નીચેની મતવજતો નનામો કાગળ આવ્યો હતો. “ હાર્ટ-
લિએ લોર્ડ કેમ્ડનને આજ, સવારે ખબર કરી હતી કે અમેરિકન એલગીઓ
અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને દાકતર ક્રાંકિલન ક્રાન્સમાં અબરાટમાં ફરે છે.
ક્રાન્સના પ્રધાનોએ તેમની પાછળ છૂપા એટલા દૃઢ મુકેલા છે, કે એ છૂટા
ફરે છે તો પણ બાસ્ટિલમાં કેદ હોય એવી તેમની સ્થિતિ છે. તો પણ આ
વાત કોઇને કરવી નહીં. ” આ પત્ર ક્રાંકિલનના જોવામાં આવ્યો ત્યારે તે
બોલ્યો કે “ મહેજબાની કરીને તમારા મિત્રને સખો કે હાર્ટલિએ આ પ્ર-
માણે કહેલું નહીં હોય, કારણ કે અહિંથી કોઇએ તેને એવી ખબર આપી
નથી. અમારા મનમાં તો એવો વિચાર પણ કદી આવ્યો નથી. ક્રાન્સની
દરબાર મારી પાછળ હળવે દૃઢો મુકે તેની અને કંઈ ફીકર નયા, કારણ
કે ક્રાન્સની દરબારથી છૂપું રાખવા ઇચ્છું એવું કંઈ હું કરતો નથી. ”

આ પછી વળી એક છૂપો દૃઢ મોકલવામાં આવ્યો હતો. તેણે પો-
તાનું ખર્ચ નામ છપાવી ચાર્લસ ડી વિમનસ્ટીન નામ ધારણ કર્યું અને પ્ર-
મેક્સથી જાણે લખ્યો હોય એવો એક પત્ર દાકતર ક્રાંકિલન પર મોકલા-
વ્યો. એ પત્રમાં સમજીત અને ધમકી બંનેના સળેદા વાપરવામાં આવ્યા
હતા; અમેરિકાનું રાજ્યબંધારણ કેવી રીતનું સખવું બરેખર છે તે જણાવ્યું
હતું. એ પત્ર લખનાર ફ્રેન્ચ લોકો માટે ધણે સ્લોકો નિચાર બતાવે છે
ને ચેતવણી આપે છે કે તેમના મળતીઆને ફસાવ્યા વગર તેઓ રહેશે
નહીં. ઇંગ્લાંડને કોઇથી જીતાવ નહીં એવો દેશ તે કહે છે અને ચેતવણી
આપે છે કે જો સામા થવામાં મુડવા રહેશે તો કોઇ દહાડે દમ કાઢી
નાખ્યા વગર ઇંગ્લાંડ છોડશે નહીં. પાર્લામેન્ટ મંસ્થાનોની સ્વતંત્રતા કપુલ
કરનાર નથી અને જો કરશે તો લોકો તે કદી માન્ય કરનાર નથી. સંસ્થાનો
પર અમારો હક કોઇથી કાઢી નખાય એવો નથી, જ્યારે જ્યારે વખત
આવશે ત્યારે ત્યારે અમે અથવા અમારા વચ્ચે તે હક સ્થાપન
કરીશું. થાક ખાવાને કદાચ થોડો વખત અમે ઉભા રહીશું ખરા પણ
ફરીથી ખર્ચીત લડાઈ શરૂ કરીશું. આ પ્રમાણે ધમકી આપ્યા પછી એ
પત્ર લખનાર કંઈ લાલચ બતાવે છે. તે લખે છે કે સંસ્થાનોને માટે નવા
રાજ્યબંધારણમાં કોમેસ રાખવામાં આવશે અને તે સાત વર્ષે એક વાર
બોલાવવામાં આવશે; ક્રાંકિલન, વોલિંગ્ટન, અને આડમ્સ જેવા પ્રખ્યાત
પુરોને મોટા મોટા જોદ્ધાઓ અથવા જીદગી પર્યંત આસામીઓ બાંધી
આપવામાં આવશે; વળી કદાચ અમેરિકાને માટે ખાસ ઉમરાવ પદવીઓ

કારણોમાં આવશે' તો તેમાં પણ તેમની સારી' ખુબ કરવામાં આવશે.

'ફ્રાંકલિનની ખાત્રી હતી કે જો કે આ કાગળ બસેલ્સથી લખેલો હતો તો પણ તે લખનાર પારિસમાં હોવો જોઈએ. વળી ફ્રાંકલિન માનતો હતો કે જો કાગળ પણ ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોએ લખાવેલો હોવો જોઈએ તથા તેના જવાબ તેણે લખ્યો કે "તમે જેમ ધારો છો કે ઇંગ્લાંડ અમારી સ્વતંત્રતા કબ્જા કરશે એવા બૂલબૂલવા વિચારથી અમે કુલાહ ગયા છીએ, એથી હવે અમે જેમ ધારીએ છીએ કે તમારા મનમાં જેમ શુભાન છે કે અમારી સ્વતંત્રતા કબ્જા કરવી એ અમારા પર મહેરબાની છે, એ મહેરબાની મેળવવા અમે ઇચ્છીએ છીએ, અને જો તમે આપો કે ન આપો તેમાં તમારું કંઈ હિત રહેલું છે. એ મહેરબાની તમારી પામે અમે કદી માગી નથી. અમે તમને એટલું જ કદીએ છીએ કે અમને સ્વતંત્ર પ્રજા ગણ્યા શિવાય અમારી સાથે તમારાથી સંધિ થશે નહીં. જેમ તમારા રાજા ફ્રાન્સનો રાજા એવું નામ ધણી વરમે સુધી નામનું રાખી રહ્યા હતા તેમ અમારા પર રાજ્ય કરવાના તમારા હકનું રમકડું તમે અને તમારા વંશને હાથમાં રાખી ખુશી ચાઓ, પણ કદી વાપરવાનો પ્રયત્ન ન કરો તો તેમાં અમારી દરકત નથી "

"લડાઈ બંધ કરવી હોય તો 'લાથી સરસ રીતે જો છે કે તમારે કંઈક છોડી કાઢ્યે આથે કોલકરાર કરવા બહાર પડવું જોઈએ. અમારા મહેનુજી અને ડહાપણનાં વખાણ કરવાથી, અમારી ખુશામત' કરવાથી અથવા અમને લાલચો બતાવ્યાથી તમારી 'ધારણા પૂરી પડવાની નથી જેમ તમારી ખાત્રી થશે ત્યારે તમે જોઈ રહો પકડશો." હુદાઓ, આ સામીઓ અને પદવીઓ આપવાના સંબંધમાં ફ્રાંકલિને પત્ર લખનારની આ જવાબમાં ધુળ કાઢી નાખી છે અને જણાવ્યું છે કે અમેરિકન લોક એવા નીચ નથી કે સ્વાર્થને ખાતર પોતાના દેશને દુશ્મનોના હાથમાં સોંપી દે.

ફ્રાન્સમાં ફ્રાંકલિનને આવ્યાને હવે અઠાર માસ થયા હતા. એ અર્સામાં તેના 'મિત્રમંડળમાં ઘણી સંખ્યા વધી હતી. ટરગો, બકન, ડી એલેક્ઝાંદ્રે, કોન ડોરસેટ, લા રોશી ફ્રેડ્રિક્સ, લી રોય, મોરે લેટ, રેયનલ, મેબ્લી અને બીજાં, રાજ્ય કારભારમાં, વિદ્વાતામાં અને તત્વસાતમાં પ્રવીણ માર્કેસો સાથે તેને ઘાડી દોસ્તી થઈ હતી. ફ્રેન્ચ એક્ટેમીની સભામાં તે ધણીવાર જતો હતો અને માન પામતો. વોલ્ટર હેલીવાર પારિસમાં આવ્યો ત્યારે ફ્રાંકલિનને મળવાની તેણે ખાસ ઇચ્છા બતાવી હતી. બન્ને

જાણી મુલાકાત થઈ ત્યારે વોલટેરે અંગ્રેજી ભાષામાં વાતચીત કરવા માંડી. મેડમ ડેનીસ વચમાં બોલી ઉઠી કે દાકતર ક્રાંકલિનને ફ્રેન્ચ ભાષા આવડે છે, તમે એ ભાષામાં વાત કરો કે તે અમારાથી પણ સમજાય. વોલટેરે જવાબ દીધો. “માફ કરો બાઈ સાહેબ. ક્રાંકલિનની સ્વભાષાથી હું અજાણ્યો નથી એમ તેને જતાવવાનો મારા મનમાં ફકો છે.”

ક્રાન્સ સાથે ઉવાડી રીતે મિત્રાચારી કરતાં પહેલાં અમેરિકન એલચીઓનું કામ જેમ ચાલતુ હતુ તેમ ત્યાર પછી પણ ચાલવા લાગ્યુ. દર રોજ નૌકા મંબધી ધણું કામ કરવાનુ આવતું. કેદ પકડેલાં વહાણ હવે છૂટથી ફ્રેન્ચ બંદરોમાં આવી શકતા, તેમને વેચવાનુ કામ એલચીઓને કરવું પડતું; વળી ક્રાન્સ દરબાર તરફથી વખતો વખત પૈસાની મદદ મળતી હતી તે વડે તેમજ અમેરિકાથી જે માલ આવતો તે વડે વહાણો તૈયાર કરી મોકલવાનું, લડાઇનો સરસામાન ખરીદી મોકલવાનુ, અને એવું બીજુ કામ તકામાર ચાલતું હતું. આ બધા કામકાજમાં ક્રાંકલિનને જૉન આડમ્સ તરફથી ખરી મદદ મળતી હતી.

હરેક જાતના લોક ક્રાંકલિનની મુલાકાતે આવતા અને અસંખ્ય જાતની પડપુછ અને અરજીઓ કરતા. એક દિવસની નોંધનો ઉતારો નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

“પેસે ડિસેમ્બર ૧૩, ૧૭૭૮. આજે એક માણસ મારી પાસે આવ્યો ને કહ્યું કે મેં એક એવી જાતનુ યત્ર શોધી કાઢ્યુ છે કે તે કમાન, વજન, પવન, ખાણી કે કશાની મદદ વગર પોતાની મેજે ચાલે છે અને ઐટલા બળથી કામ કરે છે કે તમાકુ કાપવાના ચાર સાંચા તેથી ચાલી શકે. એ યત્ર મેં અજમાવી જોયુ છે. તમે મારે ઘેર આવો તો તે તમને દેખાકુ. તમારે જો ખરીદ કરવુ હશે તો બસો પુછ * લઈ આપીશ. આ મને માનવા લાયક લાગ્યુ નહીં તોપણ તે જોવાને તેને ઘેર જવાને મેં કહ્યું છે.

મોન્સિયર ક્રોડર નામનો એક માણસ એવી દરખાસ્ત કરતો આવ્યો કે મને હસો માણસ આપો તો તેમને લઈ ઈંગ્લાંડ અને સ્કોટલેન્ડના કિનારાપર ઊતરી ગામડા બાળી નાખું ને શહેરોને ઘેરો ધાલુ અને આ રીતે અમેરિકામાં અંગ્રેજોનુ જોર નરમ પાકુ. મેં આ માણસને સાગારી આપી કહ્યું કે એ વાત હું પસંદ કરતો નથી. વળી એવા કામને માટે

મારી પાસે પૈસા નથી અને આ દેશની મરકાર તેમ કરવાની રેન પણ આપે નહીં.

એક માણસ એવી અરજ લખે આપ્યો કે મને ઉત્તેજન આપો અને સરકારમાં મારી મલામણ કરો, કારણ કે મેં એવી લોકમત બનાવી છે કે તે વડે લશ્કરનો સિપાઈ પોતાના હથિયાર, કપડાં અને ચોવિસ કલાક રાત્રે એટલો ખોરાક પોતાના અંગપર મંતાડી શકે અને માધારણ મુસાફર જેવો દેખાય. આ રીતથી કોઈ સહેરની અંદર ઘણાં માણસ એકે એકે કોઇના જાણ્યા વગર દાખલ કરી શકાય અને દાખલા થયા પછી બધા ભેગા થઈ એકઠમ દુશ્મનપર છાપો મારી શકે. મેં જવાબ આપ્યો કે હું લશ્કરી માણસ નથી તેથી એવી બાબતોમાં અભિપ્રાય આપી શકું નહીં, તમે અહિંના મે' કામના અધિકારીને મળો તો ઠીક. તેણે કહ્યું કે મારે અહિં કોઇનું ઝાળખાણુ નથી તેથી મને મુલાકાત મળી શકતી નથી. મારી પાસે આવી દેખીતી અસંભવિત અને અશક્ય દરખાસ્તો દરરોજ એટલી બધી આવે છે અને મારે એટલો વખત લઈ લેછે કે જો કે તેમાં કોઈ કદાચ ધ્યાન આપવા જેવી હોય તોપણ હું દરેક માણસને હવે નજો વાસવાનો કરાવ કરી બેઠો છું.

એક અજાણ્યા વિદ્વાન તરફથી આજે એક જાંદડી આવી છે જેમાં અંધારા ઝોરડામાં કરેલા અખતરાઓ મહીત અમિના મુળતત્વોનું વિવેચન કરેલો ગ્રંથ છે. એ પુસ્તક ઠીક લખાએલું છે. ભાષા અંગ્રેજી છે પણ રૂઢી ફ્રેન્ચ લાગે છે. એ અખતરા કરાં જોવાનું મને મન છે. એ શિવાય અભિપ્રાય આપી શકાય નહીં.

દાકતર ક્રાંતિકર્તા અને મી. આડમ્સે કોંગ્રેસને લખ્યું હતું કે ગજુ વ-કાશોની જરૂર નથી; ત્રણેનું કામ એક જણ થોડે ખર્ચે સારી રીતે કરી શકશે. આ સૂચનાનુસાર ૧૪ મી સપ્ટેમ્બરે ક્રાંતિકર્તા એકલાને કુલ અપ્પત્યારી એકઠી નિમવામાં આપ્યો હતો. મી. આડમ્સ અમેરિકા પાછો ગયો. મિ. લી થોડો વખત વધારે રહ્યો. એની પાસે રપેનના એકઠી તરિકે નામનું કામ હતું. પણ રપેન દરખાસમાં ફરી ગયો નહોતો.

ક્રાંતિકર્તા જે જે મરકારી અને લોકોપયોગી કામો કર્યાં તેનાં પૂર્ણ ઇતિહાસ આ ચરિત્રમાં લખી શકાય નહીં. મુખ્ય મુખ્ય બાબતો હુંકામાં વર્ણવી શકાય તે પ્રમાણે થોડી ઉપર વર્ણવી છે. તો પણ તેને બેટા લગાડવાને અને પોતાના દેશીઓમાં ફલકો પાડી તેના કામમાં હરકતો નાખ-

વાને કેટલાએક અદેખા લોકોએ પ્રયત્ન કર્યો હતો તેનું કંઈ ખ્યાન અત્રે લખવું યોગ્ય લાગે છે.

ક્રાંકિલનની વિરૂદ્ધ પક્ષમાં સૌનો અગ્રેસર મી. આર્થર લી હતો. આ ગૃહસ્થ વર્ણનિયામાં જન્મ્યો હતો અને રિયર્ડ હેન્ની લીનો ભાઈ હતો. ઝગડો સર થતા પહેલાં ચોટા વરસપર ને લંડન ગયો હતો, પારિશ્વરની પરીક્ષામાં પાસ થયો હતો અને વકીલાત શરૂ કરી હતી તે ખુદિવાન હતો, લખવામાં ખાલોશ હતો અને સ્વદેશના કામમાં ઠીક ભાગ લેતો. પણ તેનો સ્વભાવ ચઢાઈ અને અદેખો હતો. કાંઈનાપર તે ભરોંમે રાખતો નહીં. હરીફ પર્મદ કરતો નહીં અને તેના સર્જનમાં આવનારને લડાની મારતો હતો. જ્યારે દાકતર ક્રાંકિલન લંડનમાં મસાચુમેટના મુખત્યારની જગ્યા પર હતો ત્યારે તે રાજનામું આપે તો તેની જગ્યા લેવા મી. લીની નિમ-ણુંક થઈ હતી કેટલાંએક કારણસર ક્રાંકિલનને ઇંગ્લાંડમાં વધારે રહેવું પડ્યું તેથી લી અમીરો થઈ ગયો. અને આ વખતથી ક્રાંકિલન પ્રત્યેની તેની અદેખાઈના અંકુર કુંટ્યા. લીને ઈશ્વરત લાગી કે ક્રાંકિલન મરતા સુધી જગા છોડશે નહીં તેથી તેનાપર ખોટા ખોટા આરોપ રાખી મસાચુમેટની રાજ્યમંડળીનાં મુખ્ય મુખ્ય સભાસદોને તેણે પત્રો લખવા માંડ્યા. ક્રાંકિલન દરેક અગત્યની બાબતમાં લીની સલાહ લેતો ને મિત્ર તરિક્કે તેને ગણતો, સગવળ લીનું આ ગેરકૃત્રિમ વિશેષ વખોડવા જોગ હતું. લીના આરોપથી કંઈ અસર થઈ નહીં એમ આ ચરિત્રના આગલા ભાગમાં કંઈ ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે. જે કે તે વખતે તેથી કંઈ અમર થઈ નહીં તો પણ કેટલાએક માણસોના મનમાં પેદા થએલા વહેમ ધણી વખત સુધી પૂરેપૂરા નીકળી ગયા નહોતા.

ક્રાંકિલન ક્રાન્સ આવ્યો તે પહેલાં ડીન અને લી વચ્ચે કનિયો થયો હતો. અમેરિકા સરસામાન મોકલવાની સૈદ્ધી મરસ રોન કંઈ છે એ બાબત બોમારોએ લીનો અભિપ્રાય પૂછ્યો હતો અને તેની સલાહ પ્રમાણે કંઈ ગોઠવણ પણ કરી હતી. લી ધારને હતો કે સરસામાન મોકલાવવામાં કારભાર કરવાનું મારે હાથ આવશે પરંતુ એટલામાં કોન્ઝિમના મુખત્યાર તરિક્કે ડીન પારિશ આની પડોંચ્યો અને બધી ગોઠવણ બોમારોએ માથે તેણે બારેબાર કરી લીધી, કારણ કે કોન્ઝિમના દુકમ પ્રમાણે એ ઝામ તેના એકલાના અધિકારનું હતું. આ વાત માંબળીને પારિશ ગયો પોતાના કામમાં પડવાનો ડીનપર આરોપ મૂકી તેની અને

વચ્ચે કનિયો કરાવનાની ખટપટ હજી માડી પરતુ તે ફતેહ પામ્યો નહોતો મનમાં બળતો પાછો લડત ગયો.

પારિમમાં કોંગ્રેસના ત્રણ વડોતો મળ્યા તે વખતે લીના મનનું વનથ આ પ્રમાણે કનિયાઓ હતા સાત મામ લી રૂપેન અને જર્મની તરફ જનાથી ડીન અને ક્રાકિવને નિરાતે કામ કર્યું પામ્યું ત્યાથી પાછા આવ્યા પછી તેના વહેમી અને અદેખા સ્વભાવને લીધે તેણે કક્ષમના ખીજ રોપવા માડ્યા. તેના સહાધિકારીઓએ કહેવા કામ માટે તેણે નાપમદગી બતાવી, તેમણે આપેના ઇન્જરમાં ભૂલો કાઢી અને વમડવા માડ્યું કે તેમણે પેસા હાલી દીધા છે, મિત્રોને પેસા ખરાવ્યા છે અને પેસા કમિશન ખાધ ગયા છે. આટલેથીજ તે અટક્યો નહોતો કોંગ્રેસના સભાસદોને લખેના પત્રોમાં પણ ડીન અને ક્રાકિવનના પ્રમાણિકણના વિષે તે વહેમ બતાવવા લાગ્યો ને કે એવા આરોપની સાબીતીમાં કંઈ પૂરાવો મળી શકતો નહોતો તો પણ માણસ જાતનો સ્વભાવ એવા છે કે તેમના મનપર આધાર વગરના હમારથી પણ હજી અમર થવા વગર ગદે નહીં ૧૭૭૭ ના અક્ટોબર મુધીમાં તો ટટવાએક પત્રો કોંગ્રેસના સભાસદો પૈકી લીના બાઇને તથા સેમ્યુઅલ આડમ્સને પહોંચી વળ્યા હતા આ કાંગોમાં લી લખે છે કે ક્રાન્સમાં અમેરિકાનું કામ મારા સોળતીઓની જેદરકારી અને લગાડીથી ઘોઠાળામાં પડ્યું છે મારા સોળતીઓ મારી મતાહ અને સચનાપર ધ્યાન આપતા નથી અને એમનાપર મારો કંઈ હામ ગહેતો નથી આ પત્રોમાં લીએ વગી જણાવ્યું છે કે મો કયા નિમત્રો એ વિષે કોંગ્રેસમાં સવાન નીકળે તો મને ક્રાન્સના ઈન્જાગમાં રખાવવા તમનીજ કરજે, કારણ કે એ દરબાગ મુખ્ય છે. વળી ક્રાકિવનને વિષેના અને ડીનને હોવનડ મોકલાવી દેવાની સચના એ પત્રોમાં તેણે કરી છે એક પત્રમાં લી લખે છે કે " મારી સચના પ્રમાણે મને ક્રાન્સમાં રાખવાનું અને ક્રાકિવન તથા ડીનને વિષેના અને ટોવનડ મોકલવાનું થાય તો જેમને હાથે સરકારી પેસો પડ્યો તેમની પામે હિસાબ માગવાને મને સતા મજશે ને એમ નહીં થાય તો એ લોકો હિસાબ આપતે નહીં અને આપશે તો ખેંગે આપશે, અને જે લોકોને સરમગે પેમાની વૃટમાં ભાગ મળનાનો છે તેમની મદદથી જોડાઈ પકડાશે નહીં હ કહુ છું તે ગોઠવણ કરશે તો એકદમ ધારેલી મતવળ પાર પડશે અને તે આગળથી ગોઠવણ કરી એમ જણાશે નહીં અને સરકારનું કામ થશે " લીની ધારણા કેવી

હતી તે ઉપરનો સ્થળો સ્પષ્ટોદેખાડી આપે છે, સમજાવે તે સર્વધર્મ વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી મથી. આ ખટપટ ઘણું આસ સુધી ક્ષીએ ચલાવી એક વખત તેણે એવો ઇસારો કર્યો કે દાકતર ક્રાંકિલને લૂટકાટ કરવા એક વહાણ મોકલ્યું છે અને તેના નકશામાં તેનો ભાગ છે. બીજી વખતે તેણે એમ જણાવ્યું કે ક્રાંકિલન અને કોંગ્રેસનો ક્રાન્સનો પારખ મળી ગયા છે અને પૈસા આપ જાય છે. આ સ્થળે કહેવાની જરૂર નથી કે આ ઇસારાઓમાં તન માત્ર પણ સત્ય નહોતું પોતાનો ધોબ ખૂંટી કરવાને બનાવવી છુટા હી ઉમાવતો હતો. તેની ધારણામાં તે પાર પડ્યો નહોતો તે પણ તેથી નિરાશ થઈ તે યાગે દહયો નહોતો. તેના આશય મને તેટલા જુદા હતા તે પણ કેટલાએક માણસો તે સાચા માની બેઠા. કોંગ્રેસમાં તે વખતે એટલો મતભેદ અને પક્ષાપક્ષ ચાલતાં હતાં કે સામા પક્ષને એવા આશય ઉઠાવી લેવા એ લાભકારક હતું.

ક્રાંકિલના, દુરમનોમાં મી ગ્રાંડ ઇઝાર્ડ, નામનો, એક બીજો મુખ્ય વસમ હતો. ટરકનિના દરબારમાં ત્રિમાસિકા કોંગ્રેસના વકીલ તરીકે તે બે વરસ પારિસમાં રહ્યો હતો, પણ ત્યાં તેને કંઈ કામ નહોતું હોવાથી પાડો બોલાવી લેવામાં આવ્યો હતો. ક્રાંકિલન આવે તેને દુરમનાવટ થવાના બે કાગળ હતા ક્રાન્સ સાથે મિત્રાચારીના કોલમશન આવતાં હતાં તેમાં મારી મનાઈ લેવી જોઈએ એમ તે ધારતો હતો. ક્રાન્સના દરબાર સાથે તેની નિમણૂકનો કંઈ અર્થ નહોતું હોવાથી ક્રાંકિલને તેને કંઈ પુલ્યું નહોતું ઇઝાર્ડને તેથી ખોટું લાગ્યું તે ક્રાંકિલન પાસે તેણે ખુલાસો માગ્યો. ખુલાસો માગવાનો તેને અધિકાર નહોતું હોવાથી ક્રાંકિલને તેને આપ્યો નહોતો. ઇઝાર્ડને આથી પોતાનું અપમાન થયું એમ લાગ્યું અને અહિંથી ગ્રાંડેખા-ઇન બીજા રોપાયું બીજું કારણ એ હતું કે જ્યારે ક્રાંકિલન ક્રાન્સમાં કુલ અખતારી એજન્સી થયો ત્યારે યુરોપના ક્રીળ દરબારોમાં કોંગ્રેસે મોકલેલા એજન્સી નગ્ન જતા નાણા પણ તેની મારફતે જવા લાગ્યાં બીજા એલ-ચીઓનો પગાર પણ તેની મારફતે અપાવા લાગ્યો. ઇઝાર્ડને ક્રાંકિલને બાગ હજાર ડોલર આપ્યા પણ ટરકનિના દરબારમાં જવાનો ઇઝાર્ડને પ્રમંગ આવ્યો નહોતો તેથી કોંગ્રેસ તરફથી ખુલાસો આવે ત્યાં સુધી વધારે પૈસા આપવાને ક્રાંકિલને ના પાડી ઇઝાર્ડનો આથી મિજન ગયો અને તે દિવસ ડાચી ક્રાંકિલન સાથે તે ક્ષાડી દુરમનાવટ રાખવા લાગ્યો.

આ બે માણસો અને બીજા તેમના મળતીઆઓ મોં

જે જે વાતો ચલાવતા તેથી કોંગ્રેસમાં ક્રાંતિકર્તા વિરૂદ્ધ વિચાર બંધાવા લાગ્યો. એમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે પોતાનો બચાવ કરવાનું કે બચાવમાં કોઈને કંઈ લખવાનું ક્રાંતિકર્તા દુસ્ત ધાર્યું નહોતું. પોતાની સામે ચાલતાં કાવતરાંથી તે અનુભવ્યો નહોતો. ક્રાંતિકર્તાને વખતો વખત પોતાના મિત્રો તરફથી લી અને ઇંગ્લેન્ડના કાગળની મતવબની ખબર પડતી હતી. પોતાના પ્રમાણિકપણાપર ભરોસો રાખી ક્રાંતિકર્તા બેસી રહ્યો અને તેના પર ગુમ રીતે મૂકાતા આરોપોનો ખુલાસો કરવાની તેને આવશ્યકતા લાગી નહીં. તેની આ દેખીતી બેદરકારી અને મૌનપણાથી, અમેરિકામાં તેના વિરૂદ્ધ ઉડતી વાતો ધણી જાણી સાચી માનવા લાગ્યા ને એક દિવસ એવો પણ વખત આવ્યો કે તેને પાછો બોવાની લેવાને કોંગ્રેસમાં દર-ખાસત રજુ થઈ. ૩૫ સભાસદો હાજર હતા જેમાંથી આડજોડે તેને પાછો બોલાવી લેવાની તરફેણમાં અને ૨૭ જોડે વિરૂદ્ધમાં મત આપ્યા વિરૂદ્ધ મત આપનાર સત્તાવીસે જણ કંઈ ક્રાંતિકર્તાના મિત્ર નહોતા. પણ તેમાંના ઘણાખરાનો અભિપ્રાય એવો હતો કે એ ગમે તેવો હશે તો પણ તેની જગોનું કામ કરવાને તેના જેવો ખીજો લાપક માણસ કોઈ નથી.

પોતાના દુશ્મનો અને તેમની ખટપટના સર્ગમાં ક્રાંતિકર્તા કેવા વિચાર જણાવે છે તે જાણવા જવા છે. લી અને ઇંગ્લેન્ડના રાષ્ટ્ર કયાં પહોં અદાર માસે ક્રાંતિકર્તા પરદેશી કામકાજ કરનાર કોંગ્રેસની કમિટીને લખેલા એક પત્રમાં તે લખે છે કે “યુરોપના એવચીઓએ મંપર્ગીને રહેવા કોંગ્રેસે આપેલી સિખામણ વાજળી છે. કબિયો નહીં કરવાને મેં તો દરાવજ દર્શો હતો અને તેથી મી. લી અને ઇંગ્લેન્ડ તરફથી મારા પર આવેલા તોછડા, અપમાનકારક, અને ગુસ્સા ભરેલા કાગળોનો કંઈ પણ જવાબ નહોં આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. મારા જાણવામાં એમ આવ્યું છે કે એ મેં જણ્યું મારા વિરૂદ્ધ લાના લાંબા કાગળો લખે છે અને તેમ કરવાનું કારણ એમાંથી એક જણ્યું અહિં એવું જણાવે છે કે હું તેમની વિરૂદ્ધ લખું છું તેની અસર થાય નહોં માટે તેઓ મારા વિરૂદ્ધ લખે છે. પણ તમે જાણો છો કે મારા એકે કાગળમાં તેમનું નામ મેં લીધું નથી.” ક્રાંતિકર્તાના જમાઈએ એક પત્રમાં તેને ખબર આપી હતી કે કેટલાએક જણ અહિં તમાગ વિરૂદ્ધ વાતો ઉડાવે છે. ક્રાંતિકર્તાને જવાબ લખ્યો કે “એથી માટે કંઈ ગભરાવાનું નથી. મારી ખાતરી છે કે મને પ્રથમ ખબર આપ્યા વગર અને જવાબ આપવાની નક આપ્યા વગર મારા પર મૂકાતા આરોપ ન્યાયી કોંગ્રેસ સાંભળશે નહીં. મેં ગુદસ્થોનું કંઈ નુકસાન કર્યું નથી અથવા તેમને

ખોડુ લગાડવાને કદ કારણુ 'આપ્યુ નથી તો પણ એ મારાપર દુશ્મન-
દાવો રાખે ॥ એમ હું જાણું છું પણ મારી બોહોળી આબર, આ દેશના
હોમની મારા પ્રત્યેની મારી લાગણી અને માનવૃત્તિ, અને મારા વખાણુ,
એ અભાગીઆ માણસોના પેટમાં સાંચે છે " એ વરમ પછી મી હોપકિ-
ન્સન નામના એક ગૃહસ્થને લખેલા પત્રમાં તે લખે છે કે " જે મિત્રો
અને દુશ્મનોના સમઘમાં તમે લખો છો તે પૈકી હજારો પાડ માનવો
જોઈએ કે મારે મિત્રોની કદ ખોટ નથી મિત્રોની માટે મોગી ખાણુ છે
મજા મિત્રોની સાથે મારે યોડા દુશ્મન છે તે કદ ખોડુ નથી દુશ્મનો
આપણી ભૂતો સુધરાવે છે અને નરી કરતા અટકાવે છે વખાણુથી કુવાઈ
જઈ જૂનાનામાં પડતા તે આપણને દાની રાખે છે તેમના અદેખાઈથી
ઉભરાતા હુમલા, આપણા મિત્રોને આપણુ બહુ કઠવાને અને આપણી
મેવા કઠવાને વધારે આતુર કરે છે હાત જે કરતા વધારે દુશ્મનો હોવાનું
મારા જાણુવામાં નથી એ જાણની દુશ્મનાઈને માટે હું જવાબદાર છું,
કારણુ કે મેં એના વખાણુ કર્યા હોત તો તે દુશ્મન યાન નહીં. બીજાની
દુશ્મનાઈને માટે ફ્રેન્ચ લોકો જવાબદાર છે, કારણુ કે એ લોકોએ મને
બહુ માન આપ્યુ અને એને યોડુ આપ્યુ જે હું સદૃશ કરી શક્યો અને
એનાથી સહન થઈ શક્યુ નહીં તેઓ જેટલો મને ધિક્કારે છે તેટલો બીજા
મને ધિક્કારે એમ તેમનાથી થઈ શકતું નથી તેઓ કુખી થાય છે. આ
ગૃહસ્થો એક બીજાને ચઢાવ છે તેથી વધારે મારા મિત્રો મને ચઢાતા ન
હોત તો હું પણ કુખી થાત "

ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોએ સમાધાન કરવાનો વિચાર હતો મારી વાળ્યો
નહોતો ૧૭૭૬ ના મે મામમાં મો વિવિયમ જોન્સ—જે વ્યાગગ જતા
સર વિવિયમ જોન્સ થયો અને એ નામથી પ્રખ્યાત ॥ તે—પારિસમાં
આવ્યો રોયન સોસાઈટીના સભાસદ તરિકે ફ્રાન્સિન માથે, ઇંગ્લાંડમાં તેને
ઓળખાણુ થએલું હતું પ્રધાનો તરફથી મુખ્યત્વાર તરિકે આવ્યો છું એમ
ખુલ્લું કહ્યા વગર તેણે વાતે વાતમાં એવા વિચાર બતાવ્યા કે જે પરથી
એમ સહજ અનુમાન થાય કે તેને પણ શીખવી મોકલવામાં આવ્યો છે
" ફ્રેગમેન્ટ ઓફ પોલિનિયસ " એ નામનો એ—ચતુર્ગાઈથી લખેલો નિમઘ
તેણે ફ્રાંકલિનના હાથમાં મૂક્યો આયેન્સની રાજ્ય-ચમચાપર પોલિનિયસે
લખેલા પ્રખ્યાત પુસ્તકમાંથી જાણે ઉતારો જ્યો દોષ ગોવી ગીતે તે નખેલો
દતો. ફરીઆની સાથે મિત્રાચારીનાળા ગ્રીસના ટાપુઓ માથે આયેન્સન
થએલી લડાઈની વાન તેમાં લખેલી હતી, મ્લિધન ગ્રીસની લડાઈ અને ઇંગ્લાંડ,

ફ્રાન્સ અને યુનાઇટેડ સંસ્થાનો વચ્ચે ચાલતી ખરી લડાઈની એ નિબંધમાં સરખામણી કરી છે. પરિણામ એવું આવ્યું છે કે લડાઈ ચતા પહેલાં લડનાર પ્રજાઓના જે જે ફક્ત હતા તે તેમના રહ્યા પણ ફક્ત નામમાં ફેરફાર થવાથી સફાઈ થઈ છે. આ પહેલાં મોકલેલાં કહેણ કરતાં આ વખતે અમેરિકાને વધારે લાભકારક થયેલો આવવા કહેવામાં આવ્યું હતું પણ સ્વતંત્રતા કબ્જ કરવાની ના પાડવામાં આવી હતી. પહેલાંની પેઠે આ ભાગ-ગડથી પણ ફળ થયું નહીં.

“મનુષ્ય વર્ગને ઉપયોગી થાય એવા કામમાં મદદ કરવાને ક્રાંતિસન હમેશ તૈયાર હતો. કેપ્ટન કુક શોધ કરવાની મુસાફરી કરી પાછો આવવાની તૈયારીમાં હતો ત્યારે ક્રાંતિસને પોતાના હુદાની રક્ષાએ અમેરિકન વહાણોના નામુદાઓને લખી જણાવ્યું કે કેપ્ટન કુકનાં તદ્દાણોને પકડવાં કે લૂંટવાં નહીં, પણ મનુષ્ય વર્ગના મિત્રો તરિકે તેને જનતી મદદ આપવી. આ ઉદાર કામની ખુબ પ્રિટિશ સરકારે કરી. કેપ્ટન કુકની મુસાફરીનું પુસ્તક છપાવું ત્યારે તેની એક નકલ રાજની સંમતિથી બેડે ઓફ એડ-મિરલટીએ સામ્રાજીના પત્ર સાથે ક્રાંતિસને બેટ મોકલાવ્યું. રાયલ સોસાઈટીએ કેપ્ટન કુકના માનની ખાતર પડાવેલો એક “સોનાનો ચાંદ” પણ ક્રાંતિસને બેટ તરિકે આપવામાં આવ્યો. આવાં બીજાં પણ પરાંપકારી કામ ક્રાંતિસને ક્યોં હતાં. લેબ્રોરના કિનારાપર મોરોવિયન પાંદરીઓનું એક સંસ્થાન હતું જ્યાં દર વર્ષે લાંડનથી ખોસક બરીને વહાણ મોકલવામાં આવતું હતું. મી. હટનની વિનંતીપરથી ક્રાંતિસ દર વર્ષે આ વહાણને પરવાનો આપતો, જેથી લડાઈના વખતમાં અમેરિકન વહાણ તેને પળવતાં નહીં. વેલ ઇડિઝના કુખી લોકોને મોટે કંપડાં અને અન્ય લઈને ડબ્લિનના કટલાક પરાંપકારી લોકોએ એક વહાણ મોકલ્યું હતું તેને પણ ક્રાંતિસને પરવાનો આપ્યો હતો.

પોલ જોન્સ નામે એક સુરવીર લડવેયો અમેરિકન સંસ્થાનોની સાક-રીમાં રહ્યા હતા. તેણે ફરમોનાપર ધણી દરિયાઈ જીતો મેળવી હતી. “ડક” નામના અંગ્રેજ વહાણને હરાવ્યા પછી પોતાના “રેન્જર” વહાણને લઈને તે ફ્રાન્સના કિનારાપર આવી પહોંચ્યો, ત્યારે અરમાર અને જમીનપર લડે એવું લશ્કર એ જાણેની એકત્ર કોળ લઈને ઇંગ્લાંડના કિનારાના પ્રદેશપર હુમલો કરવા તેને મોકલવા ફ્રાન્સની સરકારે જોડવણ કરી હતી. માર્કિવસ, ડી. લાફે, અમેરિકામાં ધણી જીતો અને માન મેળવી

પાછો આંખો હતો તેને એ કાચીના ઉપરી તરિકે મોકલવાનું અને તેની સાથે અમેરિકન વહાણના ઉપરી તરિકે પોલ જોન્સને મોકલવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. પોલ જોન્સને હુકમ આપવાનું કામ ફાંકિયને કર્યું હતું. નીકળવાની તયારીમાં હતા એવામાં ફ્રાન્સ સરકારે ખીજી યોજના કરી, એથી ગોઠવણ ફેરવી નાખી તો પછી પોલ જોન્સ પોતાનાં નાના અગ્રમાર માથે એકલો ગયો, દુશ્મનોને મળ્યો અને તેઓપર મોટી જીત મેળવી હતી. મગેનો પૈસો વહેચી આવવાનું અને પોલ જોન્સ અને તેના હાથ નીચેના અમલદાર કેપ્ટન જોન્સ વચ્ચે પડેલા વાધાનું મમાધાન કરવાનું ગુચ પછી બરેલુ કામ કાઢિલેને મંત્રાપકારક ગીતે જળગ્યું હતું.

સરકારી કામને બારે બેઠે છતાં ફાંકિયને પોતાનો અભ્યાસ જારી રાખ્યો હતો. ૧૭૭૯ માં તેણે પારિસની રાયન એકેડેમીમાં એક નિમણવામ્થો હતો. એ નિમણવિદ્તાયાં બરપૂર હતા. એજ વર્ષમાં તેના લખાણોની એક સંપૂર્ણ આવૃત્તિ મી. બેન્જમિન વોગન નામના લડનના ગૃહસ્થે પ્રસિદ્ધ કરી હતી આ આવૃત્તિ એક પુસ્તકમાં બહાર પડેલી હતી પણ તેમાં બધા વિષય ક્રમાંકમાં ગોઠવેના છે અને તેમાં જરૂર પડતી ટીપ અને ટીપ અંશકારના અભિપ્રાય લખ આપેલી છે.

ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહ કરવાનો વખત આરે તો તે કામ ફ્રાન્સના કુલાધિકારી મુખત્યાર તરિકે ફાંકિયનથી થઈ ગઈ એમ નહોતું માટે તેણે ફ્રાન્સને બનામણ કરી કે એ કામને માટે અધિકાર આપીને જીજ એવચીને મોકલવો જોન આડમ્સ અમેરિકા આવ્યો કે તરત આ કામ સાંઝ તેની નિમણૂક કરીને તેને પાટો મોકલવામાં આવ્યો.

મકરણ ૨૯ મું.

૧૭૮૦ થી ૧૭૮૧

ફ્રાન્સમાં કુન અખત્યારી એલચી તરિકે જારી-ફ્રાન્સનું ઘરર અમેરિકા મોકલવું લાઈ—યુરોપના કિત્ત તરખના દેશોએ લગમમાં ભાગ નહીં લેનાર દેશના વહાણ નહીં પકડવા કરેલો ઠરાવ—ખાનગી સલાહોને સંયુક્તપર લૂટ ફાટ કરવાની પરવાનગી આપના સગથી ફાંકિયનના વિચાર—આડમ્સ અને વરગેન વચ્ચે ચાલેલો પત્ર—અનહાર—એ મ'ધમાં ફાંકિયનનો અભિ.

પ્રામ—દુસ્મનોના આરોપ અને તેનો રદિયો—ક્રાંકિલનને પાછો બોલાવવાની
ખટપટ—ક્રાંકિલન વિશે કાઉન્ટ વર્જનનો અભિપ્રાય—તેના દુશ્મનો અમંજ્ય
કામો—કર્નલ બ્લેન લોરેન્સ—ક્રાંકિલન સજ્જનામ આપવાનો ઇગરો જણાવે
છે—ક્રાંકિલની મારફતે મુલાકાતે માટે ક્રાંકિલની નવી મુયનાઓ—ક્રાંકિલને
આપેલો જાણ—પેમે અને ઓંદીવમા ક્રાંકિલનના મિત્રો—મેડમ ક્લિલન
અને હેન્ડેશિયમ.

ક્રાન્સ અને અમેરિકા વચ્ચે મિત્રાચારીના કોલકરાગ થયા પછી એવો
પ્રશ્ન ઉઠ્યો હતો કે અમેરિકાના લશ્કરને મદદ કરવા ક્રાન્સનું લશ્કર
અમેરિકા મોકલવું ઇચ્છે છે કે નહીં. કેટલાએકનો અભિપ્રાય એવો હતો
કે એ પ્રમાણે કરવું ડહાપણ બરેલું નથી ક્રાન્સના લશ્કર અને ક્રાન્સ વચ્ચે
આલેક્ષી ઉદ્ભવી લડાઈમાં અમેરિકાના લશ્કરે ઇચ્છાંકના લશ્કર માથે રહીને
સરહદના ક્રેન્ચ સંસ્થાનિકો માથે લડાઈ કરી હતી તેથી ક્રાન્સનું લશ્કર
અને અમેરિકાનું લશ્કર સાથે રહીને લડાં ચકરો નહીં એવી દહેશત રાખ-
વામાં આવતી હતી. માત્ર નોકાસેના અને પંસાની મદદ ક્રાન્સ કરે તો
બસ છે એમ એ મતવાળા લોકોનું ધારવું હતું. ક્રાન્સના પ્રધાનોનો પણ
આ મત હતો તેથી બે વરસ સુધી એવી રીતની મદદજ તેમને કરી હતી.
પરંતુ અમેરિકાના સંસ્થાનોમાં ધણા જણોનો વિચાર એથી ઉલટો હતો.
ક્રાન્સ સાથે પેરીએ ઉતરતી આવેલી દુસ્મનતાવાની લાગણી આવે બયને
વખતે બહાર પડશે નહીં અને પોતાની સ્વતંત્રતા જોખમમાં નાખવાનું
કોઈ પમંજ કરશે નહીં એમ તેમનું માનવું હતું. આ મત ખરો છે એમ
લાફેની ખાત્રી થઈ હતી. અમેરિકામાં તેણે દોઢ વરસ કાઢ્યું હતું. તેની
સાથે અને બીજા ક્રેન્ચ અમલદારો સાથે સર્વ વર્ગના અમેરિકન લોકો જે
પ્રેમ અને મિત્રાચારીની લાગણીથી વર્ત્યા હતા તેથી તેમની ખાત્રી થઈ
હતી કે ક્રાન્સનું લશ્કર અમેરિકામાં મોકલવામાં આવે તો તેમની સાથે પણ
અમેરિકનો તેની જ લાગણીથી વર્તશે. લાફેએ આ બાબત વતનરત્ન વાશિંગ-
ટન સાથે વાતચીત કરી હતી એને તેપરથી પણ તેની ખાત્રી થઈ હતી
કે ક્રાન્સનું લશ્કર અમેરિકા મોકલવામાં કંઈ જોખમ લોકારાનો બય રા-
ખના વાજગી કારણ નથી તેટલા માટે લાફેએ તેમ કરવા ક્રાન્સના પ્રધા-
નોને આગ્રહ કરી. પ્રધાનોએ થોડો વખત આનાકાનો કરો પરંતુ આખરે
લાફેની દલીલોથી તેમનો મંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે અમેરિકન અને ક્રેન્ચ લોકો
એકત્ર થઈ બીજા જોખમે લડી ચકશે. ૧૭૮૦ ની સાલની સરઆતમા

કાઉન્ટ ડી રેસ્પોન્સા ઉપરીપણા નીચે ફ્રેન્ચ લશ્કર, અને કેવેલીઅર ડી હરેના હાથ નીચે નૌકાસેના અમેરિકા મોકલવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

આ કામમાં લાંબેને ક્રાંતિક્ષન તરફથી ઘણી મદદ મળી હતી. એ બંનેએ સાથે મળી અમેરિકન લશ્કરના ઉપયોગ માટે લડાઇનાં હથિયારો, પેપાક અને બીજા સરસામાનનો મોટો જથ્થો મેળવ્યો હતો તે પણ લશ્કર સાથે મોકલાવી દીધો. આ શુભ ખબરની વધામણી આપવા અને ક્રાન્સનું લશ્કર આવે ત્યારે તેનો સત્કાર કરી કેવા ઉપયોગમાં લેવું તેની જનરલ વૉશિંગ્ટન અને કોંગ્રેસ સાથે ગોઠવણ કરવા લાંબે આગળથી ઉપડી ગયો.

રશિયા સરકારની બહામણથી ઉત્તર યુરોપના દેશોએ લડાઇમાં ભાગ નહીં લેનાર દેશો સંબંધી કેટલાએક નિયમો કર્યા હતા તે ક્રાંતિક્ષનને એટલા પસંદ પડ્યા કે કોંગ્રેસનો મત લીધા કિવાય તે પ્રમાણે ચાલવાને અમેરિકન સમુદ્ર પર્યટન કરનાર વહાણોને તેણે હુકમ લખી મોકલ્યા. આગળ લડાઇ ચાલતી ત્યારે એવો નિયમ હતો કે સમુદ્રપર દુસ્મનનો માલ જ્યાં મળી આવે ત્યાંથી પકડી શકાય. લડાઇમાં ભાગ નહીં લેનાર દેશનાં વહાણપર એવો માલ મળે તો તે વહાણ પકડી શકાતાં ને તે સામાન વહાણ પકડનાર લઇ લઇ વહાણ તેના માલીકને પાછું આપતા. ઉત્તર તરફના દેશોએ આ નિયમ ફેરવી એવો નવીન નિયમ કર્યો કે જેના વિષે ખંધી ન હોય તેવો દુસ્મનનો માલ લડાઇમાં ભાગ નહીં લેનાર દેશના વહાણમાં માલમ પડે તો તે પકડવો નહીં. આ નિયમ એવો વાજબી અને વેપારને એટલો ઉપયોગી છે કે તે મંજૂર રાખવાને ક્રાંતિક્ષને સ્વાભાવિક રીતે કંઈ વિચંચ કર્યો નહીં. એનો અભિપ્રાય એવો હતો કે એથી પણ વધારે છટવાળા નિયમ થવા જોઇએ કે જેથી લડાઇના વખતમાં ધંધાદારી લોકો પોતાનો ધંધો વગર હરકતે કરી શકે અને લડાઇથી ત્રાસ ભોગવે નહીં. લડાઇમાં ભાગ નહીં લેનાર દેશનાં વહાણને તે મિત્રના ઘર સાથે સરખાવે છે અને કહે છે કે એવા ઘરમાં કદાચ દુસ્મનનો સરસામાન હોય તોપણ તેને હરકત ચરી ન જોઇએ; ખેડુન, માણી અને બીજા ધંધાદારી લોકો જેઓની ઉપજીવિકા તેમની મહેનતપર છે અને જેઓ માણસ જાતનો ખોરાક પૂરો પાડવાને મહેનત કરે છે તેમને લડાઇના વખતમાં કંઈપણ હરકત ન ચરી જોઇએ; તેમના નિરપરાધી અને ઉપયોગી ધંધા ચલાવવામાં તેમને કોઈ જાતની ડખલ ચવી ન જોઇએ, અને વાજબી કિમ્મત આપ્યા વગર તેમની પાસેથી કંઈ લેવું નહીં જોઇએ.

ખાનગી વહાણને લડાઈની વખતે યતુના વેપારને હરકત કરવા યુદ્ધ સામગ્રી સાથે સમુદ્રપર ફરવાની સરકાર તરફથી રજા આપવી એ જગ-
રાઈની ચોરી કરવાની રજા આપવા બરોજાર છે એમ ક્રાંતિકર્તાનો અભિપ્રાય
હતો. આ સંબંધમાં તેણે એક વિદ્વાતભરેલો નિબંધ લખ્યો છે તેમાં આ
ચાલ નીતિ વિરુદ્ધ, ધાતકી, અને મુધરેલા દેશોએ નાપમંદ કરવા ભેગ
છે એમ તેણે સાબીત કરી આપ્યું છે. તે લખે છે કે “ખીજ દેશના વેપારી-
ઓપર દુભસો કરી તેમની માલમતા લઈ લઈ તેમને અને તેમના કુટુંબને
પાયમાલ કરવાને, અથવા માલમતા ન આપતાં બચાવ કરવાને તેઓ યતન
કરે તો તેમને દાર મારી નાખવાને, હુમ્મ્યા લકડગા લોદોની ટાળીઓ-
ને નોકરીમાં રાખતા પહેલાં દરેક વેપારીએ વિચાર કરવો જોઈએ કે લ-
ડાઈ વાજખી છે કે નહીં. લડાઈ વાજખી હોય કે ગેરવાજખી હોય તોપણ
હાલ ખ્રિસ્તિ ધર્મ પાળનાર વેપારી આ કામ કરે છે, અમુક લડાઈ બંને
પક્ષના સંબંધમાં વાજખી હોઈ શકે નહીં. અંગ્રેજ અને અમેરિકન વેપારી
આવાં ગેરકૃત્ય કરે છે પણ તેઓ પોતાની ચોરી ધાય તો તેની ફરિયાદ
કરે છે અને તેમનો દાખલો લઈ ચોરી કરતાં શીખેલા મંખ્યાબંધ ધસમોને
સજા કરાવે છે.” ક્રાંતિકર્તા એવી બલામણુ કરે છે કે દેશોદેશ વચ્ચે સધિઓ
ધાય તેમાં એક એવી કલમ દાખલ કરવી જોઈએ કે મંધિકરનાર દેશ ખા-
નગી વહાણોને લડાઈની વખતે યતુના વેપારને હરકત કરવા યુદ્ધ સામગ્રી
સાથે ફરવાની કોઈ વખત રજા આપશે નહીં. પ્રસિદ્ધ અને યુનાઈટેડ-
સ્ટેટ્સ વચ્ચે થયેલા તકનામામાં આવી કલમ ક્રાંતિકર્તા દાખલ કરાવી
હતી. હુકામાં દહીંએ તો કોઈ તરેહની લડાઈ ક્રાંતિકર્તા પસંદ કરતો નહીં.
કદાપિ લડાઈ કરવી પડે તો તેના મત પ્રમાણે તે એવી રીતે કરી જોઈએ કે
નિરપરાધી માણસોને તેથી કંઈ ગેરવાજખી ધજા કે હરકત ધાય નહીં.
તેનો મત એવો હતો કે કોઈ તરેહની લડાઈ સારી નથી અને સલાહ
ખોટી નથી.

સલાહ કરવાને ઈચ્છાકર્તા પત્ર યાદ તો તે સંબંધી કોલકરાર નક્કી
કરવાને ક્રાંતિકર્તાની બલામણુ ઉપરથી કોંગ્રેસે જાન આડમ્સને મોકલ્યો હતો
એમ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. મી. આડમ્સ પારિસ આવ્યાને થોડો
વખત થયો એટલામાં એવી ખબર આવી કે કોંગ્રેસે ફરિયાદ કર્યો છે કે
એક રૂપાના ડોલરને બદલે કાગળ ચલણી ચાલીસ ડોલરના દરે તમામ
કાગળ ચલણી નાણું પાછું ખેંચી લેવું. આ ફરિયાદ એવો મોંઘમ હતો

કે તે માત્ર અમેરિકનોને લાગુ પાડવાનો છે કે પરદેશીઓને પણ લાગુ પાડવાનો છે તેનો ખુલાસો થતો નહોતો. ક્રાન્સની દરબાર આ બાબત નક્કી કરવાને મંત્રેજાર હોવાથી કાઉન્ટ ડી વરગેને મી. આડમ્સને પત્ર લખી પુછાવ્યું કે તમે અમેરિકાથી તાજા આવેલા છો તેથી આ બાબતમાં કોંગ્રેસનો ઉદ્દેશ શું છે તે જાણતા હો તો જણાવો. આડમ્સે જવાબ લખ્યો કે એ ઠરાવ કોને કોને લાગુ પાડવાનો ઉદ્દેશ છે તે હું જાણતો નથી પણ મારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે તે અમેરિકન અને પરદેશીઓ બધાને સરખી રીતે લાગુ પાડવો જોઈએ. આ અભિપ્રાયના ટેકામાં આડમ્સે કેટલીક દલીલો પણ પોતાના જવાબમાં જતાવી હતી. આ અભિપ્રાયથી કાઉન્ટ વરગેનને ધણી તાણુથી લાગી. કોંગ્રેસના ઇતિહાસથી ફ્રેન્ચ વેપારીઓએ કોંગ્રેસની ગલણી નોટો કચુવ કરી, માત્ર અમેરિકા મોકલાવ્યો હતો. માત્ર મોકલતી વખતે તેમના સ્વપ્નામાંએ નહોતું કે આપજીદીથી નોટોની કિંમત ઊતારી નાખવામાં આવશે. સમગ્ર કોંગ્રેસનો ઠરાવ તેમને લાગુ પાડવો એ અન્યાયની વાત છે એમ કાઉન્ટ વરગેનનો અભિપ્રાય હતો. થોડા અઠવાડિયા પછી આ પત્રવ્યવહાર ફરીથી ચાલ્યો ને તેમાં ધુનાઈ-ટોડ રોટ્ટમ અને ફ્રાન્સની વચ્ચે થએલા દોષકરાર તથા એ જે દેશના અરસ-પરસના સંબંધની વાત પણ દાખલ થઈ. મી. આડમ્સે પોતાનો મન ખરો છે એમ માનીત કરવાના જુસ્સામાં કેટલાએક શબ્દો એવા વાપર્યા કે જેથી કાઉન્ટ વરગેન અને ક્રાન્સના રાજ્યને કંઈ ખોટું લાગી ગયું કાઉન્ટ વરગેને બધા પત્ર વ્યવહારની નકલો ક્રાકિસન તરફ મોકલાવી અને તેને વિનંતિ કરી કે તેણે એ કોંગ્રેસ તરફ મોકલાવવી એ નકલો મોકલાવતાં ક્રાકિસને કોંગ્રેસના પ્રેસિડન્ટને નીચે પ્રમાણે લખ્યું:—

“મી આડમ્સ એમ ધારે છે કે ક્રાન્સ દેશનો આપણે જેટલો આ-બાર માનીએ છીએ તેટલો તેને ધટતો નથી; કારણકે આપણે તેના ઝો-શિયાળા છીએ તેના કગ્તાં તે આપણે ધણો ઝોસિયાળો છે. મારે આ-પણી અરજીઓમાં આપણે તેને હમ જતાવવો જોઈએ. મને લાગે છે કે મી. આડમ્સનું આ પ્રમાણે ધારવું ભૂલ ભરેલું છે. આપણને ઉચિત છે કે આ-પણે આ દરબાર તરફ વધારે રિવેક અને નમ્રતા બતાવવી જોઈએ. અદિ-નો ગમ જીવાન અને સદ્ગુણી છે અને મારી આત્રી છે કે તે આપ-ણા જેવા જીવન બમતા દેશને મદદ કરવામાં આનંદ લે છે અને તેમાં પોતાની કીર્તિ માને છે. મને લાગે છે કે તેનો આમાર માનને તેના આ

આનેદમાં આપણે વધારો કરવો જોઈએ. તેનો આભાર માનવો એ આપણી માત્ર ફરજ નથી પણ આપણાં સ્વાર્થની વાત છે. એથી ઉત્તર યાત્રાનું એ ગેરવાજબી છે એટલું જ નહીં પણ આપણા હકને નુકસાનકારક છે, હું અથવા ખંડેરે કોઈ માણસ આપણા દેશનું જોટલું બહુ ચઢાતા હોઈએ તેટલું જ મી. આડમ્સ પણ ચઢાય છે. પરંતુ તેનું માનવું એવું છે કે આપણે કડકપણું અને બેરવાઈનો દેખાવ રાખીશું તો આપણને ક્રાન્સ તરફથી વધારે મદદ મળશે. શું કરવું એ આ પરથી નક્કી કરવાનું કામ કોંગ્રેસનું છે.”

ક્રોડિસન ક્રાન્સ દરબાર સાથે હાજર કરે છે એમ તેના શત્રુઓએ તેના પર આજ મૂક્યું હતું. આ હાજરી ખરેખર કેવા પ્રકારની હતી એ ઉપર આપણે તેના પત્રનો ઉતારો બતાવી આપે છે. એ હાજરી માત્ર મજાની મેહરબાનીઓ માટે ઉપકાર માનવામાં, અને જોડાની પાસે પોતાના દેશના દિલને માટે હજી ધણાં કામ કરાવી લેવાનાં હતાં તેમને ખુશ રાખવાનો યત્ન કરવામાં સમાએલી હતી. આ પ્રમાણે કરવું ક્રોડિસન યોગ્ય ધારતો હતો. આપણે કબુલ કરવું જોઈએ કે એ પ્રમાણે કરવું એ નિદાન રાજ્યનીતિને અનુમરીને હતું. પરિણામ એ થયું કે તેના પર ક્રાન્સના પ્રધાનો અને રાજ સંપૂર્ણ બેરોશી રાખતા. તેની અરજ તેઓ માંભળતા અને ધણી વાર તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલતા. પૈસા સંબંધી કોંગ્રેસની હાલત એવી હતી કે ક્રોડિસનને વારંવાર મદદ માટે ક્રાન્સ દરબારને અરજ કરવી પડતી અને બધી અરજોમાં તેની ધારણા પૂરી પડતી. લડાઈના વખતમાં ક્રોડિસન પર કોંગ્રેસ હાજરો હુડીઓ લખતી તે બધીને મુદતસર તે સ્વીકારી શકતો તેનું કારણ એ છે કે તેને માગ્યા પ્રમાણે ક્રાન્સ દરબાર તરફથી પૈસાની મદદ મળી શકતી. થોડા વખત પછી મી. જે સ્પેનની દરબારમાં એનચી નિભાવે અને મી. આડમ્સ હાવન્ડની દરબારમાં નિભાવે ત્યારે એ દેશોમાં તેઓ પૈસા મેળવી શકશે એવી આશાએ તેમનાપર મોઢેલો હુડીઓ તેઓ સ્વીકારી શક્યા નહોતા તે પણ ક્રોડિસનને માથે પડી. હમેશનો આફક ક્રાન્સ દરબારને અરજ કરી કોંગ્રેસની સાખ ક્રોડિસન બળવી રાખતો. ઉપરાઉપરી યનાં માગણીથી રાખને દરકતો પડે છે એમ કહેવામાં આવતું પણ ક્રોડિસનને કોઈથી ના પાડી શકતો નહીં. આ બધા પ્રતાપ ક્રોડિસનના સારા સ્વભાવનો અને તેના વિવેક અને વિનયનો હતો. તેના શત્રુઓ તેના આ ગુણને

આધિનતા કહેતા અને તેને માટે એવી વાત ચલાવતા હતા કે એ તો ફ્રેન્ચ સોડોની ખુશામતથી ફૂવાઈ જઈ પોતાના હુદાનો ભારભોજ રાખે નથી. વળી તેઓએ એવી વાત ચલાવી કે ક્રાન્સના પ્રધાનો પોતાની મતવચ સાધી લેવાને તેને ખુશ રાખે છે, પણ તેઓ આખરે આપણને છેારીને જો દેશે. ક્રાંકિવનની કીર્તિને બટો લગાડવાને અને ક્રાન્સ દરબારનો અધઠિત રીતે ગેરબરોસો હતપન કરાવવાને કેવળ અદેખાઈથી ચલાવેલી આ ખોટી વાતોની સામિતીમાં તથા માત્ર પૂરાવો હતો નહીં ને સત્ય તો બીજકુચ હતુંજ નહીં. પરંતુ એનું પરિણામ એ થયું કે ક્રાંકિવનને પાકો બોલાવી લેવાને કોંગ્રેસમાં ફરીથી પ્રયત્ન થયો. ક્રાન્સનો યુનાઇટેડ સ્ટેસમાંનો એવચી એમ. ડી. લા લુઝર્ને દિવાડેદિફવાથી ૧૭૮૦ના ડિસેમ્બરની ૧૫ મી તારીખે કાઉન્ટ વરગેનપર લખેલા એક પત્રમાં તે જણાવે છે કે “ક્રાંકિવનને પાછો બોલાવી લેવાને કોંગ્રેસમાં હરેક પ્રકારની ખટપટ ચાલે છે. મસાચુસેટના પ્રતિનિધિઓ હરેક રીતે તેને બોલાવી લેવાને આગ્રહ કરે છે. એ એલચીને કોંગ્રેસમાં કોઇનો ટેકો નથી; પણ બન્ને પક્ષ વાળા એમ ધાસ્તી રાખે છે કે ગમેતે તેની જગ્યાએ સામા પક્ષમાંથી કોઇને નિમવામાં આવે, તેથી તે ટકી રહ્યો છે મસાચુસેટ અને સાઉથ પ્રોવીનાના ગંધાનોના મી. લી તથા ઇઝાઈ ઉરકેરેલા કેટલાએક સમામદો ખુશી રીતે કહે છે કે હાતના એવચી કરતાં ગમે તે માણસ વધારે લાયક છે. તેઓ વળી એમ પણ કહે છે કે તેની બેદરકારીથી અને તેની આસપાસનાની ખટપટથી ક્રાન્સમાં અમેરિકાનું સત્તાનાચ વળી ગયું છે.”

ઉપરના કાગળની તારીખ પછી બે માસે કાઉન્ટ ડી વરગેને તેનો જવાબ લખ્યો તેમાં લખ્યું કે “હાકતર ક્રાંકિવન વિષે તમારો કોઇ અભિપ્રાય માગે તો બેધડક કહેજો કે તેના સ્વદેશાભિમાન માટે અને તેની સારી વર્તણૂક માટે અમારો ધણો જીવો મત છે. આ ગુણોને લીધે, તેમજ હાકતર ક્રાંકિવનની સાચવટમાં અમારો બરોસો છે તેને લીધે, કોંગ્રેસે તેને આશ્વી મહેલા પૈસા મંડળીના હાલના ગોઠાણમાં તેને મદદ કરવાને અમે કરાવ કર્યો છે. આ પરથી હરકોઇ માણસ હરિયાશી કરશે કે તેની વર્તણૂક તેના દેશને નુકસાનકારક છે કે શુ અને બીજો કોઇ માણસ એના જોડલું કરી શકત કે કેમ ? એ કે હાકતર ક્રાંકિવનને માટે અમારો મત ધણો જીવો તોપણ અમારે કહેવાની જરૂર પડે છે કે તેની વધને લીધે અને તેની કંને લીધે જે કામને માટે તેને નિમ્યો છે તેને ચોગ્ય ચાલાકી

તાવી શકાતી નથી. આ રી અમે ધણા દિવસો સુધી, કારણકે અમલની ખાતોમાં પોતાના વિચાર કોએમને જણાવવા જોઈએ તે ન જણાવતાં તે છાનોમાનો બેસી રહે છે. તોપણ અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે તેને બોલાવી લેવો એ હાલના વખતને અનુકૂળ થશે નહીં તેના જવાબી તેની જગોએ કદાચ નવો માણસ એવો કઝિયાબોર, મિજાજ, અણસમજુ અને પોતાના દેશનું હિત ઓછું જોનાર આવે કે તેની સાથે અમારે કામ કરવું પરવડે નહીં. નવો માણસ નિમવાની શુચવણમાંથી નીકળી જવાને કોએમને એ ઝનો છે કે ફ્રાંકિનને મદદ કરવા તેની જગોનું કામ કરી શકે એવો, ડાહ્યો ખમડદાર અને વિવેકી મદદગાર આવે.” ફ્રાંસ દરબારનો ફ્રાંકિનને મારે કેવો મત હતો તે આ પત્ર બતાવે છે. હાજીદા કરનાર તે હોય એવા કારણથી તેને રાખી લેવા ફ્રાંસ તરફથી ઇચ્છા બતાવવામાં આવતી નથી. યુદ્ધપણની નમળાઈ સાથે બે મહાન રાજ્યો ફ્રાંકિન પીડાતો હતો. સધિવા અને પથરીના દરદથી આઠવાડિયાના આઠવાડિયા તેને પથારીમાં પ્રડી રહેવું પડતું અને તનમનની મહેનતનું કામ જોઈએ તોટલી ઝડપથી તેનાથી થઈ શકતું નહીં. આટલું છતાં કોએસે તેની મદદમાં કોઈને મોકલ્યો નહીં. બધું કામ તેને જાતે, અથવા જ્યાં લઈ શકાય ત્યાં પોતાના પૌત્રની ખાનગી મદદથી, કરવું પડતું હતું. ફ્રાંકિનને મદદગાર આપ્યો નહોતો એ વધારે અજબ જેવું એથી લાગે છે કે મી. જે અને મી. આડમ્સને ધણું થોડું કામ છતાં કોએસે હુશિયાર અને કામ કરી શકે એવા મદદગારો નિમી આપ્યા હતા. આ ઉપરાંત ફ્રાંકિનને ફ્રેન્ચ બંદરોમાં આવતાં અમેરિકન વેપારી વહાણોના સંબંધનું કામકાજ કરવું પડતું. એલચીનાં કામ સાથે સંબંધ વગરના આ કામમાં તેનો ધ ૧ વખત જતો હતો. ફ્રાંસના બંદરોમાં ફ્રાંસિસ નિમી આ કામમાંથી તેને મુક્ત કરવા તેણે કોએસને ધણી વખત લખ્યું હતું પણ તેપર કોએસે કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહોતું. આ પરથી એવું અનુમાન થાય છે કે તેને પાછો બોલાવી લેવાને એના દુશ્મનોની ખટપટ છતાં, તેના હુદાના અમલનાં કામ કરવાને તેની શક્તિનો કોએમને પૂરું ભરોસો હતો. ફ્રાંસમાં જનતી હકીકત વિષે કોએસને વારંવાર ફ્રાંકિન લખતો નહીં અને પૈસા સંબંધી ફ્રાંસની મદદના આગણાં નહીં કરવાને તેમને કહેતો નહીં તેથી કાઉન્ટ ડી વરગેન ફ્રાંકિનનો દોષ કાઢે છે પરંતુ વાસ્તવિક જોતાં તે ગરામર નથી. ફ્રાંકિન જાણતો હતો કે ફિયાડેલ્ફિયામાં ફ્રાંસના એલચીને મર્વે હકીકત ફ્રાંસ દરબાર તરફથી લખવામાં

આવતી હતી અને તે પ્રમગોષાત કોંગ્રેસને ખબર આપતો હતો તેથી આ સંબંધમાં ક્રાંતિનરને ખારોખાર લખવાની કંઈ ખાસ જરૂર રહેતી નહીં. ખીજી બામતોમાં આ વખતનો ક્રાંતિને ચનાવેલો પત્ર વ્યવહાર એટલે લાભો અને બોહોગો ■ કે એટલી ઉમરે બેશક તેનામાં કામ કરવાની ધણી શક્તિ હોતી જોઈએ. એટલું કામ એની ઉમરના ખીજા કોઈથી થઈ શકે નહીં.

ફ્રાન્સ દરબાર તરફથી દરવર્ષ સરેરાશ ત્રીસ લાખ લીવર કરજે ધીરવામાં આવતા હતા. ૧૭૮૧ માં ક્રાંતિનર ચાળીસ લાખ લીવર મેળવી શક્યો અને તે ઉપરાંત સાઠ લાખ લીવર મદદ તરીકે ફ્રાન્સ દરબારે બક્ષિસ આપ્યા આ નાણાં આપ્યા પછી કોંગ્રેસના મોકલવાથી કર્નેલ જૉન લોરેન્સ ફ્રાન્સમાં આવ્યો તે લશ્કરની જરૂરિયાતો બતાવી, નાણાં અને લશ્કરી સામાનની મદદ માગવા લાગ્યો. ફ્રાંકિનને લોરેન્સની અરજમાં ધણી મદદ કરી અને કંઈ ફોજ મેળવી પણ ખરી. પરંતુ ફ્રાન્સે નાણાં સંબંધી એટલી બધી મદદ કરી હતી કે હવે સીધી રીતે વધારે થઈ શકે એમ નહોતું તોપણ અમેરિકાને હેલનડમાં નાણાં કરજે ધીરાવવાને એક કરોડ લીવર સુધીની રકમના બ્યાન્કની જામીનગીરી આપવા ફ્રાન્સે કમુલ કર્યું.

આ અરસામાં ક્રાંતિનર પોતાના હુદાતું રાજનાથું મોકમાવી, કોંગ્રેસને અરજ કરી કે તેની જગ્યાએ ખીજા કોઈની નિમણૂક કરવી જોઈએ. કોંગ્રેસના પ્રેસિડન્ટને લખેલા કાગળમાંથી લીધેલા નીચેના ઉતારામાં તેમ કરવાના કારણો તેણે દર્શાવેલા છે.

“હવે મારી જાત સંબંધી કંઈ કહેવાની હું રજા લઉં છું. એ સગાં ધમાં ન કોંગ્રેસને અત્યાગ સુધીમાં વધારે તરહી આપી નથી. મારી ઉમરતુ ૭૫ મું વર્ષ પૂરું થઈ ગયું છે. મને ગયા શિયાળામાં સંધિવા થઈ આવ્યો હતો તેથી મારું શરીર લથડી ગયું ■ તે જે કાવત હું પહેલાં બોગવતો હતો તે હજી પાછું આવ્યું નથી. મારા મનની શક્તિ નમળી પડી હોય એમ મને લાગતું નથી. કદાચ તે મને માલમ નહીં પડે પરંતુ હું જોજી છું કે જે ચાલાકીનો ગુણ આ દરબારમાં તમારા એનગીને અવરન હોવો જોઈએ તે મારામાં આજો થયો છે. વળાં મને લાગે છે કે આ જગોનું કામ ધણું મારે છે તે કામને સાર રાત દિવસ ધરમાળ બેસી રહેતું પડે છે. તમારા તરફથી આવતી હુડીઓ લેવાને અને રસીકારવાને મારે ઘેરને ઘેર એટલું બધું બેસી રહેવું પડે છે કે મારાથી ખુબી હવા ખાવાનું અને કસરત કરવાનું બની શકતું

નથી. પહેલાં હું ૬૨ વર્ષ સુસાધરી કરતો તેથી અને હવા ને કસરત મળતાં અને મારી તન્દુરસ્તી ઠીક રહેતી. મારા જેવા વયોવૃદ્ધને વળી અંદગી ટકાવી રાખવાને દેહની ધણી જાતની સંભાળ રાખવી જોઈએ તે મારાથી કામને લીધે લાભ સકાતી નથી.”

“શોકોપયોગી સરકારી કામ એક અથવા બીજી રીતે પચાસ વર્ષથી હું કરું છું અને મારા જાતબાધો તરફથી માન ભોગવું છું તેથી હવે મારે એ સંબંધી કંઈ લોભ રહ્યો નથી. ફક્ત વિશ્રાન્તિ મેળવવાની હવે હું ઉમેદ રાખું છું. મને આશા છે કે મારી જગોએ ખીજ કાઢને મોકલી મારી આ ઉમેદ કોંગ્રેસ પૂરી કરશે; મારે કહેવું જોઈએ કે તમારે ખાત્રી રાખવી કે હું રાજીનામું આપું છું તેનું કારણ એવું નથી કે જે ઉમરું કામ આપણે હાથમાં લીધું છે તેમાં ફતેહ મળવાની અને આશા નથી અથવા મોકલી કરવા પરથી ખોટું લાગી મારું મન ઉડી મથું છે. મારા રાજીનામાનાં કારણ મેં ઉપર જણાવ્યાં તે સિવાય ખીજ કંઈ નથી. વળી હાલ દરિયાની સુસાધરીનો થાક હું ખમી શકુ એવી મારી સ્થિતિ નથી અને લડાઈના વખતમાં કેદ પકડવાના જેખમમાં પડવા હું માગતો નથી તેથી શાન્તિ થતા સુધી અહિંજ રહેવાનો મારો વિચાર છે. કદાચ માઈ બ્રાહ્મીનું આયુષ્ય અહિંજ હું પૂરું કરીશ, મારી જગોએ આવનાર મૃદુરચને માઈ જાન અથવા અનુચિત કામમાં આવશે તો તેનો લાભ હું તેને પ્રુક્ષીથી આપીશ, મારી સલાહ માનવામાં આવશે તો ને આપીશ અને મારા ઝોળખાણ પીછાનથી તેને મદદ કરીશ.”

કોંગ્રેસે તેનું રાજીનામું મંજૂર કરવાને ના પાડી એટલુંજ નહીં પણ મી. આડમ્સ સાથે સંધિ કરવાના કામ સાથે ખીજ ચાર જણની નિમણૂંક કરી હતી તેમાં ફક્તર ક્રાંતિકર્તાનું નામ પણ મુક્યું. ચેતાની પ્રુક્ષીથી કામમાંથી મુક્ત થવાને ક્રાંતિકર્તા માગણું કર્યું તોપણ કોંગ્રેસે તેને તેની જગોપર કામમ રાખ્યો એ તેનાપર કોંગ્રેસની શક્તિનું સ્પષ્ટ લક્ષણ હતું. ક્રાંતિકર્તાના દુસ્મનોને જાણે આથી દયકો મળ્યો હોય એમ થયું. તેમની ખટપટમાં ફતેહ મેળવવાની હવે તેમને આશા રહી નહીં. કોંગ્રેસે કરેલો ઠરાવ ક્રાંતિકર્તાને કણ્ઠ રાખ્યો. તે લખે છે કે, “ મારા પ્રુદાપણાની નખજાણથી કદાચ કામને દરકત આવે એવી ખીજથી હું કામમાંથી મુક્ત થવાને ઇચ્છતો હતો પણ તેઓ એમ ધારે છે કે હું હજી કામનો છું તેથી તેમના ઠરાવને હું શરણ ચાઉં છું અને મારાથી જનનું કામ કરીશ.”

ઇંગ્લાંડમાં રાખેલા અમેરિકન કેદીઓના મંત્રણમાં ક્રાંતિન અને તેના મિત્ર હાર્ટલિ વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર ચાલતો હતો. આ પત્ર વ્યવહારનો લાભ લઇ હાર્ટલિ પ્રધાનોની મંત્રણથી વારનાર સલાહ કરવા સંનધી પણ લખતો હતો. મી. હાર્ટલિએ કરેલી સૂચનાઓના વલણ પરથી એમ દેખાય છે કે લોર્ડ નોર્થના જોવામાં તેના પત્રો આવતા હશે અને લોર્ડ નોર્થ એ સૂચનાઓ પસંદ કરતો હશે ક્રાન્સથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને જીતવા પાડી, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ એકલા સાથે સલાહ કરવાનો ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોનો વિચાર જણાતો હતો. ક્રાન્સ સાથે થએલા કોલકરાયથી આ સૂચના કેવળ ઉભરી હતી. ક્રાન્સની સમતિ વગર ઇંગ્લાંડ સાથે સલાહ નહીં કરવાને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ બંધાયાં હતા. સખજ ક્રાન્સ સાથે મિત્રાચારી તોડીને ઇંગ્લાંડ સાથે સલાહ કરવાની વાત ક્રાંતિન પસંદ ન કરે એ ઉધાડું છે. ક્રાંતિને હાર્ટલિને જવાબ લખ્યો કે “તમે અમારી સાથે મમાલ કરો તે પહેલાં જેમ તમારે હોલન્ડ અને સ્કોટલેન્ડની સાથેનો તમારો મંત્રણ તોડવાની જરૂર નથી તેમ અમારે ક્રાન્સ સાથે અમારો મંત્રણ તોડવાની જરૂર નથી. ક્રાન્સ સાથે અમારે મિત્રાચારી છે તેથી અમારી સાથે સલાહ કરવાને તમારે કંઈ હરકત જોવા નથી. આ સૂચના લોર્ડ નોર્થની હોત તો આખી દુનિયા કહેત કે તેનો હિસાબ અમને છેતરી અમારા મિત્રોથી જીતા પાડી ખરાબ કરવાનો છે. એ દેશ અમારા રક્ષણ સારૂ અમારીપર મેહેરજાની તરીકે લડાઇમાં પડ્યો છે. સખજ તેની સાથે થએલા કોલકરાય તોડવા નહીં એ અમારી જરૂર છે. સ્પષ્ટ રીતે એવી રીતનો કરાર હોય કે ન હોય તોપણ તે પ્રમાણે ચાલવાને અમે બંધાયો છીએ. કદાચ એવો કરાર ન હોય તોપણ એક પ્રમાણિક અમેરિકને એ બંધનથી ઉત્ક્રાંત માથે મમાલ કરવી તેના કરતાં પોતાનો જમણો હાથ કાપી નાખવો એ બહેતર છે.”

હાર્ટલિની બીજી સૂચના એ હતી કે ૬૫ વરસ સુધી વિચરે બધ રાખવો અને એ મુદતમાં કદાચ ઇંગ્લાંડ ક્રાન્સ સાથે લડાઇ કરે તોપણ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે ક્રાન્સને મદદ કરવી નહીં. ક્રાંતિને જવાબ આપ્યો કે ક્રાન્સ સાથે વિશ્વાસઘાત કગવી અમારી સ્થિતિ તમે એવી કરાવના માગો છો કે ૬૫ વરસ યાક ખાધા પછી ફરી તમે વિચરે ગરૂ કરો ત્યારે અમારી મદદમાં કોઇ ઉભું રહે નહીં. અમે કંઈ એવા બેવકૂફ નથી કે આ વાત કપ્પુલ કરીએ.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને તેમના મિત્ર ક્રાન્સથી જીતા પાડવાને બ્રિટિશ

પ્રધાનોએ ધણી રીતે તળવીજ કરી હતી. એ યુક્તિમાં તે ક્ષમ્યા હોત તો પછી અમેરિકાની કંઈ વિસાદ નહોતી કે ઇંગ્લાંડ સાથે એકલું ટકી રહે. ઇંગ્લાંડે માત્ર અમેરિકા એકલા સાથે ખટપટ ચલાવી નહોતી. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સથી જુદા પડવાને ક્રાન્સને પણ લાઘવ જતાવી હતી. પણ ક્રાન્સનો રાજ અને તેના પ્રધાનો ક્રાંકિલનની પેઠે અંતઃકરણથી પોતે કરેલા કાલ-કારને વળગી રહ્યા અને ઇંગ્લાંડને ચોખ્ખી રીતે જણાવ્યું કે જ્યાં સુધી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સ્વતંત્રતા તમે કમુલ કરશો નહીં ત્યાં સુધી લડાઈ બંધ પાડવાની કે સલાહ કરવાની વાત સાંભળવામાં આવશે નહીં.

ક્રાન્સમાં ક્રાંકિલનના મિત્રોની મોટી સંખ્યા હતી તે ઉપરાંત પેસેમાં તેના પાડોશનાં ધણાં કુટુંબો સાથે તેને ધરાબે ગયો હતો. તેની સેવાયાકરી કરવાને અને તેહેનાત ઉઠાવવાને આસપાસના પાડોશીઓ એક બીજા સાથે હરીફાઈ કરતા હતા. મી. બ્રિઘનના ઘરમાં તો તે જાણે ધરનો માણસ હોય એવી રીતે હળી ગયો હતો. ઓટીસમાં મેડમ હેલ્વેશિયસ નામની વૃદ્ધ અને બહોળા બાઇને ત્યાં તે ધણીવાર બેસતો ને ત્યાંજ લીરોપ, લારેરી ફેક્ટોર, લી વિલર્ડ અને બીજા મિત્રોને મળતો. એ બાઈ પણ વિદ્વાન ગણાતી અને વિદ્વાનોની સોળતમાંજ ફરતી હતી. “સંધીવા સાથે સંભાષણ” અને એવા બીજા ક્રાંકિલનના લોકપ્રિય નિબંધોમાંના ધણાખરા પેસે અને ઓટીસમાં બેઠા થતા તેના મિત્રોની રમુજ સારૂ લખવામાં આવ્યા હતા. આવાં લખાણથી તે પોતાનું દુઃખ જલ્દી જતો અને પોતાના મિત્રોને રંજન કરતો હતો. પેસે અને ઓટીસમાં થએલી મિત્રાચારી જ્યાંસુધી ક્રાંકિલન ક્રાન્સમાં રહ્યો ત્યાં સુધી ચાલો એટલુંજ નહીં પણ અમેરિકા પાછો ગયા પછી પણ તે શુવતા સુધી પત્રવ્યવહારથી જારી રહી હતી.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ઇંગ્લાંડે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સ્વતંત્રતા કમુલ કરી.

૧૭૮૨.

સલાહ કરવાની બાંજગડ—એ સંબંધમાં પાર્લામેન્ટમાં ચાલેલી તક-સાર—પ્રધાનોમાં ફેરફાર—થી રીતે બાંજગડ કરવી તે બાબત ક્રાંકિલન સાથે વિચાર કરવા ઓસવેલ્ડનું પારિખ જવું—એનવિલ્ડનું અધિકારપત્ર ક્રાંકિલને ના પાડે કવું—ફેલ્ડ—રોબર્ટની કાર્લિલી—ફિલ્ડ હરબર્ટ—અમે-રિકા સાથેની ધરતો નક્કી કરવા ઓસવેલ્ડનું આવવું—સલાહની અવ-

૨૫ની અને ૪૨૭ના લાયક થયેલા સરતો ક્રાંતિને બનાવી—માંજગડ—સ્વતંત્રતા, ૬૬ અને માછલાં મારવાનો હક—રામના પક્ષવાળાને નુકસાની અપાવવાની ખટપટ—લડાઈમાં અમેરિકાને યથેલા નુકસાનનો બદલો અપાવવાને ક્રાંતિનની દરખાસ્ત—સરતો નક્કી થઈ—સહો થઈ—કોંગ્રેસે મંજૂર રાખી.

૧૭૮૨ ની સરખાતમાં સલાહ કરવાનો વિચાર બ્રિટિશ પ્રધાનોએ કરવા માંડ્યો. યોર્ક ટાઉન આગળ લોર્ડ કોર્નવોલિસના લશ્કરે ખાંધેલી હાર, નવું લશ્કર અમેરિકા મોકલવાને પ્રધાનોની અશક્તિ, લડાઈનું બારે ખર્ચ, હોલન્ડનું ઇંગ્લાંડ સાથે થઈ અમેરિકા અને ફ્રાન્સ સાથે મળી જવું આ બધી બાબતોથી ઇંગ્લાંડમાં હવે લોકોની આંખો ઉઘડી હતી અને સલાહ કરવાને માટે પોકાર થઈ રહ્યો હતો. કોર્નવોલિસનો પરાજય થયાની ખબર ઇંગ્લાંડ આખા પછી મળેલી પાર્લામેન્ટ ઉઘાડતી વખતે કરેલા રામના ભાષણમાં, પહેલાંના કરતાં જરા ઓછો જુરસો દેખાતો હતો. જો કે અમેરિકાનો સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે પાંચ વરસથી પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય નિભાવી રહ્યા હતા અને જો બ્રિટિશ લશ્કરેને હરાવી કેદ પકડી અંગ્રેજોના મનમાંથી જીતવાની આશા નાશ કરી હતી તોપણ હજી રાજા તેમના વિષે ભાષણમાં “અમારી બળવાખોર અને હેતરાયેલી પ્રજા” એવા શબ્દોમાં બોલે છે. પાર્લામેન્ટ બહાર લોકોમાં આશેલા પોકારથી ધીમે ધીમે પાર્લામેન્ટ-પર પણ એવી અસર થઈ હોય એવાં ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં અને પ્રધાનોના પક્ષની સંખ્યા ઓછી થતી જવા લાગી. થોડા વખત પછી જનરલ કોન્વેએ દરખાસ્ત કરી કે અમેરિકા સાથેની લડાઈ બંધ કરી સલાહ શાન્તિ કરવાને ઉપાય લેવા તત્કાલીન કરવા રામને અરજ કરવી. આ દરખાસ્ત પર પાર્લામેન્ટમાં બન્ને પક્ષ તરફથી બારે તરફાર ચાલી અને આખરે પ્રધાનોને એક મત વધુ મળવાથી તે દરખાસ્ત રદ થઈ અને લડાઈ ચલાવવાનું ઠર્યું. માત્ર એકજ મત વધારે મળે એ પ્રધાનોના જોરનું લક્ષણ કહેવાય નહીં. પ્રધાનોને રાજાનાં આજ્ઞાઓ વગર આજ્ઞા છે એમ આ દરખાસ્ત પર પડેલા મત ઉપરથી લોર્ડ નોર્થને ખબર પડી અને તેથી તેણે રાજાનાં આજ્ઞા દીધું. પ્રધાનમંડળ બદલાયું અને તેમની સાથે અમેરિકા સંબંધી વિચાર પણ બદલાયા. નવી કાર્ટિફિ માર્ચમાં શરૂ થઈ. માર્ચિસ ઓફ રોકિંગહામ મુખ્ય પ્રધાન થયો અને મી ફેક્સ અને લોર્ડ રોલબર્ન એ મુખ્ય ઉપપ્રધાન થયા. નવા પ્રધાનમંડળે એ

જીવનથી અધિકાર લીધો હતો કે તેમના વખતમાં અમેરિકાને બીન ચરતે ગ્વાતેમલ આપવાનું છે. આ ધારણથી તેમણે કામ શરૂ કર્યું, ક્રાંતિ અને શેક્ષનર્ન ક્રાંતિન સાથે સલાહ કરવા સંબંધી પત્રવ્યવહાર ચલાવવા લાગ્યા. એપ્રિલ માસમાં તેમણે મી. રિચર્ડ ઓસવોલ્ડ નામના માણસને અધિકાર આપી, ક્રાંતિન સાથે આ બાબત વિચાર કરવાને પારિસ મોકલ્યો. લડાઈમાં રોકાયેલા સર્વ દેશ સાથે સલાહ શી રીતે કરવી એ બાબત કાઉન્ટ ડી વરગેન સાથે એજ પ્રમાણે મસલત કરવાને મી. ટામમ ટ્રેનવિલ્ડને મોકલવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે બાંજગડો ચાલી પરંતુ જ્યાં સુધી સલાહ કરવાને રાજ્યને અધિકાર આપવા પાર્લામેન્ટ દરમિયાન કરે નહીં ત્યાં સુધી કંઈ થઈ શકે એમ નહોતું.

કેસકરાર કરવાની બાંજગડ ચલાવવાના મંજૂરમાં ક્રાંતિને એવી સૂચના કરી કે ઇંગ્લાંડના બાંજગડીઆમાંથી એક અમેરિકાના સંબંધની બાંજગડ કરવાને અને એક યુરોપિયન દેશના સંબંધી બાંજગડ કરવાને, એ પ્રમાણે બે જાણુ જુદા જુદા અધિકાર લઈને આવે તો સાર. કારણ કે એ બંને બાંજગડોમાં જુદી જુદી બાબતો હોવાથી, બાંજગડનું કામ જુદું જુદું ચલાવવાથી સહેલાઈથી અને જલદીથી પૂર્ણ થઈ શકશે. બ્રિટિશ પ્રધાનોએ આ સૂચના માન્ય કરી પોતાના બાંજગડીઆઓને જુદાં જુદાં અધિકાર પત્ર આપ્યાં.

મી. ટ્રેનવિલ્ડ અને મી. ઓસવોલ્ડે, કાઉન્ટ ડી વરગેન અને દાક્તર ક્રાંતિન સાથે ચલાવેલી મસલતમાં સરખાતથીજ ખાતરી કરી કે અમેરિકાને સ્વતંત્રતા આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. બાંજગડ પારિસ-માજ ચલાવવી એમ ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોએ નક્કી કર્યું હતું. મી. ટ્રેનવિલ્ડ પારિસમાં રહ્યો પરંતુ મી. ઓસવોલ્ડ થોડો વખત લંડન જઈ આવ્યો. ઓસવોલ્ડની ગેરહાજરીમાં ટ્રેનવિલ્ડને મળેલા અધિકારનો અર્થ તે એવો સમજ્યો હતો કે ફ્રાન્સ અને અમેરિકા બંને સાથે બાંજગડ ચલાવવાનો તેને અધિકાર છે. ક્રાંતિને તેની જૂલ બતાવી ત્યારે ટ્રેનવિલ્ડે કહ્યું કે જોકે મારા અધિકારપત્રમાં અમેરિકા સંબંધી કંઈ લખ્યું નથી તોપણ મારા અધિકારમાં અમેરિકાનો સમાવેશ થાય છે. આ ખુલાસો ક્રાંતિને માન્ય થયો નહીં અને કહ્યું કે અમેરિકા સાથે બાંજગડ કરવાનો અધિકાર સ્પષ્ટ રીતે કાગળપર મુકવામાં આવશે નહીં ત્યાં સુધી સલાહની વાત ચલાવી નથી. ક્રાંતિનનો આગ્રહ જોઈ મી. ટ્રેનવિલ્ડે પોતાનું અધિકાર પત્ર ખાસ કામદ માથે લંડન મોકલાવ્યું અને તેમાં એવો

સુધારો કરી પાછું મંગાવ્યું કે “ક્રાન્સ અથવા બીજા કોઈ રાજા કે રાજ્ય સાથે” ભાંજગડ કરવાનો તેને અધિકાર છે. આથી પણ ક્રાંતિચન સંતોષ પામ્યો નહીં. એ અધિકારપત્ર વાંચ્યા પછી તેણે ઐનવિધને કહ્યું કે “બીજા કોઈ રાજ્ય સાથે” એવા મોઢમ સંજોગથી, જેને રાજ્ય તરીકે તમારી દરબાર કબ્જ કરતી નથી, તેની ભાંજગડ કરવાનો તમને અધિકાર આપવાનો ઉદ્દેશ હોમ એમ લાગતું નથી. આ ઉપરથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સંબંધમાં ઐનવિધને મળેલા અધિકાર ઉપરથી ભાંજગડ કરવાની ક્રાંતિચને ના પાડી.

વાજબી શરતોથી સલાહ કરવાને ઇંગ્લાંડ ખુશી છે એમ મી. એસ-વોર્થ અને મી. ઐનવિધે કહ્યા હતાં, આ પ્રમાણે પેચ કરવા માંડ્યો તેથી કાઉન્ટ ડી વરમેન અને દાક્તર ક્રાંતિચન નાખુશ થયા. તેમને એવો વહેમ આવ્યો કે લડાઈ ચલાવવાની ઇંગ્લાંડની ઇચ્છા છે પણ વખત લેવાને આ પ્રમાણે પ્રપંચ તે કરે છે. વેસ્ટ મિનિસ્ટર્સ ઇંગ્લાંડને આ વખતે કેટલીએક ફતેહો મળી હતી તેથી આ વહેમ દૂર થયો અને એ બંને જણને એમ લાગ્યું કે જીત મેળવવાની ઇંગ્લાંડને હજી આશા છે. આ વહેમ ખાવાને કંઈ કારણ હતું ખરાં પણ યોગ્ય વખતમાં માલમ પડ્યું કે મુખ્ય હરકતનું કારણ તો બીજું જ હતું. એવી ખબર આવી કે માર્કિવસ ઓફ રોકિંગહામ ગુજરી ગયો છે અને પ્રધાન મંત્રીમાં ફેરફાર થયો છે. રોકિંગહામનું પ્રધાનવદું અઢી માસ ચાલ્યા પછી જુલાઈમાં આ વાત બની. અર્લ ઓફ રોકિંગહામ મુખ્ય પ્રધાન થયો અને અર્લ ઐનમ અને મિ. ટાઉન્સેન્ડ મુખ્ય ઉપપ્રધાન થયા. મિ. ફોક્સ રાજનામું આપી છૂટા પડ્યો. રાજનામું આપવાનું કારણ મિ. ફોક્સ પાર્લામેન્ટમાં એવું જાહેર કર્યું કે હું ધારતો હતો કે અમેરિકાને બિન શરતે સ્વતંત્રતા આપવાની છે અને તેથી સ્વતંત્રતા આપવાને હું વચન આપી ચૂકો છું. હવે પ્રધાન મંત્રીનો વિચાર ફેર્યો હોય એમ મને લાગે છે અને તેથી રાજનામું આપ્યા વગર મારે બીજો ઉપાય નથી. લોર્ડ રોકિંગહામ જાતે પણ મંસ્થાનોના લાભમાં હતો, અને લડાઈ બંધ કરવા ઇચ્છા જતાવી, સ્વતંત્રતા કબ્જ કરવાનો વિચાર દર્શાવી ચૂક્યો હતો. પરંતુ નવી કાર્ડિફમાં સ્વતંત્રતાની વાત છેક એક બાજુ ઉપર રાખી માત્ર સલાહ કરવાનો ઉદ્દેશ તેણે પ્રધાનવદું લીધું હતું અને તેથી સ્વતંત્રતાના પ્રશ્ન પર તેનો વિચાર બદલાયો છે એમ ધારવામાં આવતું હતું. પાર્લામેન્ટમાં તેના પક્ષના લોકો પણ તેજ પ્રમાણે કહેતા

હતા લોર્ડ શેલબર્ન અને મી. ફેક્ષ વચ્ચે રાજકિય બાબતોમાં પ્રથમથી જ દેટલોએક મતભેદ હતો; સલાહની બાંજમડ પ્રથમ ચાલતી હતી તેમાં પણ તેમનો એક વિચાર નહોતો, સખળ ગેલબર્નની કાર્લિલીમાં તેની માથે ફેક્ષથી રહી સકાય એમ નહોતું.

નવું પ્રધાનમંડળ નિમાયા પછી, સત્તાદ કરવાને માટે ગુદીજ તરે-
હથી બાંજમડ ચલાવવા માંડી; અને મી. ફેક્ષનું કહેવું ખરૂં જણાયું કે
જે કે પારિસમાં મોકલેલા વકીલોને ક્રાંતિસન આગળ સ્વતંત્રતા કબુલ ક-
રવા કહેવામાં આવ્યું હતું તોપણ સ્વતંત્રતાની વાત પહેલી કબુલ કરી
બાંજમડ ચલાવવાનો શેલબર્નનો વિચાર નહોતો. રાકિંગહામના મરણ
પછી નવા પ્રધાનમંડળનો એવો વિચાર થયો હતો કે વેપારના હકોમાં
અથવા પ્રદેશની બક્ષિસમાં કંઈ પણ બદલો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ખાસેથી લીધા
વગર સ્વતંત્રતા કબુલ કરવી નહોતી એવા ધોરણે સલાહ કરવાની બાંજ-
મડ ચલાવવી. આવો વિચાર હોવાથી મી. ફેક્ષના તરફના અને મી.
ફેક્ષની વચ્ચે નિમાયલા મી. ગ્રેનવિલને પારિસથી પાછો બોલાવી લેવામાં
આવ્યો અને તેની જગાે મી. ફિટ્ઝ હરબર્ટ નામના માણસને આપવામાં
આવી. ફ્રાન્સ, રપેન અને હોલન્ડ સાથે બાંજમડ કરવાનો અધિકાર તેને
આપ્યો અને અમેરિકા સાથે બાંજમડ કરવાનું કામ ઓસવોલ્ડના હાથમાં
રહેવા લીધું. સલાહની બાંજમડ કરવામાં ક્રાંતિન સાથે બેમવાને નિમાયલા
અધિકારીઓમાંથી કોઈ હજી પારિસમાં આવ્યા નહોતા. આડમ્સ હોલન્ડમાં
હતો અને મી. જે રપેનમાં હતો. મી. જે થોડા વખતમાં આવી પહોંચ્યો.
ઓથો અધિકારી મી. લોરેન્સ ઇંગ્લાંડમાં કેદ હતો ત્યાંથી થોડા વખતપર તેને
લોર્ડ કોર્નવાલિસના અદલાબદલામાં છોડવામાં આવ્યો હતો. સલાહની
બાંજમડ લગભગ પૂરી થવા આવી ત્યાં સુધી તે તેમાં કંઈ અગત્યનો
ભાગ લઈ શક્યો નહોતો.

થુ થુ કરવું એ બાબત ઓસવોલ્ડને લોર્ડ શેલબર્ન તરફથી આગ-
ળથી સૂચનાઓ મળી હતી અને તેનું અધિકારપત્ર પાછળથી આપવાનું
હતું આ પહેલાંના ત્રણ ગાસમાં ક્રાંતિનનો અને તેનો ધણીવાર મેળાપ
થયો હતો, અને તેમને સલાહ કરવાની મુખ્ય મુખ્ય બાબતોપર વાતચીત
યથ મઠ હતી. બાંજમડ કરવાના ખાસ ઉદ્દેશથી હવે ઓસવોલ્ડ વાત
કરવા માંડી. પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે ચરતો થતો જોઈએ તે ક્રાં-
તિને કાગળપર લખી તેને બતાવીને કહ્યું કે મારા સલાહકારીઓની

સંમતિ વગર કંઈ પણ ચોક્કસ વાત મારાથી કહી શકાય નહીં પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે આ પ્રમાણે થરતો હોવી જોઈએ. ક્રાંકિંગનની સરનાઓમાં જે પ્રકારની થરતો હતી. એક પ્રકારની થરતોને તે અવશ્યની થરતો કહે છે અને બીજા પ્રકારની થરતોને ઇન્જિનાલાયક થરતો કહે છે, ઇંગ્લાંડની સરકાર હવેએને માટે ચાલે એવી સલાહ કરવા ઇન્જિની હોય તો આ બન્ને પ્રકારની થરતો તેણે કયુલ કરવી જોઈએ.

અવશ્યની થરતો નીચે મુજબ હતી:—૧ તેર સંસ્થાનેને સર્વ પ્રકારની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવી અને ત્યાંથી ઇંગ્લાંડે પોતાનું લસ્કર પાછું ખેંચાવી લેવું. ૨ સ્વતંત્ર સંસ્થાનેની અને ઇંગ્લાંડના તાખાનાં સંસ્થાનેની હદ નક્કી કરવી. ૩ અસલ પ્રમાણે કેનેડાની હદ નક્કી કરી ત્યાંજ રાખવી. ૪ ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ અને બીજી જગાઓના કિનારા પર માછલાં અને ઉવેલ જાતની માછલીઓ પકડવાની છૂટ આપવી.

ઇન્જિના લાયક થરતો આ પ્રમાણે હતી. ૧ શહેરો બાળી નાખ્યાથી જે જે માણસોનું નુકશાન થયું હોય તેમને નુકશાની આપવી. ૨ સંસ્થાનેને હેરાન કરવામાં બૂલ કરી છે એમ પાર્લામેન્ટમાં ઠરાવ કરીને અથવા બીજી રીતે કયુલ કરવું. ૩ સંસ્થાનેના વહાણોને ટ્રેડિટન અને આયરલેન્ડમાં વેપાર સંબંધી ક્ષિટિશ વહાણોના જેવા અને જેટલા હકો આપવા. ૪ આખું કેનેડા પાછું આપી દેવું. ઇન્જિના લાયક થરતો કયુલ કરવી કે નહીં એ ઇંગ્લાંડની મરજીની વાત હતી. પરંતુ ક્રાંકિંગને એવો અભિપ્રાય બતાવ્યો કે એ થરતો કયુલ કર્યા વગર યુનાઇટેડ સંસ્થાનેની રૈયતના મનનું સમાધાન થશે નહીં.

ક્રાંકિંગ અને ઓસવોલ્ડ વચ્ચે વાદવિવાદ થર થયો ત્યારથી ત્રણ માસ શરૂઆતની બાબતો નક્કી કરવામાં જતા રહ્યા. ભાંજગડીઆઓએ મુખ્ય ત્રણ બાબતો નક્કી કરવાની હતી—સ્વતંત્રતા, હદ અને માછલાં પકડવાનો હક. સ્વતંત્રતા કયુલ કરવા વિષે કંઈ વાંધો રહ્યો નહોતો. દરો નક્કી કરવાની બાબત ગુંચવણ બરેલી હતી. ધણી તકરારો ચલાવી નકશા અને પૂરાવા જોઈ આખરે હરોનો સલાહ પણ સંતોષકારક રીતે નક્કી કરવામાં આવી. ભાંજગડ લગભગ પૂરી થવા આવી હતી એટલામાં વધારે લાભારક થરતો કદાવી લેવાના ઇરાદાથી, ઇંગ્લાંડે હદ મુકરર કરવાનો સંચય ફરીથી ઉઠાડ્યો. લગભગ વખતમાં તેર સંસ્થાનેમાંથી ગળના પંશના ભોકોને દેશનિકાલ કરી તેમની માલગિલકન જાત કરવામાં આવી

હતી. આ લોકોને નુકશાની અપાવવાની શરત અમેરિકા પાસે કબુલ કરાવવાનો ઇચ્છાંકનો ઉદ્દેશ હતો. જે આ શરત કબુલ રાખવામાં આવે નહીં તો તેના બદલામાં માછલાં પકડવાનો હક રાખી લેવાનો ઇચ્છાંકનો વિચાર હતો. રાજના પક્ષના લોકોને માટે કંઈપણ કરવાની મુનાઈટડસ્ટ્રસનો વકીલોએ આશા આપી નહીં. તેઓએ એવી દલીલ જતાવી કે રાજના પક્ષના લોકોની માલમિલકત સંસ્થાએ લઈ લીધી છે તે પાછી આપવી કે નહીં તે પ્રત્યેક મેરથાનની મુનસરીની વાત છે. જે બાબતમાં વચ્ચે પાવને કોંગ્રેસને કે તેના વકીલોને અધિકાર નથી. કોલકરારમાં આવી શરત દાખલ કરાવીએ તોપણ તે સંસ્થાને બંધનકારક થશે નહીં. વળી એ લોકોને નુકશાની આપવી એ કંઈ ન્યાયની વાત નથી. લડાઈનું મૂળ એ લોકો છે; ગામે બળાવવામાં એ અગ્રેસર હતા. પોતાના દેશને છોડીને એ લોકોએ દેશના શત્રુ સાથે મિત્રતા બાંધી હતી. જો કોઈની પાસે નુકશાની માગવાનો તેમને હક હોય તો તેમણે કરેલા મિત્ર પાસે છે. જે એમને નુકશાન અપાવ્યું હોય તો ગામે વગેરે બાળી તેમણે કરેલું રૂપતનું નુકશાન પછી અપાવે. બન્નેનો હિસાબ કરાવો ને વળવટ કરતાં જેનું લેહેલું નીકળે તે અપાવે.

આ સૂચના ઇચ્છાંકના વકીલોને ખમંદ પડી નહીં. તેમણે કહ્યું કે રાજના પક્ષવાળાને નુકશાની અપાવવાનું કબુલ કરતાં ન હોતો, પ્રધાનોને પુછ્યા વગર અમારાથી આગળ આવી શકાય નહીં. આ વખતે ક્રાંતિજને એક નવી શરત એ આણી કે લડાઈ કરવાનું ઉધાડી રીતે જાહેર કરતા પહેલાં ઇચ્છાંકે અમારાં વહાણો લૂટી લીધાં છે તેનો હિસાબ કરી તેથી ય. એલી નુકશાનીની રકમ ઇચ્છાંકે આપવી જોઈએ; તેણે આસવોડને કહ્યું કે પ્રધાનોના વિચાર સારે આ શરત પછી તેમના તરફ મોકલાવજો.

ક્રાંતિજને આ શરત આગળ મૂકી ત્યારે ઇચ્છાંકના વકીલો જરા નરમ પડ્યા. પ્રધાનોનો અભિપ્રાય લેવા સંબંધી બેલવાનું તેઓએ હવે બંધ કર્યું. ખડં જોતાં પ્રધાનોનો અભિપ્રાય લેવાની તેમને કંઈ જરૂર નહોતી. તેમની નજરમાં આવે તેવી શરતો નક્કી કરવાને તેમને અધિકાર મળેલો હતો. આખરે એવું નક્કી થયું કે રાજના પક્ષના લોકોને નુકશાની આપવા સંસ્થાને કોંગ્રેસે બંધામણ કરવી, પરંતુ તેની સાથે એવું પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું કે આ બંધામણ સંસ્થાનો માનશે એમ આશા રાખી શકાતી નથી બીજી એ શરત નક્કી થઈ કે લડાઈનો પહેલાં ધોરણ કરત વસુલ લેવાને બેમાંથી કોઈ દેશે કાયદાની હરકત નાખવી નહીં. આ જે

છેવટની શરતો કંઈ મહત્વની નહોતી, તોપણ પ્રિટિચ શાહુકારો અને રાજના પક્ષવાળાઓનો ઘોંઘાટ બધ પાડવાને ઇચ્છાંડના વકાલો તે અગત્યની ગણતા હતા.

ક્રાંતિને સૂચના કરેલી વેપાર સંબંધીની શરત હાવની બાંજગડમાં નાણુવામાં આવી નહોતી. હાલની બાંજગડ માત્ર મલાહ ચલાવે અવસ્થાની શરતો પૂરતી હતી. વેપાર સંબંધી કોલકરાર પાછળથી કરવાનું કાનૂન હતું. આખરે બાંજગડ એવી રીતે પૂરી થઈ કે અમેરિકન વડીલોએ આગળ મૂકેલાં માગણીમાં જે જે અવસ્થા જરૂરી હતી તે તે મંજૂર રહ્યાં. સલાહની શરતોનો ખરડો નક્કી થયો અને તે પર ૧૭૮૨ ની ૩૦ મી નવેમ્બરે વડીલોની સહીઓ થઈ. કોંગ્રેસે એ ખરડો પસંદ કર્યો અને મંજૂર રાખ્યો. લોકોના નાણુવામાં તે આવ્યો ત્યારે સૌ તેથી ખુશ થયેલા જણાયા અને આ પ્રમાણે ક્રાંતિનું અને તેના સહાધિકારીઓની બાંજગડ કરવાની મહેનત સફળ થઈ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

અમેરિકા પાછા જવું.

૧૭૮૨ થી ૧૭૮૪.

ક્રાંતિ કરનારને ખગર આપ્યા વગર સલાહની શરતો નક્કી કરી—તેનાં કારણ—વહેમ—હટો મુકરર કરવા સબંધી અને માહત્તા મારવાના હક સંબંધી ક્રાંતિનું વિષે ખોટી આશવા—દેવું પતાવવાનો ઠરાવ—સ્વિડન સાથે કોલકરાર—ઇંગ્લાંડ સાથે છેવટનું તહનામું મંજૂર થયું—ક્રાંતિનું નોંધ—ખાણુ વિનિમયના ખરાપણાની શોધ કરવાની કમિટીમાં નિમણે—અમેરિકા પાછા જવાની અરજ કોંગ્રેસે સ્વિકારી—તેની જગે જાહેરસનને આપી—પ્રુસિયા સાથે કોલકરાર—ધેર જવાની ક્રાંતિનું નોંધ તેપારી—પેસેધા હાર્વડી ગ્રેસ સુધીની મુસાફરી—સાધ્વાન્ટનથી ઉપડી ફિલાડેલ્ફિયા આવવું—મુસાફરીમાં લખેલા નિબંધ—માનપત્રે.

અમેરિકન વડીલોએ ઇંગ્લાંડ સાથે સલાહના કોલકરાર નક્કી કર્યા તેમાં અજબ જેવું એ હતું કે તેમ કરવામાં ક્રાંતિ કરનારની સલાહ

ખીલપુત્ર લેવામાં આવી નહોતી. ફ્રાન્સની સંમતિ વગર સલાહ નહીં કરવાને ફ્રાન્સ માથે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ બંધાયાં હતાં. વળી કે.એસે વડીલોને ૨૫૯ સુ-
ચના આપી હતી કે આપણા હિંદાર મિત્ર ફ્રાન્સના રાજાના પ્રધાનોને
ખુશા મનથી દરેક બાબતની ખબર આપવી અને તેમની સંમતિ વગર
અથવા દરવાની બાંજનડમાં કંઈ નહીં કરવું નહીં. ” વડીલોએ નહીં ક-
રેલી ચરતો આખરને માટે મંજુર થઈ સલાહનું તદ્દ થયું નહોતું, તોપણ
એ સંમતોને ધો:જો છેવડનું તદ્દ થવાનું હતું તેથી એ બાબત તેમજો ફ્રાન્સ-
ની સંમતિ લેવી જોઈતી હતી અમેરિકા મંડળના ડ્રાલકારની ચરતો
નહીં કરી સહીઓ દરવાખા આવી તે વખતે ફ્રાન્સ અને બીજા યુરો-
પિયન દેશો સાથે આવતી બાજનડમાં કંઈ કરે ત્યાં સુધી વાટ જોવાની
અમેરિકન વડીલોની ફજ્જ હતી. પણ તેમ ન કરતાં, ફ્રાન્સને પુછ્યા વગર
તેઓએ ચરતો નહીં કરી એટલુંજ નહીં પણ યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની ફક્ત તર-
ફની હદ દરાવવા બાબતની ચાંત તો ફ્રાન્સથી જાની રાખવાનું કરાવ્યું હતું.

અમેરિકન વડીલોની આ વર્તણૂકથી કાઉન્ટ ડી વરગેનને ખોટું લા-
ગ્યું. અને સલાહની ચરતોપર વગર પુછ્યે મહી કર્યાની વાત તેના જાણ-
વામાં આવી ત્યારે તો તેને શરસો આવ્યો. અમેરિકન વડીલોએ ભેગા મળી
તેના મનનું સમાધાન કરવા કંઈ ખુશાસો કર્યો નહીં પણ આ કામ ફા-
ક્તર ફ્રાંકલિનને માથે નાખ્યું. ફાક્તર ફ્રાંકલિને ફ્રાન્સ દરબારનો શરસો નરમ
પાડવાને પોતાનાથી બનતી લજવીજ કરી. નહીં કરેલી ચરતોમાં ફ્રાન્સને
કંઈ વાધો કાઢવા જેવું નહોતું. માત્ર વગર પુછ્યે કર્યું તેથી લાગણીની
બાબત રહી હતી એટલે તેમના મનનું મંપૂર્ણ સમાધાન કરી શકાય
એ શક્ય નહોતું.

અમેરિકન વડીલોએ ફ્રાન્સથી છૂપી રીતે ચરતો નહીં કરી તેનું કાગળ
એટલુંજ હતું કે તેમને ફ્રાન્સ વિષે કંઈવહેમ આવ્યો હતો તેમના મમજ-
વામાં એમ આવ્યું હતું કે ફ્રાન્સ લાલપથી કંટાળ્યું છે, અને મમે તે ચરતોથી
છેડનાં સાથે સલાહ દગવી દેવાને ઇચ્છે છે. કાઉન્ટ ડી વરગેન અને ફિનાડે-
લિયાનો ફ્રેન્ચ એલચી હદો અને માછલાં પકડવાના હક સમઘી અમેરિક-
નોનાં માગણાંમાં મધ્યમતા રાખવાની અમેરિકનોને સલાહ આપતા હતા.
વળી રાજાના ફના શેઠને તુકચાની આપવાનું કબજા કરવાને તેમજો સ-
લાહ આપી હતી. અમેરિકા સાથે મંતોપકરક સલાહ ચાલ ત્યાં સુધી લડાઇ ચ-
લાવવાને ફ્રાન્સ બંધાયું હતું. સલાહની ચરતો નહીં કરવામાં અમેરિકા

મોટા મોટા ભાગણાં કરે તો તે ઈંગ્લાંડ કપ્પુર રાખે નહીં અને લડાઈડો છેડો આવે નહીં એવા વિચારથી ગમે તે રીતે સલાહ કરાવી દેવાને ક્રાન્સ ઇચ્છે છે એમ અમેરિકન વકીલોના મનમાં વહેમ મગાયો હતો. આ વહેમને ટેકો મળવાનું કારણ એ થયું કે બાજંગડ ચાલતી હતી એ અંસામાં કાઉન્ટ ડી વરગેનનો અટન સ એમ ડી. રેનીવલ, એ ત્રણ વખત લંડન જઈ આવ્યો હતો. મી. જેને આ પરથી વધારે વહેમ પડ્યો કે ઈંગ્લાંડ અને ક્રાન્સ વચ્ચે અમેરિકા વિરુદ્ધ કંઈ અટપટ ચાલી રહી છે. આ વહેમ આધાર વગરનો હતો. એમ. ડી. રેનીવલ સ્પેન સાથે કરવાના લડનામા સમઘી ખુલાસા લેવા ઈંગ્લાંડ ગયો હતો. અમેરિકા સમઘી બાબતોમાં વાતચીત કરવાને તેને સ્પષ્ટ મનાઈ કરવામાં આવી હતી.

અમેરિકન વકીલો ક્રાન્સ ઉપર વહેમાણ છે એમ ઇંગ્લાંડના વલી-સોના જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે એ નકનો લાજ લઈ, અમેરિકા અને ક્રાન્સ વચ્ચે ઘટ કરાવવાનો લાગ સાધવા માડ્યો. માન્લા પકડવાના હક સમઘી ફિલાડેલ્ફિયાના ફ્રેન્ચ એલમીના ચીટનીસે લખેલા એક પત્રમાં અમેરિકનોના હક કંઈ નથી એમ તેણે લખ્યું હતું. આ પત્ર ઇંગ્લાંડના વકીલોએ મેળવી અમેરિકન વકીલોને જતાયો. આ પત્ર મન્કારી રીતે લખેલો નહોતો. માત્ર ચીટનીસના ખાનગી વિચાર તેમાં દર્શાવેલા હતા તોપણ તે વખતની લાગણીમાં અમેરિકન વકીલોના અનુપગ તેથી કંઈ અસર થઈ અને વહેમ વધ્યો.

અમેરિકન વકીલોએ ક્રાન્સને ખમર આપ્યા વગર કોલકરાની શરતો કરી તેનું કારણ ઉપર પ્રભાણેની અસપામની હકીકતપરથી તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલો વહેમ હતો. પરંતુ વાસ્તવિક જોતાં ક્રાન્સપર આવો વહેમ રાખવાનું કંઈ કારણ નહોતું. પહેલેથી તે આખર સુધી ક્રાન્સ દરબારે અમેરિકા સાથે કરેલા કોલકરા પ્રમાણિકપણે પાળ્યા હતા.

સલાહના કોલકરાની શરતો નહીં થયા પછી થોડા વખતમાં અમેરિકામાં એવી ગપ ચાલી હતી કે દાકતર ક્રાકિનન હવે અને માછળાં પકડવાના હક મર્મઘી કંઈ આગ્રહ રાખતો નથી, અને આ દેકો છોડી દઈને તે સલાહ કરવાની ખુશી જતાવે છે. આ ગપની ખમર બોઝનના દાકતર કુપરે ફાલિદનને આપી અને તેણે જજાબ્યુ કે એથી તમાઈ નામ હસકુ પડે છે હવે નહીં કરવાની અને માછળાં મારવાની બાબતો ક્રાકિનને અવશ્યની શરતોમાં મૂકી હતી અને બાજંગડમાં શરઆતથી તે આ-

ખર સુધી તેની મહીલાત કરી હતી તેથી આ શાખની જ્ઞાત સાંભળીને એને ઘણું મારું લાગ્યું. દાકતર કેપરના પત્નનો ઉગારો સામેલ રાખીને ક્રાંતિ-
ને ઓળ વધીશેને તરતજ આ બાબતપર પત્ર લખ્યો કે “કોલકતાર-
ની શરતો નક્કી કરાવવાના માનમાં મારા સહાધિકારીઓને તેમના મિત્રો
જે ભાગ આપે તે વિષે મારો કંઈ વધી નથી. પણ મારી હંદગીના પ્રયાસ
વરસ બરોસાના સરકારી હુકમોનાં કામ કર્યા પછી મારે હવે એટલોજ
ભોમ બાકી રહ્યો છે કે મારી ધોરમાં જતાં સુધી પ્રમાણિકપણાની મારી
છાપ ખોલી નહીં. તેટલા મારે મારા ઉપર મૂકાયેલા રાજ્યદ્રોહના આરોપનો
રદીયો આપ્યા વગર મારાથી બેઠી રહેવાનું નથી. આ કામમાં હું કેટલી રીતે
વત્યો છું તેના તમે સાક્ષી છો. તમને અને મારા બીજા સહાધિકારીઓને
આ પત્ર મોકલી હું ધનસાદ મારું છું. મારી ખાતી છે કે મારા ઉપર મૂકા-
યેલા આરોપની અસર નાશુક થાય એવા દાખલા આપી તમે મને વેળા-
સર ધનસાદ આપશો.” મી. જેએ જવાબ આપ્યો કે “કોલકતારમાં હું
અને માછલાં મારવા સંબંધી જે હક આપણને મળ્યા છે તે મેળવવા વિરુદ્ધ
તમે હતા એમ માનવાને મને કંઈ કારણ નથી. બાંજગડની દરમિયાન
આ બંને બાબતોની તમે સારી દિમાગત કરી હતી અને મારા અભિપ્રાય
પ્રમાણે એ દોકો મેળવવામાં તમારી જ મદદ હતી.”

સલાહના કોલકતારની બાંજગડ આવતી હતી તે દરમિયાન ૧૬ મી
જુલાઈએ ક્રાંતિને, ક્રાન્સ પાસેથી મુનાઈટેસ્ટ્રેસે હુપાડેલી રકમોનો હિ-
સાબ કરી તે અદા કરવાનો કરાર નક્કી કર્યો. ત્રીસ લાખ લિવર મિત્રા-
ચારી થતા પહેલાં અને સાઠ લાખ લિવર મિત્રાચારી થયા પછી ક્રાન્સે
આપ્યા હતા તે બક્ષીસ તરિકે ગ્રણ્થતાં બાકી એક કરોડ એસી લાખ
લિવર કરજ તરિકે લીધેલા નીકળ્યા. આ કરજની રકમ પાંચ ટકાના બ્યાન્ક
સાથે ૧૭૮૮ ના જાનેવારીની મહેલી તારીખે પાછી આપવાની હતી. આ-
ટલી મેટી રકમ એકી વખતે આપવાનું મુનાઈટેસ્ટ્રેસથી બની શકે નહીં
એમ હોવાથી, દર વરસે ૧૫ લાખ લિવર પ્રમાણે બાર હપ્તાથી એ રકમ
લેવા ક્રાન્સના રાજ્યએ કબુલ કર્યું. ઇંગ્લાંડ સાથે સલાહ થાય ત્યાર મહી
ત્રણ વરસે પહેલો હપ્તો ચક્ર કરવાનું કરાવવામાં આવ્યું. સલાહ થતા પહે-
લાં બ્યાન્કની જો રકમ થાય તે છોડી દેવાને પણ ક્રાન્સના રાજ્યએ ઉદાર
તાથી કબુલ કર્યું. આ ગોઠવણ મુનાઈટેસ્ટ્રેસને ધણીલાભમારક અને સવડ
બરેલી હતી. એ ગોઠવણ કરાવવાનું માન દાકતર ક્રાંતિનને થતે છે.

સલાહના કોલકરાર પર સહીઓ થઈ તે પહેલાં થોડાં માસ પર પારિસ ખાતેના ફિવરડનને એલચી કાઉન્ટ ડી ફુઝ ક્રાંકિનને મળવા આવ્યો અને કહ્યું કે અમારા રાજ કોંગ્રેસ સાથે મિત્રાચારી બાંધવા તૈયાર છે અને તેની ગોઠવણ કરવાનો મને અધિકાર આપ્યો છે. ગ્રેટબ્રિટને મરથાનોની સ્વતંત્રતા કષ્ટિત કરી તે પહેલાં પેતાની મેજે સરથાનો સાથે મિત્રાચારી બાંધવાની ઇચ્છા દેખાડવામાં સ્વિકૃતિ પામેલી હતી. કાઉન્ટ ડી ફુઝે કહેલી વાત ક્રાંકિનને કોંગ્રેસને જણાવી અને કોંગ્રેસે તે પસંદ કરી, સ્વિકૃતિ સાથે કોલકરાર નક્કી કરવા ક્રાંકિનને અધિકાર આપ્યો. થોડા માસમાં કોલકરાર નક્કી કરી પારિસમાં તે પર કાઉન્ટ ડી ફુઝે અને ક્રાંકિનને સહીઓ કરી.

સલાહ કરવાને જે શરતો વધીતોએ નક્કી કરી હતી તે ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટમાં પસંદ આવી નહોતી, અને તે પર ખૂબ તકરારો ચાલી, આખરે લોર્ડ રોલબર્નને રાજીનામું આપવાનો પ્રમુખ આવ્યો. રોલબર્ન પછી જે પ્રધાનમંત્રી અધિકારમાં આવ્યું તેમણે શરતોમાં ફેરફાર કરાવી ઇંગ્લાંડની પ્રજાને રૂએ એવી છેવટની સલાહ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. વેપાર સંબંધી અરસપાસ છૂટ આપવાને કેટલીએક નવી શરતો બતાવવામાં આવી હતી, પરંતુ તે બંને પક્ષ કષ્ટિત રાખે એવી રીતે નક્કી થઈ શકી નહીં. છેવટ પ્રથમની ડાંજગડનાં નક્કી થયેલી શરતો પ્રમાણે તહનામું લખાયું અને ફેબ્રુ ૧૭૮૩ના સપ્ટેમ્બરની ૩૦એ સહીઓ થઈ. તેજ દિવસે ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે નક્કી થયેલી શરતો પ્રમાણે સ્પાનિશ તહનામું લખાયું અને સહીઓ થઈ તહનામાં બંને દેશની સરકારે મંજૂર રાખ્યાં અને આ પ્રમાણે અમેરિકામાં થયેલી ઉથલ પાથલનું છેવટ સ્થાનું અને યુનાઇટેડ સરથાનો ઇંગ્લાંડથી સ્વતંત્ર થયાં. આ પ્રસંગે ક્રાંકિનને તેના મિત્ર ચાર્લસ ટેમ્સનને લખેલા પત્ર તેના દેશી ભાઈઓએ હમેશાં માટે રાખવા જેવો છે.

“પ્રશ્નરતો આભાર માનો કે જે મોટા અને જોખમ ભરેલા ઝગડામાં આપણે પડ્યા હતા તેનો આ પ્રમાણે લાભકારક નિવેડો આવ્યો છે હું ધારતો નહોતો કે આ વખતે આવતા સુધી દુઃખી છું છીએ. શાન્તિના થોડા વરસનો આગણે સારો ઉપયોગ કરીશું તો આપણું ડૉલર પાછું આવશે અને વધશે. આપણી આગળપગની સહીસલામતી આપણા સપ અને સદ્ ગુણ પર આધાર રાખે છે ગ્રેટબ્રિટને જે ખોટું છે તે પાછું મેળવવાને લાગા

વખત સુધી ને તકની વાટ જોશે જે તદનામાની ચરતો પ્રમાણિકપણે પાળે
 એવો આપણો દેશ છે એમ દુનિયાની આપણે ખત્રી કરીયું નહોં; જે
 આપણું દેવું આપણામાં આપણે જેનાગણ કરીયું; જેનણે આપણી સાથે
 નિત્રાયાની રાખી આપણને મદદ કરી છે તેમને જે આપણે કૃતમ્મ થઈ
 યું નો આપણી સાખ અને ગ્રાખા મળતું કૌવત જતાં રહેશે અને આ-
 પણાપર ફરીથી તગણ મારવાને દુસ્મનોને રત્તેજન મળશે; માટે આપણે
 સાવધ રહેવું જોઈએ, અને આપણે સહીમલામત છીએ એવા ભૂલાવામાં
 પડી મોતમજામાં પૈસા ફાડારી મરીન અને નમળા થવું જોઈએ નહોં. અંદર
 અંદરના કષ્ટવા અને મતમેદવી આપણે લડી મરવું ન જોઈએ; સરકારી
 દેવું આગમાં આપણે પછાન રહીએ અંત ખાનગી દેવું વધારીએ એવું
 ચરમબરેલું મામ થવું જોઈએ નહોં, લશ્ચકરી કવાયત અને રેળવણી લેવામાં
 આપણે પછાત રહેવ ન જોઈએ. જરૂર પડે ત્યારે તરત હુપયોગમાં આવે
 એનાં લડાઈનાં હથિયાર જથાનંધ સંગ્રહ કરવામાં આપણે પાછળ પડવું ન
 જોઈએ કારણ કે આ પ્રમાણે થવાથી દુસ્મનને હિમ્મત આવે છે અને
 મિત્રોની હિમ્મત જતી રહે છે. વળી લડાઈ કરવાનો પ્રસંગ આવે નહોં એવી
 તૈયારીઓ કરવામાં જે ખરચ થાય તે લડાઈ ચલાવવામાં જે ખરચ થાય
 તેના કરતાં હમેશાં ઓછું થાય છે.”

આ વખતે ક્રાન્સમાં “પ્રાવિનિમય” * ના ચમત્કાર તરફ લોકોનું
 ધ્યાન એટલું વધુ જેવાયું હતું કે તેના ખરાખોટાપણા વિષે શાસ્ત્રીય રીતે
 તપાસ કરાવવાનું સરકારને થોડું લાગ્યું. મેરુરનો ચલો અને ભાગીઓ
 જેમન પોતાના પ્રયાગોથી લોકોનાં ટોળેટોળાં ભેગાં કરતો હતો અને
 તેમને ચ લોકો દેખાડી પૈસા કમાતો હતો. ‘રાયલ એકેડેમી’ અને ‘ફેક-
 હટી ઓફ મેડિસીન’ એ નામની જે વિદ્વાનોની સભાઓમાંથી સરકારે નવ
 જણની કમિટી નિમી આ આ બાબત તપાસ કરવાને તેમને હુકમ આપ્યો.
 આ કમિટીના અધ્યક્ષનું સ્થાન ક્રાંડિલનને આપ્યું હતું. ૧૭૮૪ નો માર્ચથી
 ઓગષ્ટ સુધી કમિટીએ આ બાબત તપાસ કરી જોઈ. તેમના સમક્ષ
 ઘણા પ્રાગો કરવામાં આવ્યા ને ચમત્કાર હુપમ્મલે એવા બધા
 દાખલા તેમને બતાવવામાં આવ્યા. દાકતર ક્રાંડિલનપર પ્રયોગ કરી જોયો
 પણ કંઈ અસર થઈ નહોં. પોતાની વાત ખરી કરી જેવાને જેલ્સનને બ-
 રાખર તક આપવામાં આવી હતી. ઘણા વખત સુધી ધીરજ અને મહે-

નતથી તપાસ કરી કમિટીએ રિપોર્ટ કર્યો કે “પ્રાણુવિનિમય” જેરી મિત્ર શક્તિ હોવાનો અમારા આગળ પૂરાવો થયો નથી. જે અમર થતી બતાવવામા આવે તે નમળા માથુસની કલ્પનાશક્તિથી થઈ શકે એવી છે એમ અમને લાગે છે.”

ઇંગ્લાંડ સાથે તદનામું થયા પછી ક્રાંતિકર્તાનું કુલ અખત્યારી એકથી તરિકે કામનો બોલો બોલો થયો હતો, પરંતુ પત્રવ્યવહાર ચલાવવા સંબંધીતો બોલો જોવાને તેવોજ બારે રવો હતો. લડાઈના વખતમાં અમેરિકન લશ્કરમાં રહેલા ફ્રેન્ચ અગવદારોનાં સર્ગાસાગવાં તેમના વિષેની ખબરઅંતર હમેશ ક્રાંતિકર્તાને પુછવતા. રાજકિય બાબતો સમજી અને શાસ્ત્રીય બાબતો સમજી જુદા જુદા લેખકો પોતાનાં લખાણ તેના તરફ મોકલી અભિપ્રાય મંગાવતા; અમેરિકામાં વસવા જવા ઇચ્છનાર લોકો પૂરોપના સર્વ દેશમાંથી તેની સલાહ પુછના. અને એ દેશમાં જવાથી શા શાયદ છે, કયા સંસ્થાનમાં જવું વધારે ફાયદાકારક છે, કયો ધંધો વધારે સારી રીતે ત્યાં કરી શકાય એવો છે વગેરે હજારો બાબતો સમજી પડ પુછ કરતા. દરેક માણસને જુદો જુદો જવાબ આપવાની માથાકુટ પડે નહીં અને અમેરિકા વિષે સૌને માહિતી થાય એટલા માટે ક્રાંતિકર્તાને “અમેરિકા વસવા જવા ઇચ્છનારાઓ માટે માહિતી” એ નામનું એક નાનકડું પુસ્તક લખીને છપાવ્યું અને તેની લઢાણી કરી. એ પુસ્તકનાં જર્મન અને બીજાં બાષાઓમાં ભાષાન્તર થયાં. કેટલાએક લોકો નજીવી અને હસવા લાયક બાબતોપર તેને પત્ર લખી ત્રાસ આપતા. એક વર્તમાનપત્રમાં એવી ખબર છપાઇ હતી કે દાકતર ક્રાંતિકર્તા પાસે જલંધરનો રામબાણુ ઉપાય છે. તરતજ આ વાત આખા દેશમાં પ્રચરી અને ક્રાંતિકર્તાનું એ હવા જણવાને ઉત્સુકો તરફથી સેંકડો પત્રો આવવા લાગ્યા.

મસાચુસેટ મંસ્થાનના નોરફોલ્ક પ્રગણમાં ૧૭૭૮ માં એક નવું ગામ સ્થાપન થવાથી તેનું નામ ક્રાંતિકર્તા પાડવામાં આવ્યું હતું. આ સાલ પછી ક્રાંતિકર્તાનું નામ ધણું ગામ, સ્થળો ને જગાઓને આપવામાં આવ્યું હતું. તેમ મંસ્થાનોમા હાલ એકે સંસ્થાન એવું નથી કે જેમાં ક્રાંતિકર્તા નામનું એક પશું ગામ હોય નહીં. ઓહિઓમાં ૧૯ ગામ છે. ક્રાંતિકર્તા નામની વીસ પ્રગણાં છે. કુતાઇડેસ્ટેટસના નકશામાં ક્રાંતિકર્તા નામ ૧૨૬ વાર આવે છે.

અમેરિકા જઈ બાકીનું આપુણ પોતાના કુટુંબ સાથે ગાળવાની ઇચ્છા ક્રાંતિકર્તાને એટલી બધી હતી કે કામમાંથી મુક્ત કરવાને કેન્સિસને વારંવાર તે અરજ કરતો. તેની નોકરી વગર આવી શકે એવું નથી એમ કેન્સિસને લાગવાથી આ અરજ અત્યાર સુધી સ્વીકારવામાં આવી નહોતી. પહેલાં તેના વિચાર પારિસમાંજ રહેવાનો હતો, પછી છટાલી અને જર્મન.

નીમાં મુસાફરી કરવા જવાનો વિચાર કર્યો હતો પરંતુ તેના રોગથી અને ધડપણની નમગામીથી તે એવો અશક્ત થઈ ગયો હતો કે બધા વિચાર પડતા મૂકી આખરે તેણે અમેરિકા જવાનો વિચાર કર્યો

આખરે કોંગ્રેસે ક્રાફ્ટનની અરજ સ્વીકારી ૧૭૮૫ ના માર્ચની ૭ મીએ “એનરેબલ બેન્જામિન ક્રાફ્ટન”ને અમેરિકા પાછા આવવાની પરવાનગી આપવાનો હુકમ થયો અને ૧૦ મી માર્ચ તેની જગોએ ટોમસ જાક્સનની નિમણૂક થઈ

ક્રાફ્ટનો ક્રાન્સમાં માડા આઠ વરસ શુભર્યા હતા એ મુદ્દામાં ધણી અગત્યના સંબંધોની ઠાંકણા કરવામાં તે રોકાયેલો હતો સ્વતંત્રતાના વીર તરિકે તે બધે પકાયો હતો તત્વવેદના અને પ્રથમ પ્રકાર તરિકે આખા યુરોપમાં તે માન પામ્યો હતો વિદ્વાન વર્ગમાં એના જેવું માન ગ્રામ્યને મળ્યું નથી મિત્રોમાં એના જેટલી ચહાવના ધીમ કોઈપર જાગેજ ૨ ખાઈ હશે તેને જવાનો વખત આ યો જાણી મૈા વિનંતી થના લાગ્યા, ને છેલ્લી વારની તેની બેઠ લઈ તેના પ્રત્યે માન અને હેતની લાગણી દર્શાવવા લાગ્યા ક્રાન્સના દરરોજીઓ તેના વખાણ માવા લાગ્યા ક્રાફ્ટની વરગેને જણાવ્યું કે “રાજ સાહેબ તમારા પ્રત્યે ધણું માન ધરાવે છે અને તમારા દેશની કિમત સેના તમે બળી છે તેના બદલામાં તમારો યોગ્ય પુજ થશે એમ આશા રાખે છે હું આશા રાખું છું કે આપ મને બૂલી નહીં જાઓ અને ખચીત માનશો કે હું ખરા વિનંતી તમે સુખી રહો એમ ધણું છું” નોકામેના ખાતાના પ્રમાણે ક્રાફ્ટનને લખ્યું કે “મને થોડા કલાકપરજ ખમર પડી છે કે તમે ઘણાંજાની તૈયારીમાં છો જો આગળથી મને ખમર પડી હોત તો સરકારી વહાણ તમો પહોંચાડવાને ખાસ રીતે મોકલાવવાની ગેરવજી કરવાને રાખતે હું બનામણ કરત અને એવી રીતે તમને તમારે દેશ પહોંચાડત કે ક્રાન્સમાં તમે કરેની સેવાઓથી તમે કેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે અને રાજ સાહેબ તમારે માટે કેટલું મન ધરાવે છે એ તે પરથી જણાઈ આવત ’

ક્રાફ્ટનનું શરીર એવું નબળું થઈ ગયું હતું કે તેનાથી ગાડીમાં બેસી રસ્તાની અવગમણ ખળી ચકાવ એમ નહોતું પેસેથી હાવર્થ એમ સુરી જવાને રાજીની ખાસ બેઠવાની ગાડી તેને આપવામાં આવી હતી એ ગાડીમાં સુબેધી તે મુસાફરી કરી રહ્યો અને છઠ્ઠે દલાડે હાવર્થ એમ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તણુ વિવર રહી, તે સાઈકામટન કપડી મેડા કારણ કે

અમેરિકા જવાનું વહાણ ત્યાંથી ઉપડવાનું હતું. સાક્રામન્ટનમાં બિચપ શિપલી, બેન્જામિન વોગન અને ઇગ્નાકમાંના બીજા મિત્રો તેને મળ્યા અને તેને ધણે વરસે જોડને ખુશ થયા. તેના છોકરો વિલિયમ પણ દસ વરસે તેને અહિં ગળ્યો. સાક્રામન્ટનમાં ચાર દિવસ રહી ફ્રાંકિન દિલાડે દિશ્યા જવા નિકળ્યો. મુસાફરીમાં અવકાશ મળે તે બિચપ શિપલીના ઘરમાં ધણા વરસપર લખવા શરૂ કરેલું આત્મચરિત્ર આગળ લખવામાં ગાળવાને બિચપ શિપલીએ ફ્રાંકિનને સૂચના કરી હતી. તોપણ આ મુસાફરીમાં આત્મ ચરિત્રની હકીકત લખનાં ફ્રાંકિનને નોકાશાઅ, ધુમાડિયાં અને ચૂસા એ ત્રણ બાબતોપર ન્હાના ન્હાના નિબંધ લખ્યા. એ અજન્મ જેવા ડોસાની તંદુરસ્તી મુસાફરીથી એટલી સુધરી હતી કે ધણી સહેલાઈથી થોડા વખતમાં એ ત્રણે નિબંધો તેણે લખી કાઢ્યા. ૪૮ દિવસની મુસાફરી પછી ૧૪મી સપ્ટેમ્બરે તે દિલાડેદિશ્યા બંદરે આવી પહોંચ્યો. તેને વધાવી લેવા લોકોની કંઠ બંદરપર ભેગી મળી હતી. દુરરેની ગર્જના અને તાળીઓના અવાજ સાથે લોકો તેના ઘર સુધી તેને પહોંચાડી આવ્યા.

બીજે દિવસે દિલાડેદિશ્યાની રાજ્યસભાએ તેને જાહેર રીતે માનપત્ર આપ્યું. સહીસલામત રેર આવ્યા બાબત તેને મુખારકબાદી આપ્યા પછી, માનપત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું:—“અમારી ખાત્રી છે કે અમે જે હકીએ છીએ તેમાં આખા દેશની લાગણી આવી જાય છે કે તમે કરેલી દેશસેવા એવી છે કે એકથો આ જમાનો તમારે અમાર માનશે એટલુંજ નહીં પણ અમર કીર્તિ સાથે તમારું નામ હમેશને માટે ઇતિહાસમાં નોંધાશે.” આવીજ ખીસલનાં માનપત્ર અમેરિકન રિસોસોશિક્ષક સોસાયટીએ તથા પેન્સિલ્વેનિયા યુનિવર્સિટી અને બીજી સભાઓ તરફથી તેને આપવામાં આવ્યાં. દરેક માનપત્રને ઘટતો દુકામાં ફ્રાંકિનને જવાબ આપ્યો ને જણાવ્યું કે મેં મારી ફરજ ચિવાય બીજું કંઈ કર્યું નથી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

પેન્સિલ્વેનિયાનો પ્રમુખ.

૧૭૮૫ થી ૧૭૯૦.

મુસાફરીથી તંદુરસ્તીમાં યએલો સુધારો—પેન્સિલ્વેનિયાની રાજ્યમંડળી-માં સભાસદ—પેન્સિલ્વેનિયાનો પ્રમુખ—પેન્સિલ્વેનિયાની આખાદી-ફ્રાંકિનની

ધર સંસારી સ્થિતિ—મુનાઇટેડસ્ટેટ્સનું રાજ્યબંધારણ સુધારવા દિલાડેદિ-
યામાં મળેલી સભામાં નિમાયો—ક્રિસ્ટિનની બાધણ કરવાની રીત—
સભામાં દરરોજ પ્રાર્થના કરવાની દરખાસ્ત—આખર અવસ્થામાં ધર્મ
સંબંધી વિચારો—માનના હુદ્દાદોષે પગાર નહો લેવા બાબત ક્રિસ્ટિનના
વિચાર—કાન્સિટ્યુશન—સભામાં છેવટનું બાધણ—ઉમતા સૂર્યનું ચિત્ર—
દિલાડેદિયામાં ઉત્સવ—કટવર પાદરીની નિત્યનેધમાંથી ફ્રાંકિયનની
મુલાકાત સંબંધી લખાણનો ઉતારો—હિમાન નક્કી કરવા તરફ અને
ફ્રાંકિયનનો ઉપકાર માનવા તરફ કેમિનનું દુર્લક્ષ—ફ્રાંકિયનનો ઉદાર વિચાર
—દુર્લક્ષનો ખુવાસો—શ્રીક અને લેટિન બાપા શીખવા સંબંધી વિચારો—
હંડગીના છેલ્લા વરસમાં કરેલાં કામ.

દરિયાની લાંબી મુસાફરીથી ફ્રાંકિયનની તંદુરસ્તી ઘણી સુધરી હતી.
તેના ખ્યાલ દિલાડેદિયામાં ૮૦ વરસની ઉંમરે તે જુવાન માણસની પેઢે
પગે ચાલી શકતો હતો. તેના ગાલપર લાલી આવી હતી; તેની આંખોમાં
તેજ આબુ હતું; તેનો અવાજ ચોખ્ખો થયો હતો અને કૌવતવાન આનંદી
માણસની પેઢે તે વાતચીત કરી શકતો હતો.

ક્રિયને ક્રાન્સ છોડ્યું ત્યારે તેનો વિચાર તેનું બાકેનું આયુષ્ય વાન-
પ્રસ્થ અવસ્થામાં કાઢવાનો હતો; પરંતુ તેનું ધાર્યું થયું નહો. તેને આબ્યા
ને થોડા દહાડા થયા એટલામાં પેન્સિલ્વેનિયાની રાજ્યમંડળીનો તે સભાસદ
નિમાયો અને લોકોનો આગ્રહ જોઈ તે જગો કબ્જા કરવાની તેને દરજ
પડી. બધા સભાસદોની ચુંટણી થયા પછી રાજ્યમંડળી મળી ત્યારે ફ્રાં-
કિયનને પ્રમુખ તરિકે પસંદ કરવામાં આવ્યો. પેન્સિલ્વેનિયામાં પ્રમુખનો
હોદ્દો ખીજાં સરચાનોના ગવર્નર જેટલો હતો. રાજ્યમંડળીમાં ૭૭ સભા-
સદ હતા તે પૈકી પહેલે વર્ગે ૭૬ જણાએ ક્રિસ્ટિનને પ્રમુખ નિમવા-
ની તરફેણમાં પોતાના મત આપ્યા અને માત્ર એક જણે તેની વિરુદ્ધ
મત આપ્યો. પ્રમુખની ચુંટણી દર વરસે ચતી હતી પરંતુ કાયદા પ્રમાણે
એક માણસ ત્રણ વરસ સુધી પ્રમુખ તરિકે ચુંટી કઢાવીને લાયક ગણાતો.
જો કે પહેલે વરસે ક્રિસ્ટિનની વિરુદ્ધમાં એક મત હતો તોપણ બીજો
અને ત્રીજો વરસે સર્વાનુમતે તે પ્રમુખ નિમાયો હતો. આટલી મોટી ઉ-
ંમરે પણ એ જગોનું કામ કરવાને તેની લાયકી વિષે મન આપનારાઓ-
નો કેવો અભિપ્રાય હશે તેનો ખ્યાલ આ પરથી થઈ શકે છે.

ક્રાંતિનના પ્રમુખપણા નીચે પેન્સિલ્વેનિયામાં સુખ શાન્તિમાં ઘણો વધારો થયો હતો. ઇંગ્લાંડનાં વર્તમાન પત્રોમાં વારંવાર એવી હકીકત આવરી હતી કે ઇંગ્લાંડથી છૂટા પડ્યા પછી મંસ્થાનોમાં ગરીબાઈ અને દુઃખ વધ્યાં છે. આ વાત ખરી નહોતી. મંસ્થાનોની સ્થિતિ પહેલાં કરતાં દિનસે દિનમે વધારે આગાદ થતી જતી હતી. સ્થાવર મિલકતની કિંમત ધણી વધી ગઇ હતી. શહેરોમાં ઘરોની કિંમત ચાર ગણી વધી હતી પાક પુષ્કળ થયો હતો તે વધુ એકુનોને પહેલાં કરતાં વધારે કિંમત ઉપજતી. પરદેશથી આવતો માવ ખીનકુવ પોતાનો નહોં. મજુરોને સારી રોજ અને પુષ્કળ કામ મળતા આવી આગાદ સ્થિતિમાં ક્રાંતિન પ્રમુખનો હુદ્દા બોગવતો હતો એ હુદ્દા સમંધી કામનો બોજો બહુ નહોતો પરંતુ એટલા લોકોની તેને મુલાકાત લેવી પડતી અને એટલા પત્રોના જવાબ લખવા પડતા કે એ બે કામમાં તેનો બધો વખત રોકાતો.

ઘરસંભારી સ્થિતિમાં ક્રાંતિન આ વખતે સુખી હતો. તેનો પૈસો દિવાડેશ્વિયામાં ઘરો લેવામાં તેણે રોક્યો હતો ને તેની સારી આવક આવતી હતી તેનું ઘર તેની સ્ત્રીની દેખરેખ નીચે વીમ વરસપર બંધાવવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમાં જે કામ અધૂરું રહ્યું હતું તે હવે તેણે પૂરું કરાવી લીધું. એ ધરત્રણ મજલાનું હતું. પહેલો મજનો શિનોસોફિક સોસાઇટીની સભાઓ ભરવાના કામમાં લેવામાં આવ્યો હતો ખીજો મજને ક્રાંતિનનું પુસ્તકાલય ગઠેતું અને ત્રીજો મજને તેને અને તેના કુટુંબના માથુમેને રહેવાની સોઈ કરેલી હતી તેના કુટુંબના માથુમેમાં તેની દીકરી, જમાઈ અને તેમનાં ૭ છોકરાં હતા. એક મિત્રને લખેના પત્રમાં ક્રાંતિન લખે છે કે “૨૩ વરસ સુધી પરદેશમાં નોકરી કર્યા પછી આખરે મરે મારા ઘરમાં રહેવાનો વખત આવ્યો છે મારે રહેવાને માટે ‘માઈ ઘર’ ધણી સારી રીતે ધણા વરસપર મે બંધાવ્યું હતું પરંતુ તેનો ઉપભોગ કરવાનો વખત હમણાંજ આવ્યો છે. મારા ઘરમાં મારી સંભાળ લેવાને મારી વહાલી પુત્રી અને જમાઈ, અને મને આનંદ આપવાને તેમનાં પ્યારાં ૬ બાળકા, મારો સાથે રહે છે તેમની અને મારા મિત્રોની સોગતમાં હું આનંદમાં દહાડા કાઢું છું.” આ સુખના દહાડામાં યુરોપમાં કરેલા મિત્રોને ક્રાંતિન વિસરી ગયો નહોં તેમની સાથે નિયમિત રીતે પત્રવ્યવહાર ચલાવી તેણે સમય જારી રાખ્યો મિત્રોના સમંવમાં જેવી લાગણી અને બાવ જીવાનીમાં હતો તેવો એક સરખી રીતે આખર સુધી ક્રાંતિનનામાં કાયમ રહ્યો હતો.

સ્વાતંત્ર્યની લડાઈ પૂરી થયા પછી મુનાઈટેડસ્ટેટ્સની રાજ્યવ્યવસ્થા સુધારવાની ઘણી જરૂર હતી લડાઈના વખતમાં કોંગ્રેસથી કામ નબળું હતું. પરંતુ સવાહ અને આબાદીનો વખત આવ્યા પછી બધાં સંસ્થાનોનું એકત્રપણું કરી ન તૂટતાં સચવાઈ રહે. બન્નાં સંસ્થાનોના લોકોના મનમાં મિત્રભાવનો વધારો થાય, અને સ્થાનિક સબધનો ગગ લોભ ભૂમી જઈ સૌ એકંદરે આખા રાજ્યના ફાયદાની વાતપર લક્ષ આપે એવી રીતે ચાલુ રાજ્યબંધારણમાં ફેરફાર થવો અવશ્યનો છે એમ ઘણા જણનો મત હતો. સુધારાની જરૂરની વાત પ્રથમ ૧૭૮૦ માં એલેક્ઝાન્ડર હેમિલ્ટન નામના ગૃહસ્થે ઉપાડી હતી અને સુધારાની બાબતો નક્કી કરવા સંસ્થાનોના સુખત્યારોની એક સભા બોલાવવા દરખાસ્ત પણ કરી હતી. આ દરખાસ્ત ૭ વરસ સુધી ગરચાયા પછી આખરે ૧૭૮૭ના મે મહિના ના બીજા સોમવારે ફિલાડેલ્ફિયામાં સંસ્થાનોના સુખત્યારોની સભા બરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ સભામાં પેન્સિલ્વેનિયા તરફથી નિમાયણ સુખત્યારોમાં ક્રાકિનન હતો. સભાએ ચાર માસ સુધી રાજ્યસુધારણાની બાબતપર વિચાર કર્યો. ક્રાકિનનની હિમર આ વખતે ૮૨ વરસની હતી. અને પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રમુખ તરિકે તેને બીજું કામ કરવું પડતું હતું તોપણ તે નિયમિત રીતે સભાની બેઠકોમાં હાજર થતો અને જે કામ ચાલતું તેમાં તન મનથી ભાગ લેતો. ક્રાકિનને આ સભામાં કરેલા બાપણ તે ઘેરથી લખી લાવતો અને સભામાં પોતે વાચતો અથવા બીજા પામે વચાવતો. ક્રાકિનન હમેશ દુકામાં પણ મુદાસર અને સ્પષ્ટતાથી બોલતો. તેની બાપણ કરવાની રીત એવી હતી કે આતોઓના મન પર અસર થયા વગર રહે નહીં. વસ્તુત્વમાં પ્રવિણ હોવાનું ક્રાકિનન ડોળ રાખતો નહીં. કંઈ ખાસ કારણ વગર તે કોઈ સભામાં બોલતો નહીં અને જ્યારે બોલતો ત્યારે દુકામાં, ઘણી સાદી ભાષામાં, અને સાદી રીતે બોલતો.

સભા મળ્યાને પાંચ અઠવાડિયા થયાં પણ કોઈ બાબતપર નિર્ણય થઈ શક્યો નહીં. મુદ્દાની બાબતોમાં મતભેદ એટલો બધો પડતો હતો કે તકરારો કરવામાંજ દરેક બેઠકે બધો વખત જતો. ક્રાકિનને આ વખતે એવી દરખાસ્ત ચૂકી કે સભામાં દરરોજ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી અને પછી કામ ચલાવવું તે બોલ્યો કે "એન્જિલન સાથે જાહેર થયો ત્યારે આપણે હિંમરની મદદ માગવા દરરોજ આ હોલમાં પ્રાર્થના કરતા. પ્રમુ-

એ આપણો પ્રાર્થના સાંભળી આપણી ધારણા તે વખતે પાર પાડી. એ અધ્યામાં જેઓએ ભાગ લીધો છે તેમના જેવામાં ઇશ્વરકૃપાના ધણા દાખલા આપ્યા હશે. આજ આ સભામાં નિર્ભયપણે બેસીને આપણું ભવિષ્યનું રાજકિય સુખ સ્થાપન કરવાના હવાયે ચોજવાને ભેગા મળવાની આપણને તક મળી છે તે એ પરમ કૃપાળુ પ્રસૂનો પ્રતાપ છે. શું એ આપણા બળવાન નિત્રને આપણે બૂલી ગયા છીએ? અથવા એની મદદની હવે જરૂર નથી એમ આપણે ધારિયે છીએ? મેં સાંભો આવેલા ભોગબો છે; જેમ જેમ મારી હમર મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ મારી વધારેને વધારે ખાત્રી થતી જાય છે કે મનુષ્ય વર્ગનાં કામકાજ ઇશ્વર ચલાવે છે. જો એક ચકલી સરખી પણ તેની જાણુ વમર જમીનપર પડતી નથી તો શું તેની મદદ વગર એક આખા દેશનો અબ્યુદય શક્ય છે?.....તેટલા માટે હું દરખાસ્ત કરું છું કે દર બેઠે કામ શરૂ કરતા પહેલાં આપણે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી, આપણું કામ સફળ કરવાને તેની મદદ માગવી, અને પ્રાર્થનામાં ધર્મગુરુ તરિકે કામ કરવા શહેરના કોઇ પાદરીને બોલાવવો.” ત્રણ ચાર સભાસદો શિવાય બીજા કોઇને સભામાં પ્રાર્થના કરવાની આવશ્યકતા લાગી નહીં તેથી ક્રાંતિચિન્તનની દરખાસ્ત રદ થઇ.

આખર અવરજામાં ક્રાંતિચિન્તનના ધર્મ સંબંધી વિચારો કેવા થયા હતા તેનો કંઇ ખુલાસો ઉપર જણાવેલી દરખાસ્તથી થાય છે. ક્રાંતિચિન્તનના મરણ અમાઉ પાંચ અઠવાડિયાં પર થેલ કોલેજના પ્રમુખ દાકતર સ્ટાઇસે તેના ધર્મ સંબંધી વિચારો તેને પૂછી જોયા હતા. ક્રાંતિચિન્તને જવાબ દીધો કે આ જગતના કર્તા એક ઇશ્વરને હું માનું છું. તેની પ્રજાપાલનદીર્ઘદષ્ટિથી તે જગતનું રાજ્ય ચલાવે છે. તેની પ્રાર્થના કરવો જોઇએ. તેનાં છોકરાં એટલે આપણા જાતિબાઇઓનું બહુ કરવું એ તેની પ્રાર્થના કરવાનો સૌથી ઉત્તમ રસ્તો છે; માણુમનો આત્મા અમર છે; અને આ જીંદગીમાં કરેલાં પુણ્ય પાપ પ્રમાણે હવેની જીંદગીમાં ઇનસાફ મળવાનો છે. સર્વ ખરા ધર્મનાં આ મૂળતત્ત્વો છે એમ હું માનું છું અને તમારી પેઠે જે પંથમાં તે માલમ પડે તે પંથને હું માનું છું.”

ક્રાંતિચિન્તનો મત એવો હતો કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં સરકારી માનના કુદા ભોગવનારાઓએ પોતાની નોકરીના બદલામાં પગાર લેવો ન જોઇએ. રાજ્યકારભારમાં સુધારો કરવાને નિમાવેલી સભા આગળ આ

બાજુતર તેણે કરેલા બાવણમાં કહ્યું હતું કે “ મનુષ્ય વર્ગના કામકાજ પર બે મનોવિકાર ધણી અસર કરે છે. આ બે કીર્તિદેવ અને દ્રવ્યલેખ છે. કંઈ કામ કરવાને માણસને પ્રેરત કરવામાં આ મનોવિકારોમાંનો દરેક ધણી અસર કરી શકે છે. પરંતુ એકજ ધારણાથી એ બન્ને ભેગા થાય ત્યારે તો ધણા જથ્થા પર તેથી અતિશય અસર થાય છે. જેથી માન મળે અને તેની સાથે પૈસો પણ મળે એવી નોકરી આવા માણસોની આગળ ધરવામાં આવે તો તે લેવાને મહેનત કરવામાં તેઓ કંઈ બાકી રાખશે નહીં. ઐટલિટનમાં આવી નોકરીઓ છે તેથી એ દેશના રાજ્યકારભારમાં ધણું તોફાન થાય છે. જગો મેળવવાની હરીફાઈથી પક્ષ બંધાય છે અને તેથી દેશમાં તડ પડે છે, રાજ્યસભામાં ગડગડાટ યથા રહે છે અને કોષ કોષ વાર મિથ્યા અને નુકસાનકારક લડાઈઓ વહોરવી પડે છે, અથવા નીચું જોવું પડે એવી શરતો કબજા કરી સત્તા હાથે કરવી પડે છે. ખટપટ કરી એક ખીજની નિન્દા કરી, બૂકું બોલી અને તકરારો કરી કેવી જાતના માણસો જગાઓ મેળવી શકે છે? હાલો અને અર્પાઈસીસ માણસો, સ્વસ્થતા અને શાન્તિ મહાનાર માણસો જેઓ ભરોસાને ખરેખરા પાત્ર છે તેઓને જગાઓ મળવાની નહીં. હુસબીઆ અને ખટપટી માણસો જેઓ પોતાની ધારણા પાર પાડવામાં ગમે તે કરી શકે એવા હોય છે તેઓને જગાઓ મળે છે. આવા માણસો તમારા રાજ્યમાં પેસી જશે અને નમારા પર રાજ્ય કરનારા થશે. એ લોકો પણ જંપીને બેસતા પામશે નહીં કારણ કે તેમના હાર પામેલા હરીફો તેમના જેવીજ ધારણાથી તેમના જેવીજ રીતે તેમના કારભારમાં હરકતો નાખશે, તેમના કામ પાસ થવા દેશે નહીં અને લોકોમાં તેમને અગ્રિય કરશે.” ક્રાંડિલનનું કહેવું એવું હતું કે ખરા દેશદા. જય પુરષોએ, માત્ર નિર્વાહના સાધન સાર જોઈએ તે કરતાં વધારે પૈસાની આશા રાખ્યા વગર દેશસેવા કરવી જોઈએ. દેશસેવા કરવાનો આનંદ અને દેશસેવા કરવાથી લોકોમાં મળતું માન, મહેનતનો પૂરતો મોં બહો છે. પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રમુખ તરિકે ક્રાંડિલનને તથા વરસ સુધી જે લવાજમ મળ્યું તે લોકોપયોગી કામો કરવામાં તેણે ખર્ચ્યું. એમાંની એક પાછ તેણે ધરમાં મૂકી નહીં. તેની પચાસ વરસની એકંદર જાહેર નોકરીમાં પગાર તરિકે કે ખીજ રીતે જે પૈસા તેને મળ્યા હતા તે, તેને યોગ્ય ખર્ચ કરતાં ધણા ઓછા હતા. પૈસાના લેખ વગર માત્ર દેશનું બહું કરવાની ઇચ્છાથી ક્રાંડિલને સ્વદેશ ભક્તિ યથા શકે એવા ભરોસાના હુદા માથે લીધા હતા.

સભામાં જૂડાંજૂડાં પ્રકારની સૂચનાઓ સંસ્થાનોના મુખ્યત્વારોએ રજૂ કરી હતી તેપર પુષ્કળ વાદવિવાદ ચાલી આખરે “ કોન્સ્ટિટ્યુશન ” એ નામનો નવી રાજ્યવ્યવસ્થાનો ખરડો તૈયાર થયો અને તેપર સર્વ મુખ્યત્વારોની સહીઓ મળી “ કોન્સ્ટિટ્યુશન ”ની ઘણી કલમો અર્ધા સંસ્થાનોને સંતોષ થાય એવી રીતે મંજૂર કરાવવાનું માન ક્રાંતિકર્તા અને વૈશિષ્ઠ્યને ઘટે છે. સમાનું કામ પૂરું થઇ રહ્યા પછી ખરડાપર સહીઓ થવાની હતી તે વખતે ક્રાંતિકર્તા કરેલું બાપણ ઉદારચિત્તિ, વ્યવહારીક સારી સમજ અને નરમાયને માટે ધણું વખણાએલું છે. એ બાપણના છેવટના ભાગમાં તે બોલ્યો હતો કે “ આ કાનુનોપર હું સહી કરું છું તેનું કારણ એ છે કે એથી સારા કાનુન થવાની હું આશા રાખતો નથી. એ કાનુનોની ખામીઓ વિષે મારો અભિપ્રાય હતો તે સામાન્ય બધાને માટે હું છોડી દઉં છું. મારા અભિપ્રાયનો એક પક્ષ સખ્ત મેં બહાર પાડ્યો નથી. એ અભિપ્રાય આ હોલમાં જન્મ્યો હતો અને આ હોલમાં તેનું મરણ થશે. આપણામાંનો દરેક જણ પોતે લીધેની દરકત પોતાના સંસ્થાનને જાહેર કરે અને તેને ટોડી આપે એવો પક્ષ ઉભો કરવા મહેનત કરે તો આ કાનુનોને બધા સંસ્થાન તરફથી સંમતિ મળે નહિ અને આપણી ખરી અથવા દેખાતી અધ્યતાથી, આપણને અંદર અંદરમાં તથા બીજા દેશો સાથે આપણા સંબંધમાં જ ફાયદા થવાના તે થાય નહીં. દરેક દેશમાં રાજ્ય તરફથી પ્રજાને સુખ થવાનું અને થએલું સુખ ટાળી રહેવાનું જોર તે રાજ્યની સરસાઇ વિષે પ્રજાના સામાન્ય અભિપ્રાય ઉપર અને રાજ્ય કરનારાઓના ડહાપણ અને પ્રમાણિકપણા ઉપર આધાર રાખે છે. તેટલા માટે હું આશા રાખું છું કે આપણા પોતાની ખાતર અને આપણા વંશજોની ખાતર જ્યાં આપણું ચાહે ત્યાં આ કાનુનો મંજૂર થવાને આપણે એકમતથી અને ખરા અંતઃકરણથી મહેનત કરીશું. અને એ કાનુનો પ્રમાણે સારી રીતે રાજ્યવહિવટ ચાલે એવું કરવાને આપણે આગળપર ધારણા રાખીશું. આ વખતે મારાથી કલ્પા વગર રહેવાનું નથી કે આ સભામાંના કોઇ સભાસદના મનમાં આ કાનુનો વિષે કંઇ વાધો રહ્યો હોય તો તે તું દૂર્જીવલતો હર્ષશ એમ ધારી, આ કાનુનોપર પોતાની સહી કરી, આપણી એકઠિલી બનાવી આપવી જોઇએ.”

કાનુનોપર સહીઓ થતી હતી તે વખતે ક્રાંતિકર્તા પોતાની પાસે જેટલા સભાસદોને કહ્યું કે અધ્યક્ષની પુરવી પાછળ સર્વનું ચિત્ર કાઢેલું છે તેની સામે વાદવિવાદ ચાલતી વખતે હું જોતો હતો ત્યારે મારાથી સમ-

જાતું નહોતું કે એ ચિત્ર ઉગતા સૂર્યનું છે કે આયમતાનું છે. પણ હવે આ છેવટની વખતે મને જણાય છે કે એ ઉગતા સૂર્યનું છે, આયમતાનું નથી.

સભામાં કાનુનોપર સહીઓ થયા પછી સભાના પ્રમુખ જનરલ વૉશિંગ્ટને એ ખરડો કોંગ્રેસ તરફ મોકલાવ્યો અને કોંગ્રેસે તેની એક એક પ્રત વિચાર થઈ મંજૂર થવા દરેક સંસ્થાન તરફ મોકલાવી. એ ખરડો નવ સંસ્થાનો મંજૂર કરે તો તેનો અમલ કરવો એમ ઠર્યું હતું. ૧૭૮૮ના જુનની ૨૮ મી તારીખ સુધીમાં દસ સંસ્થાનોએ તે મંજૂર કર્યો. આ દિવસની યાદગીરીમાં ફિલાડેલ્ફિયામાં ધણી ધામધૂમ કરવામાં આવી સર્વ ધંધાદારી લોકો તરફથી મોટા વરઘોડો કાઢવામાં આવ્યો; મોટી મિજબાની કરવામાં આવી અને ખુશી હવામાં જેમ્સ વિલ્સને ૨૦ હજાર માથુસોને ઉપદેશકારક ભાષણ કર્યું. એ વરઘોડામાં છાપખાનાનો ધધી ગાડાપર છાપખાતું ગોઠવીને બતાવવામાં આવ્યો હતો ક્રાંતિને આ પ્રસંગે કવિત જોડેલી એક રમુજી કવિતા એ ગાડાપરના છાપખાનામાં છપાતી અને જેમ ગાડું આગળ ચાલતું તેમ લોકોમાં વહેંચવામાં આવતી.

આ અરસ માં ક્રાંતિનનો દેખાવ અને તેની રહેણી કરણી કેવાં હતા તેનું આબેહુખ વર્ણન કટલર નામના એક પાદરીની નિત્યનોધમાં કરેલું છે. આ ગૃહરચને ફિલાડેલ્ફિયા જવું થવાથી ક્રાંતિનની મુલાકાત લેવા તે તેને ઘેર ગયો હતો. ૧૭૮૭ના જુલાઈની ૧૩મી તારીખની તેની નોધમાંથી નીચેનો ઉતારો લીધેલો છે—

“દાકતર ક્રાંતિન માર્કેટ સ્ટ્રીટમાં રહે છે. અમે મળવા ગયા ત્યારે કેટલાએક ગૃહરયો અને બે ત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે શેતુરના એક મોટા ગાડ તળે બાગમાં ધાસપર તે બેઠો હતો. મી. ગેરીએ મને જોળખાવ્યો ત્યારે તેણે પોતાની ખુરશી ઉપરથી બિડી મારો હાથ પકડ્યો, અને મને જોડને આનંદ પામ્યાનું જાહેર કર્યું. આ શેહેરમાં બલે આવ્યા એમ કહી તેની પાસે બેસવાને તેણે મને કહ્યું, તેનો અવાજ ધીમે હતો પણ તેનો ચહેરો પ્રકાશવાળો, નિખાલસ અને ખુશનુમા હતો. તેનાપર આણેલા કાગળ એ તેને આપ્યા. એ કાગળો વાંચ્યા પછી તેણે ફરીથી મારો હાથ પકડ્યો, અને મારાં વખાણ કરી પાસે બેઠેલા ગૃહરયો સાથે માર્કેટ જોળખાણ કરાવ્યું. એ ગૃહરયોમાંના ધણીખરા રાજ્યકારભારના નવા કાનુનો નક્કી કરવા મળેલી સભાના સભાસદો હતા.”

“પછી અમે વાતો કરવા મંડી ગયા અને અધાર થતા સુધી વાતો

માં અને વાતોમાં મનમાં વખત ચાલ્યો ગયો. ચંદાનું ટેબલ ઝાઝ નીચે
ગોઠવવા માં આવ્યું હતું. દાકતર ફ્રાંકલિનની એકપૂરી દુહિતા મી બાખ-
ની પત્નિએ આધારે ચંદા કાઢી આપી. તેણી સાથે તેના ત્રણ છોકરાં હતાં
એ છોકરાં એમના દાદા સાથે ઘણાં દળી ગયેલાં જણાયાં હતાં. ફ્રાંકલિને
તરતજ આવેલી કંઈ અજાણ્ય જેવી વસ્તુ મને જોવા કહ્યું. એ વસ્તુ જો-
ધને તે ઘણું ખુશ થયે હતો. એ અજાણ્ય જેવી વસ્તુ, શીસામાં રાખી
મૂકેલો બે મોઢાવાળો સાપ હતો. ચહેરેથી ચાર માંધલ છેડે ડિલાવર અને
સ્થુલકિસ નદીઓના સંગમ પાસેથી એ સાપ પકડવામાં આવ્યો હતો.
તે દસ ઇંચ લાંબો હતો, પ્રમાણમાં જડો હતો, તેનાં બન્ને માથાં સંપૂર્ણ
હતાં, અને જડળાના છેડાથી કે ઇંચ નીચે શરીરને વળેલાં હતાં એ સાપ
પૂરેપૂરો વધેલો હતો એમ ફ્રાંકલિનને લાગ્યું. આ વાત મને પણ સંભવિત
લાગી. વળી તેણે કહ્યું કે સાપની એવી એક જાત થાય છે, આ કંઈ
વિલક્ષણ ધીજ નથી. એનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ છે, તે મોટી ઉંમરનો છે, અને
એવો સાપ છેલ્લી લડાઈને વખતે લોક એમ્પલેન આગળ જણાયો હતો તેથી
સાપની એવી એક જાત હોવી જોઈએ. તેણે વળી મને કહ્યું કે જો આ
સાપ છોડવાવાળી જમીનપર ચાલતો હોય અને એક માથું કોઈ છોડવાની
એક બાજુએ જવાને ઇચ્છે અને બીજું માથું બીજી બાજુએ જવાને
ઇચ્છે અને એકે માથું પાછું વળે નહીં અથવા બીજાને નમ્યું આપે નહીં
તો એ બિચારાની કેવી દશા થાય. એ સાપને અમેરિકા સાથે તેણે સરખા-
વ્યો હતો તે વખતે સભામાં બનેલી કંઈ હસવા જેવી વાત પછી તે મને
કહેવા જતો હતો; સભામાં જે કામ ચાલે તે શ્રમ રાખવાનું છે એ વાત
આ વખતે તે જુદી ગયો હોય એમ જણાવું હતું પરંતુ એ વાત તેને
યાદ ફેવડાવ્યાથી તેણે એ વાત બંધ કરી અને તેથી જે વાત તે કહેવા
જતો હતો તે હું સાંભળવા પામ્યો નહીં.”

“અર્ધા રૂ થયા પછી અમે ઘરમાં ગયા. તેનો પુસ્તકસંગ્રહ અને
અભ્યાસ કરવાની જગ્યા એકજ ઓરડામાં છે. તે મને જતાવવા તે લઈ
ગયો. એ ઓરડો ઘણો મોટો અને સારો ચણગારેલો છે. ચોપડીઓથી
બરેલાં કબાડોથી ભીંતો દંકાઈ ગઈ છે. વળી ઓરડાની કે લંબાઈમાં ચાર
એકાંત બેઠકો એવીજ રીતે પુસ્તકોથી ભરેલી છે. હું ધાઈ છુ કે આનું
મોટું ખાનગી પુસ્તકાલય અમેરિકામાં બીજું નહીં હોય. માણસના શરીરની
તસો અને ધૈર્ય નસોમાં લોહી કેવી રીતે ફરે છે તે જતાવનાર કાચનું

એક યંત્ર તેણે અમને બતાવ્યું...! બીજી અઝમબજ જેવી વસ્તુ, 'કાગળો' અથવા બીજા લખાણની નકલો લેવાનું એક પ્રેસ હતું. એક આખા કાગળની નકલ, અસલના જેવી સાફ અને અસલને જરાપણ બગાડ્યા વગર એ પ્રેસવડે બે મિનિટમાં તૈયાર થાય છે. એ પ્રેસ તેણે પોતે શોધી કાઢેલું છે અને ધણું ઉપયોગી જણાય છે. હાથ પહોંચી શકે નહીં એટલી જાગી અભરાઇઓ ઉપર ચોપડીઓ ચૂકવાને અથવા ઉતારવાને તેણે બનાવેલો હસ્તકૃત હાથ તેણે અમને બતાવ્યો. પંખાવાળી તેની મોટી આરામ ખુરશી પછી તેણે અમને બતાવી. જ્યારે તે એ ખુરશીપર વાંચવાને બેઠો છે ત્યારે પગને જરા હલાવીને માખો ઉડાડે છે અને પવન નાખે છે. આ શિવાય બીજી નાની નાની પોતાની બનવેલી ધણી અઝમબજ જેવી અને ઉપયોગી વસ્તુઓ તેણે મને બતાવી. તેના ઘરની અભરાઇઓપર યુરોપના પ્રખ્યાત પુરષોનાં માટીનાં અને મીથુનાં બાવલાં, ચાંદ અને પુતળાનો મોટો જથ્થો ગોઠવેલો છે."

"જે ચીજ મને દેખાડવાની ફાકિનની ખાસ ઇચ્છા હતી તે વનસ્પતિશાસ્ત્રનું એક મોટું પુસ્તક હતું. એ ૧૧ પુસ્તકાલયમાં બધા કરતાં એ પુસ્તક જોઇને હું ધણો ખુશી થયો. એ પુસ્તક એટલું મોટું હતું કે નીચેના ખાનાપરથી જાંચકીને ટેબલપર ચૂકતાં ફાકિનને ધણી મહેનત પડી. ઘરડાં માણસને પોતાની શક્તિ બતાવવાની ઇચ્છા હોય છે તે પ્રભાણે વદ્ધ છતાં તેનામાં હજી કેટલું કૌવત રહ્યું છે એ બતાવવાને તેણે પોતે એ કામ કર્યું ને કોઇની મદદ લીધી નહીં. એ પુસ્તકમાં સિનિયસનું આખું વનસ્પતિશાસ્ત્ર હતું અને દરેક છોડવાના બાગના આર્થેદુષ્ણ રંગેવાં ચિત્ર હતાં. એ પુસ્તક જોઇને હું તો દિગ્ધ થઇ ગયો અને ફાકિન પણ મારા જેવો ખુશી દેખાતો હતો. એ પુસ્તક જોવામાં અમે આશ્ચર્ય બે કપાક ગાળ્યા. એ વખતે બીજા ગૃહસ્થો ત્રીજા ચીજો જોવામાં રોકાયા હતા. ફાકિન વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ નથી. ન્હાનપણમાં પોતે એ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો નહીં હોવા બાબત તે દિલગીરી બતાવવા લાગ્યો. પદાર્થ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ફાકિન આનંદ માને છે. તેણે પોતાના અંત કરણથી ઇચ્છા બતાવી મને કહ્યું કે તમે સર કરેલી રીત જરૂરી રાખજો. આ શાસ્ત્ર તરફ અમેરિકામાં હાલ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી પણ હું આશા રાખું છું કે યુરોપના દરેક દેશમાં જોડેલી હોંશથી તેનો અભ્યાસ થાય છે તેટલીથી અમેરિકામાં પણ આગળ જતા યશે. આ એકજ પુસ્તક જોવામાં મને ત્રણ મહિના લાગે એમ હતું. એ કે તે વધારે વખત સુધો જોવાને તેણે

કર્તું તોપણ તેને કંટાળો આવશે એવી ધારિતથી મેં તે બંધ કર્યું. "

"વાતચીતમાં તત્વજ્ઞાનના વિષયોપર અને મુખ્યત્વે ફરીને પદાર્થ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રપર બોલવાને તે વધારે ઉત્સુક બન્યાતો. આ અને ઘણું ગોઠવું આબરું; કારણ કે તેની વાતચીત મારા એકલા સાથે ચાલતી હતી. દરેક વિષયપર તેના બહોળા જ્ઞાનથી હું ધણો ખુશી થઈ ગયો. તે વ્યોજનક થવા છતાં તેની યાદદાસ્તશક્તિ સારી હતી અને તેનું મગજ એખ્ખું અને ચાલાક હતું. તેની રીતભાત સરળ હતી અને તેની આસપાસનો બધો દેખાવ સુખ અને સ્વતંત્રતાનો હતો. જેમ આસોઆસ લેવાનું સ્વાભાવિક રીતે પોતાની મેળે થાય છે તેમ તેનામાં ઉદ્ઘાસ ઘટિત સાથે ટોળમા બોલવાની અસાધારણ શક્તિ સ્વાભાવિક હતી. ફરીથી મગવાને તેણે મને આમ્રક પૂર્વક કહ્યું હતું પણ હું થોડા દહાડા રહેવાનો હોવાથી મારાથી તે બની શક્યું નહીં. હસ વાગે રળ લખને હું મારે ઉતારે ગયો."

પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રમુખ તરીકે ફ્રાંકલિનનું ત્રીજું વરસ ૧૭૮૮ના અક્ટોબર માસમાં પૂરું થયું. આ પછી કોઈ સરકારી એકો તેણે લીધો નહોતો, તોપણ અમલની બાબતોમાં વારંવાર તેની સલાહ પૂછવામાં આવતી હતી. અધુરું સુકેલું આત્મચરિત્ર લખવામાં તેણે હવે થોડો વખત રોકવા માંડ્યો.

ફ્રાંકલિને લાંબા વખત સુધી પોતાના દેશની પ્રમાણશરીયા સેવા બજાવી તે કોંગ્રેસે રીતસર કરાવ કરી લક્ષમાં લેવી જોઈતી હતી. પરંતુ તેમ કર્યું નહીં એટલુંજ નહીં, પણ ફ્રાન્સમાં તેણે ખર્ચેલા પૈસાનો હિસાબ પણ તેની સાથે નક્કી કર્યો નહીં. હિસાબ નક્કી કરવા તરફ કોંગ્રેસે બતાવેલી બેપરવાઈથી ફ્રાંકલિનને જરા મારું લાગ્યું હતું. ફ્રાન્સ છોડતા પહેલાં કોંગ્રેસે મોકલેલા હિસાબ તપાસનાર મી. બારકલેને ફ્રાંકલિને પોતાનો બધો હિસાબ બતાવ્યો હતો. બારકલેની તપાસથીમાં ફ્રાંકલિનના હિસાબમાં માત્ર ૭ સેન્ટની * જૂલ નીકળી હતી. એ હિસાબ જેવો હતો તેવો નક્કી કરવાને બારકલે તૈયાર હતો પરંતુ ફ્રાંકલિને એવી ઇચ્છા બતાવી કે બીજા કેટલીએક બાબતોનું ખર્ચ છે જે વાસ્તવિક રીતે આ હિસાબમાં પાડવું જોઈએ, પરંતુ તેમ કરવાનો તમને અધિકાર આપેલો નથી માટે આ બધો હિસાબ કોંગ્રેસ તરફ મોકલવો. તે ઉપરથી ફ્રાંકલિને આપેલો હિસાબ જેવો ને તેવો કોંગ્રેસ તરફ મોકલવામાં આવ્યો હતો. ફ્રાંકલિને ફિલાડેલ્ફિયા આવ્યા

પાત્રી પહેલું કામ એ કર્યું કે એ હિસાબ ઉપર નક્કી કરવા પોતાના પૌત્રને કોંગ્રેસ તરફ ન્યુયોર્ક મોકલ્યો. પરંતુ તેને એવું કહેવામાં આવ્યું કે, જો કે મી. બારકઝેએ બધી બાબતો તપાસી છે તોપણ ક્રાન્સમાંથી કેટલાએક દાખલા આવવાની જરૂર છે તેથી તે આવતા સુધી કંઈ થઈ શકશે નહીં. કોંગ્રેસને ઘણો વખત વાટ જોઈ પણ કોંગ્રેસ તરફથી કંઈ જવાબ મળ્યો નહીં તેથી આ બાબત પર આખરે તેણે કોંગ્રેસના પ્રમુખને એક પત્ર લખ્યો અને વિનંતિ કરી કે હિસાબ નક્કી કરવાનું કામ જોમ બને તેમ વહેલું હાથમાં લઈ નિવેડા પર લાવવાની મહેરબાની કરવી. આ પત્રમાં કોંગ્રેસને લખ્યું કે “એ હિસાબ ત્રણ વરસ થયાં કોંગ્રેસ આગળ પડ્યો છે. આજ સુધીમાં કોઈપણ રકમ વિશે તેમનો વાંધો હોય એમ તેમના તરફથી મને જણાવવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ કેટલાએક વખતથી બહાર એવી વાત ચાલી છે અને વર્તમાનપત્રોમાં પણ છપાઈ છે કે મને સોંપેલા પૈસામાંથી મેં મારા કામમાં મોટી રકમો ખર્ચી છે, ને હું કોંગ્રેસના દેવામાં હોવાથી હિસાબ આપવાનું હડાવું છું. આથી અને મારી હમર એટલી થઈ છે કે હવે વધારે વખત જીવવાની મને આશા નથી તેથી હું અરજ કરું છું કે કોંગ્રેસે મહેરબાની કરી વગર વિલંબે હિસાબ તપાસવાનું કામ હાથમાં લેવું અને તેમનાથી સમજાય નહાં અથવા તેઓ મંજૂર કરી શકે નહીં એવી કંઈ બાબત તેમાં માલમ પડે તો તે મને જણાવવી, મારાથી બની શકે તેવો ખુલાસો કરવાની અથવા કારણ બતાવવાની મને તક આપી, હિસાબ આખરે માટે નક્કી કરી લેવો. હું આશા રાખું છું કે મારી અરજ નિધામાં લઈ લોકોના મંતોષને માટે કોંગ્રેસ આ કામ જલદી હાથમાં લેશે.”

આ પત્રની સાથે કોંગ્રેસને કોંગ્રેસના સેક્રેટરી ચાર્લસ ટામ્સનને એક ખાતમી પત્ર મોકલાવ્યો હતો અને તેમાં પોતે સહન કરેલા પૈસા સંબંધી તુકલાન જણાવ્યાં હતાં. ૨૮૫ આઈડ અને એવાં બીજાં ઇંગ્લાંડની પાર્લમેન્ટની આપખુદીનાં કામની સાથે થવાથી દર વરસે ત્રણસે પાઉન્ડના પગારની પોષ્ટમાસ્ટરની જગ્યા તેણે ખોઈ હતી. ક્રાન્સ જતા પહેલાં તેણે લગભગ ત્રણ હજાર પાઉન્ડ કોંગ્રેસને ધીર્યાં હતા, અને ફિલાડેલ્ફિયાના સંરક્ષણની ગોઠવણો કરવામાં અને કેનેડા જવામાં ઘણો વખત ખોયો હતો. ક્રાન્સમાં તેને ખર્ચ જતાં દર વરસે ચોખ્ખા પાંચસો પાઉન્ડ આપવા કરાવ્યા હતા અને દર વરસે ખરચ સાથે હજાર પાઉડનો સેક્રેટરી આપવાને કહ્યું હતું. તેને સેક્રેટરી આપવામાં આવ્યો નહીં તેથી તેના પૌત્રને પોતાની સાથે આઠ વરસ રાખી સરકારી કામ તેને તેની પાસે કરાવવું પડ્યું હતું.

અને તેને વધારે કેળવણી આપવાનું બની ચક્ર્યું નહોતું. ફ્રાન્કલિનમાં તેને માત્ર એકથી તરીકે કામ કરવું પડ્યું નહોતું પરંતુ કોન્સલર, કોર્પોરેશનના સાદુકાર, નૌકા ખાતાના જરૂરનું અને એવા બીજા વધારાના કામે કરવાં પડ્યાં હતા તેની પર ફ્રાન્કલિનમાં કામનો બોજો એટલો નાખવામાં આવ્યો હતો કે તદ્દરસ્તી માટે હમેશની માથક દર વરમ મુમાફરીએ નેનાથી જવાયું ન હોતું અને ઓફિસમાં ને ઓફિસમાં મેસી રહેવું પડવાથી મંધિર જોતું હુખવાયક દગ વહોરવું પડ્યું હતું આ બંધી વાનો લક્ષમાં લઈ કોર્પોરેશન તેને કંઈ જાગીર કે વર્ધાસન બાંધી આપવું જોઈતું હતું અને તેના કુટુંબના ગુજરાનની ગોઠવણ કરવી જોઈતી હતી પરંતુ તેવું કંઈ કર્યું નહોતું એટલુંજ નહીં પણ તેની સાથે દિસામ ધરી તેનું બ્યાજની લેણું પણ કોર્પોરેશન આપ્યું નહોતું એ ખરેખર ફિલગીરીની વાત છે ફ્રાન્કલિન જોવા મહાન પુરુષ અનેક સકટ વેડી, જાત સુખ તણ, મહેનત કરી દેશ સેવાઓ કરી આવ્યો અને કોર્પોરેશન તેને શાખાથી આપવાનો કરાવ સરખોએ ન કર્યો એ અજબ જેવી વાત છે તે પોને કેટલો ઉદાર વિચારનો માણસ હતો તે તેણે ટ્રાન્સનને લખેના પત્રના છેવટના ભાગ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે ' આ પત્રમાં મેં તમને જે લખ્યું છે તે એક મિત્ર તરીકે ખાનગી રીતે લખ્યું છે, કારણ કે મારે જાહેર રીતે કંઈ ફરિયાદ કરવી નથી કોર્પોરેશન મારી સાથે આવું કઠોર વર્તન કરશે અને મને શાખાથી પણ આપશે નહીં એમ મને આગળથી જણાયું હોત તોપણ તેથી દેશસેવા કરવાનો મારો ઉત્સાહ કંઈ ઓછો થાત નહીં જેના મનાસદો વારવાર બદલાય છે એવી સભાઓનો સ્વભાવ કેવો હોય છે તે હું જાણું છું, જેઓ પાક તૈયાર થયા પછી આવે છે તેઓને પાક તૈયાર કરનારની મહેનતનો ખ્યાલ હોતો નથી અને એવી મહેનતનો બદલો આપવાને તેઓ પોતાની ફરજ સમજતા નથી એ પણ હું જાણું છું, વળી મારા જેવો નોકર દર દેશ હોય ત્યારે એક બે અદેખા અને અદાવતિયા માણસો યુક્તિથી વારવાર તેનું જુકુ બોલે તેથી ન્યાયી, નિષ્પાલસ અને પ્રમાણિક માણસોના મનમાંથી પણ કંપકારની લાગણી ધસાઈ જવાનો સંભવ છે એ પણ હું જાણું છું, તેથી આ વિચાર મારા મનમાંથી હું બિલકુલ કાઢી નાખું છું "

હાકાર જરેડ સ્પાર્કસ એવી અટકળ કરે છે કે કોર્પોરેશન ફ્રાન્કલિનની સેવાઓની જુજ કરી નહીં તેનું કારણ એ હતું કે નવા કાનુન થતા પહેલાં, જૂની કોર્પોરેશન સભાસદો એટલા થોડા આવતા હતા કે એ વાત રીતસર

આગળ આણી શકાય નહીં હોય. વળી તેનો દુસ્મન આર્થરલી આ વખતે તીજેરીખાતાપર હતો તેથી તે હિસાબ તપાસે ત્યાં સુધી કંઈ થઈ શકે તેમ નહોતું. ગમે તેમ હશે તોપણ આટલી વાતનો ખરી કે, આજ-દિન સુધી યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ તરફ ક્રાંતિકર્મનું લેણું બાકી રહેલું છે.

ચાળીસ વરસપર ફિલાડેલ્ફિયામાં ચાળા સ્થાપન કરવાના કામમાં ક્રાંતિકર્મને જે ઉમંગ ખલાવ્યો હતો તે તેની જીંદગીના છેલ્લાં વરસમાં તાજે થયો હતો. ક્રાંતિકર્મન કહેતો કે એ ચાળામાં ઓક અને લેટિન ભાષાનો અભ્યાસ એટલો વધારી દેવામાં આવ્યો છે કે એ ચાળા સ્થાપન કરવાનો ઉદ્દેશ પાર પડતો નથી. એ ચાળા સ્થાપન કરતી વખતે અંગ્રેજી ભાષા-દ્વારે વિદ્યા અને જ્ઞાનોનું જ્ઞાન આપવાનો ઉદ્દેશ હતો અને તે ઉદ્દેશ હાલ સરતો નથી એમ સરખાતથી ચાળાનો ઇતિહાસ લખી તેણે જણાવ્યું. ચાળાની કમિટી ધણી વખત તેને ઘેર મળતી હતી. ચાળાઓમાં ઓક અને લેટિન ભાષા શીખવવાના વિષય પર એક દિવસ વાત નીકળી ત્યારે ક્રાંતિકર્મને કહ્યું કે એ ભાષાઓ શીખવવામાં નકામો વખત જાય છે, આગળ લાંબી ખાંચના ડગલા પહેરવાનો ચાલ નીકળ્યો ત્યારે તેમ, કરવાનું કારણ એ હતું કે ટાલ પડે ત્યારે ખાંચ લાંબી કરી હાથ ઢાંકી શકાય. પરંતુ હવે મોજ થયાં છે એટલે લાંબી ખાંચની જરૂર રહી નથી, તોપણ લાંબી ખાંચ રાખવાનો ચાલ રહી ગયો છે. વળી તેજ પ્રમાણે ટોપીને માટે છે. જ્યારે છત્રીઓ ન હતા ત્યારે એવી ટોપી પહેરવાનો ચાલ નીકળ્યો કે જેથી તડકામાં અને વરસાદમાં રક્ષણ થઈ શકે. પરંતુ છત્રીઓ થયા પછી એવી ટોપીની જરૂર ન હતાં તે પહેરવાનો ચાલ રહી ગયો છે. એજ પ્રમાણે લેટિન ભાષા સંબંધી છે. જ્યારે હરેક વિષયનાં પુસ્તકો એ ભાષામાં લખેલાં હતાં ત્યારે એ ભાષા ચાળાઓમાં શીખવવાની જરૂર હતી. પરંતુ હાલ ચાલતી ભાષાઓમાં સઘળાં પુસ્તકો મળી શકે છે ત્યારે એ ભાષાની કંઈ જરૂર રહી નથી. હવે એ ભાષા શીખવામાં વખત કાઢવો એ નકામો છે.

જીંદગીના છેલ્લા વરસમાં ક્રાંતિકર્મ દરદની પીડાથી ધણું દુઃખ મોગવતો તોપણ એવી અવસ્થામાં તે આજસુ રહેતો નહીં. એ વરસમાં આરામને વખતે તેણે લખેલા ધણા નિબંધ વર્તમાનપત્રોમાં અને ચોપાનિયામાં છપાયા હતા. કેટલાંક વર્તમાનપત્રોના અધિપતિ છાપાની સ્વતંત્રતાનો અર્થ ઉઘો સમજી પોતાના પત્રમાં ખાનગી માણસોપર દુમલો કરતા હતા. તેમને “કોર્ટ ઓફ ધ પ્રેસ” એ મથાળાથી લખેલા એક લખા-

છુમાં ક્રાંતિક્ષેત્રે ઉધડા લીધા. ખીજ એક લખાણમાં નવા “કાન્સ્ટિટ્યુશન” સામે થનાર કેટલાએક લોકોને તેણે સખ્ત ઠપકો આપ્યો. વળી કાળા લોકોની સ્થિતિ સુધારવાની એક યોજના તેણે ઘડી કાઢી. ગુલામ રાખવાનો ચાલ કાઢી નાખવા દિલાડેસ્કિયામાં એક સભા સ્થાપન થઈ હતી અને તેનો પ્રમુખ ક્રાંતિક્ષેત્ર હતો. હજારો ગુલામોના મંબંધમાં આ સભાએ કોંગ્રેસને એક અરજી મોકલાવી હતી. આ અરજીપર ક્રાંતિક્ષેત્રે સહી કરી એ તેનું છેલ્લું જાહેર કામ હતું. વળી એજ સંબંધમાં તેણે એક લખાણ લખ્યું જે તેનું છેલ્લું જાહેર લખાણ હતું. જેઠકન નામે જ્યોર્જ આ સંસ્થાન તરફના કોંગ્રેસના સભાસદે, હજારોઓને ગુલામ રાખવાની તરફેણમાં એક ભાષણ કર્યું હતું. આ ભાષણમાં બતાવેલી દલીલોનું ચતુરાઈ અને વિનોદ ભરેલું ક્રાંતિક્ષેત્રે પોતાના લખાણમાં અનુકરણ કરી જેઠકનના વિચાર કેવા ગેરવાજબી છે એ બતાવી આપ્યું. ક્રાંતિક્ષેત્રના લખાણમાં સિદ્ધી મહમદ ઇબ્રાહીમ પાસે આલજઅસના દરબારમાં એરીકા નામના લોક ગુલામગીરી અને ચાંચીઆપણું બંધ કરાવવા અરજ કરે છે; જેઠકને જે દલીલો હજારોઓને ગુલામ કરવાની તરફેણમાં બતાવી હતી તે દલીલો યૂરોપીયન લોકોને લૂંટી લેવાની અને ગુલામ કરવાની તરફેણમાં ક્રાંતિક્ષેત્રના લખાણમાં સિદ્ધી ઇબ્રાહીમને મોઢે બોલાવવામાં આવી છે. ક્રાંતિક્ષેત્રના મરણ પહેલાં વીસ દિવસપર આ લખાણ લખેલું હતું. તોપણ કલ્પના અને દલીલમાં તેના ખીજ કોઈ લખાણથી તે ઉતરતું નથી.

મકરણ ૩૩ મું.

આખર દિવસ.

ક્રાંતિક્ષેત્રની તબિયત—જ્યોર્જ વોલિંગ્ટનને લખેલો પત્ર—તેની સાથે મિત્રાચારી—મંદવાડ અને મરણનો હેવાલ—દાકતર રશનો પત્ર—મીસીસ મેરી હયુસનના પત્રમાંથી બિતારા—શબ કબરસ્તાનમાં લેતી વખતે મળેલો લોકોનો જમાવ—કોંગ્રેસે પાળેલો શોક—ક્રાન્સમાં પાળેલો શોક—ક્રાંતિક્ષેત્રનો દેખાવ—ક્રાંતિક્ષેત્રનું વિલ—દવાખાનાને બક્ષીસ આપેલું લહેણું—કારીગરોને મદદ આપવાની યોજના—ક્રાંતિક્ષેત્રનો પરિવાર—મરણ પછી મળેલાં માન-બેરેટનના શહેરીઓએ એના માખાપની કબર દુરસ્ત કરાવી—૧૮૫૬ માં ક્રાંતિક્ષેત્રનું બાવલું ખુલ્લું મુકતી વખતે નીકળેલો વરધોડો—ભાષણ—મિજાની—ક્રાંતિક્ષેત્રનાં લખાણોની સંપૂર્ણ આજ્ઞા.

આખર દિવસોમાં ક્રાંતિકર્તાની લાગણી અને તબિયત કેવાં હતાં તે પ્રેસિડન્ટ વોશિંગ્ટનને ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૯ એ તેણે લખેલા પત્રપરથી જણાય છે. એ પત્રમાં તેણે લખ્યું કે, “મારા દરદને, લીધે, લખવા બેસવું મને કઠણ પડે છે, તોપણ મારા જમાઇ મી. બાબ, ન્યુયોર્ક જાય છે તેની સાથે તમે સાજા થયા તેની, અને તમારા કારભારમાં આપણું નવું રાજ્ય મજબૂત થવું જાય છે તેની, સુચારકબાદીનો પત્ર લખી મોકલ્યા શિવામ મારાથી રહેવાતું નથી. તમારી તંદુરસ્તી અમને જધાને ધણી વહાલી છે. મારા પોતાના અમને માટે તો હું બે વરસ પહેલાં મરી ગયો હોત તો સારું. એમ છતાં જો કે આ બે વરસ જે ઘણાં ભારે દુઃખમાં કાઢ્યાં છે તોપણ હું જીવ્યો તેથી ખુશી છું કારણકે આપણી હાલની સ્થિતિ, હું જોવા પામ્યો છું. હવે હું માફ ૮૪ મું વરસ પૂર્ણ કરવાની. તેવારીમાં છું અને કદાચ એ વરસ પૂર્ણ થશે તેની સાથે મારી જીંદગી પણ પૂરી થશે; હવે પછી મને તેવો જન્મારો મને મળશે તોપણ મેં જે અહીં જોયું છે તે યાદ રહી શકશે તો મારા વહાલા મિત્ર યાદ રાખજો કે તમારા પ્રત્યે હેત, માન અને પ્યાર હું રાખી રહીય.”

વોશિંગ્ટનને ઉપરના પત્રનો જવાબ ઘણા હેત અને મમતાથી લખ્યો. આ બે પ્રખ્યાત દેશદાસ ધરપોએ એકસરખી ધમાનદારી અને દલતાથી દેશસેવા બજાવી હતી અને તેમના વચ્ચે ગાદી અને દિશેજાન દોસ્તીનો સંબંધ થયો હતો. કાનુનો ઠરાવવા ફિલડેલ્ફિયામાં મળેલી સભામાં બેસવા વોશિંગ્ટન આવ્યો હતો ત્યારે પ્રથમ તે ક્રાંતિકર્તાને ઘેર જઈ તેને મળી આવ્યો હતો. ત્યાર પછી કેમ્પસના પ્રેસિડન્ટની જગ્યાએ બેસવાને ફિલડેલ્ફિયા યધને તે ન્યુયોર્ક જતો હતો ત્યારે પણ ક્રાંતિકર્તાને મળવા ગયો હતો.

ક્રાંતિકર્તાને ૬૨૬ જારી રહ્યું તોપણ ૧૭૯૦ના એપ્રિલની શરૂઆત સુધી તેની તબિયતમાં કંઈ ઝાઝો ફેરફાર થયો નહીં. આ પછી તેને તાવ આવ્યો અને છાતીમાં દરદ થઈ આવ્યું. તેની દવા કરનાર જૉન જોન્સ તેના મંદવાડ અને મરણનો આ પ્રમાણે હેવાલ આપે છે:—

“પથરીનું દરદ જેનાથી તે ઘણા વરસથી રિખાતો હતો તે તેની જીંદગીના છેવટના બાર માસમાં એટલું બધું વધ્યું હતું કે તેને ઘણું કરીને બિહાતામાં પડી રહેવું પડતું. એ દરદની ભારે વેદના થઈ આવતી ત્યારે વેદના લાગે નહીં એટલા માટે અદીધુનો અર્ક તે ઘણો પીતો. ૬૨૬ની

પીડાની વખતે પણ તે વાંચવામાં અથવા તેના કુટુંબનાં માણસો સાથે અને મુલાકાતે આવનાર મિત્રો સાથે વાતચીત કરવામાં આનંદથી વખત ગાળતો. વળી કોઈકેઈ વાર તો કામ સારૂ તેની મુલાકાતે આવનાર માણસો સાથે લોકોપયોગી અથવા ખાનગી કામમાં તે ગુંથાતો. દરેક બાબતમાં તેની જીદગીનું ખાસ લક્ષણ—મહું કરવાનો સ્તબ્ધ અને તપસ્વીતા તે બતાવતો અને છેવટની ધડી મુઠી તેની અસાધારણ બુદ્ધિ જોવીને તેરી રહી હતી એમ જણાતું. ધણીવાર તે રમુજ વાતો કરતો અને તેની આસપાસ બેઠેલાઓને હસાવતો.”

“તેના મરણ પહેલાં સોળ દહાડાપર તેને તાવ લાગ્યું થયો, પરંતુ ત્રણ ચાર દહાડા સુધી તાવનાં ખાસ લક્ષણ કંઈ જણાયાં નહીં. પછી છાતીમાં દરદ થાય છે એમ તે કહેવા લાગ્યો. એ દરદ આખરે ધણું વધી પડ્યું અને તેની સાથે ખાંસી અને દમ પણ થઈ આવ્યાં. આવી સ્થિતિમાં ધણી વેદનાને લીધે તેના મ્હોંમાંથી નિસાસાનો ચબ્દ નીકળી જતો ત્યારે તે કહેતો કે, મારે દરદ સહન કરવું જોઈએ તેવી રીતે મારાથી સહન કરાતું નથી. વળી પરમાત્માએ તેને હલકી અને ગરીબ સ્થિતિમાંથી દુનિયામાં માન અને તવંમર સ્થિતિએ ચઢાવ્યો હતો અને તેનાપર ધણી મહેરબાની બતાવી હતી તે યાદ લાવી તે તેનો ઉપકાર માનતો અને કહેતો કે મારી ખાત્રી છે કે આ દુનિયામાં હવે કંઈ કરવાને હું લાયક નથી, માટે આ દુનિયામાંથી મને છોડાવવાને પ્રભુએ મને થતી વેદના મોકલી છે. મરણ પહેલાં પાંચ દિવસ આગમય તેના તનમનની આવી સ્થિતિ હતી. પછી એકદમ તેનું દરદ અને દમનો આગર તદ્દન મટી ગયા જેવાં દેખાયાં અને તે સાંજે યશો એમ જણી તેના કુટુંબનાં માણસો ખુશ થવા લાગ્યાં. પરંતુ તેના ફેફસામાં થયેલો એક ફાલ્ગો એકાએક ફાટવાથી તેમાંથી ધણું પડું નીકળ્યું. જ્યાં સુધી તેનામાં શક્તિ હતી ત્યાં સુધી પણ તે બહાર કાઢી શક્યો. પણ એ શક્તિ રહી નહીં ત્યારે ફેફસાં ધીમે ધીમે બરાબ ગયાં અને પછી તે શાન્ત અને બેભાન થયો. તારીખ ૧૭ મી એપ્રિલ ૧૭૯૦ ની રાતના અગીઆર વાગે ૮૪ વરસ અને ત્રણ માસની લાંબી અને ઉપયોગી જીદગી ભોગવીને શાન્તપણે તે દેવલોક પામ્યો.”

ક્રાંતિકર્તાના મરણ પછી આઠ દહાડે દાકતર રશે દાકતર પ્રાઇસને લખેલા પત્રમાં આ પ્રમાણે ખબર જણાવી હતી:—“વર્તમાનપત્રોપરથી તમને ખબર પડશે કે આપણા પ્રખ્યાત મિત્ર દાકતર ક્રાંતિકર્તા ગુજરી ગયો છે.

તેની હંદગીના મધ્ય કાળમાં જે ખુદ્ધિ તે પ્રમિદ્ધ થયો હતો તે અંત-કાળ સુધી જેવીતે તેરી રહી હતી. મરણના સમયમાં તેન કુટુંબ સાથે ખુશમિલન અને ખુશ મનથી તે વાત કરતો હતો. મરણ પહેલાં યોગ દહાડા અગાઉ તેણે મિછનામાંથી હડીને કપ્પુ કે ખાઈ બિછાતું સાફ કરે કે જેથી હું સાફ કેખય એવી ચીતે મરી જાઉં. તેની દીકરીએ કહ્યું કે મને આશા છે કે તમને સાફ થશે, અને હજી તમે ઘણાં વરમ જીવશો. ક્રાંતિકારને જવાબ દીધો કે “હું આશા રાખું છું કે હું નહીં જીવું” સહેલાઈથી હમ લેવાય એટલા માટે તેને પાસુ ફેરવવાને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તે બોલ્યો કે “મરતા માણસથી કયું સહેલાઈથી થઈ શકતું નથી” અહીં સર્વ જાત અને વર્ણના લોકો તેના નામને માન આપવાને એકબી-જાની દરીદ્રાઈ કરે છે.”

નીચેના ઉતારા મીસીસ મેરી જીમને ક્રાંતિકારના ઇંગ્રાહના જીના મિત્ર મી. વિનિને દિલાડેસ્થિયાથી તા. ૫ મે ૧૭૬૦ ને રોજ લખેલા પત્રમાંથી લીધા છે:—

“આપણો વહાલો, પૂજ્ય અને માયાળુ મિત્ર, જેના યાત્રી આપણું મન કેળવાતું હતું અને જેની પરાપકારરૂપિ આપણું દિલ ખુશ કરતી હતી તે આપણે બોલ્યો છે. આપણે દિલાસો એથી લેવાનો છે કે આ દુનિયામાં માણસ જાતનું બહું થાય એવાં કૃત્ય કરવાથી, ઇશ્વરની કૃપાને આભાર માનવાથી, ઇશ્વરે આપેલું દુઃખ ધીરજ રાખી સહન કરવાથી અને ઇશ્વરપર ભરોંસો રાખવાથી, નવા જન્મામાં સુખ મળતું હોય તો આપણી ખોટ એ તેનો નફો છે. તેની આખરની વખતે હું તેની પાસે હતી તેથી મારા જાતિ અનુભવથી કહી શકું છું કે આખર અવસ્થાનું દુઃખ તેના હમેશના ધિરથી તે શાન્ત રીતે સહન કરી રહ્યો હતો. ૫૬માં બે વરસમાં એકંદર બે માસથી વધારે દુઃખ વગરનો એનનો વખત તેણે જોયો નહોતો, તોપણ તેણે કદી મ્હોં ફરજાવ્યું નહોતું કે શોય કર્યો નહોતો. ધણું દરદ થતું નહોત્ય ત્યારે વાંચવામાં, લખવામાં અથવા મિત્રો સાથે વાતચીત કરવામાં તે આનંદમાં વખત ગાળતો.”

“આપણા મિત્ર સાથે ગયા ઉન્હાળામાં કાઢેલો એક દિવસ હું કદી બૂજનાર નથી. હું મળવા ગઈ ત્યારે તે ધણું દરદ થવાથી બિછાનામાં પડ્યો હતો. જરા દરદ જોઈયું થયું ત્યારે મેં પૂછ્યું કે કંઈ વાગ્યું? તેણે હા કહી. મારા હાથમાં જોન્સનનું “કવિચરિત્ર” નામનું પુસ્તક આવ્યું તેમાંથી દા-

કતર ક્રાંતિકર્તાના પ્રિય કવિ ઉવોટમનનું ચરિત્ર મેં વાંચ્યું એ વાંચનથી તેને જોઈ આવવાને બદલે તે વધારે જાગૃત થયો અને તેની યાદમાં શક્તિ એવી તાજી થઈ કે કવિ ઉવોટમનની “લિરિકપોએમ્સ” માંથી ધણી લીધીઓ તે મોઢે બોલી ગયો અને તેમની પ્રૌઢતાના લક્ષણથી વખાણ કરવા લાગ્યો.”

ક્રાંતિકર્તાનું શબ કબરસ્તાનમાં પહોંચાડવાની ક્રિયા એપ્રિલની ૨૧ મી તારીખે થઈ એવી ગણતરી કરવામાં આવી હતી કે ૨૦ હજાર કરતાં વધારે માણસ તે વખતે બેસી થયું. પાદરીઓ, શહેરનો મેયર, કેર-પોરેશનના સભાસદ, પેન્સિલ્વેનિયાની રાજ્યમંડળના સભાસદો, ફિલોસોફિકલ અને બીજી ધણી સમાજોના સભાસદો, ન્યાયાધીશો, શેઠ સાહુકાર વગેરે તમામ મંડળો કબરસ્તાન સુધી આવી હતી. શોકની નિશાની તરિકે બધાં દેવળના ઘટ વગાડવામાં આવ્યા હતા, બંદરમાં વહાણોના વાવટા અરધા નીચે ઉતારવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે રાત્રીને જમીનમાં મૂકવામાં આવ્યું ત્યારે તોપના અવાજ કરવામાં આવ્યા હતા, ક્રાંતિકર્તાને તેની સ્ત્રીની બાજુએ, કાષ્ટચર્યના કબરસ્તાનમાં ભૂમિદાહ કરવામાં આવ્યો એ બંને ધણી ધણીઆણીની ધોરો ઉપર સાદો સંગેમરમરનો પથ્થર મૂક્યો છે અને તેની ઉપર ક્રાંતિકર્તાના વસિયતનામામાં ફરમાવ્યા પ્રમાણે તેમનાં નામ અને તેમના મરણની તિથિ શિવાય બીજો કંઈ લેખ નથી.

ન્યુયોર્કમાં બેઠેલી કેંગ્રેસને ક્રાંતિકર્તાના મરણની ખબર પહોંચી ત્યારે મી મડિસને દરખાસ્ત કરી અને સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે “આપણે શહેરી, જેની ખુદી મનુષ્યવર્ગને શોભા આપે એવી હતી અને જેણે પોતાની ખુદીના પ્રયાસથી વિદ્યા, સ્વતંત્રતા, અને સ્વદેશની કિમતી સેવા બજાવી છે તેની યાદગીરીના માનની ખાતર બધા સભાસદોએ શોકની નિશાની દાખલ એક માસ સુધી હાથે કાળો પટો બાંધવો.” અમેરિકન ફિલોસોફિકલ સોસાયટીએ પોતાના એક સભાસદ દાક્ટર વિનિયમ રિમય પાસે ક્રાંતિકર્તાના સદ્ગુણ અને લક્ષણ પર એક વ્યાખ્યાન કરાવ્યું. ક્રાંતિકર્તાની રાજ્યસભાએ પણ ત્રણ દિવસ સુધી શોક પાળવાનો ઠરાવ કર્યો અને પ્રેસિડન્ટ મારફ્ટે કેંગ્રેસ પર દિલસોજીનો પત્ર લખાવ્યો. પારિસમાં શહેરીઓ, અધિકારીઓ વગેરેએ એક જગી સભા બરી ક્રાંતિકર્તાના મરણની દિતગીરી બતાવી એની સ્તુતિના માપણો કર્યા. પારિસની જુદી જુદી વિદ્યા અને તત્ત્વજ્ઞાનની સભાઓએ તેના મરણનો શોક બતાવવાના ઠરાવ

કર્મા, અને ધણા પ્રખ્યાત સભાસદોએ તેની સ્તુતિના કાબજ લખ્યા.

ક્રાંતિક્ષત્રના શરીરનો બાધો પુટ અને મજબૂત હતો; પાંછેલાં વર-
સમાં તે જડો દેખાતો હતો; તેની ઉચ્ચાઇ પાંચ ફુટ અને નવ ફસે ઊંચ
હતી; તેની આંખો મીઠી અને તેના ચહેરા ચપળ હતા; તે સ્વભાવે
મિલનસાર, શરમાળ અને નરમ હતો. તેની રીતમાત મન હરણ કરી દે
એવી હતી, તેની સોખન નાના મોટા બધી ઉમરના અને સર્વ પક્ષિના
માણસોને ગમે તેવી હતી, નિકટના મિત્રો સાથે તે છુટથી વાતચીત કર-
તો, પણ અજાણ્યા સખસો સાથે, તેમજ મિત્રો અને અજાણ્યાની બેળસે
જ મંડળીમાં તે થોડું બોલતો અને કોઈ કોઈ વખત તે જાન રાખતો; તેના
બહાળા જ્ઞાનથી અને દુનિયાના અનુભવથી તેની સાથે વાતચીત કરનારને
અનુપમ લાભ થતો, વળી તેના અપૂર્વ વિચારથી, તેની વિનોદ્યાણીયાં
અને ઉદાહરણ આપવાની રીતથી તેની વાત સામળવાનું કદી કંટાળા-
ભરેલું થતું નહીં.

ક્રાંતિક્ષત્રને જણાયું કે હવે મારો અંતકાળ પાસે આગ્યો છે ત્યારે
તેણે તેની મીલકતનું વિન (વ્યવસ્થાપત્ર) કર્યું હતું. જે જે માણસોના
તેના પર હક હતા તે બધાને આ વખતે યાદ લાવી તેમની ચોખ્ખતા પ્ર-
માણે શેકડ રકમ અથવા કંઈ ચીજ તેમને આપવા તેણે ઠરાવ્યું. સન
૧૭૮૮માં તેની મીલકત આસરે દોઢ લાખ ડોલરની કિંમતની હતી.
એમાંનો કે ભાગ પેદાશવાળો હતો. પોતાના પુત્ર વિલિયમને ક્રાંતિક્ષત્રે ધણી
થોડી મિલકત આપી અને તેમ કરવાનું કારણ એ જણાવ્યું કે, તેણે બેઠી
લડાઈમાં મારા દેશ વિરૂદ્ધ ભાગ લીધો છે. ફિલાડેલ્ફિયામાંની તેની મિલ-
કતનો મોટો ભાગ તેણે પોતાની પુત્રી સહારા તથા જમાઈ મી. બાબ
અને તેમની પછી તેમના છોકરાંને આપ્યો. બહેન જેનમિકમને તેણે
બોસ્ટનવાળું ઘર તથા ૬૦ પાઉન્ડનું વર્ષાંશન આપ્યું. લોડો પાસે તેણે
લહેલું બાકી રહ્યું હતું તે ફિલાડેલ્ફિયા દવાખાનાને તેણે આપ્યું તેમ કર-
વાનું કારણ તે એમ જણાવે છે કે, કેટલુંક મુદત ગયાના કારણથી મળી
શકે એવું નથી, તોપણ ધર્માદા કામમાં તે વપરાવાનું છે એમ જણીને
મારા દેણદારો તે ધરબેળે આપી દેવાને લનચાશે એમ હું ધારણુ પચીસ વર-
સની ઉમરની અદરના કારીગરો, ધણી શીખવા રહેલા ચાર્જિસ વગેરેને મદદ
કરવા સાર બોસ્ટન અને ફિલાડેલ્ફિયાને તેણે હજાર હજાર પાઉન્ડ આપ્યા,
અને ફરમાવ્યું કે ખાત્રી લાયક જમીન લઈને તેમાંથી-જેને જોઈએ તેને

૨૪મ વ્યાજે ધીરવા; પણ સાઠ પાઉન્ડ કરતાં વધારે પૈસા એક માણસને ધીરવા નહિ અને ધંધો કરવા શિવાય બીજા કોઈ કામને માટે ધીરવા નહીં. વ્યવસ્થા કરવાનું કામ એક કમિટીને સોંપ્યું હતું. આ યોજના સો વર્સ માટે તો પાંચ ટકા લેખે વ્યાજ ગણતાં સો વર્સે તેના એક લાખ એક-ત્રીસ હજાર પાઉન્ડ થાય. ફક્તિવને ફરમાવ્યું કે જો આ યોજના ફોલ્ડમંદ નીવડે તો સો વર્સ પછી તેમાંથી એક લાખ પાઉન્ડ, બોસ્ટનના શહેરી-ઓએ પોતાનું સુખ વધારે એવા પુત્ર, કિલ્લાઓ, મકાનો, ધર્મશાળાઓ, હવાખાનાં, વગેરે જીવ્યોગી બાધકામ કરવામાં ખર્ચવા; ને બાકીના ૩૧ હજાર પાઉન્ડ સુગ યોજના પ્રમાણે કારીગરોને વ્યાજે આપવા રાખવા. આ એકત્રીસ હજાર પાઉન્ડની બીજાં સો વર્સ સુધી સારી વ્યવસ્થા રહે તો તેના ચાલીસ લાખ એકસઠ હજાર પાઉન્ડ થાય. ક્રાંક્લિન કહે છે કે જો એમ થાય તો તેમાંથી ૧૦ લાખ ૩૧ હજાર પાઉન્ડ બોસ્ટનના શહેરીઓને હું આપું છું અને બાકીના ત્રીસ લાખ પાઉન્ડ મરજી પ્રમાણે લોકો-પયોગી કામમાં ખર્ચવા સરકારને આપું છું.

ક્રાંક્લિનને હવાખાનાને બક્ષીસ આપેલા લહેજાથી હવાખાનાને કંઈ ફાયદો થયો નહીં. ક્રાંક્લિનના મરણ પછી સાત વર્સે હવાખાનાની વ્યવસ્થાપક કમિટીએ દરાવ કર્યો કે લહેજાની ધણી રકમો જીજ છે, ધણા દેશદાગતા ઠામઠેકાણાંનો પત્તો નથી અને બધી રકમો ત્રીસથી સાઠ વર્સ સુધીની જીની છે અને તે કાયદેસર રીતે વસુલ કરી લેવાનો રસ્તો નથી, સખખ લહેજાના ચોપડા અને દસ્તાવેજો ઉપકાર સાથે હાકતર ફાં-કિલનની મીલકતના વ્યવસ્થાપકોને પાછા આપવા.

ફિલાડેલ્ફિયા અને બોસ્ટનના કારીગરોને મદદ કરવા ક્રાંક્લિનને મુશ્કેલી બે હજાર પાઉન્ડની રકમથી પણ વધારે ફાયદો થયો નહીં. જેમને પૈસા ધીરવામાં આપ્યા હતા તેમની પાસેથી પાછા લેવાની કાળજી વ્યવસ્થાપક કમિટીએ બરોબર રાખી નહીં અને એ નાણાં લોકો તળે ધસાઈ રહ્યાં. પછીથી જાણીત વગેરે લેવાના સખ્ત નિયમ રાખવાથી કોઈ મદદ લેવા આગળ આવતો નહીં. વગી ધીમે ધીમે મોટા પાયાપર ધંધા રોજમાર ચાલવા લાગ્યા તેથી ૧૦ પાઉન્ડની મદદ એ કંઈ આકર્ષક જણાઈ નહીં. એક માણસને ધીરવાની રકમની ધ્યતા ક્રાંક્લિનને બાંધી છે તેમાં સમયફર-ને લીધે વધારો કરવો જોઈએ તેમ ન કરતાં ૧૦ પાઉન્ડની રકમને વ્યવસ્થાપક કમિટી વળગી રહી છે તેથી પણ ક્રાંક્લિનનો ઉદ્દેશ બરોબર પાર પડ્યો નથી.

ક્રાંતિચિન્તના વંશજો વિષે જે બોલ આ રચને કહેવા અપ્રત્યક્ષ મળ્યું નહીં. અવર્તન વિલિયમ ક્રાંતિચિન્ત ૮૨ વર્સની ઉંમર સુધી લંડનમાં રહ્યો. રાજકીય ઉચ્ચપાયે પછી તે ફરીથી પરણ્યો હતો પણ એ લક્ષ્યથી કંઈ પ્રજા મુકી ગયો નથી. સન ૧૮૫૬ માં તે મરી ગયો. તેની પહેલી સ્ત્રીનો છોકરો વિલિયમ ટેમ્પલ ક્રાંતિચિન્ત, ઘણાના મરણ પછી પોતાના પિતા સુધે ઇંગ્લાંડ રહેવા ગયો હતો. ત્યાંથી તે કદી અમેરિકા પાછો આવ્યો નહોતો. ૧૮૨૩માં પારિસમાં તે મરી ગયો.

બેન્જામિન અને ડેમોરા ક્રાંતિચિન્તને ક્રાન્સિસ ફોક્સર અને સહારા એ જે છોકરાં થયાં હતાં. ક્રાન્સિસ ૧૭૩૨ના જુન માસમાં જન્મ્યો હતો અને ચાર વરસનો થઈ ૧૭૩૬ માં મરી ગયો હતો. સહારા ૧૭૫૪ માં જન્મી હતી અને આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ ૧૭૬૭ માં મી. બાપ સાથે પરણી હતી. તે ૧૮૦૮ માં મરી ગઈ અને મી. બાપ ૧૮૧૧ માં મરી ગયો. સહારા અને મી. બાપને આઠ છોકરાં થયાં હતાં. તેમનાં છોકરાં અને છોકરાંનાં છોકરાં મળી ૧૮૬૩ માં એકંદર એકસો દસ માણસ એ વંશમાં હયાત હતાં.

ક્રાંતિચિન્તે પોતાની હયાતીમાં જે લોકપ્રિયતા ભોગવી હતી તે તેના મરણ પછી કંઈ ઓછી થઈ નહોતી. તેના સમકાલબદ્ધ પુરુષોએ તેને જે માન આપ્યું હતું તે તેની પછીની પ્રજાએ પણ આપ્યું. એકમ થએલાં સંસ્થાનેમાં જેમ ક્રાંતિચિન્ત નામનું ગામ ન હોય એવાં યોડાંજ પ્રમથાં હશે તેમ કોઈ ભાગ્યેજ એવું શહેર હશે કે જેમાં ક્રાંતિચિન્ત મોહકો, ક્રાંતિચિન્ત ચોક, ક્રાંતિચિન્ત હોટેલ, ક્રાંતિચિન્ત બેન્ક, ક્રાંતિચિન્ત સભા, ક્રાંતિચિન્ત કક્ષમ, એમાંનું કંઈ ન હોય. બધાં મોટાં શહેરોમાં તેની યાદગીરીનું કંઈને કંઈ છે. તેની તસ્વીર જ્યાં નહિ હોય એવું કોઈ ગામ ભાગ્યેજ હશે. પારિસના બાદશાહી પુસ્તકાલયમાં તેની જુદી જુદી જાતની સો કરતાં વધારે તસ્વીરો છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં છાપખાનાવાળાઓની મંડળીઓ ધણી છે. એ મંડળીઓ ક્રાંતિચિન્તની વરસમાંકને દિવસે ઓળવ કરે છે અને તેના ગ્રંથ ગાય છે.

પોતાના પ્રખ્યાત શહેરીની જુજ જાણવામાં બોસ્ટન એકાં મળ્યાં છે. ૧૭૯૦માં એક નવો જાહેર ચોક એ શહેરમાં બનાવવામાં આવ્યો અને તેને ક્રાંતિચિન્તનું નામ આપવામાં આવ્યું. ક્રાંતિચિન્તના માબાપની પરનો ભેષ ધસાઈ જવાની ૧૮૨૭ માં બોસ્ટનના કેટલાએક

તેની જગોએ નવો યાદગીરી સ્તંભ મૂકાવ્યો. અને તેનાપર અસલ લેખ કરી કોતરાવી નીચે પ્રમાણે વધારો કર્યો:—

ઉપરના લેખવાળી

આરસપાહાણની તખ્ત સુળને લીધે ઘસાઇ જવાથી,

પ્રખ્યાત બેન્ગાલિન ક્રાંતિકર્તાની યાદગીરીને માટે

ઉચ્ચ માન ધરાવનાર

અને

તે

બોરસનમાં સન ૧૭૦૬ માં

જન્મ્યો હતો એમ નવી પ્રજાને યાદ

કરાવવાની ઇચ્છા રાખનાર

બોરસનના કેટલાએક શહેરીઓએ તેનાં

માથાપની કબરપર આ સ્તંભ

અણાવ્યો છે.

૧૮૨૭.

સન ૧૮૫૬ માં ક્રાંતિકર્તાનું બાવલું સિટિહોલ આગળ ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા થઇ તે વખતે જે ધામધુમ થઇ હતી તેથી તો પહેલાં કહી થઇજ નહોતી. ક્રાંતિકર્તાનું બાવલું પ્રખ્યાત કારીગર હોરેથિયોમીનક પાસે તૈયાર કરાવવાની એક મૂઠસ્યે સૂચના કરી કે તરત બે હજાર માણસોએ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેના ખર્ચ માટે રકમો બરી. બાવલું તૈયાર થયા પછી તે ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા કરવાને ૧૮૫૬ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૭ મી તારીખ નક્કી કરવામાં આવી. એ દિવસની ખુસાલી માટે ધણું અઠવાડીયાં આગળથી લોકોએ તૈયારીઓ કરવા માંડી હતી. ક્રાંતિકર્તાના માથાપની કબરપર કુલના હાર અને આસોપાલવનાં તોરણથી શણગારવામાં આવી હતી. જે જગોએ તે જન્મ્યો હતો, જે દેવળમાં તેને બાપ્ટિઝમ આપ્યું હતું, જે ઠેકાણે તેના બાપનું સાથુ અને મિજબાનિ બનાવવાનું કારખાનું હતું, જ્યાં તેના કાકા બેન્ગાલિન તથા બહેન જેનનાં ઘર હતાં—ને બાપી જગાએ સચુનારવામાં આવી હતી. "મરીબ રીયર્ડ" માંથી લીધેલાં

વાડ્યો લખેલી ધન્યો શેરીએ શેરીએ ચોટવામાં આવી હતી. “એક આ-
જ બે કાલ બરોબર છે. ” “ જોને ધંધો છે તેને મિલકત છે, ” “ ચાન
એ સત્તા છે. ” “ ખાલી કાચળો ઉભો રહી શકે નહી. ” “ વખત એ
પૈસો છે. ” એ વગેરે નીતિવાડ્યો અને કહેવતો બધા ત્યા હવામાં ફરફરતાં
દેખાતાં હતાં. સરકારી મકાનો, કચેરીઓ, ખાનગી ગૃહસ્થાના ઘર, હોટેલો,
નાટકગૃહો, વગેરે સર્વ ઠેકાણે પતાકા અને તોરણો બાંધી દેવામાં આવ્યાં
હતાં. ક્રાંતિચિન્તી ખાનગી પ્રાર્થનાપોથીમાના નીચેના વાડ્યથી એક જણે
પોતાનું ઘર શોભાવ્યું હતું.—“ મારા દેશને નિમકહલાલ રહેવામાં, તેનું
બહુ કરવાને સાવચેત રહેવામાં, તેના બચાવને માટે તૈયાર રહેવામાં
અને તેના કાચકાને તાબે રહેવામાં, પ્રજા અને મદદ કર. ” જૂઠા જૂઠા
કદની અને આકારની હજારો પતંગો આકાશમાં ચડી રહી હતી અને ક્રાં-
તિને કહેલા પ્રખ્યાત અખતરાનું રમરણ કરાવતી હતી. છાપવાના કાગળ
બરેલી ઠેલણુ ગાડીનાં ચિત્રો ઠેકાણે ઠેકાણે મૂકી દેવામાં આવ્યા હતાં અને
ક્રાંતિચિન્ત એક વખત કેવી સાદી રાતે હેનો હતો એ બતાવતા હતા. બો-
રટનના શહેરીઓએ એક જંગી વરધોડો કાઢ્યો. એવું કહેવાય છે કે તે
પાંચ માઇલ લાંબો હતો. મોખરે બોરટનનું લક્કર હતું. તેમની પછી અ-
મિશાન્ત મંડળીનાં માણસો, બંબા વગેરે હતાં. તેમની પાછળ સરકારી
અમલદારો તથા ખાનગી ગૃહસ્થાની ગાડીઓ ચાલતી હતી. વરધોડાની
ખરી ખુખી તો આ પછી હતી. જૂઠા જૂઠા કારીગરોએ પોતાનો ધંધો બ-
તાવવાને ગાડાં બનાવ્યા હતાં અને એ ગાડાંમાં નાના પાયાપર કારખાના
ચાલતાં હતાં. શાળાપંચોગી સામાન બનાવનારના ગાડામાં એક શિક્ષક અને
ચોવીસ છોકરાં બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં અને જણે આબેહુબ ગામડાની
નિશાળ ચાલતી હોય એવો દેખાવ કરવામાં આવ્યો હતો. પુતળા બના-
વનાર કપનીના ગાડામાં હથીઆરો અને રૂપાના સામાનના ઢગલા કરવામાં
આવ્યા હતાં, અને વોશિંગ્ટન અને ક્રાંતિચિન્તનાં પુતળા માણસોના ખખા
ઉપર મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. બઠીઆરાના ગાડામાં બાર માણસો લોકોના
દેખતાં રેટલા અને બિસકિટો બનાવતાં હતાં અને જોને જોઇએ તેને લ-
ન્ડા લન્ડા મદત ખાવા બોધતાં હતાં. ખાંડ બનાવનાર બસો માણસો
આઠ ઘોડાની ગાડીમાં ખાંડની શુણો ભરીને લાવ્યા હતા. સરસામાનને ત્રણ
ગાવવાનો પોલીસ બનાવનાર એક જણ ચાર ઘોડાની ગાડીમાં દસ દુટ
જાતી એક રાક્ષસી બાટલી મૂકી લાવ્યો હતો. લોહના વેપારીઓ સોળ

ઘોડાની ગાડીમાં તોપો, બંધુકો, વગેરે સામાન મૂકી લાવ્યા હતા. એન્જનો બનાવનાર મોટાં મોટાં એન્જનો જનાવી રાક્ષસી ગાડામાં મૂકી લાવ્યા હતા. વાનનું બનાવનાર પાંચસો માણસો કેટલીક બમકાદાર ગાડીઓમાં અભયજ નેવાં વાનનું મૂકી લાવ્યા હતા. એક ગાડામાં હજમની હુકમન ચાલતી હતી. બીજામાં પીપ બનાવનારનાં માણસો પીપો બનાવતાં હતાં. છાપખાનાવાળાં પૂરું બમકાથી નીકળ્યા હતા. તેમના એક ગાડામાં ક્રાંતિજનના વખતનું જીનું છાપખાનું ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. " જોસ્ટન કુરન્ટ "ના જે અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરનાર તરીકે ક્રાંતિજનનું નામ પહેલ વહેલું બહાર પડ્યું હતું તે અંક એ છાપખાનામાં છપીને તેની નકલો તેઓ લોકોમાં ફેલાવતા હતા. ક્રાંતિજનપર કાકાએ લખેલી કવિતા એક ગાડામાં છપાતી હતી અને તેની નકલો તાણ તાણ લોકોમાં વહેંચાતી હતી. એક ગાડામાં ક્રાંતિજનની નાની નાની છબીઓ છપાતી હતી અને લોકોમાં તેની લદાણી ચતી હતી. કેટલાંક ગાડામાં વિજળી મંથંધી અખતર કરવાનો સરસામાન ગોઠવ્યો હતો અને લોકોની ગમત સાર રમુજ અખતરો ચતા હતા.

ધંધાવાળાની પછવાડે મેસોનિક અને બીજી મંડળીવાળા હતા. તેમની પછી તરવરાનીઓ, વિદ્વાનો, અને ધર્મખાતાવાળાઓની મંડળી હતી. તેમની પછવાડે શાળાઓમાં બહુતાં હજારો આનંદી ચહેરાવાળાં છોકરાં તરફવાર પંચરંગી પેશાકમાં દારઅંધ ચામતા હતાં.

અપોના એ વાગે વરંધોડો બાવલાવાળી જગોએ આવી પહોંચ્યો. મી. વિનઝોમનું બાપણ સાંબળાને બાવલાની આસપાસ હજારો લોકો વિંટળાઈ વળ્યા હતા. નક્કી કરેલે વખતે હર્ષની તાળીઓની ગર્જનામાં બાવલું ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. મી. વિનઝોમ પોતાના બાપણના હેવટના ભાગમાં બોલ્યો:—“ જીઓ ! આપણા દેશની કળાથી તે ફરીથી આપણી આગળ આવી ખડો થયો છે ! આ શહેરમાં ન્હાના છોકરા તરીકે જ્યાં તે ફર્યો હતો ત્યાં વારવાર આવવાની જે ઇચ્છા તે રાખતો હતો તે પૂરી થઈ જીઓ ! જે મેદાનપર બાલાવરયામાં તે રમતો હતો ત્યાં ફરીથી આવી હશે રહેશે તેને જીઓ ! જીઓ એનો પોશાક ! એ જીનનાં વખતમાં છાપખાનાવાળા પહેરતા હતા તેવો છે. જીનના વખતના તરવરાનીઓ—જેવા કે ગેલિલિયો, કોપરનિકસ, કેપ્લર, જેઓ એની પેઠે આકાશ સાથે વાતો કરતા હતા તેઓ પણ તેમની તરવીરો જોશે તો એવા પોશાકમાં દેખાશે ! જીઓ એ અસહી પોશાક ! એ પોશાકમાં

એક રાજાની કાઉન્સીલ આગળ દોષારોપનો જવાબ આપવા તેને ઉભુ રહેવું પડ્યું હતું અને એજ પોશાકમાં ધીજી રાજાની કાઉન્સીલ આગળ મિત્રાચારીના કોલકરારપર સહી કરવાનું માન તેણે બોગવ્યું હતું !

... ..
એ મહાન ખોટોનિયનનું ખાવલું આપણા શેહેરીઓની માત્ર શોભા તરીકે, અથવા તેણે કરેલી સેવાઓની માત્ર યાદગીરી તરીકે, અથવા આપણી કૃતજ્ઞતાની માત્ર નિશાની તરીકે રહે નહિ પરંતુ તે લિપરાત જે સ્ત્રી પુરુષો અને છોકરા તેની સાચુ જીવે તેમના અત કરજમા, જે છૂટ, સ્વતંત્રતા, ઐક્ય અને રાજ્યબધારણને માટે તેણે અઘાગ મહેનત કરી હતી તે! ખરૂં જાન કરાવે એવી ઇશ્વર પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે ! ”

ક્રિયા થઇ ત્યાં પછી એ દિવસની મિજબાનીયો ખાનાને લોકો વેરાઇ ગયા. એ જિંમે ખોરટનમાં ખાવાપીનાની કંઇ મણા રહી નહોતી. જ્યાં ત્યાં મિજબાનીની ધામધુમ જણાતી હતી રાત્રે શહેરમાં રોયની ઠરવામાં આવી હતી અને આતસખાજી ઉડવામાં આવી હતી

ક્રાંતિનંતના મરણ પછી ૬૬ વરસે આ પ્રમાણે તેના જાતબાઇએએ તેને મન આપ્યું હતું સિટિ કોન્સીલના હુકમથી એ દિવસના કામનો હેવાલ છપાવેો હતો તેના અષ્ટપેજ ૪૧૨ પાન થયા હતા

ડિઝાઇનીના કહેવા પ્રમાણે “ કોઇ અથમગ્ની ગાદમિરીનં અમલજી રાખવાની સૌથી સરસ રીત એ છે કે તેના લખાણની મારી આરતિ બહાર પાડવી ” હાકતર ક્રાંતિનંતને આ માન તેના જેવા ખોરટનના વતની હાકતર જરેડ્ સ્પાર્કસે આપ્યું છે ઇગ્નાડ, ક્રાન્સ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વગેરે ઠેકાણે જાહેર પુસ્તકાલયો, વર્તમાનપત્રો, સરમરી રિકાર્ડો વગેરેમાં ધણા વરસ સુધી ધણી મહેનત કરી, ક્રાંતિનંતના તમામ લખાણ એકઠા કરી તેણે હસ વાલ્ધુમ છપાવ્યા છે

પ્રકરણ ૩૪ અં.

ચરિત્રનું મનન.

દુનિયામાં કોઈ માણસ મોટો થઈ જાય છે ત્યારે જીનઓ સ્વાભાવિક રીતે જાણવાને ઇચ્છે છે કે તે ક્યાંથી મોટો થયો. ક્રાંતિનના સંબંધમાં આ સવાલ આપણે પુછીશું તો તેની જીવનકથા પરથી આપણને જણાયે છે તેની ચટતીનાં મુખ્ય કારણ તેનો જીવોગ, ખંત, અને કસરત હતો. ન્હાનપણમાં તેના બાપે કહેલું સોમોમનનું વાક્ય—“ તું કોઈ માણસને ઉયોગી જીવે છે ? એવો માણસ રાજ પાસે ઉભો રહેશે, હલકા માણસ પાસે ઉભો રહેશે નહીં ”—તેના મનપર સજડ હતી ગયું હતું, અને તેને લીધેજ માત્ર રાજ પાસે ઉભા રહેવાનો નહિ પણ રાજઓ સાથે બેસીને જમવાનો તેને વખત આવ્યો હતો.

ન્હાનપણમાં શાળા કે પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરવાની તેને જોઈએ તેવી તક મળી નહોતી. તોપણ જાતમહેનત અને જાત કેળવણીથી, પહેલી પકિતની પાઠશાળામાં જ્યાંમાં જ્યાં કેળવણી લીધેલા માણસ કરતાં તેણે વધારે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. જ્ઞાન મેળવવાની અને અવસોદન કરવાની કોઈ તક તે નકામી જવા દેતો નહોતો. દમડી વગર ચર્યાત કરેલી છતાં ૪૨ વરસની ઉંમરે તે એટલો પેસો બચાવી શક્યો હતો કે તેના વ્યાજની વાર્ષિક ઉપજ સાતસો પાઉન્ડ થતી હતી. એટલી ઉંમરે વધારે કમાવાની તેને દરકાર રહી નહોતી તેથી ધધા રોજગારમાંથી છૂટી તે પોતાનું જ્ઞાન વધારી શક્યો, લોકોપયોગી કામેમાં ભાગ લઈ શક્યો અને સ્વદેશની સેવા કરી શક્યો.

પોતાની મનોવૃત્તિઓને અંકુશમાં રાખવાની શક્તિ ક્રાંતિનનામાં અસાધારણ હતી. આને લીધે તે સ્વાર્થ કે શીશીઆરીથી આડો દોરવાતો નહિ અને એક ચિત્ત અને એક ધારણાથી પોતાનું કામ કરી દેતો મેળવતો. પોતાની મગદુર વિચારીને તે ડગલું જરતો અને લાંબી નજર પહોંચાડીને ચાલતો.

પોતાના જાતબાઈઓનું જ્ઞાન વધારી, તેમની સ્થિતિ સુધારી, હાલ-પણ અને નીતિનિપુણતાનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપી, તથા સહયુજ અને સન્માર્ગનાં તત્ત્વ તેમના મનમાં ઠસાડી, મનુષ્યવર્ગનું સુખ વધારવું એ આખી

જીંદગીમાં તેની મુખ્ય ધારણા હતી. લોકોપયોગી થવું અને લોકોનું બહુ થાય એવા કામ કરવાં એજ આ જીંદગીનું સાર્યક તે સમજતો જનસમૂહનું સુખ વધારવાને ક્રાંતિને જોટલું કર્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ બાગ્યેજ કર્યું હશે.

ધર્મ સંબંધી બાબતમાં કોઈ અમુક પક્ષની તરફેણમાં ક્રાંતિયન નહોતો. કોઈ પંથની સાથે લડવા વગર બધા પંથવાળા સાથે હળીમળીને તે રહેતો. ટ્વેકર્સ, ટન્કર્સ, મોરેવિયન્સ, ઝેથોકિરિટ્સ, ગ્રેસબિટરિયન્સ, કેથોલિક્સ, આરિતકો, નારિતકો, વગેરે બધા સાથે તે મિત્રાચારી ધરાવતો હતો. અધી જાતના માણસોને તે જાતબાધ તરીકે ચહાતો અને તેમના ધર્મ સંબંધી વિચારને લીધે કોઈને વળોડતો નહીં. અગમ્ય અને અજોચર વિધ-યોમાં માણસના મતબેદને તે કંઈ અગત્યતા આપતો નહી. વળી તે જાણતો હતો કે ધર્મનાં કાર્યમાં વહેંચનો નાસ એક બીજાપર હુમલો કરવાથી થતો નથી, પરંતુ જ્ઞાન અને મિત્રાચારીના વધારાથી થાય છે. તેની આખી જીંદગી ધર્મોપપલ્લ, દુરામદ અને એવા બીજા અપ્રશસ્ત અને સંકોચિત વિચારોનો ધટાડો કરવામાં તેણે ગાળી હતી. " હૃદયે બનાવેલાં બીજાં પ્રાણુઓનું બહુ કરવું એજ હૃદયની સીધી સારી ભક્તિ છે " એ ધર્મ સંબંધી તેના વિચારોનો સાર હતો અને એજ વિચાર મનમાં રાખી તેની આખી જીંદગી બીજાઓનું બહુ કરવામાં તેણે કાઢી હતી.

ક્રાંતિસનની જીંદગીના મુખ્ય ત્રણ ભાગ થઈ શકે. પહેલા ભાગમાં એક ધંધાદારી તરીકે તેણે કામ કર્યું, બીજા ભાગમાં તત્ત્વવેત્તા તરીકે કર્યું અને છેવટના ત્રીજા ભાગમાં રાજ્યપતિત્વ તરીકે કર્યું. એ ત્રણે ભાગમાં, એક માણસથી લોકોપયોગી કામો કરવાને જોટલું થઈ શકે તેટલું તેણે કર્યું. ગરીબ અને પૈસાદાર માણસની જીંદગીના મુખ્ય તથાવત એ પડે છે કે ગરીબ માણસને જે કામ મળી શકે તે કરવું પડે છે અને પૈસાદારને કર્યું કરવું એ બાબત કંઈ પર્વજી વાપરવાની તક મળે છે. પર્વજી વાપરવાની રિયતિએ પોતાની મેળે પહોંચી, પર્વજી વાપરવાનો વર્ષત આવતા સુધી જીવનારા થોડાજ નીકળે છે. તેથી એવું બને છે કે જાપે મહેનતથી મેળ-વેલો અવકાશ ભોગવવાના વખતનો લાભ છોકરો ભોગવે છે. ઇતિહાસમાં આના ઘણા દાખલા મળી આવે છે. સર રોબર્ટ પીટે બાર હજાર પાઉન્ડની ઉપજ થાય એટલી મિલકત સંપાદન કરી અને બ્રિટિશ રાજ્યતંત્ર ચલાવવાનું સુખ તેના છોકરાએ ભોગવ્યું. યુદ્ધ મેકોલેએ આફ્રિકામાંથી સોનું

મેળવ્યું અને તેના છોકરા ટોમસ બેન્જિમીનને વિદ્વાતા મેળવવાનો લાભ ભોગવ્યો. ન્યાયાધિક્ષ ટ્રેસ્કોટે પોતાની આવકમાથી જે પૈસા ખચાવ્યા તે ઉપર નિર્વાહ કરી તેના ' ફરડિનાન્ડ અને ઇસાબેલા ' માં ઇતિહાસ લખી શક્યો. કેટલાક મહાન પુરુષોને ધર્મખાતામાં અથવા વિદ્યાખાતામાં જોઈ મળવાથી તેઓ જનસમૂહને ઉપયોગી કામો કરી શક્યા છે ન્યુટન, કેપ્લર, ગેનિલિયો, લીબનિઝ, બેન્થામ, રિકાર્ડો, મિન, સ્કોટ, શેલી, કારલાઇન, રિલ્મરફોર્ડ, વગેરે મહાન પુરુષોમાંથી કોઈને બાપ તરફથી મિલકત મળેલી હતી કોઈને કંઈ જોઈ મળવાથી તેની આવક હતી, અથવા કોઈને કોઈ ખીજ તરફની આવક હતી ફ્રાંકિન જેવા વિદ્વા પુરુષો ઘોડાજી ચપા છે કે જેઓ જાતમહેનતથી પોતે પૈસો પેદા કરી, પોતાની મેળે લોકોપયોગી થવાની રીતિએ પહોંચ્યા છે પોતાની કમાઈથી ૪૨ વરસની ઉંમરે તે સ્વતંત્ર થયો હતો અને તેથી કરીને ફિલાડેલ્ફિયા, પેન્સિલ્વેનિયા, સરથાનો, ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, એકત્ર થયેલા સરથાનો અને આખા મનુષ્ય વર્ગની તે સેવા કરી શક્યો હતો. ૪૨ વરસની ઉંમરે અવકાશ ભોગવવાની રીતિએ તે પહોંચી શક્યો એ તેની અસાધારણ કુશળતાનું લક્ષણ છે એ અવકાશ સુખ અને મજા ભોગવવામાં ન ગાળતા, મનુષ્યની સેવા કરવામાં તેણે ગાળ્યો એ એની બલમનસાઈ અને સર્વજન હિતેચ્છાનું લક્ષણ છે એક ટેકાણે ફ્રાંકિનનું લખી ગયેલ છે કે " જૂદા જૂદા ધર્મા, અભ્યાસ અને મજાઓમાં ચિત્ત ન પરોવતા, માણસવર્ગના સુખનો વધારો કરવાનો જે ધર્મો લેઈ બેસે, તે ઝેટલું બધું કરી શકે કે તેની કષ્ટના પશુ થઈ શકે નહીં ફ્રાંકિનનું પોતે ઘટલું કરી શક્યો હતો એ આ વાક્યનો સારો ખુલાસો કરે છે

' જન્ટો ' જેવી ઘણી ઉપયોગી અને આનંદી મડળી સ્થાપી તેણે જ્ઞાનનો વધારો કર્યો

ફિલાડેલ્ફિયા પુસ્તકાલયની તેણે સ્થાપના કરી અને તેના અનુકરણથી ખીજા હજારો પુસ્તકાલયો સ્થાપાયા

સરથાનોમાં સર્વથી જિત્તમ પ્રતિનું વર્તમાનપત્ર તેણે પહેલવહેલું ટાંક્યું એના વર્તમાનપત્રમાં લોકોની નીંદ્રા કરવામાં આવતી નહિ, કુસ પ વધે એવાં લખાણ પ્રસિદ્ધ થતાં નહિ અને નકામા ટાંકનાં કરવામાં આવતાં નહિ એ વર્તમાનપત્રથી પેન્સિલ્વેનિયાનું જ્ઞાન, અને અમેરિકાનાં છાપાનો મોભો વધ્યો

ધધો વધારવાને હાલના વખતમા અવશ્ય મનાતી જાહેરખબર આપવાની રીતની ખરી પહેન કગનાર તે હતો

તેના " ગરિમ રિચર્ડ "થી બધા જમાનાનુ ડહાપણ અને શાન, રમુજ અને બોધકારક રીતે તેણે લોકોમા ફેલાવ્યુ

અમેરિકામા પોષ્ટઆફિસની ખરી પદ્ધતિ તેના નખતમા દાખલ થઇ

ફિલાડેલ્ફિયામા રસ્તા સાફ કરવાની, રાત્રે ફાનસ કરાવવાની, અને જાહેર રસ્તાપર ફરસબધી જડાવવાની પદ્ધતિ તેણે દાખલ કરાવી હતી

શહેર પાસે બાળવાના લોકડાની તમામ પડવાથી લોકડા બચે એવો ચૂનો તેણે શોધી કાઢ્યો

ધરમા ધુણી થાય એવા ધુમાડીઆના ઉપદ્રવમાથી સુધરેલી પ્રજાને તેણે મુક્ત કરી

મકાનોમા તાજો પવન આવે જાય એવી રીતના ખારી ખારણાં મૂકવાનો અસરકારક બોધ કરનાર તે પહેલવહેલો હતો

સાત વરસનો અવકાશ વિજળી સળધી શોધી કરવામા તેણે કાઢ્યો અને શાસ્ત્રીય બાબતોનો અભ્યાસ કરવામા તે એ સદીમાં તેના દાખલાથી જેટલો વધારો થયો તેટલો ખીજ કશામા બાગેજ થયો હશે

વિજળીવાહક સળીઆની શોધ કરી, વિજળી પડવાથી થતી તુકશનીમાથી, જનસમૂહને તેણે હમેશને માટે બચાવ્યા

પેન્સિલ્વેનિયામા પહેલવહેલી જાહેર શાળા કાઢવામા તેણે અત્રેસર ભાગ લીધો હતો અને ફ્રેંચ, જર્મન, સ્પેનિશ, વગેરે, મેદવાઓમાં તથા વેપારની બદરોમાં બોલાતી આધુનિક ભાષાઓને બતાવે, ગ્રીક અને લેટિન જેવી બોલાતી બધ થએલી ભાષાઓ શિખવવામાં એ શાળાના ફડનો ગેર ઉપયોગ થતો હતો તે વિરુદ્ધ મરણપર્મત તેણે વાધો ઉઠાવ્યો

' અમેરિકન ફિલોસોફિકલ સોસાયટી ' નામની વિદ્વાનોની પહેલવહેલી સભા તેણે સ્થાપી.

રસાયણી ખાતરોનો ઉપયોગ તેણે બતાવ્યો વિલો નામનો ટોપવી બનાવવાનો વેલો અમેરિકામા પ્રથમ તેણે દાખલ કરાવ્યો અને રેશમ બનાવવાનો ઉદ્યોગ દેશમા તેણે ફેલાવ્યો

લગાઇ ન કરવા સંબંધી ક્ષેત્રરૂપેના લોકોની ભૂલ તેણે ઘણે દરજ્જે દુર કરી અને દિસાડેદિશ્યાના મંરણાણુને માટે જોઇતી ગોઠવણો કરી.

પેન કુટુંબવાળાના વ્યુલમ સામે ત્રીસ વરસનો ઝઘડો તેણે હમો કર્યો, એ ઝઘડો ધીમે ધીમે વધીને આખરે ગ્રેટબ્રિટનના રાજ સાથે ઝઘડો થયો અને મંસ્થાનો સ્વતંત્ર થયાં.

સંસ્થાનોએ એકત્ર થવાની યોજના પહેલવહેલી તેણે તૈયાર કરી હતી. એ યોજનાનો ધણો ભાગ આજ સુધી કાયમ છે.

રૂપિય કાપડો રદ કરાવવામાં અગ્રેસર ભાગ લેનાર તે હતો.

સંસ્થાનોને સ્વતંત્ર થવાને શિખવનારાઓમાં તે મુખ્ય હતો.

મંસ્થાનોને માટે, તે વખતના આમટ, કોન્ડન, સ્પેન્સર, મિલ જેવા માણસોના અંતઃકરણમાં સારી લાગણી પેદા કરનાર તે હતો.

દરિયાની ઉખ્યુતા માપવાની શોધ કરનાર તે હતો.

વાતાવરણનાં તોફાનની ગતિ શોધી કાઢનાર તે હતો.

ચૂસાની ધુણી ચૂસામાં ને ચૂસામાં સમાઇ જાય તેવો ચૂસો શોધી કાઢનાર તે હતો.

ગજકિય ઉચલપાચલની શરૂઆતમાં સંસ્થાનોને ધીરજ, અને સહેન-શિલ્પતાનો ખોલ કરનાર તે હતો.

યુરોપમાં તેની હાજરીથી અમેરિકાપક્ષને ધણો લાભ થયો હતો. લી, આડમ્સ વગેરેના લગાઇખોર વલણથી ક્રાન્સમાં થતી માઠી અસર અટકાવનાર તે હતો.

તેના સારા સ્વભાવને લીધે ક્રાન્સ તરફથી મંસ્થાનોને પૈસા સંબંધી અને બીજી ઘણી જાતની મદદ મળી હતી.

૧૭૮૭ ની કોન્વેન્સનમાં તેની સારી શિખામણુ અને ખોલ, સંસ્થાનોને હમેશને માટે એકત્ર કરવામાં ધણી ઉપયોગી થઇ પડ્યાં હતાં.

ગુલામ રાખવાના રીવાજ સામે આખરનાં વરસોમાં તેણે જખરી લડત ચલાવી હતી.

ક્રાંતિકારને કરેલાં કામોમાં મુખ્ય મુખ્ય ઉપર પ્રમાણે છે. એટલાં બધાં જીવન કાંઈ એક માણસે બાગ્યેજ કર્યો હશે. બહુ કરવાને તેણે

કરેલા સંકલ્પને લીધે તે આટલું બધું કરી શક્યો હતો. એવું કહેવાય છે કે જેનામાં મોટા ગુણ હોય છે તેનામાં મોટા દોષો પણ હોય છે. નેપોલિ-લિયન, મિરાબો, મોશ્ટર, અને ખાયરન જેવા મોટા પણ સુધાર્યા વગરના માણસોના સંબંધમાં આ કદાચ ખરું હશે. પરંતુ ક્રાંતિકર્તા જેવા માણસ, જે પોતાના દોષ જોઈ શકતો, અને તે દ્રઢ થાય તે પહેલાં તેમને દૂર કરી શકતો તેના સંબંધમાં એ ખરું નથી. સદ્ગુણી થવું એ સાઈ, અને સુખ-દાયક છે, અને દુર્ગુણી થવું એ નકાઈ અને દુઃખદાયક છે એમ તેની ખાત્રી થઈ હતી. તેટલા માટે સદ્ગુણી થવાનું તેણે પસંદ કર્યું અને પુરા મનથી મનોવૃત્તિઓને જીતવાને અને સદાચરણને રસ્તે ચાલવાને તેણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પોતાને માટે નાનકડી પ્રાર્થનાપોથી તેણે બનાવી. પોતાના સ્વભાવમાં અને ટેવોમાં જે ખોડ તેને માલમ પડતી તે તજવાને અને જે સાઈ માલમ પડતું તે દ્રઢ કરવાને તે દરદમ મહેનત કરતો. તેની મહેનતનું ફળ તેને મળ્યું અને ખીજાઓને અતુકરણ કરવા લાયક તેની કારકિર્દી થઈ. ક્રાંતિકર્તાના વખતમાં એવું માનવામાં આવતું કે અનીતિવાન અને બહુ બોલો થવા વગર કોઈથી જીવસાવળો અને જ્ઞાની થઈ શકાય નહીં. ક્રાંતિકર્તાને દિલાડેબિંધાના લોકને પોતાના હાખલાથી બ-તાની આંખુ કે એ વિચાર બૂલ બરેલો છે અને ખરી મરદાષ તો સદ્-ગુણી થવામાં જ છે.

ન્હાનપણમાં ખરાબ સોજત મળે છે તો તેનો એપ લાગતા વગર રહેતો નથી. ક્રાંતિકર્તાને રાફ જવા અવિચારી, વંઠેલ સોજતીઓની એક વખત થોડી ધણી અંસર થઈ હતી. પરંતુ તેની બૂલ તેને થોડા વખતમાં જ જણાઈ અને તેથી તે હુળતો બન્યો. કોઈ પણ જાતનો નફારો એપ લાગે નહીં અને તેઓ સદ્ગુણી અને લાયક જીવાનો થાય એવી રીતે છો-કરાંને કેળવી મોટાં કરવાં એ કંઈ અશક્ય નથી, પરંતુ ધણું કઠણ છે. ન્હાનપણમાં ધણી વાતો એવી શીખી જવાય છે કે જે મોટપણે બૂલી જ-વી પડે છે અને ધણી વાતો એવી હોય છે કે જે મોટા થયા વગર શી-ખાયજ નહીં. જે પુરો, ન્હાનપણમાં મેળવેલી ખોડો દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તેઓજ એકનિષ્ઠાથી સારાં કામ કરી શકે છે; પોતાની પ્રકૃતિ વચ્ચે રાખી શકે છે અને પૂર્ણ જ્ઞાને મેળવી શકે છે. કોઈ પોતાની મેળે સુધરી શકે છે અને કોઈ ખીજાના બોધથી સુધરે છે. કારલાઈતની પેઠે ક્રાં-તિકર્તાને સુધારનાર કોઈ નહોતું. પોતાની જાતમહેનતથી તે સુધરી શક્યો હતો.

આત્મચરિત્રની સરઆતના ભાગમાં ક્રાંતિકર્મને એક અન્ય જોવી વાત લખે છે. તે કહે છે કે પહેલી આવૃત્તિની બૂલો પીછ આવૃત્તિમાં સુધારવાનો અથકાગનો દક્ષ મને ન મળે તોપણ મેં ગુનરેલી છંદગી ફરી ગુનરવાને હું વાધો લગી નહીં. આ વખતે તેની ઉંમર ૬૫ વરસની થઈ હતી. ૬૫ વરસની ઉંમરે આ પ્રમાણે કહી શકે તે માણસે કેટલું બધું સુખી આયુષ્ય ભોગવેલું હોવું જોઈએ ! ૬૫ વરસની ઉંમરે આ પ્રમાણે કહી શકે એવા કેટલા યોગ્ય માણસ થઈ ગયા હશે ! આ દુનિયામાં માણસ ભોગવી શકે તેટલું બધું સુખ ક્રાંતિકર્મને ભોગવ્યું હતું. તે જાતે સુખી થયો એટલુંજ નહીં પણ પોતાના જાતભાઈઓને સુખી કરવા તેણે મહેનત કરી. તેના જેટલું સુખ પીળ કાંઈએ ભોગવ્યું નથી તેમ મનુષ્યવર્ગનું સુખ વધારવાને તેણે જેટલું કર્યું છે તેટલું પીળ કાંઈએ કર્યું નથી. દુનિયામાં પોતે સુખી થવું અને પીળઓને સુખી કરવા એજ ખરું કર્તવ્ય છે. જે માણસ એ પ્રમાણે કરી શકે છે તેનામાં અસાધારણ સદ્ગુણ અને ડહાપણ હોવા જોઈએ. ડહાપણ અને સદ્ગુણ વગર કાંઈ પોતે સુખી થઈ નથી અને પીળઓને સુખી કરી શકતું નથી.

ક્રાંતિકર્મને માન આત્મોન્નતિ તરફ લક્ષ રાખ્યું હોત અને પેન કુટુંબના અથવા રાજના પક્ષમાં તે બળી ગયો હોત તો તે મોટે દુઃખે ચડી શક્યો હોત અને સર બેન્ગલિન ક્રાંતિકર્મન અથવા લોર્ડ ક્રાંતિકર્મ થઈ શક્યો હોત પરંતુ તે તેણે પર્મદ કર્યું નહીં. દુહા, ઇલકાળ, અથવા માન મેગવાને ખાતર, પોતાના દેશને, અને પોતાના દેશીભાઈઓને દગો દેવો એ તેને ધણું નીચ લાગ્યું. લાલચથી દૂર રહી, પોતાના પ્રમાણિકપણને વળગી રહી તેણે એકનિષ્ઠાથી લોકોના બલા તરફજ લક્ષ રાખ્યું અને આખરે પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કર્યો.

ક્રાંતિકર્મને આ દુનિયામાં જે ફતેહો મળતી ગઈ તેથી તે કાંઈ રીતે કુલાઈ ગયો નહતો. આખર સુધી તે પોતાની સાદાઈ અને નમ્રતા રાખી રહ્યો હતો. તેના જેવી ફતેહમંદ કારકિર્દી પીળ કાંઈ સાધારણ માણસની નિવડી હોત તો તેનું માણુ ફરી જાત, અને તે જાણે ને જાણે રહત, પરંતુ ક્રાંતિકર્મને નીચી અને જાણી દરેક સ્થિતિમાં, પોતાના બાળમિત્રો, સગાં અને રનેહીઓ બધાં તરફ એકસરખી વર્તણૂક રાખી. દરખાસ અને રાજ્યસભાઓમાં બેસવાનો તેને વખત આવ્યો ત્યારે પણ તેના જુના દોરત દારો તેના ન્હાનપણના 'બેન' નામથી તેને બોલાવે એજ તેને ગમતું. તે

હમેશ સાદો પોશાક પહેરતો. અંચકારમાં ગણાવાતો તે ફક્તો રાખતો નહોતો. આત્મપ્રીતિને માણુસે આ દુનિયામાં જોયે દરજ્જે જીતની જોઈએ તેટલે દરજ્જે તે જીતી રાખ્યો હતો.

પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં ક્રાંતિકલનના જોવા ખબરદાર ખીજે ઠાઠ બાગ્યેજ થયો હતો. પ્રસંગ આવ્યા વગર તે બોલતો નહોતો; પ્રસંગ આવ્યે બોલવાને ચૂકતો નહોતો; અને હમેશાં જે વખતે જે ઘટે તે તે બોલી જાયતો. ઠંઠ શોકાપયોગી કામ કરવું હોય તો તેની દરખાસ્ત પોતાના નામથી તે બહાર પાડતો નહોતો. અમુક મિત્રોની તે સૂચના હોય અને તેમના કહેવાપરથી પોતે તો માત્ર મહેનત કરનાર હોય એવી રીતે તે બોલતો. ખીજાઓના વિચાર જણવા વગર તે ઠાઠ વાત ઉઘાડી રીતે હાથમાં લેતો નહોતો. જન્ટો અથવા વર્તમાનપત્રદારા લોકોને પોતાના વિચાર જણાવી પોતાના વિચારના ખીજાઓને કરી, મુક્તિ પ્રયુક્તિથી ખીજાઓના ભૂલભરેલા વિચાર ફેરવી તે બહાર પડતો અને ફતેહ મેળવતો. છાતી ઠોઠીને તે કદી બોલતો નહોતો. મને લાગે છે, હું ધાડું છું, વગેરે મતલબના બોલથી તે શરૂઆત કરતો અને ધીરજ તથા અંતથી વિવેચન કરી, દાખલા દર્શાવેથી ખીજાઓની ખાત્રી કરતો. આ રીત રાખવાથી પરિણામ એ થતું કે તેના વિરુદ્ધ પણ યોગ્ય જણુ થતા, તેના કહેવાની ધન્ય અસર થતી અને તે પોતાની ખારણા ખાર ખાડી સરતો.

બધી વાતોનો વિચાર કરી જોઈ ક્રાંતિકલન નિશ્ચય કરતો. પહેલો નિશ્ચય કરીને પછી વિચાર કરનાર માણુસ તે નહોતો. એક દાર પુખ્ત વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યા પછી, તે પોતાની ખારણામાં પાછો હકને નહોતો. અંતથી મંડયો રહી તે ફતેહ મેળવતો. મંસ્થાનો અને ઈંગ્લાંડ વચ્ચે તૂટ ચ-એલી જોવાને તે ઇચ્છતો નહોતો. તૂટ ન થવા દેવાને પોતાનાથી બનતી મહેનત તેણે કરી. પરંતુ બ્યારે તેની ખાત્રી થઈ કે ઇંગ્લાંડથી છુટા પડ્યા શિવાય ખીજે ઉપાય નથી ત્યારે દ્રઢતાથી તે વિચારનેજ તે વળગી રહ્યો. ઇંગ્લાંડે એક વખત ધમકી આપી, ખીજી વખત લાલચ ખતાવી, પણ ક-આથી તે ડગ્યો નહોતો.

સર્ગાવહાલાં અને સ્નેહીઓ તરફ ક્રાંતિકલન ધણી મમતા રાખતો. તેમને પોતાનાથી બનતી મદદ તે કરતો. તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર ગમી, અને તેમને વખતોવખત બોટા મોકલાવી, ને તેમને જણાવતો કે હું તમને

બૂલી ગયો નથી. તેની બોલવાની છદ્દા એવી હતી કે બધાં તેનાથી હુશિયાર થઈ જતાં. ન્હાનાં અને મોટાં, ગરીબ અને તવંગર જે તેના સમાગમમાં આવતાં તે બધાં તેનાથી રંજન થતાં અને તેની સાથે જોળાણ વધારવાને ઇચ્છતાં.

બવદારોપયોગી હઠાપણ અને જ્ઞાન ક્રાંતિલત્નનામાં અસાધારણ હતું. આ દુનિયામાં ફતેહ મેળવવાની કળા તેનામાં હતી. માથુસોના સ્વભાવ અને લક્ષણ તે જાણતો. કેવળ કલમનસાધથી આ દુનિયામાં ફતેહ મળતી નથી. લુચ્ચાઈ નહીં પણ જરા યુક્તિની વારવાર બવદારમાં જરૂર પડે છે. ક્રાંતિલત્ન તે વાપરી જાણતો.

તર્કશક્તિ અને કાર્ય કરવાની શક્તિ, સાધારણ રીતે એક માથુસમાં ભેગી હોતી નથી. ક્રાંતિલત્ન આ બન્ને શક્તિઓ ધરાવતો. તે તર્ક કરી શકતો અને પોતાના તર્કને અનુભવમાં લાવી શકતો. તર્ક કરવામાં અને કાર્ય કરવામાં તેની રીત સાદી અને સરળ હતી. પોતાની ધારણા પાર પાડવાને તે હમેશાં હુકો અને સહેલો રસ્તો પસંદ કરતો અને સાદા ઉપાય યોજતો. એની બાધા સાદી હતી. બીજાઓને અચંબો લાગળ થવાનું નહોતું પણ બીજાઓને આપણા વિચાર ફરિયાદોના બાધા એ સાધન છે એમ તે કહેતો અને પોતે ચોખ્ખી સમજૂતી એવી, સહેલી અને સરળ બાધા બોલતો અને લખતો. વાદવિવાદ તેને ધણો પસંદ નહોતો. ડોઢ જાહેર બાપણમાં પા કલાક કરતાં વધારે વખત તે બોલતો નહોતો. સરકારી અને ખાનગી કામમાં તેનો ખતબવદાર નહતો કરી સેવા નેવો છે. સ્પષ્ટતા, સાદાઈ અને યોગ્ય શબ્દોમાં ધણો અર્થ જણાવવાની રીતમાં તે અનુપમ છે. ગૌરવમાં અને મનપર અસર કરવામાં પણ તે કમ નથી. કુદરતનું અવલોકન કરી નવી શોધો કરવાની ક્રાંતિલત્નની રીત ધણી સાદી હતી.

જૂના જૂના દાખલા લઈને તેમની અનુમાન કરવાની રીત બેકને બતાવેલી રીતને અનુસરતી છે. અનુમાન કરવાની રીત બેકને બતાવેલી નહોત તો કદાચ ક્રાંતિલત્ન બતાવત. ક્રાંતિલત્નને હાથે એ રીત પહેલ-પહેલી બતાવવાનો વખત આવત તો બેકનના કરતાં વધારે સફળ અને સાદી બાધામાં તે બતાવી શકત * ક્રાંતિલત્નની ખરી ખુબી એ છે કે

* લોડે જુમ—“ત્રીજી જ્યોર્જના વખતના રાજ્યનીતિય પ્રશ્નોનું દૃઢ ખ્યાન”

અખતર કરવામાં, ધણીજી, સાદાં અતે, ધરમતાં ઓળખ તે વાપરતો હતો. આકાશવિજળી અને ધણીજીવિજળી એકજ છે એ સાબીત કરવાને તેણે ફક્ત જાડા કાગળનો, તાવ, સણની દોરી, રેશમની, દોરીનો, કડકા અને કુંચી, એટલી ચીજો જ, કામમાં લીધી હતી.

ક્રાંતિલન સકલચુલ સંપૂર્ણ હતો અને તેનામાં કંઈ પણ ખોડ નહોતી એમ કહેવાનો અમારો હેશ નથી. કંઈ પણ ખોડ વગરનો કયો માણસ દુનિયામાં થયો છે ? કંઈ પણ ખોડ વગરનો હોય તેને માણસ કેમ કહેવાય ? માણસમાં સર્વ જાતની પૂર્ણતા હોઈ શકે નહીં. ૧૯ વરસની ઉંમરે બિ-યર દાકને જે ક્રાંતિલન ધીકારતો હતો તે ક્રાંતિલન મોટી ઉંમરે લડન અને પારિસમાં, કોઈ મોઢવાર જદા, મીવાને વાધો લેતો નહીં. પોતાના જ્ઞાનપણના સુવિચારને આ બાબતમાં તે વ્રજગી રહ્યો હોત તો કેવું સાર થાત ! તે જમાનામાં બધા માણસો કમખોમાં ભેગા થતા અને કમખોમાં ભેગા બેસીને મહિરા પીવો એ કલખોનું મોટું આકર્ષણ ગણાતું. રાજકીય બાબતોમાં પણ ક્રાંતિલનના કેટલાક વિચાર વાધો લેવા જેવા છે. કવેકર લોકો સાથે રહેવાનું એને ઘણું થયું હતું અને તેથી પગાર બીધા વંચર સરકારી નોકરી કરવાનો કવેકર જોવા તેનો વિચાર બંધાયો હતો. દુનિયામાં બધા માણસો કવેકર હોય તો ક્રાંતિલનનો મેખસક્તિસાધ વિચાર અમલમાં આવી શકે ખરો. પરંતુ તેમ નથી સરકારી નોકરીમાં બુદ્ધિશા-ળી અને લાયક માણસો હોવા જોઈએ પણ બુદ્ધિશાળી અને લાયક માણસો ને તેમની બળરખાવની કિમ્મત આપ્યા વગર મેળવી શકાય એમ નથી. ખરૂં જોતાં ક્રાંતિલનને મોટો “તત્ત્વવેત્તા” કહી શકાય નહીં. એનામાં ઘણી સમજ હતી, ઘણી આવડ હતી, ઘણું ડહાપણ હતું, અને આ દુ-નિયામાં ફતેહમદીથી અને સારી રીતે કેમ રહેવું તેનું ઘણું જ્ઞાન હતું.

ક્રાંતિલન ફતેહમદ નિવરણો તેમાં કેટલીક બાબતો એવી છે કે તેનું અનુકરણ થઈ શકે નહીં. એ બાબતો તેણે પોતે મેળવેલી ન હતાં માત્ર નશીબથી તેને પ્રાપ્ત થઈ હતી એમ કહીએ તો ચાલે. તેનું ચોખ્ખું મગજ, અને ઊંચી બુદ્ધિ, સદૃશ્યી અને સારા કુટુંબમાં તેનો જન્મ, અમેરિકા જેવા દેશમાં તેનો જન્મ, એ જમાનામાં તેનો જન્મ, બેનજામિનકાકાના પત્રવ્યવહારથી મગજ કેળવવાને તેને મળેલી તક—આ બધી બા-બતો તેના ખાસ નશીબની હતી. પરંતુ આટલા જ લાભ મળવાથી તે મોટો માણસ થયો ન હોત. તેની મોટાઈની ખરી કુચી તેની જાતમહેનત,

તેનો ઉદ્ધોગ, તેની ખંત, તેની કરકસર, અને બધા થવાને અને બહુ કરવાને તેણે કરેલો નિશ્ચય હતો. આ તેનું પોતાનું કરેલું હતું અને તે એ-
વું છે કે, ખીન્ને દરકોષ માણસો ગમે ત્યાં જન્મ્યા હોય, ગમે ત્યાં જન્મ્યા હોય અને ગમે તેવી સ્થિતિમાં જન્મ્યા હોય, તોપણ તેનું જીવન-
કરણ કરી શકે.

BHAVAN'S LIBRARY
BOMBAY-400 007

NB—This book is issued only for one week till_____
This book should be returned within a fortnight
from the date last marked below

Date

Date

Date

JUL 1979